

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

Doktori Disszertáció

Csekő Ernő

A DUALIZMUS KORI ELIT TOLNA MEGYÉBEN

Történelemtudományok Doktori Iskola
Dr. Erdődy Gábor DSc, egyetemi tanár

Társadalom- és gazdaságtörténet Doktori Program
Dr. Kövér György DSc, egyetemi tanár

A bizottság elnöke:	Dr. Bácskai Vera DSc, professor emerita
Hivatalosan felkért bírálók:	Dr. Halmos Károly PhD, egyetemi adjunktus Dr. Gaál Zsuzsanna PhD
A bizottság további tagjai:	Dr. Csapó Csaba PhD, egyetemi adjunktus Dr. Tóvári Judit CSc, főiskolai tanár Dr. Erdődy Gábor DSc, egyetemi tanár (póttag) Dr. Tóth Zoltán DSc, egyetemi tanár (póttag)

Témavezető:
Dr. Kövér György DSc, egyetemi tanár

2014

ADATLAP
a doktori értekezés nyilvánosságra hozatalához

I. A doktori értekezés adatai

A szerző neve: *Csekő Ernő*
MTMT-azonosító: *10035674*
A doktori értekezés címe és alcíme: *A dualizmus kori elit Tolna megyében*
DOI-azonosító: *10.15476/ELTE.2014.063*
A doktori iskola neve: *Történelemtudományok Doktori Iskola*
A doktori iskolán belüli doktori program neve: *Társadalom- és gazdaságtörténet doktori program*
A témavezető neve és tudományos fokozata: *Dr. Kövér György DSc, egyetemi tanár*
A témavezető munkahelye: *ELTE BTK Történeti Intézet, Társadalom- és gazdaságtörténeti Tanszék, 1088 Budapest, Múzeum krt. 6-8.*

II. Nyilatkozatok

1. A doktori értekezés szerzőjeként

a) hozzájárulok, hogy a doktori fokozat megszerzését követően a doktori értekezésem és a tézisek nyilvánosságra kerüljenek az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban. Felhatalmazom az ELTE BTK Doktori és Tudományszervezési Hivatal ügyintézőjét, Manhercz Mónikát, hogy az értekezést és a téziseket feltöltse az ELTE Digitális Intézményi Tudástárba, és ennek során kitöltse a feltöltéshez szükséges nyilatkozatokat.

b) kérem, hogy a mellékelt kérelemben részletezett szabadalmi, illetőleg oltalmi bejelentés közzétételéig a doktori értekezést ne bocsássák nyilvánosságra az Egyetemi Könyvtárban és az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban;

c) kérem, hogy a nemzetbiztonsági okból minősített adatot tartalmazó doktori értekezést a minősítés (dátum)-ig tartó időtartama alatt ne bocsássák nyilvánosságra az Egyetemi Könyvtárban és az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban;

d) kérem, hogy a mű kiadására vonatkozó mellékelt kiadó szerződésre tekintettel a doktori értekezést a könyv megjelenéséig ne bocsássák nyilvánosságra az Egyetemi Könyvtárban, és az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban csak a könyv bibliográfiai adatait tegyék közzé. Ha a könyv a fokozatszerzést követően egy évig nem jelenik meg, hozzájárulok, hogy a doktori értekezésem és a tézisek nyilvánosságra kerüljenek az Egyetemi Könyvtárban és az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban.

2. A doktori értekezés szerzőjeként kijelentem, hogy

a) az ELTE Digitális Intézményi Tudástárba feltöltendő doktori értekezés és a tézisek saját eredeti, önálló szellemi munkám és legjobb tudomásom szerint nem sértem vele senki szerzői jogait;

b) a doktori értekezés és a tézisek nyomtatott változatai és az elektronikus adathordozón benyújtott tartalmak (szöveg és ábrák) mindenben megegyeznek.

3. A doktori értekezés szerzőjeként hozzájárulok a doktori értekezés és a tézisek szövegének Plágiumkereső adatbázisba helyezéséhez és plágiumellenőrző vizsgálatok lefuttatásához.

Kelt: *Sopron, 2014. december 16.*

a doktori értekezés szerzőjének aláírása

Itt szeretném kifejezni köszönetemet a jelen értekezés elkészültét hasznos tanácsaival segítő Dr. Bácskai Vera Professzor Asszonynak, a disszertáció írását szoros figyelemmel kísérő témavezetőmnek, Dr. Kövér György egyetemi tanárnak, aki hasznos tanácsaival jelentősen hozzájárult disszertációm szerteágazó témájának mederben tartásához. Ugyancsak köszönettel tartozom a Tolna Megyei Levéltár kutatószolgálatát vezető Ruzsa Évának, aki a kutatás minden fázisában nagy segítségemre volt. Köszönöm továbbá valamennyi levéltáros, könyvtáros és történész kollégámnak, tanáraimnak, hogy munkámat szakmai segítségükkel támogatták, s nem utolsó sorban mindazért, amellyel levéltárosi, történészi pályámon segítettek, arra inspirálóan hatottak.

Végezetül, de nem utolsó sorban köszönöm szüleimnek és családomnak a támogatást, amelyet a doktori tanulmányaim és a disszertáció írása alatt végig megadtak, külön is köszönve nejem, Dr. Németh Ildikó kitartó támogatását, aki az értekezés szövegének első olvasójaként, annak korrektoraként is nagy segítségemre volt.

TARTALOMJEGYZÉK

I. RÉSZ

BEVEZETÉS 7

I.A. A TÉMA KÖRÜLHATÁROLÁSA, KUTATÁSTÖRTÉNET 7

I.B. TOLNA MEGYE A DUALIZMUS KORÁBAN 13

I.C. A TÖRVÉNYHATÓSÁGI BIZOTTSÁG ELŐZMÉNYEI – A
TÖRVÉNYHATÓSÁGI BIZOTTSÁG SZEREPE, ÖSSZETÉTELE 24

II. RÉSZ

A MEGYEI ELIT STRUKTURÁLIS VIZSGÁLATA 28

II.A. AZ ELSŐ TÖRVÉNYHATÓSÁGI BIZOTTSÁG LÉTREJÖTTE 28

II.A.1. A vármegyei virilisták 1872. évi jegyzékének összeállítása 29

II.A.2. Akik nem kerültek fel a virilis jegyzékre, illetve nem éltek a virilizmus
jogával 42

II.A.2.a. Más törvényhatóságban is nagy vagyonnal bíró nagybirtokosok 42

II.A.2.b. A virilis jegyzékre fel nem került további nagy adófizetők 51

II.A.2.c. Magas adót fizető nők 60

II.A.2.d. Akik a kétszeres adóbeszámítás miatt nem kerültek a virilisek közé 63

II.A.3. Az első törvényhatósági választások (1871) 66

II.B. AZ ELSŐ TÖRVÉNYHATÓSÁGI BIZOTTSÁG ÖSSZETÉTELE (1872) 73

II.C. A VIRILISEK ÉS VÁLASZTOTTAK ÖSSZETÉTELÉBEN
ÉRVÉNYESÜLŐ FŐBB TENDENCIÁK (1874-1914) 88

II.C.1. Virilisek 88

II.c.1.a. A székszárdi virilisek összetétele 1872-1914 94

II.C.2. Választottak 106

*II.c.2.a Egy kistáj, a Sárköz képviselte a törvényhatósági bizottságban a
dualizmus korában 113*

III. RÉSZ

A MEGYEI ELIT BELSŐ VÁLASZTÓVONALAI A VÁRMEGYEI ÖNKORMÁNYZATISÁG TÜKRÉBEN 118

III.A. A VIRILISEK, ILLETVE A VÁLASZTOTTAK SÚLYA, SZEREPE A
TÖRVÉNYHATÓSÁGI BIZOTTSÁGBAN – A NÉPKÉPVISELET ELVÉNEK
KORLÁTOZOTT ÉRVÉNYESÜLÉSE 118

III.A.1. A népképviselő elvének korlátozása a törvényi szabályozásban 118

III.A.2. A korlátozott felhatalmazással járó törvényhatósági választások,
mérésékelt részvételi arány 121

III.A.3. A törvényhatósági bizottság virilis és választott tagjai összetételének
alakulása 127

III.A.4. A virilis és választott tagok súlya – A törvényhatósági bizottságon belül létrehozott testületek összetételének alakulása	135
III.B. A TÖRVÉNYHATÓSÁGI PÁRTOK – VÁRMEGYEI POLITIKA	149
IV. RÉSZ	
AZ „ORSZÁGOS POLITIKA” MEGYEI SZINTEN - AZ ELITRÉTEGEK POLITIKASZERVEZŐ EREJÉRŐL	162
IV.A. A VÁLASZTÓI MAGATARTÁS FŐBB JELLEMZŐI	165
IV.B. A KÉPVISELŐK ÉS A JELÖLTEK - TÁRSADALMI, FOGLALKOZÁSI, LAKHELY ÉS PÁRTÁLLÁS SZERINTI MEGOSZLÁSUK	180
V. RÉSZ	
A VÁRMEGYESZÉKHELY: SZEKSZÁRD – AZ ELITRÉTEGEK TELEPÜLÉSSZERVEZŐ ÉS -FEJLESZTŐ EREJÉRŐL	191
V.A. SZEKSZÁRD VÁROS VIRILIS ELITJÉNEK RÉTEGZŐDÉSE	192
V.A.1. Szekszárd nagyközség viriliseinek összetétele 1905 előtt	193
V.A.2. Szekszárd r.t. város viriliseinek összetétele 1905-1914 között	196
V.B. A VIRILISEK SZEREPE ÉS JELENTŐSÉGE SZEKSZÁRD ÉLETÉBEN, ILLETVE AZ R.T. VÁROS MŰKÖDTETÉSÉBEN, FENNTARTÁSÁBAN (1905-1914)	203
V.B.1. A virilisek gazdasági súlya, jelentősége	207
V.B.2. A városfejlődés, valamint a városi elit és középrétegek erősödésének elsődleges záloga: a megyeszékhelyi funkció	211
V.C. A VIRILISEK ÉS A DÖNTŐ RÉSZBEN A MEZŐGAZDASÁGI, PARASZTI NÉPESSÉGBŐL KIKERÜLŐ VÁLASZTOTTAK ELMÉLYÜLŐ ELLENTÉTE. AZ 1913. ÉVI VÁROS-VISSZAFEJLESZTŐ MOZGALOM	214
VI. RÉSZ	
ÖSSZEGZÉS	224
RÖVIDÍTÉSEK	230
FORRÁSOK	230
HIVATKOZOTT IRODALOM	233
FÜGGELÉK	241

I.BEVEZETÉS

I.A. A TÉMA KÖRÜLHATÁROLÁSA, KUTATÁSTÖRTÉNET

Értekezésünkben Tolna megye dualizmus kori elitjével foglalkozunk. Ennek során a vizsgálandók körét a törvényhatósági bizottság (megyebizottság) 1872-1918 közti személyi állományában határoztuk meg. Az egykorú törvényi szabályozás szerint ez felerészben a legnagyobb adófizetők közül kikerülő *virilis* tagokat, felerészben pedig a választás útján bekerült *választott* tagokat jelenti. A virilis és választott tagok foglalkozás szerinti összetételének, társadalmi rétegződésének, lakhely szerinti megoszlásának, s annak időbeli változásának elemzésén túl, értekezésünk kitüntetett célja szerint, foglalkozunk a törvényhatósági bizottság döntéshozatali mechanizmusával, a megyei eliten belül kirajzolódó belső választóvonalakkal.¹ Az értekezés utolsó harmadában a megyei elitrétegek politikaszervező, politikai intézményrendszert működtető szerepének bemutatása mellett azok településszervező és településfejlesztő erejére is rámutatunk.

Az addig jobbra ideológiai alapú megközelítésekhez képest Vörös Károly² 1970-es években folytatott viriliskutatásai irányították a figyelmet a dualizmus kori elit strukturális vizsgálata felé. Vörös Károly Budapestre vonatkozó nagy jelentőségű kutatásai nyomában, jószerint az általa kialakított módszertani eljárások követésével több vidéki város, így Pécs (Bérdi József), Hódmezővásárhely (Gyáni Gábor), Miskolc (Tóvári Judit) kapcsán készültek tanulmányok, feldolgozások.³ E munkák, illetve további követők a virilis jegyzékek adta forráslehetőségek felhasználása mellett egyben kijelölték az elemzés alá vont gazdasági elit határait is. Időben később, 2002-ben jelent meg Szakál Gyula Győrre vonatkozó feldolgozása, mely a virilis jegyzék által behatárolt, s kialakult módszertanon lazítva, az átfogóbb, strukturális vizsgálatoktól haladt

¹ Itt kell megjegyeznünk, hogy az értekezésünk során ugyan kitérünk a vármegyei tisztviselői karra is, de személyi állományuk nem képezi a törvényhatósági bizottság virilis és választott tagjaihoz hasonló szisztematikus elemzés tárgyát.

² A Budapest legnagyobb adófizetőit az dualizmus korszakának egészére feldolgozó kötetének megjelenése előtt Vörös Károly a *Tanulmányok Budapest múltjából* kötetsorozatban folytatásokban közzétett tanulmányokban már beható vizsgálat alá vette a főváros gazdasági elitjét. Vörös 1966., Vörös 1971., Vörös 1972., Vörös 1979.; A főváros esetében alkalmazott egyedi szabályozás eredményeként a legnagyobb adófizetők jegyzékére felkerülők nem voltak azonosak a főváros törvényhatósági bizottságába kerülőkkel. Ugyanis a legnagyobb adófizetők névjegyzékre felkerülők – rendszerint 1000 fő feletti – közössége maga közül választotta meg a törvényhatósági bizottságba virilis joggal bejutókat.

³ Bérdi 1977., Gyáni 1977., Tóvári 1997.; Az említett munkák közül egyedül Tóvári Judit munkája ölelte fel a dualizmus korának egészét, míg Gyáni Gábor 1888-tól egészen a második világháborúig átfogóan tekintette át Hódmezővásárhely legnagyobb adófizetőinek összetételében végbement változásokat. Monografikus igényű művében Tóvári beható elemzés alá vonta Miskolc virilis elitjét, amelynek során mindenekelőtt foglalkozási csoportonként vette számba az eliten belül betöltött súlyukat, gazdasági szerepüket, vagyoni viszonyait.

– a téma kifejtése szerint is – a kisebb struktúrák, egyéni életutak, illetve mentalitás, politikai értékválasztás irányába.⁴

A dualizmus kori elit vizsgálata terén a legújabb feldolgozások (Takács Tibornak⁵ Nyíregyháza, Horváth J. Andrásnak⁶ pedig Budapest kapcsán írt monográfiái) nem elsődlegesen gazdasági elitként azonosították a viriliseket, s tárgyukat nem csupán azok összetételének elemzésében, annak időbeli módosulásának bemutatásában, s az mögött meghúzódó gazdasági-társadalmi folyamatok megragadásában határozták meg, hanem a virilizmus intézményének lényegéhez igazodva, kitüntetett figyelmet fordítottak virilisként gyakorolt városigazgatási, városfejlesztési feladataikra, tevékenységükre. Ennek során pedig az önkormányzati testületek választott tagjait is elemzésük hatókörébe vonva, már nem csak a virilisek képezték az elemzett helyi elit tagjait, amely e munkákban már döntéshozó, városvezető, vagy éppen uralmi elitként jelenik meg előttünk.

Amint a felsoroltakból kitetszik, az elmúlt időszakban a virilisekre, vagy újabban a választott tagokra (törvényhatósági választásokra) vonatkozó feldolgozások, illetve az együtt történő elemzésükre példát szolgáltató munkák (Takács Tibor, Horváth J. András) tárgyát kivétel nélkül városok (törvényhatósági jogú, illetve rendezett tanácsú városok) képezték. Ismereteink szerint megyékre vonatkozó, megyei virilis jegyzékekre alapozott kutatások eredményei eddig csak egy-két rövidebb tanulmányban láttak napvilágot (Kosján László Nógrád megyei gazdasági elitről /1987/, Takács Péter Szabolcs megyei virilisekről írt tanulmányai /1990/).⁷

Egy-egy megye dualizmus kori elitjére vonatkozó kevés számú tanulmány miatt munkánk során nem álltak rendelkezésünkre kikristályosodott feldolgozási elvek, így sok esetben járatlan utakon kellett haladnunk, és elképzelhető, hogy egy-egy alkalommal nem is legjobb utat találtuk meg. Ugyanakkor munkánk során nagy segítségünkre volt, és kiemelten támaszkodtunk Glósz Józsefnek⁸ és Gaál Zsuzsannának⁹ Tolna megye középbirtokos nemességéről született műveire, monográfiáira,

⁴ Szakál 2002.

⁵ Takács T. 2008.; Takács Tibor kapcsán, említett monográfiáján – amelynek időhatárát a szerző a 20. század első felében, 1900-tól 1944-ig húzta meg – kívül itt még megemlíthjük a nyíregyházi elitnek a helyi pénzüzetek vezetésében (igazgatóság, felügyelőbizottság) birt pozícióit középpontba helyező tanulmányát is. Takács T. 2002.

⁶ Horváth J. 2010.

⁷ Kosján 1987., Takács P. 1990.

⁸ Glósz József Tolna megye reformkori középbirtokos nemességének anyagi viszonyait elemezte 1991-ben megjelent úttörő jellegű munkájában. Nagy forrásbázison született, szinte a megye egész középbirtokos társadalmát vizsgálatainak hatókörébe vonva, a birtok, birtokállomány, a gazdálkodás pénzügyi, illetve termelési alapjai, az eladósodás, prosperitás kérdéseit részletesen tárgyalva, a 19. század első felére vonatkozóan a középbirtokos réteget érintő legfeszítőbb gazdasági, társadalmi, illetve mentalitásbeli kérdésekre mutatott rá.

⁹ Gaál Zsuzsanna a korszakra vonatkozó munkásságából mindenekelőtt a Tolna megyei középbirtokos nemességre vonatkozó kutatásait összefoglaló művét emeljük itt ki. Ebben, bizonyos tekintetben Glósz József kutatásainak nyomdákán haladva, a szóban forgó társadalmi rétegnek a kapitalizálódás és a polgárosodás körülményei közti átalakulását vizsgálta. Elemzésének tárgyát a megyei középbirtokosságnak valóban meghatározó családjai (Döry, Gindly, Csapó, Vizsolyi, Perczel) képezik, s a sok tekintetben már a század elején eltérő fejlődési pályára kerülő családok példáján a kihívásokhoz alkalmazkodni képes, adott esetben kifejezetten sikeres életpályákat, életutakat, illetve annak hiányában lecsúszó egzisztenciákat egyaránt megismerhetünk. Gaál 2009. Gaál Zsuzsanna fentebbi monográfiája mellett az egyes középbirtokos családokat taglaló munkái közül kiemelkednek a megye életében meghatározó famíliáról, a Döryekről írt tanulmányai. Pl. Gaál 2000.

számos tanulmányukra. Haszonnal forgattuk Cserna Anna¹⁰ és Dobos Gyula¹¹ szintén a középbirtokos réteghez tartozó családokról írt munkáit. A kutatás egyes időszakaiban, s főleg Szekszárdra vonatkozóan megkerülhetetlenek voltak Tóth Zoltán Szekszárd társadalmi rétegződéséről írt művei.¹² Az értekezés közigazgatás-történeti vonulatához sok segítséget nyújtottak Horváth Árpádnak a megye neoabszolutizmus kori közigazgatását tárgyaló, illetve az 1865-1871. évi átmenet éveiről, valamint a törvényhatósági törvény végrehajtásáról írt tanulmányai.

xxxx

Tolna megye és székhelye, Szekszárd dualizmus kori elitjének vizsgálata elsősorban a virilisekkel kapcsolatos kutatásaink felől szervesült. Első tanulmányunkban¹³ a virilisek összetételének feltárása, valamint annak dualizmus korában bekövetkezett változásának kutatása által Szekszárd helyi elitjének társadalmi rétegződését (foglalkozás, státus, származás), és az abban végbement módosulásokat kívántuk mindenekelőtt megvilágítani. Mivel mindezt Szekszárd kapcsán Tolna megye törvényhatósági bizottsági viriliseire vonatkozóan végeztük el, az az előbbieken túl lehetőséget biztosított a megyeszékhely virilis elitejének megyében elfoglalt súlyának, valamint más településekkel (pl. megye nagyobb mezővárosai: Paks, Dunaföldvár, Bonyhád) történő egybevetés során számbeli erejének, anyagi, gazdasági potenciáljának megragadására. Ezt követően a virilizmus szabályozásának egy addig kevésbé, vagy egyáltalán nem vizsgált vetületével, az 1886. évi községi törvény¹⁴ által bevezetett női virilizmussal¹⁵ foglalkoztunk, szintén Szekszárd kapcsán. E szabály jogi tartalmának a virilizmus, valamint a női emancipáció kontextusában történő elemzését követően a virilis nők csoportjának (25 főből 19-nek) részletes vizsgálatát végeztük el. Ennek részeként nem csupán a társadalmi rétegek szerinti megoszlásukat, valamint a házasságkötésnek a mobilitás és a migráció terén játszott szerepét tárgyaltuk, hanem az adóértékeikben megjelenő föld- és házvagyon

¹⁰ Cserna Annának a Sztankovánszky családról, illetve Sztankovánszky Imre főispánról írt több terjedelmes tanulmánya mellett építettünk a paksi közbirtokosság több családjáról (Szeniczey, Daróczy) írt közleményeire is.

¹¹ A Tolna megye másik meghatározó, egyben népes középbirtokos családját, a Perczel famíliát kutató Dobos Gyula a családról, annak tagjairól, genealógiai alapossággal írt monográfiája mellett számos tanulmányt publikált a család, elsősorban közéleti, politikai tevékenységet folytató tagjairól, az 1848-49-es szabadságharcban szerepet vállalt neves katonatisztjeiről.

¹² Tóth Zoltán dualizmus kori Szekszárdra vonatkozó művei közül egyrészt kiemelendő a Szekszárd monográfia korszakra vonatkozó, önálló kötetként is megálló fejezete. Tóth Z. [1989] A társadalomtudományokkal foglalkozók körében ennél ismertebbek a társadalmi átrétegződés folyamatát a dualizmus kori Szekszárd példáján bemutató munkái, melyek a társadalmi mobilitás formáit egyedülálló részletességgel elemezték a forrásanyagul szolgáló helyi árvaszéki irategyüttesen. A mezővárosi blokk e művekben történt meghatározása, a helyi társadalomban megfigyelhető szociokulturális különbségek megvilágítása a Szekszárd város képviselőtestületén az 1900-as években húzódó törésvonal értelmezéséhez adott számunkra sok segítséget. Tóth Z. 1980., Tóth Z. 1982., Tóth Z. 1989.

¹³ Csekő 2002:b.

¹⁴ Az 1886:XXII. tc. az egyedülálló (kiskorú, elvált, özvegy) nők mellett, azokhoz kapcsolódó jogi tartalommal szintén lehetővé tette a kiskorú, valamint gondnokolt férfiak virilis jegyzékre történő felvételét. Az előzőekhez hasonlóan a község területén fekvő vagyonuk alapján ekkortól szintén a virilisek közé kerültek, s a helyi képviselőtestületbe képviselőt küldhettek a jogi személyek is.

¹⁵ Csekő 2003b.

tisztázását, a virilis jegyzéken a férj halálát követően (ti. döntő részük özvegy volt) betöltött hely és pozíció (adóérték) kontinuitásának fokát, valamint képviselőtestületben történő közvetett (meghatalmazottak általi) részvételük intenzitását is bemutattuk.

A szekszárdi viriliseket vizsgáló harmadik tanulmányunk¹⁶ a település rendezett tanácsú várossá alakulásának (1905) centenáriumaára készült, és Szekszárd várossá válásának folyamatát és időszakát (19. sz. vége, 20. sz. legelső évtizedei) fókuszba állító kötetben jelent meg.¹⁷ Ebben már az értekezésünkben is tükröződő megközelítési módot előrevetítve, az r.t. város virilistáinak vizsgálata során nem csupán összetételük társadalmi rétegződés szerinti elemzésére, vagyoni, jövedelmi viszonyaik feltárására tértünk ki, hanem a virilizmus intézményének valódi tartalmához igazodóan, a képviselőtestület felét kitevő virilisek városirányítói működését tettük mérlegre. Ebben a képviselőtestületi tagsághoz kapcsolódó jogosítványok mellett kitértünk a viriliseknek a város működtetésében – ideértve annak, községi adók általi pénzügyi alapjai megteremtését is –, menedzselésében (pl. kapcsolati hálón keresztül), városfejlesztésben játszott szerepükre, valamint az r.t. várossá alakulás folyamatában közvetlen, illetve közvetett módon betöltött indukáló hatásukra. Időközben Tolna megye dualizmus kori törvényhatósági választásait feldolgozó munkánkban¹⁸ kiemelten foglalkoztunk a megválasztottak foglalkozás és pártállás szerinti összetételével, társadalmi megoszlásával.

Tolna megye és Szekszárd dualizmus kori elitjére vonatkozó kutatásaink az átfogóbb, kvantitatív vizsgálatoktól haladva, idővel a kisebb struktúrák, egyéni életutak, családtörténetek vizsgálata, illetve életmód,¹⁹ mentalitás,²⁰ értékrendszer elemzése felé haladtak. Ezek közül külön is megemlítenéd a széles körű tevékenységet folytató, Tolna megye korabeli társadalmában és Szekszárd dualizmus kori életében vezető pozíciót betöltő zsidó családról, a Leopoldokról, valamint annak fontosabb tagjairól, működési területeikről szóló számos tanulmányunk.²¹ Kiemelendők továbbá az utóbbi években megjelent, a hazai társadalomtudományok és a művészetek történetéből ismert Dienes Valéria családi hátterét feltáró, elsősorban annak édesapját, Geiger Gyula szekszárdi ügyvédet és lapszerkesztőt, virilistát középpontba állító publikációink.²²

xxxx

Tolna megyei dualizmus kori elitjének kutatásánál, feldolgozásánál nehézséget okoz, hogy a kutatás során haszonnal forgatható munkák, országos viszonylatban is úttörő eredmények (ld. Gaál

¹⁶ Csekő 2005.

¹⁷ Szekszárd a XX. század első évtizedeiben. Szerk.: Dobos Gyula, Szekszárd, 1905.

¹⁸ Csekő 2002a.

¹⁹ Csekő 2004.

²⁰ Csekő 2006c.

²¹ Csekő 2006a, Csekő 2006b., Csekő 2006e., Csekő 2007., Csekő 2009b., Csekő 2011b.

²² Csekő 2009a., Csekő 2010., Csekő 2011a., Csekő 2012.; A családtörténeti vizsgálatok, egyéni életutak kutatása irányába történt elmozdulás eredményeként, részben átlépve a történettudomány szigorúan vett határait, de kapcsolódva elsődleges kutatási témánkhoz, irodalomtörténeti vonatkozású tanulmányaink is megjelentek.

2009) ellenére a megye dualizmus kori története jelentős részben feltáratlan. Elmondható, amint a bevezetőben általunk kiemelt Tolna megyei vonatkozású szakirodalomból is kitűnik, hogy történeti feldolgozottság tekintetében a megye a 19. század első felére vonatkozóan jobban áll. De példaként állítható a szomszédos Somogy megye is, ahol az elmúlt évtizedekben fővárosi történészek bevonásával, és részben helyi szakemberek (levéltárosok, muzeológusok, helytörténészek) munkájával jelentősen előrehaladtak a megye dualizmus kori történetének feltárásában.²³ A hiány mértékét, jellegét jelzi például, hogy a korszakra vonatkozóan még nem született a megye birtokstruktúráját, birtoktörténetét áttekintő munka, úgy annak egész struktúráját átfogó, vagy csak külön-külön a nagybirtokokra,²⁴ vagy a középbirtokra fókuszáló tanulmány, publikáció sem. Szerencsére e tekintetben jelentősen pótolták a hiányt Gaál Zsuzsanna kutatásai, 2009-ben megjelent monográfiája.²⁵ A kisebb birtokkategóriákat illetően még ennél is rosszabb a helyzet, a szakirodalomban csak egy-egy utalás szintjén találkozhatunk ezekre vonatkozó adatokkal. Még szembetűnőbb a megyére vonatkozó helytörténeti szakirodalom hiánya az adatsoros közlemények, személyek szintjére lemenő adattárak terén, amelyek pedig – meglétük esetén – standard kiinduló pontját jelenthetik az egyes személyek szintjére lemenő kutatásoknak.²⁶

Az elmúlt közel két évtizedben Tolna megye dualizmus kori elitjére vonatkozó kutatásaink igen kiterjedt forrásbázison szervesültek, amelynek alapját a széleskörű levéltári kutatás, iratfeltárás képezte. Ennek során kutatásaink az értekezés végén megadott levéltári iratállományokhoz képest jóval szélesebb bázison folytak: így értelemszerűen a kutatás alapjául szolgáló intézmény, az MNL Tolna Megyei Levéltára mellett a MNL Országos Levéltára, az MNL további tagintézményei, megyei levéltárai, valamint a városi levéltárak (mindenekelőtt: Budapest Főváros Levéltára), szaklevéltárak, nyilvános magánlevéltárak, valamint archívumok, kéziratárak tartoznak ebbe a sorba. A disszertáció témakörébe tartozó kutatásaink során, az elvégzett alapkutatások tapasztalatait közzétéve a következő módszertani meglátásaink, forrásadottságra, forráskezelésre vonatkozó összegzéseink születtek. A dualizmus kori elit kvantitatív jellegű strukturális vizsgálataira rendelkezésre álló egykorú adatsoros forrásegyütteseket a Soproni Levéltár iratállományán ismertettük,²⁷ azonban azok egy fontos típusáról, a korszakban keletkezett adófőkönyvekről, kivetési lajstromokról, beszédési naplókról, stb. illetve az azok vezetéséhez kötődő községi (r.t. városi) adókezelési, adóigazgatási feladatokról a Tolna megyei

²³ Az így született tanulmányok jelentős része Somogy megye múltjából c. periodikában látott napvilágot.

²⁴ Aradi Gábor nemrég megjelent, megyebeli uradalmak birtoktörténetét áttekintő vázlatát is időben csak a 19. század közepéig, maximum a dualizmus korának kezdetéig megye el. Aradi 2013.

²⁵ Gaál 2009.

²⁶ Ez a megyében fekvő egyes településekre, nagyobb mezővárosokra is érvényes. Vö. össze ezzel kapcsolatban például Sopron városát, ahol a két világháború közötti időszakban megszületett adattárak, illetve Házi Jenő főlevéltáros évtizedes kutatással összeállított, a soproni polgárcsaládok történetét századokon átívelően bemutató adattára egyedülálló alapot képeznek az egyrészt a napjainkban is folyó további forrásfeltárásokhoz, másrészt a társadalmi folyamatokat feltáró, elemző történeti munkához.

²⁷ Csekő 2005c.

levéltári iratállomány alapján írtunk.²⁸ A fent említett adatsoros, tömeges irattípusok mellett további levéltári iratállományokra hívta fel a figyelmet az egy-egy személyre, illetve családra vonatkozó biográfiai, monografikus igényű alapkutatások esetére, a saját irathagyatékkal nem rendelkező Leopold családra vonatkozó kutatási tapasztalatainkat összegző tanulmányunk.²⁹ Szintén terjedelmesebb tanulmányrészben foglaltuk össze a Szekszárd r.t. város virilista nőire vonatkozó kutatásink módszertani tapasztalatait,³⁰ míg egy 2011. évi tanulmányunkban ugyancsak a tolnai megyeszékhelyre vonatkozóan foglalmaztuk meg egy, a település házait és háztulajdonosait 19. század közepétől az 1940-es évekig számba veendő adattár elméleti és módszertani alapvetését, illetve programját.³¹

Jelen értékezésünk alapját elsősorban a vármegyei irategyüttesekben folytatott kutatások képezték. A törvényhatósági bizottság közgyűlési jegyzőkönyvei mellett ennek elsődleges forrásbázisául, megyei virilistákra és a választottakra vonatkozó adatok tekintetében is, az alispáni irategyüttes szolgált. A Tolna megyei alispáni hivatalnak a levéltár őrizetében megmaradt iratanyag megfelelőnek mondható, a korszakunkra vonatkozóan jelentősebb iratpusztulást nem szenvedett. Ebben a levéltári fondban a virilis jegyzékek összeállításának folyamata gyakorlatilag évről évre nyomon követhető, egészen az 1900-as évek elejéig. Kutatómunkánk folyamán nélkülözhetetlenek bizonyultak, és az adatok tárházát szolgáltatták az alispáni csomókban évről-évre – kisebb-nagyobb hiányokkal – megmaradt adóhivatali jegyzékek, kimutatások, igazolások, községi bizonyítványok. E csomókban maradtak fenn az igazoló és állandó választmányok iratai, jegyzőkönyvei, levelezése, a csatolt folyamodványok is. Értelemszerűen a törvényhatósági választások vonatkozásában is az alispáni iratanyag képezte a kutatás bázisát. Ennek feldolgozása során erőteljesen támaszkodhattunk az alispáni iratok közt 1892-ig nagy számban fennmaradt választási iratokra, jegyzőkönyvekre és szavazási ívekre. Az így nyert információkhoz további kiegészítésekkel szolgáltak a kutatás során a főszolgabírói és a főispáni iratok. Vegyes képet mutatnak a községi előljáróságok fennmaradt aktái, óriási veszteség, hogy Szekszárd esetében a korszakra vonatkozó általános közigazgatási iratok elpusztultak, amit a település képviselőtestületi jegyzőkönyveinek (községi, illetve r.t. városi egyaránt) szerencsés megmenekülése enyhíthet valamelyest.

Sajnálatos módon a vizsgálódásaink egyik vonulatát képező korabeli képviselőválasztások történetének elsődleges forrása, a központi választmány iratanyaga nem maradt fenn teljes körűen. Az országgyűlési képviselő választói névjegyzékek sorozata viszonylag jónak mondható, a központi választmány jegyzőkönyveinek sorozata a korszak felére hiányzik, míg a választási jegyzőkönyvek és a szavazati ívek elpusztultak. Ugyancsak nagy részben hiányzik a községi adófőkönyvek, kivetési

²⁸ Csekő 2003a., A közlemény kéziratban maradt második részében az egykorú adóigazgatásban használt adófőkönyvek, kivetési lajstromok, beszédési naplók adófajtánként, illetve adónemenként történő részletezését adtuk, azok forrásértékének, történeti kutatásban történő hasznosításának lehetőségeire kitérve.

²⁹ Csekő 2006a:450-453.

³⁰ Csekő 2003b:201-205.

³¹ Csekő 2011c.

lajstromok sorozata, amelyet a levéltárba kerülést követő, központi utasításra végzett selejtezés tovább tizedelt.³²

Fontos, az értekezés egyes részeinek megírásakor egyenesen nélkülözhetetlen forráscsoportnak bizonyult Tolna megye időszaki sajtója. Ezek közül mindenekelőtt a három, évtizedeken keresztül folyamatosan megjelenő szekszárdi hírlapot kell megemlítenünk: a sorban az első a Tolnamegyei Közlöny, amely 1873-tól a korszakunk végéig folyamatosan (1919) megjelent, s a 19. század végére vállaltan a függetlenségi párt helyi szócsövénév vált. A kormányzó, szabadelvű párt helyi orgánumának feladatát is ellátta az 1890-től induló Tolnavármegye, amely szintén a korszakunk végéig jelent meg. Míg az előbbi kettő megyei hatókörű, szerkesztésében az egész megyére vonatkozóan kitekintéssel bíró hírlapok voltak, az 1883 és 1901 között kiadott Szekszárd Vidéke témaválasztását, látókörét lokálisabb jelleg jellemezte. A Tolnavármegye 1910-ben fuzionált az 1905 és 1910 között megjelenő Közérdek című helyi újsággal (Tolnavármegye és a Közérdek), s az értekezésünkben gyakran hivatkozott lapok sorában az 1900-as években egy-párt év erejéig megjelenő, a város polgármesteréhez és tisztségviselői karához szorosan kötődő Szekszárdi Újságot kell még itt megemlítenünk.³³

Jelen értekezést 6 térkép, 12 ábra, illetve 56 táblázat, valamint a mellékletet képező Függelékben öt forrásközlés, illetve adattár egészíti ki.

I.B. TOLNA MEGYE A DUALIZMUS KORÁBAN

Az alapvetően agrárjellegű, ásványkincsekkel nem rendelkező megyét érintetlenül hagyta az iparosodásnak a 19. század második felében az ország számos területét és több nagyvárosát – a természeti és épített környezet, illetve társadalom tekintetében is – átformáló folyamata. A megye agrárjellegéről árulkodik a foglalkozási megoszlás 1900. évi főadata is, miszerint a megye kereső népességének 71,9 %-a, 82 965 fő a mezőgazdaságban dolgozott.³⁴ A mezőgazdaságban foglalkozottak aránya csak a megye egy-két településén, kereskedelmi-forgalmi központjában, nagyobb mezővárosában csökkent 50 % alá: így Tolnán, Dombóváron, Bonyhádon, Hőgyészen, míg a megyeszékhelyen, Szekszárdon is még 50 % körül volt (52,8 %). Az 1900. évi népszámlálás további adata szerint a megye 253 ezer főnyi összlakosságának a németiség 31 %-át (77 293 fő), a zsidóság 4 %-át (8427 fő) tette ki.³⁵ Az egyértelműen agrárjellegű térséghez fejlett

³² Az adófékönyvek, lajstromok megmaradt állományán így a megye nagyobb települései közül a dualizmus korára vonatkozóan csak Bonyhád és – bizonyos megkötésekkel – Tolna esetében végezhetők vizsgálatok, nyerhetők adatok.

³³ Érdemes megjegyeznünk, hogy e lapok szerkesztői, tulajdonosai szinte kivétel nélkül megyei virilisták voltak, közülük Boda Vilmos, Geiger Gyula és dr. Leopold Kornél neve pedig e disszertáció lapjain is gyakran előfordul.

³⁴ Adatok forrása: Népszámlálás I. 1902.

³⁵ Az egykorú statisztikai kategóriák szerint ez a németiséggel kapcsolatos adat esetében az anyanyelvi, míg a zsidóság kapcsán a felekezeti adatokra vonatkozik.

[illegible]

1. térkép: Tolna megye egykori domborzati térképe (tervezte: Gőnczy Pál)

A németiség, illetve a zsidóság megyén belüli eloszlása azonban Tolna megyében nem igazodott teljesen a mezővárosok településhálózatához. A német-zsidó-magyar együttélés másik – nemcsak földrajzilag értelmezett – színterét ugyanis a falu, sőt az uradalmak, puszták világa jelentette. A németek által lakott, sűrű településhálójú, ugyanakkor kisebb lélekszámú községekből álló, völgyes-dombos Völgyessel, illetve Tolnai-hegyháttal (völgyési, simontornyai járás) szemben a nagyrészt vagy egészében magyarlakta dombóvári, tamási járást, amiképpen a jelentős mértékben a Mezőföld, illetve a Sárköz területeiből álló dunaföldvári, központi járást egymástól távolabb fekvő, népesebb települések jellemezték (ld. 1. térkép). E (település)földrajzi adottságok a tárgyalt időszakban az agrárgazdálkodás eltérő jellegében, a földbirtokstruktúra szerkezeti különbségeiben is tükröződtek. Egyrészt a megye nyugati járaiban (tamási, dombóvári) az egykori latifundiumok utódaként az Esterházyak hitbizományban kezelt dombóvári és ozorai, a Viczayak volt, illetve a 19. század utolsó harmadáig a Batthyányak tulajdonában lévő felsőiregi és felsőnyék-fürgedi uradalmak, és azok jellemzően zsidó nagybérlők – kivételt a dombóvári uradalom képezett – által működtetett nagygazdaságai meghatározó súllyal voltak jelen. Másrészt a németek lakta részeket a kisparaszti gazdaságok szövete jellemezte, amit csak itt-ott – valamint a járás északkeleti részén fekvő Dőrypatlan eszmei község erejéig – szakított meg egy-egy középbirtokos gazdasága. Ezzel szemben a megye keleti (jellemzően dunaföldvári és simontornyai járaiban) területén találjuk a megye közéletében a tárgyalt korszakban is vezető szerepet vivő középbirtokosság, illetve közbirtokosság birtokait, otthonait. A földbirtokstruktúra fenti megoszlásához is idomulva a jelentősebb zsidó közösségeket az egykori uradalmi központokban, közlekedési-kereskedelmi központokban, illetve az egykori mezővárosokban találhatjuk meg. Ezek közül a vizsgált korszakban a legnépesebb, valamint a legrégebbi múltra visszatekintő Bonyhád, Paks zsidó közössége volt.

A tárgyalt etnikumok megyén belüli eltérő eloszlása, s ennek megfelelően a gazdaság szerkezetében elfoglalt eltérő, de sokszor egymást keresztező pozícióik változatos képét eredményezték az együttélésnek. A megye népességének felekezeti szerinti térbeli megoszlása részben követte a nemzetiségi megoszlás területi különbségeit (ld. 1. táblázat). Így a megyén belül az evangélikus népesség legnagyobb számban a németek által lakott völgyési, illetve a kiegyenlített nemzetiségi képet mutató simontornyai járásban élt. Míg a völgyési svábok nagyobb része a római katolikus vallású volt, a Tolnai-hegyhát német falvaiban a többség az evangélikus felekezethez tartozott. (A simontornyai járás vegyes etnikai, illetve felekezeti képét mindezen kívül az is kiemelte, hogy a reformátusok is 20 % felett – elsősorban Nagyszékely, Kölesd, Medina, Miszla, Pálfa, Gyöngy református közösségeiben – éltek itt.)³⁶

³⁶ A reformátusok a járásban legnagyobb részarányban (94,6 %) németek lakta Nagyszékely községben laktak. A megye egyetlen református középiskolájának oktatási intézménye, a gyöngyi református algimnázium is német többségű településen volt (Gyöngy, 1900: 3198 fő, 67,1 % német). Az intézmény ma Tolnai Lajos Gimnázium néven

1. táblázat: Tolna megye felekezetek szerinti megoszlása, valamint a német anyanyelvűek népességén belüli részaránya a megye hat járásban, 1900

járás neve	népesség	római katolikus	evangélikus	református	izraelita	német
dombóvári	28 299	93,6	0,5	2,1	3,7	18,5
dunaföldvári	55 965	59,1	10,7	25,7	4,0	17,0
központi	52 125	76,4	3,5	16,0	2,9	26,0
simontornyai	39 873	39,3	36,3	20,1	2,9	47,1
tamási	41 289	82,5	3,1	11,4	2,8	3,9
völgyesi	35 631	64,6	22,8	8,2	3,2	80,4
Tolna m. össz.	%	100	68,0	12,6	15,6	3,32
	fő	253 182	172 151	31 836	39 141	8 427

* A dombóvári és tamási járás 1895 előtt egy járás volt, tamási néven.

A simontornyaihoz hasonlóan a dunaföldvári járás is relatíve vegyes felekezeti képet mutatott, reformátusok előzőnél nagyobb (25,7 %) részarányával, s a római katolikusok 50 %-ot jóval meghaladó részesedésével.³⁷ Az előbbiekhöz képest már egyöntetű felekezeti képet – és topográfiát – mutatott a központi járás, ahol a római katolikus települések révén kirajzolódó homogén mintázatot a Sárköz reformtus többségű települései (Decs, Őcsény, Alsónyék, Sárpilis) által képzett tömb szakított meg.³⁸ A megye 1895-ig egy járást képező, azt követően tamási, illetve dombóvári járásba osztott nyugati része egyöntetűen római katolikus volt.³⁹

A megye korabeli településszerkezeti képe egyrészt a földrajzi, domborzati adottságainak hatását, a 18. században végbement újranépesülés, illetve betelepítés, s annak nemzetiségi vonatkozásait, s nem utolsósorban az ezzel szinte párhuzamosan alakuló földbirtok-szerkezet sajátosságait viselte magán. Így a megye gazdag szövésű mezővárosi hálózatának (17 mezőváros) kialakulása is nagyrészt a birtoktörténethez kötődött, mert egy részük életében az uradalmi központként⁴⁰ betöltött szerep vált a fejlődés dinamizálójává: többek közt a megszerzett vásártartási jog révén váltak kereskedelmi központtá, forgalmas településsé.⁴¹ A mezővárosok egy másik részénél emellett a földrajzi adottságok is külön fejlődést elősegítő tényezőként jelentek meg. A megye nagy népességű települései, egyben mezővárosai a vizsgált korszakban, így 1900-ban is szinte kivétel nélkül

működik. A megye egyetlen evangélikus algimnáziuma sokáig a közeli Sárszentlőrincen volt, ahonnan az intézmény 1870-ban a völgyesi járás székhelyére, Bonyhára került át.

³⁷ A reformátusok közel 26 %-nyi felekezeti rátájához képest a járás felekezeti topográfiája annyiban árnyaltabb képet mutatott, hogy a járás 15 települése közel felében, hétben jelentősnek mondható református népesség élt (Bölcske, Madocsa, Gerjen, Dunaszentgyörgy, Nagydorog 50 % körül, vagy annál nagyobb, Fadd, Gindlycsalád /ma. Tengelic/ 25 % körül.) A járás összértékében súlyozottan jelent meg a két nagy, tízezer lakos fölötti mezővárosa (közigazgatási beosztás szerint: nagyközség), Dunaföldvár és Paks egyöntetű r. katolikus népessége.

³⁸ A járásban még Szekszárd rendelkezett jelentősnek mondható, 14 %-nyi református kisebbséggel.

³⁹ A tamási járásban a reformátusok részaránya – egy-két falunak, mint Felsőireg, Felsőnyék, Nagyszokoly, Tengőd köszönhetően – elérte a 10 %-ot.

⁴⁰ Soraik közt említhetjük pl. Hőgyész, Ozorát, Dombóvárt, Simontornyát, Felsőireget stb. Az uradalmi mezővárosok mellett csak négy volt közbirtokosok (közirtokosságok) tulajdonában: Paks, Bonyhád, Tevel, Mészla. Vö. Glósz 1991: A Tolna megyei mezővárosok névsorát egy 1850. évi forrás alapján ld. a Függelékben.

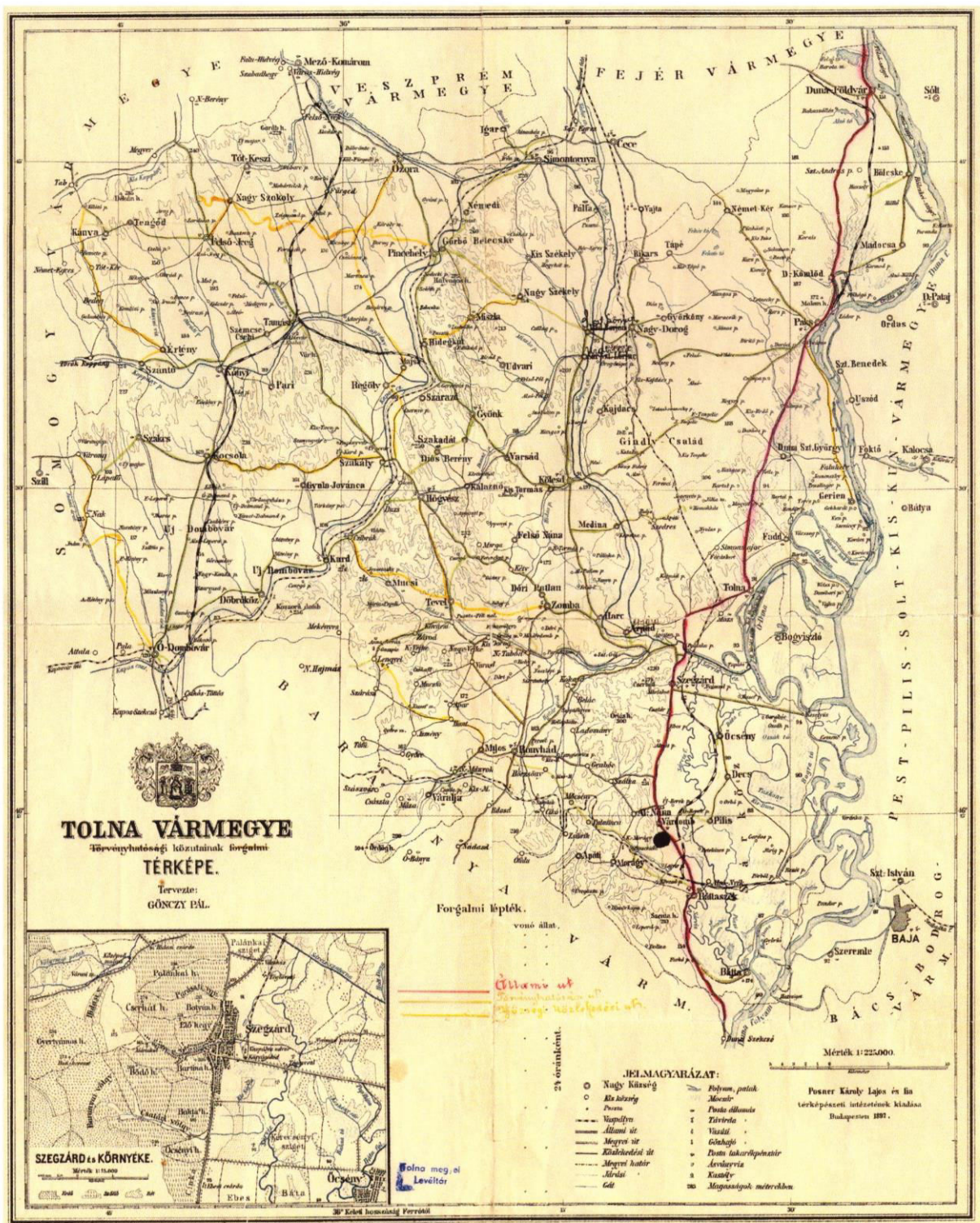
⁴¹ Erre kitűnő például szolgál Hőgyész. Bácskai Vera 1828. évi összeírásra épülő, piackörzeteket, piacközpontokat feldolgozó alpművéből a megyéből elsődleges piacközpontokként – két Duna menti nagy mezőváros, Dunaföldvár és Paks mellett – Hőgyész tűnik fel. Bácskai 1984.

a megye keleti részén, a Mezőföld jó termésű területein voltak találhatóak. Itt a jól megművelhető, nagyterjedésű határ mellett a – 19. század első felében még feltétlenül érvényesülő⁴² – kedvező közlekedés-földrajzi adottságokat kihasználva, a Duna közelében, vagy partján (ld. mint kereskedelmi útvonal), és a folyó jobb partján végig futó buda-eszéki országút mentén feküdtek, nevezetesen északról-délre: Dunaföldvár, Paks, Tolna, Szekszárd, Bátaszék. A megye ettől nyugatra fekvő részéről (1900-ben négy járás!) csak Bonyhád,⁴³ Tamásit és Dombóvárt⁴⁴ említhetjük, mint a fent említett mezővárosok lélekszámát megközelítő települést. Ehhez viszonyítva pl. a simontornyai járásban négy település, Kölesd, Hőgyész, Simontornya mezővárosok, valamint Gyöngyös községe rivalizált egymással, amely vetélkedés a korszakunkban a megye 18. századi megyeszékhelyének, Kölesdnek már korábban megtörtént háttérbeszorulásával elsősorban Hőgyész és Gyöngyös között zajlott: Gyöngyös szerepkörét, mint járási, járásbírósi székhely, valamint református algimnáziuma emelte ki, de például Hőgyészen működött a járási adóhivatal.

⁴² A megye egyedülálló mezővárosi fejlettségéről a 19. század első felére vonatkozóan Bácskai Vera munkásságából is számos adattal rendelkezünk. Bácskai egyik, a dél-dunántúli városhálózatot vizsgáló tanulmányában a Városokhoz sorolta a központi szerepkörű Dunaföldvárt (Keszthely, Nagykanizsa, Pécs mellett), míg a második szintet betöltő Városias szerepkörű központi helyek sorába sorolt nyolc település közül öt feküdt Tolna megyében (Szekszárd, Tolna, Bonyhád, Hőgyész, Paks), a további három Kaposvár, Mohács, Zalaegerszeg volt. Bácskai 2007:198.

⁴³ A Völgyesség központja is csak egy kicsit feküdt az előbb említett településsortól kicsit nyugatra.

⁴⁴ A kiegészítés idején még csak 2000 lélekszámú körüli Dombóvár csak a vizsgált korszakban befutott dinamikus fejlődésének, népességyarapodásának köszönhetően lépett e települések sorába.

2. térkép: Tolna megye egykorú közlekedési- és település-földrajzi térképe (tervezte: Gönczy Pál)

A mezővárosok megyebeli sűrű hálózatát emeli ki a szomszédos megyékkel történő összevetés is. Így Simonffy Emil hat dunántúli megyére (Baranya, Somogy, Vas, Veszprém, Zala és Tolna) elvégzett vizsgálata szerint 1869-ben, Tolna megyében volt messze a legnagyobb, 40 % körüli a mezővárosokban élő

népesség aránya.⁴⁵ Összehasonlításként Vas, Veszprém és Zala megyékben 25 %-nál alig magasabb, Baranyában 20%-nál nagyobb, Somogyban kisebb volt. Ennek megfelelően ekkor a hat megyében található, 5000 főnél népesebb 17 város közül 6 volt Tolna megyében: Bátaszék (6452 fő), Bonyhád (5832), Tolna (7309), Dunaföldvár (12 382), Szekszárd (11 069), Paks (10 302). Az utóbbi három ezzel a népességével a 4., 7. és 8. legnagyobb település volt a hat megye területén. A megye fejlett mezőváros-hálózata az 1910-re vonatkozó összevetésben is tetten érhető: a fent említett hat megye 5000 főnél népesebb 26 településéből ugyanis nyolc volt megyénkben található. (Tamási ekkor 5520 lakossal és Dombóvár 6776 lakossal csatlakozott a korábbiakhoz.)⁴⁶

Mint már érintettük, a megyében meghatározó súllyal volt jelen a nagybirtok. Az uradalmak területe igen egyenlőtlenül oszlott el: a 18. század második felére rögzülő állapot szerint a világi nagybirtok mindenekelőtt a megye dombóvári (később dombóvári, tamási) járásában, valamint a simontornyai járásban feküdt. Az egyházi uradalmak (dunaföldvári, illetve szekszárdi bencés apátsági, bátaszéki ciszterci apátsági) pedig a megye keleti felében a dunaföldvári alsó, illetve felső (később központi) járásban helyezkedtek el.

2. táblázat: Tolna megye nagybirtokosai az 1767. évi úrbérrendezés idején⁴⁷

nagybirtokos neve	terület (hold)	úrbéres állomány aránya (%)
világi nagybirtokok		
hg. Esterházy	292 100	11,5
gr. Apponyi	126 400	21
gr. Styrum-Lymburg	36 650	30
gr. Festetich	33 100	20,9
gr. Viczay	30 700	11,2
gr. Batthyány	23 050	19,9
egyházi nagybirtokok		
bátaszéki apátság	75 000	10,7
szekszárdi apátság	67 600	4,9
dunaföldvári apátság	22 900	n.a.

A 2. táblázatba foglalt adatokhoz képest, amely a nagybirtok 18. század utolsó harmadára kialakult szerkezetét tükrözi, a tárgyalt korszakunk kezdetére bekövetkezett legfontosabb változások, természetesen a jobbágyfelszabadítás következtében történt tulajdoni változások mellett: az Esterházy, Apponyi, illetve Batthyány birtokok tulajdonában nem történt változás (az előbbi kettő, nagy

⁴⁵ Az itt közlésre kerülő 1869-1910 közti időtávban szereplő eredményeket ld. Simonffy 1975: 247-250.; Meg kell jegyeznünk, hogy a feltüntetett népességszámok a jelenlevő polgári népesség adatai.

⁴⁶ A nyolc település 1910. évi népessége a következő volt: Szekszárd 14913, Paks 12549, Dunaföldvár 12071, Tolna 8545, Bátaszék 8031, Dombóvár 6776 fő, Bonyhád 6445, Tamási 5520 fő. Simonffy az 1910. évi vizsgálatánál csak a belterületi népességet vette figyelembe.

⁴⁷ A táblázat forrása: Aradi 2013:250.; Glósz 1991:12-13.

kiterjedésük okán több uradalomból állt.)⁴⁸ A Styrum-Lymburgok tulajdonában lévő simontornyai uradalmat Sina György 1820-ban, míg a Festetichek tolnai uradalmát 1842-ben vásárolta meg.⁴⁹ Időben legkésőbb pedig a felsőiregi uradalmat a Viczay család utolsó tagja, Adolf 1862-ben adta el a hg. Esterházy Pálnak, aki azt 1869-ben továbbadta Schosberger S. Vilmosnak, az uradalom másik része pedig a Pallavicini család kezébe került.⁵⁰ Egyházi uradalmak a 18. század utolsó évtizedeiben kincstári tulajdonba mentek át, alapítványi (közalapítványi, egyetemi tanulmányi, Tereziánium) formában működtek.

A nagybirtokok előbb jelzett földrajzi fekvése, térbeli eloszlása okán a középbirtok elhelyezkedésének súlypontja Tolna megyében kétségtelenül a dunaföldvári járás területére esett, egyúttal itt jöttek létre, alakultak ki a 18. század második felében, a 19. század első évtizedeiben a megye legnagyobb kiterjedésű közbirtokosságai is: északról-délre haladva ezek a paks-gerjen-bikácsi, a bölcske-madocsa, a györkönyi, a kajdacs-kiskajdacs, a dunaszentgyörgyi, a fadd-hencsei, valamint a tengelici voltak.⁵¹ Ennek megfelelően e járásban élt a legtöbb középbirtokos család, de egyúttal a nemesség szerényebb állású és vagyonú kishemesi tömegei is. A nagybirtok megyén belüli földrajzi elrendeződéséhez képest meglepő módon számos közbirtokosság volt található a dunaföldvári járással nyugatról szomszédos – s egyébként a nagybirtok dominálta – simontornyai járásban is, amelyek azonban a gyönki és miszla-bikádi kivételével a megyében a legkisebb területűek voltak (görbői, némedi, csibráki).⁵² A völgyes járásból a két-tabódi közbirtokosság⁵³ mellett mindenekelőtt a megye két legkiterjedtebb, a vármegye életében 18. századra visszamenően kiemelkedő szerepet játszó családjának, a Döryek Zomba környéki, illetve a Perczelek bonyhádi, illetve Bonyhád környéki birtokterületeit kell kiemelni. (A Döry család birtokainak külön eszmei községgé történő szervezésére is sor került 1871-et követően, amikor a család birtokában lévő Zomba környéki 10 pusztát közigazgatási egységgé szervezése történt meg Dörypatlan név alatt.)⁵⁴

xxxx

Az 1860/70-es évektől kibontakozó, 1890-es évektől országsszerte nekilendülő hazai kapitalizálódás – az ipar nagyobb mértékű fejlődése nélkül – ment végbe az I. világháborúig Tolna megyében. Mindez nem elválasztható a város, és tágabb értelemben a megye természetföldrajzi adottságától. Az alapvetően

⁴⁸ Az Esterházy-birtok ozorai, illetve dombóvári, míg az Apponyi-birtokok högyész, kölesdi, lengyeli és pálfai uradalmakból állt össze.

⁴⁹ Glósz 1992:253, Gaál 1992:343., illetve Aradi 2013:254, Kiss 1938:204-205, 209

⁵⁰ Aradi 2013:252; Vincze 1982

⁵¹ A közbirtokosságok 19. század első felére vonatkozó birtokviszonyairól, birtokmegoszlásáról és főbb birtokosairól átfogó képet ad Glósz József munkája. Glósz 1991:14-22,

⁵² Szintén a simontornyai járás területén feküdt az Uzd-Borjád, amely viszont nem szerepel Glósz József felsorolásában. Ugyanakkor az itteni birtokos családok, mint pl. Fördös, Koncsits, Pesthy, illetve Sass nem csupán a 19. század első felében, hanem a második felében is fontos szereplői voltak a vármegyei közéletnek.

⁵³ E közbirtokosság Kétyhez tartozó része nem a völgyes, hanem a simontornyai járáshoz tartozott.

⁵⁴ Az eszmei község 1930-as évek végén történt felszámolását követően területének nagyobbik részét Zombához, illetve Kisdoroghoz csatolták. Ezen túl Dörypatlanból még jelentősebb részt csatoltak Tevel, Kéty, Murga és Tabód községekhez, valamint egy kisebb töredéket Kakasdhoz. Benisch 1940:8-9.

agrárjellegű, ásványkincsekkel nem rendelkező megye nem igazán volt alkalmas nehézipar megtelepedésére. (A megye délnyugati határán, a völgyeségi járás csücskében található, Váralja, Máza és Nagymányok térségében folytatott kőszénbányászat szervesen – s nem csupán gazdaságföldrajzilag – a pécsi bányavidékez tartozott.) A megye iparosodottsága az országos átlagtól, valamint a Dunántúl átlagától is jelentősen elmaradt. Így például, míg országosan az ipari keresők 30 %-a dolgozott 20 főnél nagyobb üzemben 1910-ben, ez az érték Dunántúlon 19 %, míg Tolna megyében csak 10 % volt!⁵⁵ Ugyanakkor a megye agrártermelése országos összevetésben magas színvonalat képviselt. Egykorú statisztikai adatok alapján a megye mezőgazdaságának színvonala, termelékenysége az ország első tíz megyéje között volt.⁵⁶ A nagybirtokosok tulajdonában lévő, jellemzően a megye nyugati részében fekvő uradalmak területein, hosszú lejáratú nagybérleteken, tőkés nagyüzemek jöttek létre. Nagyrészüket az Esterházy-hitbizomány, a felsőiregi uradalom (Schosberger, illetve Pallavicini), illetve a Montenuovok felsőnyéki-fürgedi uradalmának területeiből (ld. Majsamiklósvár, Újdombóvár, Szemcse-Csehi, illetve Fürged eszmei községek) bérelt, több esetben 5-10 000 kh. kiterjedésű nagybérleten gazdálkodott. A megyei virilis jegyzékre felkerült földbérlők közt a vizsgált korszakban végig ők képviselték a többséget, de időben előrehaladva a megye más részeiről, településeiről is bejutottak soraikba kisebb, 1000-2000 kh. körüli – pl. alapítványi uradalmi – földterületen gazdálkodó bérlők is.⁵⁷ A megye keleti részében fekvő középbirtokok a korszak végéig bezáróan, jellemzően a tulajdonosok saját kezelésben voltak. E körben alapvetően már a század első felében sikeresnek bizonyult családok, illetve leszármazottaik gazdaságai örvendtek prosperitásnak, amelyekben a birtoknagyság, illetve a szilárd, kiegyensúlyozott pénzügyi háttér mellett az 1848 előtti kis úrbéres, nagy allodialis állomány volt a jellemző, és amelynek bázisán már ekkor árutermelésre orientált üzemszervezetet alakítottak ki (pl. a tengelici közbirtokosság /Gindlycsalád/) 1000-3000 kh. közt mozgó középbirtokai).

A mezőgazdaság kapitalista átalakulása nemcsak a közép-és nagybirtokrendszerben eredményezett jelentős elmozdulást a tulajdonlás, illetve a birtoklás terén – a földterület növekvő része került a polgári rétegek tulajdonába-birtokába, melyek legintenzívebb szegmensét a zsidók általi nagybérletek számának és területének gyarapodása képezte –, hanem a parasztság, éleződő szociális feszültségekkel terhelt differenciálódását is magával hozta. Ezt egyrészt a földéhség, kivándorlás, a századforduló nagy aratósztrájkjai (1897, 1905-1907) jelezték, másrészt pedig a parasztságnak a kaptalista gazdasági folyamatokba sikeresen belépő rétegének gazdagodása. A megye számos részén, településén jött létre méreteiben, akár a 100 kh.-nál is nagyobb birtokmérettel rendelkező vékony

⁵⁵ Katus 2003:155.

⁵⁶ Nagy Mariann adatai szerint Tolna megye 1910-ben az egy mezőgazdasági lakosra jutó nettó mezőgazdasági termelési érték tekintetében a megyék sorrendjében 7. (319 K), míg az egy mezőgazdasági lakosra jutó nettó termék rangsorában a 6. (212 K) volt. Nagy 2003:63-65.

⁵⁷ Így a korszak második felében többször előfordult, hogy a szekszárdi alapítványi uradalom rendszeresen bére adott négy bérletének (Ózsápuszta, Józsefpuszt, Janyapuszta, Palánkpuszta) tulajdonosa közül hárman is bekerültek a megyei virilisek közé. A Duna árvízjárta területeiből jelentős tőkebefektetéssel és innovációval – mindenekelőtt így az Ózsák-tó és vizenyős térségének belvízmentesítésével – művelhetővé, majd mintagazdasággá tett Ózsákpusztára, az 1873-1920 közt a szekszárdi Leopold családnak a bérletében lévő közel 2500 kh. területen folytatott magas színvonalú agrártevékenységére ld. részletesen Csekő 2013a:289-312.

nagygazda réteg (Dunakömlőd, Szakály, Szakcs, Sárköz, stb.), azonban a legegészségesebb (paraszti) birtokstruktúra, és fejlett agrárkultúra⁵⁸ a Völgyesség svábok lakta vidékén, falvaiban alakult ki. Így a Völgyességhez kapcsolódik a századfordulón kibontakozó tejszövetkezeti mozgalom egyik legsikeresebb fejezete is. A gyors felfutást elősegítő más tényezők mellett az üzemtechnológia fejlődésének köszönhetően a megye egész területét – a legkisebb falvakat is bevonva – behálózták a tejszövetkezetek, vajgyárak, de ezek messze legsűrűbb szövete a Völgyességben, s még a szintén németek lakta Tolnai-hegyhát községeiben jött létre.⁵⁹ A szövetkezetek mellett a nagy- és középbirtokok közül is több ráállt az üzemszerű tejtermelésre- és feldolgozásra, erre példaként említhető az Apponyi uradalom lengyeli tejgazdasága, Döry Stefánia zombai (Döry pta.) sajtgyára. Dombóváron vajtermelő központ jött létre, Bonyhádon pedig kazeingyár.⁶⁰ A megye mezőgazdasági termékekre alapuló iparágai közül nagyobb számban előforduló – tehát nem csupán egy-egy elszigetelt üzem erejéig működő –, akár az egész megyét behálózó üzemegységekkel még a malomipar rendelkezett. A megye gabonatermését a hagyományos malmok (vízi /patak/, hajó, szél, száraz) mellett egyre nagyobb arányban a korszakban épült gőzmalmok dolgozták fel. A megyében található gőzmalmok száma az 1869. évi hétről 1906. évi ötvenre, míg 1914-re ötvenötre nőtt.⁶¹

Ifj. Leopold Lajos, a megye gazdasági életének egyoldalúságát, iparának fejletlenségét és a gyáripar hiányát taglaló, 1907-ben napvilágot látó munkájában⁶² összesen két valódi gyárként működő üzemet tudott megnevezni, a Fried-féle simontornyai bőrgyárat, valamint a tolnai állami selyemfonodát. (Ekkor csak ezek állandó munkáslétszáma haladta meg a százat, valamint még a szekszárdi selyemgyárá, amely valójában petevizsgáló állomásként létesült.) Leopold elsődlegesen a gyáripar telepítésével vélte orvosolhatónak a megye egyre gyorsuló görbét mutató népességvesztését (kivándorlás, elvándorlás, csökkenő születésszám), amelyet a megye természeti, gazdasági adottságai miatt a mezőgazdasági termékekre alapozva képzelt el. Konkrétumok szintjén ezt központi nagy gőzmalom létesítésével, konyak- és pezsgőgyártás megteremtésével, len- és kendergyárak telepítésével gondolta elsősorban megvalósíthatónak. Bár a megye kedvezőtlen adottságai sorában Leopold is tárgyalja a megye közlekedés-földrajzi fekvését, Glósz József közel száz évvel későbbi írásában nagyobb súlyt tulajdonít a megye hátrányos közlekedés-földrajzi helyzetének, illetve korszakban

⁵⁸ Az ezt elősegítő mentalitásról, értékrendről: Solymár 1992.

⁵⁹ Tolna megye 1904-re az országos tejszövetkezeti mozgalom olyan paramétereiből részesedett 10 % körüli értékekkel, mint a tejszövetkezetek száma (országos adat: 597; megyei: 56), a szövetkezeti tagok száma (56556; 6386), vagy a termelt tej mennyisége (hektoliterben: 953364; 124792). V. Kápolnás 1997:46.

⁶⁰ Ez utóbbit Mauthner József és Ignác hozta létre. V. Kápolnás 1997:19-54.; Egyébiránt a megye tejtermelésének, tejfeldolgozó iparának korabeli története V. Kápolnás Máriának köszönhetően jól feldolgozott. Ld. még: V. Kápolnás 1998, V. Kápolnás 2000.

⁶¹ Az 1914. évi gazdaságstatisztikai jelentés szerint a megye 135 malmában megőrölt 250 891 mázsa gabona 86,7 %-át az 55 gőzmalomban dolgozták fel. Kárpáti 1987:373., 388-389.

⁶² Leopoldot a drámaian felgyorsuló kivándorlás készítette esszéjének megírására, mert mint írta, a megye 1905. évi 1600 főnyi embervesztése 1906-ra 3600 főre nőtt, amelyet az 1907 évben első négy hónapjában további dinamikus növekedés követett. Leopold 1907.

megfigyelhető kedvezőtlenre fordulásának.⁶³ Ugyanakkor ifj. Leopold Lajos 1910-ben külön tanulmányt szentelt a Dunának,⁶⁴ amelyben a megye gazdasági életének dinamizálását a Duna fokozottabb hasznosításától várta. Leopold szerint a folyó közlekedési jelentőségének visszaállítása ennek csak egyik, de talán legfontosabb vetülete lenne, ami a vasút megjelenésével, megerősödésével, illetve a vasúthálózat kiépülésével (ld. még államilag dotált MÁV-tarifa) hátrányos közlekedés-földrajzi helyzetbe került Kelet-Tolna számára oly fontos lett volna.⁶⁵

A megye egészére érvényes, miszerint az országos vasúthálózatba igen későn, s nem a legjobb paraméterekkel kapcsolódott be, de mindez hatványozottan igaz a megye keleti, Duna menti térségére, illetve településeire, ami a folyó áthidalásának igen sokára történő megvalósítása miatt is késlekedést szenvedhetett (bátaszéki híd 1909, dunaföldvári híd 1928-30). Így a megye területén legkorábban a Zákány-dombóvári vonal (1871-1872), majd ennek Dombóvártól Bátaszékig kiépülő szakasza épült meg 1873-ban. A Kelenföld-szentlőrinci vasútvonal 1881-82. évi kiépülése teremtett kapcsolatot a megye és a főváros között, Dombóvárt pedig vasúti csomóponttá tette. Az ehhez a vonalhoz csatlakozó Szekszárd-sárbogárdi helyiérdekű vasút megépülésével 1883-tól a megyeszékhelyről is elérhetővé vált – igaz a kortársak (pl. Herczegh Ferenc) által sokszor kigúnyolt vicinálison – Budapest.⁶⁶ S bár az előbbi szárnyvonal már érintette Tolnát, a megye két legnépesebb, század közepén még legjelentősebb mezővárosa, Dunaföldvár és Paks vasúthálózatba kapcsolására csak 1896-ban került sor (Paks-pusztaszabolcsi vonal).⁶⁷ E települések kereskedelmi jelentősége a vasúthálózat kiépülésével, a Dunának, mint vízi útnak a visszaszorulásával, jelentősen csökkent.⁶⁸ Ráadásul a vasúthálózatból való, hosszú évtizedekre nyúló kívül rekedésük következtében a gazdasági hanyatlás jelei is mutatkoztak köreikben. Ezzel szemben a megye egyetlen, igazán nagy forgalmat bonyolító vonalán fekvő, ráadásul Pécs és Kaposvár irányába is csomópontot jelentő Dombóvár párját ritkító fejlődési pályára állt a dualizmus korában.⁶⁹

A megye korabeli gazdasági életében végeredményben a hitelélet volt az a terület, amely a kapitalizálódás folyamatában élenjáró helyet foglalt el, hiszen gyakorlatilag az 1880-as évek elejére kialakult a helyi pénzintézeteknek az egész megyét átfogó hálózata. A második szekszárdi bank, a századelőre a legnagyobb megyebeli pénzintézetté magát kinövő Tolnamegyei Takaré- és Hitelbank 1883. évi alapításakor a következő pillanatkép rajzolódik ki a megyéről. A megye tíz településén, így

⁶³ Glósz végkövetetésének tartalma találkozik Leopold helyzetleíró fejtegetésével: „Vajon Tolna megye adottságai annyira rosszak voltak, hogy szükségszerűen maradt el a fejlődésben? A kérdésre a megye viszonyainak vizsgálata önmagában nem adhat választ. A tökéletes fejlődés egyenlőtlen jellege következtében a termelés koncentrálódása egy ponton szükségképpen tökélet, munkaerőt von el máshonnan.”. Glósz: 1982. 48.

⁶⁴ Az 1910-ben a Huszadik Században megjelent Senki Dunája. Leopold 1910.

⁶⁵ Ifj. Leopold Lajos fentebb említett, illetve további Tolna megyei tárgyú, valamint Szekszárdról írt esszéiről, tanulmányairól ld. részletesebben: Csekő 2006b:361-376.

⁶⁶ Majdán 1883.

⁶⁷ Bátaszékről 1897-ben, a Szekszárd-bátaszéki h.é.v. átadásával vált elérhetővé vasúton Budapest.

⁶⁸ A megye vasúthálózatának kiépülése részletesen dokumentált Erdősi Ferenc tanulmányában. Erdősi 1984.

⁶⁹ A település népességének a dualizmus korában történt megháromszorozódása jelentős számú vasutas alkalmazotti réteg megtelepedésével járt együtt. Dombóvár lakossága korszak eleji 1945 főről annak végére 6785 főre nőtt. Népszámlás I. 1923.:258-263.

nagy mezővárosaiban (Szekszárd, Paks, Dunaföldvár, Tolna), és kereskedelmi, uradalmi központ mezővárosaiban (Bonyhád, Hőgyész, Simontornya, Dombóvár, Bátaszék, Tamási) volt takarékpénztár, méghozzá Pakson és Tolnán két-két pénztintézet is. (Szekszárd esetében az 1846-ben alapított Takarékpénztár után az 1883-ban létrehozott Hitelbank lett a második pénztintézet.) A hitelintézettel rendelkező települések magas számával Tolna megye jelentősen felülreprezentált volt az ország megyéi közt, amely megint csak utal a megye egyedülállóan sűrű mezővárosi hálózatra, nagy lélekszámú településeire. E települések és helyi társadalmuk kiváló színteréül szolgáltak a polgári önszerveződésnek, s főként a Gründerzeit időszakában történő pénztintézet-alapításoknak.

I.C. A TÖRVÉNYHATÓSÁGI BIZOTTSÁG ELŐZMÉNYEI – A TÖRVÉNYHATÓSÁGI BIZOTTSÁG SZEREPE, FELADATAI

A megyék életében a választóvonalat az 1848. évi polgári átalakulás jelentette, amikor az áprilisi törvényeknek köszönhetően az országgyűlés mellett a megyei önkormányzatok esetében is elmozdulás történt a népképviselő felé. De csak elmozdulás, mivel a XVI. törvénycikk a népképviselő alapján felálló új megyeszervezet rendezését, törvénybe foglalását a következő országgyűlésig elnapolta.⁷⁰ Az ideiglenes szabályozás következtében felálló megyékre így a nemesi és a polgári megyék közti átmeneti jelleg volt jellemző. 1848 előtt a nemesi közszabadság része volt, hogy bármely nemes politikai akaratát személyesen is érvényesíthette a vármegye nemességét magába foglaló közgyűlésen, mely a vármegye legmagasabb jogkörű szerve volt.⁷¹ Ezzel szemben az 1848. évi törvény egy a népképviselő elvének megfelelően, szélesebb alapon összehívott közgyűlés – amelyen a nemesek továbbra is személyükben vehettek részt – megtartását írta elő, melynek feladata volt, hogy a végleges szabályozásig a közgyűlés hatókörét átvevő állandó bizottmányt válasszon. Ezzel a megye életében kialakult egy állandó létszámmal bíró testület, amely a népképviselő elvének megfelelően meghatározott időre a megye ügyeinek intézésére felhatalmazást kapott.

A nem eléggé körülírt szabályozás következtében az e testületeket megválasztó megyegyűlések országszerte különbözőképpen zajlottak.⁷² Erre Tolna megyében az 1848. május 1-én tartott közgyűlésen került sor. Az ekkor 318 taggal felállított állandó bizottmány – eltekintve az osztrák megszállás miatt 1849. február 9. és június 12. közt tartó időszaktól – 1849. augusztus 1-ig látta el az egykori megyegyűlés teendőit.⁷³ Több mint tíz évvel később, a Bach-korszak végét jelentő októberi diploma kiadását követően állhatott fel újra a megye állandó bizottmánya, mely a rövid

⁷⁰ Ahogy a törvény 1.§-a fogalmaz: „A ministerium a megyei szervezetnek népképviselő alapján rendezéséről a legközelebbi országgyűlésnek törvényjavaslatot fog előterjeszteni.”

⁷¹ A nemesi közgyűlések Tolna megyei történetéhez részletesebben ld. Csapó 1989:18-92.; Braun 1978:135-136, 146-154.

⁷² Stipta 1995:57-62.

⁷³ Horváth 1978:177-179, 188.

átmenetnek bizonyuló 1861. évet követően 1867-től a törvényhatósági bizottság felállításáig, 1871-ig látta el feladatát. Az 1861-ben felálló állandó bizottmány 801 tagját hasonló körülmények közt választották, mint 1848-ban. A január 7-én megtartott közgyűlésen az 1848-ban választójogúak közé emelt társadalmi rétegeket 400 községi küldött, delegált képviselte. Az ő jelenlétük ellenére ekkor, mint 1848-ban is, az állandó bizottmányban a nemesség képviselői kerültek többségbe. A nemesi vármegyére emlékeztetett az állandó bizottmány működésének egyetlen hosszabb, 1867-1871 közötti időszakában a közgyűlés és kisgyűlés kettőségének fennmaradása is.⁷⁴ Ezen időszak második felét már javarészen az 1870:XLII. tc. végrehajtása, az új törvényhatóság felállításának előkészítése tette ki.⁷⁵

XXXX

A kiegyezés létrejöttével több éves törvénykezési folyamat kezdődött meg, amelynek feladata a polgári állam szervezetének megteremtése volt. Természetesen a polgári állam és igazgatás kiépülése nem 1867-ben kezdődött el, sőt az 1848-49-et követő Bach-korszakban komolyan előrehaladt, de a magyar politikai elit távolságtartó magatartása miatt összefüggő, szerves egységet csak a kiegyezés után kapott. Ennek egyik sarokpontja a „kis kiegyezésként” is emlegetett, a vármegye szervezetét újraszabályozó 1870:XLII. tc. volt.⁷⁶ Az előbb használt jelző nem volt indokolatlan, hiszen ehhez a központi hatalomnak – most már a törvényhozásnak felelős magyar kormánynak – kompromisszumra kellett jutnia a saját politikai háttérét is adó, azonban erőteljesen a vármegyéhez kötődő birtokos nemességgel.⁷⁷ Ugyanis a polgári államszervezetbe illeszkedő vármegyének sok korábbi jogköréről kellett lemondania. Elveszítette igazságszolgáltatási funkcióját, mivel önálló, az államigazgatástól is független bírósági szervezet jött létre. Állami szakigazgatási szervek működtek a pénzügy, adóügy, építészet, oktatásügy, majd a 1881-től a karhatalom (csendőrség) területén. Így a nemesi vármegye korábbi önállósága fenntartásának hívei kénytelenek voltak tudomásul venni, hogy történelmünk során a nemzet akarátának sokszor egyedüli hordozója, a vármegye ezentúl elsődlegesen közigazgatási szerv, sőt az „*állami közigazgatás közvetítője*” lesz. Viszont a vármegye *önkormányzati* jellege mellett megmaradt a *politikai joga* országos ügyekkel kapcsolatos foglalkozáshoz, de jóval szelídebb formában, mint korábban. Az egykorú magyar történeti tudatban a vármegyei autonómia, s annak a bécsi udvar meg-megújuló központosító törekvéseivel szembeni ellenállásban játszott központi, alkotmányvédő szerepe miatt különösen fontosnak bizonyult, hogy a vármegyei autonómia ezen szegmensei milyen formában maradtak fenn. A vármegyék, az egykori szabad királyi városok politikai jogai kapcsán a szóban forgó törvény 1. §-a így fogalmaz: „*a törvényhatóságok egyéb közérdekű, sőt országos ügyekkel is foglalkozhatnak, azokat megvitathatják, azokra nézve megállapodásaikat*

⁷⁴ Horváth 1978:190-191, 204-206.

⁷⁵ Horváth 1978:211-214.

⁷⁶ A törvényhatóságok szervezetét szabályozó törvény hatálya alá a megyéken kívül egykori szabad (jász, kun) kerületek, szász és székely székek, illetve általában az egykori szabad királyi városokból kikerülő törvényhatósági jogú városok tartoztak.

⁷⁷ Részletesen ld. Stipta 1995:70-154.

kifejezhetik, egymással és a kormánnyal közölhetik, s kérvény alakjában a képviselőházhoz közvetlenül felterjeszthetik.”⁷⁸

Természetesen mindezek ellenére, a vármegye – főleg a későbbi korokhoz képest – így is jelentős önállósággal és jogkörrel bírt. Saját belügyeiben önállóan intézkedett, a vármegye egészére érvényes szabályrendeleteket alkotott, amelyeket saját közegeivel hajtott végre, tisztviselőit maga választotta.⁷⁹ Az önállóság további biztosítója volt, hogy a neoabszolutizmus után a megyék újra jogosultak voltak költségvetésükhöz önállóan adót kivetni.⁸⁰ Az előbb felsorolt jogkörök birtokosa a törvényhatósági bizottság volt. A törvényhatósági bizottság a törvényhatóság legfőbb szintű szerve, vagy ahogy a törvény meghatározta, annak „*egyetemét*” (egyetemességét: Cs E) képviselte.⁸¹ A törvényhatósági bizottság közgyűlésének évente kötelezően kétszer kellett üléseznie: a költségvetés tárgyalásakor, illetve a zárszámadás elfogadásakor. Ezen kívül bármikor össze lehetett hívni. A törvényhatósági bizottság munkáját több, saját kebeléből választott bizottmány segítette, melyek közül talán a legfontosabb, az állandó választmány felállítását a törvény is előírta (44. §).⁸² Feladata a törvényhatósági bizottság elé kerülő ügyek előkészítése volt. Részben a törvényhatósági bizottságból kerültek ki az 1876-ban létrehozott új megyei szintű közigazgatási szerv, a közigazgatási bizottság tagjai is. Ezen operatív jellegű szervnek volt a feladata, hogy egyes ügyekben koordinálóként lépjen fel az állami szakigazgatás és az önkormányzatiság elvén működő megye közt.⁸³

Törvényhatósági bizottság tagja csak a lakosság – és a férfinépeség – kisebb hányada lehetett. Ez elsősorban abból adódott, hogy a törvény a választhatóságot az országgyűlési választójoghoz kötötte. Így bizottsági tag csak választójoggal rendelkező, írni-olvasni tudó, és az illető törvényhatóság területén legalább két éve lakó, adót fizető nagykorú férfi lehetett. A törvényhatósági bizottság létszámát a törvény 21. §-a szabályozta, a vármegyék esetében 500 lakos, a törvényhatósági jogú városok esetében 250 lakos után számolva egy bizottsági tagot.⁸⁴ Ennek megfelelően az ekkor 220 000 lakosú Tolna megye törvényhatósági bizottságának létszámát 1871-ben 440 főben határozták meg.⁸⁵ Választás útján azonban csak a testület fele, megyénk esetében 220 fő került a bizottságba, míg a másik fele a *virilizmus* érvényesítésével jutott oda. A virilizmus a megye területén legnagyobb egyenes állami adót fizetők automatikus megyebizottsági tagságát jelentette.⁸⁶ Az 1848-as eszmékkel szakító és a népképviselő elvét sértő szabályozással a kormány, indoklása szerint nem akarta a „*választási esélyektől függővé tenni*”, azon tehetős rétegek bizottságba jutását, „*akik az*

⁷⁸ Törvénytár 1872:270.

⁷⁹ Törvénytár 1872:270.

⁸⁰ Stipta 1995:156-159.

⁸¹ Csizmadia 1976:275.

⁸² Ezt a törvény 44. §-a tartalmazza. Törvénytár 1872:283.

⁸³ Ennek megfelelően a megyénként 21 taggal felálló közigazgatási bizottságban törvényhatóság öt vezető tisztségviselője mellett 10 tagot választott soraiból. Az államigazgatás részéről delegált öt tisztviselővel (a kir. ügyész, adófelügyelő, tanfelügyelő, államépítészeti hivatal elnöke és a posta és távirdai kerület elnöke), és az elnöki funkciót betöltő főispánnal egészült ki a létszám. Tegzes 1982:123-125.

⁸⁴ Törvénytár 1872:275-276.

⁸⁵ MNL TML, Alispáni i. 714/1871.

⁸⁶ A legnagyobb adófizetők bizottságba kerülését a törvény 22-24. §-a szabályozta. Törvénytár 1872:276-277.

*önkormányzat tetemes költségeihez (...) a legnagyobb mértékben járulnak s a jótékony intézetek gyámolítására s a közhasznú beruházások eszközzésére elsősorban hívatvák.”*⁸⁷ E kétségtelenül valós indok mögött a kormány azon hatalompolitikai számítása húzódott, hogy a megyékben a vagyonosok révén nemcsak a társadalmi stabilitást, hanem a kormányhoz lojális többség kialakulását is elősegítse, illetve biztosítsa.⁸⁸

Míg legnagyobb adófizetőként – virilisként – egyszerre csak egy évi megbízással kerültek be a tagok, addig a választottak mandátuma hat évre szólt. De választásokra nem hatévenként, hanem a választott tagok megbízási idejének lejártát egymáshoz képest eltolva, háromévenként került sor. Ezzel is elősegítve a megyebizottságban a stabilitás fenntartását, hiszen felére csökkentették a választás útján egy alkalommal bekerülők lehetséges számát, így korlátozva az előnytelen aktuálpolitikai hatások minél teljesebb érvényesülését.

⁸⁷ A kormány indoklását idézi Csizmadia 1976:119-120.

⁸⁸ A kormánypárti többségű megyebizottságok léte a korszakban végig fontos volt a kormánynak, de különösen a kezdeti években, mikor a dualista államberendezkedés elfogadtatása, megszilárdítása volt a tét.

II. A MEGYEI ELIT STRUKTURÁLIS VIZSGÁLATA

A vizsgálat alá vont személyi kört a korszak legelső éveire tekintettel részletesebben taglaljuk, a későbbi, évtizedeket átfogó, inkább tendenciák megvilágítására törő elemzés helyett itt a személyekre is fókuszáló megközelítést helyezve előtérbe. Tesszük ezt az első törvényhatósági bizottság köztörténeti jelentősége miatt is. Az alábbiakban a bizottság létrehozásának menetére, megalakulása körüli előkészületekre is részletesen kitérünk.

II.A. AZ ELSŐ TÖRVÉNYHATÓSÁGI BIZOTTSÁG LÉTREJÖTTE

A törvényhatósági bizottság alakuló ülésére 1871. december 28-án, a megye székhelyén, a Pollack Mihály tervezte székszárdi vármegyeháza impozáns épületének falai között került sor. Az ünnepi külsőségek közepette lezajlott ülésen számos napirendi pont mellett az egyik legfontosabb az új tisztikar megválasztása volt. A díszközgyűlés megtartásával egy hosszú, több hónapra, bizonyos tekintetben éveken keresztül tartó folyamat került lezárásra. A törvényhatósági bizottság megalakulásával, a tisztségviselői kar megválasztásával a vármegyei szervezet polgári átalakításának legfontosabb lépései Tolna megyében is megtörténtek.

A következő fejezetben a törvényhatósági szervezet felállításának előkészületeire is kitérve, elsősorban annak legfőbb szintű szerve, a törvényhatósági bizottság megalakítására, létrejöttére koncentrálunk. Az 1871 novemberében megtartott törvényhatósági választások, valamint az első, 1872. évre szóló virilis jegyzék összeállítása folyamatának bemutatását követően részletesen szólunk azokról a személyi csoportokról, amelyek esetében a megfelelő adóösszeg ugyan rendelkezésre állt, de különböző okokból, részben törvényi szabályozásból kifolyólag nem kerültek fel a virilis jegyzékre, a törvényhatósági bizottság virilis tagjai közé.

A polgári vármegye megszervezése, az új közigazgatási beosztás kialakítása, az ehhez kapcsolódó infrastrukturális szükségletek – adott esetben csak ideiglenes megoldást eredményező – előállítása, hivatalok elhelyezése, valamint a vármegye működésének ugyancsak elengedhetetlen kellékei, mint a nélkülözhetetlen szabályrendelet(ek), költségvetés megalkotása, előkészítése mellett ugyancsak fontos és igen jelentős feladatként hárult az előkészítő testületekre a törvényhatósági bizottság összeállítása. Ehhez egyrészt a törvényhatósági választásokat kellett megrendezni, melynek előzményeként nem csak a választókerületek kialakítása, hanem a bizottsági mandátumok kerületek szerinti elosztása is komoly, egyeztetéseket is igénylő munkát jelentett. Másrészt a virilis jegyzéket kellett elkészíteni, amely tekintettel arra, hogy a vármegye közegei ezt ekkor állították össze először, a

későbbi évekhez képest minden bizonnyal jóval több munkát igénylő, bonyolultabb folyamat volt. A következőkben Tolna vármegye első, 1872. évi virilis jegyzékének összeállítását kísérik figyelemmel.

II.A.1. A vármegyei virilisták 1872. évi jegyzékének összeállítása

Az 1872. évre megalakuló első törvényhatósági bizottság köztörténeti jelentősége mellett még további megfontolások is indítottak arra, hogy részleteiben mutassuk be az első Tolna megyei virilis jegyzék összeállításának folyamatát. Egyrészt a már korábban említett, a bizottság összetételével kapcsolatos szempontok mellett a jegyzék összeállításának előmunkálatai, s annak dokumentumai áttekintésével meghatározhatjuk azt, hogy mekkora volt azon adófizetők száma és aránya, akik adójuk alapján ugyan jogosultak lettek volna arra, hogy a Tolna vármegye virilis jegyzékére felkerüljenek, de mégsem találhatjuk meg ott a nevüket. Egyúttal képet kaphatunk arról is, hogy melyek voltak ezen adófizetők távolmaradásának a jellemző okai. Másrészt a virilis jegyzék összeállítása folyamatának bemutatásával kívánjuk áttekinthetővé tenni, hogy miként lett e munka kiindulópontját jelentő adóhivatali listákból, a községi előjáróságok, valamint maguk a virilisek közreműködésének eredményeként is, a vármegye illetékes közegei által szerkesztett, s végül a vármegye közgyűlése által elfogadott dokumentum. Ez annál is indokoltabb lehet, mivel a virilistákkal foglalkozó, virilis jegyzékeket feldolgozó munkáknak csak kis hányada tárgyalja magát a virilis jegyzéket, s annak forrásértékét, s ezek közül is csak egy-kettő van, amely magának a jegyzék összeállításának folyamatára is figyelmet fordít. Itt három munkát említhetünk meg: Gottfried Barna⁸⁹ Nyíregyháza példáján egy r.t. város eljárására hoz példát, míg Kövér György⁹⁰ szabolcsi, Kosján László⁹¹ pedig nógrádi példán a megyei gyakorlatot ismerteti, igaz utóbbi érezhetően erősen támaszkodott Gottfried tanulmányára. Viszont, amíg az előbb említett tanulmányok az 1870. évi törvényhatósági, illetve 1871. évi községi törvény által szabályozott, s az évek hosszú során kialakult gyakorlatot ismertetik, addig példánkban az első virilis jegyzék összeállítása nem csupán abban tért el azoktól, hogy az nagyobb feladatot, s több munkát jelentett a vármegye, jelen esetben Tolna megye közegei számára, hanem a folyamat maga is jelentősen különbözött a későbbiektől. Ez elsősorban azzal magyarázható, hogy a virilis jegyzékek összeállításával a törvény szerint (1870:XLII. tc.) megbízott szerv, az igazoló választmány, amiképp az annak határozataival szembeni jogorvoslati fórum, az állandó bíráló választmány még nem léteztek.

Tolna megyére, illetve az 1871. évre visszatérve, a virilis jegyzék összeállítását az állandó bizottmány 1871. június 15-i rendkívüli közgyűlésén megválasztott 97 tagú küldöttség, mint szervező bizottság végezte. Az eljárásbeli különbségek kapcsán előljáróban elég azt kiemelni, hogy míg a

⁸⁹ Gottfried 1993.

⁹⁰ Kövér 2009.

⁹¹ Kosján 1993.

következő évtől a közszemlére kitett első változatra érkező felszólamlások igazoló választmányi elbírálása megfellebbezhető volt 15 napon belül az állandó bíráló választmány előtt, addig ez a fellebbezési szint 1871-ben még nem létezett. Amint ez kiderül Tolna vármegye igazoló választmányának azon határozatából is, amelyet Szenes Edének Sebetzky András dunaföldvári ügyvéd virilis tagsága tárgyában született folyamadására, annak a jegyzékről történő törlésére adott ki: „Az 1870. évi 42. t.cikk 91. §-nak g. pontja szerint a legtöbbet adót fizetők névjegyzékének elkészítése a hivatkozott szakasz értelmében kiküldött szervező bizottság hatáskörébe tartozván, ezen bizottság az adószedői hivatalok kimutatásai alapján említett névsorozatot elkészíté, s a megyei bizottmánynak ez évi augusztus hó 22-én 2382. sz.a. kelt határozatnál fogva az ellenében létezhető észrevételek és felszólamlások benyújtására hirdetményileg közzétett határidőt tűzött ki; s a benyújtott felszólamlásokat ez évi Septbr. hó 12., 13. és 14-ik napján nyilvánosan tartott küldöttségi ülésben tárgyalván, a törvényből kifolyó felszólamlások figyelembe vétele mellett a névsor kiigazítását eszközölte, s azt a bizottmányi közgyűlésre felterjesztvén, ezen névsor a f. évi septbr. hó 16-án tartott közgyűlési határozatával megerősítettett, s ugyanaz alkalommal a M. kir. belügyminisztériumhoz felterjesztetvén, az által jóváhagyatott; - ennek folytán a legtöbb adót fizetők névsora ellen, annak a megyei állandó bizottmány által történt megerősítése és a nagymélt. M. kir. belügyminisztérium általi jóváhagyása után benyújtott ezen folyamodványban foglalt kérelmek iránti érdemleges intézkedésre ezen igazoló választmány magát ezúttal – jelen szervezkedési időszakban – hivatottnak nem találván, erről a megyei bizottmányhoz az előadott indokok felemlítése, és az ügyiratok beterjesztése mellett jelentést tétetni határozott.”⁹² A fellebbezés lehetőségének elutasítása mellett a fenti idézetből az is kiderül, hogy a június 15-i közgyűlésen megválasztott küldöttség az adóhivatali kimutatások alapján augusztusra elkészítette a virilis jegyzékek első körös változatát, amellyel kapcsolatos felszólamlásokat a küldöttség 1871. szeptember 12-14. közti ülésén tárgyalta meg. Az így kiigazított jegyzéket pedig az állandó bizottmány pár nappal későbbi, szeptember 16-i közgyűlésén határozatilag megerősítette, amit a belügyminisztérium általi jóváhagyás követett.⁹³ Ha a menetrendhez hozzávesszük, hogy a helyi kir. adóhivatalok által elkészített adólisták már június első felében készen voltak, megállapíthatjuk, hogy a 97 tagú küldöttség időben hosszan elnyúló munkát végzett a jegyzék összeállításával. Viszonyítva ezt például a soros szabolcsi virilis jegyzék 1883. évi összeállításához, ahol ugyan csak július második felére készültek a helyi kir. adóhivatalok az adókerületük legnagyobb adózóit tartalmazó névlistáival, de az első körös virilis jegyzéket az igazoló választmány augusztusra hasonlóképp elkészítette, s a felszólamlások után végleges jegyzék közgyűlés általi megerősítése is megtörtént szeptember közepére.⁹⁴ Hasonló, az 1871. évihez képest gyorsabb ügymenet persze Tolna megyére is érvényes volt már ekkoriban, sőt a törvényalkotó az 1886. évi változtatásokkal magát az egész processust eltolta időben azáltal, hogy adóhivatali névjegyzék elkészítésének határidejét

⁹² Az igazoló választmány 1871. november 29, 30. és december 1-i üléséről felvett jegyzőkönyv 51. napirendi pontja, MNL TML, Alispáni i. 714/1871.

⁹³ Horváth Á. 1978:211-213.; MNL TML, Tolna Várm.Bizottm., jegyzőkönyv 1871:1732, 1871:2382.

⁹⁴ Kövér 2009:282-284.

augusztus 31-ben húzta meg.⁹⁵ A megyei közegek, mindenekelőtt az igazoló választmány teendői csak ezután kezdődtek. Nyilván számos érv szólt emellett a döntés mellett, elég, ha azt emeljük ki, hogy a virilis jegyzék lezárásának, véglegesítésének a naptári év végéhez közelítésével csökkent annak az esélye, hogy a következő év kezdetéig váratlan események (haláleset, költözés, stb.) írják azt át, mielőtt az valójában érvényre emelkedett volna.

Természetesen, az előbb elmondottak mellett ugyanakkor érthető, hogy 1871-ben hamarabb – jelentős részben kormányzati iniciatívák szerint – kezdődtek el a jegyzék összeállításának munkálatai, hiszen a törvényhatóság szervezésének más jelentős feladatai mellett, ráadásul első alkalommal kellett a vármegye legnagyobb adózói közül a törvény előírásainak megfelelő virilis listát összeállítani. E folyamat különböző fázisai, így például az adólisták összesítése az egyes adózók szintjén is követhető a Magyar Nemzeti Levéltár Tolna Megyei Levéltárában fennmaradt, terjedelemre majdnem három levéltári dobozt kitevő két alispáni aktában.⁹⁶ Ezek alapján megállapítható, hogy az előkészületek az alispán május 21-i felhívásával kezdődtek el, amikor Vizsolyi Gusztáv a megye területén található öt kir. adóhivatalt az 50 forintnál nagyobb adózók összeírására kérte. Az iratok között három adóhivatal összeállítása található meg, sajnos a hógyszári, illetve tamási adóhivatalé nem maradt fenn. A megmaradtak közül az 1871. június 9-én keltezésű, szekszárdi kir. adóhivatali jegyzék 300 nevet, a szintén június 9-i bonyhádi lista 298 főt tartalmaz, míg a dunaföldvári kir. adóhivatalban összeállított, időben legkorábbi, június 7-i adólistán 398 személy található.⁹⁷ A rendelkezésünkre álló információk, s az eljárásról korábban beidézett igazoló választmányi leírás szerint az állandó bizottmány által választott küldöttség végezte el az adóhivatali listák összesítését, ugyanakkor az iratok között megtalálható az a 600 nevet tartalmazó június 22-i pénzügyigazgatósági összegzés is,⁹⁸ amely láthatóan az említett adóhivatali listák adatait tartalmazza egybedolgozva. Az összesített névjegyzék mellett található kísérőlevél szerint a pénzügyminisztérium utasította a pécsi pénzügyigazgatóságot, hogy a „*Tolna megye 600 legnagyobb adófizetőinek kimutatása*”-t Vizsolyi alispánnak átküldje.⁹⁹ Azonban ezen adóhivatali, illetve pénzügyigazgatósági névjegyzékeket aprólékosan összehasonlítva, megállapítható, hogy az időben későbbi pénzügyigazgatósági összesítő névjegyzékben nem minden esetben dolgozták össze pontosan az adóhivatali lajstromok adatait.

El kell ugyanakkor mondanunk, hogy az adólistákat eltérő szerkezetben készítették el. A szekszárdi és a dunaföldvári adóhivatal esetében egyaránt községenként tartalmazta az adózókat, amíg

⁹⁵ Az 1886:XXI. tc. 25. §-a; Gottfried 1993:142.; Kosján 1993:151.

⁹⁶ MNL TML, Alispáni i. 149/1871.; 714/1871.; A két akta összetétele kapcsán elmondható, hogy míg a 149/1871. esetében az 1870:XLII. tc. végrehajtásával kapcsolatos iratokkal együtt találhatóak a virilisekkel kapcsolatos legfontosabb alapkokumentumok, magának a jegyzék összeállításának részletes dokumentációja, a törvényhatósági választások irataival együtt a 714/1871. aktában lelhető fel.

⁹⁷ MNL TML, Alispáni i. 714/1871.

⁹⁸ A névjegyzék 601-609. számú tételeit utólag a benyújtott pótkimutatók alapján vezették a listára.

⁹⁹ A pécsi pénzügyigazgatóság 13300.II/1871. sz., június 25-én kelt levele, illetve a 609 főt tartalmazó névjegyzék, MNL TML, Alispáni i. 714/1871.; Tolna vármegye ebben az időszakban, egészen 1889-ig a Pécsi Pénzügyigazgatósághoz tartozott, s majd csak a pénzügyigazgatósági szervezeti rendszer reformjával (1889:XXVIII. tc.) szerveződött meg a különálló Szekszárdi Pénzügyigazgatóság. Erről részletesebben ld. Csekő 2003a:30-31.

azonban a szekszárdi lista esetében az adózók általában (kivétel: Báta, Báticasék, Ócsény) a településen belül az adóösszeg szerinti sorrendbe állítva kerültek felvételre, addig a dunaföldvári a településenkénti bontáson belül abc sorrendbe szedte az adózókat, kivéve Paksot, amelynél adónagyság szerinti sorrendet látunk. A dunaföldvári lista esetében a településenkénti névsorok végén találhatjuk a női – általában özvegy – adózókat, a jogi személyeket, testületeket, a más településen lakókat. Ezek vélhetően azért kerültek az adatfelvétel során hátra, mert úgy számolhattak velük, hogy a virilis jegyzék összeállításánál, a törvényi szabályozások végett, úgysem kerülhetnek számításba.¹⁰⁰ Az előzőkkel szemben a bonyhádi adóhivatalban készült jegyzék a település, illetve adónagyság szerinti rendezőelvet negligálva, átfogóan abc sorrendbe foglalta az egész adóhivatal területéről az 50 forintnál nagyobb adózókat, a teveli Alt Jánostól a majosi Zulauf Györgyig.¹⁰¹ A jegyzékekbe felvitt adatok ugyanakkor ugyanazok: az adózó, a község, illetve a megye neve, valamint az egyenes állami adó összege, és a megjegyzés rovat.

S melyek voltak az ekkor számításba vett egyenes állami adónemek? A földadó, a házadó, a jövedelemadó és a személyes kereseti adó, ahogy az 1871. évi szekszárdi adóhivatali névjegyzék fogalmazott: a négy törzsadó. Sajnos ez, és az előbb említett másik két adóhivatali lista is csak az összesített állami adóösszeget közölte, annak adónemek szerinti részletezését nem. Ez egyébként sajnálatos módon az egész dualizmus korszakára vonatkozóan általánosnak mondható, hiszen a virilistákkal, illetve virilis jegyzékekkel kapcsolatos szakirodalomból jószerivel csak két esetet ismerünk, amikor az adónemek szerinti bontásban is közölték az adó megoszlását. Az egyik az 1872. és 1874. évi hajdúböszörményi legnagyobb adófizetőkről készült lista, a másik pedig az 1873. évre összeállított pesti lista.¹⁰² Ennek megfelelően az 1883. évi szabolcsi virilis jegyzék összeállításának folyamatát, s az eközben keletkezett terjedelmes dokumentációt részletesen feldolgozó Kövér György sem talált ilyen, az adónemek szerinti kimutatást is tartalmazó listát. Érdemes egybevetni az 1883. évi szabolcsi példát, mint a virilis jegyzékek összeállításának egész folyamatát a szakirodalomban egyetlenként áttekintő Kövér tanulmányából, az 1871. évi Tolna megyei gyakorlattal. Ez alapján megállapítható, hogy a virilis jegyzék elkészítésének fázisaiként, szinte ugyanazon főbb dokumentumok maradtak fenn Tolnában is, mint 1883-ból Szabolcsban:

- első lépcsőben a három adóhivatali névjegyzék (az ötből), amelyek egyaránt az adókerületek 50 ft-nál nagyobb adófizetőit tartalmazta,
- a második fázisként az előbbiekből készített, az egész megyét átfogó, a legnagyobb 600 adófizetőt magába foglaló névjegyzék,

¹⁰⁰ A szekszárdi listán ugyanezen megfontolásból csak a jogi személyeket látjuk a településenkénti felvételek végén. Például Szekszárd esetében a következőket: alapítványi uradalom 5592, Szekszárd mezőváros 1904, Takarékpénztár 1041, újvárosi templom alapítvány 80 forint.

¹⁰¹ Az igazsághoz tartozik, hogy Zulaufot még három, utólag felvett adózó követi.

¹⁰² Velikynél nem derül ki, hogy az adónemenkénti megoszlást mely levéltári forrás is tartalmazza. Veliky 1975:124-125.; A három egyesítésre készülő város közül azonban Budára és Óbudára nem ilyen részletesen készült el a lista. Vörös 1971:250.

- míg az előzőek a nyers adótételek szerinti sorrendet tartalmazták, a harmadik fázisból fennmaradt 220 nevet tartalmazó tervezet már a virilizmusra vonatkozó szabályok szerint került összeállításra, így az értelmiségi foglalkozásúak kétszeres adóbeszámítását már átvezetve, a nők, valamint a más megyében élők, és virilis jogúkkal más törvényhatóságban élők kihagyásával készült. Az így módon első körben elkészített virilis jegyzékhez – amelyre a készítők kézzel rávezették, hogy „tervezet” – lehetett a felszólamlásokat megtenni,

- végül maga a „végleges”-ként feltüntetett virilis jegyzék, amely 220 rendes virilis bizottsági tag mellett 16 póttagot is tartalmazott, s amelyet a szeptemberben megtett felszólamlások, illetve a községi előljárásságok visszaigazolása után a jegyzék összeállításában eljáró küldöttség hagyott jóvá az 1871. szeptember 12-14-i ülésén.

Ha Kövér György tanulmányának a szabolcsi adóhivatali listák feldolgozásának mikéntjéről beszámoló részét Tolna megye 1871. évi gyakorlatával összevetjük, azt látjuk, mintha az az utóbbi esetében egyszerűbben, vagy nem olyan aprólékosan történt volna. Az 1883. évi szabolcsi példához képest jóval kevesebb nyoma van az adólistákkal dolgozók keze nyomának, hiszen a ceruzával beírt adóösszegeken kívül mást szinte alig találunk az adólisták megjegyzés rovatában. Az adott adófizetőhöz más településen, vagy épp másik adókerületben számon tartott további adóösszeget ugyan beírták a rovatba, de már a település nevét nem. Mindezt leginkább a három megmaradt adóhivatali lista mellékleteit képező azon különjegyzékekből lehet nyomon követni, amelyek az adókerület település szerinti rendes nyilvántartásához képest más lakhellyel (más községben, más megyében) rendelkező adófizetőket adták meg. A több településen is adózók adóinak összegzésére a 600 fős jegyzéken került sor. Ez a 600 legnagyobb megyebeli adófizetőt tartalmazó jegyzék egyfajta nyers adójegyzéknek tekinthető, amelyen ugyan már a nők, illetve a jogi személyek nem találhatók meg, de az értelmiségiek kétszeres adóbeszámítása sem történt még meg, s a nem a megyében lakók is szerepelnek még. A több településen (általában föld-, vagy házingatlan után) fizetett, vezetett adót ez a 600 fős megyei jegyzék már az adófizetők döntő részénél összesítve, egybeszámolva tartalmazza. Egypár alkalommal ez az összesítés elkerülte a készítők figyelmét – s csak utólag, a megjegyzés rovatba vezetett indexálás jelezte az egybetartozást –, mint például Döry Frigyes, id. Szévald Móric, Perczel István, Kovács István, ifj. Csapó Vilmos és Nunkovitz Gyula középirtokosok esetében. Hasonló volt a helyzet a bérlő Bischitz Salamon, illetve Lamm Bernát, az orvos dr. Novák Sándor, valamint a gazdatiszt Francsics József esetében is. E személyeknek a 600 fős listán való többes előfordulását mutatja az 1. táblázat.

1. táblázat: Többes előfordulások a Tolna vármegye 600 legnagyobb adózójának listáján (1871)

adófizető neve	sor-szám	település neve	adó (ft)	sor-szám	település neve	adó (ft)
Dőry Frigyes	22.	Újdombóvár	1734	230.	Szárazd	124
Kovács István	27.	Paks, Gerjen	1440	156.	Bölcske	179
Ifj. Csapó Vilmos	29.	Nagytenegelic	1364	128.	Némedi	228
Perczel István	33.	Kajdacs	1211	160.	Bonyhád	178
Bischitz Salamon	38.	Majsa	1000	77.	Dunaföldvár	386
id. Szévald Móric	46.	Bölcske	921	92.	Dunaföldvár	329
Nunkovich Gyula	48.	Börzsöny	909	281.	Bonyhád	106
Lamm Bernát	71.	Szemcse	416	151.	Gyönk	185
Dr. Novák Sándor	88.	Györköny	341	141.	Paks, Gerjen	196
Francsics József	134.	Ódombóvár	213	193.	Dombóvár	147

Az 1. táblázatra tekintve megállapíthatjuk, hogy a 600 fős listán többször előfordulók szinte kivétel nélkül az első száz adófizető közt foglaltak helyet, s hogy valóban nagy vagyonú, jövedelmű személyekről van szó, mutatja, hogy csupán a kisebb adóval rendelkező adóközségük alapján is szinte kivétel nélkül virilista tagjai lehettek volna a megyebizottságnak. Az, hogy a többes előfordulókra szinte csak az első száz közt találunk példát, bizonyos tekintetben érthető is, hisz elsődlegesen mégiscsak a középbirtokosokra, illetve a tíz, tizenkettő nagybirtokosra volt jellemző, hogy birtokaik, ingatlanaik több település területén feküdtek. A velük kapcsolatban említhető nagyszámú ilyen példa révén a különböző településeken vezetett adó összeadásának elmaradása is elsősorban az ő köreikben fordult elő a 600 fős lista összeállításának során. Viszont dr. Novák Sándor esetében ugyanakkor az összeadás még részben sem sikerült, hiszen Paks, Gerjen adóközségek együttes feltüntetése után gondolhatnánk, hogy a 196 ft adó is már összeadott adóérték, pedig valójában az csak a paksi adót jelenti, ahhoz a Gerjennél vezetett 42 ft adót még hozzá kellett volna adni. Az ezekhez még társuló györkönyi 341 ft-tal kerekítve, az értelmiségi végzettség utáni kétszeres beszámítással dr. Novák Sándor jegyzéken szereplő adóösszege 1161 forintot tett ki, amellyel a virilis jegyzéken végül 28. helyet foglalta el. Az 1. táblázatban feltüntetettek összesített adójához képest eltérő adóösszeg szerepelt végül a jóváhagyott 1872. évi Tolna megyei virilis jegyzéken Dőry Frigyes esetében is, akinek 3145 ft (4. hely) adójából hiányzó 1287 ft forrása, adóközsége nem derül ki a rendelkezésre álló iratokból. Francsics József (120., 213 ft) és Nunkovich Gyula (38., 909 ft) esetében pedig a virilis jegyzék tanúsága szerint csak az egyik adóközség adótételét vették végül figyelembe, ami Francsics kapcsán még lehet amiatt, hogy két személyről, esetleg apa-fiáról van szó, de Nunkovich esetében ezt már nem mondhatjuk el. Ugyanis az utóbbi esetében az adóhivatali kimutatások, így mindenekelőtt a bonyhádi adóhivatal más lakhellyel rendelkező adózókról készült listája egyértelműsíti, hogy a Börzsönyi és Bonyhádi adózó, de az utóbbi helyen lakó Nunkovich Gyula egy és ugyanaz a személy.

Az 1. táblázatban szereplő, vizsgált személyek kapcsán még két dolgot érdemes megemlíteni: egyrészt ifj. Csapó Vilmost és Bischitz Salamont magas adóösszegük ellenére nem találjuk a virilis jegyzéken, másrészt a többiek esetében a virilis jegyzéken megadott lakhely általában még úgyszólván a nagyobb település, járási székhely, mezőváros (Dunaföldvár, Paks, Bonyhád, Gyönk) volt, hogy

rendre az adta összádjuk kisebb hányadát. Minderről, így a virilis jegyzékek forrásértékét komolyan befolyásoló tényezőkről, úgymint a jegyzékről megfelelő adóösszeg ellenére lemaradókról, kimaradásuk különböző okairól, illetve arról, hogy a virilis jegyzéken a virilistának adóközsegeivel szemben már a lakhelye került megadásra, későbbiekben még részletesen szólnunk.

A virilis jegyzék összeállításának folyamatához visszatérve kijelenthető, hogy a 600 fős megyei jegyzék a virilizmus két fontos szabálya miatt íródott át később jelentős mértékben. Az egyik az értelmiségi foglalkozásúak adójának kétszeres beszámítása,¹⁰³ a másik pedig, hogy mindenki csak egy törvényhatósági bizottságnak lehetett tagja, annak, amelyiket maga választott.¹⁰⁴ Ez utóbbi értelemszerűen a legnagyobb, több megyében, illetve törvényhatóságban vagyonnal rendelkező adófizetőket érintette.¹⁰⁵ Így a 600 legnagyobb adózót tartalmazó jegyzék élen álló br. Sina Simon (14 691 forinttal) és a harmadik Batthyány Fülöp herceg (7249 forinttal) a virilis jegyzéken már nem volt megtalálható. A hatszáz listán első tíz helyén állókból nem került fel még a virilis jegyzékre az ötödik helyről gr. Széchenyi János (3167 ft), illetve a kilencedikről gr. Apponyi József (2955 ft) sem. Az előbbiekből – a bonyhádi adóhivatal más helyen lakottakról vezetett különjegyzéke alapján – tudjuk, hogy Batthyány Fülöp herceg, valamint gr. Apponyi József egyaránt Bécsben laktak ebben az időben.

Az első körben összeállított virilis jegyzéken csupán 220 személy nevét találjuk, póttagok azon nem szerepelnek. Mint már írtuk, az összeállítást követően kihirdetésre került a virilis jegyzék, s az érintettek felszólamlásokkal élhettek annak kiigazítása érdekében. A magánszemélyek képzettségük, adójuk igazolásával, hivatalos szervek által kiállított bizonyítványukkal mellékelve fordulhattak a virilisek ügyében eljáró 97 tagú küldöttséghez. A fennmaradt iratok szerint számos felszólamlás történt, amelyek közül egy nyilvántartás alapján végül 29 került elfogadásra, s került a második körben összeállított virilis jegyzéken átvezetésre. Mielőtt ezekről részletesebben szólnánk, meg kell említenünk, hogy a felszólamlásokkal egyidőben, tehát szeptember első napjaiban került sor a virilis jegyzék-tervezetbe felvett személyek községi előljáróságok általi visszaigazolására, miszerint az illetők élnek, s hogy a községben továbbra is vagyonnal bírnak, adót fizetnek. Ezen előljárósági iratok, jelentések szerint az első körös virilis jegyzéken felvettek között négy személy bizonyult elhunynak, s ily módon le is került arról: a paksi Csaba Antal, illetve az egyaránt dunaföldvári „öreg” Németh János, Totth Bognár István, valamint Kuti János, akik nyilvántartott adójuk nagysága

¹⁰³ Amint a 1870:XLII. tc. 23. §-a szól, „az állami-, felekezeti-, községi- és magántanintézetek tanárai, a tudományos akademiák tagjai, a folyóirat- és lapszerkesztők, a lelkészek, az ipar- és kereskedelmi kamarák bel- és kültagjai, úgyszintén a magyar államban érvényes oklevéllel ellátott: tudorok, ügyvédek, orvosok, mérnökök, gyógyszerészek, sebészek, bányászok, erdészek és gazdatiszteknek összes egyenes államadója kétszeresen számíttatik.”

¹⁰⁴ 1870:XLII. tc. 23. §-a.

¹⁰⁵ Későbbiekben az adófizetők közül azok sem kerültek fel a virilis jegyzékre, akik választás útján jutottak a törvényhatósági bizottságba hat évre szóló mandátummal, s ezért lemondtak a virilis tagságukról. Ugyanekkor ez 1871-ben, az 1872. évi megyei virilis jegyzék összeállításánál még nem volt érvényes, mert a törvényhatósági választásokra Tolna megyében 1871. november 13-án, majd két hónappal később került sor, mint ahogy a virilis jegyzéket az állandó bizottmány közgyűlése jóváhagyta.

alapján egyébként egyaránt az első körös lista második felébe kerültek fel.¹⁰⁶ A virilis jegyzék-tervezetről még további egy személy került le a végleges jegyzékhez képest, de ő a saját kérelmére. Ugyanis Bischitz Salamon kérvényében arra kérte a megyei hatóságokat, valamint a virilis jegyzéket összeállító küldöttséget, hogy a Majsza adóközsegnél nyilvántartott – egyébként döntő részben földbérlet után fizetett – 1000 forint adója fele-fele részben Bischitz János, valamint Bischitz Zsigmond javára kerüljön beszámításra. Ez egyébként meg is történt, hiszen Bischitz János és Zsigmond a végleges virilis jegyzékre 500-500 forinttal felkerülve, azon az 55. és az 56. helyen szerepelt. Hogy ezen döntésnek a virilisták közt megszerezhető mandátumok maximalizálása volt-e célja, nem dönthető el egyértelműen. Viszont az is igaz, hogy az adóhivatali listák, de a pénzügyigazgatóság által összeállított 600 fős névlista alapján is Bischitz Salamonnak a Majsánál nyilvántartott 1000 ft adóösszeg mellett a Dunaföldvárnál vezetett 386 forintnyi – nagyobb részben terménykereskedői tevékenysége utáni¹⁰⁷ – adója alapján is lehetősége lett volna a virilisták közé kerülnie, amivel végül sem élt.¹⁰⁸

A felszólamlásokra áttérve, az előző példához kapcsolódva, ugyanúgy a virilis tagság biztosítása volt egyértelműen annak a beadványnak a célja, amit Freund Zsigmond paksi lakos 1871. szeptember 13-án fogalmazott meg, s amelyben a testvérével együtt fizetett 239 ft adó öreá eső részét testvérbátyjánál, Freund Árminnál kérte beszámolni. Ahogy fogalmazott: „(...) miként a nagy paksi adó B. főkönyvbe 1871ik évbe Freund Ármin és Zsigmond néven feljegyzett és eddig közösen fizetett 239 ft 13 xr e. álladalmi adóösszeg alapján reménylendő virilis szavazati jogomról ezennel ünnepélyesen lemondok, és azt fivérem Freund Árminra ezennel jogérvényesen átruházom.”¹⁰⁹ A kérése teljesen indokolt volt, hiszen, ha az adónyilvántartásokban együtt nyilvántartott adójukat kettejük között megfelezik, akkor az már nem lett volna elégséges ahhoz, hogy a virilisták közé mindketten bekerüljenek, hiszen az első körös virilis jegyzék utolsó, 220. helyére, a dunaföldvári Domonyik Ádám épp 120 ft 21 xr-al került fel. Freund Zsigmond kérelme ugyanakkor nem talált meghallgatásra, ami vélhetően kérelme késői beadásának tudható be, hiszen az azt elbírálni hivatott ülésre szeptember 12. és 14. közt került sor. Annál is valószínűbb ez, mert kérelméhez hasonlóra találunk más példát is. Így a szekszárdi Leopold Sándor úgy került fel 210 forint adóval előbb a virilis jegyzék-tervezeten a 115., majd a végleges virilis jegyzéken a 121. helyre, hogy a figyelembe vett adóösszegének döntő részét a fivérével, Károllyal – közös tevékenységük (így borkereskedés, regálébérletek italmérésre és kocsmáltatásra, földbérleten való gazdálkodás) után¹¹⁰ – fizetett 196 forint adó tette ki. Ezzel az adóösszeggel a szekszárdi adózók közt a 4. helyen voltak a „Leopold

¹⁰⁶ Dunaföldvár mezőváros 1871. szeptember 5-i levele, illetve szeptember 4-én kijavított jegyzéke, ill. Paks mezőváros bírójának 1871. szeptember 5-i levele és átküldött jegyzéke, MNL TML, Alispáni i. 714/1871.

¹⁰⁷ A soproni kereskedelmi és iparkamarának 1867-ben Sopronban megjelent, a kamara 1863-1865. évi tevékenységéről szóló jelentése szerint Bischitz Salamon terménykereskedői tevékenységét dunaföldvári bekebelezett cége keretében végezte. Sopron.Keresk.Ip.Kam.jel. 1867.

¹⁰⁸ A Bischitz család (Salamon és Dávid) egy konzorcium élén 1861-ben vették bérbe az Esterházyak 47 000 kh. összterületű ozorai uradalmát. 1866-ban új szerződést kötöttek. Vincze 1982:151, 178.

¹⁰⁹ MNL TML, Alispáni i. 714/1871.

¹¹⁰ Leopold Sándor és Leopold Károly ezekre az évekre eső gazdasági tevékenységére ld. Csekő 2013:279-288.

testvérek" a szekszárdi adóhivatal listáján, míg a 600 fős megyei névjegyzéken pedig a 142. helyet foglalták el. Minden valószínűség szerint a fivérek 196 ft adóját teljes egészében Leopold Sándornál vették figyelembe, s a 210 forinthez szükséges 14 ft különbözetet pedig Leopold Sándor külön, saját adója tehette ki.¹¹¹

A felszólamlások legnagyobb számú csoportját alkották az adójuk kétszeres beszámítását kérők, akik csak ezáltal kerültek fel a virilis jegyzékre. Felszólamlásukban általában nem csak feltüntették, hanem adónemenkénti bontásban is megadták a fizetett adójukat, amihez rendre az adott település bírója, előljárósága által kiállított, s adott esetben az illetékes kir. adóhivatal által hitelesített bizonyítványt is csatoltak. E dokumentumok a korábban már említett forrásproblémák miatt is fontosak számunkra, mert egyrészt a virilis jegyzékek, illetve az azok összeállításának elősegítésére készült kir. adóhivatali listák csak az adóösszegeket tüntették fel, másrészt mert a virilisták adóösszegeinek adónemenkénti megoszlásának a megragadására forrásként felhasználható adófőkönyvek és adókievetési lajstromok a dualizmus korára vonatkozóan a Tolna Megyei Levéltárban csak elvétve, egy-két település erejéig maradtak fenn.

A kétszeres adóbeszámítást kérők legnagyobb csoportját az egyházi személyek, református, evangélikus, illetve római katolikus lelkészek, plébánosok alkották.¹¹² A felsőiregi plébános Komáromi István 63 ft összádója például a következőképpen állt össze: 48 ft 61 xr földadó, 8 ft 46 xr személyes kereseti adó, 5 ft 93 xr jövedelemadó. Adóösszegének megkétszerezésével, 126 forinttal végül a virilis listán a póttagok sorában a 6. helyre került.¹¹³ Kutor Ferenc tótkeszi plébános esetében ezek az adatok a következők voltak: 55 ft 20 xr földadó, 11 ft 82 xr személyes kereseti adó, 8 ft 24 xr jövedelemadó. Az ő esetében az a furcsa helyzet állt elő, miszerint a számadatok alapján valószínűsíthető, hogy a jövedelemadóját nem vették figyelembe, vagy elszámolták, így adójának megduplázásával csak 134 forinttal vették fel a virilis listára, amellyel Kutor Ferenc a 206. pozíciót foglalta el.¹¹⁴ Mócsy Antal felsőiregi református lelkész elkülönítve adta meg adójának összegét, amely szerint lelkészi állása után 49 ft 26 xr volt az adója, míg saját 2/4 telke után 25 ft 98 xr-t kellett fizetnie az 1870. évben. Az előbbi tételek kétszeres figyelembe vételével kapott összegnél valamivel kevesebb adóértékkel, 146 forinttal került Mócsy a virilis jegyzék 187. helyére.¹¹⁵ Az előbbiekhöz képest a községi előljáróság által kiállított bizonyítvány nem részletezte adónemenként az ozorai

¹¹¹ Ez pedig túlságosan alacsony összegként már nem kerülhetett a szekszárdi adóhivatal 50 forintnál nagyobb adózókat tartalmazó listájára.

¹¹² Az egyházi személyek, s elsősorban a római katolikus egyház képviselői esetében valószínűsíthetjük, hogy az egyházi birtokok, jövedelmek (pl. plébánia birtoka) utáni adót személyüknél vették figyelembe. Vö. Kosján 1993:160-161.

¹¹³ Komáromi István 1871. szeptember 9-én kelt kérelme, valamint Felsőireg mezőváros 1871. szeptember 8-án kiállított községi bizonyítványa. MNL TML, Alispáni i. 714/1871.

¹¹⁴ Kutor Ferenc 1871. szeptember 6-án íródott beadványa, illetve Tótkeszi község 1871. szeptember 8-i bizonyítványa. MNL TML, Alispáni i. 714/1871.

¹¹⁵ Mócsy Antal felsőiregi református lelkész 1871. augusztus 31-i kérelme, MNL TML, Alispáni i. 714/1871.

plébános, Szegfű Mihály 68 ft 49 xr összegű adójának megoszlását.¹¹⁶ Szintúgy csak a kétszeres adóbeszámításnak köszönhetően kerültek felszólamlásuk eredményeként a virilisták közé Horváth László szakcsi, illetve Kováts János bölcskei római katolikus lelkészek, valamint két jogvégzett nemesi származású személy, a paksi lakosú Mádi Kováts János, valamint az aulikus, Perczel nevet megtagadó, Bonyhádon lakó Bonyhád Imre.¹¹⁷ Az értelmiségiek esetében alkalmazott adókétszerezés jelentőségét nem csak az mutatja, hogy nélküle az előbb említett lelkészek, papok egyike sem lett volna virilista, hanem az is, hogy az imént említett ügyvédek annak érvényesítésével nem csupán a virilisták közé kerültek, hanem például Bonyhád Imre rögtön a virilis jegyzék első felébe: adójának kétszerezésével Bonyhád Imre 119. (211 ft), míg Mádi Kováts János 150. (173 ft) helyen szerepelt.¹¹⁸

A kétszeres adóbeszámítást kérők melletti másik csoportot az első körben összeállított és kihirdetett virilis jegyzéken feltüntetett adóösszegük kiegészítését kérők alkották. Számosan kérelmezték ezt, s az, hogy köztük nagy arányban találhatunk olyanokat, mint Muttnyánszky Alajos bonyhádi kir. közjegyzőt és dr. Kramolin Emil szekszárdi ügyvédet, vagy Willinger Márton bonyhádi gyógyszerész-földbirtokost, akiknek a kiigazítás után úgy szerepelt jóval nagyobb adó a nevük mellett, hogy az a virilis tagságukat nem befolyásolta, mivel az elsőként figyelembe vett adóösszeggel is biztosan kerültek fel a virilis jegyzékre. Ez pedig jelzi, hogy a legnagyobb adófizetők magatartásában, de legalábbis egy jelentős csoportjukban nem az adó eltitkolása, s az abból gazdagságukra való következtetés megnehezítése, hanem épp ellenkezőleg, a fizetett adó kimutatása, s nyilvánosságra hozatala volt fontos motívum.¹¹⁹ Ha a közszemlére tett első körös virilis jegyzéken a biztos helyekre kerültek közül többen az azon feltüntetett adó kijavítására, és az addig be nem számított adótételeik beszámításáért fordultak a hivatalos szervekhez, feltételezhetjük, hogy azt a magasabb adó által a virilis listán biztosított előkelőbb hely, illetve az ezáltal kiváltott presztízs miatt, s érdekében tették. Igaz, a példaként említettek nem nagyon magas, vagy épp a mezőnyből kitűnő adóval rendelkeztek, hiszen például Muttnyánszky Alajos 156 forintról 266 forintra kiigazított adójával a 159. helyről a 91., míg dr. Kramolin Emil 161 forintról 239 forintra javított adójával a 154. helyről csak a 104. helyre lépett előre.¹²⁰ Willinger Márton esetében nem érvényesült a kétszeres adóbeszámítás, ugyanakkor

¹¹⁶ Szegfű Mihály ozorai plébános 1871. szeptember 8-i kérelme, Ozora mezőváros 1871. szeptember 6-án kiállított bizonyítványa, MNL TML, Alispáni i. 714/1871.

¹¹⁷ Bonyhád Imréről ld. Dobos 2001:334-335.

¹¹⁸ Nem a virilis jegyzékre kerülés volt a tétje például annak a kérelemnek, amit Bonyhád Géza adott be, hiszen ő az adóduplázással a 499 ft 79 xr tényleges adóösszege 999 ft-ként került beszámításra, ami által a virilis jegyzéken az 56. helyről a 34. pozícióba lépett előre.

¹¹⁹ Ezzel együtt nem állítjuk, hogy a virilis jegyzékekkel, azok forrásértékével foglalkozó tanulmányok azon felvetése, miszerint egyesek azért ódzkodtak a virilis jegyzékre kerüléstől, hogy annak révén ne válhasson nyilvánossá adójuk, s így akadályozzák meg abból vagyonuk, jövedelmük mértékére való következtetést, ne lenne érvényes. Vagy épp fenti példánknál maradván, bizonyára voltak olyanok is, akik nem kifogásolták, ha épp a ténylegesnél kevesebb adóval kerültek fel a virilis jegyzékre. E tekintetben mindenképp fontos körülmény, hogy e helyütt az első, 1872. évre összeállított virilis jegyzéket és annak összeállítását mutatjuk be, így nyilván nem feltételezhetjük magának a virilizmus intézményének, s virilis lista hordozta információknak évek hosszú során a társadalomban kifejtett hatását, s annak viszontreakcióját. Gondoljunk csak az egy-két évvel későbbi gazdasági krachra, és annak hatásaira, a kiéleződő társadalmi ellentétekre.

¹²⁰ Jogtudori végzettségük után értelemszerűen adójuk kétszeresen került beszámításra.

adója, felszólamlása eredményeként 142 forintról 265 forintra emelkedett, ezzel a virilis jegyzéken a 181. helyről a 92.-re lépett előre.¹²¹ A hibás adóösszegek egyik magyarázata, hogy a virilis jegyzékek összeállítói nem egy esetben eltekintettek attól, hogy a kir. adóhivatalok listái alapvetően csak az 50 forintnál nagyobb adófizetőket tartalmazták, így az annál kisebb tételek elkerülték a figyelmüket, mint például dr. Kramolin Emil 40 ft-os adótétele esetében. De Willinger Márton kapcsán például úgy került el figyelmüket a Bonyhádnál kivetett 123 forint, hogy az első körben földbirtoka után Döry adóközségnél nyilvántartott 142 forintra együtt az is rajta volt a bonyhádi kir. adóhivatal által júniusban készített adójegyzéken. Az előzőekhez hasonlóan magasabb adóösszeg megállapítására adott be kérelmet gr. Pejacsevich László földbirtokos is.¹²² A szlavóniai főnemesi család sarja egyébként 1852-ben Döry Gabriellával, a reformkori küzdelmekben, illetve a Habsburg-párti, így a neoabszolutizmus éveiben fontos szerepet vivő konzervatív párti¹²³ Döry Gábor leányával kötött házassága révén vált birokossá (Szentgál pta., Dörypatlan), illetve érdekelté Tolna megyében. Bizonyosnak tűnik, hogy a szlavóniai Nasicon (Verőce vm.) élő gr. Pejacsevich László esetében a virilis jegyzék összeállításakor a neje nevén szereplő birtokok, ingatlanok adóját is beszámították. Erre az 1870:XLII. tc. adott lehetőséget, amiképp a 23. §. egyik fontos bekezdése kimondta: „*A férj vagy atya államadójába a nő, valamint a kiskorú gyermekek államadója is beszámítandó, ha a nőnek vagy a kiskorú gyermekeknek vagyonát kezeli.*” Mindezekkel együtt felszólamlását követően egy 1586 forintnyi adótétel hozzászámításával gróf Pejacsevich László összesített adója 2967 forintról 4553 forintra nőtt, amellyel immár a végleges virilis jegyzék 3. helyére lépett elő.¹²⁴

Még az adóhivatali listák problémájához visszatérve, id. Cholnoky Imre dunaföldvári ügyvéd esetében sem került fel a dunaföldvári adóhivatali listára annak egyik adóközsége (Dunaföldvár),¹²⁵ ami így a 600 fős összesített, de még júniusban összeállított megyei névjegyzéken sem szerepelt. De Cholnoky esetében még július második felében, tehát az első körös virilis jegyzék összeállítása során – a községektől bekért, megküldött iratok, bizonyítványok alapján – mindkét adóközségét figyelembe véve, helyesen állapították meg adóösszegét. Így a Dunaföldvár mezőváros által szolgáltatott adatok szerint Cholnoky döntően ügyvédi praxisa után fizetett adója 1870-ban 7 ft 61 xr személyes kereseti, valamint 29 ft 93 xr jövedelemadó, összesen 37 ft 54 xr, míg 1871-ben már 11 ft 85 xr kereseti adó, 39

¹²¹ Végleges virilis jegyzék (kéziratos), valamint az első körös virilis jegyzék munkapéldánya, külön jegyzékben feltüntetve a felszólamlók. Mindegyik lelőhelye: MNL TML, Alispáni i. 149/1871.

¹²² Gróf Pejacsevich László aktív résztvevője volt a horvát politikának, 1880-1883 közt horvát-szlavón bán.

¹²³ Így Döry Gábor vezette királyi biztосként az osztrák kézre került megye tisztikarának felállítását 1849 februárjában. A neoabszolutizmus idején megyefőnök, majd a rövid alkotmányos időszak felszámolását követően a berendezkedő schmerlingi provizórium idején újra a megbízható Döry Gábor került a megyei adminisztráció élére, így az 1862. év nagy részében – alkalmas és megfelelő rangú, státusú személy hiányában – a főispáni teendői mellett az alispáni tisztséget is ellátta. Döry Gábor ugyanakkor már nem kerülhetett Tolna megye elsőként összeállított virilis jegyzékére, mert 1871. június 24-én elhunyt. Horváth. 1983:170-172., illetve Gaál 2009:61-63, 179, 189.

¹²⁴ Virilis jegyzék első körös tervezete, végleges virilis jegyzék (kéziratos), valamint az első körös virilis jegyzék munkapéldánya, külön jegyzékben feltüntetve a felszólamlók. Mindegyik lelőhelye: MNL TML, Alispáni i. 149/1871.

¹²⁵ Mivel az itt, Dunaföldváron fizetett, nyilvántartott adója 50 forintnál kisebb volt.

ft 93 xr jövedelemadó, összesen 51 ft 78 xr voltak.¹²⁶ Bölcske község előjárósága által kiállított bizonyítvány szerint Cholnoky Imre „Bölcske, SztAndrás és Hüllő adóközségekben¹²⁷ neje Kornis Constantia asszonyssággal telekkönyvileg is közös, s általa kezelt ingatlanságok után 1870ik évben összesen 104 ft 77 xr értékben királyi állami egyenes adóval volt és van jelenleg is megróva.”.¹²⁸ Cholnoky Imre esete mindemellett a fentebb említett házastársi vagyon férjéknél történő beszámítására is példa, s amellet pedig arra is, hogy az 1872. évi virilis jegyzék összeállításánál nem feltétlen az 1871. évi, hanem az eggyel korábbi, 1870-ben fizetett adót vették figyelembe.¹²⁹ Ugyanis a fent megadott adók ismeretében egyértelműnek látszik, hogy Cholnoky 1870. évi adóit adták össze, igaz pontatlanul, mert az értelemszerű adókétszerezés után a helyes 284 ft 62 xr helyett 288 ft 62 xr szerepel a virilis jegyzéken.¹³⁰

Még a felszólamlásoknál maradva, feltétlenül szólnunk kell arról, hogy az elfogadott 29 beadvány közül hat a Forster család valamelyik tagjához kapcsolódik. Ez annál is figyelemre méltóbb tény, mivel a felszólamlások megtételéig, az első körös virilis jegyzéken csak Forster Ernő volt rajta, aki ebben az időben Pálfán volt római katolikus lelkész. Egyébként azzal, hogy végeredményben hét Forster került az 1872. évi virilis jegyzékre, a megyei közgyűlésbe egyik legtöbb tagot delegáló családdá léptek elő. Ugyanezt magáról csak egy olyan nagynevű, Tolna megye közéletében fontos szerepet játszó, ráadásul kiterjedt, nagyszámú atyafisággal rendelkező család mondhatta el magáról, mint a Döryek, valamint a Perczelek, akik szintén hét-hét virilis taggal képviseltették magukat a vármegye első törvényhatósági bizottságában.¹³¹ Persze az igazsághoz hozzátartozik, hogy míg a Döryeket kivétel nélkül a virilis jegyzék mezőnyének első harmadában, az öt Perczelt pedig azon szerteszét találjuk, addig a Forstereket egy kivétellel a virilis jegyzék második felében, sőt kimondhatjuk, annak csak utolsó harmadában. Már ebből is látszik, hogy a Forsterek nem rendelkeztek akkora vagyonnal, azaz birtokmennyiséggel, s birtoknagysággal, mint például a Döryek, vagy korábbi évtizedekben a Perczelek. Így 1848-at megelőzően földtulajdonaik nagysága alapján csak Forster Benedeket tekinthetjük középbirtokosnak, akinek 800 hold kiterjedésű birtoka a györkönyi közbirtokosságban feküdt.¹³² Azonban ez csak az egyik oka volt annak, hogy a Forsterek közül először csak egy került fel a virilis jegyzékre, míg a többieknek ehhez a felszólamlás utáni kiigazításra volt szüksége. A másik ok pedig az lehetett, hogy Forsterek vagyona számos esetben, és több településnél „Forster örökösök”-ként szerepelt az adóhivatali listákon, és az örökrész után

¹²⁶ Dunaföldvár mezőváros előjáróságának 1871. július 26-án kelt bizonyítványa, MNL TML, Alispáni i. 714/1871.

¹²⁷ Szentandrás és Hüllő Bölcske községhez tartozó puszták voltak.

¹²⁸ Bölcskén 1871. július 25-én kiállított bizonyítvány, MNL TML, Alispáni i. 714/1871.

¹²⁹ Ha a törvényi szabályozás nem adott volna lehetőséget a feleség birtokai, ingatlanai utáni adó beszámítására, akkor Cholnoky esetében csak a közösen tulajdonolt birtok reáeső ½ része után fizetendő adót lehetett volna figyelembe venni.

¹³¹ Perczelekhez értelemszerűen hozzászámítottuk a család, nevüket 1849-et követően „Bonyhád”-ra változtató ágát is. Egy további Perczel, Perczel Antal (Bonyhád) a virilis jegyzék póttgajai közé került be.

¹³² Glósz 1991:15.

adózők nem kerültek nevesítésre. Így minden bizonnyal a listákkal dolgozők ezeket nem vették figyelembe, az ott szereplő adótételeket nem tudták visszaosztani a megfelelő személyek részére.

2. táblázat: A Forster család tagjai a 600 legnagyobb adóző listáján, valamint az 1872. évi virilis jegyzéken

név	600 legnagyobb adóző listája			1872. évi virilis jegyzék			
	hely	adó (ft)	település	hely	adó (ft)		település
Forster Zsigmond	245.	117	Mórágy	156.	167		Dunaföldvár
Forster Ernő	327.	98	Györköny	175.	153	d	Pálfa
Forster Benő	353.	91	Györköny	58.	469	d	Dunaföldvár
Forster Mátyás	420.	81	Dunaföldvár				
Forster Ferenc	515.	72	Györköny	182.	149		Györköny
Forster Antal	516.	72	Györköny	205.	134		Bonyhád
Forster Elek	517.	72	Györköny				
Forster örökösök	81.	368	Fadd				
Forster János örökös	100.	290	Paks				
Forster Pál örökösei	317.	100	Dunaföldvár				
Forster örökösök	109	Szekszárd				
Forster Alfréd				157.	167		Dunaföldvár
Forster Ödön				158.	167		Dunaföldvár

A 2.B. fejezetben bővebben kifejtésre kerülő családtörténeti vázlat függvényében jól beazonosíthatóvá válik, hogy a faddi, paksi és szekszárdi Forster-örökségek a család mely ágát, illetve melyik családtag leszármazottjainak tulajdonát, tulajdonrészét képezték. Így a 2. táblázatból kiderül, hogy a János-ágbéli Forster Benedek 1848 előtt 800 holdas györkönyi birtoka¹³³ – legalábbis az azután járó adótételek alapján – öt felnőtt fia (Ernő, Benő, Ferenc, Antal, Elek) közt oszlott meg.¹³⁴ Forster Benedek Benő fia neve mellett az adóhivatali lista megjegyzés rovatában kereken 100 forintnyi összeget találunk, amely megegyezik a paksi Forster Pál örökségével.¹³⁵ Forster Károly három fia, így Alfréd, Ödön és Zsigmond esetében pedig a nagyapjuk, Antal, valamint apjuk, Károly után a faddi, illetve szekszárdi örökség és az azután fizetett adó esett latba a virilis listára kerülésükkor. A faddi és

¹³³ Ezen örökség az úrbéri megváltás után szinte teljes egészében a Hangos pusztán elterült allodiális birtokrészből állt, ami például azon az 1875. évi adójegyzékből is kitűnik, amely külön oszlopokban adta meg a Györköny, Hangos, illetve Diós (Dúzs) „adóközségekben” fizetett adót. Így Forster Benő, Antal és Ferenc egyaránt 125-125 forintot adózott Hangos pusztán, míg a három adóközségben fizetett adójuk összege egyikük esetében sem érte el a 140 forintot. Györköny község előljáróságának 1875. augusztus 9-én kiállított adójegyzéke, MNL TML, Alispáni i. 1001/1874.

¹³⁴ Dunaföldvári kir. adóhivatal listája az 50 forintnál nagyobb adózőkről, 1871, június 7., MNL TML, Alispáni i. 714/1871.

¹³⁵ Forster Pálnak a harmadik Salamon-leánnyal, Júliával kötött házasságából született Valéria leánya, aki unokatestvéréhez, Benőhöz ment feleségül.

szekszárdi örökségek kapcsán feltüntetett adóösszeg harmada, 159 forint ugyanis alig maradt el a Forster Alfréd, Ödön és Zsigmond neve mellett szereplő 167-167 ft mellett.

II.A.2. Akik nem kerültek fel a virilis jegyzékre, illetve nem éltek a virilizmus jogával

A virilis jegyzékek összeállítása kapcsán, valamint forrásértékük megítélése tekintetében egyik fő kérdés, hogy mekkora azoknak a hányada, akiknek vagyonuk, jövedelmük, végeredményben fizetett adójuk alapján ugyan a virilis jegyzéken lenne a helyük, de valamely okból mégsem kerültek fel oda, nem éltek, illetve nem élhettek virilis jogukkal. Az ő vagyoni, némely esetben jövedelmi pozícióiknak áttekintésére is szükség van ahhoz, hogy a megye 1870-es évek elejére eső vagyoni, jövedelmi elítjéről, és a mögöttük meghúzódó gazdasági erőkről, azok megoszlásáról minél teljesebb képet kaphassunk. Annál is inkább, mert viriliskutatás hosszú évtizedekre visszanyúló tradíciója – főként a kezdeti időszakban – elsősorban a helyi gazdasági elittel azonosította a virilistákat, s magára a virilis jegyzékre pedig, mint az ezt a személyi kört hordozó forrásra tekintett.¹³⁶ Így a következőkben – a viriliskutatás története során talán először ilyen részletességgel – azt vesszük sorra, hogy kik és milyen okokból maradtak távol a megyei virilis tagságtól, maradtak le a virilis jegyzékről, ezzel a valósághoz közelítő képet kapva arról, hogy mekkora azok száma, s az általuk fizetett adó nagysága, akik nem jelennek meg a virilis jegyzéken. A virilis jegyzéktől való távolmaradás leggyakoribb okok a következők:¹³⁷

- azok a több, illetve más megyében is jelentékeny vagyonnal, jövedelemmel bíró személyek, akik csak egy megyében lehettek virilisták,
- egyedülálló nők (hajadon, özvegyez, elvált), akik adóösszegük ellenére nem lehettek törvényhatósági bizottsági tagok,
- akik az értelmiségi foglalkozásúak kétszeres beszámítása nélkül a vármegye 220 virilistája közé kerültek volna, annak érvényesítésével viszont lemaradtak arról,
- illetve azok, akik valamely oknál fogva nem ambicionálták a törvényhatósági bizottsági tagságot.

II.A.2.a MÁS TÖRVÉNYHATÓSÁGBAN IS NAGY VAGYONNAL BÍRÓ NAGYBIRTOKOSOK

¹³⁶ Forráskritikai megfontolások mellett is így tekintett rá többek közt Vörös Károly és Gyáni Gábor is. Figyelemre méltó például az is, hogy Kosján László nem a közgyűlésileg elfogadott végleges virilis jegyzéket, hanem az ennél korábbi változatú, az igazoló választmány által összeállított, felszólamlásra közzétett listát tekintette a virilis kutatás tárgyának. Kosján 1993:153-154.

¹³⁷ Meg kell jegyeznünk, hogy 1871-ben arra példa, ami későbbiekben azért előfordult, hogy egyesek megválasztásuk miatt mondanak le a virilis tagságukról, még nem volt.

Azok köre, akik amiatt maradtak ki, mert más megyében, vagy thj. városban érvényesítették a virilis jogukat, és nem Tolna megyében, több személyből álló, de mégsem kiterjedt csoportnak mondható, hiszen jellemzően a megye legnagyobb birtokkal rendelkező arisztokratáiról, illetve egy-két fő erejéig a tőke, azaz a hitel- illetve kereskedelmi élet egy-pár évtized alatt meggazdagodott képviselőiről van szó. Az 1872. évi virilis listáról mindenekelőtt a következők említendők meg:

3. táblázat: A 600 legnagyobb adózót tartalmazó megyei lista első tíz helyezettjében található, virilis jogukat nem Tolna megyében érvényesítő személyek

Név	Helyezés	Adóösszeg (ft)	Település neve
br. Sina Simon	1.	14691	Tolna
hg. Batthyány Fülöp	3.	7294	Felsőnyék, Szekszárd
gr. Széchenyi János	5.	3167	Nagydorog
gr. Apponyi József	9.	2955	több község*
hg. Esterházy Miklós	11.	2667	Újkurd

A vármegye legnagyobb adózóinak listája első helyére került br. Sina Simon esetében nem is kérdés, hogy a virilis jog egy törvényhatóságra korlátozódása akadályozta meg Tolna vármegyei bizottsági tagságtól. Így például az 1876. évi halálakor felvett hagyaték szerint vagyonának tiszta értéke több mint 21 millió ft volt,¹³⁸ amelynek nagyobbik része ingatlanokban feküdt. Például olyan fontos ékkövel, mint a gödöllői királyi kastély, amely révén a Pest megyei törvényhatóságba kerülhetett be, míg a pesti ingatlanok alapján Pest város törvényhatóságába.¹³⁹ A tolnai uradalmat Simon apja, br. Sina György vásárolta meg 1842-ben 1 millió forintért. A jobbágyfelszabadítást és az úrbéri megváltást követően Tolna község területén belül 5000 kh volt az uradalomé, amelyhez még Simonmajor 6000 kh nagyságú területe társult.¹⁴⁰ Bár a 600 legnagyobb adózót tartalmazó névjegyzék csak Tolnát tüntette fel, br. Sina Simon tulajdonában volt még ezen kívül a simontornyai uradalom is, amely kiterjedésre a tolnai uradalomnál is nagyobb volt.¹⁴¹ Ezt a br. Sina Simonnál számításba vett adó megoszlása is jelzi, míg Tolna után 4762 forint, addig az simontornyai uradalomhoz tartozó négy községénél (Simontornya, Nagy- és Kisszékely, Udvari) összesen 9929 forint adó került feljegyzésre.¹⁴²

Az 1806 óta a Batthyány-család hitbizományát kezelő hg. Batthyány Fülöp esetében nem csupán a több megyében, így Vasban (Körmend, Inta), Zalában (Kanizsa) és Varasd megyében

¹³⁸ Ld. Kövér György Rotschild, Sina és Wodianer családok kiegyezés körüli banki tevékenységéről írt, gyűjteményes kötetben (Kövér 2012a.) megjelent tanulmányának bővebb, elektronikus formában elérhető változatát: http://bfl.archivportal.hu/id-784-k_ver_gy_rgy_rotschild_sina_wodianer.html

¹³⁹ 1872-ben még külön volt Pest, Buda és Óbuda önkormányzata, s csak a következő évben, a városegyesítés eredményeképpen alakul meg Budapest közgyűlése, első törvényhatósága.

¹⁴⁰ Glósz 1992:253, Gaál 1992:343.

¹⁴¹ Az egykor a Styrum-Lymlburg tulajdonban lévő uradalmat Sina György 1820-ban vásárolta. Aradi 2013:254, Kiss 1938:204-205, 209.

¹⁴² Ezen adóértékekkel már a szekszárdi adóhivatal 50 forintnál nagyobb adózókról készült listája szolgál, Tolna községénél, megjegyzésnél utalva br. Sina másik adóhivatalnál (gyönki) vezetett adótételeire is.

(Ludbreg) elterülő hitbizomány, hanem például ugyancsak a Fülöp tulajdonában álló enyingi uradalom (ekkor: Veszprém m.) is számos megyében emelte legnagyobb adófizetők sorába, illetve tette potenciális virilistává.¹⁴³ A Batthyány Fülöp herceg tulajdonába tartozó Tolna megyei birtokok, úgymint Felsőnyék, illetve Fürged pusztá, valamint az előzőektől eltérően a megye déli részén fekvő Szálka az enyingi uradalomhoz tartoztak.¹⁴⁴ Azonban Batthyány Fülöp herceg esetében azt, hogy virilistaként tagja legyen Tolna vármegye közgyűlésének leginkább mégis az akadályozta meg, hogy az 1870-es év folyamán elhalálozott. Ugyanakkor arra, hogy egy-egy virilis jegyzék összeállításakor nem feltétlenül az előző, de néha az azt megelőző évben fizetett adó nagyságát vették figyelembe, egy-egy korábban említett példa mellett ez is bizonyíték: a pénzügyi hatóságok által összeállított, 1871. júniusi megyei adólistán ugyanis csak utólag biggyesztették hg. Batthyány Fülöp nevéhez a „hagyaték” szócskát.¹⁴⁵ Egyébként az 1871. évi osztályegyezség során Felsőnyék, Fürged gr. Batthyány Júliára, illetve annak halálát követően hg. Montenuovo Vilmosra szállt.¹⁴⁶

A vármegyei adólista ötödik helyén található gr. Széchenyi Jánosnak az előbbiekhöz hasonlóan több törvényhatóságban (megyék, thj. városok) volt jelentős földbirtoka, házingatlana. Az 1855-ben kötött osztályegyezség alapján a Jánost megillető több mint 20 000 kh. területű örökrész Somogy (Segesd, Földespuszta), Zala (Égenföld és Balatonhidvég), Vas (Egervár) és Tolna megyékben terült el, ez utóbbi esetében a több mint 6500 kh. nagyságú nagydorogi uradalom (Földes pta. és a nagydorogi birtok) értendő ide.¹⁴⁷ Ezek mellett a pesti ház, illetve a Széchenyi család kétemeletes soproni palotája is gr. Széchenyi János tulajdonát képezte. Gr. Széchenyi János 1871-ben, illetve az azt megelőző évtizedben családjával Sopronban élt, feltehető, hogy az egy törvényhatóságban érvényesíthető virilis jogát ezért sem Tolna megyében gyakorolta.¹⁴⁸ Érdeemes megjegyezni, hogy Széchenyi János is az az 1870-es évek első felében, 1874-ben hunyt el, ugyanakkor még életében, 1871-ben megtörtént gyermekei közt az osztályos egyezség, amelynek eredményeként a harmadik fiúgyermek, Sándor tulajdonába került a mintegy 6600 kh.-s nagydorogi uradalom. Ez annyiban is logikusnak tűnt, hogy a legreményteljesebb életpálya előtt álló Sándor – aki már 1861-ben tiszteletbeli szolgabíróként hivatali pályára lépett Tolna megyében, illetve 1867-1871

¹⁴³ A megye északnyugati határánál fekvő Felsőnyék és Fürged határa érintkezett Enying, illetve Mezőkomárom településhatárával. Jelentős részben e területen, illetve Batthyány herceg enyingi uradalmában játszódik a fürgedi születésű író, Vas Gereben (Radákovits József) *Nagy idők, nagy emberek* című regénye.

¹⁴⁴ A hitbizomány történetét, így Batthyány Fülöp kanizsai uradalmának gazdálkodását Kaposi Zoltán kutatta, s írt róla több tanulmányt, amelyek sorában egyik utolsó, összegző tanulmánya a következő: Kaposi:2013. Az enyingi uradalomról, gazdálkodásáról pedig Demeter Zsófia írt több fontos tanulmányt: Demeter 1996, Demeter 1997.

¹⁴⁵ Batthyány herceg Szálkánál 942 forint adótétellel szerepel 1871-ben, amely mellett sem „hagyaték”, sem „örökösök” megjegyzés nem látható feltüntetve, hanem „*Hercz. Batthyány Fülöp*”. A bonyhádi kir. adóhivatal 1871. június 9-én kelt listája az 50 forintnál többet adózókról, MNL TML, Alispáni i. 714/1871.

¹⁴⁶ Az 1895. évi mezőgazdasági összeírásakor például Fürged 6723 kh. nagyságú területe már Montenuovo Alfréd herceg tulajdonában volt, amelyen ugyanakkor teljes egészében Lamm Bernát gazdálkodott haszonbérleti formában. Gazdacímtár 1897:118-119.

¹⁴⁷ A nagydorogi uradalomhoz gr. Széchenyi János apja, Lajos anyai örökségként, gr. Festetich Júlia után jutott, amely akkortól kezdve hitbizományként öröklődött a legidősebb fiúra. Gaál 1998:091-292., Széchenyi 1933:108.

¹⁴⁸ Gaál 1998:298-298, 301-302.

közt a simontornyai járás főszolgabírója¹⁴⁹ volt – anyagi, gazdasági hátterét erősítette meg a család a Tolna megyei birtokkal.¹⁵⁰ A családjával 1871 után Nagydorogon berendezkedő gr. Széchenyi Sándor élete végül igazolta a Tolna megye melletti döntést: 1884-től több mint két évtizedig, 1905-ig a vármegye főispánja volt.

A rendelkezésünkre álló genealógiai, családtörténeti adatok szerint a hg. Batthyány Fülöpnél említetteknél problémásabbnak tűnik gr. Apponyi József szerepeltetése a megye legnagyobb adózóit feltüntető, a pénzügyigazgatóság által összeállított listán, ahol kilencedik helyen található. Az adataink szerint 1863-ban elhalt József nem csupán ezen a 600 személyt feltüntető jegyzéken, hanem az annak alapját képező adóhivatali listákon (bonyhádi kir. adóhivatalé) is megtalálható. Ugyanakkor az előbb említettekhez (br. Sina Simon, gr. Széchenyi János, hg. Batthyány Fülöp) hasonlóan Tolna megye 1872. évi virilis jegyzékre már nem került fel. Egyébként gr. Apponyi Józsefnek Tolna megyei birtokai mellett az ország más területén is voltak birtokai.

Az Apponyiak tolnai birtokának felosztására a felvidékiekkel egyetemben gr. Apponyi György I. halálakor, 1817-ben került sor, amikor azt az örökösök közt három részre osztották: hógýészi uradalom a bátaapáti birtokokkal, kölesdi uradalom, illetve pálfai-lengyeli uradalom.¹⁵¹ Gr. Apponyi József tulajdonába a lengyeli uradalom került, illetve a Pozsony és Nyitra megyékben fekvő szentgyörgyúri birtokrészek.¹⁵² A bonyhádi kir. adóhivatal 50 forintnál nagyobb adózókat feltüntető listája részletesen tartalmazza gr. Apponyi József bonyhádi adókerületre eső adóközségeit, amelyek összessége gyakorlatilag a lengyeli uradalommal egyezik meg. A hét település a feltüntetett adók szerinti sorrendben a következő: Závod: 1107 ft, Lengyel: 424 ft, Mucsfa: 400, Apar: 332 ft, Kisvejke: 264 ft, Hant: 250 ft, Nagyvejke: 176 ft..¹⁵³

A gr. Apponyi József mellett 1817-ben öröklő két testvérbátyjának (György II., Antal) leszármazottai közül hárman is előkelő helyen voltak megtalálhatók a legnagyobb adófizetők közt 1871-ben. (ld. 4. táblázat)

¹⁴⁹ Simontornyai főszolgabíróként még nem Nagydorogon, hanem a járás székhelyén, Gyönkön lakott családjával egy, a Magyary Kossa családtól bérelt házban. Ebben az időben a nagydorogi kastélyban (ekkor még udvarház) gr. Széchenyi János Ernesztina leánya lakott férjével, gr. Zichy Lászlóval. Gaál 1998:300-301.

¹⁵⁰ Ennek érdekében a nagydorogi hitbizományra vonatkozó öröklési rendet is felrúgták. Egyébként Sándor testvérbátyjainak a somogyi, valamint a zalai birtokok, a három leánytestvérnek pedig Egervár jutott.

¹⁵¹ A hógýészi uradalom mellé ekkor az eberhardi (Pozsony m.), a kölesdihez a szentgyörgyúri (Pozsony, illetve Nyitra m.), míg a pálfai-lengyeli uradalomhoz az apponyi birtokrészek (Nyitra m.) társultak. Várnagy 1998:78-80.

¹⁵² Várnagy 1998:79-80, 99-101.

¹⁵³ MNL TML, Alispáni i. 714/1871., Birtoktörténeti adatok szerint az 1870-es évek legelejére Pálfa a hógýészi uradalomhoz került.

4. táblázat: A gr. Apponyi család négy tagjának adatai a 600 fős megyei adólistán, illetve szereplésük az 1872. évi virilis jegyzéken¹⁵⁴

név	600 legnagyobb adózó listája (1871)				1872. évi virilis jegyzék		
	hely	adó (ft)	település		hely	adó (ft)	település
gr. Apponyi Károly	4.	6461	Hőgyész, Medina		2.	7503	Hőgyész
gr. Apponyi József	9.	2955	Lengyel, Apar, Hant, Kisvejke, Nagyvejke, Mucsfa, Závod ¹⁵⁵		-	-	
gr. Apponyi György	21.	1853	Bonyhád		-	-	
gr. Apponyi Rudolf (Rezső)	26.	1469	Varsád		11.	2262	London

A hőgyészi uradalmat és a Pozsony megyei eberhardi birtokrészt 1817-es birtokosztálykor megöröklő György II. idősebb fia, Károly örökölte a hőgyészi uradalmat, míg a fiatalabb testvér, György III. Eberhardot és a környező településeket. Ugyanakkor épp az 1871. évi pénzügyigazgatási és adóhivatali dokumentumainkból az is kiderül, hogy a Hőgyészhez tartozó bátaapáti birtokrészekből (Bonyhád-Tabód pta.: 1655 ft., /Bonyhád/Varasd 197 ft) a reformkor politikai küzdelmeiben a konzervatívok oldalán jelentős szerepet játszó gr. Apponyi György (III) is részesült.¹⁵⁶ A fizetett adója alapján megillető virilis jogával Tolnában ő se élt, és ha élt egyáltalán virilis jogával, valószínűsíthetjük, hogy ezt ottani birtokai alapján Pozsony megyében tette. Testvérbátyja, a hőgyészi uradalmat birtokló gr. Apponyi Károly ugyanakkor megtalálható Tolna vármegye virilis listáján, a második helyen, amiként a kölesdi uradalom birtokosa, a külügyi karriert építő gr. Apponyi Rudolf, Antal fia is, a tizenegyediken.¹⁵⁷ Az előbbieket közül egyedül gr. Apponyi Károly az, aki közel rendszeresen és visszatérően Tolna megyében töltötte az év egy részét, személyében jelen volt, s alakította a kastély és uradalom életét, gazdálkodását, illetve a mezőváros (Hőgyész) életére is személyes befolyást gyakorolt.¹⁵⁸ Azonban igazából a következő nemzedék az, aki érdemben és szervesen bekapcsolódott a vármegye közéletébe: Rudolf fia, Sándor a lengyeli kastélyba visszavonulva régészeti, történelmi bűvárlatainak, illetve híres könyvgyűjteményének élve a megye

¹⁵⁴ A 600 legnagyobb adózó megyei listáján gr. Apponyi Józsefnél a „több község” szerepel a település rovatban, a 4. táblázatban szereplő adóközségeit a bonyhádi kir. adóhivatal már említett, 50 forintnál nagyobb adózókat feltüntető listájából pótoltuk.

¹⁵⁵ A sikeres, velencei, londoni, madridi és párizsi diplomáciai, nagyköveti kiküldetéseket teljesítő gr. Apponyi Rudolf, édesapja Antal ugyancsak sikeres külügyi pályafutása nyomdokain lépett a diplomáciai pályára.

¹⁵⁶ A hosszú életkort megért (1808-1899) gr. Apponyi György 1840-es években al-, majd fő kancellár volt, 1861-ben királyi biztostként ő nyitotta meg az újonnan összeülő országgyűlést, s a konzervatívok, illetve a császári udvar képviselőjében fontos szerepet játszott a kiegyezés előkészítésében is. Fia, gr. Apponyi Albert, a dualizmus korának nagy formátumú politikusa, a Nemzeti Párt vezére volt.

¹⁵⁷ A 600 legnagyobb adózót tartalmazó listán feltüntetett Varsád (1469 ft), illetve a bonyhádi kir. adóhivatal listáján megtalálható Mucsi (793 ft) az a két adóközség, amely a virilis jegyzéken szereplő 2262 forintot kiadja. Emellett még a kölesdi, kistormási és sárszentlőrinci birtoktestek (Alsó- és Felsőrácegeres) tartoztak az Apponyiak kölesdi uradalmához.

¹⁵⁸ Ezt jelzi, hogy gr. Apponyi Károly több esetben Hőgyészt adta meg lakhelyeként. A hőgyészi uradalom és kastély tulajdonában őt követő gr. Apponyi Géza pedig már aktív közéleti szerepet (főispán) is vállalt a megyében.

kulturális életében (régészet, megyei múzeum alapítása), míg Károly fia, Géza, a koalíciós kormány időszakában főispánként a vármegye politikai életében játszott fontos szerepet.

A legnagyobb adózók jegyzékének tizenegyedik helyén találjuk az Esterházy hercegi családot, amelynek a megyében kiterjedt hitbizományi birtokterületeihez képest adóösszegként csak egy töredéke köszön itt vissza: a két hatalmas kiterjedésű eszmei községbe szervezett ozorai uradalom (Majsa/miklósvár/), illetve dombóvári uradalom (Újdombóvár) területéhez¹⁵⁹ képest nem ezek, hanem a Kurd/Újkurd határában fekvő Esterházy-birtok után fizetett adó (2667 ft) került a pénzügyi hatóságok figyelmének körébe.

Esterházy, Batthyány, Széchenyi, Apponyi – Magyarország legjelentősebb nagybirtokosai, főnemesi családjai. Birtokuk, mint oly sokfelé az országban, Tolnában is feküdt. Tolna megyei vonatkozásban az előbb említettek közül kétségtávol az Esterházy hercegi családnak a megye nyugati felének jó részét felölelő ozorai és dombóvári uradalma, illetve az Apponyi családnak a megye középső területeire eső, 19. század első évtizedeiben négy uradalomra bomló birtokkomplexuma (21 falu, 17 pusztá) emelkedett ki.¹⁶⁰ E családok előbb bemutatott, Tolnában birtokokkal rendelkező exponensei, illetve az ekkor már szintén bárosított birtokos, a dúsgazdag pénztőkes, vállalkozó br. Sina Simon, mint láttuk, az ország más részein is jelentős fölbirtokkal, ingatlanvagyonnal rendelkeztek. S mivel szerves, mindennapi gazdasági és közéleti tevékenység sem kötötte őket a megyéhez, illetve tolnai birtokaikhoz, virilis jogukkal nem élve, a megyei közgyűléstől, a törvényhatósági bizottságtól, végeredményben a megye közéletétől is távol maradtak. Ebben némi változást a következő nemzedékek tagjai hoznak, akik közül már többen, a birtokok osztódása végett is, már a megörökölt Tolna megyei birtokon telepedtek le, rendezték be életüket. Közéleti szerepet vállaltak, virilis jogukkal élve a törvényhatósági bizottságnak is tagjai voltak. Mi több, gr. Széchenyi Sándor, illetve gr. Apponyi Géza és gr. Apponyi Rezső pedig még Tolna vármegye főispáni tisztségét is betöltötték, az előbbi több mint két évtized erejéig.¹⁶¹

A megye első tíz legnagyobb adózóját követő 12-25. helyen további három, virilis jegyzéken már nem található főnemest, nagybirtokost találunk: 15. 2026 forinttal gr. Győry László, míg br. Bésán János, illetve gr. Zichy Edmund 16. és 23. helyen állt, előbbi 1985, utóbbi 1701 forinttal. Bár közülük csak Zichy családja állítható a fentebb említett arisztokrata családokkal egy sorba, mindhármukról elmondható, hogy 2000-4000 kh. közé tehető Tolna megyei birtokaik mellett további, annál nagyobb és jelentősebb birtokokkal rendelkeztek az ország más megyéiben. Így gr. Győry László (elhunyt: 1882) sem a mintegy 4000 kh.-nyi tápéi birtokán Tolnában, hanem a Fejér megyében

¹⁵⁹ Az 1851. évi pátenst követően közigazgatási illetve község szervezési múlttal rendelkező Esterházy-uradalom pusztáiból 1871. évi községi törvény megengedő rendelkezései után szerveződő két eszmei község – több tucatnyi pusztát és birtoktesteket magukba olvasztva – maximális kiterjedése a 19. század közepén a következő volt: Majsamiklósvár: 38 844 kh., azaz 22 354 ha; Újdombóvár: 36 023 kh., azaz 20 731 ha., Benisch 1940:11.; Majsamiklósvár területe 1900-ban még csak 31 296 kh. volt, s az 1910-es népszámlálás időszakára érte el a 38 845 kh.-nyi kiterjedését.

¹⁶⁰ Az Apponyi család Tolna megyei birtoktörténetére ld. még Aradi 2013:256.

¹⁶¹ A megyében birtokos főnemesség vagyon, státusz és presztízs szerinti rétegződését adja a reformkorra Glósz 2002: 373-375.

található perkátai családi kastélyban lakott, s gazdálkodott az itteni több mint 10 000 kh-nyi birtokon. A Tolna megye 600 legnagyobb adófizetőjét feltüntető jegyzéken 16. helyet elfoglaló Bésán János báró édesanyja, Gindly Klára¹⁶² révén jutott a tengelici közbirtokosságban (ekkor egyúttal Gindlycsalád eszmei község is) található nagyobb birtokrészhez (Apáti pta.3000 kh.)¹⁶³, amelyet a dualizmus időszakában évtizedeken keresztül gazdatisztje, Garay Antal, Garay János költő testvéröccse irányított.¹⁶⁴ Hasonlóan Győry Lászlóhoz, Bésán János sem tolnai birtokán, hanem a Veszprém megyei Bésán-örökségen, Giczen lévő birtokán élt és gazdálkodott.¹⁶⁵ Bár az előbbiekhöz képest Tolna megyei birtoka kisebb volt, de a megyén kívül legnagyobb vagyonnal, birtokállománnyal gr. Zichy Edmund (1811-1894) rendelkezett. A neves felfedező, régiség- és műgyűjtő nem csupán Zichyek szűkebb pátriájában, Fejér megyében (Sárszentmihály) bírt jelentős földbirtokokkal, hanem Árva megyében is, s ehhez társult még Tolnában az 1600-1700 kh.-nyi felsőiregi földbirtok (Muth /Mút/-pta.), amit tőle gr. Zichy Jenő, majd Alfonz örökölt meg.¹⁶⁶

Összefoglalva az eddig elmondottakat – s amelynek áttekintését, az uradalmakat, nagybirtokokat tényszerűen felsoroló, bevezető részben található 2. táblázat is segíti –, az első törvényhatósági bizottság megalakulását megelőzően, 1871-ben a vármegye virilistáinak összeállításakor készített megyei adójegyzék¹⁶⁷ alapján, a vármegye első huszonöt legnagyobb adófizetője közül végül kilencen (36 %) hiányoztak a jóváhagyott virilis jegyzékről, s így a törvényhatósági bizottságból, a vármegye közgyűléséből.¹⁶⁸ Mint láttuk, kivétel nélkül arisztokratakról, Tolna megye mellett további megyékben is kiterjedt birtokokkal rendelkező nagybirtokosokról van szó, akik nem egyszer nagyobb, szabad királyi városokban (thj. városok) jelentős házingatlannal (palota) is rendelkeztek, mint pl. Pest, Pozsony, Sopron.¹⁶⁹ Mivel a törvényi előírás szerint egy személy csak egy törvényhatóságban lehetett virilista, minden valószínűség szerint

¹⁶² A dunaszekcsői születésű Bésán a reformkorban Baranya vármegye egyik jeles reformpárti politikusa volt, így eszmei és politikai rokonszenv is kapcsolta neves rokonához, sógorához, Csapó Dánielhez, Tolna vármegye reformkori alispánjához, liberális országgyűlési követéhez..

¹⁶³ Szalay István hidjai kasznár 1871. február 2-i levele Gindlycsalád adóközség, s a területéhez tartozó puszták járásbírói beosztásának tervezetéről. MNL TML, Alispáni i. 149/1871.

¹⁶⁴ Róla később még lesz szó, hiszen fontos szerepet vitt a vármegye politikai életében, évtizedeken keresztül volt a megyei függetlenségi párt vezére, a szekszárdi választókerület párszervezetének elnöke.

¹⁶⁵ Az egyenes ági utód nélkül elhalt Bésán János báró örökösei, a gróf Jankovich család Bésán János végakaratainak eleget téve vették fel nevükbe a Bésán nevet, így lett a família további névalakzata a Jankovich-Bésán.

¹⁶⁶ Gróf Zichy Jenő Muth-pusztá mellett további 10 000 kh.-nak volt tulajdonosa a Dunántúlon. Birtokai javarészt a Fejér megyei Sárszentmihály és Káloz községekben, illetve a szomszédos, de akkor Veszprém megyéhez tartozó enyingi járásban (Szilasbálhás) voltak. Gazdacímtár 1897:76, 78, 132,

¹⁶⁷ Természetesen itt nem feledkezhethünk el a jegyzék hiányosságairól, amely egyrészt az összesítések pontatlanságaiból, hiányosságaiból, másrészt igen korai állapotából is következik. A főszövegben korábban részletesen kifejtettük további forráskritikai fenntartásainkat is a jegyzékkel kapcsolatban, amelyeket anno, felhasználásának idején a felszólamlások is jeleztek, illetve korrigáltak. A jegyzékkel kapcsolatos harmadik típusú hiányosságra mutat rá például, hogy az Esterházy hercegi család hatalmas birtokkomplexuma (hitbizomány) után fizetett adót érdemben nem tükrözi.

¹⁶⁸ Ezek még egyszer, a következők: br. Sina Simon, hg. Batthyány Fülöp, gr. Széchenyi János, gr. Apponyi József, az Esterházy hercegi hitbizomány révén hg. Esterházy Miklós, gr. Győry László, br. Bésán János, gr. Apponyi György, gr. Zichy Edmund.

¹⁶⁹ Emellett sokuknak Bécs volt egyik, vagy épp állandó lakhelye.

Tolna megye helyett egy másik megyében, vagy esetleg thj. városban érvényesítették ezt a jogukat. Annál is inkább, mert két- illetve többalakúként az ország (Pest, Pozsony, Sopron), vagy éppen a birodalom központjaiban (Bécs) eltöltött idő mellett rendre a legjelentősebb súllyal bíró birtokon laktak, töltötték idejüket. Mint láttuk, az 1871. évi jegyzéken szereplő, általunk számba vettek közül egyiküknek sem – kivételként még talán az Apponyi család egy-két tagja említhető – Tolna megyében lévő birtokuk szolgált vidéki lakhelyül.

Mindezek figyelembe vételével megállapíthatjuk, azáltal, hogy a megye huszonöt legnagyobb adófizetője közül kilenc (36 %) nem élt virilis jogával, a megye vagyoni és jövedelmi potenciáljának jelentős része nem nyert így képviseletet a virilisek közt, végeredményben pedig a megyei közgyűlésben, a megye közéletében. Erre nyomatékosan kell felhívunk a figyelmet, megjegyezve, hogy e tényt hangsúlyosan kell figyelembe vennünk majd az 1872. évi virilis jegyzék elemzésekor is, a virilisták összetételének bemutatásakor. Annál is inkább, mert a huszonöt legnagyobb adófizető ilyen nagyarányú távol-, illetve lemaradása a virilis jegyzékről nem csak egy pillanatnyi, példának okáért a virilizmus intézményének bevezetéséhez, beüzemeléséhez társuló, vagy egy történeti korszakhatárhoz kapcsolódó átmeneti jelenségnek tekinthető, hanem az egész korszakra vonatkozóan – ha valamennyire csökkenő mértékben is – meghatározó, lényegi elemnek. Ugyanis elmondható, hogy az 1872. évi virilis jegyzékre nem kerülő kilenc vizsgált személy közül – jelezve, hogy Batthyány Fülöp és gr. Apponyi József valójában ekkor már nem is élt – a későbbi években sem érvényesítette senki Tolna megyében a virilis jogát, így személyüket 1872-et követő években sem találjuk meg Tolna megye virilis jegyzékein. Ami pedig a hosszabb távú vonatkozásokat illeti, egy-két, részben már említett kivételtől (gr. Apponyi Géza, gr. Széchenyi Sándor) eltekintve, a következő nemzedékek (leszármazók, örökösök, új tulajdonosok) képviselőit sem találjuk meg Tolna megye virilistái között, a megye virilis jegyzékén. Így nem találjuk ez elemzett korszak virilistái közt a közel 80 000 kh. összkiterjedésű¹⁷⁰ Esterházy-hitbizomány (Majsamiklósvár, Újdombóvár, Kurd) fizetett adó után a hercegi család képviselőit,¹⁷¹ amiképp a Batthyány-birtok Felsőnyéket és Fürgedet (6700 kh.), valamint Szálkát (1320 kh.) öröklő Montenuovo hercegi család tagjait, Vilmost, s majd annak fiát, Alfrédet, a Tápét (3700 kh.) gr. Győry Lászlótól megöröklő gr. Győry Feliciet, és férjét gr. Hunyady Imrét, az 1650 kh. területű Muth-pusztát (Felsőireg) öröklő Zichy Jenő, majd Alfonz grófokat, s a 2000 kh.-nyi Apáti-pusztát öröklő gr. Jankovich-Bésán család tagjait, valamint a 11 000 kh.-nyi tolnai uradalom br. Sina Simon utáni új tulajdonosait, Simon vejét, Marucordato György herceget, vagy az öt

¹⁷⁰ Ez, illetve a következőkben megadott birtokmérétek 1895. éviiek, s melyeknek forrása: Gazdacímtár 1897. 114-121.

¹⁷¹ Az Esterházy hercegi család feje az 1894-ben elhunyt Miklóst az ő elsőszülött fiaként Pál (1843-1898), majd utóbbinak elsőként született fia, Miklós (1869-1920) követte. A hitbizomány egy tulajdonos kezében való egysége a dualizmus időszakában zavartalanul fennállt, ebben 1920-at követően az 1930-as évekre történt érdemi változás. Pl. a hitbizomány ozorai uradalomhoz tartozó területei (ld. Majsamiklósvár eszmei község) 1935-ben Pál, László és Bernadette között oszlott meg. Benisch 1940:15.

követő osztrák bárói Drasche-Waitenberg család képviselőit.¹⁷² A fent említetteken kívül ugyancsak nem élt virilis jogával a Szemcse-Csehi eszmei községben 4300 kh.-nyi területen tulajdonos Pallavicini Ede örgróf, illetve nem adott virilistát a 10 300 kh.-nyi kiterjedésű simontornyai uradalmat az 1870-es években öröklés útján megszerző gr. Wimpffen család sem.¹⁷³

Mint láttuk, a felsoroltak egy jellegzetes, jól körülhatárolható társadalmi csoport tagjaiból kerültek ki, hiszen arisztokratakról, nagybirtokosokról van szó esetükben. Többségük családja történelmi múltra tekinthet vissza (Esterházy, Batthyány, Széchenyi, Apponyi, Zichy), mely fontos szerepet játszott az ország történetében, életében. Őhözjuk társultak és 1895-re jelentős számarányt értek el a csoporton belül az összmonarchiai jelentőségű, gyökerű (Montenuovo, Pallavicini, de pl. a Marucodato is), illetve kifejezetten osztrák, német főnemesi címmel (Drasche, Wimpffen) rendelkező családok képviselői. Ők mellett, hogy alig tartózkodtak – ha egyáltalán – Tolna megyei birtokaikon, még annyira sem kötődtek Tolna megyéhez, mint adott esetben az Esterházy, Batthyány, Apponyi vagy épp a Zichy családok ugyan nem itt élő, de Tolnában is érdekelt tagjai. E társadalmi csoportot színezték egy-egy személy erejéig a kereskedelmi, vállalkozói tőke jeles, országosan ismert képviselői, akik a jellemzően az ország kereskedelmi, pénzügyi centrumaiban realizált jövedelmüket többek közt Tolna megyében fektették jelentős ingatlanvagyonba, földbirtokba, s akik a friss címadományozás (bárói) révén homo novusnak voltak tekinthetők e társadalmi csoportban (br. Sina György, majd br. Sina Simon, illetve br. Schosberger Zsigmond).¹⁷⁴

Mindezeknek, s az ezt megelőzően ismertetteknek három fontos következménye volt a megye dualizmus kori politikai, illetve közéletére.

- Az arisztokrata családok tagjai a korábbiaknál jóval kisebb szerepet játszottak a megye köz- és politikai életében. Az egész vizsgált korszakra vonatkozóan csak három-négy személyről beszélhetünk, akik részt vettek a vármegye közéletében. Azokról, akik egyúttal életvitelszerűen a megyében, az itteni birtokaikon éltek: a korábban már többször említett gr. Apponyi Géza, illetve gr. Széchenyi Sándor mellett még gr. Apponyi Rezső említendő, aki szintén a főispáni hivatalt töltötte be az I. világháború utolsó éveiben (1917-1918-ban) Ugyanakkor például már semmilyen politikai szerepet nem játszottak az Esterházy, Győry, vagy épp a tolnai Festetich család képviselői, akik pedig a század első felében főispánokat, vagy épp az udvarhű politika fő megyei ágenseit (adminisztrátor, pártvezér, főkortes) adták. Ez persze részben összefüggött a földbirtokok tulajdonviszonyában bekövetkezett változásokkal, s más családtörténeti eseményekkel.

¹⁷² Marucodato herceg, illetve a br. Drasche család között pár évig a br. Berg vezette vállalkozói csoport tulajdonában volt a 11 000 kh. nagyságú uradalom. Gaál 1992:346-348.

¹⁷³ Kiss 1938; Az uradalomhoz tartozó négy településen következőképpen alakult a Wimpffen család (br. Wimpffen Simon) fölbirtoktulajdonlása: Simontornya (3420kh.), Kisszékely (2870 kh.), Nagyszékely (2070 kh.) Udvari (1980 kh.). Gazdacímtár 1897:118-119.

¹⁷⁴ Schosberger Zsigmond 1890-ben történt bárói rangra emelése nagy visszhangot váltott ki a korabeli közvéleményben, mivel ez volt az első eset, amikor zsidó felekezetű személy részesült főnemesi címadományozásban. Schosberger bárósítása alkalmával kapott szárnyra a későbbiekben évtizedeken át énekelt Eger, Berger, Schosberger kezdetű antiszemita célzatú gúnydal is. ld. Kövér 2002a:51.; Kövér 2002b:159-161.

- Ennek megfelelően a vármegye irányítása, az érvényesülő politikai irányvonal meghatározása, a helyi közélet ethosának alakítása – mondhatni az elmúlt koroknak, időszakoknak megfelelően – a középbirtokos réteg privilégiuma maradt, ráadásul, a megelőző évtizedekhez képest zavartalanabban. Persze az a megyebeli jelenség, hogy a nagybirtokos arisztokrácia megyében birtokkal rendelkező tagjai jellemzően nem laktak, éltek a megyében, s így például a virilizmus jogát sem gyakorolták e megyében, közel sem volt általános. Így például Sopron megye, vagy a szomszédos Somogy megye tekintetében ellenkezőre is van példa.
- Azonban az előzőekből is következik, hogy a nagybirtok jellemzően nem rendelkezett közvetlen – azaz a tulajdonos személye általi – képviselettel a vármegyei közgyűlésben. A nagybirtok képviseletéről ehelyett csak áttételesen, a bérlők révén beszélhetünk, akik persze saját rétegérdekeik képviselői voltak elsősorban. A bérlők száma gyorsan növekedett, virilis bizottsági tagok közti részesedésük a korszak felére már a 15 %-ot tett ki. Döntő részük az Esterházy-hitbizomány, a felsőiregi uradalom (Schosberger, illetve Pallavicini), illetve a Montenuovok felsőnyéki-fürgedi uradalmának területeiből (ld. Majsamiklósvár, Újdombóvár, Szemcse-Csehi, illetve Fürged eszmei községek) bérelt birtokon gazdálkodott.

II.A.2.b. A VIRILIS JEGYZÉKRE FEL NEM KERÜLT TOVÁBBI NAGY ADÓFIZETŐK

Az előzőekben részletesen tárgyaltuk a döntő részben nem a megyében élő, s virilis jogát ezért nem a megyében gyakorló, így Tolna megyei közélettől távolmaradó nagybirtokos, arisztokrata csoportot, amelynek tagjain túl azonban jelentős számban voltak más olyan személyek is, akiknek adójuk alapján szintén módjuk lett volna a virilis jegyzékre felkerülni, azonban mégsem találjuk őket azon. Így a megye 600 legnagyobb adózóját tartalmazó, 1871 júniusában összeállított listán 37 olyan személy található, akinek adója elérte az évi 128 forintot, amellyel elméletileg¹⁷⁵ az 1872. évi virilis névjegyzék rendes tagjai sorába kerülhetek volna (ld. 5. táblázat).¹⁷⁶ Ha az érintett személyeket szemügyre vesszük, láthatjuk, hogy köztük csak egy arisztokratát, országos főnemesi család tagját, gr. Festetich Sándort találjuk, aki – mint már írtuk – a tolnai uradalom 1840-es évek elején történt eladása után még a család tulajdonában megmaradt faddi részbirtok egyik örököséként mintegy 400 kh. földtulajdon birtokosaként fizetett 418 forintot adót. Ugyanakkor a 37 név között nagy számban szerepeltek a megye középbirtokos családjainak, illetve azok rokonságának tagjai, sőt a mezőny első fele (1-17.) döntő részben közülük került ki. Kivételt a már említett gr. Festetich Sándor, az

¹⁷⁵ Most attól a számszaki problémától tekintsünk el, hogy a jóváhagyott 1872-es virilis jegyzék 220. helyén utolsóként szereplő Varasdy Ferenc (Dunaföldvár), s az előtte lévő harminc-harmincöt személy így lecsúszott volna virilis jegyzékről, s a jegyzékre kerüléshez szükséges, Varasdy Ferencnél feltüntetett 128 ft is érdemben megemelkedett volna, úgy 140-144 ft értékig.

¹⁷⁶ A sorban következő bölcsei Nedeczky Ferenc 126 forintnyi adója már csak a póttagságra lett volna elég.

Esterházyak ozorai uradalmát főbérló Bischitz család két tagja, valamint a lápafői Foly József, illetve a dunaföldvári Miskolczy Ferenc és a mányoki Troll János képezett.

5. táblázat: Tolna megye azon adózói, akik az 1872. évi virilis jegyzéken nem szerepelnek, pedig adójuk nagysága alapján erre módjuk lett volna (A táblázat nem tartalmazza azt a kilenc arisztokrata nagybirtokost, akik a megye 1-25. legnagyobb adózója közt szerepeltek)

Név	600 legnagyobb adózó listája (1871)		
	település	helyezés	adó (ft)
Csapó Vilmos ifj.	N.Tengelic	29.	1364
	Tengelic, Némedi	128.	228
Bischitz Salamon	Majsa	38.	1000
	Dunaföldvár	77.	386
Bischitz Dávid	Majsa	39.	1000
Kohner Henrik	Dőry	42.	955
Bartal János	Fadd	44.	926
Foly József	Lápafő	45.	925
Dőry Gábor	Dőry	47.	913
Halász Lázár	Gyöng	50.	787
Tahy Lajos	Bölcske, Gerjen	54.	750
Jeszenszky Andor	Csibrák	56.	742
gr. Festetich Sándor	Fadd	70.	418
Miskolczi Ferenc	Dunaföldvár	86.	345
Gasperi Antal	Dőry	95.	315
Dőry Camillo	Dőry	102.	288
Dőry Aurél	Dőry	118.	246
Troll János	Nagymányok	119.	245
Daróczy István	Paks, Gerjen	120.	243
Freund Ármin Zsigmond	Paks	123.	239
Rockenstein Lipót	Bonyhád	130.	224
Csaba Antal	Paks	133.	214
Salamon Géza	Bölcske	135.	212
Szorg Lőrinc	Bonyhád	140.	201
Kardos Antal	Börzsöny	145.	192
Svastics Sándor	Kéty	146.	191
Margulis Ignác	Tótkér	168.	169
Nedeczky György	Bölcske	171.	167
Schlesinger Lajos	Majsa	176.	160
Pikk József	Lápafő	178.	158
Freund Ignác	Paks	189.	149
Vadnay Rudolf	Fadd	192.	148
Györkö József	Dunaföldvár	196.	143
br. Mühlhenz	Szárazd	203.	139
Tóth beg. István	Dunaföldvár	207.	138
Sohnvirt József	Dunaföldvár	208.	138
Jeszenszky Béla	Murga, Ferenckút	212.	134
Reusz Károly	Gerjen	213.	134
Kuti János	Dunaföldvár	220.	128

A középbirtokosok, illetve a birtokos nemesek körét – akik sorába a 37 fős lista második feléből még Salamon Géza, Kardos Antal, Svastics Sándor, Nedeczky György, Vadnay Rudolf, Mühlhenz báró, valamint Jeszenszky Béla tartozott – részben már a településnevek is jelzik, hiszen azok a megye fontos közbirtokosságait reprezentálták. Így Dőry: Dőry Gábor, Dőry Aurél, Dőry Camillo, Kohner Henrik, Gasperi Antal, Bölcse: Tahy Lajos, Salamon Géza, Nedeczky György, Fadd: Bartal János, Vadnay Rudolf, Tengelic (Gindlycsalád): ifj. Csapó Vilmos, Gyöng: Halász Lázár,

Csibrák: Jeszenszky Andor, Jeszenszky Béla,¹⁷⁷ Paks-Gerjen: Daróczy István, Bonyhád-Börzsöny: Kardos Antal, Kéty: Svastics Sándor. Ha a települések szerinti megoszlást nézzük, e 37 személy összetétele – még ha a virilis jegyzékre nem is vették fel őket – egyúttal már előrevetít egy további, a virilis jegyzékre kerültek közt is érvényesülő jellemzőt, a nagyobb mezővárosok, illetve igazgatási és kereskedelmi központok erőteljes reprezentációját a nem nemesi rétegek körében. A most vizsgált 37 személyünk közül mezővárosi iparos, kereskedő, de adott esetben – mindenekelőtt Dunaföldvár példáján – gazdálkodó polgárok sorába tartozott Györkö József, Kuti János, Miskolczy Ferenc, Sohnyvirth József, Tóth beg. István (Dunaföldvár), Freund Ármin Zsigmond, Freund Ignác (Paks), Szorg Lőrinc, Rockenstein Lipót (Bonyhád). Ahogy már az előbbieket közt megtaláljuk a zsidóság reprezentánsait, szintén az ő soraik közül került ki a Majsa(Miklósvár) eszmei községben (ld. Esterházy-hitbizomány) földbérő Bischitz család két tagja, illetve Schlesinger Lajos is. (Dunaföldvárnak a mezővárosok közti dominanciáját erősítette, hogy az előbb említett Bischitz család is dunaföldvári volt, ahogy a Bischitz Salomonnál jelentős nagyságú Földváron kivetett adó is erre utal.)¹⁷⁸

Ha arra vonatkozóan tekintünk végig a 37 névből álló névsoron, hogy közülük kik és hányan voltak azok, akik ha 1872-ben nem is, de a következő években felkerültek a virilis jegyzékre, akkor nyolc személyt említhetünk meg. Közülük négyen már a következő évi, 1873-as virilis jegyzéken is megtalálhatóak voltak: Kohnér Henrik, 963 ft – 37.; Szorg Lőrinc, 208 ft – 125.; Freund Ignác 157 ft – 175.; Györkö József, 148 ft- 192. helyezés. Mivel az itt látható, 1873. évi virilis listás adóösszegük nagyon hasonló az egy évvel korábbihoz, könnyen elképzelhető, hogy technikai hiba folytán, tévedésből maradtak le 1872-ben a virilis jegyzékről. Bischitz Salomont az ezt követő 1874. évi virilis jegyzéken már szintén megtaláljuk, s így csak a fennmaradó három személyünk, azaz ifj. Csapó Vilmos, Freund Ármin és Rockenstein Lipót esetében kell más okot feltételeznünk. Hiszen, ha a következő rendelkezésünkre álló 1874. évi adójegyzékek adatait nézzük, ifj. Csapó Vilmosnál, Rockenstein Lipótnál, valamint Freund Ármin Zsigmondnál is az 1871. évvel szinte megegyező – sőt, Rockensteinnél annál nagyobb¹⁷⁹ –, a virilis tagsághoz bőségesen elegendő adóértéket konstatálhatunk, s még sem találjuk őket a virilis jegyzéken. Így Freund csak a következő, 1876-os virilis listára került fel először, Csapó pedig csak az 1878-asra, míg Rockenstein az 1881. évre.¹⁸⁰ Hármójuk

¹⁷⁷ Jeszenszky Bélának a csibráki közbirtokossághoz tartozó Murgán volt birtokrésze.

¹⁷⁸ Bischitz Salomon és Dávid távolléte ellenére mégis három Bischitz képviselte a családot az 1872. évi virilis listán. Bischitz Mór (1000 ft - 31. hely, Bischitz Zsigmond 500 ft – 55. hely, Bischitz János 500 ft – 56. hely). A 18. század közepén Morvaországból Fejér megyei Sárbogárdra, illetve a nem messzi Dunaföldvárra letelepedett család terménykereskedelemmel (gabona, gyapjú) foglalkozott. Dunaföldváron gabona és gyapjúraktáraik voltak. Bischitz Salomon és fivére, Dávid az egykorú nemesi banki nyilvántartásokban milliommósként szerepeltek. Vincze 1982:150., Kövér 2012b:247, 259.

¹⁷⁹ Amíg Rockenstein Lipót az 1871. évi adóhivatali adataink szerint Bonyhádon fizetett 224 forint adót, addig 1874-ben 264 forintot, ami mellé még Pakson további 67 ft adó is társult. Ez vélhetően lakhelyváltást előlegez, illetve jelez, hiszen Rockenstein 1881-től paksiként szerepelt a megyei virilis jegyzéken. Bonyhádi adóhivatal adójegyzéke az 50 forintnál nagyobb adózókról (1874. július 27.), MNL TML, Alispáni i. 1001/1874.

¹⁸⁰ Ifj. Csapó Vilmos középtengelic birtokai után 1475 forintot fizetett, míg Némedin pedig 226 forint adóval volt megróva. Freund Ármin Zsigmond évi adója 1874-ben 242 forintot volt. Paks mezőváros 50 forintnál

távolmaradásának okairól konkrét adatokkal nem rendelkezünk. Annyi bizonyos, hogy ennek okát nem abban kereshetjük, hogy választás útján jutottak volna a törvényhatósági bizottságba,¹⁸¹ illetve – az arisztokrata nagybirtokoshoz hasonlóan – más megyében éltek volna virilis jogukkal. (Igaz, ehhez csak ifj. Csapó Vilmos fizetett megfelelő nagyságú adót Tolna megyén kívül, baracsi birtoka után Fejér megyében.) Valószínűsíthető okot leginkább épp Csapóval kapcsolatban tudunk megfogalmazni, akinek végleges eladósodottsága épp 1870-re eredményezett teljes anyagi összeomlást. A birtokainak, vagyonának zárgondnokság alá vétele, illetve a hitelezőkkel való megegyezés hat évig tartó időszaka pedig szinte épp egybeesett az előbb említett 1871-1877 közti időszakkal.¹⁸²

Fentebb azt a nyolc személyt vettük számba, akiket 1872-t követően idővel – előbb-utóbb – azért megtaláltunk a megyei virilis listákon, illetve éltek virilis jogaikkal. A fennmaradó 29 fő esetében a legszembetűnőbb jellemző, hogy a megyebeli középbirtokos családokat, illetve a velük rokoni kapcsolatban lévőket reprezentáló 18 főből csak ifj. Csapó Vilmos és Kohner Henrik gyakorolta a későbbiekben a virilizmushoz kapcsolódó jogait, a túlnyomó többség nem csak 1872-ben, hanem a következő években sem élt ezzel. Kérdés, mi lehetett ennek a magatartásnak az oka a középbirtokosok e körében?

Az érintett, általunk a középbirtokosok közé sorolt közel másféltucatnyi személy közül elsőként Bartal Jánost, Döry Gábort, Halász Lázárt, Tahy Lajost és Jeszenszky Andort kell említenünk. Ők birtokaik nagysága alapján egyaránt a megye élmezőnyébe tartoztak, amelyről a megye 600 legnagyobb adózójáról készült listán elfoglalt 44-56. közt elfoglalt pozíciójuk is tanúskodik. S ez Tahy Lajos kivételével megközelítőleg anyagi viszonyaikra, pénzügyi helyzetükre is igaz, annyiban legalábbis, hogy az 1870-es évekre eladósodottságuk mértéke csak Tahy-birtok helyzetét ingatta meg véglegesen és visszavonhatatlanul.¹⁸³ Bartal János, illetve Jeszenszky Andor egyaránt 800-800 kh. nagyságú birtok tulajdonosa volt, amelyeknek értékét az is emelte, hogy azokat allodiális, pusztai birtokként (Bartal János: Hencse pta. /Fadd/, Jeszenszky Andor: Vidin pta. /Csibrák/) az úrbéri megváltás, illetve kárpótlás egyáltalán nem érintette, s más tekintetben is jóval kedvezőbb adottságokkal léphettek a mezőgazdaság kapitalizálódásának (így pl. már 1848 előtt is bér munkára épített gazdálkodás, gazdasági épületek megléte) útjára, mint a megyei átlag.¹⁸⁴

Ötük közül Döry Gábor és Halász Lázár minden valószínűség szerint haláluk miatt nem került az 1872. évi virilis jegyzékre. Ez kétségtelenül Döry Gábor esetében minősülhet fatális esetnek, hiszen

nagyobb adózóinak 1874. július 11-én kelt jegyzéke, Hőgyésvi adóhivatal 1874. július 13-ai adójegyzéke, Szekszárdi adóhivatal 1874. július 21-én kelt adójegyzéke, MNL TML, Alispáni i. 1001/1874.

¹⁸¹ Ti. az 1871. és 1874. évi megyebizottsági választáson megválasztott tagok sorában nem találjuk őket. Vö. Függelék

¹⁸² A zár alá vétel Csapó tengelici (1500 kh.) és a párszáz kh. nagyságú némedi birtokai mellett érintették a Fejér megyében fekvő 3000 kh. nagyságú baracsi birtokát is. Ifj. Csapó Vilmos csődjéről ld. részletesebben: Gaál 2009:76-80.

¹⁸³ Persze mindez hosszú évtizedek anyagi, pénzügyi válságfolyamatának eredménye volt. A csődöt a család úgy sem kerülte el, hogy az 1840-es években birtokaik egy részének eladásával, másik részének zálogba adásával próbálta ezt kivédeni. Glósz 1991:51., 60., 76.

¹⁸⁴ Bartal János hencse pusztai birtokára ld. Bartal 1941:87-88.

őt a virilis jegyzék összeállításának idejére eső (1871. június 24.) halála akadályozta meg mindebben. Vele szemben Halász Lázár elhunytának általunk ismert 1865-ös dátuma kapcsán inkább adminisztrációs hibát feltételezhetünk: vélhetően helyette örököseit kell értenünk már a megyei 600 fős adólistán. (A rendelkezésre álló következő 1874-es adójegyzéken ennek jegyében Halász Gedeon névvel találkozunk.)¹⁸⁵ Bartal János, Tahy Lajos és Jeszenszky Andor esetében valószínűsíthetően a Tolna megyétől távol eső lakhely játszhatott abban szerepet, hogy nem éltek virilis jogaikkal, s nem kerültek fel a virilis jegyzékre. Sőt, Bartal János (Etrekarcsa, Pozsony m.)¹⁸⁶ és Jeszenszky Andor (Nemeskürt, Nyitra m.) a korabeli lakhelyükön bírt tulajdon után fizetett adó révén az ottani törvényhatóságba (megyebizottságba) is felvetethették magukat, akár épp a Tolna megyei virilis tagság helyett. (Az egykorú adóiratok szerint Tahy Lajos a Pest megyében található Gombán lakott ekkoriban.)

Döry Gábor mellett még a Döry család további tagjait, valamint a családdal házassági kapcsolatban lévőket kell megemlítenünk: Döry Aurélt, Döry Camillót, illetve két Döry-leányt, Döry Klaudia, illetve Döry Mária kapcsán Gasperi Antalt és Mühlhenz bárót. Azonban míg Klaudia kapcsán vélhetően a birtokrésze után fizetett adót vették figyelembe férjénél, Gasperi Antalnál, addig a 139 forinttal a 600 legnagyobb megyei adózót nevesítő lista 203. helyére került Mühlhenz báró esetében, Döry Mária gyermekeként már tulajdonában is lehetett az egykori Döry-birtokrész (Százard).¹⁸⁷ Döry Klaudia kapcsán megemlítendő, hogy rajta kívül Döry Györgynek és Nunkovits Leopoldinának még másik két gyermekét is megtalálhatjuk a most vizsgált 37 személy között, Döry Aurélt, illetve Döry Camillót. S bár a négy testvér (Camillo, Aurél, Klaudia – ő Gasperi Antalnál beszámítva, valamint Géza) közül mindegyikük elégséges adót fizetett, egyedül csak Géza (1837-1891) neve állt a megyei virilis listákon (1872-1875 között).

Érdekes családtörténeti adalék, hogy a megfelelő adóösszeg ellenére virilis jogaikkal nem élő Döryek (Aurél, Camillo, illetve Gasperi Antal, br. Mühlhenz) kivétel nélkül a család Ignác ágához tartoztak, ami akkor válik számunkra érdekessé, ha azt is figyelembe vesszük, hogy az Ádám-ág és Ignác-ág közül a vizsgált korszakból általunk összeírt 16 virilis Döryből csak kettő tartozott az utóbbiba: Zsigmond, Döry László fia és az előbb említett Géza.¹⁸⁸ Ezért is meglepő valamelyest, hogy a fentebb említett Döry Aurél és Camillo nem élt virilis jogaival, amely persze magyarázható azzal is,

¹⁸⁵ Igaz, e jegyzéken Halász Gedeon neve mellett Gyönknél már csak 287 forint van feltüntetve. Hőgyészi m. kir. adóhivatal 1874. július 13-ai jegyzéke az 50 forintnál többet fizető adózókról, MNL TML, Alispáni i. 1001/1874.; Halász Gedeonnak, akinek kiterjedt rokonsága (Halász család) a Pest megyei Dabason lakott, 1000 kh.-nál nagyobb öröksége volt a Fejér megyei Kápolnásnyéken.

¹⁸⁶ Igaz, Bartal János csak 1865-ben, akkor vált Hencse pta. tulajdonosává, amikor már jelentős szereplőjévé vált szűkebb pátriája, Pozsony megye közéletének, így például az 1861. évi országgyűlésben a Pozsony megyei vágszerdahelyi választókerületet képviselte. Egyébként a faddi birtokrészek Hencse pusztával Tolna megye utolsó birtokadományaként 1837-ben kerültek Bartal Györgynek, a magyar kancellária udvari tanácsosának a tulajdonába. György 1865. évi halálakor Hencse pta.-t János fia, míg a faddi birtokrészeket ifj. György fia örökölte. Bartal:1941.82-88.

¹⁸⁷ Erre utal, hogy a hiányzó 1871-es hőgyészi adóhivatali jegyzék helyett rendelkezésre álló legközelebbi 1874. évi Százardnál 145 forinttal nyilvántartott br. Mühlhenz Máriát tünteti fel. MNL TML, Alispáni i. 1001/1874.

¹⁸⁸ Zsigmond (1826-1892) és Géza (1837-1891) másod-unokatestvérek, az ágalapító Ignácnak dédunokái voltak.

hogy az előbbi Bécsben, míg az utóbbi Pesten élt, ráadásul ezutóbbi magyar királyi testőrként.¹⁸⁹ Egyébként Ignác-ág szülőttei a szerényebb kiterjedésű birtokrészekkel jobbra az egykoron még 27 000 holdnyi¹⁹⁰ birtokterület keleti részein – így Tevel, Kisdorog községekben, illetve Dőrypatlan előbbiekhez közeleső pusztáin (Juhé, Odrány, Ördögmalom) – éltek, laktak. Soraikban kivételesnek tekinthető a nagy vagyonnal bíró Dőry Gábor – mint láttuk épp 1871 júniusában halt meg –, aki mintegy 3000 kh. nagyságú birtokának központját a több különálló területből összeálló, szerteágazó elrendezésű határral bíró Dőrypatlan eszmei község déli részén fekvő Szentgál pusztán alakította ki.¹⁹¹ Érdemes megjegyezni, hogy szintén az Ignác-ághoz tartozott a Tevelen lakó Dőry Mihály és családja is, akiknek küzdelmeit a felszínen maradásért Gaál Zsuzsanna részletesen feldolgozta.¹⁹² Témánk szempontjából mindebből idekívánczó tény, hogy Dőry Mihály és Hainer Laura elszegényedő gyermekei között kivételt képező, megyei tisztségviselőként alispáni székig emelkedő Dőry Pál¹⁹³ egyszer sem vetette fel a virilis jegyzékre magát, helyette 1880-1908 közt választás útján volt tagja a megyebizottságnak.¹⁹⁴

Az eddigieknél még egyértelműbb a helyzet azon két birtokosnál, akik Tolna megyei birtokaikhoz rokoni kapcsolatok, öröklés útján jutottak, nem is éltek, tartózkodtak Tolna megyében, és az előbbiekhez fogható élő, mindennapi kapcsolatokkal sem rendelkeztek. Ez mindenekelőtt a faddi közbirokokosságban birtokrészt bíró Vadnay Rudolfról érvényes, aki zánkai (Balatonfelvidék) földbirtokosként ekkoriban Zala megye közéletében volt igen aktív.¹⁹⁵ A Baranya megyei illetőségű Kardos Antal, aki korábban Baranya megye másodalispánja is volt, a Bonyháddal szomszédos Börzsönyben volt birtokos.¹⁹⁶

A most leltárba vett másfél tucatnyi középirtokos kapcsán még négy személyről kell szólnunk, akik közös jellemzőjeként említhető, hogy az előző évtizedek eladósodása, birtokvesztése miatt a középirtokosi kategória alsó határát (350-500 kh. birtok) ekkor már nem érték el, hiába voltak korábban olyan fontos és tehetős családok, mint például a Nedeczky, Salamon, Daróczy famíliák tagjai. A kétyi Svastics család birtokainak nagysága pedig korábban sem érte a középirtokosi birtoknagyság határát. A virilis jegyzéktől való távolmaradásuk okaiként esetükben szintén

¹⁸⁹ Magyar Nemzet 1905:197.; Bonyhádi m. kir. adóhivatal 1871. június 12-ei jegyzéke a máshol lakó 50 forint felett adózókról, MNL TML, Alispáni i. 1001/1874.

¹⁹⁰ magyar hold

¹⁹¹ Halálával a birtok szinte egésze már életében kiházasított leánya, Dőry Gabriella és férje gr. Pejacevich László kezébe került. Ennek megfelelően Pejacevich 1873-tól immár rendre 5000 forintnyi adójával a megyei virilis lista első öt helyezettje között szerepelt.

¹⁹² Id. Gaál 2000.

¹⁹³ Dőry Pálra vonatkozóan: Garay Naptár 1903.

¹⁹⁴ Dőry Pál 1881-1892 közt a győrei, 1893-1895 közt a cikói, míg 1896 és 1908 között a teveli választókerületben megválasztott bizottsági tagként volt tagja a törvényhatósági bizottságnak. Ezen időszak alatt Dőry Pál előbb árvaszéki ülnökként, majd elnökként, később főszolgabíróként, végül alispánként is végig szavazati joggal bíró tagja volt a megyebizottságnak. A megyebizottsági tagokra vonatkozó adatokra ld. Csekő 2002a.; illetve Függelék.

¹⁹⁵ Vadnay Rudolf a tapolcai választókerület elnöki tisztségét látta el az 1869. és 1872. évi választások során. Tíz évvel később szintén e választókerületben volt vezetője az antiszemita mozgalomnak fia, Vadnay Andor.

¹⁹⁶ Kardos Antal fia, Kardoss Kálmán 1865-1887 és 1896-1901 közt a pécsváradi, ill. mohácsi kerület képviselője, a közbeeső időben pedig Baranya vármegye és Pécs thj. város főispánja volt. Nagy I. 2007:123-124.

felmerülhet, hogy ekkor nem Tolna megyében volt a lakhelyük. Ez, mint valós akadályozó tényező elsősorban a Pesten lakó Svastics Sándor, illetve a távol eső Tomajon (Zala m.) élő Nedeczky György kapcsán jöhetett számításba, hiszen ez a megyehatár szomszédságában fekvő Cecén (Fejér m.) élő Daróczy István¹⁹⁷ esetében kevésbé okozott nehézséget.

Másrészről az is elképzelhető, hogy a birtokaprózódás, eladósodás, vagyonvesztés pályáján a mindennapok küzdelmei térítették el őket attól, hogy virilizmushoz kapcsolódó jogukat a gyakorlatban, adott esetben a vármegyeháza falai közt gyakorolják.¹⁹⁸ Glósz József munkájából tudjuk, hogy e családok már az 1830-as, 1840-es években a megye tönkremenő, legjobban eladósodott családjai sorába tartoztak. Így például a Daróczyak – akiknek egykori nagy, bőven 10 000 hold¹⁹⁹ feletti birtoka a 19. századra, a nagy gyermekáldásnak is köszönhetően szinte teljesen szétforgácsolódott – az 1840-es évekre már jószérivel nem is kaptak hitelt, adóságuk tömege elérte a terhelhetőség határát.²⁰⁰ Nem volt sokkal jobb az 1840-es években a Salamon család helyzete sem. Az ekkor még a bölcskei, paksi, illetve dunaszentgyörgyi közbirtokosságban is tulajdonos Salamon család birtokai zálogban voltak, a család több tagja csőddel birkózott.²⁰¹ A Nedeczkyek 1842-ben kerültek csődbe.²⁰² Korszakunkra ezzel szemben Bölcskén maradt meg akkora birtokuk, amely azért a virilis jegyzékre való felkerülést lehetővé tette volna.²⁰³ Daróczy István, Salamon Géza, Nedeczky György, vagy éppen Nedeczky Ferenc lemaradása a megyei virilis jegyzékről, s távolmaradásuk a törvényhatósági bizottságtól annyiban is jelzésértékű, hogy rajtuk kívül igen kevesen kerültek fel a virilis jegyzékre a megyében régebbi múltta visszatekintő birtokos nemesek azon csoportjából, akik a század első felében még bene possessionatus fogalmával voltak leírhatók, de gazdálkodási visszamaradottságuk, s ekkora már kifejlődő pénzügyi nehézségeik, eladósodottságuk a társadalmi tér- és súlyvesztés útját jelölte ki számukra, s a virilis jegyzéken való 1870-es évekbeli megjelenés, megkapaszkodás is e folyamat egy stációja volt. Ilyennek tekinthető Barbacsy Elek a némedi, Vigyázó Ignác, Petrich Ferenc és végeredményben Daróczy János a paksi, valamint Setéth József a görbő-belecskai közbirtokosságból. Igaz, a Daróczy család esetében árnyalja a képet, hogy a család egyik vonalának sikerült megkapaszkodnia, sőt a 19. század végére anyagilag megerősödni annyira, hogy

¹⁹⁷ Nyilván a Cecében honos és birtokos Szluha család révén, hiszen Daróczy Tamás neje Szluha Teréz volt, akitől kilenc gyermeke született. Ld. Cserna 2013:33.

¹⁹⁸ Egyébként az 1870:XLII. tc. a csődöt nem említette a kizáró okok között, arról majd az 1886. évi törvényhatósági törvény rendelkezett, kimondva, hogy csőd alatt állók törvényhatósági bizottságnak tagjai nem lehettek. (1886:XXI. tc. 23.§, g. bekezdés)

¹⁹⁹ A család eredendően a négy közbirtokosságban, azaz hét településen volt birtokos a megyében: a paks-gerjenbikácsi, a bölcske-madocsa, a dunaszentgyörgyi, illetve kisebb birtokrész erejéig a némedi közbirtokosságban. Cserna 1991:32.

²⁰⁰ Glósz 1991:18, 41-42.

²⁰¹ Glósz 1991:52, 61, 75.

²⁰² Nedeczky György és Hedvig. Nedeczky György és Hedvig közt csak 1843-ban jött létre az osztályos egyezség. Nedeczky Hedvig egyébként a dunaszentgyörgyi, tengelici és némedi közbirtokosságban egyaránt birtokos Csapó Vilmosnak volt a felesége. Glósz:1991:24-25, 75,79.

²⁰³ Ugyanis Nedeczky György mellett Bölcskénél nyilvántartott 126 ft adójával Nedeczky Ferenc a vármegyei virilis jegyzék póttagjai közé bekerülhetett volna. De a megye 600 legnagyobb adózójának 226. helyre került Nedeczky Ferenc neve szintén nem található meg az 1872. évi virilis jegyzéken.

az még a virilis jegyzéken elfoglalt pozícióban is testet öltött. A 19. századra szétaprózódott, többnyire osztatlanul kezelt birtok, a gazdaságos üzemeltetés előtt tornyosuló akadályok egyes családtagok esetében előremutató stratégiaváltást kényszerített ki, amiként az előbb említett Daróczy János és testvérei esetében.²⁰⁴ Ő és nyolc fiútestvére az értelmiségi pályára lépést (egyházi, katona, jogi), a hivatalvállalást választotta. A megyében maradó Daróczyak közül János volt az, illetve az ő 1872-ben bekövetkező halálát követően leszármazottai (fia, Tamás 1873-1903 közt, illetve unokái, Zoltán²⁰⁵ és Aladár 1905-1907 közt, illetve utóbbi 1908-ban), akik a vizsgált korszakban képviselték a családot a megye virilisei között. Az 1872-es virilis jegyzéken 208 forint adóösszeggel a 124. helyet elfoglaló Daróczy Jánost követő Tamás²⁰⁶ az 1873. évi 185 forintról és 135. pozícióból 1903-ra a virilis lista 41. helyére lépett előre az ekkor fizetett 1879 korona adóval.²⁰⁷

Persze a kép teljességéhez tartozik, hogy egy-egy, a megyében régebbi múltra visszatekintő (közép)birtokos család, familia szemünk elől való eltűnése nem csupán a birtokos nemesség jelentős részénél jelentkező pénzügyi, gazdasági problémáknak, illetve az eladósodásnak – amelyet jelentős részüknél a jobbágyfelszabadítás, az úrbéri megváltás, illetve a kártalanítás elhúzódó folyamatai csak elmélyítettek – tudható be. Az természetesen egyszerű családtörténeti, illetve demográfiai eseményeknek is következménye lehetett (család kihalása, vagy a férfi-ág megszakadása, stb.). Így példának okáért a megye kisebb közbirtokosságai²⁰⁸ közé tartozó kétyi esetében e közbirtokosság családjai közül csupán egynek a neve (Szép család) köszön vissza első pillantásra a dualizmus korának virilis jegyzékein, ha az ekkor már görbő-belecskai lakhellyel feltüntetett Bene Lajost nem vesszük még számításba.²⁰⁹ Pedig, mint már említettük, a fizetett adója alapján 1872-ben Svastics Sándor is virilis lehetett volna, de az ahhoz szükséges adó mértékének többszörösét fizette az egykori Eperjesy-birtok nagy részét kezében megőrző Zichy Júlia is, akinek édesanyja Eperjesy-lány, Eperjesy Julianna volt. Egykorú adókimutatás²¹⁰ szerint az 1872-es virilis jegyzékre kerüléshez szükségesnél jóval többet, 179 forintot fizettek Bene Imre örökösei is, míg az előbb említett Bene Lajos ugyanekkor 59

²⁰⁴ Igaz, a stratégiaváltáshoz ahhoz volt szükség, hogy édesapjuk, Daróczy József 1819-re belássa az elkerülhetetlent, s a család vagyonára, birtokaira (amely 1840-ben mintegy 1500 holdnyi volt) zárgondnokságot kérjen. A kijelölt zárgondnok, Csapó Dániel hozzáértő működése biztosította a helyzet konszolidálását, a gyermekek taníttatását. Ehhez hasonló pozitív folyamatokat Daróczy József testvérei, Anna és Antal esetében nem láthatunk. Részletesebben ld. Cserna 2013.

²⁰⁵ Daróczy Zoltánban az ismert genealógust, a Nemesi Évkönyvek (1923-1937) szerkesztőjét tisztelhetjük.

²⁰⁶ A jogvégzett Daróczy Tamás (1848-1903) az 1870-es, 1880-as években a földvári járás szolgabírójaként tevékenykedett, az adója beszámításánál nem vette igénybe az értelmiségiek után járó kétszerezést. A családtörténeti adatokra ld. még Kempelen 1912:247-248.

²⁰⁷ Értelemszerűen a forint-korona 1:2 átváltási arányát itt figyelembe kell vennünk. Daróczy Zoltán és Aladár esetében apjuknál jóval kevesebb adóösszeget tüntetett fel a virilis jegyzék: Daróczy Tamás esetében ez 750 és 1002 ft közt változott, míg dr. Daróczy Aladárnál ugyanez 779 ft volt. A jegyzék szerint az utóbbi esetben ez kétszeresen számított adóösszeg volt.

²⁰⁸ Ennek megfelelően a közbirtokosság élmezőnye a reformkorban is csak 250-500 magyar holdra tehető birtokrészrel rendelkezett. Glósz 1991:14.

²⁰⁹ Az 1882, 1883. és 1884. évben tűnik fel a neve a jegyzéken, érdekes módon meglehetősen váltakozó adóösszeggel: az 1882. évi 326 forintot előbb 285 ft, majd 453 ft követi. Ezzel a virilis lista középmezőnyében foglalt helyet.

²¹⁰ A Bonyhádi m. kir. adóhivatal 1871. június 9-én kelt adójegyzéke az adókerült 50 forintnál nagyobb adózóiról, MNL TML, Alispáni i. 714/1871.

forintot fizetett kétyi ingatlanai után.²¹¹ Mint láttuk, a kétyi közbirtokosság ismertebb családjai (így az Eperjesy, Bene, Szép, Svastics mellett Noszlopy, Csontos, Fonyó, Bogyay, Rohonczy, Gaál családok) közül csak egynek a nevével találkozunk – az 1873-1878 közti jegyzékeken Szép Béla mérnök személyében – a virilisek között. A kétyi közbirtokos családok további képviselői vagy csak más település lakójaként szerepelnek a virilis jegyzéken (Bene Lajos), vagy úgy sem, mert vagy nem vetették fel magukat a virilis jegyzékre (Svastics Sándor), vagy, mert nőként erre nem is volt lehetőségük (Zichy Júlia). További példaként szolgál Csontos Emília esete, akinek a kétyi birtoka után fizetendő adó férjénél, Lippich Istvánnál került az 1872. évi virilis jegyzék összeállításánál beszámításra. A nyilvántartásokban Lippich Istvánnál a neje, Csontos Emília által a házasságba vitt kétyi ingatlanok (186 kh. nagyságú birtok, kétyi ház) után fizetett 281 forint adó²¹² szerepelt Kétynél, amely egyúttal megegyezett – az egyébként bonyhádi lakosként feltüntetett – Lippich István neve mellett a virilis jegyzéken szereplő összeggel (81. hely, 281 ft).²¹³

II.A.2.c. MAGAS ADÓT FIZETŐ NŐK

Az előzőekben bemutatott 37 fő, illetve az azt megelőzőn részletezett kilenc arisztokrata nagybirtokos mellett, akik adóösszegük megléte ellenére nem kerültek fel a virilis jegyzékre, még voltak további nagyobb adót fizetők, akik adóösszegük végett a megye 300 legnagyobb adózója közt is helyet foglaltak, s ez alapján akár a virilisek sorában is megtalálhatnánk őket. Azonban ennek a valóságban nem volt meg az esélye, lehetősége, hiszen a korabeli törvények a nőket – hiszen őrökük van szó – nem csak 1871-ben és 1872-ben, hanem a későbbiekben, a vizsgált korszak egészét tekintve is elzárta a politikai jogok gyakorlásától, így a törvényhatósági bizottsági tagságtól.²¹⁴ S bár ez alapján nem kerültek, s még potenciálisan sem kerülhettek – szemben például azon, Tolna megyében birtokos arisztokratakkal, akik előtt a törvényi szabályozás korlátozta a bizottsági tagságukat egy törvényhatóságra – Tolna vármegye törvényhatósági bizottságába, véleményünk szerint egy rövid áttekintés erejéig feltétlenül érdemes szólnunk e női adózókról. Érdekes lehet az is, hogy a végleges virilis listához képest milyen fokú eltérést jelenthet az, amikor az egyedülálló nőket – törvény szövege szerint: „*nagyorú hajadon, özvegy, vagy törvényesen elvált nő*”-ket – is számba vesszük, akik

²¹¹ Bene Lajos saját nevén feltüntetett 59 ft adója, illetve apja, Bene Imre egyik fiaként az örökség után fizetett adó rá eső része együtt valószínűleg már megközelítette a virilis jegyzék rendes tagságához szükséges 128 forintot. Egyúttal az is valószínűsíthető, hogy amikor a virilis jegyzékre az 1882-1884 közötti években görbői lakosként felkerült, adója egy részét a kétyi ingatlanvagyon után fizetendő adó tette ki.

²¹² Azonban 1872-öt követően Lippich István majdnem egy évtizedig nem került fel a virilis jegyzékre, amely minden bizonnyal annak köszönhető, hogy még az 1871. év folyamán nejével eladták a kétyi birtokot.

²¹³ Mint Ruzsa Éva nagyon részletgazdag tanulmányából megtudhatjuk, a kétyi birtok eladását követően alapvetően pénzkölcsönzéssel foglalkozott Lippich, aki az évtized vége felé azonban ingatlanvásárlásokba is fektette, illetve forgatta tőkéjét. Vélhetően az ekkori ház-, illetve földvásárlások jelentek meg a föld- illetve házadó révén virilis jegyzékre kerülést eredményező adóösszegekben (1879. év: 175. hely, 244 ft, 1881. év: 198. hely, 231 ft) Vö. Ruzsa 2002:123-126.

²¹⁴ vö. Csekő 2003b.

egyébként 1886-ot követően az r.t. városokban és községekben már felkerülhettek a virilis jegyzékre.²¹⁵

Mivel a 600 legnagyobb megyei adófizetőt tartalmazó lista – minden bizonnyal a törvényi szabályozásra tekintettel – a női adózókat már nem tartalmazza, kénytelenek vagyunk az annak alapjául szolgáló kir. adóhivatali névjegyzékekhez fordulni. De mivel a megyében lévő öt adóhivatal közül csak három névjegyzéke maradt fenn, az így kapott kép közel sem teljes. A három adóhivatal területéről húsz nőt tudunk feljegyezni, akiknek adóösszege elégséges lett volna az 1872. évi virilis listára kerüléshez. (ld. 6. táblázat)

6. táblázat: A bonyhádi, a dunaföldvári, illetve a szekszárdi kir. adóhivatalok által 1871-ben névjegyzékbe vett azon női adófizetők, akik által fizetett adó elégséges lett volna az 1872. évi virilis jegyzékre kerüléshez

név	település	adó (1871) - ft	
		települése nként	összesen
Bonyhádi Kir. Adóhivatal			
Tallián Pálné	Bölcske	167	445
	Paks	278	
Kornis Miklósné	Paks	335	403
	Gerjen	68	
Nedeczky Györgyné	Paks		351
Kiss Ferencné	Paks		332
Estrede Vilmosné	Paks		295
özv. Kurcz Lajosné	Györköny		278
Perlaky Vigyázó Klementina	Paks		263
özv. Boda Mihályné	Paks		211
Kornis Rózsa	Paks	127	157
	Gerjen	30	
Tóth Józsefné	Dunaföldvár		153
Wieser Johanna	Bölcske		140
Szekszárdi Kir. Adóhivatal			
Bezerédj Istvánné	Hidja pta., Jegenyés pta.		2373
Csapó Vilmosné	Dunaszentgyörgy		586
Csapó Emília	Dunaszentgyörgy		297
Parragh Ignácné	Dunaszentgyörgy		247
Segesváry Ferencné	Dunaszentgyörgy		157
Bonyhád Kir. Adóhivatal			
Zichy Júlia	Tabód pta.		529
Mühlhenz Tivadarné	Dőry		212
Szuprits Lídia	Bonyhád		204
br. Wimmersperg Mária	Bonyhád		149

Az itt szereplő női adózókról szinte kivétel nélkül elmondható, hogy birtokos családok hölgytagjairól van szó, amiről nem csak a családnevek, hanem a településnevek is árulkodnak, hiszen

²¹⁵ Erről a községek szervezéséről szóló 1886:XXII. tc. 33. §-a szólt. Bár ennek rendelkezéséből is az olvasható ki, de a közigazgatási bíróság 1898. évi 1. sz. döntvénye egyértelműen kimondta, hogy a nők esetében csak a vagyoni típusú adókat, azaz a földadót, házadót, illetve az azok után fizetendő általános jövedelmi pótdadót lehetett figyelembe venni.

szinte kivétel nélkül közbirtokosságokhoz tartozó településekről beszélhetünk: legtöbbjük a paks-gerjen-bikácsi, györkönyi, illetve a bölcske-madoccai közbirtokosságokban voltak birtokosok, szám szerint tizenegyen. Rajtuk kívül – az amúgy az előző közbirtokosságokhoz hasonlóan közigazgatásilag dunaföldvári járáshoz tartozó - dunaszentgyörgyi és tengelici közbirtokosságok, valamint a völgyeségi járáshoz tartozó káty-tabódi, zomba-dőrypatlani közbirtokosságok, valamint Bonyhád voltak képviselve még. Adóösszegük nagy része értelemszerűen a birtokok után fizetendő földadóból tevődött össze, többségük ráadásul nem is egyszerűen a birtokos réteghez, hanem a középbirtokosok közé tartozott: Kornis, Kurcz, Vigyázó, Nedeczky, Wieser (Vizer) esetében egyaránt a paksi, bölcskei, illetve dunaszentgyörgyi közbirtokosságokban régóta birtokkal, középbirtokkal bíró családokról van szó, akik közül e birtokkategóriának a Kurcz és a Kornis család még az 1870-es években is minden további nélkül megfelelt.²¹⁶ E közbirtokosságokban kevésbé ismerősen csengő Tallián, Kiss, illetve Estrede, Boda nevek kapcsán pedig nyilvánvalóan nejeik azok, akik az itteni középbirtokos családból származtak. A dunaszentgyörgyi közbirtokosságból Csapó Vilmosné, illetve Csapó Emília emelendő ki. Előbbi esetben az ozorai csata győzteseként elhíresült Csapó Vilmos nemzetőr őrnagynak a második nejeről, Nedeczky Hedvigről (1814-1879), míg Csapó Emília (1804-1884) kapcsán pedig leánytestvéréről van szó. A két idős hölgy közül Csapó Vilmosnénál vélhetően a Nedeczky-birtok jelenik meg a fizetett adóösszegben,²¹⁷ míg Csapó Emíliánál a Csapók első tolna megyei birtokának, a dunaszentgyörgyinek a reá eső birtokrésze.²¹⁸ A fennmaradt korabeli adónévjegyzéken szereplő női adózók közül messze kiemelkedik a neves reformkori politikus, Bezerédj István özvegye, egyben második neje, Bezerédj Etelka, aki férje Bezerédj István (megh. 1856) után hátramaradt, 2000 kh.-nál nagyobb, magas szinten művelt birtokon gazdálkodott.²¹⁹

A bonyhádi adókerületből Zichy Júliáról már többször volt szó, amint Mühlhenz Tivadarné, született Dőry Máriáról is, Szuprits Lídia személyében pedig az egyetlen nem nemesi származású női nagyadózót találjuk. Az, hogy az áttekintett nők között szinte kivétel nélkül csak földbirtokos, középbirtokos családok tagjai szerepelnek, illetve, hogy a megye – egyébként a szóban forgó három kir. adóhivatal területén található – nagyobb mezővárosainak (Szekszárd, Dunaföldvár, Paks, Bonyhád, Tolna) polgári népességéből csak egy-két nőt (Tóth Józsefné, Szuprits Lídia) találunk,

²¹⁶ Mindez tükröződött az 1872. évi virilis jegyzéken is, ahol a Kurcz család tagjai a lista első harmadában foglaltak helyet: faddi, paksi birtokok után Kurcz György a 16. (1883 ft), a bölcskei (szentandrásai) birtokai után Kurcz Ferenc 30. (1000 ft) volt, tőlük elmaradva a paksi Kurcz József 60. helyet foglalta el (411 ft). Ugyanezen a listán Kornis József a 35. volt (Paks, Gerjen, 953 ft).

²¹⁷ Nedeczky Hedvig esete annyiban is érdekes, hogy nem egyedülálló nőről van szó, hiszen férje, Csapó Vilmos (1798-1879) is élt, de láthatóan az asszony nevénél szereplő adóösszeg nem került férjénél beszámításra. (Hasonlóra évtizedekkel később, Szekszárd r.t. város virilista jegyzékének összeállításánál is volt példa, amikor gr. Sigray Klára úgy került fel rendre – vezető helyen – a jegyzékre, hogy közben br. Schell József neje volt. ld. V. résznél).

Csapó Vilmos Tolna megyei birtokai után fizetett adó ugyanis fiánál, ifj. Csapó Vilmosnál – a virilis jegyzékre fel nem kerültek közt, róla már korábban volt szó – került nyilvántartásra, hiszen a birtokok kezelését húszéves korától, 1860 tájáktól ő végezte. Erről ld. Gaál 2009:78-80.

²¹⁸ A dunaszentgyörgyi Csapó-birtok nagyobb része 1848-ra Csapó Vilmos kezén elenyészett. Glósz 1991:58-59.

²¹⁹ Ekkoriban Szalay István kasznár vezetésével.

egyrészt jelzi, hogy nők esetében a nagyobb adóösszeg csak a birtok utáni földadóra támaszkodva jöhetett létre ekkoriban.

II.A.2.d. AKIK A KÉTSZERES ADÓBESZÁMÍTÁS MIATT NEM KERÜLTEK A VIRILISEK KÖZÉ

Az eddig számba vett nagyadózói csoportokhoz képest, akik a virilis listán ugyanakkor nem voltak megtalálhatóak, a következő személyi kör esetében más jellegű a virilis jegyzékről történt lecsúszás magyarázata. Ugyanis míg a megelőzőekben az adóösszeg minden esetben elégséges nagyságú volt ahhoz, hogy az illető személyek a virilisták sorába emelkedjenek, ezúttal nem erről lesz szó. Illetve abban az értelemben nagyon is, hogy ehelyütt azokra fókuszálunk, akik az értelmiségi foglalkozásukat premizáló kétszeres adóbeszámítás miatt nem kerültek fel a virilis listára, azaz az adóösszegük elég lehetett volna a virilis törvényhatósági bizottsági tagsághoz, ha az 1871:XLII. tc. nem rendelkezett volna az értelmiségiek kétszeres adóbeszámításáról.²²⁰

A Tolna megye történetében elsőként összeállított, 1872. évi virilis jegyzéken 61 rendes, illetve 2 póttag esetében került sor kétszeres adóbeszámításra. A nagyrészt jogtudori és orvosi diplomával rendelkező adófizetőről megállapítható, hogy az értelmiségiek premizálásának ezen módja nélkül csak alig több mint egynegyedük, 17 fő került volna fel a virilis jegyzékre. Élmezőnyüket dr. Novák Sándor orvos (lakhelye: Paks, 28., 1161 ft), dr. Sass István orvos (Szekszárd, 36. 949 ft), dr. Sántha Ferenc orvos (Dunaföldvár, 46, 736 ft), Georgevich Pál ügyvéd (Zomba, 47., 735 ft), illetve Moravcsik András ügyvéd (Györköny, 51., 571 ft) alkotta. Esetükben szinte kivétel nélkül az értelmiség idősebb, pályafutását még a reformkorban, jóval 1848 előtt megkezdő generációjáról van szó, akiknek adóalapjában az értelmiségiként húzott jövedelemnél nagyobb súllyal esett latba birtokaik, ingatlanvagyonuk. Így példaként említhetők a megye legnagyobb mezővárosaiban élő és praktizáló, hivatalos vállalkozó orvosok, akiknek lakhelyüktől távolabb eső településen, közbirtokosságban volt birtokuk, mint a vármegyei tisztiorvos dr. Sass István uzborszádi, illetve dr. Novák Sándor györkönyi, dr. Sántha Ferenc esetében.²²¹ Ha ötőlük, illetve még attól a tizenkettő értelmiségitől eltekintünk, akik adóösszegük alapján a kétszeres adóbeszámítás nélkül is a megyei virilisek közé kerültek volna, akkor 1872-ből 44, plusz póttagként 2 olyan virilis marad, akik viszont e beszámítás nélkül nem kerültek volna a virilisek közé, hiszen 1871. évi adójuk így 128 forint alatt maradt.²²² Így az az értelmiségi, aki a 128 forintos határ alá eső legmagasabb adóösszeggel a

²²⁰ A törvény 23. §-a mondta ki, hogy az „állami-, felekezeti-, községi- és magántanintézetek tanárai, a tudományos akadémiák tagjai, a folyóirat- és lapszerkesztők, a lelkészek, az ipar- és kereskedelmi kamarák bel- és külső tagjai, úgyszintén a magyar államban érvényes oklevéllel ellátott: tudorok, ügyvédek, orvosok, mérnökök, gyógyszerészek, sebészek, bányászok, erdészek és gazdatiszteknek összes egyenes államadója kétszeresen számíttatik.”

²²¹ Az adóhivatali névjegyzékek dr. Novák Sándor kapcsán Paksnál 196, Gerjennél 41, míg Györkönynél 371 forintot tartanak nyilván, ami pedig már valamivel több, mint amelyet a 600 fős megyei adólista, illetve a virilis jegyzék, persze figyelembe véve a kétszeresítést, feltüntet. További adminisztrációs hiba lehet, hogy dr. Sántha Ferenc esetében a Dunaföldvárnál szereplő 50 forintos adóját nem adták hozzá a paksi 368 forintjához. Dr. Sass Istvánnál az adóösszeg egésze az Uzd-Borjánál nyilvántartott 474 forintból áll.

²²² Ezzel az adóértékkel került fel a virilis lista utolsó, 220. helyére a dunaföldvári Varasdy Ferenc.

virilis jegyzékre végül felkerült, dr. Kramolin Emil szekszárdi ügyvéd, akinek 119 forintnyi adója – az adóduplázás eredményként – a virilis jegyzéken 104. helyet ért (239 ft). Arra a kérdésre, hogy kik kerülhettek volna az így kieső értelmiségiek helyére, a válasz első megközelítésben az, hogy a megye 600 legnagyobb adózóját tartalmazó lista 222-267. közötti helyeit elfoglalók,²²³ akiknek adóösszege a 109-128 forintos intervallumban volt megtalálható. Természetesen közéjük számítódik az a hat értelmiségi (három ügyvéd, két bíró, egy gyógyszerész) ²²⁴ is, akik adója ezen értékhatár közé esik, azaz ők még szintén felkerültek volna a kétszeres adóbeszámítás nélkül is a virilis jegyzék rendes tagjai közé.

Az adófizetők e körében – részben a virilis jegyzék második feléhez, utolsó harmadához hasonlóan – a nagy mezővárosok polgári, illetve részben paraszti rétegei kerülnek előtérbe. Az eddig tárgyaltakhoz képest középbirtokos család képviselője itt már ritkábban fordul elő, ami értelemszerűen azzal a következménnyel jár, hogy a települések sorában a közbirtokosságokkal rendelkező települések döntő része (Bölcske, Dunaszentgyörgy, Tengelice, Fadd, Györköny, Gyöngyös, Görbő-Belecska, stb.) itt már nem jelenik meg. A megye négy legnagyobb, legjelentősebb mezővárosából (Szekszárd, Dunaföldvár, Paks, Bonyhád) került ki a vizsgált 44 személy 73 %-a, 32 fő. A négy város közül Dunaföldvár és Szekszárd áll az élen tizenegy, illetve tíz adófizetővel, az utóbbi esetében az a négy értelmiségi is beleértendő, akik adójuk összege alapján az adófizetők ezen rétegébe tartoznak, de a kétszeres beszámítás miatt biztosan kerültek fel a virilis jegyzékre. Szekszárd és Dunaföldvár itt szóba kerülő reprezentánsai között a fő eltérés, hogy Dunaföldvár esetében a kereskedő és iparos polgárság képviselői mellett jelentősnek mondható arányban jelennek meg a paraszti származású nagygazdák (Domonyik Ádám, Németh István, Fekete István kimlei, Juhász Attila). Értelmiségi, hivatali réteget e tizenegy földvári között nem találunk, míg a kisnemesi származásúak részben a birtokos-gazdák (Czintula Mihály, Szelestei Károly) és iparosok közt találhatók (Szelestei Benő). Ezzel szemben a tíz szekszárdi összetételében az értelmiségi foglalkozású a domináló elem, nyilván a város központi igazgatási jellegének, megyeszékhelyi funkciójának köszönhetően. Így a négy már említett személy (dr. Kramolin Emil, Stann Ferenc, Horváth Ignác és Boda Vilmos) mellett ide sorolandó Fejős Imre vármegyei tisztviselő, illetve Késmárky Ignác állami tisztviselő. Rajtuk kívül még Pirnitzer József kereskedőt, Stockinger János kéményseprő-mestert, valamint a választói névjegyzékben földbirtokosként számon tartott, amúgy építőmester Stann Jakabot, illetve még Konstanczer Ignácot kell megemlítenünk.²²⁵ Bonyhádról a két Perczelen kívül Kramolin József

²²³ A 600 fős megyei adójegyzéken található helyezési számok azért nem adják ki a 44 helynyi különbséget, mert közben olyan személyek adótételeit is külön feltüntették a sorban, akinek más adóhivatal más településén szintén volt nyilvántartva nagy összegű adója. Így például Döry Frigyes is feltüntették a 230. helyen 124 ft adóval, miközben Újdombóváron, az Esterházy-hitbizománytól bérelt nagygazdaság után fizetett 1734 forintjával a 22. volt ugyanezen a listán.

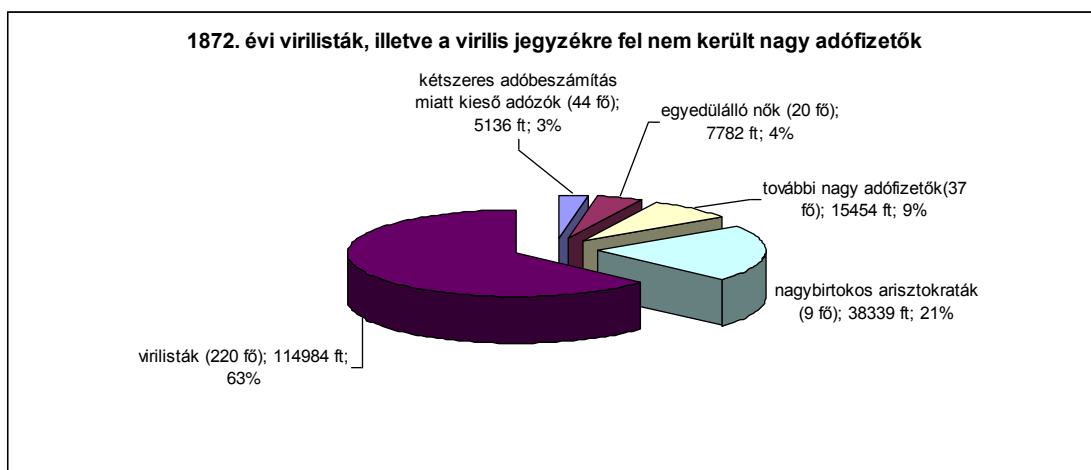
²²⁴ Kramolin József bonyhádi gyógyszerész, dr. Kramolin Emil, Stann Ferenc és Horváth Ignác szekszárdi ügyvédek, Boda Vilmos szekszárdi járásbíró, illetve Börzsönyi Lajos paksi járásbíró.

²²⁵ Az itt tárgyalásra kerülő adófizetők vizsgálatához az 1871/1872. évhez időközben legközelebb eső teljes sorozatot képező 1875. évi választói névjegyzéket használtuk fel elsődlegesen, amelyet a szintén teljes sorozatú 1879/1879. évi választói névjegyzék adataival egészítettünk ki szükség esetén. MNL TML, Közp. Vál.

gyógyszerész, valamint Bárány Sándor magánzó és Kalupka István öreg házbirtokos, Paksról pedig Goldstein Náthán kereskedő, Tegzes Kálmán fakereskedő, Fuchs Mihály molnár mellett Vájer Márton, Hoffmann Gáspár, és Girsth Antal birtokos-gazdák tartoznak még ide.

Ha mindezek után azt szeretnénk számszerűsíteni, hogy a virilis jegyzékre fel nem került adófizetői csoportok mögött mekkora gazdasági erő, vagyoni, jövedelmi potenciál húzódott meg, érdemes az általuk fizetett adók összegét a virilis jegyzékre felkerült 220 fő által fizetett összadó értékéhez viszonyítani. Az 1. ábrára tekintve láthatjuk, hogy az 1872. évi virilis jegyzéken szereplő 220 rendes tag – levonva az értelmiségiek adójának kétszerezéséből származó pluszértékeket – összesen 114 984 ft adót fizetett. Ennek szinte pontosan egyharmadát, 38 339 forintot teszi ki a 600 fős megyei adójegyzékre felkerült azon kilenc nagybirtokos által befizetett adó összege, akik a Tolna megyei virilis jegyzékre nem vetették fel magukat. Látható, hogy esetükben jóval nagyobb az egy főre eső adó értéke (4260 ft/fő), mint a 220 virilistára számolt átlagos adóérték (522 ft/fő).

1. ábra: Az 1872. évi virilisták, illetve a virilis jegyzéken nem szereplő nagy adófizetők megoszlása, illetve aránya

Ugyanakkor fontos kiemelnünk, hogy a kilenc nagybirtokosnál szereplő összeg a valóságban lényegesen nagyobb lehetett, mert a 600 fős adójegyzékünk hg. Esterházy Miklós esetében csak az Újkurd esetében tüntet fel adót, míg az Esterházy-hitbizomány ozorai, illetve dombóvári uradalmainak közel 80 000 kh. őszkiterjedésű birtokai kapcsán nem. Ennek kapcsán akkor is minimálisan tízezer forintos adótételt feltételezhetünk, ha figyelembe vesszük, hogy az uradalom birtoktesteinek, ingatlanaihoz kapcsolódó adók egy részét a bérlők fizették, náluk került nyilvántartásra. Az egy főre eső adót tekintve a virilis jegyzékre fel nem vett 37 adózó csoportja (418 ft/fő), valamint az egyedülálló női adófizetők (389 ft/fő) is elmaradnak. A legalacsonyabb átlagos adóérték értelemszerűen ahhoz a csoporthoz társul, amely az értelmiségiek kétszeres adóbeszámítása miatt kieső 44 személyből áll (116 ft/fő). A fizetett adó értéke alapján potenciálisan számba jöhető, ugyanakkor a virilis jegyzéken nem szereplő, arra fel nem került adófizetők összlétszáma a virilisták

220 fős személyi körének pontosan a felét teszi ki (110 fő). Az általuk fizetett adó összértéke (66 711 ft) pedig jelentősen felülmúlja ezt (a 220 virilis által fizetett adó összegének 58 %-a!), pedig mint említettük, a hg. Esterházy Miklósnál hiányolt, Esterházy-hitbizományhoz kapcsolódó adóterhek (egyeses állami adó) még meg sem jelennek ebben az összesítésben.

II.A.3. Az első törvényhatósági választások (1871)

Tolna megye 440 fős törvényhatósági bizottságának másik felét a választás útján bekerült tagok alkották. Az első választásra 1871-ben, a virilis jegyzék elkészítéséhez, elfogadásához képest hónapokkal később, november 13-án került sor. Az első törvényhatósági bizottság 220 tagjának megválasztása körülményeiről, az első ízben tartott törvényhatósági választás lefolyásáról szólva, először az e választásnál érvényes választójogra, választókerületi beosztásra, illetve a választás menetére térünk ki.

Választójog. A törvény a megyei választásoknál alkalmazott választójogot – ellentétben a községinél használt szélesebb választójoggal – az országgyűlési választásoknál érvényesített cenzushoz kötötte.²²⁶ Az első törvényhatósági választásra, vagy más néven megyeválasztásra még az 1848:V. tc. rendelkezései szerint került sor.²²⁷ Eszerint választójoga volt annak a 20 éven felüli önjogú, gyámi vagy gazdai hatalom alatt nem álló férfinak, aki nem állt büntetés alatt, illetve megfelelő nagyságú ház-, földbirtokkal vagy jövedelemmel bírt, illetve adójától függetlenül annak, aki felsőfokú oklevéllel rendelkezett, vagy aki már 1848 előtt rendelkezett politikai jogokkal – jobbára nemesek –, és a követválasztások során szavazati joggal bírt.²²⁸ A választójogi cenzust konkrétan szabad királyi és rendezett tanácsú városok esetében 300 forint²²⁹ értékű háznál vagy földnél, egyéb településeken, községekben pedig 1/4-ed jobbágytelek nagyságú birtoknál húzták meg. Ha ilyen értékű ingatlannal nem is rendelkeztek, szintén választójoguk lehetett a teleppel rendelkező kereskedőknek, gyárosoknak, illetve a legalább egy fős segéddel dolgozó kézműveseknek, valamint mindazoknak, akik évi 100 forint biztos jövedelemmel rendelkeztek.²³⁰ A magas cenzusnak köszönhetően 1871-ben a megye népességének csak 6,27 %-a, 13 815 fő volt választó.²³¹ A választókat tartalmazó névjegyzékeket évenként a központi választmány állította össze, illetve igazította ki. Ezen évenként

²²⁶ A községi választásoknál a cenzust jóformán csak az adófizetés – még ha az adóalap minimális volt is – meglétéhez kötötték. (1871:XVIII. tc. 38. §, 1886:XXII. tc. 36. §).

²²⁷ Még az 1874. évi megyeválasztást is e törvény előírásai szerint tartották, amelyet követően már az 1874:XXXIII. tc. előírásai váltak az iránymutatóvá.

²²⁸ Az 1848:V. tc. 2. §. c. pontja következőkben sorolja fel a további cenzustól mentesített felsőfokú végzettségűeket: a tudorok, sebészek, ügyvédek, mérnökök, akadémiai művészek, tanárok, a magyar tudós társaság tagjai, gyógyszerészek, lelkészek, segédlelkészek, községi jegyzők és iskolatanítók, valamint kereskedelmi és iparkamara bel- és kültagjai.

²²⁹ Ezüst értékben számított forint értendő.

²³⁰ Varga 1994: 9-13.

²³¹ MNL TML, Alispáni i. 714/1871.

összeállított névjegyzékeket használták a törvényhatósági választásoknál is. A választmány tagjait három évre a törvényhatósági bizottság választotta.²³²

Választókerület: A bizottsági tagok megválasztására a törvényhatósági törvény – 200-600 választóban szabályozott – választókerületek megszervezését írta elő. Elrendelte, hogy a 200 választót elérő települések önállóan, az ez alatt lévők pedig közösen alkossanak kerületet, illetve a 600 főnél több választóval rendelkező helységek kerületüket megbontva, alkerületet hozzanak létre. A több községből álló kerületek esetében a választást általában a kerületeknek nevet is adó székhelyközségekben tartották, ide érkeztek a szomszédos települések választói. A törvény kiterjedt még az egyes választókerületek által választandó bizottsági tagok számára is. Eszerint az adott kerület választóinak a megye választóinak számához viszonyított aránya határozta meg a kerületben betöltendő mandátumok számát.²³³ Tolna megyében 220 választott bizottsági helyet a megye 13 815 főnyi választójához viszonyítva 63 főre jött ki ez az arányszám (egy bizottsági helyre eső választók száma), amellyel a kerületek beosztásánál számoltak, illetve amely szerint meghatározták a választókerületekre jutó helyek számát.²³⁴

A választókerületek számát, beosztását a törvény már a megyékre bízta. Tolna megyében, a viriliseknél már említett 97 fős küldöttség javaslatait elfogadva, az állandó bizottmány 1871. október 24-i ülésén a megye 122 települését 42 választókerületbe osztotta.²³⁵ Ezek közül hármat, a dunaföldvárit, a paksit és a szekszárdit a választók nagy száma miatt - a törvénynek megfelelően - alkerületekre bontottak.²³⁶ Az így meghatározott kerületek a választandó tagok számát illetően széles tartományban mozogtak. A legtöbb bizottsági tagot a már említett paksi, dunaföldvári és szekszárdi kerület delegálta a törvényhatóságba, szám szerint 15, 14 és 13 főt. Kilenc mandátumával nagy választókerületnek számított a bátaszéki és a tolnai is. De a kerületek többségének csak 4-5 bizottsági hely jutott, sőt hatnak három tag választásával is meg kellett elégednie.²³⁷ Utólagosan csak egyetlen korrigálás történt, a högyészi kerületnek eredetileg szánt négy helyből egyet elvettek és a dombóvárinak jutatták. Az első megyeválasztást már eszerint tartották.²³⁸

Mint már írtuk, a bizottsági helyek kerületenkénti elosztását nem a népességszámhoz arányosítva, hanem a választók számához igazítva határozták meg.²³⁹ Ebből következik, hogy egy-egy bizottsági tag már a korszak kezdetekor eltérő számú lakost képviselt. A népképviselő elvének e fajta aránytalanságára példa, hogy a tótkeszi kerület három községének 3381 lakója – választóik magas aránya miatt (345, 10,2 %) – ugyanúgy 5 bizottsági tagot választhatott, mint a nyolc faluból álló cikói

²³² 1874. évi Törvénytár 130-131. p.

²³³ Törvénytár 1872:275-278.

²³⁴ MNL TML, Alispáni i. 714/1871.

²³⁵ Horváth Á. 1978:211-213.

²³⁶ E küldöttség nyomtatott előterjesztése a részletes választókerületi beosztás ugyancsak nyomtatott mellékletével megtalálható: MNL TML, Alispáni i. 714/1871.

²³⁷ Uo.

²³⁸ A 7. táblázatban ez a változás már feltüntetésre került.

²³⁹ Horváth Árpád egyébként nélkülözhetetlen tanulmányában hibásan azt írja, hogy a bizottsági helyek kerületenkénti elosztását a népességszámmal arányosan állapították meg. Horváth Á. 1978:213.

kerület 8243 lakosa. Itt a 303 választó a lakosság 3,67 %-át tette ki. A választójogúak magas aránya miatt a megyei átlagnál (1000 fő) jóval kevesebb személy jutott egy-egy választott megyei képviselőre még a következő kerületekben: nagyszokolyi (2225 lakos, 5 bizottsági hely: 445 fő), dunaszentgyörgyi (2242, 5: 448), öcsényi (2225, 4: 556), kölesdi (1695, 3: 565), decsi (2375, 4: 593), kistormási (2386, 4: 596). A sor ellenkező végénél az alábbi kerületeket találjuk: faddi (6819, 3: 2273), teveli (7224, 4: 1806), némedi (5103, 3: 1701), cikói (8243, 5: 1648), dombóvári (7329, 5: 1486), závodi (5388, 4: 1347).²⁴⁰ Érdekes tény, s ha a választókerületek jellemző adatait taglaló 7. táblázatra tekintünk, magunk is ellenőrizhetjük, hogy míg az először említett kerületek a kistormási kivételével egy településből álltak, addig a másodszor felsoroltak mindegyikét több község alkotta.

7. táblázat: A törvényhatósági választókerületek Tolna megyében 1871-ben, a választási részvétel adataival (szavazók száma, aránya)²⁴¹

kerület neve, székhelye	kerületet alkotó községek	biz.-i tagok száma	válasz- tók	szava- zók	részvét el %- ban
			száma		
alsónyéki	Alsónyék, Báta, Sárpilis, Várdomb	6	371	123	33.15
bátaszéki	Bátaszék	9	572	328	57.34
bonyhádi	Bonyhád, Börzsöny	6	375	158	42.13
bölcskei	Bölcske	5	315	144	45.71
cikói	Alsónána, Bátaapáti, Cikó, Grábóc, Möcsény-Palatinca, Mórág, Szálka	5	303	86	28.38
decsi	Decs	4	294	61	20.74
diósberényi	Diósberény, Kalaznó, Szakadát, Szárazd	3	208	109	52.40
dombóvári	Dombóvár, Döbrököz, Újdombóvár	5	266	82	30.82
d.földvári fő-	Dunaföldvár	10	600	173	28.83
d.földvári al-	Dunaföldvár, Madocsa, Némekér	4	290	117	40.34
d.szentgyörgyi	Dunaszentgyörgy	5	327	238	72.78
faddi	Fadd, Gindlicsalád (Tengelic)	3	224	142	63.39
(felső)iregi	(Felső)ireg, Szemcse-Csehi	3	216	74	34.25
gyönki	Gyönk	4	244	100	40.98
győrei	Györe, Izmény, Máza, Váralja	4	244	106	43.44
gyulajováncai	Gyulajovánca, Regöly, Szakály	5	306	132	43.13
hőgyészi	Hőgyész, Murga	3	261	146	55.93
kétyi	Felsőnána, Kéty, Medina	5	290	226	77.93
kistormási	Kistormás, Varsád	4	266	n.a.	n.a.
(koppány)szántói	Értény, (Nagy)kónyi, (Koppány)szántó, Pári	6	362	97	26.79
kölesdi	Kölesd	3	208	n.a.	n.a.
majosi	Apar, Hant, Kismányok, Majos, Nagymányok	4	272	204	75.00
miszlai	(Kesző)hidegkút, Miszla, Udvari	4	237	62	26.16
mucsi	Csibrák, Dúzs, Kurd, Mucsi	4	225	110	48.88
nagydorogi	Bikács, Györköny, Kajdacs, Kiskajdacs, Nagydorog, Tápé	6	368	n.a.	n.a.
nagyszokolyi	Nagyszokoly	5	283	168	59.36
naki	Kocsola, Lápafő, Nak, Várong	4	238	84	35.29

²⁴⁰ Az összehasonlításhoz az 1869. évi népszámlálás népességszámaadatait használtuk. Népszámlálás I. 1902: 516-517.

²⁴¹ A táblázat elkészítéséhez forrásul: MNL TML, Alispáni i. 714/1871.

némedi	Belecska, Görbő, (Tolna)némedi, Nagyszékely	3	220	112	50.90
ozorai	Majsamiklósvár, Ozora	3	204	150	73.52
őcsényi	Őcsény	4	250	n.a.	n.a.
paksi fő-	Paks	10	600	328	54.66
paksi al-	(Duna)kömlöd, Gerjen, Paks	5	314	112	35.66
pincehelyi	Pincehely	4	234	123	52.56
(sár)szentlőrinci	Kisszékely, (Sár)szentlőrinc, Úzd-Borjád	4	269	125	46.46
simontornyai	Pálfa, Simontornya	4	226	120	53.09
(sió)agárdi	Harc, Mözs, (Sió)agárd	4	246	75	30.49
szakcsi	Szakcs	5	287	111	38.67
szekszárdi fő-	Szekszárd	8	500	257	51.40
szekszárdi al-	Szekszárd	5	283	155	54.77
tamási	Tamási	5	312	239	76.60
tengödi	Bedeg, Kánya, Magyarkér, Tengőd	5	307	112	36.48
teveli	Belac, Dőrypatlan, Kakasd, Kovácsi, Lodomány, Tabód, Tevel, Zomba	4	247	122	49.39
tolnai	Simonmajor (Fácánkert), Szedres, Tolna	9	559	107	19.14
tótkeszi	Felsőnyék, Fürged, Magyarkeszi	5	345	143	41.44
závodi	(Bonyhád)varasd, Kisdorog, Kisvejke, Lengyel, Mucsfa, Nagyvejke, Závod	4	247	111	44.93
összesen		220	13815	5772	45,36*

* - A részvételi arány a négy hiányzó vál.kerület adatai (kistormási, kölesdi, nagydorogi, őcsényi) nélkül, 38+3 kerület adatai alapján került kiszámításra. A 38+3 kerület választóinak összlétszáma: 12723 fő.

A 42 kerületből csak 15 állt egy településből, a többinél a választást, a választókerület nevét adó székhelyközségben tartották. (A Völgyesség svábok lakta falvai alkották a legtöbb helységből álló kerületeket, mint a nyolc-nyolc, illetve hét községből álló cikói, teveli és závodi.) Ez azon települések számára, amelyek más községekben voltak kénytelenek voksolni, nagy hátrányt jelentett. Rendszerint jóval kevesebben jelentek meg, mint a választásnak helyt adó település választói. Ez a kor közlekedési lehetőségeit és szokásait figyelembe véve érthető is. Viszont azzal a veszéllyel járt, hogy az adott település – amellett, hogy választói nehezen tudták gyakorolni állampolgári jogait – nem tudta érvényesíteni azon érdekét, hogy helybeli személyt küldhessen a bizottságba.

A választás menete: Az első ízben megtartott választásokat többé-kevésbé az 1870:LXII: tc. előírásainak pontos betartása szerint rendezték Tolna megyében. Ez tükröződik az igazoló választmány²⁴² 1871. november 29-i, 30-i, illetve december 1-jei üléséről felvett jegyzőkönyvéből is, amelyből az derül ki, miszerint a választmány kitüntetett hangsúlyt fordított a november 13-án megtartott választás során a választókerületekben felvett jegyzőkönyvek szabályszerűségének vizsgálatára. A jegyzőkönyvért elsődlegesen az állandó választmány által megválasztott küldött, mint elnök felelt. A választásokat a kerület székhelyén, általában a községházán rendezték. Időtartama ekkor reggel 8-tól este 6-ig tartott. A törvény előírásai szerint a szavazás reggelén megjelent választók jogosultak voltak az elnök mellé maguk közül négy bizalmi embert választani, s ha ezzel a jogukkal nem éltek, akkor ezt az elnök tette meg. A választók személyazonosságának igazolása miatt az érintett községek bírái, jegyzői, előjárói hivatalból voltak kötelesek közreműködni. A választópolgároknak a

²⁴² A nem sokkal korábban megválasztott igazoló választmány erre az időpontra már felállt.

kerület által betöltendő mandátumok számának megfelelően több személyre kellett voksolniuk, ami a korabeli országgyűlési választásoknál alkalmazott nyílt szavazástól eltérően „*személyesen beadott szavazatlapon által*” történt.²⁴³ Ez kivitelezését tekintve roppant egyszerű volt. A választónak egy teljesen üres, még bélyegzővel, vagy más hivatalos jelzéssel sem ellátott papírdarabra kellett felírniuk azoknak a neveit, akiket szívesen látnának a megyegyűlésben. Ha netalán a kelleténél több nevet kanyarítottak volna a cédulájukra, az sem volt baj, legfeljebb, ahogy a törvény 33. §-a kimondta „*az utólirott nevek számba nem vétetnek*”. De a választóknak ez utóbbival sokszor nem is kellett bajlódniuk, hiszen már kitöltött szavazólappal a kezükben léptek a szavazatszedő küldöttség elé.

Az utóbbinál maradvá, ugyan első látásra feltétlenül fontos eltérésnek hat az egykorú képviselőválasztásoknál vitt gyakorlathoz képest, ahol nyíltan, a jelölt nevét bemondva történt a szavazás, hogy ugyanez a törvényhatósági választások esetében szavazólappal történt. Ugyanakkor a szavazólap bevezetése elsősorban nem a titkosság végett, s főképp nem annak garantálása érdekében történt. Erre, a rendelkezésre álló források alapján az első, 1871. évi tolnai választások esetében is több bizonyíték van. Így például a némedi kerületben végbement választás jegyzőkönyvébe ugyanúgy felvezették egyenként, hogy a leszavazók kire adták a voksukat, amiképp az az egykorú képviselőválasztásoknál vezetett szavazási íveknél szokásban volt. A jegyzőkönyv tanúsága szerint „*a szavazatlapon beszédese a betűsorozatos lajstrom alapján egyénenkénti felhívással eszközöltetvén*” történt.²⁴⁴ A kerületben betöltendő összes bizottsági helyére kiírt pótválasztás elrendelésére nem is emiatt került sor, hanem azért, mert Schleining Károly választási elnök a törvényben előírt du. 6 óra helyett jóval korábban, már fél háromkor lezárta a választást.²⁴⁵ Arra, hogy a szavazólapok intézménye nem a szabad választói akarat megnyilvánulásának biztosítására került elsődlegesen bevezetésre – illetve, hogy az eljáró választási szervek nem így tekintettek rá –, arra további adalékul szolgálnak a teveli kerület választásának eseményei. Itt a teveli választók egy csoportja élt felszólamlással a vármegye igazoló választmánya felé, nehezményezve, hogy az általuk leadott szavazólapok nem az akaratuk, illetve leadott szavazatuk szerint kerültek beszámításra. Amint Szabó Mátyás és társainak beadványából kiderül, azért kérték a választás végeredményét megsemmisíteni, mert „*az általuk kijelölt megválasztandók nevei, az e kerületben felkért Schmidt Antal jegyző által a már kitöltött szavazatlapon előforduló négy név után íratván anélkül, hogy az előző nevek kitöröltettek volna, az által a jelöltjeikre szánt szavazatok, mint utóírottak számításba nem vétettek.*”²⁴⁶ Az igazoló választmány elutasította a teveliek felszólamlását, végeredményben helyesen, a törvény 33. §-ra hivatkozva a következő indoklással: „*(...) a fentnevezett teveli lakosoknak ezen előadott állítólagos sérelme egyedül önhibájukból eredhetett, amennyiben korlátlan szabadságukban állott a*

²⁴³ Törvénytár 1872:278-281, illetve Törvénytár 1886:161-170.

²⁴⁴ A némedi választókerületben 1871. november 13-án megtartott törvényhatósági választás jegyzőkönyve, MNL TML, Alispáni i. 714/1871.

²⁴⁵ Jegyzőkönyv az igazoló választmány 1871. november 29-i, 30-i, illetve december 1-jei üléséről, 37. napirendi pont, MNL TML, Alispáni i. 714/1871.

²⁴⁶ uo. 50. napirendi pont

szavazatlapjukat vagy saját kezűleg kitölteni, vagy a már kitöltött szavazatlapokon előforduló neveket saját tetszésük szerint kitörölni.”²⁴⁷ Bár egy kis csavar kétségtelenül van benne, a most ismertetett teveli eset kapcsán mégsem az igazoló választmány eljárása, jogértelmezése az igazán lényeges, hanem az a gyakorlat, amely eszerint már ekkor, azaz első ízben megtartott törvényhatósági választáskor is tetten érhető, s a dualizmus kor egészében igen elterjedt volt, miszerint az egyes választók már a szavazás aktusa előtt kitöltött szavazólapot kaptak a kezükbe. S nem is csak egy-egy „párt” embereitől, korifeusaitól, hanem adott esetben a választásnál eljáró hivatalos személyektől.²⁴⁸

Az 1871. évi törvényhatósági választások Tolna megyei lebonyolítása során a legnagyobb galibát nem is a fent említett választásokon, hanem a mucsai kerületben történtek okozták. Történt ugyanis, hogy az állandó bizottmány 1871. október 24-i ülésén elfogadott – s fentebb, a 7. táblázatban ismertetésre került – választókerületi beosztáshoz képest időközben egy változtatást hajtottak végre, miszerint Murga községet a högyészi kerulettől a mucsai választókerülethez csatolták. Miután e módosítás az érintett községben nem került megfelelően kihirdetésre, a murgai választók jelentős része a választás napján Högyészen jelent meg. Mivel így a murgai választók „alkotmányos jogaik gyakorlásától megfosztattak”,²⁴⁹ az igazoló választmány a mucsai választás egészének megismétlésére tett javaslatot az állandó bizottmánynak. (Murga község beosztásának illetően megváltoztatása 1871-ben annyiban is érdekes, hogy azt következő választástól, 1874-től végig a dualizmus korszakában, Mucsai – az eredeti elképzelésnek megfelelően – a högyészi kerület részét képezte.)

A választás menetét érintő kifogásoknál nagyobb számban fordultak elő az egy-egy megválasztott személyt célpontba vevő felszólamlások, amelyek általában az illető személy rovott múltját, vagy épp folyamatban lévő büntető eljárását említették fel, de ezeknél is gyakrabban a választhatóság attribútumainak hiányát. Az utóbbinál maradvá, a választhatóságnak két generális feltétele volt: egyrészt az illetőnek – néhány oldallal ezelőtt ismertetett – képviselőválasztásoknál érvényes választójoggal kellett rendelkeznie (1848:V. tc. 2. §, 1870:XLII. tc. 27. §.), másrészt legalább két éve a törvényhatóság területén kellett laknia és adót fizetnie, vagy a törvényhatóság területén tulajdonnal rendelkeznie (1870:XLII. tc. 20. §.). Az 1871-ben Tolna megyében megejtett választások esetében a választhatóság feltételeinek teljesülése kapcsán nagyjából hasonló számú kifogás érkezett a választójog, végeredményben a census teljesítésének hiátusaira, illetve a két éves megyebeli lakhatás, illetve adófizetés meglétének hiányára. Persze több esetben e kifogások együttesen jelentek meg a felszólamlásokban, ahogy ez például a bátaszéki választókerületben megválasztott Hohmann Bálinttal, Ullein Istvánnal és dr. Borkowitz Mórral kapcsolatban történt. A bátaszéki kerületben Wimmersperg

²⁴⁷ Uo.; Az 1870:XLII. tc. 33- §-a, (2.) bekezdés így szól: „Ha a szavazatlap több nevet tartalmaz, mint a hány bizottsági tagot a kerület választani jogosítva van, az alólirott nevek számba nem vétetnek.”

²⁴⁸ Mindezeket figyelembe véve, valószínűsíthető, hogy a törvényalkotó a szavazatlapokat azon technikai megfontolásból hozta be a törvényhatósági választások rendszerébe, hogy így gyorsítsa meg a szavazás procedúráját, hiszen belátható, hogy a nyílt szavazás korbéli gyakorlata szerint egy-egy szavazó esetében négy-öt, adott esetben nyolc, kilenc, tíz személy nevének bemondásával, bediktálásával egy-egy szavazás végeláthatatlanul hosszan elhúzódhatott volna.

²⁴⁹ Gr. Széchenyi Sándor simontornyai főszolgabíró által vezetett vizsgálat, ill. jegyzőkönyv alapján az igazoló választmány 1871. november 29-i ülésén döntött így. MNL TML, Alispáni i. 714/1871.

Nándorral, illetve a győrei választókerületben pedig Rökk Jánossal szemben csak a törvényhatóság területén minimum két éve fizetett adó, illetve ittlakás (1870:XLII. tc. 20. §.) tekintetében, míg a gyönki választókerületben megválasztott gr. Széchenyi Sándor simontornyai főszolgabíróval szemben a választójog meglétének kérdésében merült fel kétely. Utóbbit az igazoló választmány minden további nélkül igazolta, hisz a főszolgabíró neve ugyan a lakhelye szerinti gyönki választói névjegyzékben nem is, de az 1869. évre összeállított tolnai választók névjegyzékében szerepelt.

Érdekes körülmény, hogy a büntetett előéletre, illetve a folyó büntetőeljárásra vonatkozóan beadott felszólamlások esetében egyáltalán nem mondhatjuk szigorúnak az igazoló választmány eljárási gyakorlatát. Így a választmány egyaránt igazolta 1871. november 29-i, 30-i, illetve december 1-jei ülésén a beadványban nyilvános erőszakoskodás és rendzavarás miatt elítéltként, illetve többrendbeli lopás és csempészség miatt eljárás alatt állóként említett Sovány András (tamási kerület) mandátumát, ahogy az izgatás és hatósági rendeletek elleni ellenszegülés miatt vizsgálat alatt álló Mayer Sebestyén (bátaszéki kerület) mandátumát is. Az igazoló választmány szintén így járt el a miszlai kerületben megválasztott Hoffmann Ábel esetében is, aki ellen Udvari község bírása és előjárósága adott be kifogást, miszerint Hoffmann, a község előző bírájaként, a miszlai uradalommal kukoricaszállításra kötött szerződés során jelentősen megkárosította a község lakosait. Ez utóbbi esetben az igazoló választmány a keresetből hiányzó bizonyítékokra hivatkozva utasította el az udvariak felszólamlását,²⁵⁰ míg az előző két esetben pedig azzal, hogy azok nem kerültek megemlézésre a hivatkozott törvényhelyeken kizárási okként (1848:V. tc. 2. §. illetve 1870:XLII. tc. 27. §.).²⁵¹

Az egyes megválasztott személyek mandátumára vonatkozóan beérkezett kifogások sorában a legnagyobb jelentőséggel bíró kétségtelenül az agárdi választókerületben megválasztott Szluha Benedek ellenében beadott felszólamlás bírt. A felszólamlások megtételében talán legaktívabb személy, Stann Jakab szekszárdi építőmester, Szekszárd későbbi bírása, illetve társai által beadott kifogás ugyanis a megye egyik országgyűlési képviselőjének (szekszárdi kerület) megyebizottsági tagságra való jogosítványát vonta kétségbe. Az ekkor már birtokaikat tekintve egyértelműen Fejér megye déli részén, a sárbogárdi járásban fekvő, Tolna megyéhez közeleső Alsószentivánhoz és környékéhez, s a 19. század első évtizedeihez (ekkoriban a görbői és györkönyi közbirtokosságok) viszonyítva már kevésbé Tolna megyéhez köthető család²⁵² tagjaként Szluha Benedek esetében is a törvényhatósági törvénynek már említett 27. §-át rótták fel, s az alapján Stann és társai „*kéri a*

²⁵⁰ Így hiába hivatkoztak az udvariak a Hoffmann ellen folyamatban lévő büntetőeljárásra.

²⁵¹ Láthatóan az igazoló választmány tagjai ragaszkodtak az 1848:V. tc. 2. §-ban megfogalmazott kitételek – ti. „*elkövetett hűségtelenség, csempészkedés, rablás, gyilkolás és gyújtogatás miatt fenyték alatt nem levő lakosa*” – betűhív értelmezéséhez.

²⁵² Ugyanakkor Tolna megyei birtokállományuk csökkenése, illetve itteni birtokaik csökkenő súlya ellenére a Szluha család fontos szerepet játszott Tolna megye dualizmus kori politikatörténetében, hiszen e família adta a vizsgált korszak során a legtöbb országgyűlési képviselőt, illetve képviselőjelöltet. Mindezt úgy, hogy a család ugyanakkor nem volt érdemi súllyal jelen a vármegyei közgyűlésben, a vármegye belső életében. Ezen érdekes, ellentmondásokról sem mentes tényről, jelenségről részletesebben szólunk majd a IV. részben.

*bizottsági tagok sorából kihagyni, mivel állítólag nem a megye területén lakik.*²⁵³ Az igazoló választmány meghagyására Szluha Benedek keresetében kiemelte, hogy a törvény előírásainak, illetve a választhatóság feltételeinek már akként is megfelelt, hogy az Esterházy-uradalom egy részének bérelőjeként²⁵⁴ több száz forint jövedelmi adót fizetett, de azon felül mellékelte bizonyítványokkal igazolta, hogy az Alsószenitvánhoz legközelebb fekvő Tolna megyei mezővárosban, Dunaföldváron bérbe vett két szobás lakással is rendelkezett. Persze az 1869-ben hat évre történt kibérlésről szóló, a kiadó háztulajdonos Boór Mihály részéről kiállított bizonyítvány esetében az utókor szemlélője megfogalmazhatja annak valódiságával, valós tartalmával kapcsolatos kétségeit is. Ugyanakkor Szluha keresetében joggal mutat rá arra – a választott tagok esetében láthatóan nem mindig figyelembe vett – körülményre, miszerint a törvény (a két éves ittlakás helyett) a megye területén való ingatlantulajdonnal rendelkezést is a választhatóság feltételeinek teljesüléseként ismeri el. Mint fogalmaz: „ (...) *mitbár a törvény sem követel[i], vajon bírok-e lakással Tolna megye területén. Kinyilatkoztatom – folytatta – a Tisztelt választmány előtt, miszerint sokkal kedvesebb emlékek kötnek Tolna megyéhez, melyben születtem, éltem legszebb koromat, minthogy azt elhagyni szándékom lenne, s hogy tisztelt választmány kíváncsiságát kielégítsem, idecsatolom ezen két rendbéli bizonyítványt, melyből kitetszik, hogy nekem nem csak tulajdon birtokom Tolna megyében mitől adót fizetek, de állandó lakásom is van.*”²⁵⁵

II.B. AZ ELSŐ TÖRVÉNYHATÓSÁGI BIZOTTSÁG ÖSSZETÉTELE (1872)

A törvényhatósági bizottsági taggá válás két lehetséges útjának, a törvényhatósági választásnak, valamint a virilis jegyzék első alkalommal történő összeállításának bemutatása után, illetve a virilis jegyzékre fel nem vett nagy adófizetők áttekintését követően az alábbiakban az első törvényhatósági bizottság összetételéről szólnak. Az 1867 óta működő legfőbb – sok tekintetben egyúttal a törvényhatósági bizottság előzményének is tekinthető – megyei testület, az állandó bizottmány legutolsó, 1871. december 21-én tartott ülését követően egy héttel a törvényhatósági bizottság megtartotta alakuló ülését. Sajnálatos mód az 1871. december 28-i ülésnek – amelyen egyébként tisztújítást is tartottak – a jegyzőkönyve nem maradt fenn.²⁵⁶

²⁵³ Jegyzőkönyv az igazoló választmány 1871. november 29-i, 30-i, illetve december 1-jei üléséről, 6. napirendi pont, MNL TML, Alispáni i. 714/1871.

²⁵⁴ Igaz, Szluha Benedek nehezményezte, hogy például a virilis jegyzék nem az 1870. évi adóösszesítés szerint készült el, mivel abban még az az adótétel szerepelhetett, amelyet a 1870-ben Esterházy herceggel perben állt Szluha Benedek fizetett.

²⁵⁵ Szluha Benedek 1871. december 16-án kelt fellebbezése, MNL TML, Alispáni i. 714/1871.

²⁵⁶ Az 1871. december 28-i ülés jegyzőkönyve sem az állandó bizottmány, sem a megyebizottság fennmaradt jegyzőkönyvében nem található meg. MNL TML, Tolna Várm.Bizottm., illetve Közgy. jkv.; Cserna Anna

Tolna megye 1871. december 28-án megalakuló első törvényhatósági bizottságának összetétele sajnos nem teljesen rekonstruálható. A fennmaradt egykorú jegyzékek – mint azt már az előző fejezetben is érintettük – ugyanis a legnagyobb adófizetők, illetve megválasztott tagok esetében is csak a név, lakhely, valamint adóérték, illetve megválasztás helye adatokat tartalmaznak, ugyanakkor egyikük sem tér ki a foglalkozás megadására. A foglalkozás megállapításához más forráshoz kellett nyúlnunk, amely elsődlegesen az egykorú választói névjegyzékeket jelenti.²⁵⁷ Így a 8. táblázatot alapvetően a választói névjegyzékben található foglalkozási adatok összesítésével készítettük, ugyanakkor a névjegyzék kategóriáit árnyaltuk – más forrásból meglévő információk, tudásunk alapján – olyan esetekben, amikor az ott használt kategória túl általános volt. Így például az „*állami tisztviselő*” foglalkozási kategória esetében, amely egyébként – a virilisek körében legalábbis – leginkább a bírók, ügyészek nevei mellett fordult elő, vagy a „*földbirtokos*” kapcsán, amely fogalmat ezekben az években még szinte a mezőgazdasági termelőtevékenységet folytatók teljes körére lefedően használták. Azaz, az egypár évvel későbbi gyakorlattal szemben nem tettek különbséget – birtoknagyság, üzemgazdasági jelleg, származás, vagy épp szociokulturális megfontolás szerint – *földbirtokosok*, illetve *földművesek*, *földészek* közt.²⁵⁸

8. táblázat: Tolna megye törvényhatósági bizottságának összetétele 1872-ben

foglalkozás	virilisek	választottak	összesen
értelmiség:	59	55	114
<i>ebből</i>			
<i>ügyvéd</i>	17	3	20
<i>más jogi (bíró, ügyész, közjegyző)</i>	8	2	10
<i>vármegyei tisztviselő</i>	5	2	7
<i>községi jegyző</i>	-	25	25
<i>orvos</i>	5	3	8
<i>gyógyszerész</i>	5	-	5
<i>mérnök, építész</i>	5	1	6
<i>egyházi személy - r.kat.</i>	13	3	16
<i>- protestáns</i>	-	10	10
<i>mezőgazdasági értelmiség</i>	-	5	5
<i>tanár, tanító</i>	-	1	1
<i>egyéb</i>	1	-	1
földbirtokos	94	22	116
földbérlő	13	-	13
földműves	6	106	112
iparos (gyáros)	4	9	13
kereskedő	17	9	26
vállalkozó	2	-	2
háztulajdonos, magánzó	2	5	7

közlése szerint a tisztújítás kapcsán született eskütételi okmányok (Alispáni i. 923/1871) sem találhatók az irattári sorban.

²⁵⁷ Az így szerzett adatok tételszerű pontosságát, időbeli egybeesését rontja, hogy az 1872. évi választói névjegyzékek hiánya miatt elsődlegesen az időben legközelebb eső, teljes körűen – a megye mind a hat választókerületében – fennmaradt 1875. évi választói névjegyzékeket használtuk. MNL TML, Közp. Vál.

²⁵⁸ Ez utóbbi foglalkozási kategóriák (földbirtokos, földműves) jelennek meg a legnagyobb adófizetők, illetve megválasztott bizottságok tagok nyomtatott egykorú jegyzékein 1884-től, illetve 1880-tól, amikortól azok közzétették a foglalkozási adatokat is.

egyéb	2	-	2
ÖSSZESEN:	199	206	405*

* A virilisek közül 21, míg a választottak esetében 14 személy foglalkozását nem sikerült beazonosítani.

A 8. táblázatra tekintve azonnal szembetűnik, hogy három, közel azonos számú csoport különíthető el, illetve emelkedik ki a bizottságból: ez az értelmiségi foglalkozásúak, illetve a megye agrárjellegének megfelelően a földbirtokosok, valamint a földművesek. Előljáróban az adatokból az is nyilvánvalóvá válik, hogy e foglalkozási csoportok körében a bizottságba kerülés módjai között jelentős eltérés van, amely persze szervesen összefügg e csoportok jellemző társadalmi hátterével, anyagi, gazdasági erejükkel, vagy éppen létszámbeli adataikkal. Értelemszerűen így az sem okoz meglepetést – akár a megelőző fejezetben, a 600 legnagyobb adófizetőt tartalmazó jegyzék ismeretében –, hogy a földbirtokosok elsődlegesen a virilizmus útján, gazdasági, mindenekelőtt vagyoni erejüknél fogva, fizetett adójuk alapján kerültek a törvényhatósági bizottságba. A bekerülő – a hiányzó foglalkozási adatok esetében 220 főre kiterjesztve, minden bizonnyal 100 főt is elérő – földbirtokosok csoportjának kétségtelenül jellegadó szeletét a középbirtokosok adták. Túlnyomó részük a megyében történelmi múltra visszatekintő családok (Dőry, Szeniczey, Sztankovánszky, Augusz, Gindly, Kurtz, Jeszenszky, Perczel, stb.) közé tartozott.²⁵⁹ A középbirtokosok közé sorolható személyi kör, amelynek létszáma 30-40 főben adható meg, jellemzően a virilis lista 1-75. helyén található. A földbirtokosok fennmaradó részét jelentős mértékben a szintén köznemesi származású, de birtokaik méretében, vagyoni helyzetükben már a középbirtokosoktól elmaradó réteg (pl. Barbacsy Elek Némediből, Nagy István és Nagy Lajos Bölcskéről, Ferenczy István Dunaszentgyörgyről, az uzdi birtokos családok /Koncsits, Fördös, Dobrovsky/), illetve az egykori bene possessionatus birtokaiban, vagyoni erejében már meggyengült képviselői alkották. Ez utóbbiak közül említhetjük például a Perczel család középbirtokos létet már el nem érő tagjait, például Perczel Józsefet a 81. (301 ft), Perczel Oszkárt a 102. (241 ft), a család Bonyhády nevet felvevő ágáról pedig Bonyhády Gyulát a 95. (257 ft) helyről, vagy épp Vigyázó Ignácot (94., 260 ft) Daróczy Jánost (124., 208 ft) Paksról. Az egykorú forrásban földbirtokosként szereplők csoportjának egy kisebb részébe pedig azok a polgári származású személyek tartoztak, mint pl. a szekszárdi Albanich György, Bien Márton, vagy a tolnai Tenczlinger József, akik kereskedőként, iparosként, vagy épp vállalkozói tevékenység eredményeképp felhalmozott tőkéjüket fektették földbirtokba.²⁶⁰

Míg a földbirtokosok esetében a választás útján történő bekerülés abszolút másodlagosnak bizonyult (a megválasztottak alig több mint 10 %-a került ki közülük), a földművesek esetében pont fordítva, épp a törvényhatósági választások nyitották meg nagyobb számban előttük a törvényhatósági

²⁵⁹ A virilis lista első ötven helyén négy Dőry is található: Dőry Frigyes 4. (3145 ft), Dőry Lajos 13. (2057 ft), Dőry Zsigmond 40. (787 ft), Dőry Elek 43. (752 ft).

²⁶⁰ Így a nagykanizsai tehetős polgár családból származó Albanich György, közel hatvanévesen a kereskedői üzlettel 1859-ben visszavonulva, „*egyedül mezőgazdasággal*”, – amint a nekrológja szól – *kiterjedt szekszárdi szőlőinek kezelésével foglalkozott.*” Szekszárd Vidéke 1890. március 28. 2-3.; A Tolna községbeli sikeres vállalkozói-kereskedői réteget képviseli ekkor már a földbirtokosként szereplő Tenczlinger József. Gaál 1992:363-366.

bizottság felé vezető utat. (Virilisként csupán a gazdagparaszi réteg legvékonyabb élmezőnye, egy pár fő jöhetett szóba.) A választási esélyeiket növelte, hogy a választójoggal rendelkezők társadalmi összetétele – főként a községekben, kisebb településeken, ahol paraszti népesség részaránya a 90 %-ot is megközelítette, vagy épp felülmúlta (ld. erről a következő II.C fejezetet) — előrevetítette a parasztság képviselőinek jó szereplését (megválasztottak 51,4 %).

A törvényhatósági bizottság – előbbieket követő – harmadik legnagyobb tömbjét az értelmiségi, szellemi foglalkozásúak alkották, akiknek a bizottságbeli közel 30 %-os részvételéhez a kétszeres adóbeszámítás esetükben történő érvényesítése is jelentősen hozzájárult. Belső megoszlásuk, megyebizottsági reprezentációjuk szélsőséges eltéréseket mutató módozatai természetesen szorosan összefüggének anyagi, vagyoni, s főképp jövedelmi helyzetükkel. De ezen túl az is látható, hogy míg a szabadfoglalkozású ügyvédek döntő része fizetett adója alapján²⁶¹ virilisként került a megyebizottságba, addig például a községi jegyzők kivétel nélkül – nyilván a virilis jegyzékre kerüléshez szükséges jövedelem és vagyon híján – választás útján. Ez utóbbiban a szűkebb pátriájukban, a helyi közösségben bírt presztízs, tekintély mellett a törvényhatósági választásoknál is eljáró megyei közegek esetleges pártoló magatartása is fontos szerepet játszhatott. Ugyanakkor a jogi végzettségűek, jogászok további csoportja, mindenekelőtt az épp ezekben az években létrejövő önálló igazságszolgáltatás különböző ágaiban és szintjein működő törvényszéki bírók, járásbírók, illetve ügyészek, alügyészek is elsődlegesen fizetett adójuk alapján, virilisként voltak jelen a törvényhatósági bizottságban. A bírói kar és az ügyvédek többsége ezekben az években még a nemesek és honoráciorok közül került ki, többük adóösszegét pedig érdemben növelte a családi birtokra, ingatlanra kirótt adó. Számosan személyükben is közvetlen kapcsolatot képeztek a '48-49 előtti időkkel, így nem csodálkozhatunk azon, ha körükben a táblabírák világa is megelevenedett. Virilis volt a szekszárdi törvényszék első elnöke, Simon Rudolf²⁶² is, aki 1848 előtt vármegyei tiszttviselő, a simontornyai járás fősolgabírója, 1848-ban országgyűlési képviselő, az alkotmányos korszak beköszöntével 1865-től másodalispán volt, vagy például Totth István – aki az 1849 júniusában a függetlenségi nyilatkozatra felesküdő vármegye tisztikar tagja volt – törvényszéki bíró is.²⁶³

Szembetűnő polaritás figyelhető meg az egyházi személyek esetében, hiszen amellet, hogy tekintélyes számban kerültek be a törvényhatósági bizottságba (26 fő, 6,43 %), elmondható, hogy míg a választottak közt a protestáns felekezetűek (elsősorban református lelkészek) voltak túlnyomó

²⁶¹ Ügyvédi tevékenységük után 1875-ig személyes kereseti adót (1868: XXIX. tc.) fizettek.

²⁶² Simon Rudolf 1872-től 1882-ig volt a törvényszék elnöke. Életéről ld.: Szekszárd Vidéke 1889. november 27. 1.

²⁶³ De például szintén részt vett a szabadságharcban Kelemen József, Babits Mihály nagyapja is, aki 1867 után előbb fősolgabíró, majd törvényszéki bíró volt, és az 1872. évi virilis jegyzéken, a kétszeres adóbeszámításnak köszönhetően 123. volt 209 forinttal.

többségben,²⁶⁴ addig a virilis jegyzékre csak római katolikus lelkészek (plébánosok, illetve Szigvarth Ignác tamási esperes, valamint Nagy János dunaföldvári apát-plébános) kerültek fel.²⁶⁵

Az előbbiekhöz képest jóval kisebb számban található iparosok, kereskedők – mind virilisként, mind választottként – egyaránt a megye nagyobb, kereskedelmi központi szerepet is betöltő mezővárosaiból és uradalmi központjaiból kerültek a megyebizottságba. Itt mindenekelőtt a megyeszékhely Szekszárdot, illetve a megye nagy mezővárosait, Dunaföldvárt, Paksot, Bonyhád, valamint a forgalmi központ, Duna-kikötővel rendelkező Tolna mezővárost kell megemlítenünk (ld. 9. táblázat).

9. táblázat: A törvényhatósági bizottság kereskedő, valamint iparos virilis és választott tagjai lakóhely szerinti megoszlás szerint

település	iparos		kereskedő		összesen
	virilis	választott	virilis	választott	
Bonyhád	-	3	4	1	8
Dunaföldvár	-	2	-	-	2
Paks	-	-	3	2	5
Szekszárd	2	1	3	-	6
Tolna	2	3	2	1	8
összesen	4	9	11	4	29

A 9. táblázatban szereplő adatokból gyorsan kitűnik, hogy ebből az öt mezővárosból került ki a megyebizottságba került valamennyi iparos,²⁶⁶ így a négy virilista (Mayer János molnár, id. Ferdinánd Antal gombkötő Szekszádról, illetve Geiger Flórián építőmester, illetve Niczelszky Tamás kéményseprő Tolnáról) valamint a további kilenc választott, akik közül három szintén Tolnán lakott, s a tolnai kerületben választották meg őket.²⁶⁷ Míg az iparosok között a német származásúak voltak többségben (ld. elsősorban Bonyhádról, Tolnáról), addig a kereskedők részéről a zsidó származásúak

²⁶⁴ A protestáns lelkészek gyakori megválasztásának egyik meggyőző példája a nagyszékelyi választókerületben esett meg, ahol a három betöltendő mandátumra 1871-ben egyaránt protestáns lelkészt választottak. ld. Függelék

²⁶⁵ A római katolikus és a protestáns egyházi személyek virilisek közti reprezentációjának ilyen drámai különbsége mögött Kosján László azon felvetésének, meglátásának érvényességét valószínűsíthetjük, miszerint a római katolikus egyházi személyek kapcsán sok adójuk értékebe az egyház vagyona utáni adót is beszámították. Vö. Kosján 1993.

²⁶⁶ Az iparosok reprezentációjához viszonyítva annál meglepőbb a kereskedők esetében Dunaföldvár adata. Pedig egy 1865-re vonatkozó adat szerint a megye területén található bekebelezett – szinte kivétel nélkül kereskedelmi tevékenységet folytató – cégek közül a harmadik legtöbb (12) Dunaföldváron volt található. A települést csak Szekszárd (14) és Paks (13) előzte meg, a sorban Bonyhád (10) követte. Rajtuk kívül a megyében céggel még Tolna (4), Hőgyész (3), Simontornya (2), valamint Bátaszék, Tamási és Dombóvár (1-1) rendelkezett. Sopr.Keresk.Ip.Kam.jel. 1867.

²⁶⁷ A tehetős iparos Berzlmayer Gottfried és Kapeter Ferenc asztalos mellett az iparosok közé számoltuk Pauli György hajóst is. Rajtuk kívül választás útján kerültek még be a megyebizottságba Stann Jakab építőmester Szekszádról, Kimley János cipész és Kurucz Ignác bognár Dunaföldvárról, valamint Reder János molnár, Willinger Márton olajmalom tulajdonos és Beck József rézműves Bonyhádról. A részben a fenti iparosokból (pl. Berzlmayer) került ki a 19. század első felében fontos forgalmi központ Tolnán, a tőkájukat gyorsabb megtérülési – a céhes tevékenységen túlmutató – üzleti tevékenységbe fektető, vállalkozóként leírható személyi kör. Erről ld. Glósz 1995.

kerültek a legnagyobb arányban a megyebizottságba.²⁶⁸ Így virilis volt Szekszárdról Leicht Farkas,²⁶⁹ Goldberger J. Mór, Kron Salamon, Paksról Pollák Benő, Freund Ignác és Freund József, Tamásiról Hirsch Simon és Ferenc, Bonyhádról többek közt Engel P. Herman, valamint Spitzer Rezső (Kölesd), Goldschmiedt Jakab (Dombóvár).²⁷⁰ Velük szemben a virilis jegyzékre kerülő tolnai kereskedők, Geisz József és Rozmayer Ferenc német származásúak voltak. Talán a zsidók virilis kereskedők közti magas részarányánál is meglepőbbnek tűnik, hogy a választás útján bekerült kereskedők közt is találunk zsidókat. Így a Hőgyészen befutó Deutsch Mór megválasztása ugyan tulajdonítható a népes helyi zsidó közösség aktív közreműködésének, magas részvételének, de Grün Márkus (bátaszéki kerület) vagy Stern Mór (tolnai kerület) kapcsán ez az előbbinél kevésbé magyarázható a helyi közösség súlyával.

A zsidóság a kereskedelemben játszott szerepe mellett még a tőkés mezőgazdasági üzemekké váló bérgazdaságok révén került érdemi számban a megyebizottságba. A 220 virilista közt található tizenhárom földbérlő közül ugyanis kilenc volt zsidó (így a Bischitz család három tagja,²⁷¹ Lamm Bernát, Deutsch Lázár, Deutsch József, Politzer Rudolf, Strausz Zsigmond és Strausz Jónás). Döntő részük az Esterházy-hitbizomány, a felsőiregi uradalom (Schosberger, illetve Pallavicini), illetve a Montenuovok felsőnyéki-fürgedi uradalmának területeiből (ld. Majsamiklósvár, Újdombóvár, Szemcse-Csehi, illetve Fürged eszmei községek) bérelt birtokon gazdálkodott. Az Esterházy-hitbizomány dombóvári uradalmának jelentős részét bérelte ugyanakkor a Döry család több tagja, akik közül Döry Lajos és Döry Gyula is bérlőként szerepelt ezekben az években.²⁷²

A fenti áttekintés alapján kijelenthető, hogy a kereskedők, illetve földbérlők közt nagymértékben felülreprezentált zsidóság, kiegészülve a vállalkozóként szereplő szekszárdi Leopold Sándorral, valamint a dunaföldvári tőkepénzes Strausz Jakabbal – egyaránt virilisek – első törvényhatósági bizottságbeli képviselte megközelítette a harminc főt (cca. 6 %).²⁷³ Megkockáztatható az a kijelentés, hogy az első törvényhatósági bizottság összetételében, az azt megelőzően működő állandó bizottmányhoz viszonyított legkomolyabb változást a zsidó bizottsági

²⁶⁸ A német nyelvű tolnai iparosok asszimilációjának egy típusát villantja fel a fentebb említett Geiger Flórián építőmester példája. A család asszimilációjában fontos lépcsőfokként egyik fia, Geiger Gyula jogi tanulmányai után az 1870-es évek első felében Szekszárdra költözve, a vármegyeszékhely ezekben az években még erőteljesen a rendi tradícióknak megfelelően szerveződő jogásztársadalmába, illetve a köznemesi meghatározottságú elitrétegekbe tagozódott be relatíve rövid idő alatt. Erről részletesen ld.: Csekő 2012.; Geiger Gyuláról részletesen szólunk még disszertációnk III. részében.

²⁶⁹ Az itt felsoroltak közül Leicht Farkas, Kron Salamon, valamint Engel Herman egyaránt rokonságba került a befolyásos, nem csak a szekszárdi, hanem a megyei zsidóság életében is fontos, adott esetben vezető szerepet játszó szekszárdi Leopold családdal. Vö. Csekő 2006a. 453-457., 2007. 413-427.

²⁷⁰ Vö. Schweitzer-Szilágyi 1982.; Schweitzer-Szilágyi 1991., valamint a Tolna Megyei Levéltárban fellelhető 1846/47. évi, illetve 1848. évi összeírások, MNL TML, Nemesi Közgy. i., Összeírások, Ö 581 – 1848 évi. zsidó összeírások, Ö 611 – 1846/47. évi zsidó összeírások

²⁷¹ Bischitz Zsigmond, János és Mór.

²⁷² A hitbizománnyal 1861-ben – fivérével, Döry Lajossal – a bérleti szerződést megkötő Döry Frigyes földbirtokosként szerepelt.

²⁷³ Ez az érték közel kétszeresen múlta felül a zsidóknak a megye korabeli népességében birt részarányát. Forrás: a Tolna megye járások szerinti beosztását tartalmazó 1871. évi helységnévjegyzéke (ld. Függelékben), MNL TML, Alispáni i. 714/1871. Szilágyi-Schweitzer 1991:93-95.

tagok megjelenése, sőt számottevő számú reprezentációja jelentette. Az új megyebizottság megalakulása előtt, 1867 tavasza, illetve 1871 decembere között ugyanis még az 1861-ben alakított – akkor 801 tagú – állandó bizottmány ülésezett.²⁷⁴ Az 1861-ben alakított állandó bizottmány élő tagjainak első összehívására 1867. április 29-én, a tisztújító szék megtartása véget került sor.²⁷⁵ A rendelkezésre álló adataink szerint zsidó (izraelita felekezetű) személy az 1867-ban hozott emancipációs törvényt (1867:XVII: tc.) követően sem lett az állandó bizottmány tagja.

Az új megyebizottság megalakulása e téren, például Szekszárd esetében azzal járt, hogy míg 1872-t megelőzően működő állandó bizottmány 66 szekszárdi tagja között egy zsidót sem találunk, az 1872. évi megyebizottság 36 szekszárdi (lakhelyű) tagja között már hat szerepelt: Leicht Farkas, Bien Márton, Kron Salamon, Leopold Sándor, Pirnitzer József, Goldberger J. Mór. Egyaránt virilisként kerültek a testületbe, s az ehhez szükséges adóértéket feltételező szilárd vagyoni, jövedelmi háttér mögött valamennyiük esetében ekkor már több évtizedes múltra visszatekintő gazdasági tevékenység, s Szekszárd gazdasági életében kivívott gazdasági pozíció állt. Míg Pirnitzer József, valamint Kron Salamon kiskereskedelemre (rőfös üzlet) specializálódott,²⁷⁶ addig Leicht Farkas, Bien Márton, Goldberger J. Mór, valamint Leopold Sándor a zsidó kereskedő-vállalkozó korabeli vidéki típusát testesítette meg. Tevékenységük spektruma a kereskedelem különböző ágaitól – mindenekelőtt borkereskedelem – az adó-, illetve regálébérleteken (italmérés, vám, stb), valamint a hiteltevékenységen keresztül egészen a mezőgazdasági bérleteken történő gazdálkodásig terjedt.²⁷⁷

Az állandó bizottmányra, valamint annak 1861-beli megalakulására, illetve összetételére visszatérve – a megyebeli zsidósággal kapcsolatban leírtak kivételével – ugyanakkor megközelítőleg érvényesnek tekinthető a bizottmány összeállítására vonatkozó utasítás azon kitétele, miszerint törekedni kell arra, hogy „*abban rang-születés-birtok-értelmiség és iparra való tekintet nélkül a megyei lakosok összessége illetőleg képviselve legyen.*”²⁷⁸ Az állandó bizottmány 801 tagjának megválasztása annyiban feltétlenül irányítottan zajlott, hogy a bizottmányi tagok névjegyzékének összeállítására kiküldött jelölő választmány javaslatát az 1861. január 7-án tartott közgyűlés egyhangúlag megszavazta.²⁷⁹ A tagok névsorán²⁸⁰ végigtekintve egyértelműen kitűnik, hogy az állandó bizottmányban a középbirtokosság szinte teljes egészében – pl. egy-egy népesebb család, nemezettség, mint a Perczel, Döry esetében szinte minden felnőtt korú férfi – képviseltette magát. Amiképp az is, hogy az 1872-től megfigyelhető gyakorlattól elütően a megyében tulajdonos arisztokraták,

²⁷⁴ Horváth Á. 1978:204-210.

²⁷⁵ Horváth Á. 1978:204.

²⁷⁶ A Pirnitzer üzletének, majd áruházának történetére ld. Schweitzer-Szilágyi 1982. 244-248.

²⁷⁷ A földbérletekre példaként említhető a Leopold fivérek Bien Mártonnal és Goldberger J. Mórral 1869-1872 közt közösen bérelt 494 kh. területű Józsefpuszta (Szekszárd közelében), amelyet követően Leopold Sándor és Károly 1873-tól a jóval nagyobb Ózsákpusztát vették haszonbérbe, míg Bien Márton, illetve Goldberger J. Mór ezekben az években a Szekszárddal szomszédos Ócsény területén béreltek több száz kh., ártérből kivont új földterületeket. Csekő 2013:286-288.

²⁷⁸ Idézi: Horváth Á. 1978:190.

²⁷⁹ A közgyűlésre a megyebeli nemesek, a tisztikar, illetve a megyei községei által delegált 400 községi küldött jelenlétében került sor. Horváth Á. 1978: 190.

²⁸⁰ Az állandó bizottmány 1861. évi névsorát ld. Horváth Á. 1978:221-224.

nagybirtokosok jelentős része is (mint pl. Esterházy Pál, Esterházy Miklós és Esterházy Pál ifj. hercegek /Ozora/, Batthyány Fülöp herceg /Felsőnyék/, gr. Győry László /Tápé/, br. Sina Simon /Simontornya/, valamint a Széchenyi és Apponyi család több tagja) személyesen volt tagja az állandó bizottmánynak.²⁸¹ Az 1861. évi állandó bizottmány tagjai sorában egyúttal megtaláljuk a megye közbirtokos településeiről az adott közbirtokosság fontosabb tagjait. Mindehhez a jelentős kismemesi népességgel, közösséggel rendelkező települések relatív felülreprezentáltságát is ideszámítva, a valósághoz feltétlenül közelít a megyei önkormányzat történetének korabeli korszakát feldolgozó Horváth Árpád azon megállapítása, miszerint az állandó bizottmány legalább fele a nemes rendűek közül került ki. A középbirtokosok, közbirtokosságok tagjai, illetve a kismemesek reprezentánsai mellett szinte minden településről megtaláljuk az egyház képviselőit, a jegyzőt, s persze nagyobb számban a helybeli parasztság képviselőit is. A kézművesek, iparosok, kereskedők általában csak a megye nagyobb települései, mezővárosai révén szerepeltek e testületben.

Az állandó bizottmány 1861. évi összeállításánál érvényesülő erőteljes rendi szempontú meghatározottság – nemesek felülreprezentáltságnak – bizonyítékát adja az is, hogy a megye népességében bírt részesedéséhez képest a dunaföldvári felsőjárásból nagyobb arányban kerültek ki bizottmányi tagok.²⁸²

10. táblázat: Az 1861. évi állandó bizottmány tagjainak járásonkénti megoszlása²⁸³

járás neve	bizottsági tagok száma	
dunaföldvári felső	248	31
dunaföldvári alsó (későbbi: központi)	113	14
dombóvári	152	19
simontornyai	152	19
völgyeségi	136	17
összesen	801	100

A 10. táblázat adatait értelmezve, a dunaföldvári járásnak az állandó bizottmányon belüli magasabb részaránya összefüggésbe hozható a nemesek itteni magas számával, illetve részarányával. Az 1847. évi nemesi összeírás adataival összevetve, kitűnik, hogy a megye 2345 főnyi nemességének közel fele ebben a járásban élt (47,9 %).²⁸⁴ Egyrészt a kismemesség népes közösségeinek – így

²⁸¹ Valószínűsíthető, hogy az állandó bizottmány névjegyzékének összeállítói a megyebeli nagybirtokosokat automatikusan beleszerkesztették a névlistába. Így ott találjuk Nagydorogról gr. Széchenyi Jánost, és fiát gr. Széchenyi Sándort, valamint előbbi vejét, ifj. gr. Zichy Lászlót, míg Hőgyészről gr. Apponyi Károlyt és Györgyöt. Kölesdről gr. Apponyi Rudolfot, Lengyelről pedig gr. Apponyi Józsefet.

²⁸² A dunaföldvári felsőjárásban a megye népességének 22,5 %-a lakott (1871) – ld. 12. táblázat; A völgyeségi járás még úgy is a legkevesebb bizottmányi tagot delegálta, hogy Zomba esetében a Dőry család részéről tizenhatan, míg Bonyhádról Perczelek nyolcan, illetve a velük rokonságban lévő Wimmerspergek részéről hárman is bekerültek.

²⁸³ A 10. táblázat forrásául az állandó bizottmány Horváth Árpád által közölt névjegyzéke szolgált. Horváth Á. 1978:221-224.

²⁸⁴ A dunaföldvári járás felső részében több mint 1100 nemes került összeírásra. Az ekkor még összefüggő dunaföldvári járás alsó részén, a későbbi központi járásban már jóval kevesebb nemes élt. Az itt összeírt 238

Dunaszentgyörgy (388 fő), Paks (213 fő) és Dunaföldvár (212 fő) – állandó bizottmánybéli reprezentánsai jelentek meg a dunaföldvári felsőjárás állandó bizottmánybeli magas, 31 %-os részarányában. Ennél azonban fontosabbnak tűnik, hogy a középbirtok elhelyezkedésének súlypontját is megjelenítve, a 19. század első évtizedeiben itt voltak találhatóak a megye legnagyobb kiterjedésű közbirtokosságai is. Északról-délre haladva ezek a paks-gerjen-bikácsi, a bölcske-madocsa, a györkönyi, a kajdacs-kiskajdacs, a dunaszentgyörgyi, a fadd-hencsei, valamint a tengelici voltak.²⁸⁵ A közbirtokosságok hatása e települések tekintetében a bizottmányi tagok, átlagot felülmúló magasabb számában is testet öltött (ld. 11. táblázat).

11. táblázat: *A dunaföldvári járásban lévő közbirtokos települések tagjainak száma az állandó bizottmányban (1861)*²⁸⁶

település neve	tagok száma
Bölcske	25
Dunaszentgyörgy	22
Fadd	14
Györköny	12
Nagy- és Kiskajdacs	9
Paks	54
Tengelic-Hídvég	13

A hét közbirtokos település összesen 149 főt adott az állandó bizottmányba, amely a dunaföldvári járás delegáltjainak 60 %-át tette ki. Természetesen figyelembe kell vennünk ennek kapcsán, hogy főként Paks esetében, a földbirtokosok mellett még számosan kerültek a mezőváros további rétegeiből (értelmiség, iparos-kereskedő réteg, parasztság) a bizottmányba.

Ezek után nézzük meg, hogy miként alakult mindez a törvényhatósági törvény életbe léptetésével, az első törvényhatósági bizottság összetételét illetően. A 12. táblázatban külön-külön feltüntettük a virilisek, valamint a megválasztottak járásonkénti megoszlását.

12. táblázat: *A törvényhatósági bizottság összetételének megoszlása járásonként (virilis, valamint választott tagok), 1872*

járás neve	népesség (1871)		település száma	virilis (fő)		választott (fő)		bizottsági tag össz.	
központi	41 645	18,6	13	39	17,7	46	20,9	85	19,3
dunaföldvári	51 033	22,8	15	88	40	49	22,3	137	31,1

nemesnek nagy része ráadásul a megyeszékhelyen, Szekszárdon lakott (173 fő). Például a járás(rész) második legnagyobb településén, a 6000 körüli lakosú Bátaszéken csak tíz nemes szerepelt az összeírásban. A nemesek létszámára ld. Glósz 1991: 8-9., illetve MNL TML, Nemesi Közgy. i., Összeírások – Ö 554, 1847. nemesi évi összeírás

²⁸⁵ A közbirtokosságok 19. század első felére vonatkozó birtokviszonyairól, birtokmegoszlásáról és főbb birtokosairól átfogó képet ad Glósz József munkája. Glósz 1991., különösen:14-22.

²⁸⁶ A közbirtokosságok egykori jobbágysági részéről Gerjen, Bikács és Szedres három-három, Madocsa hét fővel képviseltette magát a bizottságban.

dombóvári	55 969	25	27	35	15,9	56	25,5	91	20,7
simontornyai	40 358	18	27	21	9,5	39	17,7	60	13,6
völgységi	34 941	15,6	29	31	14,1	25	11,4	56	12,7
összesen	223 946			214*		215**		429	

* Országán kívüli (London, Nasic, Rastina), illetve megyén kívüli (Pest, Pécs, Rácalmás) lakhely feltüntetve.

** Nincs adat a lakhelyre vonatkozóan.

A 12. táblázatra tekintve szembetűnik, hogy a dunaföldvári járásnak az új megyebizottságon belüli reprezentációja szinte pontosan egybeesett az állandó bizottmányban konstatált korábbi értékkel, amely ugyanakkor az ezt is jócskán felülmúló virilisek közti részesedésnek (40 %) volt alapvetően betudható. Kétségtelenül a dunaföldvári járásnak a virilisek közti kiemelkedő részesedése a 12. táblázat legfontosabb adata. Ehhez jelentős részben hozzájárult, hogy a megye négy jelentős mezővárosa közül kettő (Dunaföldvár és Paks) a járás területén feküdt, hiszen e két településen (25, illetve 23 fő) lakott a járásból bizottságba került virilisek több mint fele. További negyven virilis pedig a járás közbirtokos településeiről (Bölcske, Dunaszentgyörgy, Fadd, Györköny, Kajdacs és Gindlycsalád) került ki. (Természetesen Paks virilistái közt is számosan voltak a helyi közbirtokosság tagjai közül.)

13. táblázat: A paksi birtokos virilisek az 1871. évi adóhivatali névjegyzéken, valamint az 1872. évi virilis jegyzéken

virilis neve	adóhivatali jegyzék (ft)			virilis jegyzék		
	összesen	Paks	Gerjen	Györköny	helyezés	adó (ft)
Szeniczey Ferenc	3001	2311	690	-	6.	3002
Kurcz György	1883	1102	337	-	16.	1883
Kovács István	1609	1102	337	-	18.	1619
br. Rudnyánszky Iván	1271	1207	34	-	25.	1271
Kornis József	953	944	9	-	35.	953
Kurcz József	411	411	-	-	62.	411
Keczer Gyula	318	318	-	-	75.	318
Vigyázó Ignác	260	150	110	-	94.	260
Daróczy János	208	167	41	-	124.	208
Petrich Ferenc	139	139	-	-	196.	139
dr. Novák Sándor orvos (d)	609	196	42	371	28.	1161 (d.)
Mádi Kovács János ügyvéd (d)	n.a	n.a.	n.a.	n.a.	150.	173

14. táblázat: A bölcskei birtokos virilisek az 1871. évi adóhivatali névjegyzéken, valamint az 1872. évi virilis jegyzéken

virilis neve	adóhivatali jegyzék (ft)				virilis jegyzék	
	összesen	Bölcske	Paks	Gerjen	helyezés	adó (ft)
Hanzély Ferenc	3048	1992	-	-	5.	3048
Kurcz Ferenc	1000	1000	-	-	30.	1000
Simontsits Béla	776	776	-	-	41.	776
br. Lippe János	753	584	169	-	42.	753
Nagy Lajos	748	748	-	-	44.	748
gr. Vrbna Rudolf	246	246	-	-	101.	238

Jankusz Ferenc	238	238	-	-	105.	246
Nagy István	441	220,5	-	-	113.	220
Nagy László		220,5	-	-	114.	220
Hettfleisch Henrik	209	145	-	64	122.	209
id. Cholnoky Imre ügyvéd (d)	104	104	-	-	87.	288

* A virilis jegyzéken (26., 1251 ft) dunaföldvári lakhellyel szerepelt a Bölcskénél 951 forint adóval kirótt id. Szévald Mór.

A paksi, illetve a bölcseki földbirtokosok névsora jelentős (ld. 13. és 14. táblázatok) részben a század első felében is e közbirtokosságokban birtokos családok neveit tükrözi (Paks esetében Szeniczey, Kurcz, Kornis, Daróczy, Vigyázó, míg Bölske esetében Hanzély, Kurcz, Simontsits, Nagy). E két, egyaránt tíznél több birtokossal a virilisek közt reprezentált közbirtokos településhez képest a járás területén fekvő dunaszentgyörgyi, faddi, illetve tengelici (Gindlycsalád) közbirtokosság is még öt-hat virilis birtokossal rendelkezett.

15. táblázat: *A dunaszentgyörgyi birtokos virilisek, 1872*

virilis neve	virilis jegyzék	
	helyezés	adó (ft)
Vizsolyi Jenő	21.	1348
Szabó Gábor		
Ferenczy József	45.	740
Orosz Lajos	67.	367
Dömötör János	100.	246
Segesváry Gedeon	145.	178

16. táblázat: *A faddi birtokos virilisek, 1872*

virilis neve	virilis jegyzék	
	helyezés	adó (ft)
Bartal György	17.	1696
gr. Festetich Alfonz	99.	251
Perczel Oszkár	102.	241
Szombathelyi Lajos	131.	194
Szelle Sámuel ügyvéd	54.	517 (d.)

17. táblázat: *Földbirtokos virilisek Gindlycsaládról, 1872*

virilis jegyzék	település (puszta) neve	helyezés	adó (ft)
Zichy Miklós	Tengelic pta.	7.	2294
Gindly Rudolf	Apáti pta.	12.	2247
br. Jeszenszky Kálmán	Hídvég pta.	19.	1509
Bernrieder József	Hídvég pta.	48.	717
Ferenczy István*	Hidja pta., Jegenyés	97.	255

- Az adóhivatali névjegyzékben lakhelyként Dunaszentgyörgy került megadásra.

A fenti 39 földbirtokos – illetve még id. Szévald Mór, valamint a szélesebb értelemben a paksi közbirtokossághoz tartozó Bikácson birtokos Bernrieder László (29., 1012 ft) – mellett a györkönyi, valamint a kajdaci közbirtokosságokból egyaránt két-két földbirtokos került fel a virilis listára. A kevésbé elaprózott kajdacsiból egyenesen annak élmezőnyébe: Perczel István 1389 ft adóösszeggel a névjegyzék 20. helyén, míg a megye 1848. évi főispánja, Sztankovánszky Imre 2272 forinttal annak 8. helyén volt megtalálható.²⁸⁷

A simontornyai járásban fekvő, az előzőeknél kisebb közbirtokosságok részéről a virilis lista 1-75. helyén szerepelt még br. Inkey Nándor²⁸⁸ a miszlai, Szluha Ignác a görbői, br. Jeszenszky Sándor és József a csibráki, Pesthy Pál, Fördös Lajos és Koncsits Pál és János az uzdi, Barbacsy Elek és Simon Rudolf a némedi közbirtokosságból. (Meg kell jegyeznünk, hogy az utóbbi a megyei törvényszék elnöke volt és Szekszárdon lakott, amiképp az Uzdhoz tartozó Borjád birtokos dr. Sass

²⁸⁷ Sztankovánszky Imre a neoabszolutizmust követő röpké alkotmányos időszakban, 1860-1861-ben, valamint 1867-től 1873-ig volt Tolna megye főispánja. Cserna 1987.; A család birtokszerzésére: Cserna 1994.

²⁸⁸ Lakhelyként a virilis jegyzéken Rastina volt feltüntetve.

István megyei tisztviselő is.) Előbbiekén kívül szintén a simontornyai járásban volt földbirtokos még Vizsolyi Gusztáv alispán, 1872-től Deák-párti országgyűlési képviselő (Alsó-Pél pta., 9., 2728 ft). A jegyzék első hetvenöt helyéről meg kell még említenünk a Szekszárdon közel 200 kh. kiterjedésű – közte több mint 30-40 kh. szőlő – birtok tulajdonlása mellett a faddi közbirtokosságban is birtokos br. Augusz Antalt (14., 1900 ft) is.

Amíg a dunaföldvári járás törvényhatósági bizottságon belüli részaránya messze felülmúlta a megye népességén belüli részesedését, addig a simontornyai, dombóvári, illetve völgyesi járás esetében pont a fordítottját látjuk. A völgyesi járásra ez úgy is igaz, hogy a megye legnagyobb, legnépesebb középbirtokos családjai, Perczelek és a Döryek, de legalábbis azok nagyobbik része volt itt birtokos. E családok ráadásul a legtöbb tagot adták megyei virilisek közé: hét-hét főt. Rajtuk kívül szintén ez volt elmondható a kisebb vagyonnal bíró, megyébe előbbiekénél jóval később érkezett Forster családra.

A Perczelekről és a Döryekről szólva, a Döryek Perczeleknél stabilabb helyzete a virilis névjegyzéken elfoglalt helyezésekben is tükröződött, hiszen a família részéről azon szereplő mind a hét családtag a jegyzék első felében, az első száz között szerepelt (4-72. hely közt), és valamennyien kivétel nélkül stabil tagjai voltak a virilis névjegyzéknek. Az 1872. évi jegyzéken előforduló Döryek (Zsigmond, Géza, Frigyes, Elek, Lajos, József és Gyula) szinte kivétel nélkül életük végéig megyei virilisek maradtak, így az elhalálozás sorrendjében: Lajos 1878-ig, Frigyes 1881-ig, Elek 1882-ig. Ugyan náluk korábban került le a virilis listáról Döry Géza, akinek 1876-tól való távolmaradását kivételesen nem haláleset okozta. Egyébként Géza, és az 1872-ben szintén virilis Zsigmond személyében – mint a II.A fejezetnél már kiemeltük – a család Ignác-ágából a dualizmus időszaka alatt megyei virilisták közé jutott két személyt tisztelhetjük. A Tevel, Kisdorog, illetve Dörypatlan keleti részén lakó Ignác-ági családtagokhoz képest, a vagyonosabb Ádám-ág nem csak Zomba, illetve Dörypatlan körüli birtokaik, hanem a megye nyugati felében, az Esterházyak dombóvári uradalmának bérlete révén is jelentősen előrébb szerepelt a legnagyobb adózók virilis jegyzékén: Döry Frigyes 4. (3145 ft), Döry Lajos 13. (2057 ft.), illetve Frigyes fia, József 63. (399 ft).²⁸⁹

A gazdálkodó, a család több tagja anyagi erejéből tőkés mezőgazdasági vállalkozóként fellépő, nagybérleten gazdálkodó Döryekhez képest a Perczelek az elszegényedő, birtokait vesztő, modern gazdálkodás áramába belépni képtelen középbirtokos családok talán legeklektikusabb megyei példáját adták.²⁹⁰ A Perczelek a család megrendült anyagi helyzetét hivatali pályákra történő beáramlással igyekeztek ellensúlyozni, a nagy létszámú família révén vármegyei, vagy épp állami segédhivataltól

²⁸⁹ Döry Lajos és Frigyes 1861-ben, Schöberl Ferencsel társulva bérelték ki az Esterházy-hitbizomány dombóvári uradalmát. A több tízezer kh.-nyi terület évi bérleti díja 255 000 forint volt. Gaál 2003:169-197; Gaál 2009:70-71.

²⁹⁰ Az 1848/1849-es szabadságharc hadtörténetéből ismerősen csengő Perczel Mór, illetve Miklós által fizetett 86 forint (Börzsöny), illetve 81 forint (Cikó) adó több mint 40 forinttal elmaradt a virilis listára kerüléshez szükséges összegtől. Bonyhádi adóhivatal adójegyzéke az 50 forintnál nagyobb adózókról (1874. július 27.), MNL TML, Alispáni i. 1001/1874.

képviselőházi elnöki, illetve miniszteri tisztségig bezárólag.²⁹¹ Így az 1872-ben virilis jegyzéken található hét – valamint a póttagok sorában 2. helyen szereplő Perczel Antallal együtt nyolc –Perczel közül a tárgyalt 1860-as évek második felében és az 1870-es években többen országgyűlési képviselők (Perczel Béla, Perczel Lajos, Perczel István) voltak.²⁹² A fizetett adójuk ugyanakkor nem volt magas, közülük többen is csak az értelmiségiek esetében használt kétszeres adóbeszámítás miatt kerültek a virilisek közé. Mint például Perczel Béla, aki ekkor képviselőházi elnökként ugyan Pesten lakott, de bonyhádi ingatlanai után fizetett 75 forint adója után a virilis jogát Tolna megyében érvényesítette. Jelentősebb adóösszeget csak Perczel István – 1875-1884 közt a megye főispánja – neve mellett (20., 1389 ft) olvashatunk, aki az anyai ágon megörökölt kajdacs Sztankovánszky-birtokrész révén emelkedett ki a Perczelek átlagából.²⁹³ Relatíve magas adóösszeggel még Bonyhád Géza rendelkezett, aki bonyhádi, illetve cikói birtokai, valamint Bonyhádon épített gőzmalmának jövedelmei után fizetett 499 forintot.²⁹⁴ Az elszegényedés példáját mutatta az ekkor még virilis jegyzék (1872: 102. hely, 241 ft) középmezőnyében található faddi földbirtokos, aki 1890-től, 65 évesen járási útmesterként vállalt hivatal.²⁹⁵

A három család közül részletesebben a kevésbé ismert Forster családról szólunk, akik részéről a virilis jegyzékre került hét tag a kiterjedt család két ágának egy-egy nagy formátumú alakjának gyermekeiből tevődött ki. Forster Benedek négy fiát (Ernö, Bence, Ferenc, Antal) annak gyökönyi birtoka, illetve az abból való örökrész segítette a virilisek közé, míg Forster Károly három fia, így Alfréd, Ödön és Zsigmond esetében pedig a nagypajuk, Antal, valamint apjuk, Károly után a faddi, illetve szekszárdi örökség és az azután fizetett adó esett latba a virilis listára kerülésükkor. A Dörtyek, Perczelek magas létszámát közelítő család az előbbiekhöz képest területileg jobban eloszlott a megye területén. Ez összefüggött azzal is, hogy a Pozsony megyei eredetű Forster család igen későn, birtokadomány nélkül, a 18. század utolsó évtizedeiben került Tolna megyébe, annak legnagyobb mezővárosába, Dunaföldvárra, így törzsbirtokuk sem alakult ki, sőt a leszármazottak hivatalvállalás, illetve házasság révén a megye számos településére rajzottak ki.²⁹⁶

Rátermettségüknek, jogi iskolázottságuknak, szakértelmüknek, valamint ügyes házassági politikájuknak köszönhetően nem csupán a megye közéletében, illetve nemesi társadalomban vetették meg gyorsan a lábukat, hanem birtokokat gyűjtöttek, azokat szaporították. Az 1760-ban nemességet szerzett Forster György két Tolna megyében letelepedő fia, egyúttal a két főágat megalapító János és

²⁹¹ Személyek szintjéig feldolgozott, részletes életrajzi adatokkal ld. Dobos Gyula Perczel családról szóló kötetét: Dobos 2001., valamint Gaál 2009:106-108.

²⁹² A konzervatív, aulikus ág képviselői pedig az azt megelőző évtizedekben megyefőnökök, főispánok (mint Bonyhád Gyula) voltak. Dobos 2001:155-162, 244-245, 323-326, 340-343.

²⁹³ Dobos 2001:340-343.; Lovas 1999:424, 441.

²⁹⁴ A működését 1863-ban megkezdő gőzmalom, és 200 kh.-ra tehető birtokai mellett a közeli Hidason bányáérdekeltséggel is rendelkezett. Dobos 2001:302-304.

²⁹⁵ A schmerlingi provizórium éveiben párhuzamosan több közhivatalai is viselt, így 1860-1866 között szolgabíró, 1860-tól 18 éven keresztül Faddon dohánybevéltási közigazgatási biztos. MNL TML, Tisztviselők Nyilvánt., nyugdíjas vm.-i tisztv. törzslapok

²⁹⁶ Az 1760-ban történt nemesség- és címeradományozás alkalmával annak kihirdetésére Pozsony és Tolna vármegyében került sor. Libri Regii 45. kötet 387-389., Magyar Nemzettség 1905:217.

Antal ugyanúgy jogvégzett személy volt, mint gyermekeik közül számosan. Az eredetileg Dunaföldvárra betelepülő család idővel szétszóródott, előbb Paksra, majd Faddra, Györkönybe, illetve Szekszárdra, és az ahhoz közeleső Völgység járásbeli településekre (Mórág, Tabód, Zomba), valamint Kétyre. Mint írtuk, a család Tolnába érkezését követően igen hamar részesévé vált a megyei közéletnek, egyrészt hivatalvállalásának köszönhetően, másrészt házasságkötéseiknek (Perczel, Döry, Salamon) is betudhatóan aktív politikai szerepet is kifejtettek a konzervatívok oldalán.²⁹⁷ Az említett János-ág alapítójának legidősebb fia, János Balázs az utolsó nemesi felkelés idején már a vármegye központi igazgatásának tagja, alügyészként.²⁹⁸ Ővele kezdődött az az elkövetkező négy évtizedes időszak, amikor a tiszti ügyészi, alügyészi tisztségeket a Forsterek dominálták a vármegyénél. Így János kilencedik gyermekeként született – Forster Jánosnak 17 gyermeke született – fia, Forster Benedek 1818-tól 1840-ig töltötte be az alügyészi, majd a főügyészi tisztséget,²⁹⁹ ezt követően Benedek unokatestvére, Forster Károly töltötte be a tiszti ügyészi, főügyészi tisztséget, s akit ebből a pozícióból választottak meg 1847-ben a megye egyik konzervatív országgyűlési követének.³⁰⁰

A hivatali állásukhoz kapcsolódóan Benedek (1891-?), illetve Károly (1801-1855) e nemzedéken belül a János-ág, valamint az Antal-ág kiemelkedő személye volt. Benedeknek, a Györkönyben birtokos Salamon családba (Magdolnával) történt beházasodásával került a Forster család Györkönybe, amely a 19. század második felére a Forsterek egyik meghatározó családi fészkevé nőtte ki magát. A helybeli nemesekkel formálódó, házasságkötésekben testet öltő kapcsolatok közül talán leginkább kiemelendő az itt Györkönyben és a nem messzi Görbön (egyaránt simontornyai járás) birtokos Szluhákkaival való nexus.³⁰¹ Forster Károlyra, általa pedig az Antal-ágra áttérve, fontos megemlíteni, hogy Károly és édesapja, Antal is jogvégzett, ügyvéd, másrészt mindketten aktív birtokszerzők is voltak: Dunaföldvártól délre, Fadd, Szekszárd, illetve Mórág irányába jelölték ki a család térbeli terjeszkedését. Így az 1787-1839 közt a dunaföldvári, majd a szekszárdi alapítványi uradalmauknál fiskális Antallal került a család Szekszárdra.³⁰² A más rokonához hasonlóan jól házasodó, és béri Balogh-családból magának feleséget választó Antal házassága révén került Faddra, ahol az anyagi gondokkal küzdő Balogh családtól fél évszázaddal korábban elzalogosított birtokrészt vásárolta vissza gr. Széchenyi Ferentől, Festetich Pál jogutódjától 1810-ban, 7867 forintért.³⁰³ Forster Antal fia, Károly, az unokafivéréhez, Benedekhez hasonlóan szintén

²⁹⁷ Csapó Mária által megadott adat, miszerint a reformkor időszakában a Forsterek közül öten töltöttek be tisztséget a vármegyei tisztikarban, s őket csak a Perczelek és a Döryek előzik meg hét-hét fővel. Csapó 1989. 9-10.

²⁹⁸ Hajdú 1974:238-239, 246-247, 252-253, 262.

²⁹⁹ Ti. 1840 áprilisában másodalispánná választották. Braun 1978:131, 140-141, 161.

³⁰⁰ A másik követ a szintén konzervatív Gaál Eduárd volt.

³⁰¹ A Szluhák fontos szerepet játszottak a megye dualizmuskori politikatörténetében: ugyanis e családból kerül ki a korszakban a legtöbb országgyűlési képviselőjelt, de megválasztott képviselő is. Erről részletesebben ld. a IV. részben. Kempelen 1912. 174-175.; Az 1847. évi nemesi összeírás, MNL TML, Tolna vm. nemesi közgy. i., 1847. évi nemesi összeírás

³⁰² Forster Károly vármegyei pályafutása előtt 1825 és 1835 közt szintén a közalapítványnál volt dunaföldvári fiskális. Borsy 2007:200.

³⁰³ Barta 1941:71.

Salamon-leányt vett feleségül, s mindehhez Mórágyn szerzett kisebb birtokot, ahol a szabadságharc leverése után cs. kir. megyefőnökként érte a halál 1855-ben.³⁰⁴

Amint a II.A. fejezet megfelelő részénél közölt adatok alapján láthattuk, hogy a hét Forster – az 58. helyen szereplő Forster Benő kivételével – csupán a virilis jegyzék utolsó harmadában, a 156-205. helyeken állt. Ennek ismeretében nem is lehet meglepő, hogy a részben örökrészek után fizetett nem túl magas adóértékekkel a Forsterek 1872. évet követően már csak egy-pár évig kerültek nagyobb számban a virilisták közé.³⁰⁵ Így az 1876. évi jegyzéken még négyüket (Antal, Benő, Ernő, Zsigmond), míg az egyvel későbbin már csak kettőjüket találjuk (Ernő, János).³⁰⁶ Ezután hosszú évtizedeken keresztül általában csak egy, vagy éppenséggel két Forster került fel a 220 rendes és 20 póttagot tartalmazó virilis jegyzékre.

II.C. A VIRILISEK ÉS VÁLASZTOTTAK ÖSSZETÉTELÉBEN ÉRVÉNYESÜLŐ FŐBB TENDENCIÁK (1874-1914)

II.C.1. Virilisek

Tolna megye törvényhatósági bizottságát felerészben alkotó virilisták dualizmus kori összetételében bekövetkezett változásokat az alábbiakban ötvenkénti időmetszeten elemezzük. Ennek során egyrészt a megyei virilisek foglalkozási megoszlását, másrészt pedig a virilis jegyzéken szintén feltüntetett lakhelyadatok alapján megyén belüli földrajzi megoszlásukat vesszük mindenekelőtt vizsgálat alá. Ezen adatok alapján pedig a virilisek személyi állományának társadalmi összetételében bekövetkező főbb tendenciák is megvilágíthatók.

A 18. táblázat adataira tekintve, két szembetűnő tendenciát mutató foglalkozási csoportot láthatunk, egyrészt a földbirtokosok, másrészt a földbérlők csoportját. Az eltelt évtizedek során egyaránt jelentős, egyben eltérő irányú tendenciák mentek végbe bizottságbeli reprezentációjukban. Ellentétes parabolát leírva a földbirtokosok kezdeti 100 fő feletti létszáma (1872: 99 földbirtokos a beazonosított 183 virilis közül: 54 %) csökkent 60 fő alá (1914: 58 fő), a virilisek közti részarányuk pedig az 50 % feletti arányról 25 %-ra. Látható, hogy a korabeli virilis jegyzékek – értekezésünkben

³⁰⁴ Forster Károly már ennek előtte is tanúbizonyságot tett császárhűségéről, hiszen a megye első katonai megszállása idején, 1849 februárjában felálló tisztikarnak másodalispánként fontos tagja volt. Egyébként ekkor a Forsterek közül a simontornyai járás alszolgabírójának Istvánt nevezték ki, míg a dunaföldvári járás esküdti tisztségében Ferenc volt megtalálható. Vélhetően az utóbbi azonos azzal a Ferencsel, akit az 1867. évben újból alakuló tisztikarba a dunaföldvári járás főszolgabírójának választottak. Horváth Á. 1978:204; Horváth Á. 1983:171, 189-206.

³⁰⁵ Forster Alfrédet, akit 1871-ben a dombóvári járás szolgabírójává választottak, a következő 1873. évi virilis jegyzéken még szerepelt, lakhelyeként immár a járás székhelye, Tamási volt feltüntetve.

³⁰⁶ Még pontosításra vár az Országos Mezőgazdasági Egyesület (OMGE) ügyvezető igazgatója, Forster Géza rokonsági kapcsolata a tolnai Forsterekkel. Forster Gézára ld. Vári 2009:418-419.; Kövér 2014:361-362.

kellő súllyal tárgyalt forrásbeli korlátaival együtt is – tükrözik a földbirtokosok, s köztük a megye történeti múltú középbirtokos családjainak súlyvesztését. Számuk így a kezdeti 100 fő közeléből (1872, 1874) a korszak, általunk vizsgált utolsó évére, 1914-re majd felére, 58 főre csökkent. Igaz, a szilárd anyagi háttérű, középbirtokos réteg gerincét alkotó családok esetében ennél valamivel kisebb térvesztést dokumentálhatunk. Sőt egyes közbirtokos települések, mint Fadd, Gindlycsalád viriliseinek száma még emelkedett is.

18. táblázat: A megyei virilisek foglalkozások szerinti megoszlása, 1874-1914

foglalkozás neve	1874	1879	1884	1888	1894	1899	1903	1909	1914
értelmiség:	43	.	62	52	55	55	51	59	61
ebből:									
<i>ügyvéd</i>	14	.	17	17	17	16	13	11	14
<i>más jogi (bíró, ügyész, közjegyző)</i>	6	.	8	7	4	4	4	6	7
<i>vm-i tisztviselő</i>	-	.	6	6	5	4	3	7	5
<i>községi jegyző</i>	-	.	2	2	-	-	-	-	0
<i>orvos</i>	7	.	10	4	4	5	3	3	8
<i>gyógyszerész</i>	3	.	2	2	5	5	3	3	4
<i>mérnök, építész</i>	2	.	3	-	2	4	2	4	1
<i>egyházi személy</i>									
- r. katolikus	10	.	10	5	9	11	15	16	15
- protestáns	-	.	1	2	3	2	2	2	1
<i>mezőgazd.-i értelmiség</i>	1	.	1	1	1	-	4	2	2
<i>tanár, tanító</i>	-	.	-	-	-	-	-	1	1
<i>egyéb</i>	-		2	6	5	4	2	4	3
földbirtokos*	99	.	81	64	71	64	61	62	58
földbérlő**	12	.	25	38	33	30	30	32	40
földműves	-	.	4	12	15	24	29	23	9
iparos (gyáros)	5	.	9	13	8	11	14	8	12
kereskedő	20	.	31	32	27	30	28	26	30
ügynök, nagytőzsér	-	.	2	1	2	1	1	-	-
banki	-	.	-	-	-	-	-	3	2
vendéglátás, szállodatul.	-	.	-	3	2	2	2	2	4
vállalkozó	1+2	..	3	3+2	3+2	3	-	-	-
háztulajdonos, magánzó	1	.	2	-	1	-	4	4	2
egyéb	0	.	1	-	1	-	-	1	2
ÖSSZESEN:	183	.	220	220	220	220	220	220	220

A földbirtokosokhoz képest a földbérlők száma az 1870-es évek eleji 12-13 főről emelkedett, gyakorlatilag egyenes vonalú növekedési pályát mutatva, az 1910-es évekre 40 fő körüli értékre, amelynek köszönhetően már a virilis bizottsági tagok közel 20 %-át tették ki. Ezzel a megyei virilisek harmadik legnagyobb létszámú csoportját alkották. Ráadásul foglalkozását, társadalmi háttérét tekintve igen homogén csoportról van szó, hiszen a megye legnagyobb adófizetői közé került földbérlők nagyobbik része a zsidóság köréből kerültek ki. Igaz, számuk növekedésével a virilis földbérlők már nem csak a megyebeli nagybirtoknak az eszmei községekbe szervezett uradalmait bérlők köréből (Bischitz, Lamm, Deutsch, Strausz családok) kerültek ki. A megye nyugati felében gyakran sokezer, néha 10 000 kh. feletti nagybérleteken tőkés üzemgazdaságot működtető bérlőkhöz

képest a korszak második felére a megyében fekvő alapítványi uradalmak, vagy épp a középbirtokos családok területeit (pl. a Vizsolyi család birtokterületeit szintén 1914-ben Hirsch Lajos, Gyenis István) haszonbérbe vevő bérlők is nagyobb számban jelentek meg a virilis jegyzéken. Így pl. az 1914-ben a megyei virilisek között találjuk a szekszárdi uradalom három bérlőjét, Forster Istvánt (Janyapuszta), Tenczlinger Józsefet (Józsefpuszta), ifj. Leopold Lajosot (Ózsákpuszta), vagy a Vizsolyi család birtokterületeit (Alsó-Pél, Udvari) haszonbérbe vevő mezőgazdálkodási vállalkozókat, Hirsch Lajost, Gyenis Istvánt.³⁰⁷

A földbirtokosok virilisek közti számbeli súlyvesztésének egyfajta inverzeként a földbérlők számának töretlen emelkedése egyrészt azt jelentette, hogy a korszakban végbement emelkedésükkel (12-13-ról 40-re, 1915-ben 44-re) a földbirtokosok, földbérlők száma összességében nem sokat változott, ugyanúgy 100-110 körül (a megyebizottság 50 %-a közelében) mozgott, mint a korszak legelején. Ugyan ez az 50% a megye agrártársadalmából a közép- és nagybirtok – legalábbis birtok- és üzemkategória tekintetében feltétlenül – megtestesítőiből tevődött össze, a megye agrárjellegét kiemeli az is, hogy ehhez a századforduló éveiben, illetve a századelőn még a vagyonos parasztgazdák 20-30 fős csoportja is hozzájött. Azaz a megyei virilisták közel 60 %-a mezőgazdasági tevékenységük után, illetve földingatlanuk nagysága révén vált elsődlegesen virilissé.

A földműves rétegnek a megyei virilis réteg közti reprezentációjának 1899, 1903, 1909. évekre történő felfutása (24, 29, 23 fő) eredményeként a református többségű Sárközből is évről-évre többen voltak megtalálhatók a virilis jegyzéken. A lecsapolás, árvíz, és belvízmentesítés után jelentős művelhető földterülethez jutó, egykézéssel szinte az erőszakos vagyonfelhalmozás útjára lépő helyi parasztság részéről elsőként ifj. Balázs István 1879-ben került fel a megyei virilis jegyzékre (206., 203 ft.). E kistáj az elemzett időmetszetek sorában legjobban 1899-ben szerepelt, ekkor a rendes tagok között hat, míg a póttagok közt két parasztgazdával (öt decsi, két alsónyéki, egy sárpilisi). Ezzel a vizsgált időmetszetek közül a megyei virilisek közti második legnagyobb részesedést elérő földművesek épp egynegyedét adták. Ekkor két alsónyéki gazda is bekerült virilis jegyzék első 150 helyére: id. Zsikó János (140., 309 ft; Zsikó Mihály 148., 297 ft)

A fentiekhez viszonyítva az értelmiségi foglalkozásúak száma a korszak nagy részében 50-60 fő közti értéken stabilizálódott. Hasonlóan stabil értékeket mutatott az értelmiségen belüli foglalkozási megoszlása is, hiszen továbbra is az ügyvédek kerültek virilisként legnagyobb számban közülük a megyebizottságba. Bírókkal, ügyészekkel kiegészülve, valamint a vármegyei tisztviselők nagy részét is ide sorolhatóan, a jogi tanulmányokkal, jogi végzettséggel rendelkezők tették ki szinte évről-évre az értelmiségi foglalkozású virilisek közel 50 %-át. Lakhely szerinti megoszlásuk – értelemszerűen – igazodott a megye közigazgatási szerepkörű, nagyobb lakosságszámú, kereskedelmi, forgalmi központi településeinek térbeli eloszlásához. Közülük legtöbben a megyeszékhelyen, Szekszárdon laktak, azon kívül elsősorban Paks, Dunaföldvár, Bonyhád, Tamási, Dombóvár, Gyöngyös említhető. A

³⁰⁷ Az 1914. évre összeállított virilis jegyzék lelőhelye: MNL TML, Alispáni i. 1017/1914

kereskedők (ideszámítva a hitelélet, vendéglátás képviselőit), valamint az iparosok, gyárosok elsősorban szintén e településekről, valamint még Tolnárol, Simontornyáról, Bátaszékről kerültek a virilisták közé.

A 19-23. táblázatokban a megyei virilisek térbeli, földrajzi megoszlását áttekintendő, az azok közt folyamatos, azaz évről-évre egyaránt képviseléssel rendelkező településeket csoportosítottuk, szám szerint öt kategóriába. A megye, népességszáma, kereskedelmi, közigazgatási központi szerepe, illetve mezővárosi jellege alapján legfontosabb településeit három csoportba osztva, a megye négy legjelentősebb települései (Szekszárd, Dunaföldvár, Paks, Bonyhád), a megye közepes nagyságú, illetve kisebb mezővárosai közé soroltuk.³⁰⁸

A 19-21. táblázat adatait értékelve, láthatjuk, hogy a megye e három típusba sorolt városiasabb, illetve mezővárosi jellegű, múltú települései eltérő számarányú reprezentációval bírtak a megye virilis jegyzékre felkerült legnagyobb adófizetői között. Ez egyaránt igaz a településenkénti adatokra, amiként az egyes településcsoportok összesített értékeire is. Míg a legjelentősebb négy megyebeli település (Szekszárd, Bonyhád, Dunaföldvár, Paks) virilisek közti együttes részesedése, még csökkenő tendenciát mutatva is, 75-100 fő (35-45 %) közt alakult a vizsgált időszakban, addig Bátaszék, Dombóvár, Tamási és Tolna esetében ez az érték végig jóval alacsonyabb volt ennél, a vizsgált időpontokban 19-27 fő (8,6- 12,2 %) között váltakozott.

19. táblázat: A megyei virilisek számának alakulása a megye négy legjelentősebb településén, 1872-1914. (Zárójelben a virilis jegyzékre felkerült póttagok /221-240./ száma)

település neve	1872	1874	1879	1884	1888	1894	1899	1903	1909	1914
Bonyhád	22 (3)	17 (2)	22 (2)	13 (2)	10 (1)	12 (2)	11 (1)	9 (1)	9 (2)	13
Dunaföldvár	23 (3)	21 (3)	7 (3)	14 (5)	12 (2)	17 (1)	14 (2)	17 (5)	14 (3)	10
Paks*	25 (1)	29 (2)	35 (3)	39 (1)	25 (1)	20 (3)	22	22 (1)	14 (3)	13
Szekszárd	31 (4)	30 (3)	31 (2)	33 (1)	37	38 (2)	38 (2)	32	37 (3)	40
összesen	101(11)	97(10)	95(10)	99(9)	84(4)	87(8)	85(5)	80(7)	74(11)	76

*A Gyapa pusztai lakhellyel feltüntetett virilisekkel együtt

20. táblázat: A megye közepes nagyságú települései, egykori mezővárosai virilisek közti reprezentációja, 1872-1914. (Zárójelben a póttagok száma)

település neve	1872	1874	1879	1884	1888	1894	1899	1903	1909	1914
Bátaszék	2 (1)	1 (1)	4 (1)	3	4 (1)	3	6	7 (3)	5	2
Dombóvár*	7	7 (1)	10	10 (1)	8	12	8 (2)	8	7	11
Tamási	10	3 (2)	7	3 (1)	5	6 (1)	4	6	3 (1)	6
Tolna	6	11	5 (1)	3	5 (2)	6 (2)	4	6	8	4
összesen	25 (1)	22 (4)	26 (2)	19 (2)	22 (3)	27 (3)	22 (2)	27 (3)	23 (1)	23

* Egyes években – ld. 1870-es, 1880-as évek – nem tüntették fel külön az újdombóvári lakhelyűeket, akik így Dombóvárnál jelentek meg

³⁰⁸ Az utóbbiak közé a megye egykori mezővárosi jogú települései közül pl. Felsőireg, Döbököz, Miszla, Tevel nem csupán a kisebb kereskedelmi vonzáskörzet, közigazgatási szerepkör, kisebb lakosság szám miatt nem került a 21. táblázatba, hanem azért is mert virilisek közti reprezentációja jelentősen elmaradt azokétól.

Az előbbiektől is elmaradt a kisebb mezővárosi települések összesített értéke. Bár Gyönk, Hőgyész, Kölesd, Ozora, Pincehely és Simontornya gyakorlatilag folyamatosan, minden vizsgált időpontban képviselve volt helyi virilistáival a megyei virilisek közt, együttes részarányuk a vizsgált korszakban csak egy időpontban közelítette meg az előbbi települések értékét, 1888-ban az összlétszámuk megközelítette a húszat (17 fő, 7,7 %). Ezen kívül számuk 7 és 13 fő között (3,1-5,9 %) közt alakult.

21. táblázat: A megyei virilisek számának alakulása Tolna megye kisebb mezővárosi településein, 1872-1914. (Zárójelben a póttagok száma)

település neve	1872	1874	1879	1884	1888	1894	1899	1903	1909	1914
Gyönk	1	3	5	3	3 (3)	2	4	2	1	1
Hőgyész	1 (1)	1	3	2	6	4	4	3 (1)	1	1
Kölesd	1	1	2	2	1	2	1	1	0	2
Ozora	2	4	0 (1)	2	2	2	2	2	3	1
Pincehely	2	1 (1)	2	1 (1)	2	2	1 (1)	2	1 (1)	1
Simontornya	0	1	2	1 (1)	3	0	1	1	1	3
összesen	7 (1)	11 (1)	14 (1)	11 (2)	17 (3)	12	13 (1)	11 (1)	7 (1)	9

A megye településhálózatának korabeli jellemzőiről eddig elmondottak a fenti adatokból is érzékletesen visszaköszönnek. Amíg az első két, virilisek nagyobb számát felvonultató településcsoportba tartozó nyolc település közül hat a megye keleti részén feküdt, öt pedig a Dunamenti településcsoport (Dunaföldvár, Paks, Tolna, Szekszárd, Bátaszék) részét képezte, addig a harmadik csoportba sorolt hat település kivétel nélkül a megye ettől keletre eső, nagy lélekszámú települések tekintetében ritkább szövésű térségében volt található: Gyönk, Hőgyész, Kölesd és Simontornya a simontornyai, míg Ozora és Pincehely a tamási járás részét képezte.

A megye településszerkezeti adottságai, és annak jellemzőiben az elemzett korszakban bekövetkező változások hatása a virilisek számának eltérő településenkénti alakulásában máshol is tetten érhető. Így például Paks, és mindenekelőtt Dunaföldvár virilisek közti részarányának erőteljes csökkenése nyilván nem vonatkoztatható el e települések megrekedésétől, gazdasági életük stagnálástól, amely elsősorban a közlekedés-földrajzi szempontból 19. második felében kedvezőtlené váló földrajzi fekvésüknek volt köszönhető. A vasút megjelenése, a vasúthálózat kiépülése, az annak előtt épp a Duna közlekedési jelentősége (hajóút, teherforgalom) miatt fontos közeledési, forgalmi és kereskedelmi jellegű településeket vette vissza jelentősen, amit még fokozott, hogy a két nagy mezőváros vasúthálózatba történő bekapcsolódására csak nagyon későn, 1896-ban, egy h.é.v szárnyvonat (Paks-pusztaszabolcsi vasút) révén került sor. Előbbiekkel szemben áll Szekszárd előretörése, ami a virilisek közti részarányuk – abszolút értékekben is megmutatkozó – növekedése mellett főként a másik három településsel történő egybevetés révén válik érzékletessé. A korszak kezdetén, az 1870-es években a másik három településhez hasonló értékekhez képest, a szekszárdi virilisek számbeli fölénye főként az 1880-as évek végétől bontakozott ki (Előtte, egy-két időpontban

/1879, 1884/ Paks viriliseinek száma meg is haladta Szekszárdét.) E folyamatban a megyeszékhelyi funkció fejlődést generáló hatását kell elsődlegesen kiemelnünk, amelynek soktényezős felhajtóerejére az értekezés V. részében részletesen is kitérünk.

Bár egy technikai jellegű probléma³⁰⁹ miatt a 20. táblázat adatai nem érzékeltetik szemléletesen– a virilisek számának jelentős növekedésében is megmutatkozva – Dombóvár dualizmus korában megfigyelhető dinamikus fejlődését, de ha ezt kiküszöbölve, Dombóvár és Újdombóvár értékeit összeadjuk, akkor a két település³¹⁰ esetében az 1870-es éveke eleji 9 főről 22 főre emelkedő értéket konstatálhatunk.

A fenti, 19-21. táblázatban szereplő települések mellett a virilisek közt bírt jelentős részesedés még két településcsoportot jelölt ki, a közbirtokos, valamint eszmei községek körét. E települések esetében nem jogállásuknak, közigazgatási szerepkörüknek, a megyei településállomány átlagát meghaladó urbanizáltabb jellegüknek, vagy magasabb népességszámúknak tudható be mindez, hanem elsődlegesen e települések sajátos földbirtokszerkezetének.

Az eszmei községek a nagybirtok allodiális birtokállományaiból, az egykori pusztákból (praedium) szervezett, sok esetben egymással közös határt nem képező³¹¹, az 1870-es években létrejött új típusú közigazgatási egység volt, ami legfőbb sajátossága szerint– amint Benisch Artúr meghatározta az eszmei községekről írt munkájában – a „községi hatóságot gyakorló magánuradalom” volt.³¹² Az eszmei községek megjelenését az 1870. évi törvényhatósági törvény végrehajtásának engedékeny gyakorlata tette lehetővé.

22. táblázat: Az eszmei községekben lakó megyei virilisek számának alakulása 1872-1914 közt*

település neve	1872	1874	1879	1884	1888	1894	1899	1903	1909	1914
Majsamiklósvár	1	4	4	5	14	11	6	9	6	6
Simonmajor	0	1	0	0	1	1	0	0	0	3
Újdombóvár	2	0	0	0	0	0	3	2	9	11
Fürged	0	1	0	3	3	0	1	3	2	0
Szemcse-Csehi*	3	2	2	4	4	2	2	2	2	2
összesen	6	8	6	12	22	14	12	16	19	22

* Az 1870-es években, az eszmei községek megalakulása előtti, vagy azzal egy időre eső időpontokban (1872, 1874), a később hozzájuk tartozó puszták értékeit számítottuk egybe, s adtuk meg itt értékként

A megye területén található hét eszmei község közül Majsamiklósvár, Újdombóvár, Szemcse-Csehi, Fürged, Simonmajor, Gindlycsalád, Dőrypatlan közül az előbbi öt adatait tartalmazza a 22. táblázat, míg az utóbb említett Gindlycsalád, illetve Dőrypatlan a közbirtokos települések adatait feltüntető 23. táblázatba soroltuk. Tettük ezt e két település közbirtokos jellegére, több, vagy épp számos középbirtokos tulajdonos igazgatási közösségére tekintettel, amivel szemben állt a másik öt

³⁰⁹ .Az 1870-es, 1880-as években nem tüntették fel külön az újdombóvári lakhelyűeket, akik így Dombóvárnál jelentek meg

³¹⁰ Egyesüléseikre csak a korszakot követően, 1946-ban került sor.

³¹¹ Így Szemcse-Csehi kettő, Dőrypatlan három, Újdombóvár négy, míg Majsamiklósvár – a tamás járás területének egyharmadát kiteve – hét különálló részből állt. Benisch 1940.

³¹² Benisch 1940:1.

eszmei település eltérő típusú szerveződése, hiszen ezeket egy-egy nagybirtokos tulajdonos uradalmából, különálló birtokterületeiből, pusztáiból áll. További fontos különbség, hogy amíg Majsamiklósvár, Újdombóvár, Szemcse-Csehi, Fürged birtokterületeit a korszak elejétől nagybérletekből állt, azon tőkés nagyüzemi gazdaságok alakultak ki, addig Dőrypatlan és Gindlycsalád birtokainak döntő része a tulajdonosok kezelésében volt, akik azon folytattak különböző minőségű – köztük a mintagazdaságok is voltak – mezőgazdasági termelő tevékenységet.

23. táblázat: A virilisek számarányának alakulása Tolna megye közbirtokos településein, 1872-1914. (Zárójelben a póttagok száma)

település neve	1872	1874	1879	1884	1888	1894	1899	1903	1909	1914
Bölcske (Szt.andrással)	15	12(1)	8 (1)	6	6 (1)	5	8	6 (1)	5	3
Dunaszentgyörgy	9	8	8 (1)	6	5 (1)	5	4 (2)	2 (1)	3	1
Fadd (Hencse pta.-val)	5	5	2	2	2	3 (1)	3 (1)	3	6	6
Gindlycsalád	4	5	8	7	7	10	8	8	11	9
Görbő-Belecska	2	3	2	1	0	1	1	2	1	1
Némedi	3 (1)	4	0	4	3	3	2	1	1	0
Uzd-Borjád	6	6	5	5	4	3 (1)	3 (2)	5 (1)	5	6
Zomba (Dőrypatlan)*	7	7 (1)	4 (1)	7	4	4	4 (1)	2	5	6
összesen	51(1)	50(1)	37(3)	38	31(2)	34(2)	33(6)	29(3)	37	32

A közbirtokosságokkal rendelkező települések talán leginkább figyelemre méltó tendenciáját a korszak elején legtöbb virilissel bíró települések drasztikus visszaszorulása jelenti (ld. 23. táblázat). Ugyanakkor egyes közbirtokos települések, mint a profitábilis gazdálkodást biztosító nagyságú birtokokból álló Fadd, Gindlycsalád esetében még emelkedett is a virilisták száma. Fadd és Gindlycsalád növekvő értékei ellenére a dualizmus korának egészére tekintve, a dunaföldvári járás megyei virilisek közti reprezentációjának jelentős visszaesését dokumentálhatjuk, amely egyrészt, mint láttuk a közbirtokosságok (Bölcske, Dunaszentgyörgy) virilisek közti térvesztésének, másrészt a két nagy mezőváros, Paks, és Dunaföldvár csökkenő értékeinek tudható be.

A következőkben a megyeszékhely, Szekszárdot vesszük részletesebb elemzés alá, amelynek során a virilisek számának, valamint foglalkozási, illetve társadalmi összetételének időbeli alakulására is részletesen kitérünk.

II.C.1.a. A SZEKSZÁRDI VIRILISEK ÖSSZETÉTELE 1872-1914

Szekszárd dualizmuskori fejlődéstörténetét alapvetően két, ellentétes irányú tendencia jellemezte. A korábban sem kiemelkedő jelentőségű mezőváros, mely az 1871. évi törvény értelmében nagyközséggé minősült vissza, a vasúthálózat fővonalaiból való kimaradással – a szárnyvonal is csak megkésve, 1883-ra épült ki – gyakorlatilag azt a lehetőséget veszítette el, ami a hasonló adottságú

Kaposvárt, illetve a jóval kisebb Dombóvárt intenzív fejlődési pályára állította.³¹³ Viszont az államigazgatás és szakigazgatás differenciálódásával és terebélyesedésével együtt járó modern polgári állam kiépülése komoly felhajtó erőt jelentett a megyeszékhelyi funkciót ellátó kisváros számára. A századfordulóra városias formát nyerő belváros, a kiépülő intézmények és a polgárosodás megannyi megnyilvánulása mellett a társadalmi struktúrában, főként az elitcsoportokban végbement változás is jelzi azt a folyamatot, amely által Szekszárd a dualizmus kezdetén hasonló nagyságú és jellegű Tolna megyei mezővárosok (Bonyhád, Dunaföldvár, Paks) közül a korszak végére egyértelműen kiemelkedett. Szekszárd dualizmuskori társadalmáról széles körben ismertek Tóth Zoltán munkái, melyek a társadalmi mobilitás formáit egyedülálló részletességgel elemezték a forrásanyagul szolgáló árvaszéki irategyüttesen.³¹⁴ A kisváros társadalmát egyik munkájában középrétegre, mezővárosi blokkra és városi peremrétegre osztó Tóth Zoltán kutatásai elsősorban az általa együttesen mezővárosi blokknak nevezett kistulajdonos-kistermelő parasztságra és iparosságra, illetve a hozzájuk kapcsolódó szegényparasztokra és iparos segédekre irányultak.³¹⁵ Így értelemszerűen nem kapott akkora hangsúlyt a virilisták nagy többségét adó, középrétegbe sorolt hivatalnokok, értelmiségiek, tehetős polgárok és vállalkozó tőkések elemzése.³¹⁶

Szekszárd, Tolna megye székhelye 1873-1905 között nagyközség, és csak ezt követően vált rendezett tanácsú várossá. Lakossága 1870-től 1910-ig 12 001-ről 14 947-re nőtt, annak ellenére, hogy 1890-1900 között 451 fővel csökkent. A település felekezeti megoszlása a vizsgált időszak alatt jelentősen nem változott: a katolikus többség (75-78%) mellett jelentős református (14-15%) és izraelita (6-7%) közösség élt itt.³¹⁷ Az 1890-es években lejátszódó negatív népességsökkenés oka a filoxérovész, amely alapjaiban rázta meg az elsődlegesen szőlő- és bortermelésre épülő város társadalmát. Ez a kortársakat is szembesítette a megye és Szekszárd egyoldalú gazdasági szerkezetével. Így ifj. Leopold Lajos szociológust is, aki 1907-ben megjelent *Gyárak nélkül* című esszéjében a megyében is megfigyelhető népességsökkenés okát már az iparfejlődés elmaradásában látta.³¹⁸ A településen még 1910-ben is csak két nagyobb üzem működött, a selyemgyár és Molnár Mór nyomdája. Ezek mellett még négy üzem működött 11-20 fő közötti létszámmal. 1910-ben még mindig a mezőgazdaság foglalkoztatta a lakosság többségét, a kereső népesség 49,6 %-át, míg az iparban, kereskedelemben és a közlekedésben foglalkoztatottak aránya 27,1 % volt.³¹⁹

Elsőként tekintsük át, hogyan változott Szekszárd képvisellete a megye legnagyobb adófizetői között. A korszakot hozzávetőlegesen dekádokra osztva a virilisek száma a következőképpen alakult: 1872-1880: 28-32, 1881-1890: 27-33, de 1888: 36; 1891-1901: 36-39; 1902-1908: 29-33, de 1907: 37;

³¹³ Ezt mi sem tükrözi jobban, mint a népesség alakulása, hiszen míg Szekszárd népessége az 1869. évi 11069-ről 1910. évi 14947-re emelkedett, addig Kaposvár és Dombóvár lakossága a kezdeti 6649 illetve 1945 főről a korszak végére 24124 illetve 6785 főre növekedett. Népszámlálás I. 1923:258, 262-263.

³¹⁴ Szekszárdon folytatott kutatásait összegző munkái: Tóth Z. 1980.; Tóth Z. 1989.; Tóth Z. [1989]

³¹⁵ E kategorizálás fogalomkincsét, illetve az elemzés sorrendjét ld. Tóth Z. 1980:352-354.

³¹⁶ E rétegekről ld. Tóth Z. [1989]:307-317, 400-402.

³¹⁷ Népmozgalom 1974:123., illetve Népszámlálás I. 1912:50.

³¹⁸ Leopold L. 1907.

³¹⁹ Tóth Z. [1989]:292-299.

1909-1917: 37-42. A számsorból kiolvasható, hogy a virilisek számában jelentős - 30-35%-os - növekedés történt a korszak alatt, amivel a város részaránya a vármegye legnagyobb adófizetői között 13-14%-ról 17-19%-ra emelkedett. Az utóbbi érték több mint háromszor nagyobb, mint Szekszárd Tolna vármegye népességéhez viszonyított aránya (1910-ben 5.6%).

Érdekes, hogy az első két évtized meglehetősen stabil értékeihez képest a jelentős növekedést a filoxéravéssel terhelt 1890-es évek jelentik. Ennek valószínű magyarázata, hogy a filoxéra okozta károk, illetve a szőlő újraterelítésére kapott adómentességek a megyei virilis listán többségben lévő földbirtokos réteg adóját csökkentették. Ez értelemszerűen a polgári foglalkozásúak virilis jegyzékre kerülésének kedvezett. Az alábbi táblázat elemzésével erre is választ kapunk. A szekszárdi elit összetételének vizsgálatát először a virilisek foglalkozási megoszlásának időbeli alakulásának elemzésével kezdjük (ld. 25. táblázat).

25.táblázat: A vármegyei virilis listára került szekszárdiak foglalkozási megoszlása /A oszlopok /, és ugyanez az értelmiségiek kétszeres adószámításának mellőzése esetén / B oszlopok / ³²⁰

Foglalkozás	1872		1881		1892		1902		1913	
	A	B	A	B*	A	B	A	B	A	B
értelmiség:	21	15	17	.	19	11	18	15	21	17
ügyvéd	8	5	7	.	9	4	9	8	9	7
• más jogi foglalkozású	4	4	5	.	1	1	0	0	3	2
• vármegyei tisztviselő	4	3	3	.	2	2	1	1	1	1
• orvos	3	3	1	.	3	3	3	3	2	2
• mérnök	2	-	-	.	1	1	2	2	1	1
• gyógyszerész	-	-	-	.	1	-	2	-	2	2
• egyéb	-	-	-	.	2	-	1	1	3	2
földbirtokos	3	4	2	.	4	4	4	4	3	3
mezőgazdasági bérlő	-	-	1	.	2	2	1	1	2	2
földműves	-	-	-	.	-	2	-	1	-	-
kereskedő	2	3	3	.	5	8	6	5	10	12
ezen belül:										
bankár (hitélet)	-	-	-	.	-	-	-	-	3	2
iparos	1	4	2	.	3	6	2	4	3	7
vállalkozó	4	5	1	.	3	3	1	1	0	0
háztulajdonos és magánzó	0	0	1	.	1	1	2	3	2	3
összesen:	31	31	27	.	37	37	34	34	41	41

* 1881-ben ennek elkészítésére nem állt rendelkezésre adónévjegyzék

Mint látható, az egész korszakban érvényesült az értelmiség fölénye, habár részarányuk jelentős mértékben csökkent (68%-ról 51%-ra). Figyelemre méltó az ügyvédek magas száma, akiknek az értelmiségen belül elfoglalt súlya végig a korszakban magas maradt (38%-ról 42 %-ra). Más jogi pályákon dolgozók (bírók, ügyészek, közjegyzők) némi pozícióvesztése mellett egyértelműbb tendencia érvényesült a vármegyei tisztviselők számának csökkenésében. Ennek okát az utóbbiak esetében a valós gazdasági térvésztsük mellett a bizottságba kerülés számukra másik két biztos módjában kereshetjük (választás útján, tisztség után). Összességében elmondható, hogy az értelmiségen belül, de a virilisek egészét tekintve is meghatározó volt a jogi végzettségük jelenléte, ami hűen tükrözi egyrésről a

³²⁰ MNL TML, Alispáni i. 149/1871., 714/1871., 981/1881., 1780/1891., 1300/1901., 6070/1913.

kisváros megyeszékhelyi funkciójából adódó, másrésről a kor elsősorban jogi tudásra számot tartó igényét, illetve az ennek megfelelő oktatás szerkezetét. Az első két időpontban rajtuk kívül csak orvosok és mérnökök találhatók a virilisek között. 1892-től már találhatunk köztük egyházi személyt, országgyűlési képviselőt, lapszerkesztőt és főgimnáziumi tanárt is.

Szekszárd mezővárosi jellegéhez képest meglepő, hogy az egész korszakban relatíve alacsony volt a virilis listára került földbirtokosok és földbérlők száma. Ugyanakkor majdnem minden virilis rendelkezett földingatlanokkal, elsősorban szőlővel. Például 1897-ben a város legnagyobb birtokosai közé tartozott dr. Haidekker Béla ügyvéd és Leicht Lajos fakereskedő.³²¹

A „főállású” földbirtokosok egyik részét képezték a nemesi származásúak. Közülük a legjelentősebb és egyben a település legvagyonosabb családja az Augusz család volt. Bárány Augusz Antal, majd fia Imre szekszárdi és faddi birtokaik után a megye legnagyobb adózói közé tartoztak. A másik részt az aktív munkától visszavonult kereskedők és iparosok alkották, akik ekkor már földbirtokaik alapján kerültek a virilisek közé. Ahogy erről az egykori nekrológ Albanich György kereskedő esetében is beszámolt: *„1859-ik évben nyugalomba vonult, és egyedül mezőgazdasággal, kiterjedt szekszárdi szőlőinek kezelésével foglalkozott.”* - még 31 éven keresztül.³²² Albanichhoz hasonlóan tőkéjét földbirtokba beruházó virilis iparos volt még Ferdinánd Antal gombkötő, Schneiderbauer József kádár, Mayer János molnár, Ludvig József kefekötő és Kunczer János bognár. A mezőgazdasági bérlőket kivétel nélkül a Leopold család valamelyik tagja képviselte a megye virilisei közt.

Ugyancsak meglepőnek tűnhet a kereskedők szerény jelenléte a korszak elején. Ellenben nem az, ha figyelembe vesszük azt az 1851-ben készült névjegyzéket, amely csak huszonöt kereskedőt tüntetett fel a településen.³²³ 1872-től 1913-ig a kereskedők aránya a szekszárdi virilisek között 6,4 %-ról 24,4 %-ra nőtt. Ezt figyelembe véve a város virilis elitjén belül történt legnagyobb változásnak a kereskedők számának növekedését nevezhetjük, ami ekvivalens az értelmiség arányának csökkenésével. A kibontakozó gazdasági fejlődés, a polgári életforma terjedése, Szekszárd megyeszékhely funkciója és a vasúti összeköttetés megteremtése 1883-ban mind olyan tényező, ami a kereskedelem és ágazatainak fejlődését indukálta. Így az 1892. évi virilis jegyzéken szerepelt már a vendéglős, míg 1913-ban a hitelintézet is képviseltette magát három bankárral.

1872-ben a vállalkozók - regálé- és haszonbérlekkel együtt - még jelentős számban és arányban voltak találhatók a község virilistái között. Mozgósítható tőkéjükkel útépitésre, építőanyagok szállítására és más, elsősorban a vármegye által meghirdetett munkára vállalkoztak, regálé- illetve haszonbérleteket (italmérés, téglavetés) és adóbérleteket kötöttek. A nagy vasútépítési láz lanygulása és a tőkeerős konkurencia megjelenése, a regálé- és haszonbérleti lehetőségek csökkenése mind szűkítették ennek a tevékenységi formának a lehetőségeit. Az ezt megelőző vállalkozók esetében ez a gazdasági profil

³²¹ Gazdacímtár 1897:118.

³²² Albanich György életéről ld.: Szekszárd Vidéke 1890. 13. 2-3.

³²³ Glósz [1989]:239.

tisztulásával járt. Így például a Leopold testvérekénél, akik a borkereskedéssel, majd az 50-es évektől regálé, - illetve adóbérléssel, majd útépítéssel foglalkoztak, amikor az első közösen történt földbérléseket (Paláncpuszta, Józsefpuszt, majd 1873-tól Ózsák pta.) követően Sándornak az 1880-as évek elejére a nagybérleten való gazdálkodás vált a fő profiljává, míg Károly pedig a 90-es évekre a város legjelentősebb borkereskedőjévé nőtte ki magát.³²⁴

A kereskedelemmel szemben az ipar képviselője - pozíciójavulás ellenére - az egész időszakban csekély maradt. Ipari tőkéről szó sincs. Molnár Mór a város egyetlen rt.-ként működő vállalkozásának, a nyomdának névadója és társtulajdonosa is csak a városi virilis tagságig jutott. A vizsgált időpontokban mészárosok, molnár, szeszfőző, téglagyáros, óra-ékszerész, kéményseprő és építész szerepelt a megyei virilisek között.

Felmerül a kérdés, hogy az értelmiségiek preferálására beépített kétszeres adóbeszámítás mellőzésével, miként módosul a település viriliseinek foglalkozásszerkezete? Ennek megválaszolására az adónévjegyzékek segítségével összeállítottuk az eszerint kiigazított listákat (ld. 25. táblázat, B oszlop). Amint várható volt, a kétszeres adószámítás kizárásával az értelmiségiek száma csökkent, a kereskedőké és iparosoké pedig nőtt. Kivétel valamelyest az 1902. év, amikor a kereskedők számában tapasztalható – két kieső iparkamarai tag révén – némi pozícióvesztés. A kétszeres adószámítás mellőzésével az iparosok száma és aránya emelkedett a leginkább, akiknek ily módon 1913-ban elért 17%-os részesedése megfelel a törvényhatósági jogú városok 1910-ben mért országos átlagának. Másik figyelemre méltó változás, hogy az egyszeri adószámítás kizárólagos érvényesítésével a gazdagparasztság 1892-ben és 1902-ben képviselőt nyert volna a megyei virilistái között.

A társadalmi összetétel további vizsgálatának izgalmas kérdése, hogy az 1848-49 előtt gyökeresen eltérő jogi-társadalmi helyzetben lévő rétegek – a privilegizált nemesség és a diszkriminált zsidóság – jelenléte miképp módosult a Szekszárdról a megyei virilisei közé kerültek körében. 1872-ben, az elsőként összeállított megyei virilis jegyzék még erősen az 1848 előtti társadalmi rendszer lenyomatát hordozta magán. A 31 szekszárdi virilis közül a többség (16) nemesi származású volt.³²⁵ A „régiből” megőrzött fölényüket mutatja még, hogy az első húsz virilis között tizenöten voltak. A helyi zsidók közül ekkor még csak öten kerültek a megyei virilis jegyzékre, a legelőkelőbb helyen – a 121.-en, még vállalkozóként – Leopold Sándor. A zsidók virilisek közötti jelenlétének további alakulását a 26. táblázat mutatja.

³²⁴ Erről ld. részletesebben Leopoldokról szóló következő tanulmányaink megfelelő részeit: Csekő 2006a:458-459.; Csekő 2007:416-417.; Csekő 2013:280-282., 284-298.

³²⁵ MNL TML, Közp. Vál., 1865. és 1875. évi választói névjegyzékek, illetve MNL TML, Nemesi Közgy. i., Összeírások – Ö 554, 1847. évi nemesi összeírások, dunaföldvári alsó járás

26. táblázat: A zsidók száma (A) és aránya (B) a szekszárdi viriliseken belül³²⁶

foglalkozás	1872		1881		1892		1902		1913	
	A	B(%)	A	B(%)	A	B(%)	A	B(%)	A	B(%)
értelmiség	0	0	0	0	1	5,5	2	12,5	3	15,7
földbirtokos	0	0	1	50	0	0	0	0	1	33,3
földbérlő	0	0	1	100	2	100	1	100	2	100
földműves	0	-	0	0	0	-	0	-	0	-
kereskedő	2	100	3	100	4	80	3	50	6	60
iparos	0	0	1	50	1	33,3	1	50	1	33,3
vállalkozó	3	100	1	100	3	100	1	100	0	-
háztulajdonos és magánzó	0	-	0	0	1	100	0	0	0	0
Összesen:	5	16,1	7	25,9	12	32,4	8	23,5	13	31,7

Amint látható, a számuk és az arányuk is nagymértékben növekedett. Emellett a zsidó vagyonos elit erősödését mutatja az a tény is, hogy amíg 1872-ben a megye első 100 legnagyobb adófizetője között egy szekszárdi zsidó se szerepelt, addig 1913-ban már hét.

Ha a táblázatra tekintünk, a korszak első két időpontjára nagyon pasztikus képet kapunk. A feudalizmusból örökölt struktúrán nem sok módosulás tapasztalható. A zsidóság elitjének gazdasági tevékenysége a kereskedelemre, vállalkozásra és földbérleten történő gazdálkodásra szorítkozott. E területeken a virilisek között kizárólagos volt a képviseletük. Viszont az emancipáció első jeleként Bien Márton 1881-ben már földbirtokosként került a virilis jegyzékre. Ezzel szemben a nem zsidó virilisek érvényesülési területe kizárólag a értelmiségi pályákra, földbirtokra és az iparra korlátozódott.

Ennek a pregnáns elkülönülésnek a bomlása az 1890-es években már tetten érhető. Habár a virilis zsidóknak továbbra is a kereskedelem a legfontosabb gazdasági területe, képviselőik megjelentek az értelmiségiek – kivétel nélkül ügyvédek – és az iparosok között. Ezzel párhuzamosan a virilisek között 1892-ben már megtalálhatók voltak a keresztény kereskedők is, például, Tóth Gyula nagyvendéglős, ha őt vendéglősként ideszámíthatjuk.

A korszak legjelentősebb zsidó családja a Leopold volt, akik közül hatan is szerepeltek a megyei virilis listákon, sőt Sándor 1905-1907 között, unokaöccse Kornél pedig 1914-1918 között háromszor volt a város legnagyobb adófizetője. Ugyancsak többen voltak a megyei virilisek között a Pirnitzerek, Szekszárd első nagyruházának tulajdonosai.

Mint már a korábbiakban láttuk, 1872-ben a szekszárdi virilisek között legnagyobb számban a nemesi származásúak fordultak elő. Augusz Antal kivételével mindannyian állásban voltak. Ügyvédek, bírók és vármegyei tisztviselők, Sass István tiszti főorvos és Vizsolyi Gusztáv alispán kivételével valamennyien jogi végzettséggel rendelkeztek. A vármegye a korszakban továbbra is a nemesi

³²⁶ A táblázat összeállításához elsődlegesen a szekszárdi izraelita hitközség anyakönyveiről készült másolatok levéltárba adott példányaait, illetve egyéb iratait, így például a Szekszárdon lakó zsidókról 1850-ben készült összeírás másolatát használtuk fel. MNL TML, Felekezeti anyakönyvi gyűjt., izraelita anyakönyv., Szekszárdi hitközség

származásúaké volt. Ha csökkenő számban is, a szekszárdi virilisek között mindig megtalálhatók voltak a vármegye tisztviselői. A helyi elittől elkülönülő csoportot képeztek, hiszen többségüket - főleg a tehetősebb középbirtokos családok tagjait – csak a hivatal kötötte Szekszárdhoz, a városban jelentősebb vagyonnal nem rendelkeztek. A megyeszékhelyen viselt tisztség sokszor csak a politikai karrier egy állomása volt. Így például az országos történelemből ismert Vizsolyi Gusztáv és Perczel Dezső mellett Simontsits Elemér esetében is, akit 1914-ben a képviselőház alelnökévé, majd az Országos Hadsegélyező Bizottság ügyvezető alelnökévé választottak.³²⁷

Adóalapjukban a tisztségük után fizetett adó nem volt meghatározó. Például az 1872-ben vármegyei virilis listán 9. Vizsolyi Gusztáv alispán és 80. Domsich Lajos árvaszék elnökének tisztsége után fizetett jövedelmi adója elenyésző részét képezte - előbbinél 2%, utóbbinál 12% - adóalapjuknak.³²⁸ Ez az arány az 1905-ben 156. Forster Zoltán első aljegyző 632 K adójában is csak 27 % volt.³²⁹

Más jogi pályák is a megyeszékhelyre vonzották a vidéki földbirtokosok képviselőit. Például, amíg Závody Albin faddi és dr. Pesthy Pál uzdi földbirtokosok bírói, addig Koncsits Pál tamási földbirtokos ügyvédi karrierje miatt költözött Szekszárdra. Mindennek ellenére időszakunk alatt jelentősen csökkent a nemesi származásúak virilisek közötti reprezentációja. Amíg a 10 legnagyobb szekszárdi adófizető közt még 1872-ben heten voltak, addig 1917-ben már csak négyen. Az igazi változást inkább már az jelzi, hogy Kovács S. Endre főispán kivételével a többiek – Szeghy Sándor, Szondy István és Bodnár István – ezt a pénzügyterületen betöltött pozíciójuknak köszönhették.

A korszakunk második felében Szekszárdon a hitelélet vált az egyetlen gazdasági területté, ahol jelentős tőke és jövedelem akkumulálódott. A vagyonosodás és a legnagyobb adófizetők közé kerülés leghatékonyabb és legbiztosabb módjává egy banki jutalékos állás elnyerése vált. Szekszárd két bankjának - az 1846-ban alakult Szekszárdi Takarékpénztár és az 1885-ben alapított Tolna m-i Takarékpénztár és Hitelbank - gyors fejlődését az 1896-1916 között kifizetésre kerülő jutalékok közel 300 %-os növekedése is tükrözi.³³⁰

Ez a növekedés kifejeződött a banki jutalékosok virilis listán elfoglalt pozícióinak javulásában és adóalapjuk összetételének változásában is. Míg az 1894-ben 664 Ft adóval a vármegyei lista 74. helyén szereplő Fejős Imre takarékpénztári vezérigazgató adójában még nem a banki jutalék volt a meghatározó elem (306 Ft, 46%), addig a vezérigazgatói székben őt követő 1901-ben a megyei listán 44. Örfy Lajos ügyvéd kétszeresen számított 1592 K adójában már igen (1134 K, 71%).³³¹ De hasonló tendencia érvényesült az igazgatók esetében is. Például Schneiderbauer József iparos-földbirtokos 1894-

³²⁷ Révai 1924..., Simontsits Elemérre még ld. Garay Naptár 1909:68-70.

³²⁸ MNL TML, Alispáni i. 1496/1871.

³²⁹ Forster Zoltán fizetésére ld. a vármegyei tisztviselők fizetésrendezéséről szóló korabeli cikket, illetve fizetési táblázatot. Tolnamegyei Közlöny 1904. szeptember 1. 3-4.

³³⁰ Pénzügyi Compass 1897:650-651, illetve a Tolnamegyei Takarékpénztár és Hitelbank, illetve a Takarékpénztár közgyűléseiről beszámoló cikkek: Tolnavármegye és a Közérdek 1916. február 24. 1-2.; Tolnavármegye és a Közérdek 1916. február 17. 4.

³³¹ A Fejős Imre 1894. évi, illetve Örfy Lajos 1901. évi adóbizonyítványainak lelőhelye: MNL TML, Alispáni i. 2073/1894; 1300/1901.

1902 közötti adóalapjában úgy nőtt a jutalék után kirótt III. kereseti adó aránya 29,6 %-ról 45%-ra, hogy közben a vármegye legnagyobb adófizetői között a 202. helyről a 119.-re lépett előre.³³²

Az előbbieken felvázolt folyamat korszakunk végére olyannyira átstrukturálta a város vagyonos elitjének élmezőnyét, hogy 1916-ban a megye 50 legnagyobb adófizetője közé került tíz szekszárdi közül nyolc volt valamelyik helyi bank igazgatóságának a tagja. Amit erősít az a tény, hogy kettő kivételével adóalapjukban a banki pozíciójuk után fizetett adó volt a meghatározó (ld. 27. táblázat).³³³

27. táblázat: A szekszárdi bankok igazgatóságainak tagjai 1916-ban³³⁴

név, foglalkozás	B	C	D	E	F
Tolna m-i Takaréék és- Hitelbank:					
Dr. Leopold Kornél (elnök), ügyvéd	9.	7527 (d)	4956 (d)	66	1903. (84.,934K /d/)
Ifj. Leopold Lajos, földbérlő	35.	2684	797	30	1911. (149.,612K)
Szeghy Sándor, gyógyszerész	39.	2492 (d)	1648 (d)	66	1909. (131.,679K/d/)
Bodnár István, lapszerkesztő	48.	2047 (d)	1699 (d)	83	1911. (-)
Dr. Martin József, földbirtokos	81.	1228	806	66	1909. (142.,642K/d/)
Szekszárdi Takarékpénztár:					
Leicht Lajos (elnök), fakereskedő	50.	1957	1422	73	1895. (pt.20.,209Ft)
Tóth Károly, társulati főmérnök	22.	4086 (d)	1538 (d)	38	1891. (73.,543Ft/d/)
Dr. Steiner Lajos, ügyvéd	43.	2196 (d)	1554 (d)	71	1887. (-)
Szondy István, gyógyszerész	47.	2052 (d)	1564 (d)	76	1902. (180.,478K/d/)
Dr. Örfly Gyula, ügyvéd	61.	1628 (d)	1476 (d)	91	1914. (-)

B: megyei virilis jegyzéken elfoglalt hely. C: adó. D: a banki jutalék után fizetett adó E: a D részesedése a C-ből. F: a banki jutalékosok közé kerülés időpontja; a megyei virilis listán akkor elfoglalt pozíció és fizetett adó. Rövidítések: Ft: forint, K: korona, d: kétszeresen számított adó, pt.: póttag.

Amint a 27. táblázatból látható, az igazgatósági tagok többsége már tehetős, vármegyei virilisek közé tartozó polgár volt, amikor tagja lett valamelyik bank igazgatóságának vagy felügyelőbizottságának. Az előbbi nem véletlen, hiszen többségük vagyonos családból származott. Így például a Leopoldok, dr. Martin József, Leicht Lajos és Örfly Gyula édesapja is már megyei virilis volt. Viszont Bodnár István, dr. Leopold Kornél lapjának, a Tolnavármegye és Közérdeknek a főszerkesztője csak a bankban betöltött pozíciójának köszönhetette, hogy virilis tagja lehetett a megyegyűlésnek. Igazgatósági taggá történt választása előtt a városi virilis jegyzéknek is csak 56.-ként volt a tagja. Még szembetűnőbb a korábbi vezérigazgató fiának, Dr. Örfly Gyulának az esete, aki 9/10-d részben a banktól élvezett jövedelme után fizetett adójával volt 61. a megyei virilisek között. A kétszeres adószámítás mellőzésével is a 109. lett volna a vármegye legnagyobb adózóinak listáján.

³³² Uo.

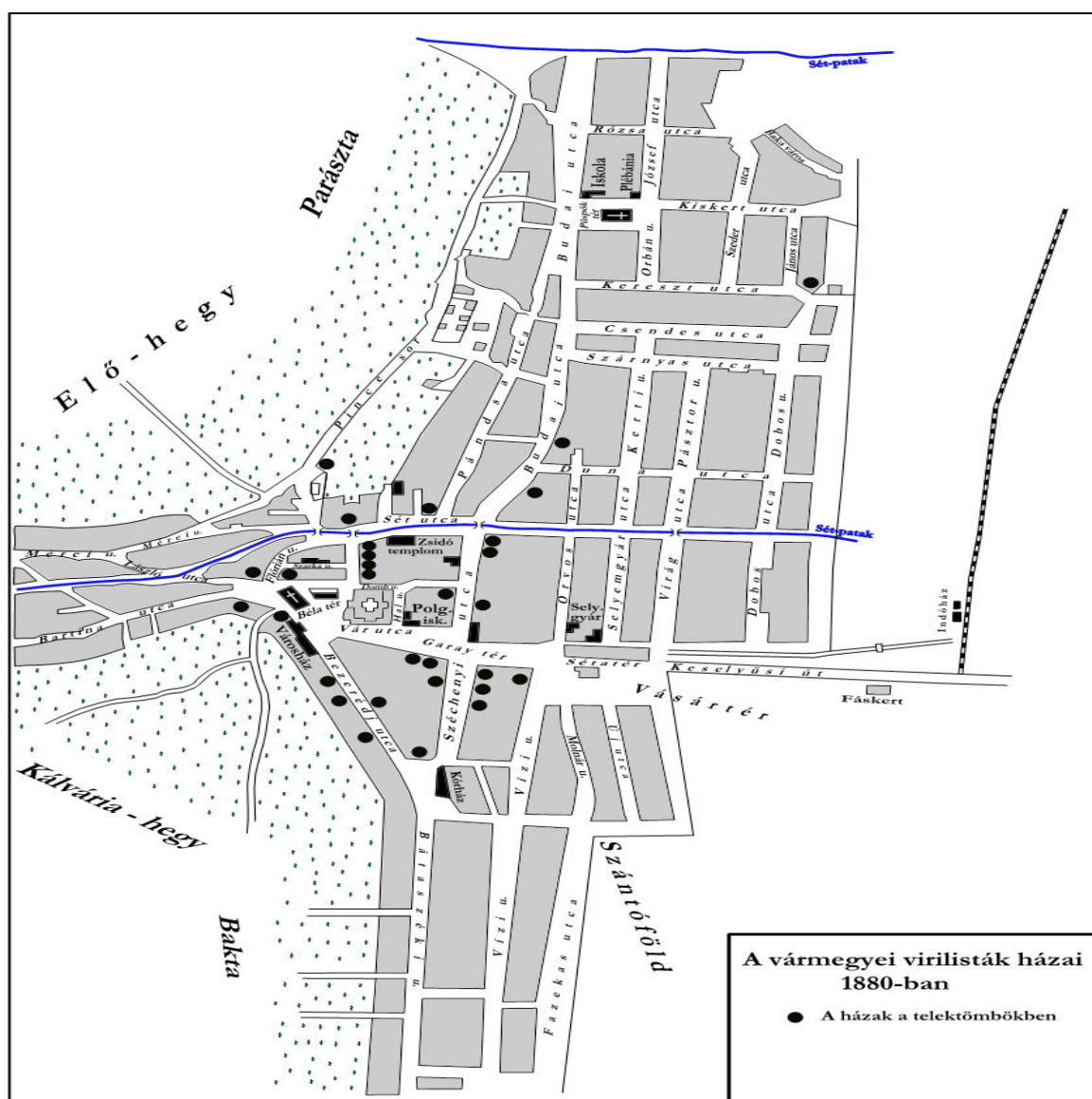
³³³ A Szekszárdi Takarékpénztár, valamint a Tolnamegyei Takaréék és Hitelbank jutalékosairól 1915. szeptember 9-én és 10-én készült kivonatok Szekszárd r.t. város III. oszt. adókimutatási lajstromából, MNL TML, Alispáni i. 446/1916.

³³⁴ Uo.

Ha a megyei virilisek házingatlanaiknak a település területén történő elhelyezkedését kívánjuk megvilágítani, akkor Szekszárd esetében legkönnyebben két házjegyzékben foglalt adatokhoz fordulhatunk. A két házjegyzékkel³³⁵ ellátott évre, az 1880-as és 1900-es évre gyűjtöttük össze – az abban az évben fizetett adók alapján – az 1881. és 1901. évi virilisták közé került szekszárdiak házait.³³⁶ A virilisták száma az előbbi esetben 27 rendes tag és 2 póttag, az utóbbi esetben pedig 37 rendes tag és 2 póttag volt, míg a tulajdonukban lévő házak száma 1880-ban 30, 1900-ban pedig 67 volt. Az utóbbihoz még két üresen álló háztelek, illetve további nyolc épületben bírt résztulajdon is társult. Már önmagában ezen összesített számadatok alapján is levonhatók bizonyos következtetések, mindenekelőtt az, hogy a házingatlanok terén jelentős vagyoni gyarapodás konstatálható a város virilis elitjét illetően. Azonban a virilisták gyarapodása közel sem volt egyenletes. Ugyan 1900-ban igen széles körre volt jellemző, hogy több házzal is rendelkezett, azonban erőteljes differenciálódás is megfigyelhető. Így nevével együtt négy háznak volt tulajdonosa Stann István építész-építőmester, három és félnek László Lajos ügyvéd, és három-három háznak pedig Zsigmond Ferenc iparos, magánzó, valamint Fördös Vilmos vármegyei tiszti ügyész. Utóbbinak két egymással szomszédos háza a város főteréhez, a Béla térhez közel, a Bezerédj utcában volt. Azonban a legtöbb házzal nem ők bírtak, hanem a kilenc házzal rendelkező Adler N. János és a nyolc házat tulajdonló Abaffy Gyula ügyvéd. Kettőjük házait a többiektől eltérő jelekkel vittük a térképre (ld. 1. és 2. térképet).

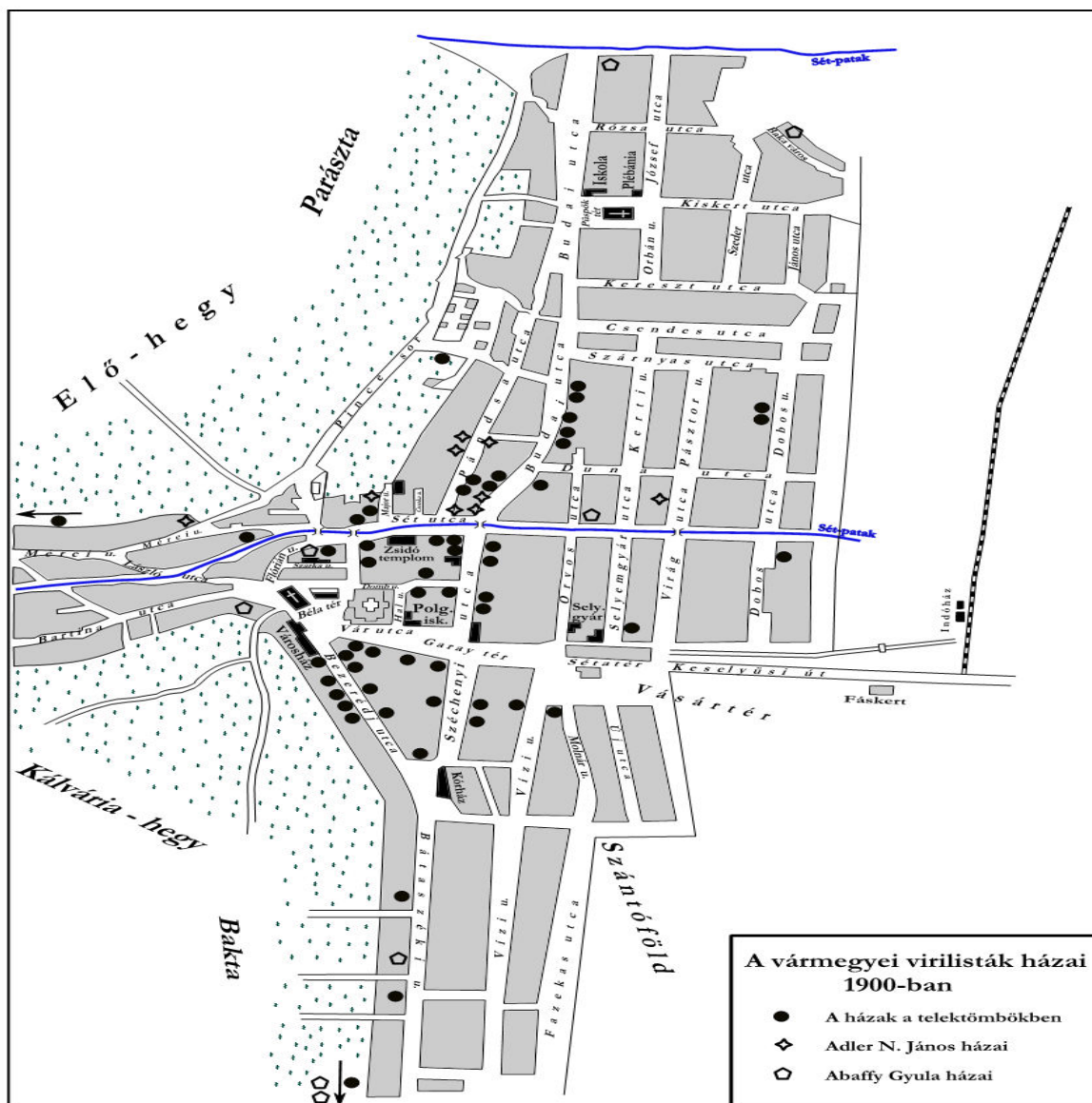
³³⁵ 1880. évi, valamint 1889/1900. évi házszámjegyzékek, MNL TML, Földm. Igazg., Szekszárd

³³⁶ Az 1881. évi, illetve 1901. évi vármegyei virilis jegyzékeket az azokat megelőző években, 1880-ban és 1900-ban állították össze. Lelőhelyeik: MNL TML, Alispáni i. 981/1881., illetve 1540/1900.

1. térkép: A vármegyei virilisták házai 1880-ban (Szerkesztette: Kücsán József)³³⁷

³³⁷ Az 1. és 2. térkép szerkesztésében soproni muzeológus kollégánk, Kücsán József segített. A térkép alapjául a Szekszárd a XX. század első évtizedeiben (Szekszárd, 2005. 519.) c. kötet mellékleteként reprint kiadott, feltehetőleg az 1880-as évek második felében készült térkép szolgált.

2. térkép: A vármegyei virilisták háza 1900-ban (Szerkesztette: Kücsán József)³³⁸

A térképekre tekintve rögtön érzékelhetővé válik az a mennyiségi változás, amely a virilista házak számában a húsz év alatt bekövetkezett. Emellett a házak elhelyezkedését tekintve egy terjeszkedési folyamat is megfigyelhető. A város küllemében legkorábban polgárosodó, Sét u.-Széchenyi u.-Bezerédj u.-Béla tér-Flórián u. által ölelt központi magjához képest 1900-ra a város további területei váltak a virilis elit által is kitüntetett, frekventált részévé. Ez mindenekelőtt a Budai utcáról, valamint a térképen még Pándzsó utcaként feltüntetett, de 1900-ban már a Kossuth nevét viselő utcáról mondható el. Ha a két kiemelt háztulajdonosunkra tekintünk, láthatjuk, hogy egészen ellentétes dolog figyelhető meg házaik elhelyezkedését illetően. Míg Adler N. János – aki ekkoriban foglalkozását tekintve már csak háztulajdonosként szerepelt a különböző nyilvántartásokban – háza

³³⁸ A 2. térképre felvitt házak száma nem egyezik meg pontosan a virilisták által tulajdonolt házak számával, mert míg az Alsó-Páskumban fekvő házakat nem tüntettük fel a térképen, a két háztelket, illetve a csak résztulajdon erejéig bírt épületek közül többet igen.

egymáshoz igen közel, területileg jól behatárolhatóan feküdtek, addig Abaffy Gyuláé épp ellenkezőleg, a város különböző részein teljesen szétszórva. Magunk részéről elképzelhetőnek tartjuk, hogy Abaffy esetében a házak nagy száma összefügghet ügyvédi tevékenységével, jelesen azzal, hogy peres felek, vagy ügyfelek tartozásai ellenében jutott tulajdonukhoz, vagy résztulajdonhoz.³³⁹

Az 1905-től 1918-ig hiánytalanul fennmaradt városi virilis jegyzékek témánk kifejtése szempontjából csak az elit „másodvonaláról” szolgálnak új információval, hiszen a – hatvannyolc rendes és tizenhét póttagot feltüntető – városi virilis jegyzékek első 30-40 helyezettje szinte megegyezik a megyei listákra felkerültekkel. A különbség az eltérő törvényi szabályozásból adódik. Az 1871/XVIII. és az 1886/XXII. tc. értelmében a községi és r.t. városi virilisek közé jogi személyek (bankok, testületek) és politikai jogokkal nem rendelkezők (nők és kiskorúak) is kerülhettek.

28. táblázat: *Megyei virilis tagsággal nem rendelkező - rendes vagy póttagként - városi virilisek foglalkozási összetétele.*³⁴⁰

Foglalkozás	1905		1917	
	A	B(%)	A	B(%)
értelmiség és szellemi foglalkozásúak	21	39	13	27
földbirtokos	2	3,5	2	4
földbérlő	1	2	1	2
földműves	3	5,5	0	0
kereskedő	17	32	14	29
iparos	5	9	6	13
magánzó és háztulajdonos	5	9	12	25
összesen	54	100	48	100

A: számuk, B: arányuk

Amint a 28. táblázatból kitűnik, az elit másodvonalában is az értelmiség, illetve a kereskedők szerepeltek a legnagyobb számban. Mellettük a vármegyei virilis listákhoz képest – a tehetős özvegyek révén – a magánzók találhatók jóval nagyobb arányban. A kereskedők és a földművesek között többen voltak, akik csak egy-egy évre kerültek a városi virilisek közé. Ezt bizonyítja, hogy 1905-1917 között azon 88 városi virilis közt, akik nem voltak egyben vármegyei virilisek is, jelentősebb a kereskedők súlya (33%) , mint az értelmiségé (25 %). A városi elit másodvonalának jellegzetes, meghatározó csoportját alkották a zsidó kereskedők, akiknek kereskedők közötti aránya 76 % volt. Sok zsidó kereskedő család több taggal is képviseltette magát a városi virilis listán, például - a már említett Pirnitzerek mellett - a Fischoffok, Friedmannok, Krónok és a Salamonok.

Összefoglalva, Szekszárd megyeközponti helyzetéből következően a település elitjén belül az értelmiség súlya végig meghatározó volt. A foglalkozásszerkezetben a legjelentősebb módosulást a korszak elején még csekély számú kereskedő réteg nagymértékű megerősödése jelentette. Az ipar, illetve

³³⁹ Az ügyvédnek a nyolc ház mellett még két további ingatlanban volt kisebb résztulajdon-hányada, amelyet azonban a térképen nem tüntettünk fel.

³⁴⁰ MNL TML, Szvi. 1905/39., 1917/1.

a földbirtokosok és bérlők képviselője az egész időszakban csekély maradt. A századforduló időszakára Szekszárdon egy, legalábbis a megye virilisei közt – egyébiránt a megye jelentősebb településeihez viszonyítva is – gyarapodó számú elit volt jelen, amelyen a polgárosodás jegyei mellett a kapitalizálódás jelei is megnyilvánultak, amit azonban az ipari tőke valamirevaló jelenlétének hiányában legjobb indulattal is csak féloldalasnak lehet nevezni.³⁴¹ Viszont a 20. század elejére jelentősen előrehaladt az a folyamat, mely a jogi kiváltságait elvesztő nemesség virilis eliten belüli súlyának csökkenésével, és az egyenjogúsított zsidóság eliten belüli megerősödésével járt együtt. Mindemellett a kvantitatív kiegyenlítődés mellett tanúi lehettünk egy másiknak is. Eszerint a virilis eliten belül zsidók és keresztények dualizmus kezdetén tapasztalt foglalkozások szerinti plasztikus elkülönülése a korszak végére jelentősen feloldódott. Végül a dinamikusan fejlődő pénzintézetektől élvezett jövedelmek és jutalékok a tárgyalt időszakunkra jelentősen átstrukturálták a város vagyonos elitjének élmezőnyét.³⁴² Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint hogy 1916-ban a megye ötven legnagyobb adófizetője közé került tíz szekszárdi közül nyolc volt valamelyik szekszárdi bank igazgatóságának tagja.

II.C.2. Választottak

A megválasztottak – főként lakóhely szerinti – megoszlását komolyan befolyásolhatták volna az 1886. évi törvényhatósági törvénynek (1896:XXI. tc.) a választókerületek beosztásának és a bizottsági tagok kerületenkénti elosztásának az 1890. évi népszámlálás utáni kiigazítását, újraírását előíró passzusai, ha végrehajtásuk megtörtént volna.³⁴³ Mivel erre korszakunk végéig nem került sor, az 1871. évi lakosság-, illetve népességszám szerinti kerületi beosztás, valamint a bizottsági helyek kerületenkénti elosztása majdnem öt évtizedig változatlanul fennmaradt.³⁴⁴ Így például 1871-hez képest az eltelt évtizedek során hiába módosult jelentősen a kerületek választóinak száma, miközben a kiosztandó mandátumok száma változatlan maradt. Annál is inkább, minthogy a változásokat a demográfiai mellett gazdasági jellegű folyamatok is – cenzusról lévén szó – nagymértékben befolyásolták. Amint már szó volt róla, Tolna megye választóinak számában 1871 és 1913 között 44,3 %-os növekedés történt. A változást kerületenként vizsgálva, azt tapasztaljuk, hogy a 42 választókerületből – az 1907-ben megosztott gyulajit itt végig egybe számolva – tizenkilencben a

³⁴¹ A selyem-felügyelőségen kívül a korszakban az egyetlen gyárszerűen működő üzem az 1908-ban Rt.-vé alakult Molnár Nyomda volt. Tóth Z. [1989] 299-300.

³⁴² A virilis pozíció és banki szerepvállalás növekvő összefüggését tapasztalhatjuk ebben az időszakban Hódmezővásárhelyen is. Ennek jelentős figyelmet szentel Gyáni 1977:626-640.

³⁴³ Az összes változtatást így csupán az jelentette, hogy a Szakályból, Regölyből és Gyulajból álló gyulaji kerület helyén 1907-től két kerületet hoztak létre - az önálló gyulajit és a másik két községből alkotott regölyit -, illetve a szekszárdi kerületet 1907-től kettő helyett már négy alkerületre osztották. További változás volt még, hogy a némedi kerület székhelye 1886-tól a választókban dinamikusan gyarapodó Nagyszékely lett.

³⁴⁴ Tolna megyében az elemzett korszakban, 1871-től háromévenként 1913-ig, tizenötször tartottak törvényhatósági választásokat. Az I. világháború ideje alatt az 1916-ban esedékes általános választást a háborús helyzetre tekintettel nem tartották meg - az 1910-ben választottak mandátumait hosszabbították meg -, csak a pótválasztások kerültek megrendezésre, utoljára 1917. december 13-án.

növekedés üteme elmaradt a megye átlagától, sőt további hét kerületben a választók számában csökkenés tapasztalható (öt Duna mentén fekvő és két Hegyhát területén található kerületről van szó). Ellenben tizenhat kerületben ez a növekedés meghaladta a megye átlagát, sőt a tizenhatból hétben ez az érték elérte a 100 %-ot is, tehát a választók száma legalább kétszeresére emelkedett.³⁴⁵ A kerületek megoszlását lásd a 29. táblázatban.

29. táblázat: A választókerületek megoszlása a választók számának 1871-1913 közti alakulását illetően³⁴⁶

választók számának változása	kerületek nevei
100 % feletti növekedés	szekszárdi, némedi (nagyszékelyi), cikói, tevei, závodi, gyulaji-regölyi, dombóvári
44-100 % közti növekedés	(sió)agárdi, nagydorogi, bonyhádi, győrei, majosi, (felső)iregi, tamási, (koppány)szántói, naki
44 % alatti növekedés	alsónyéki, decsi, dunaföldvári, paksi, faddi, dióserényi, gyönki, högyészi, kétyi, miszlai, mucs-i, simontornyai, (sár)szentlőrinci, felsőnyéki, nagyszokolyi, ozorai, pincehelyi, szakcsi, tengödi,
csökkenés	bátaszéki, öcsényi, tolnai, bölcskei, dunaszentgyörgyi, kistormási, kölesdi,

A táblázatot áttekintve elég plasztikus képet kapunk. Kiderül, hogy a választók számában történt eltérő változások jól nyomon követhetők földrajzilag. Míg a völgyégi járás mindegyik kerületében, és a dombóvári – 1895-től külön dombóvári és tamási – járás választókerületeinek többségében a megyei átlagot meghaladó volt a növekedés, addig a dunaföldvári, központi és simontornyai járások kerületeire az ennél mérsékeltebb növekedés, vagy egyenesen csökkenés volt a jellemző.

Az így kialakult komoly aránytalanságokra a legszemléletesebb példa a következő. A választók számában a legnagyobb arányú, 281 %-os növekedés a dombóvári kerületben történt, amely ezzel a korszak végére a megye harmadik legnagyobb kerületévé vált (1913-ban 1014 választó), de ugyanúgy csak öt hellyel rendelkezett a törvényhatóságban, mint az 1913-ban 43 %-os csökkenés után már csak 186 választóval bíró dunaszentgyörgyi kerület. Persze hozzá kell tennünk, hogy ez a már-már abszurd aránytalanság két szélsőséges eset összehasonlításából adódott. A dombóvári kerület településeinek – Dombóvár és Újdombóvár esetében a népesség drasztikus növekedésében is érvényesülő - gyors felfejlődése szinte példanélküli a megyében. Dombóvár közigazgatási központi jellegének (járási székhely) és jó fekvésének (vasúti csomópont), Újdombóvár pedig nagy, alföldi mezővárosok méreteivel vetekedő, fejlett mezőgazdálkodásra

³⁴⁵ MNL TML Alispáni i. 714/1871. illetve MNL TML, Közp. Vál., 1913. évi választói névjegyzékek

³⁴⁶ A táblázat elkészítéséhez szükséges adatok forrásai: uo.

alkalmas földbirtokterületének köszönhetette fejlődését.³⁴⁷ Ellenben egészen más a helyzet Dunaszentgyörggyel. Itt annak ellenére csökkent közel felére a választásra jogosultak száma, hogy a falu lakossága az 1869. évi 2242-ről az 1910. évi 2907-re növekedett. Ennek Dunaszentgyörgy különlegessége az oka. A megye egyetlen tiszta kurialista községeként lakói, a korszak kezdetekor majd kivétel nélkül a nemesek régi jogára hivatkozva kerültek fel a választók közé, anyagi helyzetüktől függetlenül. Mivel a választójogi törvény szerint ez a jog csak azokat érintette, akik már 1848-at megelőzően is szavaztak, korban előrehaladva egyre jobban érvényesült a vagyoni-adócenzus hatása: a régi jogon választók kihaltak, az őket követő generációk tagjainak pedig csak részben volt meg a kívánt birtoknagyság, jövedelem. (Erről árulkodik Dunaszentgyörgy következő két adatsora: 1872: régi jogon: 292, birtok alapján: 14, jövedelem: 8, értelmiségi: 4, összesen: 318; 1913: régi jogon: 58, birtok: 104, jövedelem: 15, értelmiség: 9, összesen: 186).

Azonban a választók számában nem csak ilyen tág intervallumban, hanem jóval rövidebb időmetszetben is komoly eltérések lehettek. Így az 1848-i törvény alapján rendezett első, 1871-es és 1874-es törvényhatósági választásokat követően az 1874-ben alkotott választójogi törvény országos viszonylatban jelentős mértékben szűkítette a választójoggal rendelkezők körét.³⁴⁸ Az adóhátralékkal rendelkezők kizárása nemcsak a vagyonosok súlyát növelte a választók közt, hanem vélhetően egy elégedetlen réteget akadályozott meg politikai akaratának érvényesítésében. Ha fontolóra vesszük, hogy minderre az 1873-as gazdasági válsággal egy időben került sor, nem lehet kérdéses előttünk e törvény hatása: 1877-ben, az új választójogi törvény alapján tartott első választáson Tolna megye választóinak száma 1871. évihez képest 9 %-os eséssel, 13815-ről 12553-ra csökkent. Természetesen ez kerületenként eltérő mértékű volt, sőt adódtak olyan esetek is, amikor növekedés történt. A választók számában a legnagyobb csökkenés a bátaszéki kerületben volt. Az értékesítési nehézségeknek és a községet ekkor érő természeti csapásoknak köszönhetően a község választóinak száma 572-ről 171-re csökkent.³⁴⁹ Még ennél is nagyobb arányú csökkenés történt Bölcskén, ahol a választók száma a korábbiak alig több mint negyedére csökkent (1871:315, 1877: 94). Megfeleződött a létszám Szakcsón és Dunaföldváron, további tetemes fogyatkozás volt a választók számában Alsónyéken, Gyönkön, Nagyszokolyban, Öcsényben, Sárszentlőrincen, Kölesden, Faddon, a nagyobb települések közül Szekszárdon és Pakson. Ellenben a völgyeségi járásban és a dombóvári járás déli részén lévő kerületekben jelentős mértékben - 44-70 % közt - nőtt a választók száma. Ezek a cikói, győrei, majosi, teveli, závodi és dombóvári, mucsí, naki kerületek voltak. A növekvő tendencia e kerületekre a korszak végéig jellemző volt, minek eredményeképp az 1871-ben a választók arányában még jócskán megyei átlag alatt reprezentált járasok - a dombóvári

³⁴⁷ A korszakban Dombóvár lakossága az 1869. és az 1910. évi statisztikák alapján 1945-ről 6776-ra, Újdombóváráé pedig 2220-ról 4748-ra növekedett. Vö. T. Mérey 1991:33-34.

³⁴⁸ Mindez a század végéig fennmaradt, ekkor az 1899/XV. tc. törölte az 1874. törvény azon kitételét, mely az adóhátralékokkal rendelkezők választójogát megvonta.

³⁴⁹ Például az alispáni időszaki jelentés szerint 1876-ban a tavaszi árvíz a termés felét, a fagy pedig a szőlő egy részét elpusztította. Ez nyilván sokaknál tetemes bevételkieséssel, az adófizetés csúszásával, elhalasztásával járt együtt. Ruzsa Éva közlése; MNL TML, Alispáni i. 1984/1876.; Balázs Kovács 2000a:157.

azzal együtt, hogy a legintenzívebb népességnövekedésű járás volt a megyében -, 1913-ra megközelítették, sőt a völgyeségi meg is haladta azt.

A megválasztottak összetételére áttérve, először a választások alkalmával törvényhatósági bizottságba kerültek foglalkozási összetételével foglalkozunk, amelynek alakulását az 30. táblázat szemlélteti. A táblázatban az 1871. évit követően a választásokat párosával vettem figyelembe. Ezt ugyan elsődlegesen az átláthatóság érdekében tettem, de mivel a választott tagok háromévenként, csak felerészben lettek megválasztva, az egyes oszlopokban szereplő számsor – háromévenként, az azt követő három évre - a törvényhatósági bizottság választott tagjainak összetételéről is ad információt. Például a második, 1874 és 1877-es adatokat magába foglaló oszlopból az 1877-1880 közötti megyebizottság választott tagjainak összetételére következtethetünk, megközelítő pontossággal, hiszen az összetétel a pótválasztások eredményének köszönhetően évenként változott.

30. táblázat: A választott bizottsági tagok foglalkozási megoszlása választások szerint³⁵⁰

választások éve*	1871	1874, 1877	1880, 1883	1886, 1889	1892, 1895	1898, 1901	1904, 1907	1910, 1913
értelmiségi	56	91	124	122	118	124	102	90
ezen belül:								
jogász	6	15	23	25	15	16	11	8
vármegyei tisztviselő	2	4	15	13	17	20	15	12
községi jegyző	26	39	48	50	46	53	39	39
egyházi szem.: -katolikus	4	6	10	10	11	8	9	4
-protestáns	8	8	8	7	7	10	6	5
mezőgazdasági értelmiségi	5	10	7	10	10	6	8	9
egyéb*	5	9	13	6	12	12	14	13
földbirtokos	24	22	16	11	5	6	7	5
földműves	115	82	60	61	74	67	91	100
iparos	11	11	8	4	9	9	6	6
kereskedő	10	7	9	8	9	7	10	13
egyéb**	4	7	3	15	5	7	4	6

*tanító, tanár, orvos, mérnök, stb.

**magánzó, háztulajdonos, községi bíró

A táblázatból egyértelműen kiderül, hogy a korszakban végig két társadalmi rétegből, az értelmiségből és a földművesekből került ki a bizottsági tagok nagy része. E két réteg bizottságbeli jelenlétében párhuzamos, de ellentétes előjelű folyamat ment végbe. Az első választáson, 1871-ben még a bizottsági helyek többségét elnyerő földművesek száma 1883-ra saját korábbi, és az értelmiség akkori jelenlétének felére csökkent. Számbeli elsőségüket csak a korszak végére, a parasztság országos politikai „emancipációjának” – a paraszt- és gazdamozgalmak aktivizálódásának – időszakára nyerték vissza. Mivel a földművesek esetében – főképp a vizsgált

³⁵⁰ A táblázatban található adatok forrásul elsődlegesen a törvényhatósági bizottság közgyűlési jegyzőkönyvei, illetve az alispáni iratokban található névjegyzékek szolgáltak. Az előbbiek pontos és hiánytalan átnézésével lehet megállapítani a megválasztottak és a kilépők kilétét, míg az utóbbiak az illető foglalkozásával kapcsolatosan tartalmaznak számunkra információkat. MNL TML, Alispáni i. 714/1871, 1001/1874, 656/1877, 1242/1880, 1073/1883, 1421/1886, 1506/1889, 1791/1892, 2816/1895, 2656/1898, 1300/1901, 726/1907, 361/1911, 903/1913, 377/1914; illetve Kgy. jkv. 1905/15, 1907/820, 1911/3.

korszak első évtizedeiben, illetve utolsó időszakában –, a virilizmussal szemben gyakorlatilag a törvényhatósági választások nyújtottak csak valós esélyt a megyebizottságba kerüléshez, fontos látnunk, hogy ennek ellenére a megye számos részén, településein, választókerületeiben ezzel nem élt, vagy nem tudott élni a helybeli paraszti népesség. Meglepő módon ilyenek voltak a németek lakta³⁵¹ Völgység, fejlett agrárkultúrával rendelkező települései, hiszen a járás falvaiból harminckettőt magában foglaló öt választókerület alig küldött az elemzett időszak alatt földműves tagot a megyebizottságba. Így az 1871. és 1874. évi választásokat nem számítva, egészen az 1907. évi választásokig helyi gazdák helyett hivatalnokok (községi, illetve körjegyzők, vármegyei tisztviselők), egyházi személyek kerültek ki a cikói és a győrei kerületből. Az, hogy 1910-ben és 1913-ban már kivétel nélkül helyi gazdákat választottak meg e kerületekben, vélhetően a Bonyhádon zászlót bontó, s először a Völgységi járás területén szerveződő Bauernbund hatásának tudható be.³⁵² A majosi, valamint a závodi kerületben a gazdák még az előbbiekhöz mérhető képviselőhöz sem jutottak, hiszen mindkét helyen csak 1907-ben választották meg az első földműves tagot, s ez, illetve a következő választások sem hozták el az áttörést.³⁵³ (Érdekes, hogy járással szomszédos, de már a Tolna-Hegyhát területén /simontornyai járás/ fekvő, szintén sváb lakosságú településekből álló kétyi, valamint kistormási kerületek a korszakban folyamatosan delegáltak (választottak) földműves tagokat a törvényhatósági bizottságba.)

A földművesek választottak közti részarányát tekintve, a fentiekkel szembeni ellenpéldául a megye nyugati harmadában található három római katolikus felekezetű, magyar község (egyúttal három kerület: szakcsi, pincehelyi és a tamási), valamint a megyeszékhely szomszédságában található, református többségű Sárköz három kerületbe (alsónyéki, decsi, öcsényi) osztott települései szolgáltak. A törvényhatósági bizottságból öt mandátummal részesülő Szakcson a dualizmus időszakában tartott 15 általános választás során megválasztott tagok 65 %-a került ki a földművesek közül. Pincehely még ezt az értéket is meghaladta, hiszen az ott megválasztottak 74 %-a, míg Tamási esetében ennél is valamivel több, 75 %-a volt földműves.³⁵⁴ Tamási utóbb említett magas értéke amiatt is külön kiemelendő, mert népes mezővárosként – ekkoriban a megye nyugati felének

³⁵¹ A völgységi járás népességének 80,5 %-a vallotta magát német anyanyelvűnek az 1900. évi népszámlálás során.

³⁵² A német gazdák közt szerveződő Bauernbundról – a 20. század első felében kibontakozó megyebeli gazdamozgalmak kapcsán – a későbbiekben, a III.B. fejezetben még szólunk, ugyanakkor mindenképpen érdemes itt megjegyezni, hogy a Bauernbund úgy bizonyult az 1910-es években a legsikeresebb gazdamozgalomnak a megyében, hogy a völgységi gazdatársadalom az azt megelőző években, évtizedekben alig, alig bírt egy-két fős képvisellett a megyegyűlésben. (Ti. a virilisek közé elhanyagolható számban, a megye többi járásához képest is kevesebbszer került földműves ebből a járásból.)

³⁵³ Természetesen a földművesek megválasztottak közti csekély részaránya összefüggésbe hozható a Dőry és a Perczel családok e kerületek településein érvényesülő befolyásával. Így a cikói kerület jelentős része a Perczelek, míg a teveli (benne Dőrypatlan, Tevel, Zomba) és a závodi (benne Kisdorog) pedig a Dőryek egykori jobbágyfalvaiból állt. A dualizmus korban e családok számos tagja e településeken élt, illetve jelentős birtokaik – persze ez inkább a Dőryekre igaz – voltak itt.

³⁵⁴ Pincehely és Szakcs egyúttal képviselőválasztási kerület székhelye is volt, ilyen mód a fenti jelenség akár össze is függhet e két választókerületben kibontakozó, a megye másik négy kerületétől elütő képviselőválasztási mozgalmakkal, eseménydúsabb választásokkal (ld. erről IV.A. fejezet)

legnépesebb településeként –, közigazgatási központként (járási székhely), éppenséggel eséllyel indulhattak volna az iparos, kereskedő réteg, vagy épp a hivatalviselő értelmiség képviselői. E három településhez hasonló magas részarányt felmutató sárközi kerületekről az alább következő részfejezetben részletesebb is szólnunk.

Az értelmiségen belül legnagyobb számban a községi jegyzők kerültek a bizottságba, akik az 1880-1901 között ugyancsak nagy számban bekerülő vármegyei tisztviselőkkel együtt már önmagában jelentős kormánypárti, legalábbis a központi hatalomhoz lojális tömböt képeztek. A megválasztott bizottsági tagok mintegy 5-8 %-át adta az egyházi értelmiség, amelynek számbeli alakulására az 1890-es években előtérbe kerülő egyházpolitikai vita nem volt különösebb hatással.

A földbirtokos réteg választott tagok közötti csökkenő jelenlétének okát a bizottságba kerülés számukra egyszerűbb, adó utáni (virilizmus) érvényesítésében kereshetjük. Az iparosok és a kereskedők a korszakban végig csekély számban kerültek választással - elsősorban a nagyobb, így e rétegek által lakott településeken - a bizottságba. Ezek megegyeznek a választók összetételének tárgyalásakor szóba került kerületekkel: bátaszéki, bonyhádi, dombóvári, dunaföldvári, hógyszói paksi, szekszárdi.

Az előbbieket fényében érdekes annak megvizsgálása, hogy a mandátumuk lejártával kilépő bizottsági tagok körében mekkora volt az újráválasztás gyakorisága. A megyebizottsági tagok fluktuációját bemutató 31. táblázatból néhány figyelemreméltó tendencia mindenképpen kiolvasható.

31. táblázat: *A kilépő bizottsági tagok újráválasztásának aránya foglalkozási csoportok szerint (%-ban)*³⁵⁵

Választások éve	1874, 1877	1880, 1883	1886, 1889	1892, 1895	1898, 1901	1904, 1907	1910, 1913
jogász	42,8	38,5	52,4	28	50	50	20
vármegyei tisztviselő	50	60	60	60	72,2	35	50
községi jegyző	66,6	59,4	65,2	66	71,1	48,9	58,9
egyházi személy:- katolikus	25	37,5	44,4	44,4	10	55,5	28,6
- protestáns	62,5	71,4	40	50	33,3	0	14,2
mezőgazdasági értelmiségi	80	30	57,1	33,3	62,5	40	57,1
földbirtokos	34,6	37,1	53,3	22,2	25	50	40
földműves	21,1	26,2	28,3	36,5	26,1	42,2	28,2
iparos	30	20	30	25	55,5	22,2	50
kereskedő	40	28,6	20	33,3	44,4	28,6	33,3
ÖSSZESÍTVE	34,1	37,7	44,5	44,1	45	40,9	36,4

Az egyik feltétlenül az, miszerint az 1886-1901 között tartott választások a 44-45 %-os újráválasztási aránnyal meglepően stabil személyi összetételről tanúskodnak. Mind 1886 előtt, mind 1901 után nagyobb volt a választásokon érvényesülő fluktuáció. Tendenciaszerű folyamat figyelhető meg a vármegyei tisztviselők és a községi jegyzők esetében is. Mindkét csoportnál rendkívül magas volt 1874-1901 között a személyi folyamatosság, egészen az 1898-1901-ben történő tetőzésig, amiben csak

³⁵⁵ A táblázatban található adatok forrásul elsődlegesen a törvényhatósági bizottság közgyűlési jegyzőkönyvei, illetve az alispáni iratokban található névjegyzékek szolgáltak: MNL TML, Alispáni i. 714/1871., 1001/1874., 656/1877., 1242/1880., 1073/1883., 1421/1886., 1506/1889., 1791/1892., 2816/1895., 2656/1898., 1300/1901., 726/1907., 361/1911., 903/1913., 377/1914., illetve MNL TML, Közgy. jkv. 1905/15., 1907/80., 1907/615, 1910/619, 1911/3., 1913/867., 1914/715,

az ellenzék előretörését hozó megyeválasztások – országos szinten az ellenzék egységesülésének, előretörésének, illetve kormányra kerülésének időszaka – hoztak drasztikus csökkenést. A vármegyei tisztségviselők és községi jegyzők csoportjánál az újráválasztások magas arányát a hivatásukból adódó erősebb közéleti ambíció, és a befolyásolás eszközeivel párosuló tekintély magyarázhatja.

Valószínűleg politikai tartalma van annak is, hogy a végig stabilan mérsékelt, 20-30 % közötti újráválasztással bíró földműves réteg az ezt meghaladó értéket csak az egyházpolitikai viták idejére eső 1892-es és 1895-ös, és a már említett 1904-es és 1907-es választásokon érte el. Szintén politikai jelleg sejthető a katolikus és protestáns lelkészek vizsgált értékeinek 1898-1907 közötti hullámzásában.

A kisméretű fluktuációra több példát is lehet találni. Így figyelemreméltó a paksi főkerületből bizottságba kerültek 1871-1889 közti meglepő állandósága. Például 1874-ben mind az öt kilépő bizottsági tagot újráválasztották. A személyi folyamatosság kialakulását segítette, ha a választás eredménye előzetes megállapodáson alapult. Erre utalnak a kistormási kerület adatai is, ahol a kerületet alkotó két falu (Kistormás, Varsád) az egész korszakban testvériesen megosztott a betöltendő mandátumon. Ahogy ebben a kerületben, úgy máshol is jellemző volt a községi jegyzők újráválasztása. Így a leghosszabb ideig megválasztott bizottsági tagok közt két községi jegyzőt is találunk. 1872-től egészen 1901-ben bekövetkezett haláláig tagja volt a bizottságnak Krisztinkovich János faddi jegyző, miközben ötször választották újjá. Szintén hatszor választották meg, mégis több ideig mondhatta magát a vármegyeegyülés tagjának Cholnoky Lajos ozorai jegyző, aki 1881-től az utolsó, 1916-ig szóló mandátumának meghosszabbítása révén egészen a háború végéig tölthette be e pozíciót. Ugyancsak hatszor választották meg a mucsi kerületben Schröder Ernő csibráki jegyzőt, aki szintén 1872-től volt a megyebizottság tagja - az 1893-1895 közti szünetről eltekintve - egészen 1907-ig. A faddiak hűséges természetét mi sem bizonyítja jobban, hogy az ő kerületükből került ki legtöbbször megválasztott megyebizottsági tag, a hétszer megválasztott Koleszár Ferenc. Ezzel szinte az egész korszakon keresztül, 1875-től 1917-ig képviselte kerületét.³⁵⁶

Összességében elmondható, hogy az elemzett választásokat időben három, a fő jellemvonások tekintetében két részre oszthatjuk. Relatív magas részvételi aránnyal, a kormánypárt és az ellenzék közötti kiegyensúlyozott végeredménnyel, és a földművesek és az értelmiség dominanciájával jellemezhetjük az 1871-es és az 1901-1913 közötti választásokat. A közbülső időben mérsékelt részvétel mellett megtartott választások ellenben az értelmiség és a kormánypárt megerősödését hozták.

Az alábbiakban a Szekszárd szomszédságában elterülő kistájat, Sárközt vizsgáljuk meg részletekbe menően, amelynek során a – választottak mellett a virilisekre is kitérve – a Sárköz dualizmus kori megyebeli (megyebizottsági) képviselőjének alakulására fókuszálunk, képet kapva úgy a kistáj egészéről, valamint az egyes települések – egymáshoz is viszonyított – reprezentációját befolyásoló legfontosabb tényezőkről.

³⁵⁶ Vö. a Függelékben szereplő névjegyzékkel.

II.C.2.a EGY KISTÁJ, A SÁRKÖZ KÉPVISELETE A TÖRVÉNYHATÓSÁGI BIZOTTSÁGBAN A DUALIZMUS KORÁBAN

A szűken vett Sárközként az alábbi településeket szokás meghatározni: északról dél felé haladva, Öcsény, Decs, Sárpilis, Alsónyék. E négy községről egyaránt elmondható, hogy a Sárvíz és a Duna között fekszenek. A történelmi Sárközhöz szokták még sorolni Báta községet, melynek területén torkollik a Sárvíz a Dunába. A két folyó, a Duna, illetve annak jobboldali mellékfolyója, a Sárvíz által közrezárt terület a XIX. század második felében kibontakozó – a Duna mellett a Sárvizet is érintő – folyószabályozást, lecsapolási munkálatokat megelőzően, sűrű vízhálózattal, illetve jelentős arányú vízjárta területtel rendelkezett.³⁵⁷ A közlekedési nehézségek, valamint a folyók, vizek által meghatározott életkörülmények nagymértékben segítették elő egy sajátos világ, népi kultúra kialakulását.³⁵⁸ A fentebb leírt földrajzi adottságoknak is jelentős szerepe lehetett abban, hogy a Sárköz sosem képezte főúri, illetve középnemesi birtok(ok) részét, és így értelemszerűen közbirtokosság sem szerveződött területén.

Egy-egy község, vagy terület törvényhatósági bizottságban – vagy ahogy a korabeli köznyelv emlegette: megyebizottságban – történő képviselétét nagymértékben befolyásolták a gazdasági, társadalmi szerkezet eltérő struktúrái, a társadalmi rétegződés helyi sajátosságai, illetve a közvetlen gazdasági, népességi, társadalmi folyamatok. S ez nem csupán a virilis jegyzékre felkerültek számának alakulására érvényes, de például a választás útján bekerültek számát illetően igaz. Így például azon a szabályozáson keresztül, amely a megyéken belül létrehozott választókerületekben betöltendő mandátumok számát, nem az illető kerület népességének számához, hanem a kerület választóinak számához kötötte, másrésztől az által, hogy ezek az 1870-1871-ben meghatározott mandátumszámok a tárgyalt korszak egész ideje alatt, az I. világháború végéig életben maradtak, a fél évszázad alatt végbement demográfiai, gazdasági változások ellenére.

Az eddig elmondottak már 1870-1871-ben, a választókerületek kialakításakor jelentős aránytalanságokat eredményeztek. Mivel a törvény 200 választó számához kötötte az önálló, egy településből álló választókerületek alakítását, a Sárköz 1870-ben legnépesebb települése, a 3364 lakosú Báta kénytelen volt a kisebb községekkel közös választókerületet alkotni, míg a 2260 lakosú Öcsény, illetve a 2375 fő népességű Decs e feltételnek eleget téve külön-külön egy-egy választókerületet alkotott. Ugyanis míg Decs választóinak száma 294, Öcsényé 250 volt, addig Bátáé csak 139. Báta helyzetét tovább rontotta, hogy a harmad akkora Alsónyék (998 fő) népességében is jóval nagyobb részt képeztek a választójoggal rendelkezők, így az ottani 98 választó elégséges volt arra, hogy a választókerület székhelyének kiválasztásakor érvényesülhetett Alsónyék választókerületen belüli centrálisabb helyzete.³⁵⁹ Utóbbi nem volt utolsó szempont, hiszen a választási székhely egyben a

³⁵⁷ Vö. Dóka:1979. 236-245.

³⁵⁸ A vízügyi munkákat megelőző a természetes vízrajzi adottságokhoz idomult gazdálkodásról, életmódról részletes képet ad Andrásfalvy 1975.

³⁵⁹ Az 1870. évi népesség, illetve a választók 1871. évi adataira ld.: Népmozgalom 1974:119-123; MNL TML, Alispáni i. 714/1871.

választás színhelye is volt, magyarul a választókerületben található többi község, így Bába mellett Sárpilis, Várdomb szavazóinak a voksoláshoz Alsónyékre kellett utazniuk. Mondanunk sem kell, hogy a több községből álló választókerületek esetében a kerületi székhelyek – s itt a korabeli közlekedési lehetőségekre, viszonyokra is gondolunk – óhatatlanul előnyhöz jutottak azáltal, hogy a helyi szavazók jóval nagyobb arányban vettek részt a választáson.³⁶⁰

A Sárköz választókerületeire jutó, betöltendő mandátumok száma Decs illetve Ócsény esetében négy-négy, az alsónyéki kerületben – amely 1871-ben összesen 371 választóval rendelkezett – pedig hat volt. Ez egy választás alkalmával kettő, kettő, illetve három tag választását jelentette. Az eddigieket összegezve elmondható, hogy a Sárköz községeinek egymáshoz való viszonylatában az az ellentmondásos helyzet figyelhető meg, hogy míg a Decs és Ócsény lakosai, választói négy-négy választott bizottsági taggal képviselheték magukat a megye törvényhatósági bizottságában, addig a náluk népesebb Bátának meg kellett elégednie jobb esetben két, de gyakran csak egy választott bizottsági taggal. Tény azonban, hogy 1871-ben Bába össznépességéhez viszonyítva jóval alacsonyabb számú választóval rendelkezett, mint a másik négy sárközi község. A választók össznépességen belüli aránya e településen 4 % volt, ami jóval kevesebb a megyei értéknél (6,3 %), és tetemes elmaradást mutat Decs 12, Ócsény 11, Alsónyék 10 (998 lakos; 96 választó) és Sárpilis 10 %-ához (572; 57) képest. Kérdés, mi eredményezte azt, hogy Bába, össznépességéhez viszonyítva ilyen alacsony számú választóval rendelkezett? A censzos választójogból kifolyólag ennek nyilvánvalóan gazdasági, társadalmi jellegű magyarázatai lehetnek.

Elsőként kiemelendő, hogy a választók népességhez viszonyított aránya tekintetében az öt sárközi község közt mutatkozó eltérés e települések felekezeti megoszlásával mutat összefüggést. Ugyanis míg 1870-ben Alsónyék, Decs, Ócsény és Sárpilis református település volt, Bátán a római katolikusok képezték egyöntetű többséget (84,5 %). A négy református községben a 19. század nagy részében – gyakorlatilag a 20. század közepéig érvényesülő hatással – erőteljesen jelen volt az egyház, ami az örökség egy kézben való tartását volt hivatva biztosítani, s ezáltal értelemszerűen több, a választójog alapjául szolgáló cenzushoz elégséges birtokkal, ingatlannal rendelkező választót eredményezett.³⁶¹ Azonban tudnunk kell, hogy az 1850-es években elindult folyómeder-szabályozás, ármentesítés következtében már az 1870-es évekre, de főleg azt követően hatalmas területek váltak vízmentessé, és kerültek mezőgazdasági művelés alá. E folyamat a népességszám jelentős növekedését, illetve összetételének megváltozását vonta maga után. A Sárköz mind az öt községében ez a reformátusok számának stagnálása, csökkenése mellett a katolikusok számának ugrásszerű

³⁶⁰ Ez azt eredményezte, hogy sok esetben a választásnak helyt adó község vezetőinek, választóinak önmérsékletétől függött, hogy a kerület többi községeiből is megválasszanak egy-egy személyt. Más választókerületekben tapasztaltakkal szemben, az alsónyéki kerület választási eredményeinek tükrében valószínűsíthető – habár tételes adatunk nincs erre –, hogy 1893-ig, tehát a korszak első felében, működött egyfajta kompromisszum, mely alapján a betöltendő három helyre egy alsónyékit, egy sárpilisit, illetve egy bátaikat választottak.

³⁶¹ A sárközi házasodási szokásokkal, illetve ehhez kapcsolódóan a társadalmi konvenciókat meghaladó jelenséggel, a leányanyákkal foglalkozik Balázs Kovács 2000b.

növekedésével ment végbe, aminek eredményeként a katolikus Bába mellett jelentős katolikus közösségek alakultak ki a másik négy községben is (ld. 32. táblázat.)

32. táblázat: A sárközi települések népességszámának, illetve felekezeti megoszlásának változása 1870-1910 között

	Bába		Alsónyék		Decs		Ócsény		Sárpilis	
	1870	1910	1870	1910	1870	1910	1870	1910	1870	1910
református	474	431	879	843	2035	1915	2026	1820	477	481
r. katolikus	2841	3725	108	659	273	1532	191	1531	65	371
egyéb	49	56	11	41	67	252	43	103	30	25
össznépesség	3364	4212	998	1543	2375	3699	2260	3454	572	877

A katolikusok számának ilyen arányú növekedése a négy református faluban természetesen bevándorlás eredménye volt. Mivel a frissen érkezők elsődlegesen a nagyparaszti gazdaságok béres és cseléd-személyzetét adták, így velük a választók száma nem növekedett. Ellenben növekedett a báti választók száma, így a korszak végére a választók népességhez viszonyított arányában Bába és a másik négy község közt jelentős kiegyenlítődés történt. Mivel azonban 1871. évi szabályozás a korszak végéig változatlan maradt, az érdemben nem éreztette hatását. Pedig az 1886. évi törvényhatósági törvény (1896:XXI. tc.) választókerületek beosztásának és a bizottsági tagok kerületenkénti elosztásának az 1890. évi népszámlálás utáni kiigazítását, újraírását írta elő.

A virilisták

A társadalmi rétegződés tárgyalt különbségei a választók számán túl a virilizmus útján bekerülők településenként eltérő számát is eredményezték. A rendelkezésre álló keretek nem teszik lehetővé, hogy dualizmus korának minden egyes évére vonatkozóan számba vegyük a Sárköz településeiről bekerült virilistákat, azonban azok megyebizottsági jelenléte hozzávetőleges mérlegének megvonására lehetőségünk van. Ehhez tízévenként ismétlődő mintaévet – 1875, 1885, 1894, 1905 és 1915 – vettünk alapul.³⁶² Az öt vizsgált év alatt csak három községből (Sárpilis, Decs, Alsónyék) került összesen két, három illetve négy személy a legnagyobb adófizetők közé. Az első két időpontban még e három községből sem került senki a megyebizottságba, ami alapján két következtetést is levonhatunk. Egyrészt a legtehetősebb sárközi parasztpolgárok a megye virilistái közti megjelenésére a korszak második felében, árvízmentesítést követő gazdagodás eredményeként került sor, másrészt a virilizmus útján bekerültek csak kis mértékben növelték a Sárköz községeinek képviselőit a megyei közgyűlésben.

Az említett kilenc virilis egyaránt parasztgazda volt, ami a megye más vidékeihez képest az agrárium feltűnően egynemű képviselőjét jelentette, hiszen megyei összesítésben a földbirtokosok és nagybérlők jóval nagyobb számban voltak megtalálhatók a virilisták közt, mint a földműves, gazdagparaszti réteg. Ez természetesen a tájegység sajátosságaiból, már említett múltjából következik,

³⁶² A virilis jegyzékek forráshelye: MNL TML, Alispáni i. 1001/1874., 1003/1884., 2073/1894., 8117/1904.

miszerint a terület egykori elzártasága következtében főúri nagybirtok és nemesi középbirtok nem volt a Sárközben. A korszakban nagybirtokot az állami tulajdonban – a Tereziánium, illetve a M. kir. Közalapítvány kezelésében – lévő, hozzávetőlegesen 16 000 kh. nagyságú terület jelentette, amelynek nagyobbik része továbbra is ártéri jellegű, erdős-nádas, ill. földadó alá nem eső területekre terjedt ki (Gemenci erdő). A legvagyonosabb gazdák 100, néha 200 kh. nagyságú birtokai közül a 19. század végén csak két magángazdaság emelkedett ki: ezek Leopold Sándor 2447, illetve Vilcsék Sándor 755 kh. terjedelmű, közalapítványtól bérelt őcsényi bérgazdaságai voltak.³⁶³ Figyelemre méltó, hogy a sárközi települések esetében az egy gazdaságra jutó átlagos birtoknagyság úgy is elérte, sőt három községben jóval meg is haladta a megyei értéket, hogy az állami földterületeket számításba sem vettük. Az öt községre vonatkozó adatok a következők: Ócsény 5,5 kh., Alsónyék 6, Bába 9,5; Decs 11, Sárpilis 12 kh..³⁶⁴

A sárpiliszi Szőke István (1894), Korsós János (1905), a decsi Balázs M. János (1905), Petz Rudolf (1915) és az alsónyéki Zsikó Mihály (1894, 1905) a virilis jegyzék alsó harmadában foglalt helyet, ellenben az alsónyéki Zsikó János (1905), Ifj. Zsikó János (1915) és a decsi Szőke István (1915) már a virilisek középmezőnyéhez számíthatta magát, ami esetükben az adott évre vonatkozóan a megye legtehetősebb parasztgazdáinak – sorrendben negyedik, első és harmadik – pozícióit is jelentette egyben. A megye virilistái közé bekerülteknél szélesebb értelemben vett gazdagparaszság rétegződése a Sárközön belül jelentős eltéréseket mutat. Az 1893-ban készült szekszárdi m.kir. adóhivatali névjegyzék ugyanis községenként igen eltérő számú nevet tüntet fel. Így míg Bába, Sárpilis és Ócsény esetében csak négy, öt, illetve nyolc személy adója ért el ezt a hozzávetőlegesen 50 kh.-nyi földbirtok meglétét feltételező értékhatárt, addig Alsónyéknél, valamint Decsnél ugyanez tizenhat, illetve harminchat emberről mondható el.³⁶⁵ A terület egyértelmű agrárjellegét jelzi, hogy az öt község összes 100 forint feletti 69 adózója közül 65 földműveléssel foglalkozott, s csak négynek volt más foglalkozása, ők mindannyian kereskedők voltak.

A választott tagok

Tekintettel a Sárköz – korábban említett – földbirtok-szerkezeti sajátosságaira, szemben a megye más választókerületeivel, a sárközi három választókerületben értelemszerűen nem volt helyi földbirtokos vagy uradalmi gazdatiszt. A decsi kerületben 1910-ben megválasztott Benedek András kivételével kereskedőt, iparost szintén nem választott az öt, Várdombbal együtt 6 település a közel ötven év alatt. A dualizmus időszaka alatt tartott 15 rendes választáson a három kerületben összesen megválasztott 112 megyebizottsági tag közül 63 volt földműves, parasztgazda, 21 községi jegyző és 10 református lelkész, 1-1 orvos, kereskedő és ügyvéd, akik mindannyian az elemzett települések lakói voltak. A községi jegyzők, lelkészek részaránya hozzávetőlegesen megfelelt a megye más falvaiban

³⁶³ Gazdacímtár 1897:118-119.

³⁶⁴ Mg. statiszt. 1897:194-199.

³⁶⁵ A szekszárdi m.kir. adóhivatal 1893. évi névjegyzéke, MNL TML, Alispáni i. 1942/1893.

tapasztalható értékeknek, a földművesek esetében azonban az valamivel meghaladta azt. Vélhetően még ennél is több parasztgazda kerülhetett volna be a megyebizottságba, ha e választókerületek nem lettek volna kitéve a megyeszékhely, Szekszárd néhány potentátjának, akik előszeretettel választatták meg magukat a városhoz közel eső kerületekben. Érdekes mód azonban ebben is volt eltérés a három választókerület között. Így míg a városhoz legközelebb eső Ócsényben, és a legtávolabb eső alsónyéki kerületben hatszor-hatszor választottak meg szekszárdi személyt – jobbára a hivatali elit tagjait, illetve ügyvédet, mérnököt, magánzót –, a közbeeső Decsen erre egyszer sem került sor. Valószínűsíthető, hogy az erős gazdagparaszti réteg Decsen útját tudta állni az előbbi személyek helyiek rovására történő érvényesülésének, amire a több településből álló, s emiatt nem oly egységes alsónyéki kerületben több lehetőség nyílt. Ennek jelentőségét mi sem bizonyítja jobban, hogy a szekszárdiak expanziójának a Decsnél jóval nagyobb, mezővárosias jellegű Bátaszék sem tudott ellenállni.³⁶⁶

Balázs Kovács Sándor történész-etnográfusnak, a Sárköz kutatójának köszönhetően – aki rendelkezésünkre bocsátotta Alsónyék, Decs, Sárpilis községekre vonatkozóan a megválasztottak hivatalviselésre illetve birtokviszonyaira vonatkozó adatait – lehetőségünk nyílik, hogy a megyebizottságba került parasztgazdák társadalmi rétegződését tovább árnyaljuk.³⁶⁷ Megállapítható, hogy a községek közt jelentős különbségek voltak abban, hogy választóik kit juttattak a megyebizottságba. Míg Decs esetében általános gyakorlat volt, hogy a rendre megválasztották a gazdagparaszti rétegből rekrutálódott községi bírót, addig Alsónyéken ez nem volt jellemző. Bátán inkább a községi jegyzőt, vagy a lelkeszt delegálták a megyegyűlésbe, mintsem a község bíróját. Ezzel szemben abban a néhány esetben, amikor az alsónyéki kerületben sárpilisit választottak meg, az kevés kivételtől eltekintve községi bíró volt. Így 1871-ben Kata Jánost, Czecei Mihályt, 1901-ben T. Mózes Jánost és 1913-ban B. Kovács Jánost, Decsen pedig 1871-ben Pusztai Jánost, 1877-ben Kiss Szél Mihályt, 1880-ban Szél P. Istvánt, 1882-ben Rácz Sándort, 1889-ben Balázs Istvánt, 1892-ben újfent Szél P. Istvánt, 1901-ben B. Varga Jánost, 1907-ben Kiss Szél Mihályt és 1910-ben Cs. Könczöl Andrást választották meg úgy, hogy a megválasztott személy egyúttal a községi bírói tiszte is viselte. A megválasztott földművesek, parasztgazdák közül természetesen többen töltöttek be még fontos pozíciót (másodbíró, közgyám, esküdt) az adott község előjáróságában. Birtokviszonyaikkal kapcsolatban röviden elmondható, hogy a módos, illetve kifejezetten vagyonos, 30-40, illetve 70-100 k. hold nagyságú birtokkal rendelkező gazdák mellett alig találunk 15-20 k. holdas, középparaszti réteghez sorolható parasztgazdákat a megválasztottak közt.

³⁶⁶ Frappánsan jellemzi Bátaszék kapcsán e jelenséget az 1895. évi megyeválasztás kapcsán az egyik helyi lap: „Megtörtént egy alkalommal Szegzárdon, hogy egy társaságban egy megyei virilista elpanaszkodott, hogy a jövő évre s nem tudni mi okból, kimaradt a virilisták sorából. Találkozott azonban valakivel, ki a következő tanáccsal szolgált a virilista urnak: Menj le Bátaszékre, hol a megyebizottsági tagok választása a jövő héten leend, jelöltesd magad, s majd megválasztanak a mafla németek. Ez factum!” Tolnamegyei Közlöny 1895. november 24

³⁶⁷ Ezúton is köszönjük e segítségét.

III. A MEGYEI ELIT BELSŐ VÁLASZTÓVONALAI A VÁRMEGYEI ÖNKORMÁNYZATISÁG TÜKRÉBEN

Ebben a részben két kérdés köré kívánjuk csoportosítani mondanivalónkat. Egyrészt szólni kívánunk arról, hogy a reformkorban megfogalmazódó polgári átalakulás programjában előkelő helyet elfoglaló cél, a megyeszervezet népképviseleti alapra helyezése, végül milyen keretek és korlátok közt érvényesült Tolna megyében, a dualizmus korában. Másrészt kitérünk arra, hogy a vármegye – azaz a törvényhatósági bizottság, valamint a kebelén belül alakított testületek – mindennapi működése során a közigazgatási és önkormányzati feladatainak ellátásán túl, milyen társadalmi, politikai értékek hordozója volt az elemzett korszakban.

III.A. A VIRILISEK, ILLETVE A VÁLASZTOTTAK SÚLYA, SZEREPE A TÖRVÉNYHATÓSÁGI BIZOTTSÁGBAN – A NÉPKÉPVISELET ELVÉNEK KORLÁTOZOTT ÉRVÉNYESÜLÉSE

III.A.1. A népképviselet elvének korlátozása a törvényi szabályozásban

A feudális eredetű, rendi alapokon szerveződő megye átalakításának szükségességéről széleskörű egyetértés alakult ki a reformkorban, hiszen az nyilvánvaló volt, hogy a csak nemesek közösségét magába foglaló nemesi vármegye felett eljárt az idő. A vita az 1840-es években – csakúgy, mint a Bach-rendszert követő 1860-as években – nem az átalakításról, hanem a megye polgári államban elfoglalt helyéről zajlott. A rendi korszakban ugyanis a megye nagyfokú önállósággal, széleskörű hatás- és jogkörrel rendelkezett, amelyhez még hozzájárult az országos politikai kérdésekben való kompetencia. Gondoljunk csak arra, hogy a rendi országgyűlés alsó táblája döntő hányadban a nemesi vármegyék kötött utasítással ellátott követeiből tevődött össze. Így az országos politikai kérdések sorsa sok szempontból a megyei közgyűléseken dőlt el. Kiváltképp így volt ez a 19. század reformországgyűléseinek időszakában.³⁶⁸

Az 1848-ban Kossuth Lajos által beterjesztett, az áprilisi törvények keretében elfogadott XVI. törvénycikk annak ellenére, hogy a megyék kérdését csak átmeneti időre és képlékeny módon

³⁶⁸ E témában Tolna megyére vonatkozó történeti feldolgozások: Csapó 1989., illetve Braun 1978.

szabályozta, komoly lépéseket tartalmazott a népképviselői irányába.³⁶⁹ Mindenekelőtt azért, hogy a politikai jogok keretei közé frissen beemelt rétegek képviselői is részt vettek azon a szélesebb alapon összehívott gyűlésen, amelynek feladata volt a végleges szabályozásig a közgyűlés hatáskörét átvevő állandó bizottság választása.³⁷⁰ Tolna megyében ez 1848. május 1-jén történt meg, az ekkor megválasztott állandó bizottság 318 tagból állt.³⁷¹ Ezen túl az 1848. évi áprilisi törvényekben testet öltött polgári forradalom jelentős mértékben módosította a megye szerepét. A népképviselői alapon szerveződő országgyűlés, illetve maga a képviselőválasztás intézményének megalkotása jelentősen leszűkítette a megyék országos politika szintjén betöltött közvetlen szerepét. Azonban az 1849-et követő történések, a Bach-rendszer berendezkedése és időszaka sokakban felerősítették az érzést, hogy hiba volt, és hiba lenne véglegesen lemondani a megyék több évszázados politikai jogairól, alkotmányvédő szerepéről. Mindamelllett az 1867. évi kiegyezést követően a létrehozandó egységes, polgári, s nem utolsó sorban nemzeti állam kereteivel, szerkezetével nehezen voltak összeegyeztethetők a feudális eredetű autonómiák – a vármegyéken kívül a szabad királyi városok, székely, szász székek, stb..

A vármegyék kérdésének rendezését is magába foglaló közigazgatási reform ügyében az Andrássy-kormánynak így a saját politikai hátszínét jelentő, ugyanakkor erőteljesen a vármegyéhez kötődő birtokos nemességgel kellett megegyezésre jutnia.³⁷² Ez annál is nehezebbnek ígérkezett, mert a megyéknek igen komoly jog- és hatáskörökről kellett lemondaniuk.³⁷³ Ez részben már 1848-49-ben megtörtént, hiszen a forradalmat követő, a polgári állam kívánalmai szerint szerveződő központi hatalom vagy megszüntette, vagy működése által egyre inkább háttérbe szorította a megyék önállóságát (jobbágyigazgatás hatásköre, illetve katonai állítás, státútum alkotás, adóbeszedés, stb.).³⁷⁴

³⁶⁹ Ez még akkor is igaz, ha épp az utolsó rendi országgyűlés által szentesített, megyehatóságról szóló 1848:XVI. tc. végleges szövegéből kikerült a bevezetőben addig szereplő „népképviselői” kifejezés, s helyére a kevésbé megfogható „közsabadság” szó lépett. Így a végleges törvénytörvény a következőképpen hangzik: „A megyei szervezetnek Magyarhon s kapcsolt részei alkotmányossága védbástyáinak a közsabadsággal összhangzásba hozatala, egyszersmind a közigazgatásnak időközben is minden megakadástól megóvása tekintetéből rendeltetik: (...)”

³⁷⁰ Igaz, a törvényben foglaltakhoz képest Kossuth eredeti javaslata sokkal tovább ment volna a változtatások, illetve a népképviselői elv érvényesítésének útján. Ugyanis, míg a törvény szerint a megyebeli községek által delegáltak mellett a közgyűlésen személyében vehetett részt, s szavazati joggal rendelkezett minden nemes, illetve még azok, akik 1848 előtt is szavazati joggal bírtak (honorációrok), addig Kossuth javaslata szerint a megyei gyűlés csak a népképviselői alapon három évenként tartott választásokon megválasztott tagokból, illetve a tisztségviselőkből állt volna. Kossuth tervezetében széles választójogról volt szó, hiszen az minden 24 éven felüli önhatalmú, megyei lakos és megyében birtokos férfinak járt volna. Sipta:1995. 25-45.

³⁷¹ Horváth Á. 1978:178-179.

³⁷² Sipta 1995:70-154.

³⁷³ Gondoljunk csak bele, milyen önkorlátozást és mekkora lemondást igényelt ez elsősorban a nemesi vármegye politikai életében, a táblabírók világában szocializálódó idősebb generáció részéről.

³⁷⁴ A megyék státútum alkotási hatásköre a minisztériumok normaalkotó tevékenysége miatt, az adózásnál betöltött szerepük a közteherviselésről szóló törvény (1848/VIII. tc.) rendelkezéseinek – amelyek a minisztérium jogkörébe utalták az adókérdést – köszönhetően csökkent. Szintén a miniszteriális magyar kormány létrejötte szüntette meg a vármegyék korábbi meghatározó szerepét a haderő kérdésében (1848/XXII. tc.), míg a magánföldesúri joghatóság felszámolásával (1848/XI. tc.) értelmét veszítette a vármegyék jobbágyigazgatási hatásköre is. Sipta1995:41-43.

Másrészt a kiegyezést követően a független bírósági szervezet létrejöttével a megyék elvesztették az 1849 után megmaradt funkcióik közül a legfontosabbat is, az igazságszolgáltatási jogkörüket.³⁷⁵

Mint a megelőző fejezetekben már szóltunk róla, a vármegyéket és a szabad királyi városokat végül az 1870:XLII. tc., az ún. törvényhatósági törvény szabályozta. A törvény a megyék jellegét három irányban határozta meg. A dualizmus kori vármegye mindenekelőtt *önkormányzati szerv* volt, másrészt *közigazgatási szerv*, de harmadrészt maradt *politikai testület* is, így továbbra is jogosult volt országos ügyekkel foglalkozni, bár jóval korlátozottabb formában, mint korábban. A dualizmus korában alkalmazott megfogalmazás szerint a törvényhatósági bizottság képviselte a “megye egyetemét”, mai szóhasználattal egyetemességét – a megye egészét –, azzal együtt is, hogy a törvényhatósági bizottság tagjainak csak felét választották. A közfelfogás, de legalábbis a közvélemény döntő része is így tekintett az újonnan létrejött testületi szervre, eltekintve attól, hogy az 1871-től életbe lépő törvényi szabályozás nem csupán az 1848-ban megfogalmazott elképzelésekkel szakított, hanem még az ekkor ideiglenes szabályozásul elfogadott 1848:XVI. tc. szellemével is.³⁷⁶ A törvényhatósági bizottság fennmaradó felébe a virilizmus intézménye a megye legvagyonosabb, legnagyobb jövedelmű csoportjait juttatta. Az ő súlyozott jelenlétük törvény általi garantálása így már az első törvényhatósági bizottságok felállása előtt súlyos, egyben generális sebet ütött a népképviselő elvén, jelentősen leszűkítve érvényesülésének lehetőségét. Az 1848-as eszmékkel szakító és a népképviselő elvét sértő szabályozással a kormány, indoklása szerint nem akarta a “*választási esélyektől függővé tenni*” azon tehetős rétegek bizottságba jutását, “*akik az önkormányzat tetemes költségeihez (...) a legnagyobb mértékben járulnak s a jótékony intézetek gyámolítására s a közhasznú beruházások eszközzésére elsősorban hívatvák.*”³⁷⁷ E kétségtelenül valós indok mögött azonban a kormány azon hatalompolitikai számítása is meghúzódott, hogy a megyékben a vagyonosok révén nemcsak a társadalmi stabilitást, hanem a kormányhoz lojális többség kialakulását is elősegítse. Ezeket az 1860-as évek végén leginkább az Alföldön terjedő demokrata körök, és az azokhoz kapcsolódó, a társadalmi átalakulás mértékét keveslő elégedetlenségi mozgalom, illetve a kiegyezésben foglaltak ellentmondásos fogadtatása veszélyeztette.³⁷⁸

A törvény megalkotásának idején mindamellett virilizmus valamely formájára Európa tőlünk nyugatra eső felén több példát is találunk.³⁷⁹ A felívelő kapitalizmus időszakában a virilizmus elsősorban a feltörekvő társadalmi réteg, az ipari és kereskedelmi tőke, illetve a vagyonos polgárság képviselőinek érdekeit volt hivatva érvényesíteni a különböző önkormányzatokban, helyhatóságokban. Természetesen a dualizmus kezdeti időszakában hazánkra még nem ez volt a jellemző, legalábbis a

³⁷⁵ Az igazságszolgáltatás reformja (1869:IV. tc., 1871:XXI-XXIII. tc.) keretében a közigazgatástól, megyétől elválasztották az igazságszolgáltatást, és egységes bírói szervezetet hoztak létre. Sipta 1998:119-124.

³⁷⁶ Az 1870-ben elfogadott szabályozáshoz képest az 1848-ban elfogadott megyetörvény (1848:XVI. tc.) részletekbe menő kidolgozatlansága ellenére is kisebb korlátozásokkal élt a népképviselői elv bevezetése terén, míg Kossuth Lajos eredeti törvényjavaslata szinte teljesen érvényesítette volna azt. vö. Stipta: 1995. 25-45.

³⁷⁷ Idézi: Csizmadia 1976:119-120.

³⁷⁸ Szekfü 1989:210-227.; Kolossa 1987:823-830.

³⁷⁹ Erről részletesebben ld. Halmos 2006:162-168.

vármegyék önkormányzati testületeiben.³⁸⁰ Itt a virilizmus ekkor még elsődlegesen – és az első helyeken – a nagybirtokkal rendelkező arisztokráciát, középbirtokos nemesség tagjait, illetve a honorácior eredetű értelmiséget juttatta automatikusan a megyebizottságba. Az elhangzottakon túl a virilizmus bevezetésében jellegzetesen magyar sajátossággént, nemzeti szempontok is szerepet játszottak. Ugyanis a törvény alkotói a virilizmus intézményétől várták, hogy a nemzetiségi vidékeken található megyékben a nemzetiségeiknél (szlovák, rutén, román) általában tehetősebb magyarság, – esetleg németiség – virilistáinak segítségével lehet elejét venni az erőteljesebb nemzetiségi törekvéseknek.

III.A.2. A korlátozott felhatalmazással járó törvényhatósági választások, mérsékelt részvételi arány

Ha a népképviselő elvének további, még szintén a törvényi szabályozásból kifolyó korlátozásainál maradunk, Tolna megye esetében a 440 tagúként meghatározott törvényhatósági bizottság 220 virilista után fennmaradt 220 helyére kiírt választások szabályozása, lefolyása kapcsán a következőket kell kiemelnünk. A népképviselő elvének érvényesülése, és természetesen a megválasztottak összetételének szempontjából sem volt lényegtelen, hogy a törvényhatósági választások kapcsán a választójogosultak körét milyen mélységben határozta meg a szabályozás. A magas cenzussal sújtott, a népességnek csak 6-7 %-át kitevő országgyűlési választásoknál alkalmazott választójog, illetve az igen széles, gyakorlatilag minden adófizetőt, önjogú férfit magába foglaló községi választójog közül végül az előbbit, tehát a jóval szűkebb választójogot érvényesítették a törvény alkotói. Tolna megyében 14 000 és 20 000 között mozgott a választók száma; az előbbi érték a dualizmus korának elejére, míg az utóbbi a végére volt jellemző. Ez utóbbi érték a megye felnőtt férfi lakosságának közel 27 %-át tette ki.³⁸¹

A dualizmus korának kezdetére eső 13 815 választó száma³⁸² a korszak végére, 1913-ra, 19 936 főre nőtt, s amint a megelőző, II. részben láttuk, ezen összességében közel 44 %-os növekedés is igen eltérő értékeket mutat a megye különböző kerületei esetében.³⁸³ Sőt, több kerületben az évtizedek során a választók számának csökkenése következett be. Mivel a dualizmus időszakának több mint négy évtizede során elmaradt a választókerületek beosztásának időközbeni módosítása, kiigazítása, a választók számának ilyen differenciált, szétartó változása következményeként jelentős értékbeli

³⁸⁰ Természetesen az egykori szabad királyi városok esetében ezt így nem lehet kijelenteni, így mindenekelőtt Pest (1873-tól Budapest), illetve vidéki nagyvárosok esetében olyan, a kapitalizálódás kibontakozásával intenzív fejlődésnek indult városok, mint Győr, vagy Temesvár esetében már a virilizmus az 1870-es évek eleji bevezetésekor ilyen hatásokkal is járt. Vörös 1979:8-9.; Igaz, Győr kapcsán a törvényhatósági bizottság létszámának emelésének is köszönhetően a vizsgált korszakban a kispolgári elemek – legalábbis Vörös Károly diagnózisa szerint – előretörése is megfigyelhető. vö. Vörös 1978:114-115.

³⁸¹ Csekő 2002a:12-13.

³⁸² A 97 tagú küldöttség nyomtatott előterjesztése a részletes választókerületi beosztás mellékletével: MNL TML, Alispáni i. 714/1871.

³⁸³ MNL TML, Közp. Vál., 1913. évi választói névjegyzékek, illetve 1912. évi Statisztika 1914:461.

különbségek alakultak az egy-egy mandátumra jutó választók számát illetően (ld. erre példákat a II. részben).

A vizsgált korszakban lebonyolított törvényhatósági választásokról, azok gyakorlatáról, lefolyásáról, a választók kerületek szerinti eloszlásának, illetve összetételének alakulásáról részletesen szoltunk már a megelőző II. részben, így e fejezetben a vizsgálat középpontjába helyezett kérdés kapcsán a választási részvétel alakulására térnénk ki hosszabban. Az MNL Tolna Megyei Levéltára őrizetében szerencsésen fennmaradt³⁸⁴ választási jegyzőkönyvek feldolgozásával ugyan nem teljes, de még így is reprezentatívnak mondható kép adható a Tolna megyei törvényhatósági választások részvételi adatairól.

A megye 42 rendes és 3 alkerületéről a jegyzőkönyvek legteljesebben az 1871. évi és az 1877-1892 közötti választásokról maradtak fenn. Az első, 1871. évi törvényhatósági választást, az 1877 és 1892 közt megrendezésre kerülő választásokhoz képest, attól igen elütő, jelentős érdeklődés jellemezte. A fennmaradt 41 választói jegyzőkönyv alapján kapott 45,59 %-os részvételi arány az országgyűlési képviselőválasztások korban szokásos 60-70 %-os értékéhez közelít.³⁸⁵ A magas részvétel magyarázata az új megye megalakulását kísérő várakozás mellett vélhetően az első népképviselői alapon megrendezett megyeválasztás iránti érdeklődésnek is szolt, ahol a választójoggal rendelkezők személyükben egyenként is beleszólhattak a megyegyűlés összetételébe. (Az 1848. évi és 1861. évi állandó bizottmányokat községi delegáltak választották.) De nem feledkezhettünk meg más tényezőkről, így a megosztott korabeli országos politikai viszonyokról sem, amikor a kiegyezést „végrehajtó” Deák-párttal szemben még egy közel egységes és erős 48-as alapú ellenzék állt.³⁸⁶

Az 1871. évi választást követő 1874. évi választásról – mikor az 1871. évihez képest már csak a választott tagok felének megválasztására került sor³⁸⁷ - sajnos nem állnak rendelkezésünkre választási jegyzőkönyvek, pedig érdekes lenne tudni, hogy a részvétel tekintetében mennyiben képez átmenetet a későbbi választásokhoz képest.

Ugyanakkor 1877-től meglehetősen bőséggel maradtak ránk a választási jegyzőkönyvek: 1877-ből 44, az 1880-ból 42, 1883-ból 24, 1886-ból 37, 1889-ből 41 illetve 1892-ből 38 darab. Ezek feldolgozásával kapott megyei átlagok mérsékelt részvételről tanúskodnak: 1877-ben 15,28 %, 1880-ban 14,52 %, 1883-ban 13,98 %, 1886-ban, 18,71 %, 1889-ban 21,67 %, illetve 1892-ben

³⁸⁴ E jegyzőkönyvek fennmaradásának jelentőségét kiemeli az a helyi sajátosság, hogy például Tolna megye dualizmus kori képviselőválasztásainak választási jegyzőkönyvei, szavazási lajstromai sajnálatos módon nem maradtak ránk.

³⁸⁵ Ezt mutatják az 1896-1910 közt tartott országgyűlési választások adatai, ahol - a nem egyhangú kerületekben – megtartott választásokon a következő részvételi arány jött ki: 1896: 73,59 %, 1901: 67,70 %, 1905: 67,93 %, 1906: 62,17 % és 1910: 69,48 %. 1912. évi Statisztika 1914:461,

³⁸⁶ Az ellenzék – mindenekelőtt a 48-as párt – az 1869-es választáson, a mandátumainak számát duplájára növelve, jelentősen megerősödött. Kolossa 1987:830.

³⁸⁷ Az 1871-ben megválasztottak között sorshúzással döntötték el, hogy kerületenként kik azok, akik három év letelte után kilépnek. MNL TML, Közgy. jkv. 1874/136.

24,31 %.³⁸⁸ (Kerületekre lebontott adatokra ld. az 1. táblázatot.) Az első három alacsonyabb értékében nyilván szerepet játszik az a tény, hogy e választásokat a nyári mezőgazdasági munkák, illetve a szüret idején, augusztus 16-án, szeptember 4-én és szeptember 27-én rendezték. A decsi kerület elnöke erről így írt 1883-ban: „*A szavazók számának csekélyisége azon körülményben leli magyarázatát, hogy a választási határnap éppen a szüret közepére esvén, a munka sürgőssége miatt a polgárok legnagyobb része nem vehetett részt a szavazási jog gyakorlásában.*”³⁸⁹ Hasonló eredményeket kapunk, ha az 1895. október 26-i és a 1898. október 29-i választásokról rendelkezésre álló 16 és 15 kerület adatait nézzük: 18,84 illetve 15,66 %.³⁹⁰

³⁸⁸ E választási jegyzőkönyvek a következő alispáni aktákban találhatók: MNL TML, Alispáni i. 656/1877, 1242/1880, 1073/1883, 1421/1886, 1509/1889, 1791/1892.

³⁸⁹ MNL TML, Alispáni i. 1073/1883.

³⁹⁰ MNL TML, Alispáni i. 2816/1895, 2656/1898.

1. táblázat: A részvételi arány a kerületekben (%-ban)

kerület neve	választás éve								
	1871	1877	1880	1883	1886	1889	1892	1895	1898
alsónyéki	33.15	31,50	5,54	4,41	12,99	9,28	3,98		
bátaszéki	57.34	12,86	12,60	11,28	31,46	27,84	59,71	52,05	
bonyhádi	42.13	16,56	19,16	13,61	19,16	17,71	34,54	10,60	
bölcskei	45.71	23,40	7,46	13,08	10,99	40,31	59,16	28,83	
cikói	28,38	15,70	10,07	9,30	12,54	5,30	6,57	8,56	
decsi	20.74	7,47	8,14	7,47	6,76	5,96	4,85	11,69	
diósberényi	57.21	43,93	33,66	40,41		46,91	26,77	37,93	
dombóvári	31.06	17,01	10,52	10,76			2,01	24,66	7,96
d.földvári fő-	28.83	23,47	13,87		24,56	40,14	37,00	18,75	
d.földvári al-	40.34	8,45			21,93	43,50	37,00	25,22	17,08
d.szentgyörgyi	72.78	11,80	5,92		7,84	9,74	12,23		
(felső)iregi	34.25	8,01	17,03		15,70		30,45	21,68	34,64
faddi	63.39	9,77	31,55		28,50	45,97	34,24	24,13	
gyönki	40.98	23,02	19,23		14,84	12,72	43,34	11,21	
győrei	43.44	3,28	10,46		30,23	29,78	33,51	33,98	
gyulaji	43.13	3,98	3,57		10,77	7,38	8,82	12,98	
hőgyészi	55.93	21,26	69,53		67,38	19,54	38,79		31,20
kétyi	77.93	18,03	13,05			31,49			20,23
kistormási		18,13	15,28	10,38	10,36	6,73	16,58		
(koppány)szántói	26.79	9,66	5,75	19,48	19,86	22,22	29,78		12,67
kölesdi		48,57	6,63		18,71	25,13			20,10
magyarkeszi	41.44				36,55	24,52	19,92		21,70
majosi	75.00	11,22	13,62	16,58	15,34	10,86			4,30
miszlai	26.16	13,55	5,92	6,66	9,81	12,60	44,27		20,10
mucsi	48.88	10,18	5,34	21,40	25,97	24,85			10,47
nagydorogi		12,58	4,86	5,57	7,39	10,31	5,42	5,74	15,69
nagyszokolyi	59.36	13,90			15,88	33,33			13,95
naki	35.29	3,10	5,72	7,97		4,79			14,77
némedi, 1886-tól nagyszékelyi	50.90	9,52		37,33	15,58	13,09	10,66		
ozorai	73.52	9,65	15,13			28,92	19,59		
őcsényi		8,53	7,35	5,74	5,30	3,96			
paksi fő-	54.66	18,70	23,78			20,85	55,00		
paksi al-	35.66	34,26			32,82	4,95	16,56		
pincehelyi	52.56	7,29	6,38		15,32	30,80	21,70		
(sár)szentlőrinci	46.46	10,19	12,65		19,57	16,06	25,32		14,16
simontornyai	53.09	12,37	9,83	6,40	3,70	47,74	13,05		
(sió)agárdi	18.29	14,98	8,35	11,83	14,88	7,35	16,16	9,05	
szakcsi	38.67	8,27	11,54	11,97	23,25		13,91		
szekszárdi fő- és al-	52.61	19,73	28,97	23,66	15,04	14,00	34,06		
tamási	76.60	27,13	25,29		48,09	42,73	61,21		
tengődi	36.48	5,22	7,05	9,37	17,94	11,85	14,81		
teveli	49.39	16,58	11,78		9,10	29,14	10,01		
tolnai	19.14	25,69	5,73	7,91	6,78	7,93	13,47		
závodi	44.93	9,76	16,49	9,44		3,82	7,71		
megyei átlag	45,59	15,28	14,52	13,98	18,71	21,67	24,31	18,84	15,66

Az első, 1871. évi törvényhatósági választás magas részvételi számai mögött meghúzódó nagyobb érdeklődést a választások eredménye is visszaigazolta, hiszen az ellenzéki bizottsági tagok száma 109-99 arányban felülmúlta a kormánypárti tagok számát. Ugyanakkor az 1870. évi

törvényhatósági törvényben meghatározott keretek már az első alkalommal is hatékonyan működtek: az egykori főispáni jelentés szerint a virilista tagok között 168-52 arányban a kormánypártiak voltak többségben, amely arány így mégis megnyugtató többséget biztosított kormánypártnak az első ízben felálló megyebizottságban.³⁹¹ Kormánypártiak és ellenzékiek hasonló léptékű, összemérhető számban azonban nem sokáig foglaltak helyet Tolna megye törvényhatósági bizottságában. Ugyanis a Deák-párt és a Tisza Kálmán vezette balközép ellenzéknek 1875-ben bekövetkezett fúzióját követően Tolna megye törvényhatósági bizottságában elsőprő kormánypárti többség jött létre. Amellett, hogy ez így évtizedekre eliminálta a bizottság 220 tagjára kiírt törvényhatósági választások igazi jelentőségét, további tényezők is a választói érdeklődés mérséklésére hathattak, így például a csökkentett hatáskörű „új megyéből” történő kiábrándulás, vagy a választott tagoknak a megyebizottságban játszott alárendelt, másodhegedűs szerepéről szerzett tapasztalatok is. De abban, hogy a Tisza-korszak ideje alatt tartott törvényhatósági választások részvételi aránya rendre 20 % alatt maradt, s hogy az 1890-es években is csak egyszer, az 1892. évi választás során emelkedett a fölé, egy további körülménynek is szerepe lehetett. Itt a törvényi szabályozásba beépített azon fékről kell beszélnünk, amely eredendően a törvényhatósági bizottságban lévő stabilitás fenntartását volt hivatva biztosítani azáltal, hogy a megválasztott képviselők hat évre szóló mandátumával szemben a törvényhatósági választásokra háromévenként került sor. Így három évenként elcsúsztatva, s az előnytelen aktuálpolitikai hatások erőteljesebb érvényesülését így módon jobban megsűrve, a választás útján betöltendő bizottsági helyeknek csupán fele került betöltésre. Végeredményben egy-egy törvényhatósági választás során csak a bizottsági helyek egynegyedét töltötték be, így Tolna megyében 110 főt.

A mérsékeltbb részvétel mellett tartott választások időszaka az 1877-es választástól a századvégig húzódott. Az első, 1871-es választás magas arányához hasonló, de csak jelzés értékű adatokkal szolgálhatunk még további három választásról. Az 1901. évi és az 1910-es választásról rendelkezésre álló öt, illetve hat kerület 28,96 %-os és 53,67 %-os átlaga is, és az 1913-as választásról megmaradt tolnai kerület – állítólag addigi legmagasabb – 40,56 %-os aránya is magas választási részvételt sejtet.³⁹² Sajnos, pont az 1904 és 1907-es választásokról nincs semmi számszerűsíthető adatunk, így kénytelenek vagyunk a helyi lap kommentárjaira hagyatkozni, mely szerint a választást 1904-ben és 1907-ben is „a szokottnál sokkal nagyobb érdeklődés” jellemezte.³⁹³

Ha alaposabban szemügyre vesszük az 1. táblázatot, láthatjuk, hogy a részvételi hajlandóság alakulásában választókerületenként jelentős eltérés érzékelhető. Egyrészt feltűnő a diósberényi, hógyészi, tamási vagy éppen a dunaföldvári főkerület megyei átlagot folyamatosan meghaladó magas értéke, amivel szembe a mérsékelt megyei átlaghoz igazodó, vagy még azt is következetesen

³⁹¹ A főispáni jelentés szerint a 220 választott tag közül 109 volt ellenzéki, 99 kormánypárti. A virilista tagok közt 168-52 arányban a kormánypártiak voltak többségben Sipta 1995:164.

³⁹² A választási jegyzőkönyvek lelőhelye: MNL TML, Alispáni i. 714/1871, 2816/1895, 2656/1898, 1300/1901, 361/1911, 903/1913.; Tolnamegyei Közlöny 1910. december. 25., 1913. november 23.

³⁹³ Tolnamegyei Közlöny 1905. január 5., 1907. november 28.

alulmúló kerületek részvételi rátáit állíthatjuk. Így például meglehetősen a naki terület 1877-1889 közötti (3,10; 5,72; 7,97; -, 4,79) és az öcsényi szintén 1877-1889 közti (8,53; 7,35; 5,74; 5,30; 3,96), vagy éppen a decsi 1877-től 1892-ig tartó (7,47; 8,14; 7,47; 6,76; 5,96; 4,85) eredménye. Az előbbieket magas, az utóbbiak alacsony értékeinek okairól feltételezésünk csak odáig terjed, hogy megengedjük magunknak azt a megjegyzést, hogy míg a diósberényi és hógyészi terület falvainak lakossága jelentős számban hegyháti sváb, addig az öcsényi és decsi kerületek sárvári református magyar, amely példázhatja a felekezeti és nemzetiségi különbségek hatását a választói részvétel eltérő alakulására.

A diósberényi terület magas részvételi hajlandósága pedig annyiban is figyelemre méltó, hogy ez egy több településből álló területre volt jellemző. Mert általánosnak mondható tapasztalat, hogy a több községből álló területben a választás színhelyére a terület többi községéből jóval kisebb arányban mentek, jutottak el. Ezzel kapcsolatban többször születtek a választási helytől messzebbre eső, vagy éppen nagyságuk, jelentőségük alapján a választási székhely pozícióra igényt tartó települések kérvényei, mint pl. Döbrököz, Möszt esetében. Másfajta reakció érhető tetten az alsónyéki területben fekvő Várdomb és Sárpilis választóinak hozzáállásán: amíg az 1871-ben még „igen lelkes” pilisiek – az 57 választóból – kilencen vettek részt az Alsónyéken november 13-án megtartott választáson, addig a várdombiakkal kapcsolatban a terület elnöke, Totth István már ekkor ezt írta: „*Várdomb község részéről csak a bíró jelent meg reggeli 9 órakor – és ez is kevés vártatva szavazás nélkül elhagyta a község házát, hol a választás zavartalanul lefolyt -, és nem jött többé vissza.*”³⁹⁴

Összességében elmondható, hogy a több okkal is magyarázható csekély részvétel az amúgy is szűk választójogosultsággal hatványozódva olyan, a népképviselő elvének legfeljebb csak formálisan megfelelő helyzeteket teremtett, hogy gyakran tíz szavazatnál kevesebbrel is bizottsági taggá lehetett válni, sőt K. Deák Péternek ehhez 1883-ban az Öcsényi területben 5,74 %-os részvétel mellett négy szavazat is elég volt.³⁹⁵ A negatív rekordot pedig a dombóvári terület 1892. évi eredménye szolgáltatja, ahol a terület 497 választójából összesen csak tízen, mindannyian dombóváriak, járultak a szavazatszedő küldöttség elé. A választást Paál József jószágfelügyelő 8 szavazattal nyerte meg, de még a bizottság tagja lett Ábrahám Lajos dombóvári és Szabó Gyula döbröközi községi jegyző is, 5-5 szavazattal.³⁹⁶

³⁹⁴ Ennek ellenére a nagy számban megjelent bátaiaknak és helybeli alsónyékieknek hála a 123 szavazat még így is 33,15 %-os részvételi arányt jelentett. Ellenben az már tendenciát jelez, hogy a következő két választáson a várdombiak mellett már a pilisiek sem jelentek meg. Az eljáró Ellmann Miklós választási elnök a két község előjáróságának azon magatartását, hogy ilyen fontos választáson, törvénybe foglalt kötelezettségük ellenére nem – várdombiak az 1874-es választáson sem – jelentek meg, „közbotrányokozás”-nak minősítette, és a szerencsének tulajdonította, hogy az egy szem pilisi szavazó személyazonosságát a küldöttség meg tudta állapítani. A várdombiak és pilisiek érdektelensége a törvényhatósági bizottság ülésének is témája volt. MNL TML, Alispáni i. 656/1877.

³⁹⁵ MNL TML, Alispáni i. 1073/1883.

³⁹⁶ MNL TML, Alispáni i. 1791/1892.

III.A.3. A törvényhatósági bizottság virilis és választott tagjai összetételének alakulása

Ha az előbb részletezettek mellett mégis az 1870-ben létrejött szabályozás alapján a vármegye polgárosításának eredményeit – a népképviselő elvének bármily korlátozott formában történt bevezetése fényében – kívánjuk számba venni, akkor elsődlegesen a dualizmus kori megyebizottság társadalmi összetételét kell megvizsgálnunk. Itt ugyanis az 1848 előtti megyéhez képest mégiscsak történeti léptékű változás történt, hiszen a hat évszázados történeti hagyományra visszatekintő nemesi vármegye eltörlése a születési jogok meghaladását vonta maga után. A vármegye életében, irányításában az addig privilegizált nemesség mellett ettől kezdve ugyanazon jogon vettek részt a korábban ebből kizárt polgári, paraszti (nem olyan rég még jobbágyi) rétegek, vagy a svábság, zsidóság képviselői, tagjai. Természetesen a vármegye irányítása a gyakorlatban továbbra is az azt korábban is irányító középbirtokosság kezében maradt, és ez a dualizmus végéig alapvetően nem is változott. A törvényhatósági bizottságban a virilizmus automatikusan biztosította a helyüket. Mint az előző részben láttuk, az 1870-es évek virilis jegyzékeinek elején a nagybirtokos arisztokratákat, Apponyi Rudolf, Apponyi Károly, Széchenyi Sándor, Pejácsevich László grófokat a reformkorban a megye életében már szerepet vivő családok tagjai követték: Döry, Szeniczey, Hanzély, Gindly, Vizsolyi, Sztankovánszky, Inkey, Szévald, Bartal, Kurtz, Augusz, Jeszenszky, Perczel, stb..³⁹⁷ A dualizmus korának kezdeti időszakában a virilisták élmezőnyét, a 30-50 legnagyobb adófizetőt szinte kivétel nélkül a középbirtokos nemesség, illetve egy-két fő erejéig a megyében nem csupán birtokos, hanem itt is élő arisztokrácia adta, s ekkor még csak elvétve került közéjük más elem. Természetesen a virilisek középmezőnyében, illetve alsó régióiban már ekkor is nagy számban fordultak elő hivatalviselő, illetve szabadfoglalkozású értelmiségiek (ügyvédek, mérnökök, orvosok, stb.), akiknek jelentős része nemesi származásúként jelentős, vagy kevésbé jelentős birtokokkal is rendelkezett (ld. 2. táblázat).

2. táblázat: A törvényhatósági bizottság virilis tagjainak társadalmi megoszlása, illetve a virilis jegyzéken elfoglalt hely szerinti tagozódása³⁹⁸

év	1885				1894				1915			
foglalkozás	virilis jegyzék (hely)				virilis jegyzék (hely)				virilis jegyzék (hely)			
	1-50.	51-150.	151-220.	össz.	1-50.	51-150.	151-220.	össz.	1-50.	51-150.	151-220.	össz.
földbirtokos	33	28	8	69	30	34	7	71	22	26	7	55

³⁹⁷ MNL TML, Alispáni i. 1001/1874.; A reformkori középbirtokos családokra mindenekelőtt ld. Glósz 1991; A megye 19. század első felére vonatkozó politikai életére, és ezáltal a középbirtokosság szerepére több mű áll rendelkezésre, melyek közül jó pár a *Tanulmányok Tolna megye történetéből*, illetve a *Tolna megyei levéltári füzetek* c. sorozatokban került közlésre.

³⁹⁸ A táblázatban szereplő első vizsgált időpont azért esik csak az 1880-as évekre, mert az 1870-es években a virilis jegyzékek még nem tartalmazták a jegyzékre kerültek foglalkozását. A időrendbe kívánczó 1905-ös év adatai a helyhiány miatt nem szerepelnek a táblázatban. Az 1884. illetve 1894. évre közgyűlésileg jóváhagyott nyomtatott virilis jegyzékek, MNL TML, Alispáni i. 1003/1884., 2073/1894; illetve Tolnavármegye Hivatalos Lapja 1914.

bérlő	9	11	3	23	13	16	4	33	16	22	6	44
földműves	-	2	14	16	-	4	11	15	-	7	10	17
értelmiségi	7	36	19	62	5	26	24	55	9	24	24	57
ebből: -jogász	3	14	8	25	1	10	10	21	3	10	7	20
-várm.i tisztv.	3	4	-	7	1	1	1	3	1	2	-	3
-egyházi	-	7	4	11	-	6	6	12	-	1	9	10
iparos, gyáros	-	3	9	12	-	5	3	8	-	1	6	7
kereskedő*	-	17	14	31	1	11	19	31	3	18	14	35
vállalkozó	1	1	1	3	1	3	1	5	-	1	1	2
egyéb**	-	2	2	4	-	1	1	2	-	1	2	3

* ideérve a vendéglősöket, a hitelélet képviselőit, valamint az ügynököket

** házbirtokos, magánzó, stb.

rövidítés: várm.-i tisztv.: vármegyei tisztviselő

A dualizmus kori megyebizottságban már kezdetektől fogva képviselettel rendelkeztek a kereskedők, iparosok, de a megye gyenge ipari fejlettsége következtében a virilisták közt a korszakban végig nagyobb számban találhatunk kereskedőket, mint iparosokat, gyárosokat. A törvényhatósági bizottság 220 virilis tagja közül 1885-ben 31 kereskedővel szemben 12 iparos, míg 1915-ben – a vendéglősöket is a hitelélet képviselőit is beszámítva – 35 kereskedővel szemben csak 7 iparos, és egy-két vállalkozó tagja volt a bizottságnak.³⁹⁹ A polgári megye új aktorai közül a parasztság legvagyonosabb része a virilizmus intézményének köszönhetően – a középbirtokos nemesség képviselőivel egyetemben, de annál jóval kisebb számban – automatikusan a megyebizottságba került.

Természetesen a dualizmus közel ötven éve alatt a felsorolt társadalmi rétegek dinamikus mozgásban voltak, bizonyos értelemben azt is mondhatjuk, hogy köztük kiegyenlítődés ment végbe. Amit többek közt jelez, hogy a kezdeti időszakban a virilisták élmezőnyében érvényesülő kompakt nemesi középbirtokos jelleg fokozatosan feloldódott: előbb zsidó nagybérlők, majd idővel polgári eredetű földbirtokosok, szabadfoglalkozású értelmiségiek, vagy vezető, országos posztot betöltő hivatalnokok, a hitelélet képviselői, illetve vagyonos kereskedők tették változatossá a virilisták élmezőnyét. Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint a tényszerű adatok. 1885-ben a megye 50 legnagyobb adófizetője közt még 33 földbirtokost találhatunk, és a további hét, értelmiségiként és tisztviselőként a virilis jegyzékre került személy közt is további középbirtokos családok tagjai szerepelnek: Perczel István főispán, dr. Sass István tiszti főorvos, dr. Szigeth Gábor árvaszéki elnök és Bonyhádi (Perczel) Géza ügyvéd. Ezzel szemben a korszak végén, 1915-ben csak 22 földbirtokos található a virilis lista 1-50. helyén, illetve már tizenhat – javarészből zsidó – földbérlő. 1885-höz képest ekkor nővumként két bankigazgató, és az értelmiségiek között jogászok, orvosok mellett már gyógyszerész, lapszerkesztő, miniszteri tanácsos is szerepelt az első 50 virilista közt (ld. 2. táblázat).

A törvényhatósági bizottság másik felét kitevő választott tagok közt a virilisként bekerültekhez képest két társadalmi réteg képviseltette jóval nagyobb számban magát: a földművelő parasztság illetve az értelmiség azon csoportjai, akik jövedelmük, vagyonuk alapján nem kerülhettek a

³⁹⁹ MNL TML, Alispáni i. 1003/1884.

virilisták közé. Ez utóbbiak a községi és körjegyzők népes serege, tanítók, valamint a korabeli mezőgazdasági értelmiséget jelentő tisztartók, intézők, gazdatisztek voltak.

A megyebizottság egészét tekintve elmondható, hogy a megye agrárjellegének megfelelően végig a mezőgazdaságban tevékenykedők közül került ki a bizottság közel fele. De e blokkon belül igen eltérő és ellentétes irányú folyamat ment végbe a tárgyalt időszakban. A földbirtokosok, mind kezdeti, a megyebizottság több mint negyedét kitevő összlétszámukat, mind a virilisták élmezőnyében elfoglalt helyüket illetően teret vesztek, ellenben a földművesek létszáma a korszak végéig dinamikusan és folyamatosan növekedett. Míg a földbirtokosok számának csökkenése gazdasági, társadalmi súlyvesztésük következménye – amit jelez, hogy a virilisták közt kevesebben szerepeltek, s ezzel párhuzamosan pedig növekedett a zsidó földbérlő virilisek száma –, addig a választott tagok körében gyarapodó földműves képviselők száma a parasztság növekvő öntudatának bizonyítéka (ld. 3. táblázat).

3. táblázat: A törvényhatósági bizottság virilis és választott (választ.) tagjainak társadalmi rétegek, illetve foglalkozási csoportok szerinti megoszlása⁴⁰⁰

év	1885			1894			1915		
	virilis	választ. t.	össz.	virilis	választ. t.	össz.	virilis	választ. t.	össz.
földbirtokos	69	15	84	71	6	77	55	4	59
földbérlő	23	2	25	33	1	34	44	-	44
földműves	16	62	78	15	77	92	17	104	121
értelmiségi	62	123	185	55	116	171	57	91	148
- jogász	25	23	48	21	19	40	20	8	28
- várm-i tisztv.	7	14	21	3	12	15	3	12	15
- községi jegyző	1	44	45	-	43	43	-	42	42
- egyházi személy	11	18	29	12	21	33	10	9	19
- mezőgazd.-i ért.	-	6	6	-	9	9	1	8	9
- egyéb*	18	18	36	19	12	31	23	12	35
iparos, gyáros	12	8	20	8	5	13	7	6	13
kereskedő	31	7	38	31	7	38	35	9	44
vállalkozó	3	-	3	5	-	5	2	-	2
egyéb**	4	3	7	2	8	10	3	6	9
összesen	220	220	440	220	220	440	220	220	440

*tanár, tanító, orvos, gyógyszerész, mérnök, hivatalnok, országgyűlési képviselő, stb.

** házbirtokos, magánzó, stb.

A törvényhatósági bizottságban csökkenő mértékben, de a tárgyalt korszakban végig igen jelentős számban képviseltette magát az értelmiség, illetve a szellemi foglalkozásúak köre. Ez a társadalmi állásában, karakterében igen heterogén réteg a dualizmus első felében a választottak többségét, és azt követően is közel felét adta. Mint már írtuk, a választás útján bekerült értelmiségiek összetétele gyökeresen eltért az adójuk, tehát a jövedelmük, vagyonuk után bekerült értelmiségiekhez viszonyítva. Míg a választás útján bekerültek közt döntő többségben voltak a hivatalviselő, alkalmazotti rétegek (bírók, vármegyei tisztviselők, községi jegyzők, tisztartók, gazdatisztek, kisebb

⁴⁰⁰ A táblázatban megjelölt évek törvényhatósági bizottságainak összetételét az alábbiak segítségével rekonstruáltuk: ld. a választott tagok névjegyzékét a Függelékben, amely ezek levéltári forráshelyét is felsorolja.

számban tanítók, tanárok), addig a vagyonuk, jövedelmük alapján bekerülők többségét az önálló ügyfélkörrel (is) rendelkező szabadfoglalkozású értelmiségiek (mindenkeletűt ügyvédek, és egykét orvos, mérnök) – ide számítva a gyógyszerészeket is – tették ki.⁴⁰¹ E képet árnyalja a számottevő ingatlanvagyonnal rendelkező minisztériumi tisztviselők, bírók, közjegyzők virilisták közti jelenléte, ami több esetben az ingatlanvagyonnak volt elsősorban köszönhető, hiszen ezen foglalkozásokban igen erőteljes képviselettel rendelkezett az egykori nemesi középirtokos réteg, a dzscentri, illetve a nemesség szerényebb állású rétegei. A középirtokosság, illetve a vármegyei nemesség jelentős részének elszegényedése, irtokai – egy részének, vagy egészének – elvesztését kísérő hivatalba áramlása Tolna megyében is megfigyelhető.⁴⁰² Míg a kisebb presztízzsel rendelkező egykori kisnemesség elszegényedett tagjai számára már egy-egy, a vármegye segédszemélyzetében betöltendő állás is nagy jelentőséggel bírhatott, addig a középirtokosság több tagja számára a vármegyénél betöltött magas tisztség egyúttal az országos hivatali vagy politikai karrier megelőző állomásának bizonyult, mint például Simontsits Béla, Simontsits Elmér, vagy akár Perczel Dezső esetében.⁴⁰³

Habár Tolna megye irányításában az általunk tárgyalt korszak végéig megőrizte döntő, jellegadó állásait az egykori középirtokos nemesi elit, mindenképp kiemelésre érdemes a tény, miszerint a dualizmus kori megyebizottság összetételének számottevő részét képezték az 1848 előtti megye életéből kizárt rétegek. Így például a megye népességében betöltött számarányához képest igen figyelemre méltó számban képviseltette magát a zsidóság, amelynek száma 50-80 fő között alakult.⁴⁰⁴ Ez általában az egész megyebizottságra vonatkozó számuknak is megfelelt, hiszen választások útján igen ritkán kerültek be, ami egyúttal azt jelentette, hogy a zsidók – jellemzően földbirtokként, kereskedőként, illetve szabadfoglalkozású értelmiségiként (ügyvéd, orvos), néha ipari üzem tulajdonosaként, földirtokosként – hozzávetőlegesen a törvényhatósági bizottság 12-18 %-át adták. Tolna vármegye dualizmus kori törvényhatósági bizottságának egyik legnagyobb csoportját a parasztképviselők alkották. Számuk általában 100 körül volt, de volt, amikor a megyebizottság 25 %-át is kitette. Bár, mint szóltunk róla, az ott betöltött szerepük nem volt ugyan jelentős, de csupán azáltal, hogy a megyebizottság tagjai voltak, betekintést, beleszólást nyerhettek a megye ügyeibe, s

⁴⁰¹ A vármegyei tisztviselők és községi jegyzők számának alakulásában közvetlen politikai hatás is tetten érhető, hiszen a szabadelvű párt bukását és ellenzékbe szorulását hozó években, 1904-ben és 1907-ben tartott választások ezek számának jelentős csökkenését hozták.

⁴⁰² A vármegyei közigazgatás államosítását, így a tisztviselők állami kinevezését kezdeményező erők egyik célja a korabeli vármegyék közigazgatási színvonalának emelése volt. A rokoni kapcsolatok érvényesülésének visszaszorulását, a rátermettség előtérbe kerülését, kizárólagossá válását várták az állami kinevezési rendszertől. Azonban ennek bevezetésére a korszakban nem volt reális lehetőség. Így az államosítás lényegében csak az államosítás elvi kimondásig jutott (1891:33. tc.). Csizmadia 1976: 225-236.

⁴⁰³ Az alispáni tisztséget 1877-87 között betöltő Perczel Dezső a Bánffy-kormányban belügyminiszter (1895-99), Tisza István első miniszterelnöksége alatt pedig a képviselőház elnöke (1903-1905) volt. Perczelt az alispáni tisztségben követő (1895-ig) Simontsits Béla 1897-től a belügyminisztérium vármegyei főosztályának vezetője, míg fia, az alispáni tiszte 1907-1912 közt betöltő Simontsits Elemér 1914-től a képviselőház alelnöke, majd az I. világháború alatt az Országos Hadségélyező Bizottság elnöke volt. Dobos 2001:163-171; Tolnavármegye 1904. december 11. 1-2. , Révai 1924: 816.

⁴⁰⁴ Vö. Schweitzer-Szilágyi 1982.; Schweitzer-Szilágyi 1991., MNL TML, Nemesi Közgy. i., Összeírások, Ö 581 – 1848 évi. zsidó összeírások, Ö 611 – 1846/47. évi zsidó összeírások; MNL TML, Felekezeti anyakönyvi gyűjt., izraelita anyakönyv.

általában a közigazgatás kérdéseibe. Ennek szocializáló hatásai felbecsülhetetlenek, többek közt ez készítette fel a parasztság képviselőit a későbbi, komolyabb, országos szintű fellépésre, politikai szerepvállalásra. (Természetesen ezzel kapcsolatban meg kell említenünk a különböző egyesületek szocializációs hatását is.)

Az iparosokról és kereskedőkről szólva, kijelenthető, hogy nagyobb számban kerültek be legnagyobb adófizetőként, mint választott képviselőként, ami érthető, hiszen a legtehetősebbek esetében a vagyonuk, jövedelmük ezt lehetővé tette, míg megválasztásuk elsősorban csak a (kis)iparral rendelkező, kereskedelmi szerepkörrel bíró településeken (Dombóvár, Dunaföldvár, Paks, Bonyhád, Hőgyész, Simontornya, Tolna, Bátaszék, Szekszárd) volt gyakorlat.⁴⁰⁵ Már az 1890-es évek végén, a katolikus Néppárt relatíve nagy számban bekerülő jelöltjei fényében, akik közül számosan az iparos rétegből, illetve a parasztság köréből kerültek ki, az utóbbiak kapcsán már megfigyelhető bizonyos fokú függetlenedés a megye jellegadó, közjogi kérdés mentén megoszló politikai erőitől. Tárgyalt korszakunk végén, nem utolsó sorban az agrárius mozgalom, illetve a megyénkben is megjelenő agrárszocialista jellegű szervezkedések hatásaként a parasztság önálló, öntudatos irányzatai – gondoljunk csak Nagyatádi Szabó István 1908-ban megalakuló kispazda mozgalmára – is megfogalmazódtak, illetve képviselőik jelen voltak a vármegyeház falai közt. Így az 1910-es évekre megyebizottsági taggá választották például a Szekszárd képviselőtestületében szinte szabályszerű frakcióként működő kispazdák egyik vezetőjét, Szulimán Györgyöt, akinek megyebizottsági tagsága sokkal hosszabb életű volt, mint a radikálisabb irányt követő, Somogy és Tolna megye területén Szabad Gazdák Egyesülete néven függetlenségi parasztmozgalom szervezésén dolgozó Szemere Kálmáné.⁴⁰⁶

A választottak és virilisek megoszlásának, és e különböző módon bekerült két személyi kör törvényhatósági bizottságon belüli súlyának, presztízsének és befolyásának, valamint ezen befolyás megyebizottság működésében tapasztalt megnyilvánulásai megvilágosításához a következőkben a szépirodalmat, illetve az egykorú publicisztikát hívjuk segítségül. A dualizmus kori vármegyét, illetve az ahhoz elsősorban hivatalviselés által is kötődő dzsentrit számtalan írónk örökölte meg alkotásaiban.⁴⁰⁷ Ezúttal a megszokott tónusoktól részben elütő hangot kívánunk megszólaltatni, a 19.

⁴⁰⁵ Csekő 2002a:53-82. Itt kell megjegyeznünk, hogy a népesség – pontosabban a választók számának – területi megoszlásával arányosan bekerült választott tagokhoz képest a virilis képviselők révén jelentősen torzult a megye településeinek képviselete a törvényhatósági bizottságban. Például Szekszárd a választói száma után a korszakban végig 13 választott taggal képviseltette magát a megyebizottságban, azonban ennek többszörösét delegálta a virilistáknak köszönhetően. Adójuk nagysága után ugyanis legrosszabb esetben még 27-en, míg volt, amikor 42-en voltak tagjai a megye törvényhatósági bizottságának. Így a 40-53 szekszárdi tag jóval magasabb számban reprezentálta a várost a megyebizottságban (9-12 %), mint ami az arányos képviselet alapján Szekszárdra jutott volna (1910-ben 5,6 %). vö. Csekő 2002b.

⁴⁰⁶ Az erőteljes szociális követeléseket, földbirtokreformot hirdető Szemere Kálmán ellenében már megválasztása meghiúsítása érdekében lépéseket tett a megyei közigazgatás, megyebizottsági tagságától megfosztani pedig közel egy év elteltével sikerült csak. Szemere addig is felhasználta a megyei közgyűlések nyilvánosságát, hogy programját ismertesse.

⁴⁰⁷ Tolna megyére vonatkozóan ld. Gaál 2000. illetve Gaál 2002:83-114. A reformkori nemességre a 19. század második felére megváltozott gazdasági és társadalmi környezetben nehezedő kényszereket szemléletesen mutatja be egy tehetősebb kispazda család példáján Ruzsa 2002.

század utolsó harmadának Mikszáth utáni legnagyobb írói életművét létrehozó Tolnai Lajos – aki maga is Tolna megyei kismemesi értelmiségi családból származott, édesapja Györkönyben községi jegyző, míg öccse, Hagymássy Károly pedig a dualizmus korában megyei virilista⁴⁰⁸ – kíméletet nem ismerő, keserű hangját. *“A hármashegy megyeház szemetes folyosóin fontoskodó arccal jártak-keltek, csoportosultak meg szétváltak erősödő nézetekkel Magyarországi virilistái és választott képviselői, mint független és hatalmas urai az életnek és halálnak – kicsiben. Földbirtokosok tele adósággal és kikitörő keserűséggel az átkozott kormány iránt, mely soha meg nem bukik már! Lelkészek, tanítók, körjegyzők, lekötött vótumokkal – saját jólfelfogott érdekeik tekintetéből, amint fő- és alispánok ezt mindig bőven kifejtették e szabad harcosok közé osztott helótáknak (némelyek azoknak tartották!), köztisztviselők, főlebbvalóik iránt undorral és megvetéssel, melyet azonban csak otthon, nejeik, szegény gyermekeik és hivatalból kimaradt, vagy odáig el sem jutó rokonaik előtt mertek őszintén elárulni; nagybirtokosok, mágnások, mint valódi kiskirályok – csak hogy országocskák nélkül legtöbbször, de mégis egész udvartartással, tányérnyalókkal, udvari bohócokkal, hízelgő belső titkos tanácsosaikkal és olyan, ma itt, holnap amott szalmalegényekkel, kik mindenkor szívesen fölláldozzák jó pénzért véréüket – ha a csépt szalmában volna egy csöppecske férfiúi vér.”*⁴⁰⁹

Az előbbi idézet Tolnai 1880-as évek közepén írt *Az új főispán* című regényéből származik. Az fenti sorok az íróra jellemző kiábrándultság, sötét realizmus mellett jó érzékkel ragadják meg a dualizmus kori vármegyék egy-két jellemvonását. Egyrészt az általunk végzett kutatás eredményeivel megegyezik, amit az író a választott tagok törvényhatósági bizottságban betöltött alárendelt szerepével kapcsolatosan megfogalmaz. Ez irányban mutatott, hogy a korszak jelentős részében ötven körüli számban bekerült községi- és körjegyzők, az ugyancsak nagy számban bejutott vármegyei tisztviselőkkel együtt olykor a választott tagok 30 %-át is kitevő blokkot alkottak, amelyet nemcsak a központi hatalom, hanem a vármegye vezetése iránti erőteljes lojalitás is jellemzett.

Mindezeket részletesebben boncolgatta Geiger Gyula szekszárdi ügyvéd⁴¹⁰ – szintén megyei virilis, a megyebizottságnak évtizedeken keresztül tagja –, akiről az elmúlt években több tanulmányt publikáltunk,⁴¹¹ s akinek magánéletbeli, illetve közéleti jellegű számos konfliktusának a személyes életúton túlmutató tanulságai mellett újságírói, publicisztikai tevékenysége is külön figyelmet érdemel.

⁴⁰⁸ Tolnai Lajos (eredeti nevén Hagymássy) 1837-ben született Györkönyben. Testvéröccse, Hagymássy Károly paksi községi jegyzőként az 1880-as évektől negyedszázadon keresztül volt virilisként tagja a vármegye közgyűlésének.

⁴⁰⁹ Tolnai 1955:334.

⁴¹⁰ Geiger Gyula (Tolna, 1852 – Budapest, 1918) ügyvéd, lapszerkesztő, újságíró, Tolna megye törvényhatósági bizottságának, illetve Szekszárd nagyközség képviselőtestületének tagja. A tolnai német (sváb) családból származó – apja, Geiger Flórián építőmester a nagyközség vagyonos tagja – tehetséges és ambiciózus Geiger Gyula jogi tanulmányai után igen hamar integrálódott a megyeszékhely köznemesi meghatározottságú jogásztársadalmába. Felesége, Benczelits Erzsébet, Benczelits Ignác törvényszéki bíró lánya, akitől Geigernek két lánya, Valéria és Edit született. Valéria, férje, Dienes Pál családi nevének felvétele után Dienes Valériaként írta be magát a magyar művelődéstörténet, illetve számos tudomány- illetve művészeti ág történetébe. ld. Csekő 2012a.

⁴¹¹ Geiger Gyula személye és életrajza Babits Mihály *Halálfiái* c. regényében is visszaköszön, a regény egyik központi szereplője, Hintáss Gyula alakjában. Az ezzel kapcsolatban felfejtett újabb adalékokról, illetve Geiger Gyulának és családjának Babits Mihályhoz, illetve családjához kötődő szoros kapcsolatáról ld. Csekő 2009a.

Geiger munkásságának jelentős szegmensét képviseli a helyi politikai és társadalmi elitről, belső viszonyairól írt publicisztikája.⁴¹² Az 1892. évi képviselőválasztásokon még a (szekszárdi választókerületben) szabadelvű párti jelöltként induló Geiger Gyula elmélyülő, jelentős részben személyi jellegű konfliktusai 1897 őszére a fontosabb szekszárdi egyesületekből (kaszinó, polgári olvasóköri, tisztviselőköri) történő kizárásához, kiszorításához vezettek.⁴¹³ A helyi elitben így a peremhelyzetbe kerülő, de a város társadalmának nagyobb részét kitevő paraszti, illetve iparos népesség előtt még így is tekintéllyel bír – ne feledjük, hogy 1897-et követően is praktizált, mint ügyvéd, s a megyegyűlésnek, illetve Szekszárd képviselőtestületének továbbra is tagja volt – Geiger ekkor láthatóan fogékonyabbá vált az ebben az időszakban amúgy is jobban előtérbe kerülő, illetve kiéleződő társadalmi egyenlőtlenségekre, visszásságokra. Természetesen támaszt is igyekezett szerezni az általa „polgárok”-nak titulált földművesség vagyonos rétege, a módosabb parasztagadák, parasztpolgárok, illetve az iparosság köréből. Geigernek a lapja, a Szekszárd Vidéke legutolsó folamaiban (1900-1901) írt, többek közt a vármegyei törvényhatósági politikát bíráló, vagy épp a megyegyűlés összetételének alakulását nehezményező, nagyobb lélegzetvételű írásaiban már megfogalmazódott egy, a közhatalom érdemi gyakorlásából kiszorítottakra, az iparosság mellett elsődlegesen a módos parasztságra támaszkodó megyei párt megszervezésének gondolata.⁴¹⁴ Így az 1901 elején írt terjedelmes cikkeiben az azévből esedékes általános tisztújítás kapcsán a törvényhatósági választás fontosságára a következőképpen hívta fel a figyelmet:

„Számталanszor tapasztaltam, hogy talán egy törvény sem ment kevésbé át a nép vérébe, mint éppen a törvényhatóságokról, a megyékről szóló törvényünk. A legtöbb községben nálunk ma is az a hit uralkodik, hogy a megyebizottsági tagoknak csak azok választhatók, akiket a jegyző a községben kiír, mert azokat az alispán kandidálja, meg a főispán.

Szinte csodaszámba megy az a végtelen közönyösség, ami ezen megyebizottsági választások alkalmával minden községben nyilvánul. Valóban senki sem törődik azzal, hogy ki legyen a megye képviselője a községeknek, pedig ez talán legalább is olyan fontos, mint az, hogy ki legyen az országgyűlési képviselő. Ez a közönyösség szüli azt, hogy a vármegye bizottságába egészen kis emberkéik is könnyen bejuttatják magukat, csak szólnak a vincellérüknek, ezzel bejáratják a községet, összeverbuválnak 25-30 szavazatot, leszavaztatják ezt a néhány embert, s készen vannak az újszülött megyei képviselők.

Bizony nagyon szomorú dolog ez, és ideje, ha a választópolgárok e szép joguk gyakorlásánál nagyobb gondot fordítanak arra, hogy ki legyen a megyebizottsági tag. (...) Ezen jogok értelmében nálunk Tolna megyében minden három évben 110 újonnan választandó bizottsági tag kerül a megyei gyűlésekre, azaz a nép nálunk minden három esztendőben jogosítva 110 új bizottsági tagot választani. (...) A vármegye házában tehát nagyon könnyen és mindig az történne, amit a nép akar, csak az kell

⁴¹² Erről ld. Csekő 2010.

⁴¹³ Geigernek Boda Vilmosal elmérgesedő konfliktusról, a helyi elitből történő kiszorulásáról, kitaszításáról: Csekő 2011a:368-375.

⁴¹⁴ Részletesebben: Csekő 2010:561-562, 576-581.

hozzá, hogy minden három évben, mikor a megyebizottságba mindig 110 új bizottsági tag kerül, hogy ekkor ne aludnék a nép, hanem menjen el a községben a választóurnához, adja le a szavazatát olyan jelöltre, akiről meg van győződve, hogy nem fog új pótadókat behozni.”⁴¹⁵

Geiger gyors összesítése szerint még a megyebizottság mandátumainak egynegyedére kiírt választással is jelentősen átformálható lenne a bizottság összetétele. „Most van a vármegye bizottsági tagja közt 84 földműves, válasszon ehhez az idén 110 földművest, vagy független iparost, és ha ez az elem összefog az őszi restaurációnál, uralni fogja az egész helyzetet. Az lesz a tisztviselő a megyénél, akit ez a 200 választott bizottsági tag fog megválasztani.”⁴¹⁶

Ezzel szemben a valóság, a korabeli helyzet a következő:

„A 220 választott bizottsági tag közt van összesen 60 földműves, – szól Geiger Gyula diagnózisa⁴¹⁷ – a többi kivétel nélkül az úri osztályhoz tartozik, azaz 160. És, ha ehhez hozzáadjuk a virilistákat, akkor ezek közt is találunk 24 földműves virilistát, s a többi szintén az úri osztály tagja. Van tehát a földművesek közül képviselve az egész megyebizottságban 440 tag közt összesen 84, azaz az egész bizottság tagjainak csak 1/5 része. És vajon kiből áll aztán a többi négy-ötöd rész? Van földbirtokos és bérlő 90. Községi jegyző 56, ez mind a választottak közt van. Virilista községi jegyző egy sincs Tolna megyében. Ügyvéd van 21, s a vármegye tisztviselői közül beválasztott van 16. Van 24 kereskedő és 23 lelkész. A többi a különböző foglalkozási ágak közt megoszlik.

A helyzetet tehát amint látjuk, a földbirtokosok és bérlők dominálják. Ők az urak, mert hozzájuk csatlakozik feltétlenül a 16 megyei tisztviselő és az egész megyei tisztikar, amelynek amúgy is megvan a szavazati joga. Ugyancsak hozzájuk csatlakozik 56 községi jegyző. Ugyan hova is állnának, ha egyszer a főszolgabíró is oda áll, csak nem jut eszébe valamely jegyzőnek, hogy a főbírája ellen állást foglaljon.

A 21 ügyvéd, a 24 kereskedő és a 23 lelkész nagyon kevés kivétellel szintén a megyét követi, tehát a túlnyomó többség megvan. Azért történik minden Tolna vármegyében úgy, amint azt néhány földbirtokos akarja. (...) A virilisták közt túlsúlyt biztosít az intellektuális tagok túlnyomó többsége, amely mindig a megyével tart, és halálos bűnnek tartaná, ha függetlenül adna kifejezést a nézetének. Igen sok és igen tekintélyes virilistákat ismerünk, volt alkalmunk velük beszélni, amikor a pótadóról volt szó, majd mindenik azt mondotta, <de hát kérem a főispánnal húzzak ujjat, inkább megszavazom azt az új adót is.>

Emellett a választottak közé igen ügyesen bementek a vármegye tisztviselői, azaz dacára annak, hogy nekik a megyegyűlésen úgyszólván állásuknál fogva szavazati joguk, mégis különböző községekben beválasztatták magukat. Első pillanatra ezt fel sem tűnik, pedig nagyon ügyes manőver arra nézve, hogy a megyei uraknak biztosítva maradjon a többség. Mert, ahány megyei tisztviselő van

⁴¹⁵ Geiger Gyula: Mi az a Restauráció? In: Szekszárd Vidéke 1901. január 5. 1-2., Újraközölve: Csekő 2010. 575-577.

⁴¹⁶ Geiger Gyula: A restaurációról. In: Szekszárd Vidéke 1901. január 12. 1-2., Újraközölve: Csekő 2010. 577-579.

⁴¹⁷ Uo.

beválasztva a választott bizottsági tagok közé, annyi szavazat semmisül meg. (...) Hát a községi jegyzők? Ötvenhatan választják meg magukat a bizottságba, van köztük akárhány aljegyző és van köztük írnok is. Ugyan ki várhat független szavazatot a községi jegyzőktől, hát még az aljegyzőktől és írnoktól?

Hiszen ha egy községi jegyző szembe merné magát helyezni a vármegye akaratával, azt hisszük, hogy ez nem válna a javára. Természetesen, hogy hivatali alárendeltségi viszony forog fenn a jegyzők, s a felettes hatósággal a főbírák s alispán közt. Az emberi intézmények végességén, s az önző gondolkodásán nyugszik mióta a világ világ, hogy a felettes hatóság elvárja az alantasabb közegeitől, hogy subordinálja.”⁴¹⁸

III.A.4. A virilis és választott tagok súlya – A törvényhatósági bizottságon belül létrehozott testületek összetételének alakulása

A megválasztott tagoknak a megyebizottságban játszott szerepét, ott elfoglalt súlyának mértékét lemérhetjük azon is, ha a törvényhatósági bizottság keretében alkotott legfontosabb testületek összetételét vizsgáljuk meg közelebből. Ezek a következők: állandó választmány, igazoló választmány, állandó bíráló bizottság és a központi választmány. Jelen vizsgálatunkat az 1876-ban létrehozott közigazgatási bizottságra is kiterjesztjük. A törvényhatóság keretében alakult testületek közül maguk a törvényhatósági törvények (1870:XLII. tc., 1886:XXI. tc.) csak az állandó választmányról, az igazoló választmányról és az állandó bíráló választmányról tesznek konkrét rendelkezéseket: feladat- és hatáskörükről, illetve összetételükről és megalakításuk módjáról. A központi választmányról a képviselőválasztásokról, választási eljárásról szóló törvények, míg a közigazgatási bizottságról, az e szerv felállításáról határozó 1876:VI. tc. rendelkeztek, így ezek csak a törvényhatósági bizottság feladatköréhez kapcsolódón kerültek terítékre a két törvényhatósági törvényben. Viszont az 1874:XXXIII. tc. immár egyértelművé tette, hogy a központi választmány tagjait a törvényhatósági bizottság választja,⁴¹⁹ ahogy a közigazgatási törvény is részletesen szabályozta a 21 tagú közigazgatási bizottság összetételét, köztük a törvényhatósági bizottság által delegált 10 tag választásának módját.

A megye életében egyaránt fontos szerepet játszó öt testület eltérő területen rendelkezett fontos jogosítványokkal. A képviselőválasztások törvényes lebonyolításának biztosítására hivatott központi választmánynak a politikai rendszer működtetésében volt helyi szinten kiemelkedő szerepe. Hasonló szerepköre volt az igazoló választmánynak, amely a törvényhatósági bizottsági tagok választása körül töltötte be a választások előkészítését, lebonyolítását, tagok igazolását, illetve a választások törvényességi felügyeletét. Ez, mint az előző fejezetben is láttuk, kiegészült a

⁴¹⁸ szubordinál: alárendel; Szekszárd Vidéke 1901. január 12. 1-2.

⁴¹⁹ Azt megelőzően az 1848:V. tc., illetve 1870:XXI. tc. mindezt nem konkretizálta.

megyebizottság virilis tagjai körüli teendőkkel, a legnagyobb adófizetők névjegyzékének összeállításával. Az állandó bíráló választmány pedig az igazoló választmány fellebbviteli szerveként működött. Látható, hogy a korabeli megye öt, a törvényhatósági bizottság kebelén alakított, illetve a vármegyei közgyűlésen – részben vagy egészben – választott testülete közül három a politikai elit kiválasztódása körüli teendőket látta el, méghozzá a központi választmány az országos szintre, míg az igazolási választmány és az állandó bíráló választmány a megyei szintre vonatkozóan. Mellettük csak a másik két testület feladatköre ölelte fel a törvényhatóság alapfeladatait: az állandó választmány elsősorban a megyebizottság (közgyűlés) hatáskörébe tartozó önkormányzati, a közigazgatási bizottság a vármegye közigazgatási feladatkörére tekintettel.

Az öt szóban forgó testület közül az állandó választmány, illetve a központi választmány egyaránt 30-30 tagból állt Tolna megyében, tagjaikat a törvényhatósági bizottság választotta. Amiként az öttagú állandó bíráló választmány esetében is, amelynek tagjait háromévenként választotta meg a megyebizottság. Az igazoló választmány és a közigazgatási bizottság ugyanakkor tagjainak rekrutációját tekintve vegyes szervek voltak. A kilenc tagú igazoló választmányba a törvényhatósági bizottság öt tagja mellé a főispán nevezte ki a választmány elnökét és további három tagot. A legsokrétűbb módon a mindenkori közigazgatási bizottság jött létre: itt a főispán elnökölte szervbe tíz tagot a megyebizottság delegált, míg a fennmaradó tíz tag egyik felét a vármegye öt tisztviselője (alispán, főjegyző, tiszti ügyész, tiszti főorvos, árvaszéki elnök), a másik felét pedig az államigazgatás öt legfontosabb területi szervének vezetője alkotta.⁴²⁰ E testületek tagjait, a közigazgatási bizottság kivételével, három évenként, három éves időszakra választották.⁴²¹ A korszak egészére elmondható, hogy e testületek munkájában a választott tagok végig kisebbségben és csökkenő számban vettek részt. Az átláthatóság érdekében öt időpontot külön kiemeltünk, s a kilenc évenkénti időmetszetek alapján kijelenthető, hogy a választott tagok nemhogy kisebbségben voltak, hanem számukban, arányukban meglehetősen elmaradtak a virilis tagokhoz képest. Ráadásul az idő előrehaladtával számuk csökkenő tendenciát mutatott (ld. 4. táblázat).

4. táblázat: A választott tagok számának alakulása a törvényhatósági bizottság kebeléből alakult fontosabb operatív testületekben⁴²²

A testület neve (tagjainak száma)	1874	1883	1892	1901	1910
állandó választmány (30)	9	9	4	5	5
központi választmány (30)	n.a.	9	6	7	4
igazoló választmány (9)	1	4	2	1	1
állandó bíráló választmány (5)	1	2	3	1	1

⁴²⁰ Az államigazgatás esetében ezek a következők: kir. ügyész, tanfelügyelő, adófelügyelő (1889 után a pénzügyigazgatóság főnöke), az államépítészeti hivatal vezetője, posta- és távírdai kerület igazgatója (1876:VI. tc. 3. §.).

⁴²¹ Ez a dualizmus korszakának egészére érvényes.

⁴²² A táblázatban szereplő adatok forrása: MNL TML, Közgy. jkv. 1874/225, 1883/303-307, 1892/638-640, 858, 1901/506-510, 1910/607-612.

közigazgatási bizottság (5*)	-	1	1	1	1
------------------------------	---	---	---	---	---

*Az itt feltüntetett szám csak a törvényhatóság bizottság által választott tagokat jelöli. Az amúgy 21 tagú közigazgatási bizottságnak csak tíz tagját, két évre, évi rotálással választotta a törvényhatósági bizottság. Így egy évben egyszerre csak ötöt.

A választott bizottsági tagok számának csökkenése tapasztalható a törvényhatósági bizottság elé kerülő ügyek előkészítését, megtárgyalását ellátó állandó választmányban és az országgyűlési választások körül eljáró központi választmányban egyaránt. Lehet, hogy e két testület jelentősége volt az oka a választott tagok kezdetben még nagyobb számú bevonásának. Persze a választott bizottsági tagok kezdeti nagyobb számú jelenléte eredeztethető abból is – mint ahogy az előző fejezetben már szóltunk róla –, hogy a földbirtokosok részéről ekkor még gyakoribb volt a törvényhatósági bizottságba kerülés választás útján. Például 1874-ben az állandó választmány kilenc választott tagja közül Döry József, Georgevich Pál, Perczel Lajos, Szeniczey Ferenc, br. Wimmersperg Nándor akár virilistaként is tagja lehetett volna a megyebizottságnak.⁴²³ De hasonló eredményre jutunk, ha az állandó választmány, vagy a központi választmány 1883-as névsorát tanulmányozzuk.⁴²⁴ Megállapítható, hogy e testületekben alapvetően a vármegye irányítását kézben tartó földbirtokos réteg képviselőit, vagy csatolt részeit találjuk, amelyben módosulást a választott bizottsági tagok jelenléte se jelentett. Például az állandó választmánynak a választott képviselők közül az alábbiak voltak tagjai: Apáti Károly bikácsi evangélikus lelkész, Georgevich Pál zombai földbirtokos, Hets Károly tamási ügyvéd, br. Jeszenszky János hídvégi földbirtokos, Perczel Lajos bonyhádi birtokos, Petrich Ferenc paksi földbirtokos, Péchy József tolnai prépost, br. Rudnyánszky István földbirtokos és ifj. Szévald Móric tamási szolgabíró.⁴²⁵

Közel húsz évvel később, 1901-ben némi módosulás tapasztalható. Bár a két vizsgált testületben továbbra is a földbirtokos elem volt a meghatározó, megszaporodtak az értelmiségiek, különösen az ügyvédek. A változás jeleként kell értékelnünk azt is, hogy többeknek polgári származásuként sikerült bekerülniük. Az még szembetűnőbb, hogy e testületekbe jutott választott bizottsági tagok közt már nincs földbirtokos. Az állandó választmány öt választott bizottsági tagja közt volt két országgyűlési képviselő – a szántói kerületben megválasztott dr. Kammerer Ernő és a dunaföldvári, majd ozorai kerületet képviselő Rátkay László –, dr Müller József (bonyhádi kerület) és Kramolin Emil (szekszárdi kerület) ügyvédek, illetve Wosinsky Mór esperes-plébános (závodi kerület).⁴²⁶ A központi választmányba ugyan többen kerültek a választott bizottsági tagok közül, de a helyzet csalóka, hiszen Wosinsky Móron, Kramolin Emilen és a szekszárdi kerületből bekerült Török Béla ügyvéden kívül a többiek valamennyien vármegyei tisztviselők voltak.⁴²⁷ Kurcz Vilmos árvaszéki

⁴²³ MNL TML, Közgy. jkv. 1874/225.

⁴²⁴ Így az állandó választmánynak és a központi választmánynak kilenc-kilenc választott tagja közül négy-négy földbirtokos tagja volt, közülük Perczel Lajos, Petrich Ferenc és Georgevich Pál mindkettőnek tagja volt. MNL TML, Közgy. jkv. 1883/304-305.

⁴²⁵ MNL TML, Közgy. jkv. 1883/305.

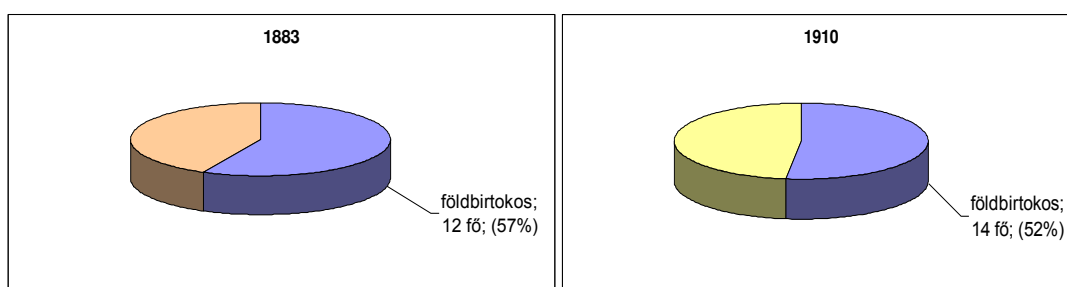
⁴²⁶ MNL TML, Közgy. jkv. 1901/507.

⁴²⁷ MNL TML, Közgy. jkv. 1901/505. A vármegyei tisztviselők ilyen nagy aránya nyilván kapcsolatban állt a központi választmány összetételének egy másik, vélhetően fontosabb aspektusával, annak kormánypárti

elnök, Simontsits Elemér főjegyző, Forster Zoltán, illetve Szévald Oszkár első és harmadalgjegyzők a megye különböző kerületeiben annak ellenére megválasztattak, hogy a törvényhatósági bizottságban tisztségük miatt amúgy is szavazati joggal rendelkeztek.⁴²⁸ Török, Forster, Kurcz és Szévald három ciklussal később, kilenc év múlva, 1910-ben is tagja volt a központi választmánynak, sőt Kurcz, Szévald és még Kramolin Emil 1892-ben, illetve Kramolin 1883-ban is tagja volt a testületnek.⁴²⁹ E figyelemre méltó stabilitás, több egymást követő cikluson átívelő tagság, túlmutatva az előbbieket személyén, általánosnak mondható, s egyaránt megfigyelhető az öt tárgyalt testület esetében.

Ha az állandó választmány virilista tagjait nézzük, akkor a földbirtokos foglalkozásúak erőteljes reprezentációjával szembesülhetünk. Az állandó választmányban gyakorlatilag az egész vizsgált korszakban megőrizték domináns helyzetüket, így például a részletesebb vizsgálatra kiválasztott 1883. és 1910. évben is a földbirtokosok adták a virilis állandó választmányi tagok többségét.⁴³⁰ (ld. 1. ábra.) Sőt, abszolút többség körüli számarányukat a választott tagokkal kiegészült, teljes állandó választmányban is megőrizték: így a 12 virilis földbirtokos taghoz 1883-ban még négy, előbb már említett, földbirtokos választott megyebizottsági tag társult, míg 1910-ben a 14 virilis már csak egy választás útján bekerült bizottsági taggal egészült ki.⁴³¹

1a-1b. ábra: A földbirtokosok aránya az állandó választmány virilis tagjai között 1883-ban (21 virilis tag), illetve 1910-ben (27 virilis tag)

A földbirtokosok előbbieknél is koncentráltabb jelenlétét konstatálhatjuk, ha a virilis jegyzéken elfoglalt pozíció szerint is csoportosítjuk az állandó választmány virilistáit. A földbirtokos

jellegével. Gaál Zsuzsanna számításai szerint a választmány 31 tagjából 22 köthető egyértelműen a kormányzó szabadelvű párthoz, és csak kettő a függetlenségéhez. Gaál 1984:173.

⁴²⁸ Simontsits Elemér, Forster Zoltán, illetve Szévald Oszkár további közös jellemzője, hogy életpályájuk során mindhárman betöltötték Tolna megye alispáni tisztségét (Simontsits Elemér 1912-1914, Forster Zoltán 1914-től, Szévald Oszkár 1927-től), amely információ ismeretében nem tarthatjuk véletlennek, hogy az 1901. évi központi választmányba delegálásuk összefügghetett hivatali karrierjük reményteljes indulásával. MNL TML, Tisztviselők Nyilvánt., nyugdíjas vm.-i tisztv. törzslapok (Simontsits Elemér, Szévald Oszkár), illetve Hirn 1930:I., 5-16.

⁴²⁹ Ugyanakkor ekkor már egyikük sem választott tagja volt a megyebizottságnak, amelynek Forster Zoltán (101., 957 K) és Török Béla (196., 561 K, d.) virilisként, míg Kurcz Vilmos és Szévald Oszkár vármegyei tisztviselői jogánál fogva volt tagja. A választott tagokat ekkor Szabó Károly ref. lelkész (alsónyéki kerület), dr. Kiss Ernő ügyvéd (nagyszokolyi kerület), Rolf Aladár dr. ügyvéd (dombóvári kerület) és dr. Kramolin Gyula orvos (szekszárdi főkerület) képviselte. A vármegyei tisztviselők e jogát az 1870:XLII. tc. 47. §-a biztosította.

⁴³⁰ MNL TML, Közgy. jkv. 1883/305; 1910/609.

⁴³¹ Így végeredményben a 16 földbirtokos tag 1883-ban az állandó választmány 53 %-át, míg a 15 földbirtokos tag 1910-ben – az ekkor 32 tagú – választmány 47 %-át tette ki.

foglalkozásuként jelöltek ugyanis szinte kivétel nélkül a virilis jegyzék első felében találhatóak.⁴³² Így 1883-ban a választmány 12 földbirtokos virilis tagja közül 11, míg 1910-ban a 14 földbirtokos virilis tagja közül valamennyi a virilis jegyzék 1-100. helyének valamelyikén szerepelt.⁴³³ Azaz még az előbbieknél is magasabb 65 %, illetve 70 %-os részaránnyal bírtak az állandó választmány virilis tagjainak ezen szegmensében! (ld. 2. ábra) Sőt, többségük a virilis jegyzéken szereplő ötven legnagyobb adózó közé tartozik, így 1883-ban Dőry József Dombóvárról a 4. (5482 ft), Szeniczey Ferenc Paksról a 7. (4448 ft), gr. Széchenyi Sándor a 9. (Nagydorog, 3899 ft), Sztankovánszky János a 11. (Kajdacs, 3731 ft), a Paradicsom pusztai⁴³⁴ lakhellyel szereplő Dőry Dénes pedig a 22. helyet (1863 ft) foglalta el. Az első ötvenben foglalt még helyet br. Rudnyánszky Iván Paksról (30., 1457 ft), id. Szévald Móric Dunaföldváról (32., 1376 ft) és Bernrieder József Hidvég pusztáról (46., 1094 ft).⁴³⁵ Rajtuk kívül az első százban kapott még helyet a csibráki birtokos Jeszenszky Andor (Csibrák, 52., 1017 ft), a Perczel család részéről Bonyhád Perczel Gyula (Bonyhád, 88., 521 ft), valamint a bölcskei közbirtokosságban birtokos Nagy család részéről Nagy István (Bölcske, 91., 501 ft). A neveket végig futva látható, hogy az egy Széchenyi gróf kivételével a középbirtokos rétegről, s Nagy Istvántól és Perczel Gyulától eltekintve, annak is a vagyonosabb, stabil anyagi helyzetű részéről van szó. (Nagy István és Perczel Gyula birtoka valójában nem is érte el a középbirtokos réteg kapcsán gyakran számított 500 kh-os birtokhatárt.)

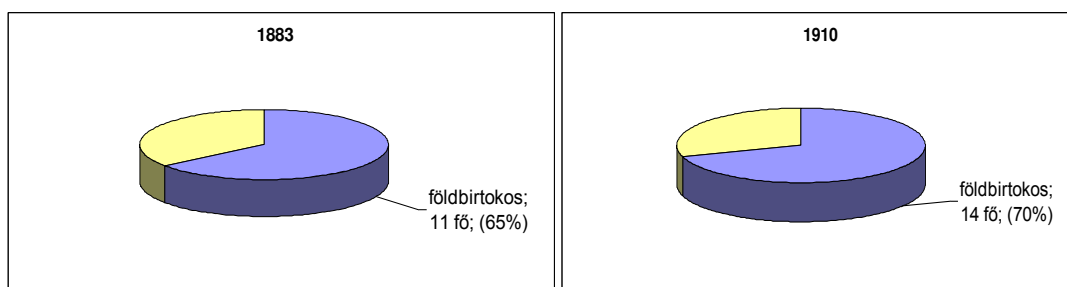
⁴³² Meg kell jegyeznünk, hogy a virilis jegyzéken elfoglalt hely vizsgálatához 1883 és 1910 esetében is az egyvel következő évi, de az állandó választmány megválasztásának tárgyévére eső évben összeállított 1884. illetve 1911. évi virilis jegyzékeket használtuk fel. A közgyűlésileg jóváhagyott nyomtatott virilis jegyzékek lelőhelye: MNL TML, Alispáni i. 1073/1883, 2906/1912.

⁴³³ Az 1883-ban az első 100 virilis közé be nem került földbirtokos egyetlenként az a bonyhádi Willinger Márton (111., 409 ft) volt, aki egyúttal az egyedüli polgári származású volt a földbirtokos foglalkozásúak között. Erre utal az is, hogy más években gyógyszerészként szerepelt a legnagyobb adófizetők jegyzékén.

⁴³⁴ Dőrypatlan eszmei község részét képező puszta.

⁴³⁵ Gindlycsalád eszmei község részét képező puszta.

2a-2b. ábra: A földbirtokosok aránya az állandó választmányba beválasztott, a virilis jegyzéken az 1-100. helyet elfoglaló virilisták között 1883-ban (17 fő), illetve 1910-ben (20 fő)

A helyzet e tekintetben 1910-ra sem változott: az állandó választmány 14 földbirtokos virilis tagjából tíz a virilis jegyzék 1-50. helye közt szerepelt. Anyagi hátterében, státusában az előbb felsorolt, három évtizeddel korábbi személyi körhöz hasonló, de a konkrétumok szintjén számos eltérést is hordozó névsor a következő: ugyan gr. Széchenyi Sándor, Sztankovánszky János személyében is ugyanúgy megtalálható volt, de gr. Apponyi Sándor (Lengyel), Hanzély János (Bölcske), Bartal Béla (Fadd), Vizsolyi Ákos (Alsópél pta.⁴³⁶), Csapó Vilmos (Gindlycsalád), Sass László (Borjád) és Kovács Sebestyén Endre (Gyapa pta.⁴³⁷) esetében újabb megyebeli, Apponyi és Széchenyi grófoktól eltekintve, középbirtokos famíliákat említhetünk így meg.⁴³⁸ Közülük a tizedik, br. Schell József (38., 2364 K) csak pár évvel korábban, Gindlycsalád területén vásárolt birtoka révén került Tolna megyébe.⁴³⁹ Még az első százban szerepelt Szeniczey Géza (Paks, 68., 1514 K), Fördös Dezső (Uzd, 87., 1113 K), illetve Bernrieder János (Dőrypatlan, 71., 1431 K) és József (Gindlycsalád, 99., 967 K). Utóbbi négy szintén a középbirtokos réteget reprezentálta, amiként még további két, nem földbirtokosként megnevezett virilis is: Perczel Dezső országgyűlési képviselő (25., 3117 K /d/), volt belügyminiszter, illetve Dőry Hugó földbérlő, az Esterházy-hitbizomány dombóvári uradalmának egyik bérlője (32., 2673 K, /d/).

A nem „földbirtokos” foglalkozási kategóriával jelöltek sorában 1883-ban szintén találunk családi háttér, illetve szociokulturális azonosság alapján középbirtokos réteghez tartozó személyeket, a két vármegyei tisztviselő, dr. Sass István vármegyei tiszti főorvos (Szekszárd, 18., 2102 ft /d/), illetve Fördös Vilmos tiszti ügyész (Szekszárd, 89., 511 ft /d/) személyében. Családjaik után mindkettőjük birtokkal rendelkezett Uzd-Borjádon, de méreteit tekintve ez csak az előbbi esetében volt számottevő. Dr. Sass István esetében a birtok után fizetett adó a tiszti főorvosi fizetésénél és a szekszárdi javainál nagyobb súllyal jelentkezett az adóösszegében. Egyébként az 1883-ban nem földbirtokosként megnevezett virilis választmányi tagok közül még dr. Novák Sándor paksi orvos bírt több száz kh-nyi földbirtokkal a györkönyi közbirtokosságban (54., 999 ft, /d/).

⁴³⁶ Udvari községhez tartozó puszta.

⁴³⁷ Pakshoz tartozó puszta.

⁴³⁸ Gróf Széchenyi Sándor ekkor 18 726 koronával gr. Apponyi Géza (Högyész) után a 2. helyet foglalta el, míg őt gr. Apponyi Sándor követte 15 011 koronával. Az őt követő Sztankovánszky János a 7., Hanzély 9., Bartal 15., Vizsolyi 16., Csapó 28., Sass 33., Kovács 39. helyet foglalta el. Adóösszegük 9129 és 2349 korona között alakult.

⁴³⁹ Birtokközpontja, a Jeszenszky család egyik korábbi pusztája, Katalin puszta lett. Az itt lévő kúriát br. Schell József kibővítette.

Az előbbiekkal már áttértünk az értelmiségi foglalkozásúakra, akik 1883-ban szinte egyedülként kerültek be a földbirtokosok mellett még az állandó választmányba. Az előbb említetteken túl még Bocsor Antal szekszárdi apát-plébános, id. Cholnoky Imre dunaföldvári, valamint Ujfalusy Imre, dr. Kramolin Emil és Ellmann Miklós szekszárdi ügyvédek tartoztak közéjük (összesen 8 fő). A négy ügyvéd esetében a két nemesi származású, a tradicionálisabb ügyvédi profilt vivő Cholnoky Imre (172., 264 ft /d/) és Ujfalusy Imre (174., 262 ft /d/) lényegesen kevesebb adóval került a virilis jegyzékre, mint a polgári származású Ellmann Miklós (93. 484 ft /d/) és dr. Kramolin Emil (45., 1099 ft /d/).⁴⁴⁰ Kramolin Emil, a Szekszárdi Takarékpénztár elnök-vezérigazgatója révén egyúttal a hitelélet is képviselőhez jutott az állandó választmányban.⁴⁴¹ Mindenképpen figyelemre méltó, hogy a 21 földbirtokos, illetve 8 értelmiségi foglalkozású mellett a további foglalkozási csoportokat csak egy fő, Leopold Sándor földbérlő reprezentálta! Így 1883-ban nem találjuk sem az ipar, sem a kereskedelem képviselőit e fontos testületben, sőt, ha az értelmiségi foglalkozásúakra tekintünk, ott is azt láthatjuk, hogy a tradicionális nemesi értékrendszerhez igazodóan az erőteljesen reprezentált jogi végzettségűek (ügyvédek és vármegyei tisztviselők) mellett csak orvos, illetve egyházi személy fordult még elő. Mindennek jelentőséget az kölcsönöz, hogy az állandó választmány a vármegye döntési mechanizmusában központi helyet elfoglaló szerv volt. Szerep- és feladatköre gyakorlatilag megegyezett a városi tanácsoknak a korabeli városok (1870-től thj. városok) önigazgatásában betöltött szerepével.⁴⁴² Az állandó választmány tárgyalta meg, készítette elő a közgyűlés napirendjére kerülő ügyeket, így a közgyűlés elé az általa végleges formába öntött előterjesztés került. Ezek a vármegye önkormányzatiságát érintő ügyek széles skáláját ölelték fel, a vármegyei szabályrendeletek alkotásán túl a törvényhatóság költségvetésének és zárszámadásának elfogadásától a vármegye pénzügyeivel (pl. hitelfelvétel), tulajdonvagyonával való rendelkezésen, a vármegyei alapok kezelésének felügyeletén keresztül egészen a törvényhatósági beruházások (utak, közművek, épületek), illetve hivatalok, állomások felállításának intézéséig.⁴⁴³ Az ügyek ezen változatos, így egyúttal sokrétű felkészültséget, szakképzettséget, illetve tapasztalatot igénylő skáláját így többségében jobbra a klasszikus human műveltséggel, illetve egy részükénél jogtudori tanulmányokkal rendelkező földbirtokosok intézték, akik mellett szerepet kapó értelmiségi foglalkozásúak döntő része jogi végzettséggel rendelkezett.

⁴⁴⁰ Dr. Kramolin Emil – aki az 1880-as években már a város egyik legkeresettebb ügyvédje – a szekszárdi képviselőtestület talán legaktívabb tagja volt. Kramolin Emil életéről: Tolnavármegye 1902. május 18.

⁴⁴¹ Dr. Kramolin Emil a takarékpénztár elnök-vezérigazgatói tisztségét 1866-1887 között töltötte be. Ugyan az állandó választmány tagja volt nem sokkal korábban, 1881-ben alapított Dombóvári Takarékpénztár elnöke, Döry József is, de annak a pénztárnak a jelentősége (mérlegfőösszege: 161 472 ft) eltörpült a megye legrégebbi alapítású (1846), legnagyobb pénztárához képest. Az 1883-ban 1 851 275 ft mérlegfőösszeggel rendelkező Szekszárdi Takarékpénztárt nagyban leszakadva követték a többiek, így a második bonyhádi (607 228 ft), illetve a harmadik tamási takarékpénztárak (595 335 ft). ld. Magyar Compass 1884.

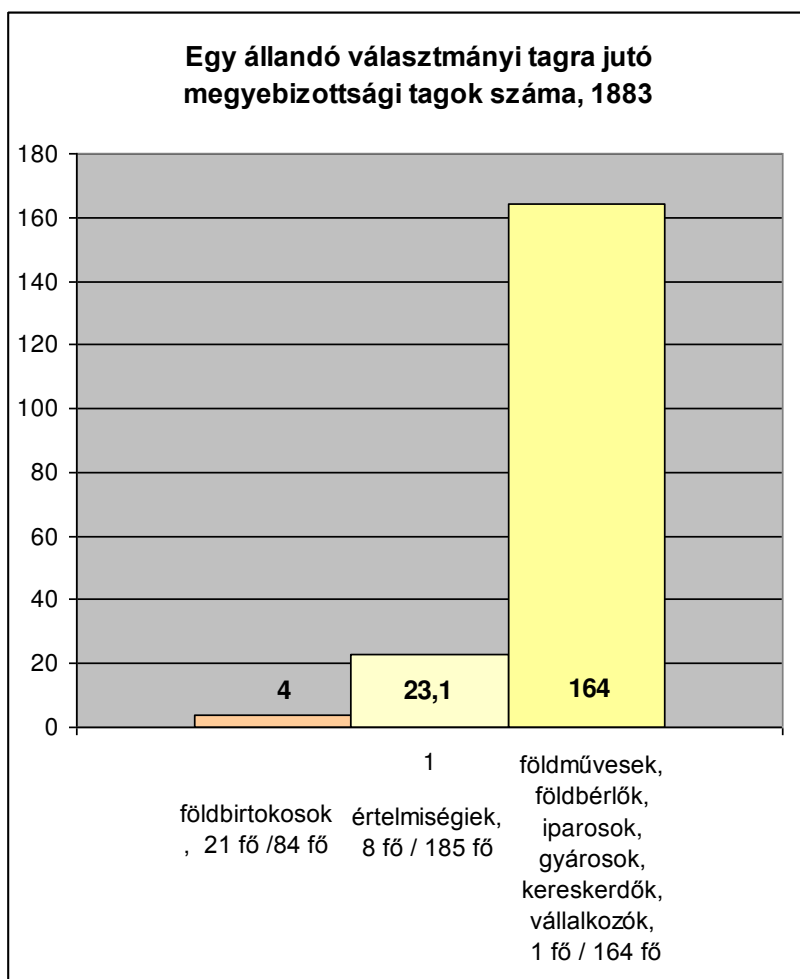
⁴⁴² Ennek megfelelően az 1870:XLII. tc., valamint az 1886:XXI. tc. egyenértékű fogalomként használja az állandó választmány, illetve a városi tanács fogalmát, előbbi értelemszerűen a vármegyei, míg az utóbbitakat a thj. városi törvényhatóságok szervezetére értelmezve.

⁴⁴³ Ugyanakkor a törvényhatósági bizottság közgyűlésének jogkörébe tartozó felirati jog, illetve kérelmezési és levelezési jog gyakorlásába, vagy a tisztviselői kar fontosabb személyi ügyeinek intézésbe nem vonta be az állandó választmányt a törvényi szabályozás. (1870:XLII. tc. 43-44. §.)

Visszaulva a fejezet első részében tárgyalt, a népképviselő elvének gyakorlati érvényesülését, annak korlátait bemutató fejtegetéseinkhez, az 1883-ban megválasztott állandó választmány egy igen torz összetételű, foglalkozási és társadalmi megoszlását tekintve igen egyoldalú testületként állt fel. Amellett, hogy a 9 választott megyebizottsági tag mellett 21 virilista alkotta a szóban forgó választmányt, s a foglalkozási csoportokat tekintve a földbirtokosok abszolút többséget adtak, még ennél is torzabb megoszlást jelez, ha figyelembe vesszük, hogy egyaránt nem jutott képviselő a városi-mezővárosi polgárság (iparos, kereskedő réteg), s a megye lakosságának közel 75 %-át kitevő agrárnépesség, s annak vagyonos(abb) felső, gazdapolgári rétege sem. Az aránytalanság mértékét jól jelzi például az, hogy ha a virilizmus beépítése, illetve a törvényhatósági választás rendszerébe épített fékek által eleve torzult módon létrejött törvényhatósági bizottság összetételéhez (vö. 3. táblázat)⁴⁴⁴ hasonlítjuk az annak kebelében létrejött állandó választmány összetételét, akkor azt láthatjuk, hogy a 78 földműves, 20 iparos, gyáros, illetve 38 kereskedő törvényhatósági bizottsági tag közül egy sem került e testületbe. Pedig – a három vállalkozót is ideszámítva – közel 140 főről, azaz a 440 fős törvényhatósági bizottság majdnem egyharmadáról van szó (31,6 %). Másrésről ez azt is jelenti, hogy épp azok a társadalmi rétegek rekedtek a vármegye legfontosabb belső testületén kívül, akik az 1848. évi forradalom, illetve törvénykezés révén kerültek a polgári jogok, s így többek közt a politikai jogok birtokába. Az előbbiekhöz képest a földbérlők, Leopold Sándor szekszárdi földbérlő révén, jelen voltak az állandó választmányban. Ha a fentebb felsorolt társadalmi rétegekhez hozzávesszük a döntő részben zsidó vallású, így 1848 előtt jogfosztott, jogkorlátozott helyzetben lévő 25 földbérlő megyebizottsági tagot is, akkor elmondhatjuk, hogy 164 fő megyebizottsági tagra csupán egy állandó választmányi tag jutott, amely együttható sokkal magasabb, mint az értelmiségiek, s főként a földbirtokosok hasonló értékei (ld. 3. ábra).

⁴⁴⁴ Nem feledkezhettünk el arról sem, hogy amíg az 1884-1886-ra választott állandó választmány összetételének vizsgálatakor az 1884. évi virilis jegyzék adatait vettük figyelembe, addig a hivatkozott 3. táblázat az 1885-re vonatkozó, így 1885-re szóló virilis jegyzék adatai alapján készült.

3. ábra: Egy állandó választmányi tagra jutó megyebizottsági tagok száma foglalkozási csoportok szerint, 1883

A 440 fős törvényhatósági bizottság összetételét tekintve látható (vö. 3. táblázat), hogy annak 42 %-át kitevő értelmiségi csoportja volt az, amely a számarányát tekintve a hozzá képest a törvényhatósági bizottságban jelentősen elmaradó földbirtokosokat (19,1 %) az elsőprő többségű állandó választmánybeli reprezentációhoz segítette. Az értelmiségen belül jelentős számban jelen lévő, s a megye középbirokratikai elitjéhez számos módon kapcsolódó, illetve erőteljes, élő rendi tradíciókkal bíró foglalkozáscsoportok, mint a jogászok (48 fő, nagy többségében ügyvédek és bírók) és vármegyei tisztviselők (21 fő) – többségében társadalmi háttérük és nemesi származásuk végett –, vagy épp a községi jegyzők (45 fő) és egyházi személyek (29 fő), vagy legalábbis e foglalkozáscsoportok nagyobbik része volt erre a garancia.

A fenti helyzet alapvetően 1910-re sem változott. Közel három évtizeddel, 1883-at követően is a földbirtokosok kerültek messze a legnagyobb számban az állandó választmány tagjai közé: 15 fős létszámuk az ekkor 32 tagú választmány közel 47 %-át adta. Mellettük most is az értelmiségieké az egyetlen számottevő foglalkozási csoport, igaz összetételük immár differenciáltabb, köztük az iparosodás, illetve technikai előrehaladás eredményeként műszaki-mérnöki szakmák képviselői is

megjelentek. Így például Tóth Károly szekszárdi belvív-szabályozási társulati igazgató-főmérnök (35., 2534 K, /d./), illetve Singer Bálint nagymányoki bányamérnök, a Nagymányoki Bányatársaság igazgatója (171., 711 K /d./).⁴⁴⁵ Legnagyobb számban azonban most is az ügyvédek kerültek az állandó választmányba: dr. Leopold Kornél és Török Béla (egyaránt Szekszárd), illetve dr. Fröhwrth Jenő (Tamási). Virilistaként még egy jószágfelügyelő (Paál József dombóvári jószágfelügyelő), két országgyűlési képviselő, Perczel Dezső, a megye korábbi alispánja, a Bánffy-kormány belügyminisztere és dr. Kammerer Ernő történész-muzeológus, valamint dr. Fent Ferenc szekszárdi apát-plébános jutott be az állandó választmányba. A szintén bekerült öt választott megyebizottsági tag közül ketten, Streicher József paksi r. kat. plébános, illetve Szabó Károly alsónyéki ref. lelkes egyaránt az egyházi személyek számát növelték, amiként Náray Emil bátaszéki uradalmi főtiszt a mezőgazdasági értelmiségiekét. Választottként került a választmányba Wigand János, a szekszárdi állami gimnázium igazgatója is. Ugyan jogi diplomával rendelkezett Örfy Lajos szekszárdi ügyvéd is, aki viszont a virilis jegyzékre pénzügyi igazgatóként (Szekszárdi Takarékpénztár elnöke) került fel, így őt a hitelélet képviselőjeként vettük számításba, amint Leopold Sándort is, aki a szekszárdi székhelyű Tolnamegyei Takaré- és Hitelbank vezérigazgatója volt. 1910-ben Leopold Sándor fia, ifj. Leopold Lajos, a neves szociológus (Szekszárd, Ózsápuszta) mellett Döry Hugó (Dombóvár, Tüske pta.) reprezentálta a földbérlőket.⁴⁴⁶

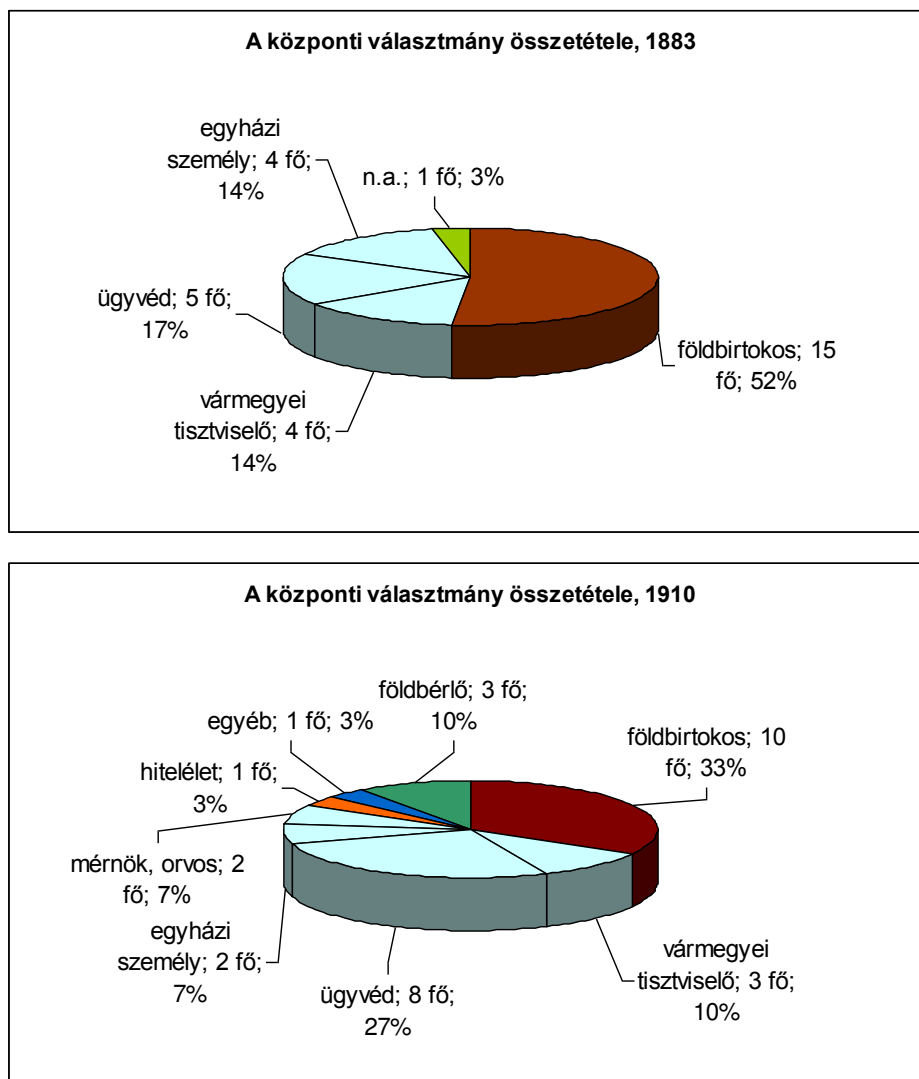
Az imént részletesen vizsgált állandó választmányhoz képest a másik nagyobb létszámú, törvényhatósági bizottsági tagokból felálló testület, a központi választmány összetétele is hasonló képet mutat. Itt is a földbirtokosok és az értelmiségi, illetve hivatali foglalkozásúak elsőprő többségével találkozunk. A választmány 29 tagjából 1883-ban 28 tag, illetve 1910. évi 30 tagjából 25 fő belőlük került ki.⁴⁴⁷ Ez az állandó választmányhoz képest azért sem lehet egyébként meglepő, mivel a két testület tagsága között igen nagy volt a személyi átfedés, ez 1883-ban 19 főt, 1910-ben pedig 17 főt érintett. Az állandó választmány és a központi választmány közötti eltérés az értelmiségiek utóbbiban tapasztalható nagyobb részarányában öltött testet. Így 1883-ban 15 földbirtokos mellett 13 értelmiségi foglalkozásút, míg 1910-ben már 15-öt találunk, akik mellett utóbbi időpontban már csak 10 földbirtokos került a központi választmányba (ld. 4a-4b. ábra).

⁴⁴⁵ A kelet-mecseki bányavidék megyébe áthúzódó területén működő egyik bányatársaság igazgatója 1896-ban, azt követően lett Singer, hogy a társaság br. Isbary Rudolf kizárólagos tulajdonába került. Singer 1918-ig töltötte be az igazgatói posztot. Grósz 1969:193-195.

⁴⁴⁶ Leopold Sándor legkisebb fiúgyermekéként 1905-ben vette át a család birtokában 1873 óta lévő közel 2500 kh. kiterjedésű nagybérletet, amelyhez pár tíz kh. erejéig saját birtok is kapcsolódott. A 1890-es évektől a Leopold család több tagja által a M. kir. Közalapítványtól bérelt különböző nagybérleteken folytatott gazdálkodásról, annak család-, gazdaság- és társadalomtörténeti vetületeiről ld. Csekő 2013a.

⁴⁴⁷ MNL TML, Közgy. jkv. 1883/304.; 1910/608.

4a-4b. ábra: A központi választmány összetétele 1883-ban (29 tag), illetve 1910-ben (30 tag)

Mint látható, 1910-ben az értelmiségiek belső megoszlása is jelentősen átalakult, a vármegyei tisztviselők és egyházi személyek számának csökkenése mellett az ügyvédek száma (ötről nyolcra) és a központi választmányban bírt részaránya (17 %-ról 27 %-ra) is jelentősen megnőtt. A nyolc ügyvéd,⁴⁴⁸ három vármegyei tisztviselő (Forster Zoltán vm.-i főjegyző, Kurcz Vilmos árvaszéki elnök és Szévald Oszkár vm.-i harmad aljegyző) és két egyházi személy mellett 1910-ben egy-egy orvos (dr. Kramolin Gyula, Szekszárd) és mérnök (Tóth Károly belvív-szabályozási igazgató-főmérnök, Szekszárd) is bekerült a központi választmányba. Az 1910. évi központi választmány tíz földbirtokosa két kivételtől (ifj. Bernrieder József, Gindlycsalád; Forster István, Tabód) eltekintve ezidőben az állandó választmánynak is tagja volt.⁴⁴⁹ A 10 földbirtokos, illetve a 15 értelmiségi mellett három földbérlő (Döry Hugó /Tüske pta., Dombóvár/, Grünwald Lajos /Fadd/, ifj. Leopold Lajos

⁴⁴⁸ A négy szekszárdi (László Lajos, dr. Leopold Kornél, dr. Örrfy Gyula, Török Béla) mellett két tamási (dr. Frühwirth Jenő, dr. Kiss Ernő) és egy bonyhádi (dr. Schwetz Antal), illetve dombóvári (dr. Rolf Aladár) ügyvéd található.

⁴⁴⁹ Emellett az is közös volt bennük, hogy egyaránt virilisek voltak.

/Ózsápuszta, Szekszárd), a hitelélet reprezentánsaként Örkény Lajos, a Szekszárdi Takarékpénztár elnöke, illetve dr. Szentkirályi Mihály, Szekszárd r.t. város polgármestere volt még tag. A szekszárdi polgármester kapcsán meg kell jegyeznünk, hogy ő, valamint rajta kívül még Kurcz Vilmos és Szévald Oszkár vármegyei tisztviselők sem legnagyobb adófizetőként vagy választás révén, hanem a törvényhatósági törvény 51. §-a jóvoltából voltak a megyebizottság tagjai. Az értelmiség 1910-ben tapasztalt erőteljes reprezentációja együtt járt a szekszárdi lakhelyűek kiemelkedő számával 13 fő (43,3 %). Ez annak függvényében még inkább meglepőnek tűnik, hogy a választásról szóló 1874:XXXIII. tc. a megye hat országgyűlési választókerülete esetében kerületenként minimum két-két személy tagságát írta elő, azaz a szekszárdi kerület kivételével ez már önmagában tíz személyt jelentett (18. §.).

A központi választmány és főként az állandó választmány összetételének részletes vizsgálatát követően megállapíthatjuk, hogy e fontos testületeknek az elfoglalása jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy a középbirtokos, illetve nemesi elit az 1848 előttiéhez képest nagy számban bekerült új társadalmi rétegek, csoportok jelenléte ellenére a dualizmus korában is megőrizte vezető pozícióit, s hogy a megyebizottság egészét ellenőrzése alatt tartotta. Hozzátehetjük, hogy mindez az igazoló választmányra, állandó bíráló választmányra és a közigazgatási bizottságra is érvényes volt. Annál is inkább, mert e három testületről egyaránt elmondható, hogy a megyebizottság által delegált tagjaik⁴⁵⁰ döntő része az állandó, illetve központi választmány személyi állományából került ki. Így az 1883-ban a törvényhatósági bizottság által az igazoló, illetve állandó bíráló választmányba, valamint közigazgatási bizottságba beválasztott öt-öt-öt, összesen tizenöt személy közül csak két olyan személy volt, aki sem az állandó, sem a központi választmánynak nem volt tagja: Újváry László dunaföldvári ügyvéd és Albanich György szekszárdi kereskedő-vállalkozó.⁴⁵¹ Ugyanez 1910-ben már három személyről mondható el, dr. Mayer Gyula és Szondy István szekszárdi ügyvédről, illetve gyógyszerésről (igazoló választmány), valamint Fekete Ágoston tolnai prépost-plébánosról.⁴⁵² Velük szemben e három testületben általánosabb volt a többes tagság, így az igazoló választmányból Hets Károly ügyvéd és id. Szévald Mór földbirtokos, az állandó bíráló választmányból Bocsor Antal szekszárdi apát-plébános és Rudnyánszky Iván földbirtokos, míg a közigazgatási bizottságból gr. Széchenyi Sándor és Perczel Lajos földbirtokosok ezek mellett még az állandó, valamint központi választmánynak is egyaránt tagjai voltak, sőt mellettük volt két olyan személy, akik az állandó és központi választmányon túl egyúttal az igazoló választmánynak és a közigazgatási bizottságnak is tagjai voltak. E négy-négy testületi tagsággal dr. Kramolin Emil szekszárdi ügyvéd, illetve Bernrieder József földbirtokos (Hídvég pta.) rendelkeztek. A három, illetve négy testületben is helyet bírók

⁴⁵⁰ Mint már korábban írtuk, a három szóban forgó testület közül csak az állandó bíráló választmány állt tisztán a megyebizottság által választott tagokból. Ehhez képest a kilenc tagú igazoló választmányba négy tagot a főispán delegált, míg a 21 tagú közigazgatási bizottság öt tagját az állami hivatalok vezetői, hat tagját a vármegyei tisztviselők adták.

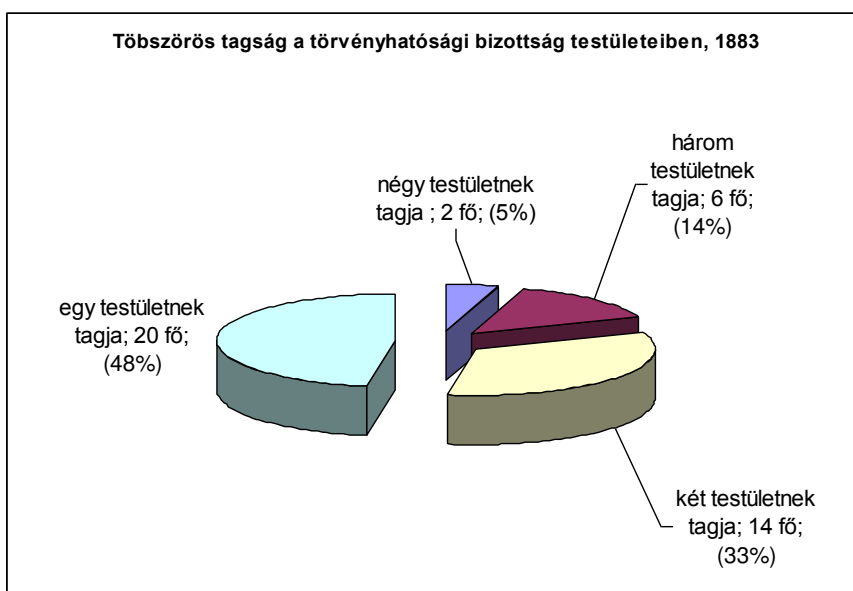
⁴⁵¹ Albanich ugyanakkor a virilis jegyzékre ekkor már földbirtokosként került fel.

⁴⁵² 1883-ból Újváry László és Albanich, illetve 1910-ből Mayer és Szondy egyaránt virilistaként, míg Fekete Ágoston választás útján, a tolnai kerületből került a megyebizottságba.

számában 1910-re ugyan érdemi változás nem történt, összetételüket illetően annyiban azonban igen, hogy a földbirtokosok részesedése visszaszorult, Sztankovánszky János (Kajdacs) és Bernrieder János (Dörypatlan) révén ketten képviselték őket. A földbirtokosok helyére az értelmiségi foglalkozásúak törtek előre: dr. Leopold Kornél és Török Béla ügyvédek, Tóth Károly belvízszabályozási főmérnök mellett két egyházi személy, dr. Fent Ferenc szekszárdi apát-plébános és Szabó Károly alsónyéki református lelkész.⁴⁵³ Az összességében nyolc, három, illetve négy testületi tagsággal rendelkezők sorába tartozott még Örrfy Lajos szekszárdi ügyvéd, akit azonban a Szekszárdi Takarékpénztár elnökeként a hitelélet képviselőjeként veszünk számításba.⁴⁵⁴ Az egyetlen személyként négy testületben volt tag az a Szabó Károly alsónyéki református lelkész, aki a függetlenségi párt egyik megyei vezetője, és a koalíciós kormány időszaka alatt a szekszárdi kerület országgyűlési képviselője volt.

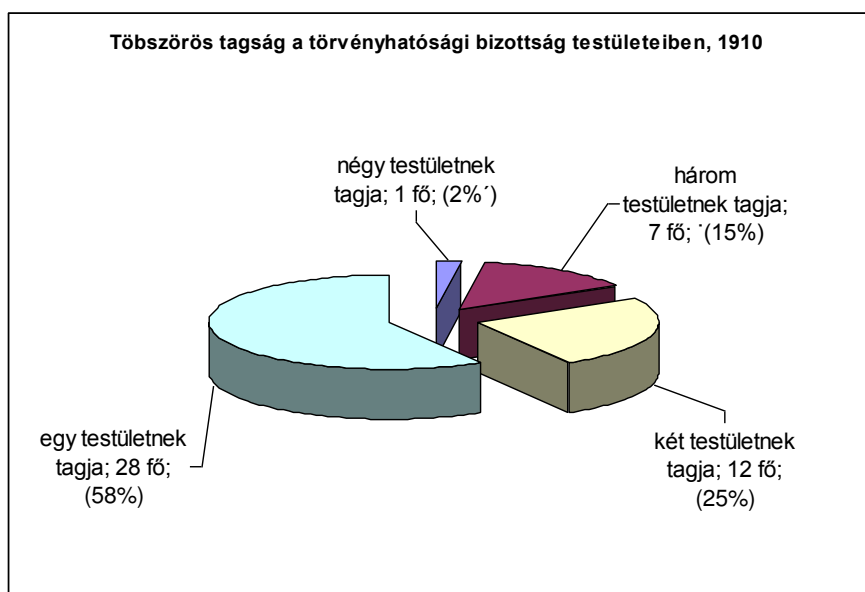
Ha mindezt kiegészítjük azzal, hogy a fentebb felsoroltak 1883-ban még további tizennégy, míg 1910-ben pedig tizenkettő olyan személlyel egészültek ki, akik egyszerre két testületnek – általában állandó választmány és központi választmány – voltak a tagjai, végeredményként kijelenthetjük, hogy a törvényhatósági bizottság öt testületének valamelyikébe bekerült személyek közel fele (1883: 52 %; 1910: 42 %) nem is egy testületnek, hanem rögtön többnek volt a tagja (ld. 5a.-5b. ábra).

5a-5b. ábra: Többszörös tagság előfordulási aránya a törvényhatósági bizottság öt testületében, 1883, illetve 1910

⁴⁵³ Az állandó, illetve központi választmányok mellett Tóth Károly és dr. Fent Ferenc még az igazoló választmányának, Sztankovánszky János, dr. Leopold Kornél és Török Béla az állandó bíráló választmányának, míg Örrfy Lajos és Bernrieder János a közigazgatási bizottságnak volt a tagja.

⁴⁵⁴ A virilis jegyzék foglalkozási rovatában is pénzügyi vezetői megbízása szerepelt.

A testületi helyek koncentrált betöltése azzal járt, hogy az öt testület 74 helyére 1883-ban 42 személy, míg az 1910. évi 77 helyére 48 személy került. Főleg a potenciális lehetőségekhez képest – gondolván itt például arra is, hogy a nagyszámú megyebizottság 440 taggal rendelkezett – feltűnő a testületekben érdekelt személyi kör ilyen mértékű beszűkülése, amely ráadásul igen mérsékelt fluktuációval párosult. Ez persze a testületek személyi összetétele nagymérvű stabilitásának megállapítása mellett további kérdéseket is felvet. Így mindenekelőtt azt, hogy e testületek tagságának ilyen mérvű személyi átfedése nem ütközött-e a szakmaiság, vagy épp a praktikum szempontjaival. Itt gondolunk elsősorban arra, hogy a szóban forgó öt testület mennyire eltérő feladatkörrel, illetve jogosítványokkal rendelkezett. A központi választmány, igazoló választmány feladatai – választási szervekként – választójogi és választási eljárásbéli jellegűek voltak, ráadásul az igazoló választmány, illetve annak fellebbviteli szerveként az állandó bíráló választmány hatásköre kiegészült a bizottsági tagok igazolásának, valamint a legnagyobb adózók jegyzékének összeállításával is. Ezekhez képest gyökeresen eltérő volt a szerteágazó feladat- és hatásköröket átfogó állandó választmány, illetve a közigazgatási bizottság jellege. Míg az állandó választmány mindenekelőtt önkormányzati jellegű testület, addig a közigazgatási bizottság kifejezetten közigazgatási-szakigazgatási profilú szerv, testület volt, kiterjedt hatósági, illetve fellebbviteli hatósági jogkörökkel. Abban, hogy a három, illetve négy testületben tagságot viselők körében (8-8 fő) 1883-tól 1910-re háttérbe szorultak a földbirtokosok, illetve előtérbe kerültek az értelmiségiek, akár a szakmaiság felértékelődését, illetve a professzionalizáció irányába tett elmozdulást is feltételezhetünk, ahogy abban pedig a mindennapi gyakorlat során szerzett tapasztalatok leszűrődését (ld. helyben lakás előnye, szüksége) vélhetjük, hogy e körben a szekszárdiak, de legalábbis szekszárdi lakhelyűek (ld. megyeszékhely) 1910-re egyértelmű többségbe kerültek.

III.B. A TÖRVÉNYHATÓSÁGI PÁRTOK – VÁRMEGYEI POLITIKA

A megelőző fejezetben tárgyalt alacsony részvételi számokban megmutatkozó érdektelenség volt az egyik záloga a törvényhatósági törvényekben (1870:XLII. tc. mellett az 1886: XXI. tc) megnyilvánuló szándék beteljesülésének, miszerint a nagy vagyonú és jóvedelmű, illetve a társadalmi elithez tartozó további csoportok felülreprezentáltsága nemcsak a társadalmi stabilitást, hanem a kormányhoz lojális többség kialakulását is elősegíti, illetve biztosítja.⁴⁵⁵ Persze mindehhez a törvényben intézményesített virilizmus, illetve szűk választójog mellett a hegemon helyzetbe került kormánypárt is kellett. A Tisza-féle konszolidáció erejét és hatását mi sem mutatja jobban, hogy Tisza Kálmán bukása után 15 évvel, és az 1890-es évek hektikusabb, illetve új politikai irányzatokat – így az újkonzervatív agrárius mozgalom és a katolikus alapú Néppárt megszerveződését – hozó időszakát követően az 1905-1906. évi alkotmányos válság ideje alatt a megyebizottság többsége még mindig a szabadelvű párthoz kötődött.⁴⁵⁶ Ennek kapcsán újra ki kell emelnünk, hogy ebben persze szerepet játszottak az 1870. évi törvénybe beépített fékek, így a virilizmus és szűk választójog mellett például olyan csekély, technikai jellegűnek tűnő megoldás is, mint a választás alá eső tagok időben elcsúsztatott választása. Ugyanis az 1905-1906. évi nemzeti ellenállás, és az ellenzék pártaiból 1906-ban felálló koalíciós kormány első éve alatt a választott tagok felét a szabadelvű kormánypárt hosszú idő utáni legsikeresebb időszakában, az 1901-es törvényhatósági választáson bekerültek adták. Többek közt ez is az oka annak, hogy a vármegye az 1905-1906. évi válság ideje alatt igen óvatos magatartást tanúsított, a más megyékhez fogható radikálisabb ellenzéki magatartástól tartózkodott.⁴⁵⁷

Mint ebből is látjuk, az ellenzéknek elsöprő országos népszerűsége mellett sem volt meg a megyebizottságban a többsége, ami jelzi, hogy a népképviselő elvének korlátozott érvényesülése mellett a dualizmus kori megyebizottságok összetétele gyakran a korabeli képviselőválasztások eredményeiben tükröződő erőviszonyokat sem képezte le. Míg a dualizmus korában tartott országgyűlési képviselőválasztások során a függetlenségi ellenzék többször került többségbe – ez a legegységelműbben épp az 1906. évi választáson történt meg, amikor a függetlenségi párt Tolna megye mind a hat kerületét elhódította – Tolna megyében, addig a törvényhatósági bizottságban ez sosem nem történt meg.⁴⁵⁸ Mint az előző fejezetben, Geiger Gyula írásai alapján is láttuk, ez azért is alakult így, mert jelentős részben a virilizmet adó foglalkozási csoportok képviselőit választották meg, akikre egyúttal általában a kormánypártiság volt a jellemző. Másrészről, Geiger egy másik, korábbi cikkében

⁴⁵⁵ A kormánypárti többségű megyebizottságok léte a korszakban végig fontos volt a kormánynak, de különösen a kezdeti években, amikor a dualista államberendezkedés elfogadtatása, megszilárdítása volt a tét. Sarló 1876:81-82.

⁴⁵⁶ Id. Gaál 1988.

⁴⁵⁷ uo.

⁴⁵⁸ Gaál 1984:207.

a képviselőválasztások során általában kirajzolódó ellenzéki (jellemzően függetlenségi Kossuth-párti) fölény, illetve a megyebizottságban rendre érvényesülő szabadelvű többség között húzódó ellentmondást elsődlegesen a vármegye irányítására nagy befolyással bíró – ld. erre pl. az előző III.A. fejezetben a megyebizottság testületeinek összetételét – középbirtokos elit szabadelvű irányultságával, jelentős részének kormánypárt iránti elköteleződésével magyarázta: „Hosszú évtizedek óta Tolna vármegye az ő megyei jellegében, s intéző nagy férfiakban nem tartozik az ellenzékhez. A vármegye korifeusai a Deák-párthoz tartoztak s ma a szabadelvű párttal tartanak, s a megyei élet határain belől a vármegye nagy közgyűlési termében tárgyalt ügyekben mindig az a párt lobogtatja a győzelmi zászlót. És itt az a nagy ellenzék, amely az általános választásoknál oly félelmesen tud felvonulni, - tényleg nem létezik. Pedig ez az ellenzék a törvényhatósági bizottsági tagokban is jelentékeny numerust képez, de tényleg semmi hatalmat, jogkört nem érvényesíthet, azon egyszerű oknál fogva, mert a közgyűlési teremben meg az ellenzék nincsen szervezve.”⁴⁵⁹ Geiger a képviselőválasztásoknál megfigyelhető ellentétes tapasztalatok alapján a következőképpen összegzett: „Egészen úgy tűnik fel, mintha a két ellentétes tábor évtizedek óta már olyan paktumra lépett volna, hogy míg a képviselőválasztásoknál az ezen akciókra szervezetlen vármegye lazsíroz az ellenzéknek, addig a vármegyei választások és megyei közgyűléseken az itteni akciókra jól szervezett vármegyének lazsíroz a szervezetlen ellenzék. Ez a paktum ugyan formailag sem tárgyalva, sem megkötve nem lett soha, tényleg azonban egy állandóan kifejtett gyakorlatban minden egyes alkalommal érvényesült.”⁴⁶⁰

A törvényhatósági bizottság tagjainak, és a törvényhatósági választások során megválasztottaknak a pártállásáról kevés konkrét adattal rendelkezünk. Arról sem közvetlen levéltári, sem jóformán sajtóbeli információink sincsenek. Kivételt csupán csak az 1871. évi – még nagy érdeklődés mellett megtartott választás – képez, amelyről a belügyminiszterhez felküldött főispáni jelentésből tudjuk, hogy a választott bizottsági tagok között az ellenzék 109 fővel többséget szerzett a 99 tagú kormánypárttal szemben. A bizottság kormánypárti többsége csupán a virilisták jelenlétének volt köszönhető.⁴⁶¹ Ez a kiegyensúlyozott helyzet rövid időn belül gyökeresen megváltozott. A pártfúzióval 1875-ben széles alapokra helyezett új kormányzópárt létrejöttét követően Tolna megyében is kialakult az elsöprő kormánypárti többség. Ekkor állítólag volt olyan idő, amikor az ellenzéki „függetlenségi párt alig 10-20 bizottsági hellyel” volt képviselve a megyebizottságban.⁴⁶² Erről az időszakról az ellenzéki Tolnamegyei Közlöny később a következőket írta: „A magát liberálisnak hazudott párt megszállta, elfoglalta, magáévá tette a megyeházakat, a községházakat, a jegyzői lakokat. Kisajátította magának minden pozíciót. Nem volt gyökere lent és mégis élt majdnem negyven évig. Ezért, ezeknél fogva. És

⁴⁵⁹ Geiger Gyula *Politikai élet Tolna megyében* című írása a Tolnamegye 1896. februári számában az 1-2. oldalon olvasható. Újraközölve: Csekő 2010:565-566.

⁴⁶⁰ uo.

⁴⁶¹ A virilisták megoszlása a jelentés alapján: 168 kormánypárti, 52 ellenzéki. Stipta:1995: 65.

⁴⁶² A kormánypárti Tolnavármegye egyik száma fogalmazott így már a koalíció idején, amikor az egyre erőteljesebben fellépő vármegyei függetlenségi párttal szemben ezt az időszakot hozza fel ellenpéldaként, hogy ilyen mértékű kormánypárti többség ellenére „Boda Vilmos urat, a megyei függetlenségi párt elnökét mindig beválasztották a vármegye legfontosabb bizottságaiba. Jól tették – mert nem a pártpolitikát, hanem a közügyeket szolgálta a szabadelvű párt.”. Tolnavármegye 1907. november 10.

ebben az országban nem is grassált soha akkora arcátlansággal a pártpolitika és hatalmi érdek, mint az öreg generális alatt.”⁴⁶³ Erre példaképpen a lap a gyöngyös-úti kövezésének ügyét hozta, melynek tervbe vett megvalósulása az időközben lezajlott, függetlenségi jelöltek győzelmét hozó választás miatt hiúsult meg: „A megyeházán lőttek azonban a hatvanhetes képviselőjelölteket buktató negyvennyolcas, rebellis Gyöngyösnek, két hatvanhetes úr kívánságára.” - állt a lapban.

Az egyöntetű szabadelvű többségen az első repedéseket az 1895. évi választás eredményezte, amely a frissen alakult katolikus Néppárt – megyebizottsági választásoknál korábban szokatlan – szervezettségű és intenzív választási részvételének volt elsősorban köszönhető. Az egyházpolitikai küzdelmekben született, ezen küzdelmek eredményeinek megnyirbálását célul kitűző párt az 1895. évi megyebizottsági választásokat országszerte a szervezkedés eszközének és a közelebbi országgyűlési választások főpróbájának tartotta.⁴⁶⁴ Sajnos a Néppárt megyei szerepléséről megyei szinten számszerűsíthető eredményeink nincsenek, de a megyei lapok egy-egy cikke ebben is támpontul szolgálhat.⁴⁶⁵ Így Szekszárdon – vélhetően a Néppárt fellépésének is köszönhetően – a korábbiaknál jóval nagyobb érdeklődés kísérte a választásokat, sőt az országos képviselőválasztásokra emlékeztető korteskedés is zajlott: „A kapacitálás és korteskedés pedig annak rendje-módja szerint járta városszerte vendéglőkben és pincékben egyaránt.” – írta a kormánypárti Tolnavármegye, majd ironikusan folytatta: „Mindenesetre örömdetes jelenség, hogy a törvényhatósági bizottsági tagok választása iránt ilyen élénk érdeklődés nyilvánul meg.”⁴⁶⁶ A függetlenségi párti Tolnamegyei Közlöny két tudósítása ellenben már a bátaszéki területben megtartott – a Néppárt elsőprő győzelmét hozó – választás eredményéről számolt be. A lap Zászlóbontás Bátaszéken című cikke „És bekövetkezett! A bátaszéki néppárt tegnap tartotta a község házába első nyilvános felvonulását. A megyére választott bizottsági tagokat; óriási többséggel győzött; győzelemre segítette jelöltjeit.” - sorokkal kezdődött, majd tudósított Kopáry Gyula r. k. segédlelkész, Wallner Gyula takarékpénztári könyvelő, Rohr György és Gehring Márton borkereskedők győzelméről.⁴⁶⁷

A következő, 1901. évi választáson tovább folytatódott az ellenzékiek előretörése. „A választás eredménye nem nagyon örömdetes (...) A függetlenségi és néppárt embereit küldték be nagy számban a bizottságba.” - kesergett a kormánypárti Tolnavármegye cikkírója. Mint csalódottan írta, a „választás alkalmával a vármegye intelligens elemének jó része kimaradt a törvényhatósági bizottság kebeléből, s helyettük nagy részben egyes politikai pártok élén működő olyan új elemek választattak be a bizottságba, akik a közigazgatás ügyeinek elintézésébe könnyen bevitethetők a politikai szenvedélyességet.”⁴⁶⁸ Ilyen „új elemek” elsőprő győzelmét hozták például a pincehelyi, dunaföldvári és paksi választások. Míg az

⁴⁶³ Tolnamegyei Közlöny 1907. november 14.

⁴⁶⁴ Többek közt a párt erre irányuló törekvését foglalta magában a minden egyes plébániára elküldött „Miként szervezzük országszerte a néppártot?” c. brossura is. Szabó 1978:735, 746.

⁴⁶⁵ Szabó Dániel tanulmánya (Szabó 1978) megjelöli a választások eredményéről beszámoló főispáni jelentések lelőhelyét a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában (K 26 1895/38. 341-342. csomó), amit átnézve, sajnos Tolna megyére vonatkozó adatokat nem találtunk.

⁴⁶⁶ Tolnavármegye 1895. október 27.

⁴⁶⁷ Tolnamegyei Közlöny 1895. november 3.

⁴⁶⁸ Tolnavármegye 1901. november 24.

előbbiből a Néppárt helyi prominensei,⁴⁶⁹ addig az utóbbiból a függetlenségi Ugron-párt jelöltjei kerültek a törvényhatósági bizottságba.⁴⁷⁰ 1904-ben már az országosan formálódó ellenzéki koalíció helyi sikereit értékelte a Tolnamegyei Közlöny, megjegyezve, hogy ahol az ellenzéki pártok a „központi, főbírói és jegyzői befolyásnak engedtek, ott a kormánypártiak győztek”.⁴⁷¹ De voltak erre ellenkező példák is, így például Tolnán az öt hely közül az ellenzéknek úgy sikerült három helyet megszereznie, hogy a választás Bajó Pál tb. főszolgabíró vezetése alatt ment végbe. A fennmaradó két helyre Simontsits Elemér vármegyei főjegyző és Bodnár István pénzügyi számvizsgáló futott be, „kiknek megválasztása – ahogy az újság írta – nagy erőfeszítésbe került.”⁴⁷² A függetlenségi párt sikerével záródó 1907-es választások után a párt megyei elnöke, Boda Vilmos már a bizottság egyharmadára, 150 főre tette „az egyesült ellenzék”, országos szinten már kormánykoalíciót alkotó erőinek, létszámát. Ezt támasztotta alá az év végén tartott alispán-választás is, amelyet a „régí rend hívei” – ez a Tolnamegyei Közlöny szóhasználata, mellyel a korábbi kormányzó szabadelvű elitet jellemezte – által jelölt Simontsits Elemér 221-132 arányban nyert meg az „egyesült ellenzék” két jelöltjével szemben. Ez az arány a választott tagok közt 117-81 volt. Ehhez képest 1910-ben és ‘13-ban már a „régí rend híveiből” alakult Munkapárt erősödését hozta a megyebizottsági választás.⁴⁷³ Ahogy a kormánypárti Tolnavármegye és a Közérdek fogalmazott: „(...) több hangos ellenzéki vezért cserbenhagyott a saját kerülete, higgadtabb, békésebb hajlamúakat küldvén helyettök, aminek jó hatása bizonyára érezhető lesz a megyebizottsági közgyűléseken.”⁴⁷⁴

A megyebeli gazdamozgalmak – amelyekről e fejezetben még későbbiekben szólnunk – egységesüléseként 1910 márciusában megalakult Tolnamegyei 48-as függetlenségi Gazdapárt színrelépésével nem csupán egy új párt, hanem egy teljesen új politikai erő mérette meg magát a törvényhatósági választásokon. A gazdamozgalmak, majd a Gazdapárt színeiben szinte kivétel nélkül helyi földművesek, parasztgazdák indultak. Az egyik kivétel Szemere Kálmán mérnök, aki ekkoriban Szakcsón 10 kh. nagyságú földingatlan tulajdonosa volt. Az 1900-as évek első évtizedeiben a dombóvári járásban, illetve az azzal szomszédos Somogy megyei területeken függetlenségi irányultságú gazdamozgalmat szervező Szemerét⁴⁷⁵ 1910-ben a szakcsi kerületből juttatták be a megyebizottságba. A Gazdapárt további megyebizottsági tagjairól – a korábban más pártok kapcsán már említett okok miatt – igen töredékes adatokkal rendelkezünk. De a párt – más forrásokból, illetve a nagy tömegek előtt megtartott népgyűlésekből levonható tömeges támogatottsága ellenére – mérsékelt megyebizottsági képviseletére utal az az adat, miszerint 1910. március 6-án történt megalakulásakor felálló első, 43 tagú

⁴⁶⁹ Szücs József káplánról és Pöcz Józsefről van szó, kik nem sokkal korábban - október 2-án – a pincehelyi kerületben tartott, tragédiába fulladt országgyűlési választásnak voltak néppárti kulcsfigurái. Szücs a párt jelöltje, Pöcz pedig egyik főkortesze volt. vö.: Csekő 1999a., illetve Csekő 2000.

⁴⁷⁰ Tolnavármegye 1901. november 24.

⁴⁷¹ Tolnamegyei Közlöny 1905. január 5.

⁴⁷² Uo.

⁴⁷³ Tolnamegyei Közlöny 1907. december 19.; illetve Tolnavármegye 1908. január 5, 1910. december 22, 1913. november 24.

⁴⁷⁴ Tolnavármegye 1913. november 24.

⁴⁷⁵ Szemere számos hatósági zaklatás, illetve meghurcoltatás (letartóztatás, rendőrségi felügyelet, a dombóvári járás területéről történő kitiltás) elszenvedése után, szerepelt sikeresen 1910-ben. Farkas 1995:165-170.

tisztikarából csak a következők voltak 1910-től törvényhatósági bizottsági tagok: Benák János az alsónyéki kerületből 1905-1910., valamint Szulimán György egyik alelnök a szekszárdi III. és Szabó Péter a gyulai kerületekből az 1911-1916. évekre. Rajtuk kívül bizottsági tag volt évekkel később még Haypál István elnök a tolnanémedi kerületből (1914-1919), illetve Sági György a sióagárdi választókerületből (1915-1916).⁴⁷⁶

A rendelkezésünkre álló korlátozott adatok áttekintése után a fejezet elején tárgyalt kérdéshez visszatérve, miszerint a törvényhatósági bizottság összetétele, s ennek következtében annak politikai irányultsága rendre jelentősen eltért a képviselőválasztások eredményeiben megnyilvánuló erőviszonyoktól, leegyszerűsítve példaként az 1905-1906. évi politikai válság, illetve nemzeti ellenállás idevágó Tolna megyei vonatkozásait érdemes röviden számba vennünk. Bár társadalmi válságra utaló tünetegyüttes is kísérte – így például Tolnában elsősorban a dél-dunántúli aratósztájk megyében kulmináló eseményei révén⁴⁷⁷ –, s az 1904 utolsó hónapjaiban eszkalálódó kormányzati válság a dualista berendezkedés alapjait is kikezdő, megkérdőjelező válsággá mélyült, az alapjaiban mégis csak a politikai intézményrendszert rengette meg. Ugyanakkor a szövetkezett ellenzék pártjai, alkotmányellenesként definiálva az 1905. január utáni uralkodói és kormányzati döntéseket, azok ilyen jellegű gazdag történelmi tradícióira támaszkodva, a vármegyéket az alkotmányvédelem, illetve a nemzeti ellenállás terepévé változtatták. Építve ebben a törvényhatósági bizottságok – bevezető fejezetben tárgyalt – rendelkezésre álló politikai jogokra, a megyei közgyűlések az országos politikát alakító testületekké léptek elő. Jelentős részük az operatív feladatok ellátására intéző- vagy alkotmányvédő bizottságot alakított, s 1848 előtti idők egyfajta utánérzését keltve, a kormányzattal szembeni harc terepéül az állami adók befizetésének megtagadására, illetve az újonccállítás szabotálására szólított fel (ld. Szabolcs megye).⁴⁷⁸ Szemben a mindezekben élenjáró alföldi megyékkel, valamint több dunántúli megyével (pl. Zala megye), ilyen, vagy hasonló konkrét intézkedéseket, valamint intézményesült formákat Tolna megye nem épített ki. A válság ideje alatt a központi hatalommal végig, így már 1904 novemberétől szemben álló Zala megyében – betudhatóan az egyesült ellenzéknek a megyei közgyűlésben kezdetektől meglévő többségének – a nemzeti ellenállás hosszú időn keresztül való fenntartásának az ellenállás intézményesítése (60 fős intézőbizottság, az ellenállás költségeit és a vármegyei tisztviselők kieső jövedelmét biztosító pénzalap) volt az egyik fontos feltétele.⁴⁷⁹

⁴⁷⁶ A Tolnamegyei Gazdapárt 1910-ben felálló tisztikarának névsorát ld. Tolnamegyei Hírlap 1910. március 13. 2-3.

⁴⁷⁷ Ennek megyére vonatkozó történéseire, összefüggésére mindenekelőtt ld. Mérey 1956., illetve Szalai 1987:213-232.

⁴⁷⁸ Hogy adott esetben mindez milyen számottevő eredménnyel járt, arra példa Szabolcs megye, ahol az intézőbizottság felhívásának hatására a megye lakossága 1905-ben csak 761 516 koronát fizetett be az 1904. évi 2 862 109 korona helyett (74 %-os csökkenés). Zsoldos 2006:69.

⁴⁷⁹ Így a zalai ellenállás megbonthatatlan egységével, s demonstratív kiállásával az 1906 februárjában kinevezett kormánybiztos fellépésével szemben is alapvetően sikeresen dacolt, s amikor már országszerte alábbhagyott a mozgalom, Zalában 1906 márciusában, illetve áprilisának elején is erejéről adott bizonyosságot. Vajda 1994.253-256, 266-270.

Tolna megye e példákkal szembeállítva visszafogott magatartást tanúsított, sőt a politikai krízis első időszakában, köszönhetően a megyebizottságban érvényesülő szabadelvű párti többségének, a központi hatalomhoz illeszkedő határozatokat fogadott el. Így például a nevezetes, zsebkendőszavazásként elhíresült, az ellenzéki obstrukció letörésére a képviselőházban csalárd módon megszavaztatott házszabály-módosítással záruló november 18-i ülésnap eseményeinek, illetve az azzal kapcsolatos politikai fejleményeknek a Tolna megyei közgyűlés előtti megtárgyalásakor. Ez sok megyével szemben Tolnában a közgyűlés elsőprő többségének a kormány melletti felsorakozását hozta (100:14 arányban), a november 23-i megyei közgyűlés lefolyását hangulatilag pedig Tisza István miniszterelnök és Perczel Dezső házelnök éltetése, ünneplése határozta meg.⁴⁸⁰ Természetesen mindebben nem nehéz megtalálni a személyi jellegű összefüggéseket, hiszen az egész zsebkendőszavazás-affér Perczel Dezsőhöz, a megyebeli notabilitáshoz kötődött.⁴⁸¹ A szövetkezett ellenzék országos győzelmét eredményező 1905. januári képviselőválasztás,⁴⁸² illetve az ellenzéki koalíció kormányalakításának megghiúsulása után a fokozódó tömegmozgalmak, majd a nemzeti ellenállás kibontakozása ellenére a vármegye közgyűlésében továbbra is érvényesült a szabadelvű párti többség.⁴⁸³ Annak ellenére is, hogy az év eleji országgyűlési választások minden korábbinál nagyobb ellenzéki – a megyében függetlenségi – győzelemmel értek véget: a hat kerületből ötben az ő sikerüket hozta a választás (Boda Vilmos (szekszárdi vk.), gr. Benyovszky Rezső (kölesdi vk.), Rátkay László (pinchelyi vk.), Szluha János (szakcsi vk.), illetve Szluha István (paksi vk.).⁴⁸⁴

A szabadelvű többség megyebizottságon belüli érvényesülését jelzi, hogy a közgyűlés elé kerülő ügyekben rendre a „hivatalos”, állandó választmány által benyújtott előterjesztések kapták meg a többséget, szemben a függetlenségi párt, illetve az ellenzék által tett indítványokkal. Így például az 1905. augusztus 10-i közgyűlésen az ellenzék képviselőjében a két függetlenségi párti bizottsági tag, Boda Vilmos és Rátkay László⁴⁸⁵ által a Fejérváry-kormány kinevezésével kapcsolatos bizalmatlanságot kimondó indítványával szemben a közgyűlés az állandó választmány által előterjesztett határozati

⁴⁸⁰ Gaál 1988:371.

⁴⁸¹ A kormány ilyen mértékű támogatásának kialakulásában a megye szülötte, volt alispánja iránti szolidaritási és rokonszenv-megnyilvánulások, illetve a bonyhádi választókerület képviselője, volt belügyminiszter tekintélye, presztízse, netán befolyása is szerepet játszhatott. Perczel Dezső egyébként ezekben az években is virilistaként volt tagja a megye törvényhatósági bizottságának: 1904-ben 2762 K adóval a 22., 1905-ben 3213 K adóval 19., illetve 1906-ban 1662 K adóval a 44. hely. Első évben országgyűlési képviselőként, következő évben képviselőházi elnökként, míg 1906-ban nyugalmazott miniszterként szerepelt a megyei virilis listán, utolsó alkalommal kétszeres adóbeszámítás nélkül.

⁴⁸² A kormányzó szabadelvű párt elnyert 159 mandátumával szemben az ellenzéki koalíció 235 mandátumot szerzett.

⁴⁸³ Annak ellenére is, hogy az 1904 évvégén, december 30-án tartott törvényhatósági választás már az ellenzék előretörését hozta, s így megyebizottságon belüli számarányuk növekedését eredményezte az 1905. évre vonatkozóan.

⁴⁸⁴ Még a szabadelvű párt által megnyert egy kerületben (bonyhádi vk.) is az ellenzék előretörését hozta a választás, a korábban rendre nagy fölényrel, vagy épp egyhangú választás során megválasztott Perczel Dezső csak nagyon szoros versenyben tudta legyőzni ellenzéki kihívóját.

⁴⁸⁵ Boda Vilmos virilistaként, míg a szintén ügyvéd Rátkay László – mint mindig, ekkor is – választás útján volt tagja a megyebizottságnak, 1902-1907. évi ciklusra ezúttal az ozorai kerületből.

javaslatot fogadta el, 104-88 arányban.⁴⁸⁶ Ha az állandó választmány összetételét megnézzük – amelynek Fejérváry-kormányra vonatkozó javaslata is tartalmazta a kormány elleni bizalmatlanság kimondását, de az ellenzéki javaslattal szemben jóval engedékenyebb álláspontot fogadott el az állami adó, illetve az újoncok kérdésében –, akkor azt láthatjuk, hogy a harminc tagú testületben csak négy-öt ellenzékit találunk. Így Boda Vilmost, a függetlenségi párt megyei elnökét, képviselőt, aztán a párt bonyhádi szervezetének vezéralakját, dr. Schwetz Antal ügyvédet, valamint az események hatására a szabadelvű pártból kilépett, s az ellenzékhez közeledő (Alkotmánypárt) gr. Apponyi Gézát. A választmány további 17 tagja megegyezett – az előbb említett három személy ellenben nem – az előző fejezetben (III.A.4.) részletesen elemzett, 1910-ben választott állandó választmányával. Ugyanakkor szinte majdnem teljesen megegyezett a három évvel korábban, 1901-ben választott állandó választmánnyal is, hiszen a harminc tagú testületben az 1904-es választáskor csak öt helyen volt változás, azaz 1904 utolsó hónapjaiban választott állandó választmány összetétele a kormányzó szabadelvű párt régóta legzavartalanabb időszakának (Széll-kormány) lenyomatát viselte magán az 1905-1906. évi politikai válság időszakában.⁴⁸⁷

Mint láttuk, az 1905. augusztusi közgyűlésen az ellenzékiek már csak csekély arányban maradtak alul, ami jelentős térnyerésüket mutatta az 1904. novemberi, 1905 eleji viszonyokhoz képest.⁴⁸⁸ Az országos, illetve megyebeli események hatására a megyei közgyűlésben teret nyerő, megszerveződő ellenzékkel szemben 1905 második felében a szabadelvű többség bomlása kezdett megmutatkozni. Így 1905. novemberi közgyűlésen már az ellenzéki indítvány kapott többséget (81-33 arányban) az állandó választmány „hivatalos” előterjesztésével szemben. Szabó Károly függetlenségi bizottsági tag indítványa a szövetkezett ellenzék vezérkarának nagy visszhangot kiváltó szeptember 23-i burgbéli fogadtatása módjának elítélését tartalmazta. *„Mondja ki a Tolnavármegye törvényhatósági bizottsága, hogy az egyesült ellenzék vezéreinek f. évi szeptember hó 23-án a bécsi Burgban történt fogadtatásában a magyar nemzet megalázását látja s a fölött hazafias megbotránkozásának ad kifejezést. Egyúttal az ellenzék vezéreinek a nemzeti küzdelemben való hazafias ténykedésükért köszönetét nyilvánítja.”*⁴⁸⁹ Az állandó választmány mérsékeltebb indítványváltozata a megbotránkozásokra vonatkozó kitélt nem tartalmazta.⁴⁹⁰

A törvényhatósági bizottságban 1905. év végére átforduló politikai erőviszonyok azonban mégsem voltak elégségesek ahhoz, hogy a megyegyűlés a nemzeti ellenállást, illetve alkotmányvédő küzdelmet intézményesítse, illetve konkrétabb intézkedéseket léptessen életbe.⁴⁹¹ Mint írtuk, Zala,

⁴⁸⁶ MNL TML, Közgy. jkv. 1905/209.; Gaál 1988:372-374.

⁴⁸⁷ Az állandó választmány 1905-1907. megválasztott tagjainak névsorára ld. MNL TML, Közgy. jkv. 1904/490.

⁴⁸⁸ Az 1904. novemberi, túlfűtött hangulatú közgyűléshez képest valóságosabb képet ad az ellenzék közgyűlésen belüli részarányáról az 1905 januári közgyűlés, ahol az ellenzék 75-25 szavazati arányban maradt alul. MNL Gaál 1988., TML, Közgy. jkv. 1905/1.

⁴⁸⁹ Horváth J. 1907:400.

⁴⁹⁰ MNL TML, Közgy. jkv. 1905/455., Gaál tanulmánya 81-33, míg Horváth József 81-30 szavazati arányról ír. Gaál 1988:376. Horváth J. 1907:399-400.

⁴⁹¹ Persze az is igaz, hogy a szomszédos Baranya megyében még ilyen lépések sem történtek, sőt a megye nemzeti ellenálláshoz való csatlakozását sem mondta ki a megyegyűlés. Mindezt pedig úgy, hogy Baranyában az

illetve Szabolcs vármegyékhez hasonló intézőbizottságot nem állított fel, s ugyan a vármegyei tisztviselők támogatására az ellenállási alap felállítása – igaz, nagyon későn – 1906 márciusában felmerült, azt a közgyűlés többsége nem támogatta, így ügyében intézkedés sem történt.⁴⁹²

Az 1905-1906-ban kialakult helyzettel részben hasonló szituáció állt elő 1917 nyarán, amikor a munkapárti kormányzás időszakát törte meg egy ellenzéki háttérű kormány röpké időszaka. A Választójogi Blokk fellépésének hatására 1917 májusában megbukó Tisza István gróf kormányát gr. Esterházy Móric kormánya követte. A július végi közgyűlésen egyértelműen kiderült az új kormány megyei közgyűlésbeli támogatottsága, illetve a velük szemben álló munkapárti bizottsági tagok száma. Mert hiába élvezte az új miniszterelnök, gr. Esterházy Móric és kormánya az ellenzék bizalmát, a változatlan összetételű törvényhatósági bizottságban ez értelemszerűen nem jelent meg. Erre bizonyíték a szóban forgó megyegyűlés is, ahol a fővárosból leutazott, ekkor már vezető munkapárti politikus, Simontsits Elemér⁴⁹³ intencióira a vármegye többsége Tisza Istvánt támogató, illetve az Esterházy-kormány választójogi elképzeléseivel szembeforduló határozatot fogadott el. A munkapárti szónokok a nagyszámú nemzetiségi lakos választójoghoz jutásával indokolták a választójog nagyobb arányú kibővítésének elvetését.⁴⁹⁴ A 149-31 arányban határozattá emelkedő Simontsits-javaslat ellen a németorientációval szakító, mielőbbi békekötést szorgalmazó Károlyi-féle függetlenségi párt helyi prominensei (mindenekelőtt dr. Zsigmond Ferenc ügyvéd, Adler N. János magánzó, dr. Mayer Gyula ügyvéd, dr. Albers Rezső ügyvéd), a kisczardapártiak, mint például Szulimán György, a szekszárdi kisczardák vezére, valamint egy-két katolikus néppárti irányultságú bizottsági tag szavazott.⁴⁹⁵ Vagy éppenséggel olyan „független”, mint a szekszárdi, Huszadik Század köréhez tartozó szociológus, ifj. Leopold Lajos,⁴⁹⁶ aki 1910-1912 között ugyanakkor még a Munkapárt tagja volt.⁴⁹⁷ Leopold a Tisza-féle választójogi elképzelésekkel szemben, a vagyoni cenzus érvényesítése helyett az értelmiségi cenzust (írni-olvasni tudás feltételét) preferálta, amelyet magyar szupremácia (vezető szerep) biztosítása, megőrzése szempontjából is jó megoldásnak tartott. A Simontsits-javaslattal együtt szavaztak az azzal ellentétes tartalmú, Esterházy-kormányt és a választójog nagyarányú kibővítését támogató indítványról is, amelyet Szabó Géza szekszárdi hittanár, katolikus néppárti bizottsági tag

ellenzék Tolna megyei szereplésénél is jobban teljesített, hiszen mind a hét választókerületben győzelmet aratott. Horváth J. 1907:459.

⁴⁹² Részben az ellenállási alap hiányának is betudható, hogy a megyei tisztikar rendre a mérsékeltebb, állandó választmány által előterjesztett indítványokra szavazott. vö. Gaál 1988: 378.

⁴⁹³ Simontsits Elemér 1914-ben a képviselőház alelnökévé, majd az Országos Hadsegélyező Bizottság ügyvezető alelnökévé választották.

⁴⁹⁴ Azonban dr. Zsigmond Ferenc találóan mutatott rá, hogy a nemzetiségiek választójoghoz jutásával ijesztgető munkapártiakat hitelteleníti, hogy a szabadelvű kormányok „ötven éven át semmit sem tettek arra, hogy a választókerületek helyesen legyenek beosztva s eltűrték azt, hogy kétszer annyi nemzetiségi választókerület van, mint magyar.” MNL TML, Közgy. jkv. 1917/319. illetve Tolnavármegye és a Közérdek 1917. augusztus 2. 1-2. ; A dualizmus korára ugyanis végig jellemző volt, hogy a szabadelvű párt parlamenti többségét a nemzetiségi többségű területeken szerzett mandátumokkal biztosította.

⁴⁹⁵ MNL TML, Közgy. jkv. 1917/319.

⁴⁹⁶ Ifj. Leopold Lajosnak, egyező szavazatuk ellenére a szekszárdi kisczardák vezérével, Szulimán Györggyel is volt vitája az ipari munkások választójogával kapcsolatban.

⁴⁹⁷ Az 1910 februárjában alakuló Nemzeti Munkapártba történő belépése a Huszadik Század körétől való eltávolodás politikai síkon is lejátszódó folyamat részének is tekinthető.

tett, s amely így 149-31 arányban utasított el. A közgyűlés fenti, fölényes szavazati arányának ismeretében nem okoz meglepetést, hogy a törvényhatósági bizottság pár hónappal később (1917. november 21.) minden további nélkül szavazott bizalmat a munkapárti támogatású Wekerle-kormányra.⁴⁹⁸

A választójog a korszak fel-fellángoló, politikai szövetségeket is kovácsoló alapkérdése volt, hiszen a félévszázada változatlan, alapvetően szűk választójog népes társadalmi rétegeket (paraszttság és munkásság nagyobbik részét) zárt ki a politikai akaratnyilvánítás folyamatából. A Károlyi-párt, Vázsonyi-féle Demokrata Párt, Szociáldemokrata Párt és polgári radikálisok mellett a kisgazdák, valamint egyes keresztény politikai irányzatok, mindenekelőtt a keresztényszocialisták voltak a választójog nagyarányú kiterjesztésének, a titkos választás bevezetésének a hívei. Ezek közül a Vázsonyi-féle Demokrata Párt és a Szociáldemokrata Párt, valamint a polgári radikálisok nem voltak érdemben jelen a törvényhatósági bizottságban.

Tárgyalt korszakunk végén – nem utolsósorban az agrárius mozgalom, illetve a megyénkben is megjelenő agrárszocialista jellegű szervezkedések hatásaként – a paraszttság önálló, öntudatos irányzatai is megfogalmazódtak, s a különféle gazdamozgalmak képében a birtokos paraszttság vállaltan politika célú szervezetei léptek fel. A 20. század első évtizedének derekán, s még inkább annak második felében, egymástól is sok tekintetben eltérő gazdamozgalmakkal találkozhatunk a megyében. E szervezetek a következők: a megye nyugati felében szerveződő Szemere Kálmán-féle Szabad Gazdák Egyesülete,⁴⁹⁹ a völgyeségi járás német falvaiban, illetve a járási székhelyen, Bonyhádon szerveződő és működő, Betnár Béla vezette Bauernbund,⁵⁰⁰ valamint a kisgazdamozgalom, amelynek egyik legnagyobb, legerősebb helyi szervezete a Szekszárdi Kisgazda Egyesület volt, s amelyet a karizmatikus Szulimán György irányított.⁵⁰¹ E mozgalmak egységesülése a Tolnamegyei függetlenségi és 48-as Gazdapárt zászlaja alatt történt: előbb 1910. március 6-án Bonyhádon tartott nagygyűlés keretében a Bauernbund, illetve a kisgazda mozgalom (Magyarországi Kisbirtokosok Országos Szövetsége helyi csoportjai, kisgazda egyesületek) mondták ki a megyei Gazdapárt megalakulását, amelyhez Szemere Kálmán Szabad Gazdák Egyesülete, a mozgalom központjában, Szakcsón tartott 1910. december 18-ai nagygyűlésen mondta ki csatlakozását.⁵⁰² A három mozgalom vezetői a törvényhatósági választásokon is indultak, többen be is jutottak a megyebizottságba. Így az 1910-es évekre megyebizottsági taggá választották például a Szekszárd képviselőtestületében szinte szabályszerű frakcióként működő kisgazdák egyik vezetőjét, Szulimán Györgyöt, akinek megyebizottsági tagsága sokkal hosszabb életű volt, mint a radikálisabb irányt

⁴⁹⁸ Tolnavármegye és a Közérdek 1917. november 22. 1-2.

⁴⁹⁹ ld. Király 1966:416-418.; Mérey 1956:167-172.

⁵⁰⁰ ld. Szita 1991; Eppel 1991.

⁵⁰¹ ld. Király 1966.

⁵⁰² A Betnár Béla lapja, a pártalakulástól a megyei gazdapárt hivatalos orgánuma, a Tolnamegyei Hírlap két és félszer fűben adta meg a nagygyűlésen résztvevők számát. Tolnamegyei Hírlap 1910. március 13.1-3.; Király 1966:418.; A három mozgalom gazdapártba történt egyesülésének az egész Dél-Dunántúlra kitékintő folyamatára ld. Farkas 1995

követő, Somogy és Tolna megye területén Szabad Gazdák Egyesülete néven függetlenségi parasztmozgalom szervezésén dolgozó Szemere Kálmáné.⁵⁰³

Szemere tiszavirág életűnek bizonyult megyebizottsági pályafutásának története plasztikusan jellemzi, hogy a törvényhatósági bizottság, mint politikai közösség milyen határok között volt képes tolerálni a beválasztott, vagy éppen adója révén bejutott tagjainak bizottsági tevékenységét. Szemere, aki a koalíció idején még hangoztatottan függetlenségi alapon próbált Szabad Gazdák Egyesülete néven Dél-Dunántúlon hatékony földműves szervezetet szervezni, 1910-ben szakcsi választókerületből került a törvényhatósági bizottságba. Szervezkedésének súlypontja Dombóvár és Szakcs környékére esett, ami nem véletlen, hiszen elképzeléseinek egyike volt, hogy Esterházy Miklós herceg itteni birtokait a herceg közreműködésével paraszti bérlőszövetkezetté alakítsa.⁵⁰⁴

Szemerét 1911-ben tartalmi, a megyebizottsági gyakorlathoz képest intenzív részvétel és politizálás jellemezte. Rögtön az első, február 21-i közgyűlésen már két helyi jellegű – a szakcsi vadvízárók megerősítésére, illetve Dombóváron járásbíróság létrehozására vonatkozó – indítványt tett.⁵⁰⁵ Azonban igazi konfliktust a helyi ügyeken túllépő, érdemi, gyakran politikai tartalmú felvetései, megjegyzései okoztak. Így a július 26-i közgyűlésen már felháborodást váltott ki azon hozzászólása, amely a vármegyei hatodik aljegyző megválasztásakor felvetette, hogy a javaslatba hozott jelölt mellett más jelöltet is illene állítani, mert ahogy kissé maliciózan fogalmazott „(...) ismerem, hogy méltó az úri névre, tehát sajnálom, hogy ellenjelölt hiányában nem tűnhet ki az, hogy ezen állásra egyedül csak ő alkalmas.”.⁵⁰⁶ De ez még csak előzöngéje volt az aznapi eseményeknek. Szemere Kálmánnak ugyanis egy komoly beadványcsomagja került több hónap után megtárgyalásra. Ez a kerületét érintő kérdésektől (Szakcs-Kocsola-Gyulaj-Szakály út megépítése, Újdombóvár eszményi község megszüntetése) a megye működésének megreformálásán át egészen az országos jelentőségű gazdasági, szociális (kötött birtok megszüntetése, gazdasági munkásházak építése, iskolák államosítása), és politikai (általános, egyenlő, titkos, községenkénti választás, illetve szólás- és gyülekezési szabadság) kérdésekig ívelt. Az átlagos napirendi pontoktól elütő, a vármegye falai közt radikálisnak nevezhető követeléseket a közgyűlés – érdemére szolgáljon – derekasan végig tárgyalta.⁵⁰⁷ Az addig is meglévő feszült hangulatot tovább fokozta Szemere újabb interpellációja, mely a községi beruházások ügye mellett a megye közegeinek konkrét eljárásait, így például Reich Oszkár szolgabíró hatalmaskodását kifogásolta.⁵⁰⁸ Az interpellációja által keltett indulatokra mi sem jellemzőbb, hogy annak megtárgyalása után a termet elhagyó, majd nem sokkal

⁵⁰³ Az erőteljes szociális követeléseket hirdető, agrárkövetelésekkel fellépő Szemere Kálmán ellenében már megválasztása megghiúsítása érdekében lépéseket tett a megyei közigazgatás, megyebizottsági tagságától megfosztani pedig közel egy év elteltével sikerült csak. Szemere addig is felhasználta a megyei közgyűlések nyilvánosságát, hogy programját ismertesse. Csekő 2002a: 37-38, 50-51.

⁵⁰⁴ Mérey 1956:167-172., Farkas 1995:162-170.

⁵⁰⁵ MNL TML, Közgy. jkv. 1911/13, 20.

⁵⁰⁶ MNL TML, Közgy. jkv. 1911/345.

⁵⁰⁷ MNL TML, Közgy. jkv. 1911/458.

⁵⁰⁸ MNL TML, Közgy. jkv. 1911/461.

később oda visszatérő „Szemere Kálmánnak a közgyűlési teremben égő cigarettával történt megjelenése olyan általános mebotránkoztatást keltett, ebből folyólag oly zajos, a közgyűlés méltóságát sértő hallatlan jelenetek következtek, melyek a további tárgyalást lehetetlenné tették, miért is a főispán az ülést rövid időre felfüggesztette.”.⁵⁰⁹ Ezzel Szemerének jóformán be is fejeződött megyebizottsági működése. Hisz nevével a közgyűlési jegyzőkönyvben legközelebb már csak az év végén, a pótválasztások elrendelésekor találkozunk.

A fentebb említett három gazdamozgalom vezetői közül Szemere Kálmán (Szabad Gazdák Egyesülete) mellett Szulimán György, a szekszárdi kisgazdák emblematisztikus vezetője (forma szerint a Kisgazdák Egyesületének titkára) volt tagja még – az 1910-es években – a törvényhatósági bizottságnak. A Tolna megye székhelyén intenzíven fejlődő és erősödő egyesület – amelynek tagsága 1912-re már elérte a 800 főt⁵¹⁰ –, illetve Szulimán György tevékenységéről, helyi közéletben képviselt politikájáról, az 1913. évi városvisszafejlesztő mozgalomban játszott kezdeményező szerepéről az értekezés V. részében részletebben szólnunk. Itt jegyezzük meg, hogy a három gazdamozgalom közül a messze legszervezettebb, a legdifferenciáltabb egyesületi struktúrát, illetve intézményrendszert (így pl. egyleti segélyező szövetkezet, egyleti sajtó, nyomda, kiadóvállalat, bank, áruforgalmi központ) létrehozó Bauernbund⁵¹¹ első, egyben karizmatikus vezetője, Betnár Béla nem volt a törvényhatósági bizottságnak tagja.

Szulimán György⁵¹² a megyei közgyűlésbe a szekszárdi III. választókerületben 1911. december 21-én tartott pótválasztás során került. Mandátuma 1916-ig tartott, amelyet a háborús helyzet miatt meghosszabbítottak. Törvényhatósági bizottsági tagként Szulimánt Szemere

⁵⁰⁹ MNL TML, Közgy. jkv. 1911/478.

⁵¹⁰ Az egyesület a Nagyatádi Szabó István által létrejött somogyi kisgazda egyesület mintájára szerveződött. Nagyatádit az egyesület 1911. április 17-ei választmányi ülésén, majd közgyűlésén a szekszárdi egyesület díszelnökévé választották. Az erről szóló okiratot átadására az egyesület egy száz tagú küldöttség felállításáról is szavazott, élén Szulimán Györggyel, amely az 1911. április 30-án, Bonyhádon tartott nagygyűlésen nyújtotta át a kitüntetésnek a dokumentumot. MNL TML, Szd.-i Kisgazda Egy., közgyűlési és választmányi jegyzőkönyv; Tolnamegyei Hírlap 1911. április 22. 2.; A bonyhádi népgyűlés lefolyásáról ld. többek közt: Tolnamegyei Népnaptár 1911:11-18.

⁵¹¹ Az egyesület által 1911 augusztusában alapított Gazdaszövetségi Bank jelentős felfutása, és a birtokparcellázás ellenére Betnár Béla vezérigazgató ellen 1912-ben sikkasztás gyanújával büntetőeljárás indult. Ugyan ez 1914 márciusában, az ítéletábla felmentő ítéletével zárult, az ügy jelentősen megtépázta Betnár tekintélyét. Eppel Eppel 1991:64-66.; Szita 1991:250-253.

⁵¹² A szekszárdi kisgazdamozgalom létrehozásában, megszervezésében központi szerepet játszó Szulimán György – a város vezető rétegei, illetve közegei részéről vissza-visszatérően alkalmazott ellehetetlenítési kísérletek ellenére – 1910-es évek legelejétől az 1920. évi nemzetgyűlési képviselőválasztáson kisgazda jelöltként történő, s a körülményekhez képest meglepően jó eredménnyel zárult fellépéséig, a szekszárdi közélet aktív, a gazdatársadalom körében jelentős tekintéllyel bíró szereplője maradt. Pedig Szulimán Györgynek a r.kat. olvasókörből történt 1911. március 7-ei kizárásának hosszan elnyúló hullámaival, a háború alatt korlátozott mennyiségben rendelkezésre álló részgálic kiosztása körüli visszaélésekkel történő meggyanúsítással (1916-1917), valamint az 1919. évi sókiosztás körül elkövetett sikkasztás vádjával is meg kellett birkóznia. Az utóbbi kapcsán az 1920. januári képviselőválasztást megelőzően indult eljárásban 1922-ben született meg az ítélet. MNL TML, Alispáni i. 1332/1913.; Tolnamegyei Újság 1920 január 17. 3., 1920. január 31. 2, 1922. február 11. 4.

Kálmánhoz képest jóval mérsékeltebb hangütés, és kevésbé agilis szerepvállalás jellemezte.⁵¹³ Szemeréhez hasonló széleskörű programra a bizottságban nem tett javaslatot, így az őhöz fogható nyílt és elmérgesedett konfliktushelyzetbe sem került megyebizottsági mandátuma során. A megyei közgyűlésben tett felszólalásai értelemszerűen a kisközségek, a parasztság érdekeinek érvényesítésére irányultak. Voltak köztük konkrét gazdasági jellegűek, mint az 1912. márciusi közgyűlésen tett azon, kormánynak címzett vármegyei felirat meghozatalára, miszerint a hazai ingatlanbirtokok eladása, illetve bérbeadása során egyenlő árajánlat esetén a kisközségek részére elővásárlási jog törvényileg biztosítottassék.⁵¹⁴ S voltak a parasztság gazdasági, társadalmi, politikai helyzetét általánosabban érintő ügyekben megfogalmazott felszólalásai, mint például az 1913 júniusában újonnan alakult Tisza-kormánynak bizalmat szavazó közgyűlésen tett hozzászólása, amelyben az állandó választmány indítványával szemben a Tisza-kormányt megelőző előző munkapárti kormány tevékenységét, annak két intézkedését kiemelve, támadta. Ezek egyike a városok fejlesztéséről hozott törvény, amely a városi tisztviselők fizetésrendezése miatt számos városban jelentős kiadásnövekedést, s így a községi pótdó nagyarányú emelkedését vonta maga után. (Ennek Szekszárdra vonatkozó hatásairól, a városvisszafejlesztő mozgalomról ld. V. részt!) A másik pedig az 1913-ban elfogadott választójogi reform volt (1913:XIV. tc.), amellyel kapcsolatban Szulimán felhánytorgatta, hogy az ugyan a választók számának emelkedésével járt, de épp a paraszti rétegeket – mint fogalmazott: kisközség osztályt – érintette hátrányosan.⁵¹⁵ Szulimán mindezt elsődlegesen az értelmi cenzus bevezetésének, s annak kedvezőtlen hatásának tudta be.⁵¹⁶ Ez utóbbi kérdést vette napirendre az 1914. áprilisi közgyűlésen is, amikor indítványával a választójogon kívánt módosítani, arra szólítva fel a megye törvényhatóságát, hogy feliratban kérje a kormányt, hogy az új választójogi törvény 6. §-át egészítse ki, miszerint a gazdasági ismétlő iskola elvégzése váljon egyenértékűvé a hatosztályos elemi iskolai végzettséggel.⁵¹⁷ Az állandó választmány cseppet sem meglepő módon Szulimán indítványát elvető javaslata mellett érvelt Simontsits Elemér is, aki a Szulimán által kért módosítást azért nem tartotta megadhatónak, mert az általa a magyar állameszméhez hűnek tartott magyar és német kisközség társadalom mellett más nemzetiségűeket is választójoghoz juttatna, akik

⁵¹³ Ez nem csupán Szemere törvényhatósági bizottságban vitt szerepvállalásához képest, hanem magának Szulimánnak a szekszárdi képviselőtestületben, valamint a helyi politikában felvállalt harcosabb álláspontjával egybevetve is igaz.

⁵¹⁴ MNL TML, Közgy. jkv. 1912/184.

⁵¹⁵ Mint fogalmazott: (...) a kormány úgy tett, hogy egyes társadalmi osztálynak a választói jogát kiterjesztette, de bánt az minket, hogy azt a társadalmi osztályt, melyhez csekélységem tartozik, attól megfosztotta.” MNL TML, Közgy. jkv. 1913/469.

⁵¹⁶ Szulimán ezen megállapítását támasztja alá majd a gyakorlat, illetve az első, új szabályozás szerint történő 1915. évi választójogi összeírás. E tekintetben figyelemre méltó a választójogi reform eltérő hatása Szekszárd, s az annál jóval polgárosultabb társadalomszerkezetű Sopron esetében. A reform ugyanis nagy számban jutatta választójoghoz a nyugat-magyarországi városban jelentős számban jelenlévő alkalmazottak körét. S ez nem is elsősorban a munkásság tömegeit, hanem Sopron közigazgatási, oktatási, s részben gazdasági központi szerepéből következően mindenképp a kishivatalnokokat, valamint az altisztit, illetve hivatalsegédi személyzetet érintette. Jól jellemzi ezt, hogy Szekszárd választói számának alakulására kisebb hatással volt a választójogi reform. Így míg Sopron esetében az 1915/1916. évi választók 40 %-a volt új választó, a tolnai megyeszékhely esetében csupán csak 18 %! Csekő 2013b. 297-298.

⁵¹⁷ MNL TML, Közgy. jkv. 1914/66.

– véleménye szerint – a „*magyar állammal ellenséges álláspontot foglalnak el*”. Szulimán válaszában, megemlítve, hogy szívébe vágta Simontsits magyar állameszméért tett aggódó szavai, s azért – mint hozzáfűzte – „*nem árt egy kis áldozatot hozni, csak azt nem tudja megérteni, hogy miért éppen mindig a magyar kiskaszának kell ezt megtennie.*” Jellemző a megyebizottság többségének beállítódására a jegyzőkönyvben megörökítésre került hangulati elem, miszerint Szulimán György ezen kijelentése, illetve a megoldásra tett felvetése – ahogy a jegyzőkönyvben olvasható – „*élénk derűtséget*” keltett.⁵¹⁸

⁵¹⁸ Uo.; Ennek kapcsán Szulimán így fogalmazott: „*Ő nem szakember, de hiszi, hogy a kormány módját tudná találni, hogy a nemzetiségi vidékeken sem érhetné veszedelem, pl. úgy hogy ne 2-3000 választó legyen egy kerületben, hanem 15 000, nálunk pedig száz.*”

IV. AZ „ORSZÁGOS POLITIKA” MEGYEI SZINTEN - AZ ELITRÉTEGEK POLITIKASZERVEZŐ EREJÉRŐL

A disszertáció ezen részében a dualizmus kori képviselőválasztásokat,⁵¹⁹ valamint az ott indult jelöltek, illetve megválasztott képviselőket a középpontba állítva a megyei elitrétegek politikai intézményrendszer működtetésében játszott szerepét szeretnénk megvilágítani.⁵²⁰ Tudatában vagyunk, hogy az előbbieket közel sem öleli fel a politikai intézményrendszer működtetésének valamennyi területét. Ugyanakkor az sem vitatható, hogy a dualizmus korában a politikai erők működése – mai, adott esetben főként 20. századi értelemben vett – aktivitása vidéken elsődlegesen az országgyűlési választásokhoz kapcsolódott. Amint Szabó Dániel a társadalom politikai szerveződéséről, pártok különböző szerveződési formáiról szóló tanulmányában írta, a parlamenti pártok /szabadelvű párt, függetlenségi párt, mérsékelt ellenzék, nemzeti párt, stb./ választókerületenként szerveződő fiáiának a választásokon, az azt megelőző kampányon (korteskedés) kívül érdemleges társadalomszervező funkciójuk alig volt.⁵²¹ A választókerületi pártszervezetek felett álló megyei pártok általában a választókerületi szervezetek (egykorú szóhasználatnál szintén pártokként említette) felett álltak, alapszabállyal rendelkeztek, s gyakran a választókerületi szervezetek élén álló végrehajtó bizottságokat is ők választották, nevezték meg.⁵²²

Gaál Zsuzsanna, a szabadelvű, illetve függetlenségi pártok Tolna megyei szervezeti sajátosságairól írva kiemeli, hogy a függetlenségi pártra – azért is, mert a szabadelvű párttal ellentétben nem számíthatott a közigazgatási apparátus támogatására – a választások közti időszakban

⁵¹⁹ A jelen rész tárgyalása során a dualizmus korban megtartott választások szisztematikus bemutatástól eltekintünk, mivel a választási rendszer elemzése, amint az választások lebonyolításának, eseménytörténetének ismertetése egyaránt szétfeszítené e disszertáció kereteit. Másrészről ezekre vonatkozóan rendelkezésre áll a Tolna megyei tárgyú szakirodalom. Mindenekelőtt Gaál Zsuzsanna tanulmányát kell említenünk, amely az 1875-1905 tartott választások példáján tesz kísérletet a korabeli választásoknak a politikai intézményrendszer keretein belüli helyértékének meghatározására. Ezt a választások általános menetére fókuszálva, a pártszervezéstől, jelöltállításától egészen a szavazatszedő küldöttségek előtt leadott szavazatokig bezáróan teszi. Emellett a választójoggal rendelkezők összetételének a választói névjegyzékek alapján történő vizsgálata is kitüntetett részét képezi tanulmányának. Egyrészt a választók összetételének elemzése kiemelt tárgya Koroknai Ákos két, Délkelet-Dunántúlt felölelő, részben 1896-os választásról írt tanulmányának, amelyek Tolna megyét is taglalják. Gaál 1984; Koroknai 1985; Koroknai 1986.

⁵²⁰ A dualizmus kori választásokról szóló szakirodalmat gyarapítják saját tanulmányaink is, amelyek egyrészt a vizsgált korszak egyik letragikusabban végződő képviselőválasztásának, az 1901. évi pinchelyi választásnak az eseményeit, körülményeit, illetve a felelősség és bűnösség kérdését, kezelését, valamint a felelősségre vonás történetét taglalják. Csekő 1999a; Csekő 2000.; Ugyancsak Tolna megyei tárgyú anyagon tettünk kísérletet a választási gyakorlat politikai eseménytörténeten túlmutató jellemzőinek, általánosítható, illetve egyedi jelenségeinek – úgymint a képviselőválasztások szerves részévé váló etetés-ítás, vagy a katonaság és csendőrség választásoknál betöltött szerepe – feltárására. Csekő 2001, Csekő 2006d.

⁵²¹ Szabó D. 1992:208-217.

⁵²² Ld. erre Tolna megyei gyakorlatként a megyei szabadelvű párt 1901 előtti eljárását. Gaál 1984:178-179.

is jellemző volt egyfajta aktivitás. Ez alatt nem pártkör kereteiben zajló szervezeti életre kell elsődlegesen gondolni, hanem inkább a függetlenségi gondolat, a 48-as eszmék, vagy épp Kossuth-kultusz olvasókörkben, polgári egyesületekben történő ápolásáról.⁵²³ De mindenképp igaz, Gaál megállapítása szerint is, hogy a függetlenségi párt aktivitása nem olyan szorosan kötődött a választásokhoz, a kampány azt megelőző párhetes időszakához.⁵²⁴ A függetlenségi párttal szemben a szabadelvű pártra sokkal inkább volt jellemző a klasszikus választási párt jelleg, azaz a párt megyei szinten, illetve választókerületekben aktivitást a választások közti időszakban nem végzett, a pártszervezetek – formailag is – csak közvetlen a választás előtt pár héttel alakultak meg.⁵²⁵ Így például a párt 1896-ben az október 28-án tartott választás előtt csupán két héttel tartotta a kerületi és községi végrehajtó bizottságok megalakítását is tárgyaló megyei értekezletét.⁵²⁶ A választókerületi pártmozgalmak megyei párt részéről történő szervezésére, kontrollálására szolgált például a négy évvel korábbi választás is, amikor párton belüli feszültség is keletkezett abból, hogy a kölesdi választókerületben Geiger Gyulát 1891. december 27-én a Kölesden tartott választókerületi szabadelvű értekezleten jelölté kiáltották ki, mielőtt a szabadelvű párt vármegyei végrehajtó bizottsága a jelöltek személyéről tárgyalt volna. Erre egyébként 1892. január 4-én került sor, amikor is Busbach Péter ügyvédet nevezték meg a kerület jelöltjeként, aki 1881-1892 közt, az egyik fővárosi választókerületből már tagja volt az országgyűlésnek.⁵²⁷

Geiger Gyula a kölesdi választókerület helyett a szekszárdi jelöltséggel vigasztalódhatott. Csekély szekszárdi kerületi esélyeivel Geiger is nyilván tisztában volt, különben nem a kölesdi kerület került volna fel terveiben, s nem is próbálta volna megtartani ottani jelöltségét, miután a vármegyei Szabadelvű Párt 1892. január 4-i szekszárdi ülésén a szervezkedés megindításáról, illetve ennek érdekében egy-egy központi delegált választási kerületekbe történő kiküldéséről döntött. Ugyanis, amint Geiger a megyei párt eljárása kapcsán írta, az véleménye szerint nem volt szabályos. *„A bizottság (mármint a vármegyei végrehajtó bizottság; a szerző) ezen álláspontja összeütközésbe jön a szabadelvűpárt 11.§-val, amely így szól. <11. §. A kerületi végrehajtó bizottságokat a kerületek*

⁵²³ Az előbb említett függetlenségi gondolat, s ahhoz kapcsolódó kultusz(ok) ápolására a szekszárdi polgári olvasókör példáján ld. Kisaszondy 1978:281., 285-286.

⁵²⁴ A pártélet, a függetlenség párt iránti rokonszenv, illetve kötődés fenntartását szolgálták a párt vezető politikusainak, népszerű képviselőinek „békeidőben” is zajló körútjai, amelyek közül Gaál tanulmányában Kossuth Ferenc 1895. szeptemberi látogatását említi. Kossuth Ferencnek és a képviselőtársainak nagy visszhangot kiváltó további megyei körútjára került sor 1900 nyarán is. Gaál 1984:180-181.

⁵²⁵ Sőt, az 1870-es évekre más típusú eljárásra szolgál adalékkal Geiger Gyula szekszárdi ügyvéd és lapszerkesztő egy 1901-ben megjelent tárcájában, az 1870-es évekre visszaemlékezve. Az „Ujfalusyak”-ként aposztrofált személyi körről írta, hogy a képviselőállítás ügyében a lényegi döntést az hozta. A szűkebben vett ötfős csoport Ujfalusy Imre, Schöner Imre és Buday József ügyvédekből, br. Wimmersperg Nándor és Lippich István földbirtokosokból (utóbbi tb. főszámvevő is) – egyúttal valamenyien vármegyei virilisták – állt. Őket fiatalabbak, így Oszoly Károly ügyvéd, Borzsák Endre református lelkész és maga, Geiger egészítette ki. E megbeszélésekre állítólag Schöner Imre szőlőhegybéli présházában került sor. Szekszárd Vidéke 1901. április 13. 1-2.; Újraközölve: Csekő 2010:562-564.; Ujfalusy Imre nemcsak Geiger Gyula első feleségének, Benczelits Erzsébetnek volt közeli rokona, hanem Babits Mihálynak is. Ujfalusy Babits Mihály édesanyjának, Kelemen Aurórának volt a nagybátyja.

⁵²⁶ Gaál 1984:179.

⁵²⁷ Szekszárd Vidéke 1892. január 7. 2., Tolnavármegye 1892. január 10. 1-3.

alakítják. Szükség esetén azonban a megalakítással a központi végrehajtó bizottság saját kebeléből egyes tagokat is megbízhat.> Világos, hogy ott, hol a kerületek már maguk megalakították a végrehajtó bizottságot, a központi végrehajtó bizottságnak arra nézve, hogy saját kebeléből ily célból egyes tagot kiküldjön, hatásköre nincs.”⁵²⁸ Geiger Gyula végül a szekszárdi kerületben mérette meg magát. S ott, főleg annak ismeretében, hogy a szabadelvű párt láthatóan messze nem adta meg a kellő támogatást a számára, s a vármegyei és a szekszárdi elit is igen távolságtartóan viseltetett jelöltségével kapcsolatban, igen tiszteletreméltónak mondható eredményt ért el (1426-714 arányú vereséget szenvedett).⁵²⁹ Az előbb jelzett támogatás hiányát Geiger igazából azzal tudta ellensúlyozni, hogy a korábbi szabadelvű jelöltekhez képest jóval sikeresebben tudta mozgósítani Tolna – amely egyben szülővárosa is volt –, valamint Bátaszék és Mözs német lakosságát.

A függetlenségi párt működéséről, a pártszervezés Tolna megyében megfigyelhető sajátosságairól elmondottakhoz egy jellemző, az olvasókörök fontosságát hangsúlyozó, esetet emlitenénk példaként. A szekszárdi választókerületben az országgyűlési mandátumot 1884. és 1906. között betöltő Boda Vilmos talán legfontosabb intézményesült háterszágát, támaszát – az általa szerkesztett Tolnamegyei Közlöny mellett – polgári olvasókör jelentette, amelynek évtizedeken keresztül volt elnöke.⁵³⁰ A negyedszázados évfordulója idején 327 rendes és 36 vidéki tagot számláló társaskör elsődlegesen a város iparosságából, illetve az „alsóbb rangú” tisztviselői rétegből tevődött össze. Azonban a római katolikus olvasókör 1896. évi megalakulásával, és annak rohamos fejlődésnek indulásával olyan társadalmi élet, pezsgés indult meg az addig Boda Vilmos társadalmi és politikai bázisát adó, jelentős részben mezővárosi iparos és gazdarétegek között, hogy az nem csak az e körben addig élvezett társadalmi vezető szerepét, hanem talán még az országgyűlési képviselőségét is veszélyeztette. Az 600 fős taglétszámot⁵³¹ szinte hónapok alatt elérő római katolikus olvasókör részben konkurenciát jelentett a már negyedszázada Boda Vilmos elnöklése alatt működő polgári olvasókör számára. S ha valószínűsíthető is, hogy Boda régi ellenfele, Geiger Gyula által emlegetett több százan nem is léptek át a polgári olvasókörből a római katolikus olvasókörbe, bizonyára számottevően érvényesült ez utóbbi szívóhatása.⁵³² Boda Vilmos helyzete annyiban ténylegesen megingott, hogy a római katolikus olvasókörön keresztül a Néppárt az említett mezővárosi rétegek felekezeti

⁵²⁸ Szekszárd Vidéke 1892. január 7. 2.

⁵²⁹ Tolnavármegye 1892. január 31. 4.

⁵³⁰ Boda Vilmos 1875-1914 közt volt az olvasókör elnöke. Kisaszondy 1978:285.

⁵³¹ Az egyesület 1896. október 3-án alakult meg. Egyházi elnökké Götz Sándor úJVárosi plébánost, világi elnökké Kiss Mórt, alelnökké Virágh Ferenc segédlelkészt választották. Tolnamegyei Közlöny 1896. október 11. 6.

⁵³² Például a Szekszárdi Polgári Olvasókör negyedszázados fennállása kapcsán Boda, illetve lapja még a következőképpen vont mérleget, az ekkor 327 rendes és 36 vidéki tagot számláló társaskör kapcsán: „Régi tapasztalat az Szekszárdon, hogy itt csak két egyesület bír létjogosultsággal és csak az életképes; az egyik a kaszinó, amely az értelmiséget, a másik a polgári olvasókör, mely az iparos osztályt és alsóbb rangú tisztviselőket foglalja magában. Számtalan kísérlet történt már újabb társadalmi körök alakítására, azonban egy sem bírt az állandóság jellegével. Ennek természetes magyarázata pedig az, hogy Szekszárdon még az alkotó elemek létszáma nem nagyobb, mint amennyi két társadalmi egyesület fenntartására képes; amint ezen bármi oknál fogva túlmennek – rögtön ott van a túltelítettség veszedelme.” Tolnamegyei Közlöny 1896. január 12.; idézi: Kisaszondy 1978:285.

elkötelezett katolikus részét hathatósan tudta elérni. Ez nem csak a közelgő, 1901. októberi választások kapcsán jelentett rá veszélyt, hanem már annál korábban, az 1901 márciusában tartott római katolikus hitközségi választások, az iskolaszék tagjainak megválasztása alkalmával is. Ekkor ugyanis Boda Vilmost közel harminc évi elnökség után nem választották újra, és a választás Geiger Gyula által „polgárság”-ként titulált módos, parasztpolgári, illetve gazdaréteg előretörést eredményezte.⁵³³ Biztosat – adatok híján – nem tudunk mondani, de elképzelhetőnek tartjuk, hogy Boda Vilmosnak a megyeszékhely római katolikus felekezeti iparos, illetve gazdarétegeiben bírt befolyásának csökkenése is szerepet játszhatott abban, hogy a választókerület függetlenségi érzelmű választói körében élvezett népszerűsége 1900-1901-ben komolyan megingani látszott. Ugyanis a sárköziek 1901. évi választás előtt Boda Vilmos ellen fellázadva, helyette a pincehelyi kerület képviselőjét, Rátkay László népszerű dunaföldvári ügyvédet, költő-népszínműírót, újságírókat kívánták megnyerni jelöltjüknek.⁵³⁴

IV.A. A VÁLASZTÓI MAGATARTÁS FŐBB JELLEMZŐI

A választói magatartás főbb jellemzőinek tárgyalásakor a jelentősebb, területi különbségekben is kirajzolódó sajátosságokat próbáljuk megragadni, elemezni, úgy, hogy sajnálatos módon, Tolna megye esetében nem maradtak fenn a szavazási ívek. Értelemszerűen így nincs lehetőségünk arra, hogy az egyének szintjéig lemenően vizsgáljuk a választói magatartás jellemzőit, összetevőit,⁵³⁵ amiként ezt Budapest példáján több dualizmus kori választást tárgyaló publikáció, tanulmány teszi.⁵³⁶ Elemzésünket ennek megfelelően elsődlegesen a választások végeredményére, illetve a helyi sajtóban leközölt községi szintű adatokra alapozva van lehetőségünk elvégezni.⁵³⁷ Természetesen mindezt kiegészítik a választást megelőző kampány, korteshadjárat

⁵³³ Geiger Gyula: Hitközségi tagok választása. Szekszárd Vidéke 1901. március 16. 1-2.; Újraközlve: Csekő 2010:579-580; A hitközségi előjárók névsorát ld. Szekszárd Vidéke 1901. március 23. 2.

⁵³⁴ Többek közt még Garay Antalnak – aki Garay János költő öccse volt –, a függetlenségi Kossuth-párt kerületi elnökének is latba kellett vetnie tekintélyét a sárköziek leszerelése érdekében. Tolnavármegye 1901. szeptember 22. 2.

⁵³⁵ Sajnos a MNL TML-ben a Központi Választmány irataiban a választási jegyzőkönyvek és a szavazatszedő küldöttségek jegyzőkönyvei sem maradtak fenn, sem a választói névjegyzékeknek kiemelve, sem pedig az általános iratok sorozatában. Mindemelllett a választmány jegyzőkönyve is csak 1890-es évektől maradt fenn folyamatosan. (Előtte csak az 1878. évből van meg egy-két ülés jegyzőkönyve.) A II. rész tárgyalásánál láthattuk, hogy Tolna megye esetében – némileg meglepő módon – a törvényhatósági választások levéltári forrásellátottságára vonatkozóan jóval jobb a helyzet, hiszen azok esetében nagy számban és arányban maradtak fenn az alispáni iratok között a választási jegyzőkönyvek és a leszavazottak jegyzékei.

⁵³⁶ A szavazási ívekben rendelkezésre álló adatok sokrétű, a választói magatartás mélyebb szintre hatoló felhasználására, kvantitatív elemzésre ld. Horváth J. 1998; Gerhard 2008.; Budapesten kívül a dualizmus korszakára vonatkozóan hasonló jellegű tanulmánnyal még nem találkoztunk. A kifejezetten helytörténeti, vagy épp csak helyismereti jellegű publikációk mellett számos tudományos igényű tanulmány született. Választásról-választásra történő tanulmányosorozat jelent meg például Somogy megyére vonatkozóan Szántó Zoltán, vagy épp az 1860-as évek kecskeméti választásairól Péterné Fehér Mária tollából.

⁵³⁷ A községsoros adatok is töredékesen állnak csak rendelkezésünkre, jellemzően csak a Tolnavármegye c. szabadelvű lap 1891 eleji megindulásának köszönhetően, az 1892-es választástól.

eseményei, az ezzel kapcsolatban közölt számtalan értékes adat, például a jelöltállítás körülményeiről, vagy épp annak eredménytelenségéről. Az egyes választások részletes feldolgozása helyett – amelyek eredményeinek teljes körű érvényességét a korabeli választások jellemzői amúgy is megkérdőjelezi – , így figyelmünket az egymást követő választások lefolyására, kimenetelére összpontosítjuk, abban bízván, hogy így is lényegi jellemzők és tendenciák rajzolódhatnak ki.

Mindemellett, előjáróban le kell szögeznünk, hogy a dualizmus kori országgyűlési választásokon született eredmények értékelésénél a korabeli választási rendszer sajátosságait nem szabad figyelmen kívül hagyni. A valós politikai tagozódásnak megfelelő választási eredmények megszületésének a korabeli törvényi szabályozásból, illetve a választási gyakorlatból fakadó korlátait az 1. táblázatban foglaltuk össze.

1. táblázat: *A dualizmus kori képviselőválasztások, törvényi szabályozásból (is) következő torzulásai, a választási gyakorlat végeredményt is befolyásoló sajátosságai*

• cenzusos választójog	lakosság cca. 6 %-a felnőtt férfi lakosság cca. 25 %-a
• nyílt	MANIPULÁCIÓ, BEFOLYÁSOLÁS
• szavazás a kerület székhelyközségében	UTAZTATÁS ETETÉS-ITATÁS VÁLASZTÁSI ERŐSZAK
• karhatalmi jelenlét	ÚJABB LEHETŐSÉG A HATALOM RÉSZÉRŐL A VÁLASZTÁS BEFOLYÁSOLÁSÁRA

Mint már megelőzőleg említettük, a rendelkezésre álló szakirodalomból Tolna megyére vonatkozóan elsődlegesen Gaál Zsuzsanna tanulmánya áll rendelkezésre, amely az 1875-1905 között tartott országgyűlési választásokat dolgozza fel, valamint Koroknai Ákos két, Délkelet-Dunántúlt felölelő tanulmánya, melyek egyrészt az 1896-os választások, másrészt a választójogosultak összetételének elemzése kapcsán Tolna megyét is taglalják.⁵³⁸ Gaál és Koroknai tanulmányai a Tolna megyei választások végeredményeire vonatkozóan egyaránt közlik a vármegye hat kerületében (bonyhádi, kölesdi, paksi, pincehelyi, szakcsi, szekszárdi) megválasztott képviselők, pártállásuk megjelölésével kiegészített névjegyzékét.⁵³⁹ Ha azonban a megválasztott képviselők mellett a vereséget szenvedett képviselőjelöltekre, azok pártállására is figyelmet szentelünk – kiegészítve a számszerű választókerületi végeredménnyel, illetve a választást megelőző előkészületek, kortesharc eseményeivel, körülményeivel –, az egyes kerületek választási küzdelmeinek párhátterét is feltárhatjuk, amelyek meglepő módon igen statikus képet mutatnak. Magyarán mindezek alapján jól

⁵³⁸ Koroknai 1985.; Koroknai 1986.; A választójoggal rendelkezők összetételének a választói névjegyzékek alapján történő vizsgálata Gaál Zsuzsanna tanulmányának is kitüntetett részét képezi. Gaál 1984.

⁵³⁹ Foglalkozásukra, lakhelyükre vonatkozóan nem szolgáltat adatokkal. A megválasztott képviselőkkel szemben alulmaradt képviselőjelölteket egyikük se adta meg. Gaál 1984:207., Koroknai 1986:268-270.

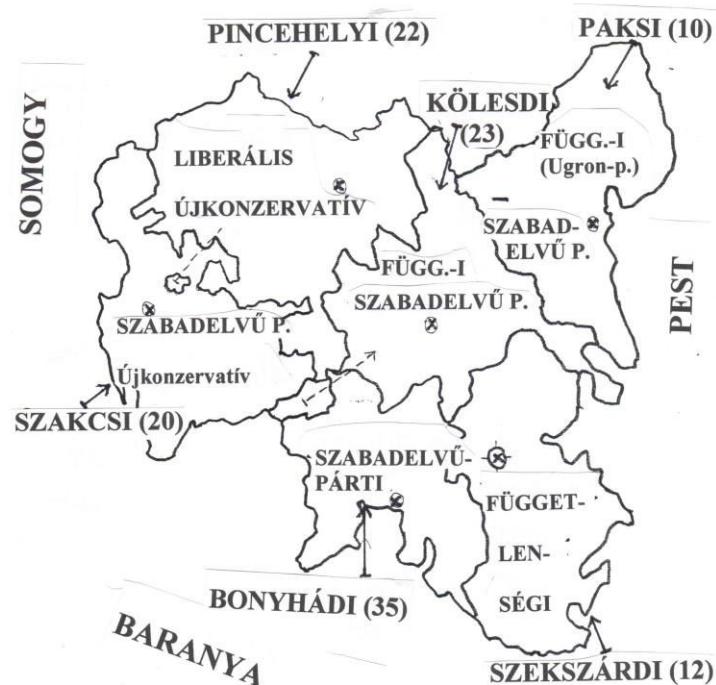
meghatározható a vármegye hat választókerületének politikai jellege, választóik politikai irányultsága, értékválasztása (ld. 1. térkép).⁵⁴⁰

⁵⁴⁰ A dualizmus kori pártokról, pártalakulásokról, pártmozgásokról ld. Boros-Szabó 1999.

LIBERÁLIS: SZABADELVŰ P.
FÜGGETLENSÉGI (Kossuth)

ÚJKONZERVATÍV: ANTISZEMITA
FÜGG. (Ugron)
NÉPPÁRT

FEJÉR

1. térkép: Tolna megye hat választókerületének politikai irányultsága az 1875-1910 között tartott képviselõválasztások alapján (x-el a választókerületek székhelyeit jelöltük, a kerületek nevei után zárójelben a kerületet alkotó települések számát tüntettük fel)⁵⁴¹

Az 1. térképre pillantva, több fontos jellemző azonnal szemmel látható:

- A korszak képviselõválasztásai döntően a közjogi ellentétek, pártküzdelmek mentén zajlottak,
- A megye két kerületében – egyöntetű választási eredményeket maga után vonó – domináns pozícióval rendelkezett egy-egy párt: a bonyhádiban a szabadelvű párt (1910-ben utódpartja), a szekszárdiban a függetlenségi párt (illetve a pártszakadáskor a Kossuth-párt),
- A megye két nyugati választókerületében, a pincehelyiben és a szakcsiban erőteljes hadállásokkal rendelkeztek az újkonzervatív irányvonalú, eszmeiségű politikai erők (Néppárt, függetlenségi Ugron-párt), illetve azokat megelőzően, az eszmei háttérben sok

⁵⁴¹ E részfejezetben az 1875-1910 között tartott 11 általános választást vontunk elemzésünkbe. Az 1875 előtt tartott, de a dualizmus ideje alatt tartott, 1869-ben és 1872-ben rendezett választások elemzésbe történő bevonását gátolja, hogy azokról az MNL TML-ben választási iratok nem maradtak fenn, míg a Tolna megye időszaki sajtó csak később, 1873-ban történt elindulása miatt helyi hírlapi tudósítások még nem születhettek.

rokonságot mutató Antiszemita Párt.⁵⁴² Amikor a közjogi megosztottság mellett lehetőség volt a világnézeti, ideológiai, „társadalmpolitikai” törésvonal aktuálpolitikai, pártpolitikai artikulálására (1884-1901 között), a választások liberális (szabadelvű, függetlenségi Kossuth-párti) kontra újkonzervatív (néppárti, függetlenségi Ugron-párti), illetve korábban antiszemita szembenállás mentén zajlottak.

Az egyes kerületeket részletesebben megvizsgálva láthatjuk, hogy a bonyhádi és szekszárdi kerületekben (ld. 2. táblázat) a választások kimenetele igazából nem volt kérdéses, a kerületet szinte monopolizáló párttal szemben a rivális pártoknak és jelöltjeiknek nem nyílt reális esélye a győzelemre. A vizsgálat alá vont időszak alatt, tehát az 1875-1910 között tartott általános választásokon csak egy-egy alkalommal született formabontó végeredmény, amelyet csupán az országos politikai helyzet tett lehetővé. Az 1875-es választásokon, a Deák-párt és a Balközép fúziója útján létrejött Szabadelvű Párt gyakorlatilag rivális párt nélkül aratott győzelmet a vármegye összes kerületében, így egyedül ekkor a szekszárdi kerületben is, amiképp a Szabadelvű Párt 1904-1905. évi összeomlása után kialakult egyoldalú politikai helyzet eredményezte a függetlenségi párt egyetlen győzelmét a bonyhádi kerületben.

⁵⁴² A hazai újkonzervatívizmus, illetve társadalmi háttérének leírására, illetve a Néppárt, valamint a függetlenségi Ugron-párt e politikai irányzatba történt besorolására ld. Szabó M. 2003:118-143.; Az antiszemita párt, illetve az újkonzervatív pártok, mozgalmak (Néppárt, agráriusok /Gazdaszövetség/) közötti rokonságra szintén ld. Szabó M. 2003:109-118. Szabó Miklós az antiszemita párt egyik szárnyaként „a klerikális kötöttségű” arisztokrata csoportot határozta meg, r. katolikus lelkész vezetőkkel (Komlóssy Ferenc, Zimándy Ignác). Emellett sok esetben közvetlen személyi folyamatosság is kimutatható az antiszemita párt és az újkonzervatív erők, jellemzősen a Néppárt kapcsán. Csak a sajtó területéről így megemlíthetjük például Clair Vilmos Keresztény Magyarország c. lapját, illetve Szemnecz Emil egykori antiszemita képviselőt, aki az 1890-es években az első klerikális lapnak, a Magyar Államnak volt a felelős szerkesztője. Szabó D. 1977:181-183.; Dersi 1973: 29-31, 62-65.

2. táblázat: A bonyhádi, illetve a szekszárdi választókerület képviselőjelöltjeinek pártállása 1875-1910⁵⁴³

VÁL.	Szekszárdi vk.				Bonyhádi vk.			
	J	I.	II.	III.	J	I.	II.	III.
1875	1	SZAB.			1	SZAB.		
1878	2	FÜGG.-I	Szab.		2	SZAB.	Függ.-i	
1881	2	FÜGG.-I	Függ.-i		1	SZAB.		
1884	1	FÜGG.-I			2	SZAB.	Függ.-i	
1887	2	FÜGG.-I	Szab.		1	SZAB.		
1892	2	FÜGG.-I	Szab.		2	SZAB.	Függ.-i	
1896	2	FÜGG.-I KOSSUTH	Néppárt		3	SZAB.	Néppárt	Függ.-i Kossuth
1901	3	FÜGG.-I KOSSUTH	Függ.-i Ugron	Függ.	1	SZAB.		
1905	3	FÜGG.-I	Függ.-i	szocialista	2	SZAB.	Szöv. ellenzéki	
1906	3	FÜGG.-I	Függ.-i	szocialista	2	FÜGG.-i	Függ.-i	
p.val:	2	FÜGG.-I	Függ.-i					
1910	2	FÜGG.-I JUSTH	Függ.-i Kossuth		2	MUNKAP.	Függ.-i Justh	

Rövidítések:

VÁL.	- választás éve
J	- jelölt száma
I., II., III.	- helyezés

Az egypárti dominanciát jelzi továbbá, hogy a bonyhádi választókerületben négy esetben ellenjelölt hiányában egyhangú választásra került sor (1875, 1881, 1887, 1901). A további hat esetben a szabadelvű jelöltnek ötször függetlenségi párti, valamint egyszer, 1905-ben az ellenzéki pártszövetség jelöltjével szemben sikerült győzedelmeskedni. Egy esetben, 1896-ban, az egyházpolitikai viták keltette felfokozott hangulatban tartott választásokon indult egyszerre három jelölt, amelyet a kerület szabadelvű képviselője, Perczel Dezső belügyminiszter nagy fölényrel nyert a néppárti és függetlenségi riválisa felett, 1557-352-315 szavazati arányban.⁵⁴⁴ Minden valószínűség szerint 1875-et követően tartott választásokon kirajzolódó egyöntetű szabadelvű többségnek tudható be, hogy 1884-et követően helybeli, megyebeli jelölt 1910-ig nem próbálkozott a kerületben a szinte minden esetben előre győztesnek tetsző szabadelvű párti (1910-ben munkapárti) jelölttel szemben. Pedig 1878-ban és 1884-ben egyaránt komoly helyi beágyazódottsággal rendelkező jelöltek kísérleteztek, Perczel Antal földbirtokos, valamint dr. Schwetz Antal bonyhádi ügyvéd, a függetlenségi párt helyi vezére személyében. Ugyanakkor az is igaz, hogy az 1905. évi választást

⁵⁴³ A táblázathoz szükséges adatok elsődleges forrása a korabeli hírlapok, illetve a központi választmány 1890-es évek közepétől fennmaradt jegyzőkönyvei. Sajnos az utóbbi csak a szótöbbség nagyságát számszerűsítik. A hírlapban megjelent, nominálisan is megadott adatok a szűrőpróbaszerű ellenőrzés alapján egybevágnak a jegyzőkönyvekben szereplő adatokkal.

⁵⁴⁴ Tolnavármegye 1896. november 8. 6.

kivéve, a függetlenségi jelöltek ekkor szorították meg legjobban a győztes szabadelvű képviselőjelöltet (769-1049, 922-1260 arányban).⁵⁴⁵

A szekszárdi választókerület esetében a függetlenségi hegemonia nem az egyhangú választások magas számában tükröződik a legszemléletesebben: ugyanis arra csak két választáson került sor, 1875-ben, illetve 1884-ben. Előbb a szabadelvű Szluha Benedek, majd 1884-ben a függetlenségi párti Boda Vilmos került ellenfél nélkül a képviselőházba. A kerület megkérdőjelezhetetlen függetlenségi pártiságát leginkább az a tény bizonyítja, hogy az elemzett időszak alatt a tíz függetlenségi győzelem fele – ha az 1906. évi pótválasztást is hozzászámítjuk, akkor már tizenegyből hat – belharcban, függetlenségi jelöltek párharcából született. Ebből csak két esetre igaz, hogy a függetlenségi jelöltek közti rivalizálás háttérében a különböző pártformációk közötti szembenállás állt: 1901-ben a Kossuth-párti Boda Vilmos az Ugron-párti Schröder Bélával szemben (732-318), 1910-ben pedig a Justh-párti gr. Batthyány Tivadar a Kossuth-párti alsónyéki református lelkész, Szabó Károly ellenében győzedelmeskedett szoros küzdelemben (1559-1498).⁵⁴⁶

Az, hogy a további három esetben még azt se mondhatjuk el, hogy eltérő függetlenségi pártformációk, -frakciók jelöltjei küzdöttek volna egymás ellen, több további tényezőre is felhívja a figyelmet. Elsőként arra, hogy a rivális pártok – mindenekelőtt a kormányzó Szabadelvű Párt – még a két függetlenségi párti jelölt küzdelmét hozó választások esetén se látták realitását annak, hogy saját jelöltet indítva, a megoszló függetlenségi szavazatok mellett eséllyel indulhatnának a szekszárdi kerületben. Másrészt a szekszárdi kerület kiváló példa arra, hogy a jelöltek számát, kilétét – az erre lehetőséget adó helyzet megléte esetén – könnyen alakíthatták a párthovatartozás szempontjait felülíró ellentétek, egyes jelöltek személyéhez kötődő megfontolások, szimpátiák, érdekek. Így a szekszárdi mandátumot 1884-1906 között betöltő Boda Vilmos szekszárdi ügyvéd politikai pályafutása ugyanúgy függetlenségi belharcra kezdődött, a képviselő Geisz László földbirtokos ellen 1881-ben egy elbukott választás keretében, amint azzal végződött, az ugyancsak Kossuth-párti református lelkésszel, Szabó Károllyal szemben (1905, 1906). Boda és Szabó Károly között 1905-ben, illetve 1906-ban, az első majd a megismételt választás során egyaránt szoros küzdelemre került sor (szavazatarány 1905: 660-508; 1906: 1011-1008; 1906. pótvál.: 1032-1215), melynek eredményeként az utóbbi esetben az ő párharcuk tette izgalmassá az unalmasnak ígérkező 1906-os választást a megyében.⁵⁴⁷

A kölesdi, illetve a paksi választókerület – az előzőekben tárgyalt kerületekhez képest – kiegyenlítettebb erőviszonyokkal rendelkezett, mindamelllett is, hogy az előbbiekhöz hasonló módon a

⁵⁴⁵ A győztes szabadelvű jelölt mindkét esetben Dőry Dénes volt. Tolnamegyei Közlöny 1878. július 28. 1-2., augusztus 11. 2.; 1884. június 8. 2., június 15.; Az 1905-ben tartott választáson a megyében egyedül a bonyhádi kerületben győzött a szabadelvű párti jelölt, Perczel Dezső 1139-1088 arányban a budapesti hírlapíró, Mészáros Dániel ellen. Tolnavármegye 1905. január 29. 2-3.

⁵⁴⁶ Tolnavármegye 1901. október 6. 1-4.; Tolnavármegye és a Közérdek 1910. június 6. 1-2.; 1901-ben ugyancsak függetlenségi programmal lépett fel az abszolút esélytelen, bukott szekszárdi ügyvéd, Geiger Gyula is.

⁵⁴⁷ Tolnavármegye 1905. január 29. 2-3., 1906. május 6. 3., május 20. 2-3.

választások esetükben is a közjogi törésvonal mentén, szabadelvű-függetlenségi párharc keretében zajlottak (ld. a 3. táblázatot). A két kerület szabadelvű jellegében 1884-ben, az antiszemita közhangulat közepette állt be fordulat, amikor – a szabadelvű párt egyébként egész Tolna megyében igen rosszul szerepelt – mindkét választókerületben függetlenségi győzelem született. E két kerületben a függetlenségi irányzat az ekkor megszerzett vezető szerepét az elemzett korszak egésze alatt megőrizte.

3. táblázat: A kölesdi, illetve a paksi választókerület képviselőjelöltjeinek pártállása 1875-1910

VÁL.	Kölesdi vk.				Paksi vk.			
	J	I.	II.	III.	J	I.	II.	III.
1875	2	SZAB.	Függ.-i (?)		2	SZAB.	Szab. (?)	
1878	1	SZAB.			3	SZAB.	Egy.ellenzék*	Függ.-i
1881	1	SZAB.			2	SZAB.	Függ.-i	
1884	2	FÜGG.-I	Szab.		1	FÜGG.-I		
1887	2	FÜGG.-I	Szab.		2	FÜGG.-I	Szab.	
1892	2	SZAB.	Függ.-i		2	FÜGG.-I UGRON	Szab.	
1896	3	FÜGG.-I KOSSUTH	Szab.	Néppárt	1	FÜGG.-I UGRON		
1901	2	FÜGG.-I KOSSUTH	Szab.		3	FÜGG.-I UGRON	Szab.	Függ.-i Kossuth
1905	1	FÜGG.-I			2	FÜGG.-I	Szab.	
1906	2	FÜGG.-I	szocialista		1	FÜGG.-I		
1910	2	MUNKAP.	Függ.-i		2	FÜGG.-I JUSTH	Munkap.	

* Egyesült ellenzék

A két választókerület között érdemi különbség mutatkozik abban, hogy a függetlenségi irányzat pártokra szakadásakor a paksi kerületben az antiliberálisnak tekinthető, mi több az újkonzervatív politikai erők sorába sorolt Ugron-párt rendelkezett erős pozícióval. Kérdéses – és a jövőben ez külön is vizsgálendő –, hogy ez elsődlegesen a kerületben 1892-1910 közt ötször győzedelmeskedő Szluha István személyéhez köthető-e, vagy mélyebb társadalmi háttere is van.⁵⁴⁸ Tudnillik a paksi kerületben élt a megye nemességének több mint a fele, elsősorban a két nagy mezővárosban, Pakson és Dunaföldváron, valamint a legtöbben Dunaszentgyörgyön (1847-ben: 388 fő).⁵⁴⁹ A kerület területén lévő közbirtokosságok (györkönyi, dunaszentgyörgyi, bölcske-madocsai, paks-gerjen-bikácsi) korszakban is stabil anyagi, gazdasági háttérrel rendelkező birtokos tagjai mellett a valamikori középbirtokos családok egyre nagyobb számban előforduló elszegényedett tagjai,

⁵⁴⁸ Szluha István az 1892., 1896. és 1901. évi választást követően 1905-ben és 1906-ben is nyert a választókerületben. Utóbbi két választás esetében ebben és a többi táblázatban sem tüntettük fel, hogy melyik függetlenségi pártfrakcióhoz tartozik a jelölt, mert ezekre a választásokra a Kossuth-párt és az Ugron-párt egyesülése után került sor, amikor a függetlenségi párt már hivatalosan egységesen indult, bár a helyi sajtó megmagadta, hogy a függetlenségi jelöltek eredetileg melyik pártformációhoz, -frakcióhoz tartoztak.

⁵⁴⁹ A kerület reformkori társadalmáról nemességének tagozódásáról, rétegződéséről ld. részletesebben Glósz 1991., valamint Glósz 2002.; A középbirtokos, illetve nemesi réteg körében a dualizmus éveiben végbement tendenciákról pedig részletesebben ld. a disszertáció II. részét!

valamint az eredendően kismemesi háttérűek tömegei számára a függetlenségi oppozíciónak a fennálló társadalmi viszonyokat erősebben támadó irányzata megfelelőbbnek bizonyulhatott.⁵⁵⁰ Ezt látszik igazolni, hogy az 1901-ben tartott választáson a Kossuth-párt jelöltjeként indult Szabó Károly paksi református lelkész – aki később 1906-ban a szekszárdi kerületben nyert mandátumot – csak a szavazatok 8,85 %-át, azaz 155 voksot kapott.⁵⁵¹ Figyelemre méltó az is, hogy a vármegye legnépszerűbb – országos hírnévvel is rendelkező – függetlenségi Kossuth-párti képviselőjét, Rátkay Lászlót a pincehelyi kerületben választották meg négyszer, annak ellenére, hogy ő maga Dunaföldváron lakott és praktizált ügyvédként, illetve volt vezető alakja a helyi Haladó, majd Demokrata Körnek!⁵⁵²

Egyébként az újkonzervatív irányzat más pártjai, így az Antiszemita Párt és mindenekelőtt a Néppárt nem rendelkezett felmutatható támogatottsággal e két kerületben, ami részben magyarázható a római katolikusok e két kerületben bírt legkisebb arányszámával.⁵⁵³ Ellenben a paksi kerülethez kötődik az egész korszak két „habarék-párti” vármegyei jelöltje közül az egyik: 1878-ban Surgóth Jenő dunaföldvári ügyvédnek sikerült gyenge közepes eredménnyel a második helyet megszereznie a harmadik függetlenségi jelölt előtt. A másik „habarék-párti” jelölt, a független szabadelvű Perczel Lajos, szintén 1878-ban, az előbbinél jóval szerényebb eredménnyel a szakcsi kerületben lépett fel. Ugyanebben az évben, 1878-ban gr. Apponyi Albert vezetésével megalakult, Egyesült Ellenzék nevet viselő (később Mérsékelt Ellenzék, majd Nemzeti Párt) pártkonglomerátum hiába volt olykor – többek közt gr. Apponyi Albert személyének köszönhetően – országosan igen népszerű formáció, Tolna vármegyei közéletben konstataálható teljes hiánya újfent további kérdésfelvetéseket, vizsgálódásokat indokol.

Mint már előljáróban is jeleztük, a vármegye nyugati felén található két választókerület (pincehelyi, illetve szakcsi) a megye másik négy választókerületéhez képest jelentős eltéréseket mutat, elsősorban az újkonzervatív politikai irányzat markáns jelenléte, illetve amiatt, hogy e választókerületekben 1884-1901 közt, a közjogi ellentéteket meghaladva, elsődlegesen társadalmi kérdések mentén, mondhatni ideológiai, világnézeti szembenállás jegyében zajlottak a választások (ld. 4. táblázat).

⁵⁵⁰ A nemesek nagy száma a kerület választóinak összetételén is érzékeltette hatását, így az elemzett időszakban végig a paksi választókerületben volt messze a legnagyobb a régi jog alapján választójoggal rendelkezők száma. Pl. 1880: paksi kerület: 14,2 %, megyei átlag: 3,7 %; 1891: paksi kerület: 8,0 %, megyei átlag: 1,9 %. Gaál 1984.204.

⁵⁵¹ Tolnavármegye 1901. október 6. 4.

⁵⁵² Rátkay 1896-ban, 1901-ben, 1905-ben és 1906-ban győzött a pincehelyi választókerületben, előtte 1892-ben pedig még a szakcsi kerületben indult sikertelenül. Neve 1901-ben a szekszárdi választókerületben is felmerült, amikor a sárközi függetlenségi választók szerették volna őt megnyerni Boda Vilmos helyett a kerület függetlenségi képviselőjelöltjéül.

⁵⁵³ A Néppárt 1896-ban a kölesdi kerületben próbálkozott, de csak a szavazatok 9,16 %-át, 169 szavazatot ért el. Tolnavármegye 1896. november 8. 6.

4. táblázat: A pincehelyi, illetve a szakcsi választókerület képviselőjelöltjeinek pártállása 1875-1910

	Pincehelyi vk.				Szakcsi vk.			
		I.	II.	III.		I.	II.	III.
1875	2	SZAB.	Szab. (?)		2	SZAB	?	
1878	2	SZAB.	Függ.-i		2	SZAB.	Szab.	függ.szab.*
1881	2	FÜGG.-I	Függ.-i		2	SZAB.	Függ.-i	
1884	2	ANTISZEM.	Szab.		2	ANTISZEM.	Szab.	
1887	2	FÜGG.-I	Antiszem.		2	SZAB.	Antiszem.	
1892	2	FÜGG.-I UGRON	Szab.		2	SZAB.	Függ.-i	
1896	2	FÜGG.-I KOSSUTH	Néppárt		2	SZAB.	Néppárt	
1901	2	FÜGG.-I KOSSUTH	Néppárt		2	SZAB.	Függ.-i Ugron	
1905	3	FÜGG.-I	Szab.	szocialista	2	FÜGG.-I	Szab.	
1906	2	FÜGG.-I	szocialista		1	FÜGG.-I		
1910	2	MUNKAP.	Függ.-i Kossuth		3	FÜGG.-I	Munkap.	gazdapárti

* független szabadelvű

Amint a 4. táblázatra pillantva kiderül, 1881-es választásig bezárólag a két kerületben – megye többi részéhez hasonlóan – szintén közjogi törésvonal érvényesült, a szabadelvű párt fölényével. Az 1882-1884-es évek antiszemita hulláma ugyanakkor átrajzolta e két választókerület politikai térképét! Bár a tiszaszlári vérvádeset és a per által kiváltott tömegméretű pszichózis hatásaként ugyan a megye számos településén és minden járásában voltak kisebb-nagyobb zsidóellenes megmozdulások, atrocitások, az antiszemita mozgalom az 1884-es választáson érdemi politikai erőként – jelöltet állító pártként – mégis csak a megye e két, nyugati választókerületében tudott megjelenni.⁵⁵⁴ Sőt a párt mindkét kerület mandátumát elnyerte! Sőt, miként látható, 1884-1901 között, amikor a honi pártrendszer és az (aktuál)politikai helyzet alakulása lehetővé tette a közjogi meghatározottságú politika meghaladását, e két kerületben kivétel nélkül a társadalmi kérdések mentén, mondhatni ideológiai, világnézeti szembenállás jegyében zajlottak a választások. Hogy e két kerületben az újkonzervatív irányultságú velleitások, s ennek megfelelően a fennálló gazdasági, társadalmi berendezkedéssel, közállapottal szembeni ellenérzések, s ehhez kötődően a liberalizmus- és kapitalizmusellenesség milyen következetesen voltak jelen, jelzi, hogy ezen időszakban tartott öt-öt választás során öt, illetve négy esetben a küzdelem liberális-újkonzervatív jellegű szembenállás jegyében zajlott. Bizonyítja ezt az is, hogy az újkonzervatív irányzatot, és ideátársítva – mint korábban jeleztük, megengedve ezt – az azt időben megelőző antiszemita pártot, három különböző, részben eltérő társadalmi háttérű, preferenciájú és stílusú párt, nevezetesen az Antiszemita Párt, a függetlenségi Ugron-párt illetve a Néppárt jelenítette meg, időben szépen egymást követve, szinte teljesen alkalmazkodva alakulásuk idősorrendjéhez (ld. 5. táblázat).

⁵⁵⁴ A tiszaszlári vérvádeset társadalomtörténeti megközelítését adja Kövér György miniciózus alaposságú, a mikrotörténet eszköztárát is mozgósító monográfiája. Ebben terjedelmes fejezet taglalja a vérvádeset kiváltotta antiszemita hullám eseményeit, azok jellegzetességeit. Kövér 2011.

5. táblázat: A szakcsi és pincehelyi választókerület 1884-1901 között tartott általános választásainak eredményei (vastag betűvel szedve a megválasztott képviselők)

VÁL.	SZAKCSI V.KERÜLET		VÁL.	PINCEHELYI V.KERÜLET	
1884	ANTISZEMITA Csúzy Pál	szabadelvű Döry Béla <i>390 szavazattal</i>	1884	ANTISZEMITA br. Andreánszky Gábor	szabadelvű Totth Ödön <i>500 szavazatkülönbségnél Totth visszalépett</i>
1887	antiszemita Tomor Ferenc	SZABADELVŰ dr. Kammerer Ernő <i>nagy többséggel</i>	1887	antiszemita br. Andreánszky Gábor	FÜGGETLENSÉGI br. Jeszenszky Sándor <i>471 szavazattal</i>
1892		SZABADELVŰ dr. Kammerer Ernő függetlenségi Rátkay László <i>471 szavazattal</i>	1892	függ.-i Ugron-p. Jeszenszky László	SZABADELVŰ br. Döry Andor <i>819 szavazattal</i>
1896	néppárti Miller József	SZABADELVŰ dr. Kammerer Ernő <i>1325-907 arányban</i>	1896	néppárti gr. Apponyi Géza	FÜGG.-I KOSSUTH-P. Rátkay László <i>1470-1324 arányban</i>
1901	függ.-i Ugron-p. Mészáros Kálmán	SZABADELVŰ dr. Kammerer Ernő <i>1298-666 arányban</i>	1901	néppárti Szücs József	FÜGG.-I KOSSUTH-P. Rátkay László <i>1415-941 arányban</i>

Mindamellett azért több különbség is mutatkozik a két választókerület között. Így a választások eredményei alapján is érzékelhető, hogy az újkonzervatív politikai erők erősebbnek mutatkoznak a pincehelyi kerületben. Ez nem csak abban öltött testet, hogy itt mind az öt, részletesebb vizsgálat alá vett választáson indítottak jelöltet, hanem a megnyert választások nagyobb számában (2), valamint a konkrét szavazatarányban, szavazatkülönbségben is megmutatkozik. Sőt, ide sorolhatjuk azt a tényt is, hogy míg a szakcsi kerületben a szabadelvű párt fellépése elégséges volt 1887-től a győzelem biztosítására, a pincehelyi kerületben, az egyébként a közjogi kérdések mentén élesen szembenálló két nagy párt, a szabadelvű és a Kossuth-párt liberális alapon álló, szervezett együttműködésére volt szükség ahhoz, hogy például 1896-ben és 1901-ben a néppárti győzelmet megakadályozzák.⁵⁵⁵

A pincehelyi választókerületben ekkoriban tartott választások meglehetősen felfokozott hangulatban, sok nemkívánatos kísérőjelenség, atrocitás, inzultus közepette zajlottak. (ld. 6. táblázat)

⁵⁵⁵ Erre részletesebben ld. Csekő 1999a:23-24.; Csekő 2006c:88.; Konkrét adalék erre például a pincehelyi választási elnök személye körüli együttműködés, miszerint az amúgy majd kivétel nélkül kormánypárti kötődésű személyek sorába, az 1901-es választás alkalmával a pincehelyi kerületbe a központi választmány formabontó módon a bonyhádi kerület függetlenségi Kossuth-párti elnökét, dr. Schwetz Antalt delegálta. Erre Gaál Zsuzsanna tanulmánya is adattal szolgál. vö. Gaál 1984:177.

6. táblázat: A pincehelyi választókerületben 1896-1910 között történt komolyabb incidensek

1896	a választás előestéjén életveszélyes késelés
1901	öt halálos áldozatot, számtalan sérültet eredményező csendőrsortúz, azt megelőző és követő atrocitások, erőszak következtében további sérültek
1901. pótvál.	példátlan karhatalmi összpontosítás ellenére (Pincehelyen 8 század, a kerület további településein 7 század katonaság, illetve 56 fő csendőr) ellenére kisebb incidensek. Ezek közül kiemelkedik: a Pincehely-ozorai úton a felsőnyéki választók elleni kődobálás, késelés, amelyre figyelmeztető lövés volt a reakció
1905	csak „rémhírek” választási merényletről, a pincehelyi jegyző agyonlövéséről
1910	egy gyalogszázad rohamára volt szükség a függetlenségi Kossuth-párti táborral szemben

Amint ezt egy külön tanulmányban vizsgáltuk, a pincehelyi választókerületben visszavisszatérő atrocitások, illetve erőszak a korabeli választási gyakorlatból következő kockázati tényezők mellett köszönhető volt a korabeli átlagválasztók számára is könnyen áttekinthető felállásnak, illetve átélhető szembenállásnak.⁵⁵⁶ Így például könnyen érzékelhető volt az 1896-os és 1901-es választáson a néppárti és Kossuth-párti jelölt közötti különbség, sőt átélhető a közöttük feszülő szembenállás. Az egyszerű választók szintjén szociális elégedetlenségből fakadó kapitalizmus- és zsidóellenesség, illetve antiklerikalizmussal elegyülő nemzeti érzelmek töltötték meg a felekezeti szembenállás – katolikusok kontra protestánsok, zsidók – mentén erőteljesen meghatározott ellentéteket.⁵⁵⁷ Ezt a választás – pontosabban a pótválasztás – eredményei is igazolták. A 7. táblázat adataiból kiderül, hogy a protestáns többségű települések fordították Rátkay javára a választás kimenetelét.

7. táblázat: Az 1901. évi pótválasztás eredményének megoszlása a római katolikusok arányához viszonyítva⁵⁵⁸

római katolikusok aránya % (községek száma)*	Rátkay Lászlóra szavazók száma (aránya, %)	Szücs Józsefekre szavazók száma (aránya, %)
1-10 % (2)	253 (100)	0 (0)
10-25 % (4)	325 (96,4)	12 (3,6)
35-55 % (3)	282 (71,8)	111 (28,2)
75-100 % (13)	555 (40,4)	818 (59,6)
összesen (22)	1415 (60,1)	941 (39,9)

* 25-35, illetve 55-75 % közti r.kat részarányú községek nem voltak a kerületben

Ha a pincehelyi választókerületben 1901-et megelőzően tartott választások eredményét vesszük szemügyre, megállapíthatjuk, hogy 1884-től a konzervatív, liberalizmusellenes, egyben a katolikus alsópapság rokonszenvét is bíró politikai erők Tolna megye hat kerülete közül a legkiegyensúlyozottabb eredményeket itt érték el. Az előző fejezetben ismertetett 1882-1884. évi antiszemita hullám Pincehelyen és környékén való érvényesülésére további bizonyítékul szolgálnak az

⁵⁵⁶ Csekő 2006c.

⁵⁵⁷ Mindezt különösen veszélyessé formálta, hogy a pincehelyi kerületben a zsidóellenességnek hosszú évtizedekre visszanyúló, az újkeletű politikai antiszemitizmushoz képest régebbi megjelenési formákkal is bíró (ld. vérvádesetek) gyökerei voltak. Ld.: Csekő 2006c.

⁵⁵⁸ Népszámlálás. 1902:128-131.; Tolnavármegye 1901. október 20. 3.

1884. évi választás helyi eredményei is, hiszen br. Andreánszky Gábor személyében a pincehelyi választókerület adta a frissen alakult antiszemita párt másfél tucatnyi képviselőinek egyikét, ráadásul nagy fölényrel: az eredetileg négy jelölt – Andreányszkyt kívül két függetlenségi (egyik a kerület addigi képviselője) és egy szabadelvű – által meghódítani szándékozott kerületben az antiszemita jelölt 1884. június 13-án meggyőző győzelmet aratott, szabadelvű ellenfele még a nap folyamán visszalépett.⁵⁵⁹ Az eredmény, illetve annak a ténynek az ismeretében, hogy az antiszemita párt minden bizonnyal a biztos győzelemmel kalkulálva indította a párt egyik prominensét, egyetlen főnemesi rangú, igaz nem sokkal korábban bárosított tagját, a nógrádi Andreánszky Gábort a pincehelyi kerületben, nem tűnik túlzásnak a Függetlenség választásokat megelőző tudósítása, miszerint *“a kerületnek csak antiszemita jelölt kell”*.⁵⁶⁰

Ugyan az antiszemita mozgalom lehanyatlásának köszönhetően az antiszemita párt a mandátumát 1887-ben elvesztette, az azt követő választáson, 1892-ben újra egy liberalizmussal szemben álló párt, az 1880-90-es évek fordulóján konzervatívba forduló függetlenségi Ugron-párt jelöltje, Jeszenszky László győzött.⁵⁶¹ Az ekkoriban kibontakozó egyházpolitikai viták során határozott reformellenes pozíciót képviselő Ugron Gábor és pártja jelentős mértékben bírta az alsópapság támogatását.⁵⁶² Nemcsak az egyházpolitikai törvényekkel kapcsolatban elfogadott azonos álláspont, hanem a gazdasági és társadalmi programok hasonlósága is valószínűsítette, hogy az 1896-ban néppárti programmal fellépő gr. Apponyi Géza jó eséllyel pályázik arra, hogy átvegye Jeszenszky mandátumát.⁵⁶³ A párt mérsékeltebb főrendi vezetéséhez tartozó gróf visszafogott stílusa ellenére az 1896. évi pincehelyi választás eseményeiben, kortesharcaiban igen komoly szerephez jutott a párt, alsópapság és katolikus értelmiségek által vezetett radikálisabb szárnya.⁵⁶⁴ A nagyon szoros végeredményt hozó – Rátkay 1470 szavazatával szemben Apponyi 1324 szavazatot kapott – választás eseményei sok szempontból már az öt évvel későbbi választást idézték.⁵⁶⁵ Rátkay-párt részéről alispánnak címzett táviratok, illetve újságcikkek szólnak arról, hogy a néppártiak papjaik, káplánjaik vezetésével rendszeresen megzavarják Rátkay gyűléseit, szónoklatai során belefojtják a szót.⁵⁶⁶ A választást és az azt megelőző korteskedést zsidóellenes incidensek is kísérték.⁵⁶⁷ Gr. Apponyi Géza

⁵⁵⁹ A végül egyedül állva maradó Totth Ödön szabadelvű jelölt is visszalépett, mikor a kettőjük közti különbség elérte az 500 szavazatkülönbséget. Tolnamegyei Közlöny 1884. június 15. 3.

⁵⁶⁰ Függetlenség 1884. június 7. 2-3.

⁵⁶¹ Szabó M. 2003:121-122.

⁵⁶² Polit.Magyar. IV., 1917:108.; Szabó M. 2003:121-122.

⁵⁶³ A programok átfedésére ld. Szabó D.: 1994:3-10., illetve Mérei 1971:144-154.

⁵⁶⁴ A párt főrendi szárnyáról ld. Szabó D. 1977. 176-208.; A főrendi ellenzék megszerveződését elősegítette, hogy az egyházpolitikai törvénykezés során a reformmal szemben érdemi, erőteljes opposzió megszervezésére csak a főrendiházban volt lehetőség. Gergely 1996:12-29.

⁵⁶⁵ Ennek a választásnak ugyan halottja nem volt, de a választást megelőzően egy embert állítólag életveszélyesen megsúrtak. Parragh Béla a kerület Kossuth-párti elnökének október 26-án kelt távirata, TMÖL Alispáni i. 2727/1896.; Tolnavármegye 1896. november 1. 3.

⁵⁶⁶ MNL TML Alispáni i. 2727/1896.; Tolnavármegye 1896. október 25. 4. p., november 1. 3.

⁵⁶⁷ Tolnavármegye 1896. október 25. 4. p.; Példa erre az, amikor a tamási választási gyűlésen a helyi esperes “Sakterpárt” közbekiáltással törte meg Rátkay beszédét, valamint a “Polgártársak nézzétek csak, mi a Rátkay pártja/ Csupa zsidó, rongyos zsidó, azt még a vak is látja./ Merbli, Doktor, kis Schwarcz meg a Kadelburg/

Néppártból 1899-ben történt kilépésével a párt irányítása a kerületben teljesen átkerült a radikálisabb szárny kezébe, mely szintén elősegítette a zsidóellenesség korlátlanabb érvényesülését az 1901. évi választáson. Az 1896-os és az 1901-es választás tapasztalatai alapján megállapítható, hogy a kerületben kiegyensúlyozottan jelenlévő konzervatív erővel szemben sikeresen csak a nemzeti érzelmekkel, Kossuth Lajos népszerűségével operáló, egyúttal a szabadelvű párt támogatásával fellépő függetlenségi pártnak volt esélye felvenni a versenyt. Ha községenként vesszük szemügyre a Néppárt 1896. és 1901. évi eredményeit, illetve figyelembe vesszük az antiszemita párt 1884-es szereplésével kapcsolatos elszórt adatokat, megállapíthatjuk, hogy e választások eredményei között erőteljes az átfedés. A Függetlenség által 1884-ban az antiszemita párt helyi fellegvárának tartott Hőgyész, Pincehely, Regöly, Tamási azon hét, illetve 1896-ban hat – egyébként kivétel nélkül római katolikus – település közé tartozott, amelyekben a Néppárt 1896-ban, illetve 1901-ben győzött (Hőgyész, Kisszékely, Pincehely, Regöly, Szakály, Tótkeszi, illetve 1896-ban még Tamási).

Ha mindennek társadalmi hátterét kívánjuk megragadni, akkor vázlatosan a következőket mondhatjuk el. A pincehelyi választókerület, a Kapos folyó mentén megosztva, két járás, a tamási és a simontornyai járás területeiből tevődött össze. A Kapostól keletre fekvő simontornyai járásrész 10 települése felerészben protestáns, míg a kerület tamási járáshoz tartozó területén fekvő 12 település két kivételtől eltekintve katolikus többségű volt. A tamási járásrész színmagyar falvaihoz képest a simontornyai járásrész területén négy német nemzetiségű (Hidegkút, Hőgyész, Nagyszékely, Szárazd) község feküdt, amelyek közül egyedül csak Hőgyész volt r. katolikus. A választókerület egyik legfőbb társadalmi jellegzetessége volt, hogy itt – elsősorban a tamási járásrészben – voltak találhatóak megye legnagyobb uradalmai, mint az Esterházyak ozorai, Apponyiak hőgyészi uradalma. Kezdetben pont ezek a kiterjedt uradalmak vonzották a környékre a zsidókat, akik 1900-ban a választókerület népességének 3,77 %-át (1801 fő) tették ki, a legnagyobb közösségik pedig Hőgyészen (388 fő), Tamásiban (304 fő) és Pincehely-Görbön voltak (292 fő). A zsidók össznépességhez viszonyított aránya ugyan nem sokkal volt jelentősebb, mint a megyei átlag, de ehhez a megye más részeihez viszonyítva jóval jelentősebb gazdasági pozíció társult. A választókerület mezővárosokba, uradalmi központokba csoportosuló zsidósága a hagyományos tevékenységi területek mellett, mint a kereskedelem és a hitelélet, a térség egyetlen gyárüzemét, a simontornyai bőrgyárat is bírta. Más területekhez képest azonban minőségi különbséget a zsidók agráriumban betöltött súlya jelentett. Hiszen a választókerület területén 1870-et követően alakított, nagy határral rendelkező – az Esterházyak ozorai, a Montenuovok felsőnyéki-fürgedi, illetve az egykori felsőiregi uradalom ekkortájt a Pallaviciniek és a Schosberger család közt megosztó területeiből alakult, a katolikus dominanciájú tamási járásrész egészét mozaikszerűen körbeölelő – eszmei községek (Fürged, Majsamiklósvár és Szemcsecsehi) területe ugyanis kivétel nélkül zsidó bérlők kezében volt, ami a 137058 kat. hold (kh.) kiterjedésű választókerület területének csaknem 40 %-át, 50 339 kh.-t tett ki (ld.

kössön rájuk a sintér jó vastag hurt” kezdetű kortesnóta, melytől a néppárti kortesek a választók párttal való azonosulását remélték. MNL TML Apponyi család i., Apponyi Géza i., kortesnóták

volt előnytelen a középbirtok, illetve a módosabb paraszti réteg számára, hanem a földterület korlátozottsága is.⁵⁷⁰ A földéhség nemcsak az előbbi rétegeket érintette, hanem szinte a parasztság egészét, ami a századforduló idején felgyorsuló kivándorlásban is megmutatkozott. A nagyüzemi alapon működő nagybérletek által támasztott versenytől, illetve az agrárszocialista jellegű mozgalmaktól, szervezkedésektől tartva,⁵⁷¹ valamint a földéhségtől hajtva az előbb említett rétegek jelentős számban megbízható támaszai voltak az agrarizmus célkitűzésének, politikájának, szélesebb értelemben az újkonzervatív mozgalmaknak.⁵⁷²

IV.B. A KÉPVISELŐK ÉS A JELÖLTEK - TÁRSADALMI, FOGLALKOZÁSI, LAKHELY ÉS PÁRTÁLLÁS SZERINTI MEGOSZLÁSUK

A dualizmus korában tartott országgyűlési választások áttekintése, a választói magatartás főbb jellemzőinek felvázolása, területi, választókerületi eltérések bemutatása, elemzése után, de azokhoz szorosan kötődve, a következőkben a képviselőjelölteket, illetve a megválasztott képviselőket vesszük górcső alá. A pártkötődés mellett kiemelten vizsgálva társadalmi állásukat, foglalkozási, illetve lakóhely szerinti megoszlásukat, valamint az azokban bekövetkezett változásokat.

A dualizmus korában a Tolna megyében megválasztott képviselők személyi összetétele több szempontból eltért az országos átlagtól, illetve a megyénkénti gyakorlattól. Mindamellet a közel ötven évet átfogó korszakban jelentős változások is történtek. Az egyik ilyen váltás az 1880-as évek derekára esett. Mint az előbbi fejezetben láttuk, az 1884-es választás részben az Antiszemita Párt fellépése miatt, részben pedig amiatt hozott újat, hogy az addig tartott választások kormánypárti fölényéhez képest, a megválasztott képviselők tekintetében először került többségbe az ellenzéki oldal (5-1). Egyúttal az Antiszemita Párt 1884. évi megmérettetésével elkezdődött azon, az 1901-es választásig bezárólag tartó időszak, amikor a megye két kerületében a választások a hagyományos közjogi megosztottság helyett világnézeti, „ideológiai” törésvonal (liberális-újkonzervatív) mentén zajlottak. Az Antiszemita Párt 1884-es fellépése közelebbi témánk szempontjából is vízválasztónak tekinthető, mert az, a megyében addig szokatlan módon nem helyi, hanem kizárólag központi jelölteket indított

⁵⁷⁰ Szalai 1987:183-191.; „Alapot az elégedetlenségnek (...) majorátusok és latifundiumok rossz szociális visszahatása adott, főképp az által, hogy a községek terjeszkedni nem tudnak s mivel a nagy uradalmak eszményi községekké alakultak, a köztük lévő községek terheit csak a község szegény népe viseli.” – írta eről 1905-ben a kortárs, Bartal Béla szabadlevű megyebeli földbirtokos, virilista. Idézi: Gaál 1988:374..

⁵⁷¹ Az agrárszocialista mozgalmak térnyerésének megakadályozására a századfordulót követő években az Eszterházy-hitbizomány által érintett községek egy részében keresztényszocialista munkássegyleteket szerveztek. Szalai 1987:214.

⁵⁷² E mozgalmak 1890-es évek végén bekövetkező – Széll Kálmán 1899-től kezdődő kormányzásában is tetten érhető – előretörésének konkrét eredményei, mint amilyen a szövetkezeti mozgalom, vagy Egán Ede által vezetett ruténföldi telepítési akció volt, bizonyára hatással voltak a kerülettájékozódó gazdarétegére. Mindezekről a pincehelyi választókerület, illetve az 1901. évi targikusan végződő pincehelyi képviselőválasztás kapcsán részletesebben ld. Csekő 2006c:96-103.

(br. Andreánszky Gábor: pincehelyi kerület /1884, 1887/, Csúzy Pál: szakcsi kerület /1884/, Tomor Ferenc: szakcsi kerület /1887/).⁵⁷³ De ami ennél is lényegesebb, hogy a szabadelvű párt 1884. évi – az azt megelőző évek antiszemita hullámának is betudható – veresége jelentős mértékben járult hozzá a Tolna megyei képviselők, illetve jelöltek személyi összetételének megváltozásához, amelynek egyértelmű kárvallottjai a megye politikai életében meghatározó középbirtokos családok voltak (ld. 8. táblázat).

8. táblázat: Az 1884. évi választás eredménye Tolna megye hat választókerületében⁵⁷⁴

v.kerület	megválasztott jelölt		vesztes jelölt		eredmény
<u>szekszárdi</u>	Boda Vilmos	függetlenségi			egyhangú
<u>bonyhádi</u>	Dőry Dénes	szabadelvű	Schwetz Antal	függetlenségi	1260-922 arányban
<u>kölesdi</u>	Petrich Ferenc	függetlenségi	Vizsolyi Gusztáv	szabadelvű	444 szótöbbséggel
<u>pincehelyi</u>	br. Andrászky Gábor	antiszemita	Totth Ödön	szabadelvű	500 szótöbbséggel, Totth visszalépett
<u>szakcsi</u>	Csúzy Pál	antiszemita	Dőry Béla	szabadelvű	390 szótöbbséggel
<u>paksi</u>	Halvax József	függetlenségi	Szeniczey Ödön	szabadelvű	egyhangú (Szeniczey vál. megkezdésekor visszalépett)

Elmondható, hogy a kiegyezéstől 1884-ig tartott választásokat a reformkor politikai életében gyökerező középbirtokos családok tagjai, közülük is a szinte évszázados múlta visszatekintően meghatározó megyebeli pozícióval rendelkező két család, a Perczelek és a Dőryek dominálták.⁵⁷⁵ Az 1869-1884 közt tartott hat (1869, 1872, 1875, 1878, 1881, 1884)⁵⁷⁶ Perczel Béla négy, Dőry Dénes három, Dőry János, Dőry József, Dőry Béla, illetve Perczel István, Perczel Lajos egy-egy cikluson keresztül volt képviselő.⁵⁷⁷ Ugyanezen megyei középbirtokos réteghez tartozott az ezen időben négyszer képviselővé választott Szeniczey Ödön (paksi kerületben), illetve a szintén négyszer megválasztott, a szabadelvű párt országos vezetésében is prominens helyet elfoglaló Vizsolyi Gusztáv (kölesdi kerületben).⁵⁷⁸ Az eddig említettek mindannyian szabadelvű pártiak, illetve a fűziót megelőzően, az elődpártok, azaz a Balközép, valamint a Deák-párt képviselésében indultak.⁵⁷⁹ 1884-ig még további négyen szereztek mandátumot a Szabadelvű Párt, valamint annak elődpártjai színeiben. Így Simontsits Béla 1872-ben a paksi kerületben, illetve Hets Károly tamási ügyvéd 1872-ben és

⁵⁷³ br. Andreánszky Gábor nógrádi földbirtokos, Csúzy Pál kisbózsai birtokos (Abaúj vm.), Tomor Ferenc pesti tanár, a *Magyar Állam* és a *Magyar Néplap* publicistája. Habár Csúzy rendelkezett rokoni kapcsolattal Tolna megyében. Glósz 1991:15.; Cserna 2003: 32.

⁵⁷⁴ Tolnamegyei Közlöny 1884. június 8. 2, június 15. 3., 1887. június 5. 3., június 19. 3.

⁵⁷⁵ A megyebeli középbirtokos réteg század első felére vonatkozó társadalomtörténete: Glósz 1991.

⁵⁷⁶ Az 1875-1887 közti választások előkészületeire, végeredményére: Tolnamegyei Közlöny 1875. július 7. 4., 1878. július 28. 1-2, augusztus 11. 2, 1881. június 19. 1-3, június 26. 3, 1884. június 8. 2, június 15. 1-3.

⁵⁷⁷ Foglalkozásukra, lakhelyükre vonatkozóan nem szolgált adatokkal. A megválasztott képviselőkkel szemben alulmaradt képviselőjelölteket egyikük se adta meg. Koroknai 1986:268-270.; Gaál 1984:207.

⁵⁷⁸ A Paks környéki birtokos Szeniczey Ödön közeli rokonságban állt Deák Ferencel. ld. Cserna 2003:35.

⁵⁷⁹ Ez alapvetően megegyezett az egykorú országos folyamatokkal. vö. Gerő 1988:138-149.

1875-ben a tamási kerületben, míg ketten a szakcsi kerületben: Láng Lajos 1878-ban, Kammerer Gusztáv 1881-ben.

Amíg Simontsits Béla személyében megint csak egy középbirtokos család hagyományos vármegyei karriert befutó tagjáról van szó, addig a neves közigazdasági író, Láng Lajos volt az egyetlen megyén kívüli szabadelvű képviselő a dualizmus korának első két évtizedében.⁵⁸⁰ Egyúttal Láng kivételével abban is közösek voltak, hogy az egy Dőry Jánost leszámítva valamennyien megyei virilisták, azaz a törvényhatósági bizottság rendes tagjai voltak. A középbirtokos réteghez képest társadalmi státusz, megyebeli pozíció tekintetében valamelyest kilóg a sorból a két Kammerer. Ugyan a család 1832-től osztrák nemesi címmel rendelkezett, de Kammerer Gusztáv a megye nyugati felében fekvő Hékútpusztán (Tengőd) előbb az 1860-as évek derekán „csak” uradalmi intéző, azt követően már ugyanitt bérlő. Fia, dr. Kammerer Ernő, aki 1887-től több cikluson keresztül volt kormánypárti képviselője a szakcsi kerületnek, tanulmányai eredményeként már értelmiségi pályára lépett, mi több az országos szellemi elitbe emelkedett.⁵⁸¹ Ha a szabadelvű pártnak kudarcot hozó 1884. évi választástól eltekintünk, akkor 1869-1881 közt tartott öt képviselőválasztáson mérlege a következő: a megye hat választókerületében megválasztott harminc képviselő közül huszonhárom esetben szabadelvű, s közülük húsz alkalommal megyebeli középbirtokos lett a képviselő. (A kormánypárti hegemonia alól csak a szekszárdi választókerület jelentett kivételt, ahol mind az öt választást szélbali, mjad függetlenségi párti jelölt nyerte – Szluha Benedek: 1869, 1872, 1875, Geisz László: 1878, 1881.)

Ha az 1869-1887 közötti időszak vereséget szenvedett nem nagy számú szabadelvű párti, illetve a fúziókor abba integrálódó pártvonalat követő korábbi jelölteket vesszük szemügyre, hasonló, illetve több esetben megegyező személyi kört találunk: Perczel Vilmos (1875: kölesdi), Szigeth Gábor (1878: szekszárdi), Dőry Andor (1878: szakcsi), az 1884 kapcsán az *I. táblázatban* már említett Vizsolyi Gusztáv, Totth Ödön, Dőry Béla, Szeniczey Ödön, valamint az egyetlen megyén kívüli, a főváros történetéből ismert Cséry Lajos ügyvéd (1875: szakcsi). S bár Szigeth Gábor és Totth Ödön már a városi (kis)nemességet képviselték, látható, hogy a dualizmus korának első felében egy kompakt, személyi állományában, hagyományaiban a század első felében gyökerező, a vármegye municipiális tradícióihoz igazodó személyi összetételt konstatálhatunk.⁵⁸² Mivel a korabeli vármegye jellegadó rétegről van szó, nem csak a megyei tisztikarban találjuk őket nagy számban – akár karrierjük egy korábbi állomásaként –, hanem a megye törvényhatósági bizottságán belül alakult operatív testületekben is.⁵⁸³ Általában a törvényhatósági bizottságba virilisként, de adott esetben választás útján kerültek be.

Így az 1885-re összeállított virilis jegyzéken a következők szerepeltek közülük (ld. 9. táblázat):

⁵⁸⁰ A kutatáshoz az Országgyűlési Almanach köteteit is felhasználtuk.

⁵⁸¹ K. Németh 2002.; Dobos 2006:50-51.

⁵⁸² Az 1848/49 előtt vezető középbirtokosi réteg Bach-korszakhoz való viszonyulására, többségének visszavonulására ld. Gaál 2007.

⁵⁸³ Így ld. az 1884-1886. évekre megválasztott állandó választmány és központi választmány összetételét. MNL TML, Közgy.jkv. 1883/304-305. , valamint az értekezés megelőző III. részében.

9. táblázat: 1869-1887 közti szabadelvű képviselők, illetve jelöltek Tolna vármegye 1885. évre szóló 220 fős virilis jegyzékén (a jegyzéken szereplő adatokkal)⁵⁸⁴

hely.	név	foglalkozás	lakhely	adó (ft., kr.)
7.	Döry József	földbirtokos	Dombóvár	3997,90
11.	Vizsolyi Gusztáv	földbirtokos	Alsópél-pta.	3320,28
15.	Döry Dénes	földbirtokos	Paradicsom-pta.	2372,59
16.	Perczel István	földbirt., főispán	Kajdacs	2370,15
31.	dr. Szigeth Gábor	árvaszéki elnök	Szekszárd	1496,52 (d)
34.	Döry Béla	földbirtokos	Újdombóvár	1273
36.	Döry Andor	földbirtokos	Zomba	1235,20
62.	Perczel Dezső	alispán	Szekszárd	831,14 (d)
100.	Totth Ödön	ügyvéd	Szekszárd	466,36 (d)

Hets Károly 1881-től 1892-ig a tamási törvényhatósági kerületből választás útján keresztül került a megyebizottságba.⁵⁸⁵

Az 1875-ös fúziót követően Tolna megyében alárendelt szerepet játszó Függetlenségi Párt, a korábban szélbali Szluha Benedek szekszárdi mandátumának megőrzésén kívül csak évek múltán, 1881-ben Turgonyi Lajos⁵⁸⁶ révén a pincehelyi kerületben, majd három évvel később Halvax József (paksi kerület) és Petrich Ferenc (kölesdi kerület) által szerzett mandátumot. S bár Szluha és Petrich korántsem rendelkeztek olyan tekintéllyel és vármegyei befolyással, mint a Perczelek, Döryek, Vizsolyiak, vagy a megyebeli középirtokos réteg más, e fejezetben nem tárgyalt tagjai, de mindenképpen közéjük lehet sorolni őket, amiként a függetlenségi párt vesztes jelöltjei közül is többeket (Perczel Antal /1878: bonyhádi;/ Forster Benő /1881: függetlenségi;/ br. Jeszenszky Sándor /1881: pincehelyi;/ Szluha István /1887: paksi/). De hozzájuk képest a függetlenségi párt esetében már nagyobb súllyal voltak jelen, az ugyan részben nemesi származású, de már értelmiségi pályán, általában jogi végzettséggel, bírói vagy közigazgatási beosztásban ténykedő, de leginkább ügyvédi praxist folytató jelöltek. Ide sorolható a szekszárdi kerületben 1878-ban és 1881-ben fellépő, valamint az 1881-ben – ekkor épp egymás ellen testvérharcban megküzdő – és 1884-ben ringbe szálló Geisz László, illetve Boda Vilmos, a bonyhádi ügyvéd Schwetz Antal (1884), valamint 1878-ban és 1881-ben immár függetlenségi programmal induló Hets Károly.⁵⁸⁷ Az 1881-ben egymásnak kölcsönösen is sebeket okozó Geisz-Boda párviadal kései utózóngéje, hogy a tolnai német kereskedő-vállalkozó családból származó Geisz (Gözszy) László 1901 júniusában Tolnán tartott temetésén, a függetlenségi párt országos vezetésének megbízásából Boda Vilmos helyezte el a párt tiszteletét kifejező koszorút.⁵⁸⁸ A búcsúbeszédet egyébként a választókerületi pártelnök, Garay Antal, a neves reformkori költő, Garay

⁵⁸⁴ A jegyzék megerősített a törvényhatósági bizottság 1884. október 11-i ülésén, MNL TML, Alispáni i. 1003/1884.

⁵⁸⁵ Ld. Függelék

⁵⁸⁶ Ritka kivételként nem megyebeli jelölt volt.

⁵⁸⁷ Az 1878-as paksi választásnak a szabadelvű Szeniczey Ödön és a függetlenségi Petrich Ferenc mellett harmadik jelöltje az egyesült ellenzéki – a gr. Apponyi Albert vezette formáció később a Mérsékelt Ellenzék nevet vette fel – Surgóth Jenő dunaföldvári ügyvéd volt. A pártformációk alakulására összefogottan ld. Boros-Szabó 1999: 49-61.; A végeredmény 999-103-367 volt. Tolnamegyei Közlöny 1875. július 7. 4.

⁵⁸⁸ Geisz családi háttérrel ld. Glósz 1992:286, 290, 295, 298-300.

János testvéröccse mondta.⁵⁸⁹ Az 1884-ben a paksi választókerületben függetlenségi programmal diadalmaskodó Halvax József választási győzelme idején Pakson volt római katolikus segédlelkész, aki egy évtized múltán, 1896-ban, mágocsi plébánosként, már a Baranya megyei néppárti szervezkedésnek volt hangadó alakja.⁵⁹⁰

A már említett, 1884-es, 1887-es választásokkal bekövetkező cezúra további fontos eredményének azt tekinthetjük, hogy a Tolna megyei képviselők személyében nagyfokú stabilizálódás történt. Gyakorlatilag a megye hat kerületéből négy, utóbb összesen öt kerületben hosszú időre, sok cikluson keresztül, ugyanazon személy birtokába került a mandátum (ld. 10. táblázat).⁵⁹¹

10. táblázat: Tolna megye öt stabil választókerülete és azok birtokosai

képviselő	kerület	pártkötődés	foglalkozás	megnyert választások	
				éve	száma
Boda Vilmos	szekszárdi	függetlenségi (Kossuth-párti)	bíró, ügyvéd, lapszerkesztő	1884, 1887, 1892, 1896, 1901, 1905	6
Perczel Dezső	bonyhádi	szabadelvű párti	vármegyei tisztviselő, miniszter, házelnök	1887, 1892, 1896, 1901, 1905, 1910	6
Dr. Kammerer Ernő	szakcsi	szabadelvű párti	történész, régész	1887, 1892, 1896, 1901, 1910	5
Szluha István	paksi	függetlenségi (Ugron-párti)	földbirtokos	1892, 1896, 1901, 1905, 1906,	5
Rátkay László	pinchelyi	függetlenségi (Kossuth-párti)	ügyvéd, író-költő, újságíró	1896, 1901, 1905, 1906	4

E képviselők 10. táblázatban feltüntetett nevei és foglalkozásai is jelzik, hogy a megye bevett, befolyásos középbirtokos családjai köréből már csak egy személyt találunk köztük, Perczel Dezsőt.⁵⁹² A szentiváni földbirtokos, Szluha István ugyan még a középbirtokosok tágabb csoportjába sorolható, de a többiek esetében már a nemességük is kérdéses. Mint láttuk, a Kammererek a szóban forgó időszakban (még) csak német nemesi címmel rendelkeztek, Rátkay László esetében mindez már a legenda messzeségébe vész. (A Rátkay-ösök nemességére vonatkozó kutatásainak eredményeit Székely Ferenc főlevéltárnok a századelőn tette közzé a kormánypárti Tolnavármegyében.⁵⁹³) A Győr megyei Gönyűn 1853-ban született – szülei bérelték a tatai Esterházy-uradalomhoz tartozó itteni

⁵⁸⁹ Tolnavármegye 1901. június 30. 4.

⁵⁹⁰ Koroknai 1985.; Halvax paksi kerületben történt megválasztásának idején, az 1884-1889 közötti időszakra választások útján, a dunaföldvári megyebizottsági kerületből került be törvényhatósági bizottságba. Csekő 2002:60., illetve ld. Függelék

⁵⁹¹ Az 1887, 1892, 1896, 1901, 1905, 1906. és 1910. évi választás eredményeire, a jelöltek pártkötődésére ld. Tolnamegyei Közlöny 1887. június 5. 3, június 19. 3.; Tolnavármegye 1892. január 10. 3, január 24. 2-3, január 31. 1-5, február 7. 1-3.; Tolnavármegye 1896. október 11. 3-4, október 18. 2-4, október 25. 2-5, november 1. 1-4.; Tolnavármegye 1901. szeptember 8. 1-2, szeptember 15. 1, szeptember 22. 2-3, szeptember 29. 3-4, október 6. 1-4.; Tolnavármegye 1905. január 15. 1-7, január 22. 2-4, január 27. 2-3, január 29. 2-3.; Tolnavármegye 1906. április 29. 3-4., május 6. 1-4., május 13. 3-4. illetve május 20. 2-3.

⁵⁹² Perczel Dezsőre: Dobos 2001:163-171.

⁵⁹³ A nemesi származást bizonyítani vélt adatokra, a köszönetnyilvánítás mellett, Rátkay akként válaszolt, hogy annál sokkal fontosabb, hogy 1848 eredményeként a közszabadsággal már minden honos polgár rendelkezik. Tolnavármegye 1900. december 23. 10, december 30. 4.

birtokot⁵⁹⁴ – Rátkay László és a veszprémi születésű Boda Vilmos (1840-1916)⁵⁹⁵ a korabeli országgyűlési képviselők egyik legszámosabb foglalkozási csoportjához, a jogi végzettségűekhez, ügyvédekhez, a képviselőház legprofesszionálisabb csoportjához tartozott.⁵⁹⁶ Képviselői pályájukhoz hozzákapcsolódott az újságírói, szerkesztői tevékenység, így míg Boda, gyakorlatilag alapításától, 1873-tól az ellenzéki irányultságú, majd idővel kifejezetten függetlenségi irányvonalú helyi lap, a Tolnamegyei Közlöny felelős szerkesztője volt, addig Rátkay László országos lapoknál, előbb a *Független Magyarországnál*, majd 1904-től az ugyancsak Kossuth-párti *Budapestnél* dolgozott főmunkatársként.⁵⁹⁷

Figyelemre méltó Szluha István személyisége is, aki azonkívül, hogy az újkonzervatív irányba nyitott, a fennálló hatalmi berendezkedéssel a Kossuth-pártnál szélesebb alapon szemben álló Ugrop-párti jelöltként, választásról választásra biztosan elnyerte a vármegye nemessége nagyobbik részének lakhelyét (különösen Paks, Dunaföldvár, Dunaszentgyörgy) szolgáló paksi választókerület képviselőségét, egy, az ellenzéki oldalon megjelenő dinasztia tagja volt. A szekszárdi kerületben öt cikluson keresztül képviselő, az 1861, 1865, 1869, 1872. és 1875. évi választásokon határozati párti, szélbali, majd függetlenségi programmal győzedelmeskedő Szluha Benedeken kívül az ugyancsak szélbali Szluha Ignác 1869-ben a pincehelyi kerületet hódította meg. Emellett Szluha János cecei /Fejér m./ földbirtokos és Szluha Pál egyaránt a szakcsi kerületben lettek képviselők, az előbbi 1905-ben és 1906-ban, az utóbbi 1910-ben.⁵⁹⁸

A Tolna megyei képviselők személyi állományának hosszú időre való stabilizálódásával együtt járt a megyén kívüli jelöltek számának ugrásszerű növekedése.⁵⁹⁹ Az 1887-ben és 1892-ben még helyi, illetve a megyéhez és a választókerülethez kötődő jelölt nyerte a kölesdi választást, a

⁵⁹⁴ Igazság szerint az 1850-es évek végén Rátkay Lászlóné Brokes Anna által megszerzett gönyői vendégfogadó, mézsárszék és 600 magyar hold bérlete két helyen, Szabad György tata-gesztesi uradalomról szóló, illetve Für Lajosnak a csákvári uradalom gazdálkodásáról írt munkájában is egyaránt visszaköszön. Szabad 1957: 410; Für 1966:135.; Szabad György adata szerint Rátkay Lászlóné – második férjével, Magyary Lajossal – az 1860-as évek végén, a helyi birkamajor, valamint a dunai vízhasználati jog mellett, további földterületekkel kiegészülve, összesítve már 1962 magyar holdnyi földet bérelt.

⁵⁹⁵ Boda Vilmosnemesi családból származott, édesapja, Boda László 1827-1841 közt Veszprém megye táblabírája. Boda én.:59-61, 79.

⁵⁹⁶ Pap József az 1901. és 1905. évi választások során bejutott képviselők összetételéről készített munkájában érdekes módon nem különíti el az ügyvéd képviselők csoportját, számát. Az ő országos adataiban jelentős számú az „idegen”-nek minősített képviselők száma, még ha a besorolás paraméterei kérdésesek is. Pap 2007: 9, 12.; Lakatos eredményeivel való összevetés még pótlendő!!

⁵⁹⁷ Tóttós 2006: 408-409. illetve Csekő 2005a: 334.; Rátkay politikai illetve hírlapírói karrierjét nyilvánvalóan segítették az 1880-es években, még ügyvédként jegyzett népszínművei, mindenekelött a *Felhő Klári* országszerte elért sikerei, valamint dalainak (*Azért csillag, hogy ragyogjon; Kossuth Lajos gyere haza*), később írt verseinek – igaz, elsősorban nem az irodalmi élet részéről történt – pozitív fogadtatása. Így meggyőződésünk, miszerint az, hogy az erősen újkonzervatív – így antiliberalis, antikapitalista, s nem mellesleg zsidóellenes – velleitású pincehelyi kerületben 1896-ban és 1901-ben nem a Néppárt győzött, a függetlenségi és szabadelvű párti összedolgozás mellett nagy részben Rátkay személyes népszerűségének is köszönhető. ld. Csekő 2006c.

⁵⁹⁸ A megye politikai életében elfoglalt ezen jelentős reprezentációhoz képest a Szluhákrol szinte semmit sem tud a megyebeli történetírás, helytörténet.

⁵⁹⁹ Hogy Tolna megyében a megyebeli jelöltek az 1887-es, 1892-es választásokig megfigyelhető domináns, meghatározó túlsúlya más megyék esetében korántsem volt szokványos, például jelzi, hogy a baranyai főispán, Kardos Kálmán az 1896-es választás előtt már a központból küldött, kijelölt szabadelvű jelöltek elszaporodása ellen emelte fel a hangját. Koroknai 1985:117.

függetlenségi Petrich Ferenc, majd a gyönki születésű fővárosi ügyvéd, Busbach Péter személyében, azonban 1896-ban már az egyértelműen központi jelöltnek tekinthető Pichler Győző, Kossuth Ferenc személyi titkára győzedelmeskedett a kerületben. A megyén kívüli, illetve a megyéhez nem kötődő jelöltek számának megnövekedését alapvetően két okkal magyarázhatjuk. Egyik a biztos mandátumúnak tekinthető kerületekben – s láttuk abból ebben az időszakban volt négy-öt ilyen – a kevés eséllyel kecsegtető küzdelmet helyi potentátok nem vállalták fel, s így a remények egy-egy megyén kívüli, vagy épp központi jelölthöz kapcsolódtak, illetve a kilátástalannak tűnő választásokon való indulást több esetben csak megyén kívülről érkező esélyesök kockáztatták meg. Így például 1892-ben, az addigra már az országos politikában is bizonyító, a beállítottságát, pártállását tekintve – mint az előző fejezetben láttuk – elkötelezett szabadelvű kerületnek minősülő bonyhádiban képviselő Perczel Dezsővel szemben a függetlenségi Kossuth-párti ügyvéd, dr. Preyer Hugó vette fel a küzdelmet, és a választókerület dualizmus kori történetének egyik legszorosabb eredményét sikerült elérnie (1329-940). A Széll-kormány idején tartott 1901. évi „tisztá választások”-on induló hat függetlenségi képviselő fele már pesti jelölt volt: a kerületüket biztosan őrző Boda Vilmoson (szekszárdi), Rátkay Lászlón (pincehelyi) és az ugronista Szluha Istvánon (paksi) kívül a már említett Pichler Győzőről, illetve a szekszárdi és a szakcsi kerületben induló, és egyértelmű vereséget szenvedő két Ugron-párti jelölről, Schröder Béláról, illetve Mészáros Kálmánról van szó. Az utóbbi egyébként Bartha Miklós *Magyarországának* volt a munkatársa. Ugyancsak 1901-ben, a paksi kerületben Szluha István ellen az országos hírnevű publicista, fővárosi író, Kenedi Géza lépett fel szabadelvű jelöltként. (A kerület eredeti jelöltje br. Hieronymi Károly, korábbi belügyminiszter volt, de ő a jelöltségtől elállt.) 1905-ben a budapesti hírlapíró, Mészáros Dániel közös ellenzéki jelöltként a bonyhádi kerületben, illetve Haller József, az Esterházy-uradalom kapuvári központi igazgatója szabadelvű jelöltként pedig a szakcsi kerületben indult, és szenvedtek mindketten vereséget.

A központi jelöltek másik csoportja a Néppárthoz kötődött. Az egyházpolitikai viták és törvénykezés hatására felekezeti alapon szerveződő párt már túllépett a korszakban szokásos honorácior jellegű választási párt modelljén. Így az annak életében kitüntetett szerepet betöltő központi iroda működésének is köszönhetően, a párt 1896-os választáson fellépő jelöltjeinek közel felét országos viszonylatban is a központi jelöltek adták.⁶⁰⁰ A párt Tolna megyében induló öt jelöltje közül három volt az utóbbiak közé sorolható, s bár a pincehelyi kerületben induló gr. Apponyi Géza högyészi földbirtokos – pár évvel később a megye főispánja – nem központi jelölt volt, a párt életében a főrendi szárny egyik fontos alakjaként, valamint a párt dél-dunántúli szervezkedésének vezéralakjaként fontos szerepet játszott.⁶⁰¹ Az előző fejezetben a pincehelyi és szakcsi kerületről írtak fényében nem okoz meglepetést, hogy a megyén belül e két kerületben érték el a katolikus Néppárt jelöltjei a legjobb eredményeket. Így gr. Apponyi Géza szoros választáson 1324-1470 szavazatarányú, míg a néppárti pártlap, az *Alkotmány* lapigazgatója, Miller József 907-1325 arányú vereséget

⁶⁰⁰ Szabó D. 1978:734, 742.

⁶⁰¹ Gr. Apponyi Géza 1896. évi szerepvállalására: Koroknai 1985. illetve Csekő 2006c:97-98.

szenvedtek az ellenük összefogó függetlenségi Kossuth-párt és szabadelvű párt liberális alapon álló jelöltjeivel szemben: Apponyi a függetlenségi Kossuth-párti Rátkay, míg Miller a szabadelvű párti dr. Kammerer Ernő ellenében maradt alul. A szekszárdi kerületben a Kossuth-párti Boda Vilmos nagy magabiztossággal győzedelmeskedett (1150-472 arányban) az 1892-ben verseci kerületben mandátumot szerzett Ürményi Bernát felett. Utóbbi hiába támaszkodhatott a kerület két nagyközsége, Tolna és Bátaszék jobbára német anyanyelvű lakosságára, valamint a megyeszékhelyen a választási kampányhoz (kortesharchoz) kapcsolódóan, az 1896. októberében megalakult római katolikus olvasókör vezetőségére és tagságára, a győzelemre nem volt reális lehetősége.⁶⁰² További két választókerületben (bonyhádi és kölesdi) induló néppárti jelöltek háromjelöltes választási küzdelemben vettek részt, azaz a függetlenségi Kossuth-párt, illetve a szabadelvű párt helyi vezetői nem érezték igazán komolynak a fellépő néppárti jelöltek esélyét, így a két párt közti hagyományos párviadaltól ezúttal sem tekintettek el (ld. 11. táblázat).

11. táblázat: Az 1901. évi választás végeredménye a két háromjelöltes választókerületben (helyezés, jelöltek nevei, pártállása, szavazatszám)

hely.	bonyhádi választókerület			kölesdi választókerület		
1.	Perczel Dezső	szabadelvű párti	1557	Pichler Győző	függ. Kossuth-p	968
2.	Balogh János	néppárti	352	Busbach Péter	szabadelvű párti	707
3.	Dr. Preyer Hugó	függ. Kossuth-p.	315	Vargha János	néppárti	169

Az 1901. évi választáson már csak egy katolikus néppárti jelölt indult, méghozzá szó szoros értelmében helyi jelölt, a pincehelyi kerületben. Ugyanis Szücs József a választókerület központjában, Pincehelyen volt római katolikus segédlelkész.⁶⁰³ Ezen körülmény is szerepet játszhatott abban, hogy felhevült (párt)szenvedélyek és indulatok a választás napján erőszakos események sorába, valamint csendőrsortúzbé torkollottak.⁶⁰⁴

Amint a választói magatartás alakulását elemző előző fejezetben megvilágítottuk, ugyan a megye nyugati részén fekvő pincehelyi, szakcsi választókerületben számtalan tényező (így a megfelelő felekezeti megoszlás /meghatározó római katolikus többség/; a nagybirtok /Esterházy-hitbizomány/ jelenléte; valamint zsidóellenesség) segítette elő az újkonzervatív erők, mindenekelőtt a Néppárt szervezését, szerveződését, azonban mivel a megye politikailag jellegadó rétegeiben, így a középbirokrácia, valamint az értelmiség körében nem volt arra érdemleges számban fogadókészség, az újkonzervatív irányzatnak átütő eredményt igazából nem sikerült elérnie.⁶⁰⁵ Részben hasonlóan az

⁶⁰² vö. Tóth [1989]:327.; Tolnavármegye 1896. október 11. 1-4, október 18. 2-5., A Götz Sándor úJVárosi plébános vezetésével megalakult olvasókör szervezése már az év elején is felmerült, s bár az kissé elhúzódt, végül is egy stabilan nagy létszámú társaskört sikerült létrehozni. Ti. 1902 júniusában a kör létszáma már majdnem elérte a 450-et (437 fő). Tolnavármegye 1896. január 26., 1902. június 15. 5.

⁶⁰³ Egyébként a Néppárt 1896. évi választáson indult 87 jelöltjének 41,4 %-a volt pap. Szabó D. 1978: 741.

⁶⁰⁴ A két héttel később, 1901. október 16-án megismételt választást 1415-941 arányban a Kossuth-párti Rátkay László nyerte. Ld. az 1901-es pincehelyi választásokkal foglalkozó tanulmányainkat, különösen Csekő 1999a., Csekő 2006c. illetve Csekő 2006d.

⁶⁰⁵ A Néppárt ellenben kimagaslóan jó, képviselői mandátumokban is testet öltő eredményeket ért el Nyugat-Magyarországon, mindenekelőtt Vas és Zala megyében. Itt Tolna megyével szemben megtalálható volt a jelentős

Antiszemita Párt esetéhez, a katolikus Néppárt gr. Apponyi Géza kivételével – aki 1901-ben már (újfent) a kormányzó Szabadelvű Párt sorait erősítette – nem tudott komolyan vehető, tekintéllyel bíró, a megyei közéletben jártas megyebeli jelöltek kiállítani.⁶⁰⁶ A megyén kívüli néppárti jelöltekkel (Ürményi, Miller, Balogh János, és az 1901-es választás előtt a szakcsi kerületben visszalépő Robicsek) mellett megyebeli jelöltként Apponyin, és a már említett Szücs József káplánon kívül csak a sárszentlőrinci birtokos, Vargha János említhető, aki 1896-ban a kölesdi kerületben lett harmadik.⁶⁰⁷ Ugyan ezutóbbi kerületben az 1896-ban agrárprogrammal fellépő, minden bizonnyal gazdaszövetségi irányvonalat megjelenítő Fördös Dezső, uzdi földbirtokos, társadalmi státus, presztízs szempontjából komolyan vehető aspiráns lehetett volna, de vélhetően a további három jelölt indulása miatt a visszalépés mellett döntött.

Mint látható, a dualizmus korában jelentős változások következtek be a Tolna megyei képviselők, amiként a megyében induló, de vereséget szenvedett jelöltek esetében egyaránt. Az 1875. évi pártfúziót követő domináns szabadelvű párti fölény az 1884-es választásra eltűnt. Ez nem csak a megyebeli képviselőválasztások terén addig meghatározó középbirtokos háttérű jelöltek háttérbe szorulását⁶⁰⁸, hanem párthovatartozását tekintve, mi több, a képviselő személyét illetően is stabil, sok cikluson keresztül változatlan kerületeket eredményezett. Részben ennek következményeként, részben az országos politikatörténeti folyamatok – így egy új típusú párt (Néppárt) megjelenése – eredményeként a megyében korábban ritkaságszámba menő, megyén kívüli, központi jelöltek felszaporodása is megfigyelhető.

Ugyanakkor az 1880-es évek második felétől a megye országgyűlési képviselői között meghatározó súlyra szert tevő értelmiségiek, így dr. Kammerer Ernő, Rátkay László és Boda Vilmos, a régi történelmi múltra visszatekintő középbirtokos családoktól elmaradó társadalmi státusuk ellenére, szintén beemelt tagjai voltak a vármegyebizottság (törvényhatóság bizottság) kebelében alakult, politikai jelleggel bíró, szűkebb, operatív testületeknek, mindenekelőtt az állandó választmánynak, illetve a központi választmánynak. Rátkayra és Bodára ez úgy is igaz, hogy mindketten az ellenzéki függetlenségi (Kossuth-párt) tagjai voltak. Ez nem csak a kormánypárti nagyvonalúság megnyilvánulásának tudható be, hanem annak is, hogy a vármegye mindennapi működése nem feltétlenül, és nem mindig az országos politika jegyében zajlott, valamint annak, hogy

részesedést elérő egyházi nagybirtok, a fejlett római katolikus intézményrendszer (iskolák, rendházak), szélesebb körű katolikus szellemiségű értelmiség. vö. Paksy 2006a:12-22.

⁶⁰⁶ A megye egyik nagybirtokos családjának tagjaként, a hűgyészi Apponyi-uradalom birtokosaként jelöltségét a kormányzó szabadelvű párt is komolyan vette. Legalábbis, gr. Széchenyi Sándor főispán Apponyi fellépése esetén néppárti sikert valószínűsített. Amint Széchenyi a választások előtt majdnem egy évvel, a Néppárt Tolna megyei szervezkedésével kapcsolatban a szekszárdi, illetve pincehelyi kerületet kiemelve, fogalmazott: „Az előbb nevezett kerületben diadalát alig tartom lehetségesnek, utóbbiban azonban, ha gr. Apponyi Géza hűgyészi nagybirtokos képviselőjelöltsége valósul [meg], valószínűnek vélem.” Gr. Széchenyi Sándor főispán miniszterelnöknek írt 1895. december 27-ei jelentése, MNL OL, K 26 – 1895. III.c.38.

⁶⁰⁷ Öt évvel később Vargha egy bűneset kapcsán került a helyi újságok lapjaira: egyik feles munkását dulakodás közben lelőtte. Tolnavármegye 1901. szeptember 15. 3.

⁶⁰⁸ A Tolna megyében bekövetkező változás ellenére a képviselők országos összetételében 1887-1910 között az arisztokraták 14 %-al, a nemesek (beleértve az újnemesek is) pedig 48 %-al részesedtek. A szabadelvűk mintegy 50 %-a, a függetlenségi 54 %-a került ki a nemesek közül. Kövér 2004: 116.

a törvényhatósági bizottságban időnként megjelenő törésvonalak nem képezték le az országos politika képletét, vagy éppen túlléptek azon.⁶⁰⁹ Azonban az, hogy az 1905-1906. évi belpolitikai válság időszaka a vármegye, illetve a vármegyeháza életében, az ország más vidékeihez viszonyítva viszonylagosan békésen telt⁶¹⁰, az előbbieken túl köszönhető volt a törvényhatóság összetételét befolyásoló szabályozásnak, amely nem tette lehetővé, hogy a dominánsan szabadelvű párti többségben az egyik pillanatról a másikra, a képviselőválasztások eredményét követő gyökeres változás történjék. Ez egyrészt a virilizmusnak, másrészt a törvényhatósági választásokhoz kapcsolt viszonylag magas cenzusnak, az időben egymástól eltolt ciklusoknak, valamint a választási gyakorlatnak tudható be (ld. erről az értekezés III. részét).

A szekszárdi ügyvéd, a Szekszárd Vidéke c. lap szerkesztője, Geiger Gyula nem csak a törvényhatósági bizottságnak a választók megoszlásától elütő összetételére vonatkozóan adott a korabeli korszak gyakorlatától elütő kendőzetlenséggel pontos diagnózist – amelyet ráadásul a saját kutatási eredményeink is igazolnak (ld. erről III. részt) –, hanem a fent említett megyebizottságon belüli szabadelvű-függetlenségi „kiegyezési szisztémáról” is.⁶¹¹ Az általa „kvázi megalkuvási rendszer”-nek titulált feltételezett együttműködésről szóló *Politikai élet Tolna megyében* című cikke a Szekszárd Vidéke havonta megjelenő Tolnamegye c. melléklapja 1896. februári számában jelent meg (1-2. old.).⁶¹² Geiger maga is háromszor próbálkozott a képviselőválasztásokon, mindannyiszor Boda Vilmos, a szekszárdi kerület függetlenségi Kossuth-párti jelöltje ellen. Legreményteljesebb próbálkozásáról, 1892. évi szabadelvűpárti jelöltségéről az értekezés IV. részének elején már szoltunk. Az 1901-es választásra, az akkor jóformán már talán csak virtusból, vagy épp végtelen elkeseredettségéből induló Geiger számára még kevesebb esély maradt.⁶¹³ Geiger, aki ekkor már négy évvel volt túl a kaszinóból való kiszorításán, évekkal az első ellene indított végrehajtáson és pereken – az 1901. októberi választás idején is folyamatban volt a szekszárdi törvényszéknél egy ellene indított sikkasztási per –, hónapokkal a jóváhagyott csődnyitáson, az utolsó években egyre inkább személyes

⁶⁰⁹ Természetesen ezt még a személyi ellentétek, ellenérzések is bonyolították. Így az egyre inkább egymás riválisává váló Boda Vilmos és Rátkay László – a Sárközben nagy népszerűségnek örvendő Rátkayt az 1901-es választáson a sárköziek már Boda ellenében jelölték a szekszárdi kerület Kossuth-párti képviselőjének – közül az utóbbi írásait, és főként verseit a századfordulón nem párttársa, Boda Vilmos lapja, a Tolnamegyei Közlöny, hanem dr. Leopold Kornél kormánypárti lapja, a Tolnavármegye közölte. Tolnavármegye 1901. szeptember 22.

⁶¹⁰ Ld. erre Gaál 1988.

⁶¹¹ Boda Vilmos személyes kapcsán ennek ellentmondásosságáról ld. Gaál 1984: 182.

⁶¹² A cikk tartalmát idézi Koroknai Ákos is vonatkozó tanulmányában. Koroknai 1985:131.; Geiger Gyula itt hivatkozott írásait újraközlöttük a következő tanulmányban: Csekő 2010:562-567., 575-579.

⁶¹³ A kormánypárti Tolnavármegye a következőképpen kommentálta Geiger eredetileg újfent a kölesdi kerületben tervezett 1901. évi indulását: „Azt is rebesgetik, hogy a kölesdi kerületben lesz még egy harmadik jelölt is. Egy önjelölt, kinek sem pártja, sem híve, sem talaja nincsen ebben a kerületben és a ki politikailag annyira hitelvesztett egyéniség, hogy az utolsó választások alkalmával is hajótörést szenvedett a mandátumra utazó minden igyekezete. Ez a bukás legalább tisztos bukás volt. A mostani vállalkozás azonban nem csak szerencsétlen kimenetelű lesz, hanem nevetséges is. Beválik a német közmondás: *Alter schüttzt vor Torheit nicht.*” Tolnavármegye 1901. szeptember 8. 2.; Geiger számára egyetlen elégtételt csak az jelenthetett, hogy az 1901-es választást megelőző jelölés során – ld. ennek említését Rátkaynál – ingott meg először látványosan fő személyes ellenfele, ellensége, Boda Vilmos pozíciója.

szócsöv é vált Szekszárd Vidéke megszűnésén, és egy hónappal a pécsi ügyvédi kamara felfüggesztésre vonatkozó határozatán, amikor az 1901. október 2-i választáson, a szekszárdi kerületben így is 8 szavazatot ért el.⁶¹⁴

Az 1905-1906. évi aratósztrájkok idején, valamint az agrárszocialista mozgalom felfutása idején rendezett 1905. és 1906. évi választások alkalmával a megyében először fellépő szocialista, szociáldemokrata jelöltek se értek el Geiger Gyula 1901-es szavazatmennyiségénél lényegesen jobb eredményt. Így az 1905-ös választáson Bauer Imre a szekszárdi kerületben 14, míg Beller József pedig a pinchelyi kerületben 20 szavazatot kapott. Egy évvel később több kerületben a szocialista jelöltek fellépése miatt került csak sor választásra: így a pinchelyi kerületben, ahol Barres Károly 1512-22 arányú vereséget szenvedett Rátkaytól, míg a kölesdi kerületben Kondor Bernát 221-6 szavazatállásnál lépett vissza a függetlenségi gr. Benyovszky Rezsővel szemben. (Kondor a szekszárdi kerületben rendezett pótválasztásnál még fellépett, ahol 8 szavazatot ért el.⁶¹⁵) Ellenben a fejezet végén külön ki kell emelnünk, hogy szemben például a szocialista jelöltek megjelenésével, a dualizmus kori képviselőjelöltek sorában két számát, gazdasági potenciálját tekintve meghatározó társadalmi réteg, csoport nem képviseltette magát: egyrészt a zsidóság, másrészt a parasztság, a gazdatársadalom. Mindezt annak ellenére sem, hogy – mint a megfelelő fejezeteknél láttuk – a törvényhatósági bizottságban jelentős számban voltak reprezentálva, együttes számuk 100-110-től egészen 170-180 főre (22-40 % közt) tehető a dualizmus idején⁶¹⁶. Ugyan a Pécsi Napló egyik – persze lehet, hogy téves – híradása szerint a kormánypárti Tolnavármegye felelős szerkesztőjének és tulajdonosának, dr. Leopold Kornélnek szabadelvű jelöltként való indulása a paksi kerületben 1896-ban felmerült⁶¹⁷, ennél tovább jutottak a múlt század első évtizedének végére a szervezés fázisába lépett gazdamozgalmak – amelyekről a megelőző III. részben bővebben is szót ejtettünk – az 1910-es választáson: ti. a megye nyugati, Somogy megyével határos felében függetlenségi gazdamozgalmat szervező Szemere Kálmán, a szakcsi kerületben elindulva 1, azaz egy szavazatot ért el.⁶¹⁸

⁶¹⁴ Erről részletesebben ld. Csekő 2009a. 358-359., 365-369.

⁶¹⁵ Egyébként a kiélezett függetlenségi belharc eredményeként Boda Vilmos ekkor, 1906-ban veszítette el hosszú idő után szekszárdi mandátumát a Sárköz jelöltje, az alsónyéki református lelkész, Szabó Károly ellen.

⁶¹⁶ Számuk alakulására ld. a disszertáció III. részét, valamint Csekő 2002:40-47.; Csekő 2003b: 173-182.

⁶¹⁷ Idézi: Koroknai 1985: 133.; Egyébként, amint nagybátyja, Leopold Sándor, majd később unokatestvére, ifj. Leopold Lajos, úgy dr. Leopold Kornél is bekerült (1902-től) a vármegye szűkebb testületébe, így 1902-től szinte folyamatosan tagja az állandó választmánynak és a központi választmánynak, időnként pedig az állandó bíráló bizottságnak. Igaz ekkor már a megyei szabadelvű párt jegyzői funkcióját is betölti. Egyébként ezen előbb említett szűkebb vármegyei testületekben szinte csak a Leopoldok képviselték a megyebeli zsidóságot. Csekő 2006b:353-354.

⁶¹⁸ Amint a Leopold család fentebb említett tagjai is törvényhatósági bizottsági tagok – mint láttuk, a megyebizottság szűkebb testületeinek is tagjai – voltak, úgy Szemere Kálmán is az volt, igaz csak egy év erejéig. A szakcsi kerületről az 1910. évi törvényhatósági választáson bekerült Szemere viszontagságos egy évi megyebizottsági működéséről ld. a disszertáció III. részét.

V. A VÁRMEGYESZÉKHELY: SZEKSZÁRD – AZ ELITRÉTEGEK TELEPÜLÉSSZERVEZŐ ÉS - FEJLESZTŐ EREJÉRŐL

E részben az általunk vizsgált elitrétegek egy további, a megyei önkormányzat irányításában, valamint a megye politikai életében játszott szerepén túlmutató feladatköréről lesz szó. A megyeszékhely, Szekszárd példáján mutatjuk be azt, hogy a helyi, települési önkormányzatokban – elsősorban a községi virilizmus intézményének révén – is helyet foglaló elit tagjai milyen településfenntartói és -fejlesztői feladatokat láttak el. A korabeli törvényi szabályozásnak köszönhetően a fentebb megfogalmazottak az egyes személyekre vonatkozóan is érvényesek voltak, hiszen a törvények lehetővé tették, hogy ugyanaz a személy egy időben a megyei törvényhatósági bizottságnak, illetve egy-egy település képviselőtestületének is tagja lehessen.

A disszertáció soron következő részében alapvetően arra keressük a választ, hogy Szekszárd legnagyobb adófizetői, a virilisták milyen súllyal, jelentőséggel bírtak az 1905-ben rendezett tanácsú várossá váló település életében, milyen szerepet játszottak a városi lét és szervezet kialakításában, illetve megőrzésében. Ezt megelőzően a virilisták, tehát végeredményben a legnagyobb vagyonnal, illetve jövedelemmel rendelkezők foglalkozás szerinti összetétele, illetve társadalmi rétegződése is elemzésre kerül, amelynek során nem csupán az 1905 utáni r.t. városi időszakra térünk ki, hanem az azt megelőző nagyközségi idősokra is.

Ki és hogyan lehetett virilista a községekben és r.t. városokban? Az ezt szabályozó községi törvényekben megfogalmazott általános alapfeltételek egybeestek a törvényhatóságok esetében előírtakkal, amely szerint mindazon önhatalmú férfiak, akik nem voltak büntetett életűek, tudtak írni és olvasni, valamint nem álltak csőd alatt és nem tartoztak a hadsereg állományába, virilisták lehettek. A megyei, illetve községi (r.t. városi) virilizmus az első, az 1870. és 1871. évi törvényekkel történt szabályozást követő időszakban még nem tért el érdemben egymástól. Mindez az ún. második községi törvény (1886:XXII. tc.) elfogadásával változott meg jelentősen, miután az az első községi törvényhez (1871:XVIII. tc.) képest a virilizmus jelentős kibővítését eredményezte. Így ekkortól, tehát 1886-tól lehettek az r.t. városokban és községekben virilisták a nagykorú, nem férjezett nők, a kiskorú férfiak, gondnokoltak, valamint a jogi személyek (intézmények, társulatok, egyházi és gazdasági szervek). Az itt felsoroltak ugyanakkor a képviselőtestület munkájában személyükben nem, csak megbízottakon, képviselőkön, míg a kiskorúak gyámjuk, a gondnokoltak gondnokukon keresztül vettek részt. Szintén csak a községekre, r.t. városokra vonatkozóan, és szintén 1886-tól volt érvényben az a módosítás, mely alapján egy személy – ha a fizetett adó mértéke azt lehetővé tette –, nemcsak egy, hanem több

településen lehetett egyszerre virilista.⁶¹⁹ (Itt is ki kell emelnünk, hogy a vármegyék, illetve a thj. városok esetében mindegyik nem került sor.)

Nem közvetlenül a virilistákat érintette, mégis elengedhetetlen ismertetnünk a törvényi szabályozás azon részét, amely a fele részben választott tagokból, fele részben a legnagyobb adófizetőkben álló képviselőtestületet kibővítette a városi tisztviselőkkel, akik nemcsak tanácskozási, hanem szavazati joggal is rendelkeztek. Ezek a rendezett tanácsú városok esetében a következők voltak: polgármester, jegyzők, rendőrkapitány, tanácsnokok, tiszti ügyész, árvaszéki ülnökök, pénztárnok, számvevő, közgyám, tiszti orvos, városi mérnök és községi erdőtiszt.

A legnagyobb adófizetők jegyzékét a fizetett egyenes állami adók összege alapján állították össze. Ennek megfelelően a fontosabb egyenes állami adónemek – a vármegyékhez hasonlóan – a következők voltak: földadó, házadó, I-IV. oszt. kereseti adó, általános jövedelmi pótdó, tőke- és kamatadó. A városi virilis jegyzék összeállítására szolgáló adóösszeg kiszámítása szempontjából a legfontosabb tudnivalók a következők:

- A számított adó mértékébe *csak a város területén* fekvő vagyon (ingatlan), illetve város területén élvezett jövedelem után fizetett egyenes adó számított. Tehát pl. egy szomszédos település területén lévő birtok, ház után fizetett adót nem vettek figyelembe.
- A szellemi pályán tevékenykedők, illetve az oklevéllel rendelkezők, magyarul a korabeli értelmiség tagjai esetében a fizetett adó *kétszeresen* esett számításba.⁶²⁰
- Az egyedülálló nők, kiskorúak és gondnokoltak, valamint a jogi személyek esetében a virilista jegyzék összeállításánál *csak a házadó, földadó és az ezek után fizetendő általános jövedelmi pótdó* került beszámításra.

Mindezek után nézzük a virilisták foglalkozás szerinti megoszlását, társadalmi összetételét.

V.A. SZEKSZÁRD VÁROS VIRILIS ELITJÉNEK RÉTEGZŐDÉSE

Tolna megye székhelye, a dualizmus korszakának csak utolsó szakaszára, 1905-re nyerte vissza a városi jogállását, a rendezett tanácsú városi szervezet előtt a nagyközségi szervezeti keretek közt élte mindennapjait. Az r.t. városokhoz képest a nagyközségek esetében kisebb, s kevésbé differenciált hivatali apparátus – élén az első bíróval, vagy másképpen: községi bíróval –, látta el az alapvető önkormányzati és helyi közigazgatási feladatokat.⁶²¹ A községekről szóló 1871:XVIII. tc. a képviselőtestületek összetételét tekintve is különbséget tett az r.t. városok, illetve a nagyközségek között, ugyanis míg az előbbiek esetében 48 és 200 fő között mozoghatott a képviselőtestület

⁶¹⁹ Az r.t. városok virilizmusának korabeli szabályozásáról részletesen ld.: Nagy F. 1912: 115-118., 126-133.

⁶²⁰ Ez egyúttal érvényes volt még az ipar- és kereskedelmi kamarák bel- és kültagjaira is.

⁶²¹ A nagyközségi szervezetre lásd mindenekelőtt Tóth Zoltán, míg az 1905-ben felállított r.t. városi hivatali szervezet első időszakának áttekintésére Cserna Anna tanulmányát. Tóth Z. [1989] 309-312.; Cserna 2005.

létszáma, ez a nagyközségeknél csupán 20 és 40 fő volt. Ezen belül a település népességszámának arányában alakították ki a képviselőtestület létszámát, amely Szekszárdon 1905-től 136, míg előtte a maximális 40 fős létszámú képviselőtestületet eredményezett. Fele-fele részre bontva, ez előbb 20-20 virilis és választott, majd 68-68 virilis és választott tagot jelentett. Szekszárd kapcsán így alakult ki az az 1905 előtt fennálló érdekes helyzet, miszerint egy szekszárdi lakos számára a nagyközség képviselőtestületébe virilistaként bekerülni könnyebb volt, s ahhoz jóval alacsonyabb adóérték is elégségesnek bizonyult, mint a hagyományosan nagyobb presztízzsel bíró vármegyei közgyűlésbe, törvényhatósági bizottságba. Tudnillik a 20 fő nagyközségi virilistával szemben 1872 és 1905 közt 28-36 (39) közt mozgott a vármegyei virilis jegyzék 220 tagja közé került szekszárdiak száma.⁶²² Ehhez képest a virilisták számának a várossá válással együtt történő nagymértvű bővülése értelemszerűen a szekszárdi virilis listára kerüléshez szükséges adóösszeg jelentős mérséklődésével járt együtt. Elmondható, hogy az 1905 előtt a nagyközség képviselőtestületébe jutott 20 virilista – egy-két fő eltéréssel – a megyei virilisták közé került 30-40 legnagyobb szekszárdi adófizető élmezőnyét, derékhadát adta.

Sajnálatos mód, az 1905 előtti szekszárdi virilis jegyzékek, valamint a megyei virilis jegyzékek párhuzamos elemzését, összehasonlítását nagymértékben megnehezíti, hogy a korszakra vonatkozó, I. világháború előtti nagyközségi, majd r.t. városi iratanyag döntő része megsemmisült, így például korabeli adófőkönyvek, kivetési lajstromok mellett az iktatott iratok egésze is. Mivel a szerencsésen fennmaradt községi képviselőtestületi jegyzőkönyvek sem tartalmazták az évről évre összeállított húszfős listát, így csak a véletlenszerűen közölt, egykorú hírlapokban megjelent, összességében csupán négy különböző (1892, 1894, 1895, 1903) évre rendelkezésünkre álló jegyzéket tudjuk hasznosítani.⁶²³

V.A.1. Szekszárd nagyközség viriliseinek összetétele 1905 előtt

A helyi virilis jegyzékek fentebb jelzett töredékessége miatt Szekszárd nagyközségi időszakát átfogó elemzésre ugyan nincs lehetőségünk,⁶²⁴ azonban a fennmaradt jegyzékek, ha másra nem is, arra megfelelnek, hogy az r.t. város időszakát megelőző bő évtizedre vonatkozóan a szűkebb körű virilis személyi körről egy lenyomatot kapjunk. Ez pedig nem mutat jelentős eltérést a II. részben a szekszárdi megyebizottsági tagok összetételével kapcsolatban leírtakhoz képest: ezek szerint úgy 1892-ben, mint három évvel később, és amiként 1903-ban is az értelmiségi foglalkozásúak közül került ki a nagyközségi

⁶²² A megyei virilis jegyzékek esetében számításba vett szekszárdiak alatt a Szekszárd lakhellyel feltüntetetteket vesszük számításba.

⁶²³ A megemlített évekből a virilis jegyzékek forráshelye sorrendben: Tolnavármegye 1892. január 24.; Tolnamegyei Közlöny 1894. január 21., Tolnamegyei Közlöny 1895. január 20., Tolnavármegye 1902. november 9.; A foglalkozási kategóriák megadáshoz az egykorú megyei virilis jegyzékeket is segítségül hívtuk.

⁶²⁴ Ezen forrásadottságbeli nehézségek késztettek minket ugyanakkor arra, hogy első tudományos konferencián elhangzott előadásunk keretében (1997) Szekszárd dualizmus kori elitjének összetételét a megyei virilis jegyzékek bázisán, az azon szereplő szekszárdiak feldolgozásával kíséreljük megragadni. ld. Csekő 2002.

virilisták közel fele, ami természetesen részben az adójuk kétszeres beszámításának volt köszönhető (ld. 1. táblázat). További hasonlóság, hogy az értelmiségiek között a szabadfoglalkozású ügyvédek voltak mind számban, mind pedig az adó nagysága tekintetében is a meghatározó foglalkozási csoport. Köztük ebben az évtizedben lejártszódó folyamat, hogy dr. Kramolin Emil, Abbafy Gyula, Geiger Gyula és dr. Braun Bernát helyét az utolsó vizsgált évre, 1903-ra az ügyvédek egy új generációja foglalta el dr. Leopold Kornél, dr. Haidekker Bála és dr. Pirnitzer Béla személyében. A további értelmiségi foglalkozásúak többsége egyúttal hivatalnoki, tisztviselői pozíciót töltött be, így a mindhárom időmetszetünkben megtalálható dr. Fördös Vilmos vármegyei tiszti ügyész, amiképp dr. Hangel Ignác vármegyei tiszti orvos és dr. Dragits Imre járási orvos is.⁶²⁵ Mellettük Tóth Károly védgáttársulati, belvízszabályozási mérnök volt mindhárom vizsgált évben helyi virilista. Nagy János közigazgató ugyanakkor csak 1892-ben és 1895-ben, míg Szeghy Sándor gyógyszerész pedig csak 1903-ban.

1. táblázat: A virilisták foglalkozás szerinti összetétele (a póttagok zárójelben)

foglalkozás	1892		1895		1903	
földbirtokos	2	-	1	-	1	(1)
földbérlő	-	-	-	-	-	-
földműves	-	-	-	-	-	-
értelmiség	10	(2)	10	-	9	(3)
ebből:						
- ügyvéd	5	(1)	4	(1)	4	(2)
- más jogi fogl.	2	-	2	-	1	-
- orvos	2	-	2	-	2	-
- gyógyszerész	-	-	-	-	1	-
iparos, gyáros	2	-	2	-	2	-
kereskedő	2	-	2	(2)	5	(1)
ebből:						
- vendéglátós	-	-	1	-	-	-
vállalkozó	2	-	2	(1)	-	-
magánzó, háztulajdonos	1	-	1	-	1	-
jogi személy	1	-	1	-	1	-
összesen	20	(2)	19*	(4)	19*	(5)

* Az 1895. illetve 1903 évi virilis jegyzékeken egyaránt 2. helyen szereplő „br. August Imre örökösei” foglalkozása nem meghatározható.

Egy városi település – s leginkább ilyen fontosságú, hogy városias jellegű település – foglalkozásszerkezetének megfelelően az iparos (gyáros), kereskedő és vállalkozói rétegek reprezentánsai tették ki a 1892. és 1903. közti időszakban a virilisták 30-35 %-át. Ha az 1. táblázatra tekintünk, a legszembetűnőbb adatot a vállalkozók 1892. és 1895. évre vonatkozó – más összevetésekhez viszonyítva mindenképp – számottevő, a kereskedőkkel egybevetethető száma jelenti. Az 1892. és 1895. évi adatsorokban vállalkozóként szereplő Leitersdorfer József, Leopold Károly, illetve Leopold Lajos (1895-ben póttag) időközbeni halálának, illetve Leopold Lajos Fejér megyébe költözésének is

⁶²⁵ Dr. Hangel Ignác 1892-től viselt vármegyei tiszti orvosi tisztsége mellett 1888-tól törvényszéki orvosként (Szekszárdi Kir. Törvényszéken) is működött. Dr. Hangel Ignác 1892 előtt a vármegyei fenntartású szekszárdi Ferenc kórház igazgató főorvosa volt (1882-től). Dr. Dragits Imre 1883-tól volt járási orvos, azt megelőzően 1879-1883. közt Faddon körorvos, majd 1883-ban községi orvos volt Simonmajor községben. MNL TML, Tisztviselők Nyilvánt., nyugdíjas vm.-i tisztv. törzslapok

betudhatóan 1903-ban már nem találunk vállalkozót a húsz nagyközségi virilista, illetve egy-két virilis póttag közt.⁶²⁶ Hiányukat a kereskedők számának jelentős emelkedése ellensúlyozta, ami jelentős részben annak volt köszönhető, hogy az 1895 óta eltelt időben kerültek a húsz legnagyobb, helyi virilisként a képviselőtestületben is helyet foglaló szekszárdi adófizető közé a fakereskedő Leicht Lajos, illetve a település első áruházát működtető Pirnitzer-fivérek. Mivel rajtuk kívül még 1903-ban a bornagykereskedő Wolf Henrik is új szereplő volt az azt megelőzően rendelkezésre álló 1895. évi adatsorhoz viszonyítva, s mivel ők négyen egyaránt izraelita vallásúak voltak, elmondható, hogy kereskedőréteg fentebb módon jelzett megerősödése egyúttal a helyi zsidóság képviselőtestületen belüli reprezentációjának növekedésével is járt. Mindezt ugyanakkor árnyalja a vállalkozói foglalkozásúak virilis jegyzékről történt fentebbi eltűnése, hiszen a három említett, korábban virilis személy szintúgy a helyi zsidó közösséghez tartozott. Sőt, ezzel kapcsolatban megemlíthetjük, hogy Leopold Károly esetében is volt rá precedens, hogy egyes években kereskedőként, borkereskedőként került sor foglalkozásuk megadására.⁶²⁷

Ez is jelzi, hogy a „kereskedő”, illetve a „vállalkozó” foglalkozáskategóriák egykorú használata során megfigyelhető a közeli jelentéstartalom, illetve azt, hogy a vállalkozói tevékenység, a maga többirányú gazdasági jellegű vállalkozásával elsősorban a kereskedelem, üzleti élet, pénzügyi és hiteltevékenység terén realizálódott. Igaz, ez a fajta széleskörű és sokszínű vállalkozói tevékenység – legalábbis a szekszárdihoz hasonló fontosabb, a kereskedelmi központi mellett igazgatási funkciókat is ellátó mezővárosok esetében – talán egy-két évtizeddel korábbi időszakra, az 1860-as, 1870-es évekre jellemzőbbnek volt mondható. Ezt példázza Leopold Károly pályája is, aki fivérével, Sándorral az 1850-es évektől az 1870-es évekig széleskörű és sokszínű gazdasági tevékenységet folytatott. A vármegyei szervezet ellátásában, illetve beruházásokban (főképp útépités, illetve építőanyag beszállítása) való közreműködés, valamint a már említett uradalmi regáléjogok bérlete, illetve a borkereskedelem mellett volt szeszgyárak,⁶²⁸ de foglalkoztak pénzkölcsönzéssel, s kibérelték Szekszárd fogyasztási adójának beszedését is.⁶²⁹

A fivérek gazdasági tevékenységében változás, differenciálódás az 1870-es években történt. Egyrészt köszönhető ez a regálébérletekkel szemben előtérbe kerülő földbérlési lehetőségeknek, másrészt a gazdasági profil tisztulásának, egyúttal tevékenységük szétválásának: Károly esetében – építve a tekintélyes, budapesti Jálics-kereskedőházzal meglévő szoros kapcsolatra – a borkereskedelem,

⁶²⁶ Leopold Károly 1902. május 11-én, míg Leitersdorfer József – ellentmondó adataink szerint – 1902-ben, vagy 1903-ban hunyt el. Leopold Lajos pedig a M. kir. Közalapítványi Kerülettel 1894-ben kötött bérleti szerződés alapján ekkor a Fejér megyei Szilfhamajorban volt nagybérlő. ld. Csekő 2006a.453-454.; Csekő 2013. 298-311.

⁶²⁷ Így például az 1887., 1900 és 1901. évi megyei virilis jegyzékeken.

⁶²⁸ Sajnálatos mód az iratanyagban nem maradt fenn az 1862. május 7-én „*Leopold Sándor szekszárdi szeszgyárában támadt tűz*”-ről a tulajdonos által készített és beterjesztett jelentés (1149/1862. ikt.sz.). MNL TML, Első alispáni i., Közigazgatási tárgyak jkv.-ei 1862/2999.

⁶²⁹ A Leopold fivérek, Károly és Sándor gazdasági tevékenységébe idővel beléptek a következő nemzedékek tagjai is, sőt a velük foglalkozó tanulmányinkban történt megfelelő dokumentációból látszik, hogy abban még az oldalági rokonok is részt vettek. Halmos Károly tipologizálása szerint a honi kapitalizálódás e szakaszában a nagycsaládi gazdasági tevékenység volt az egyik jellemző forma. ld. Csekő 2013. illetve Halmos 1987.

Sándor életében pedig az ózsákpusztai uradalom 1873-tól történt kibérlését követően a gazdálkodás vált dominánssá. Leopold Károlyhoz és Sándorhoz képest, a következő nemzedék legidősebb tagja, az 1895. évi nagyközségi virilis jegyzéken 270 forinttal a 4. póthelyen található Leopold Lajos már más típusú gazdasági tevékenységeket folytatott. Leopold Lajos gazdasági működése édesapja vonzáskörében kezdődött, így édesapja üzlettársa volt a *Leopold Károly és fia(i) cég*ben, amelynek a borkereskedelem mellett ezidőtájt az építkezés, útépités volt a fő profilja. Emellett már 25 évesen ott volt a Tolnamegyei Takaré- és Hitelbank alapításánál,⁶³⁰ s tagja volt az 1885 januárjában felálló pénzügyi igazgatótanácsnak.⁶³¹ Már az 1890-es évekre esett Leopold Lajos magánvállalkozása, a Szekszárd és Bátaszék környéki két vasútvonal kiépítése. Ezekből végül csak az egyik valósult meg, a Szekszárd és Bátaszék közti. A másik vonal, amelyre Leopold Lajos ekkor előmunkálati engedélyt kapott (a bátaszék-pélmonostori), nem. Igaz, a Szekszárd-bátaszéki vonal megvalósítása is nehézségekbe ütközött, így a 1893. évi engedélyhez képest csak három évvel később, akkor gyorsultak fel az események, amikor Leopold Lajos magánvállalkozását 1896 augusztusában részvénytársasággá (Szekszárd-Bátaszék Helyiérdekű Vasút Rt.) alakította.⁶³²

Az iparosok a vizsgált években stabilan 2-2 fős jelenlétét a nagyközségi virilisták közt Hauk Antal mészáros (1892, 1895), Stann István építőmester (1895, 1903), Mautner József szeszfőző (1892), illetve Stockinger János (1903) kéményseprő személye biztosította. A földbirtokosok közt találunk női virilistát is, így 1892-ben özv. br. Augusz Antalnét, aki mellett a további, földbirtokosként szereplő virilistáink ugyanakkor jellemzően a város tradicionális kézműves-iparos rétegéből kerültek ki, s a földbirtok (súlyozottan szőlőbirtok) a felfutó iparos tevékenység során felhalmozott tőke befektetéseként jelent meg (Mayer János molnár, 1895; Schneiderbauer József kádár, 1903, Hauk Antal mészáros 1903 /pt.1./).

V.A.2. Szekszárd r.t. város viriliseinek összetétele 1905-1914 között

Szemben az előbb tárgyalt nagyközségi időszakkal, az r.t. városi időszakra nem csupán a jóval nagyobb képviselőtestület, s így a virilisták számának jelentékeny bővülése jellemző, hanem a szinte teljes forrásadottság, amely alapján a korszak virilistáinak személyi köre is meghatározható. Így a rendezett tanácsi korszak első évtizedében, 1905-1914 között a városi virilis jegyzékre – akár csak egy alkalommal – felkerültek száma 163 volt, melyből 5 jogi személy (alapítványi uradalom, a három helyi pénzügyi intézet és a Kaszinó). A 68 rendes és 17 pótagot tartalmazó, évenként frissített virilis jegyzékek alapján készített adattár a 158 természetes személy nevével, foglalkozásával, feltüntetve a fizetett adó nagyságát, illetve a virilis

⁶³⁰ Szekszárd Vidéke 1885. január 22. 2, ill. Csekő 2006a:459-460.

⁶³¹ Ekkor két bank alapítása futott párhuzamosan, de végül az elsősorban helybeli, azaz szekszárdi magyar és német polgárság körében szerveződő Tolnamegyei Központi Takarékpénztár megalakulására nem került sor. A két pénzügyi intézet mentoraira ld. részvényfelhívásokat: Tolnamegyei Közlöny 1884. november 30. 4, 1884. december 21. 5.

⁶³² Az építéstörténetről ld. Erdősi 1983:306-308.

jegyzéken elfoglalt pozíciót is, a disszertáció függelékében megtalálható. (Az adattár a virilis jegyzékre felkerült 5 jogi személy adatait is tartalmazza.)

Ha a virilisták foglalkozás szerinti összetételét évenként vizsgáljuk, láthatóvá válik, hogy a rendes tagok közt legtöbbször az értelmiségiek közül kerültek ki (ld. 2. táblázat).

2. táblázat: A virilisták foglalkozás szerinti összetétele (a póttagok zárójelben)

foglalkozás	1905	1907	1909	1911	1913
földbirtokos	2 (-)	1 (1)	3 (1)	3 (-)	4 (-)
földbérlő	2 (-)	1 (-)	2 (-)	1 (-)	- (-)
földműves	1 (2)	1 (1)	- (2)	- (-)	1 (5)
értelmiség	31 (3)	34 (5)	34 (9)	31 (4)	34 (5)
ebből:					
- ügyvéd	15 (1)	17 (1)	17 (2)	16 (-)	17 (-)
- más jogi fogl.	4 (-)	6 (-)	3 (3)	3 (-)	2 (1)
- orvos	4 (1)	4 (1)	5 (2)	6 (-)	6 (-)
- gyógyszerész	2 (-)	2 (-)	2 (-)	2 (-)	2 (-)
iparos, gyáros	9 (2)	7 (2)	8 (1)	9 (3)	6 (2)
kereskedő	11 (4)	15 (5)	13 (4)	14 (4)	15 (5)
ebből:					
- vendéglátós	- (-)	1	2 (-)	2 (1)	2 (1)
magánzó, háztulajd.	10 (5)	6 (-)	5 (-)	6 (5)	3 (-)
jogi személy	2 (1)	3 (1)	3 (-)	4 (1)	5 (-)
összesen	68 (17)	68 (15)*	68 (17)	68 (17)	68 (17)

1907-ben csak 15 póttag volt a virilis listán

Az értelmiségi, szellemi foglalkozásúak harminc körüli száma az időszak alatt végig egyenletességet mutatott, szemben a kereskedőkkel, akiknek száma kis mértékben emelkedett. Az iparosok – köztük Schmideg Mór téglagyáros – virilisták közötti reprezentációja alulról közelíti a tízet, mely értékhez a magánzók (értékpapírokból, vagy nyug- és kegydíjból élők), háztulajdonosok – jelentős részben özvegyasszonyokból álló – csoportjának reprezentációja hasonlítható.⁶³³

A város társadalmi struktúráját figyelembe véve meglepő a földbirtokosok, földművesek elenyésző száma. A földbirtokos foglalkozáskategóriának valójában kijáró birtokterülettel a korszakban csak az Augusz-leszármazott, br. Schell Józsefné (1903-ban 263 kh.) rendelkezett. E birtok mérete is jelzi, hogy Szekszárd szűkös határa miatt, úgy az „úri”, mint a „paraszi” birtokosok között is csak kisebb kiterjedésű földtulajdonokat találunk.⁶³⁴ Az „úri” birtokosok (elsősorban Theodorovits Lajos orvos, Haidekker Béla, Örfy Lajos és Szigeth Gábor ügyvédek) az 1890-es években a szomszédos községek határában terjeszkedtek, lecsapolást követően felszabaduló földeket vásárolva.⁶³⁵ Mint e birtokosok kapcsán is látható, a 2. táblázatban

⁶³³ A vizsgált időszak alatt 20 nő került fel a virilisták közé, kik egy részére ez a férj halálát követő év(ek)re, csak átmeneti jelleggel volt érvényes, de közülük többen, így Fejős Imréné, Fördös Vilmosné, Horváth Gáspárné bordélyos, Martin Ferencné, Salamon Lipótné hosszabb időszakon keresztül volt a virilisták közt megtalálható. Részletesebben ld. Csekő 2003b.

⁶³⁴ Mindez köszönhető volt az eredendő természetföldrajzi adottságoknak (ártéri, vízjárta területek nagy aránya), a nagy részben bortermelésre szakosodó termelési kultúrának, és az alapítványi uradalom jelenlétének.

⁶³⁵ Tóth Z. [1989]: 273.

más foglalkozásúakként számításba vettek⁶³⁶ közt is vannak – legalábbis Szekszárd szintjén – jelentős földtulajdonnal rendelkezők, mi több, Szekszárdon általános volt, hogy a szellemi, iparos, vagy vállalkozói tevékenység folytán nyert tőkét földbirtokba, jellemzően szőlőbe fektették.⁶³⁷ A földbirtokosokhoz képest még csekélyebb a földművesek virilisták közti reprezentációja, ami szinte el is hanyagolható. A Szekszárd népességének felét adó rétegből csak Szász Antal (1905-1908), Új János Grósz (1906), valamint ezutóbbi özvegye (1913-1914) került a rendes tagok közé.⁶³⁸

Ha azt vesszük szemügyre, hogy a virilisták fentebb ismertetett foglalkozáscsoportok szerint rétegződése időben miképp alakult ki, 1872-től a következő folyamatokat jelölhetjük meg. A vármegyei virilis listákat kielemezve elmondható, hogy két, dinamikájában igen visszafogott folyamat, az értelmiség csekély súlyvesztése, illetve az iparosság képviselőiténak kismértékű erősödése mellett a kereskedők dinamikus előretörésének lehetünk a tanúi. Leegyszerűsítve akár az is mondható, hogy a szekszárdiak megyei virilisek közti számának növekedése a kereskedőknek volt köszönhető, számuk ugyanis az 1872. évi kettőtől 1913-ra tizenkettőre emelkedett.⁶³⁹

A kereskedők számának növekedése párhuzamos volt egy másik folyamattal, az 1848-49 előtt gyökeresen eltérő jogi-társadalmi helyzetben lévő rétegek – a privilegizált nemesség és a diszkriminált zsidóság – virilisták közti jelenlétének kiegyenlítődéssel. Ez mind számukra, mind foglalkozások szerinti megoszlásukra, összetételükre igaz.⁶⁴⁰ Míg a zsidóság elitjének gazdasági tevékenysége az 1870-80-as években még a kereskedelemre, vállalkozásra és földbérleten történő gazdálkodásra (pl. Leopoldok) szorítkozott, az 1900-1910-es évtizedekben már az értelmiségi foglalkozásokban (ld. dr. Leopold Kornél, dr. Pinitzer Béla, dr. Spányi Leó, dr. Gulyás József ügyvédek, dr. Spitzer Manó orvos) is képviseltették magukat.

Az értelmiségiek kétszeres adóbeszámítása mellett az adózás korabeli szabályai – tiszta jövedelmük esetében 10 % volt az adókulcs – is elősegítették, hogy az ügyvédek csoportja legyen messze a legfelülprezentáltabb foglalkozás, hiszen a városban működő ügyvédek kétharmada rendre megtalálható volt a városi virilisták közt.⁶⁴¹ Az ügyvédek mellett alkalmazotti jogviszonyban lévő bírák, ügyészek, tisztviselők, tanítók, tanárok jóval kevesebb számban szerepeltek a város virilistái közt.⁶⁴² Ha az értelmiségiek esetében tett kétszeres adóbeszámítástól eltekintünk, akkor a 3. táblázatban jelölt módon alakult volna a virilista rendes

⁶³⁶ A 2. táblázatot a korabeli nyilvántartásokban (adónévjegyzék, választói névjegyzék) szereplő foglalkozási megjelölés szerint készítettük.

⁶³⁷ Az iparosok közül nagyobb föld-, szőlőterületre tett szert a tárgyalat korszakunkban is virilista Schneiderbauer József kádár, Ludvig József kefékötő és Kunczer János bognár.

⁶³⁸ Póttagként még heten – és kettejük özvegye – kerültek fel a virilis jegyzékre, de közülük – póttagok közti előkelő helye (4.) miatt – vélhetően csak Vesztergombi István vehetett részt a képviselőtestület munkájában, 1906-ban.

⁶³⁹ Persze figyelembe kell vennünk, hogy 1872-ben négy vállalkozó is volt a virilisták között, akik közt nem egy kereskedelmi tevékenységet is folytatott.

⁶⁴⁰ A helybeli nemesek ekkoriban jellemzően az értelmiségi foglalkozásokból (különösen a jogi pályák, vármegyei tisztviselők) kerültek a virilisták közé, de ezt jelentős mértékben földbirtokuk tette lehetővé.

⁶⁴¹ Míg a szabadfoglalkozásúak értelmiségiek – jellemzően ügyvédek –, gyárosok, segédekkel dolgozó iparosok, kereskedők, gyógyszerészek esetében a tiszta kereset 10 %-a volt az adó (III. oszt. kereseti adó), addig az állandó fizetéssel rendelkező magán- és közalkalmazottak fizetése után kivetett IV. o. kereseti adó progresszívan emelkedett 1 %-ról 10 %-ra. 10 %-al csak a 12000 K felüli részt rótták meg.

⁶⁴² Állami és megyei tisztviselők csak akkor voltak a virilisták közé felvehetők, ha a tisztségük után fizetett kereseti adón kívül a városban más állami egyenes adót (pl. földadó, házadó vagy tőke- és kamatadó) is fizettek.

tagok egymás közti pozíciói. Fell kell hívnunk a figyelmet, hogy a kétszeres adóbeszámítás ignorálásával megkapott valódi adónagyság alapján, ezúttal csak a virilis jegyzék 68 rendes tagjának egymás közti sorrendjében bekövetkező módosulására tudunk rámutatni, összetételük megváltozására nem.

3. táblázat: A virilisták pozíciójának alakulása a kétszeres adóbeszámítás figyelmen kívül hagyásával

foglalkozás	virilista jegyzéken elfoglalt hely								
	1905			1909			1913		
	1-20.	21-45.	46-68.	1-20.	21-45.	46-68.	1-20.	21-45.	46-68.
földbirtokos	1	-	1	1	1	1	3	1	-
földbérlő	-	2	-	1	-	1	-	-	-
földműves	-	-	1	-	-	-	-	-	1
értelmiség	4	10	17	7	6	21	7	9	18
ebből:									
- ügyvéd	3	3	9	3	2	12	3	4	10
- más jogi foglalkozású	-	3	1	1	1	1	-	1	1
- orvos	-	2	2	1	1	3	1	1	4
- gyógyszerész	-	2	-	-	1	1	1	1	-
iparos, gyáros	4	4	1	1	7	-	1	5	-
kereskedő	5	3	3	5	8	-	6	5	4
ebből									
- vendéglátós	-	-	-	-	2	-	-	1	1
magánzó, háztulajdonos	5	5	-	2	3	-	-	3	-
jogi személy	1	1	-	3	-	-	3	2	-

Mint látható, az értelmiségiek többsége így a rendes tagok utolsó harmadába csúszna, sőt ezek jelentős része a kétszeres adóbeszámítás következetes véghezvitelével a virilis jegyzékről is lekerülne, átadva helyét más, jellemzően kereskedők, iparosok, kisebb számban földművesekből, magánzókból kikerülő személyeknek. Tehát megállapítható, hogy a törvény szándékának megfelelően a kétszeres adóbeszámítás jelentős mértékben segítette elő az értelmiségiek virilisták közé – és ezáltal képviselőtestületbe – történő pozicionálását. Hiszen enélkül, önmagában a fizetett adó nagysága alapján Szekszárdon a kereskedők váltak volna a meghatározó foglalkozási csoporttá, és az értelmiségiek virilisek közti súlyát az iparosok is megközelítették volna. Pedig a helyi bankok (Takarékpénztár, Hitelbank) igazgatósági és felügyelő-bizottságban bírt pozíciói miatt a tagsággal járó jutalékok alapvetően szintén az értelmiséget erősítették. A pénzintézetekből húzott jövedelmek oly jelentősek voltak, hogy korszakunkban nagymértékben strukturálták át a virilisek élmezőnyét. A jutalékok növekvő szerepét jelzi, hogy a takarékpénztári (Örffy Lajos, Steiner Lajos dr., Leicht Lajos, Schneiderbauer József, Hayt Gábor) és a hitelbanki (Leopold Kornél dr., Hangel Ignác dr., Ujfaluzy Imre, Leopold Sándor)⁶⁴³ igazgatósági tagok 1905-ben még csak a 3., 6., 11, 14, és 60. illetve 4., 8., 26. és 36. helyeket foglalták el a virilis listán. Nyolc évvel később, 1913-ban viszont a Szekszárdi

⁶⁴³ Leopold Sándor 1901-1911 közt volt a Tolnamegyei Takaré- és Hitelbank vezérigazgatója. Leopoldnak a város társadalmi, politikai életében főként a dualizmus első éveiben, évtizedében vezérfiúi szerepet vívó Ujfaluzy Imrével (Babits család rokona, 1894-től nejével a Babits család házában lakik) ápolt baráti nexusára, annak jellegére ld. Csekő 2011b:72.

Takarékpénztár részéről Örfly, Tóth Károly, Steiner dr., Leicht, Hayt a 2., 4., 6., 12. és 24., a Tolnamegyei Takaré- és Hitelbank részéről Leopold Kornél dr., Martin József dr., Szeghy Sándor, Bodnár István pedig a 3., 5., 7. és 8. helyen voltak megtalálhatók. Az 1905-höz képest újak (Tóth Károly, dr. Martin József, Szeghy Sándor és Bodnár István) adójának Függelékben található számsorait nézve, adójuk drasztikus növekedéséből következtethető, mikor kerültek az igazgatóságba. A két igazgatósági elnök, Dr. Leopold Kornél és Örfly Lajos egyébként 9250 K illetve 9890 K jutalék után 1248 K illetve 1336 K III. osztályú kereseti adót és ált. jövedelmi pótdót fizetett 1912-ben.⁶⁴⁴

Ezzel szemben a kereskedők jelentős része – jellemzően a készárú kereskedelmével foglalkozó boltosok, kiskereskedők – fel- és lekerülve a virilis jegyzékről, a virilisek közt csak átmeneti vendég, gyakran csak póttag volt. A városi elit másodvonalának így is jellegzetes, meghatározó csoportját alkották a zsidó kereskedők, akik a 26. megyei virilista közé nem került, tehát a városi virilisták első vonalába nem tartozó kereskedő mintegy háromnegyedét adták. Két zsidó kereskedő család külön ki is emelendő, a Fischhoffok és a Salamonok, melyek több taggal is képviseltették magukat a városi virilisták közt.

A virilisek élmezőnyének a város életében betöltött vezető szerepét gazdasági erején (vagyon, jövedelmi viszonyain) túl politikai, közéleti tisztségei – a megyei törvényhatóság különböző testületeinek, bizottságainak tagjai,⁶⁴⁵ pártok vezetői (elsősorban a szabadelvű pártnak, de a függetlenséginek is) –, illetve kaszinóbeli elkülönülése⁶⁴⁶ is biztosította. A virilisták további része foglalkozásának, társadalmi rétegének megfelelő egyesületek – a (zsidó) kereskedők a kereskedelmi kaszinó, az iparosok a polgári olvasóköri, ipartestület – tagja, vezetője volt.

A rendezett tanácsú városi időszak első évtizedének fentebbi áttekintése végén kívánunk kitérni a községi virilizmus szabályozásának azon sajátosságára, amely az r.t. városokban, illetve a nagy- és kisközségekben engedélyezte a nagykorú, nem férjezett nők, a kiskorú férfiak, gondnokoltak, valamint a jogi személyek (intézmények, társulatok, egyházi és gazdasági szervek) virilis tagságát. Az erre vonatkozó szekszárdi gyakorlat áttekintésére az 1905 utáni időszak a jóval nagyobb létszámú virilista miatt feltétlenül alkalmasabb, hiszen 1905 előtt jogi személyek közül csak az alapítványi uradalom,⁶⁴⁷ míg a korlátozott jogú virilis személyek közül br. Augusz Antal özvegye, illetve halálát követően az Augusz-vagyon kiskorú örökösei szerepeltek csak a helyi virilis jegyzéken.⁶⁴⁸ Mindezzel

⁶⁴⁴ A virilisták banki jövedelméről ld. még Csekő 2002: 158-159.

⁶⁴⁵ Bodnár 1942: 125-126.

⁶⁴⁶ Így például 1905-1914 között a központi választmánynak Boda Vilmos, dr. Éry Márton, dr. Fent Ferenc, László Lajos, ifj. Leopold Lajos, dr. Leopold Kornél, Örfly Lajos, Tóth Károly, Tóth Ödön, Török Béla, Wosinsky Mór, az állandó választmánynak Boda Vilmos, dr. Fent Ferenc, dr. Hangel Ignác, ifj. Leopold Lajos, dr. Leopold Kornél, Leopold Sándor, Örfly Lajos, dr. Steiner Lajos, Tóth Károly, Török Béla, Wosinsky Mór voltak a tagjai. MNL TML, Közgy. jkv. 1904/488, 490, 1908/3, 5, 1910/608, 609, 1913/869, 870.; illetve ld. még ezen értekezés III. részét.

⁶⁴⁷ A hűs tagú jegyzék első két helyét rendre ők foglalták el. Az alapítványi uradalom forint-korona átváltása előtti több mint 3000 forint évi adójával foglalta el rendre az első helyet (1892: 3445 ft, 1895: 3261 ft), amely az átváltás után – érthetően – már 6000 korona fölé növekedett (1903: 6953 K).

⁶⁴⁸ Az 1890-es évek végén, s a századfordulón a kiskorú örökösök gr. Sigray Antal – később, a két világháború közt a legitimista mozgalom egyik vezetője –, illetve gr. Sigray Klára voltak. Utóbbinak volt később férje, br. Schell József megyebeli földbirtokos, megyei virilista.

szemben a r.t. várossá alakulást követő tíz évben a közalapítványi uradalom mellett már a város három pénzintézete, úgymint a Szekszárdi Takarékpénztár, a Szekszárdi Népbank, illetve a Tolnamegyei Takaré- és Hitelbank, és az egyesületek közül a Szekszárdi Kaszinó szerepelt rendre a virilis jegyzéken. Mivel a kiskorúakhoz, vagy az özvegy, elvált és hajadon nőkhez hasonlóan a jogi személyek esetében is csak az ingatlanvagyon után járó adó (földadó, házadó), illetve az utánuk járó általános jövedelmi pótdó került a virilis jegyzék összeállításakor beszámításra, a fentebb említett pénzintézetek, illetve a kaszinó jegyzéken elfoglalt pozíciójában, illetve feltüntetett adójában egyértelműen nyomon követhető az ingatlanvagyon gyarapodása, például székház vásárlása kapcsán (ld. kaszinó, illetve hitelbank).⁶⁴⁹ (ld. Függelék)

A jogi személyekhez képest jóval nagyobb számban kerültek Szekszárd város virilistái közé a női virilisek, akiket korábban egy tanulmányban külön is vizsgáltunk.⁶⁵⁰ Ha csak a virilis póttagságig eljutókat is közéjük számítjuk, 1905-1918 közt nem kevesebb, mint huszonöt nő került fel a virilis jegyzékre. Igaz feltétlenül megemlítendő, hogy közülük hat csak az első, 1905-ös csonka év erejéig került fel a listára (ekkor 8 rendes tagként, illetve 4 póttagként, tehát összesen tizenketten).⁶⁵¹ A fennmaradó 19 virilista nő időbeli előfordulásának alakulását, igaz csak 1905-1914 erejéig, ld. a 4. táblázatban.⁶⁵²

4. táblázat: Szekszárd r.t. város legnagyobb adófizetőinek listájára 1905-1914 között felkerült nők évenkénti megoszlása, illetve a 68 tag és 17 póttag összegéhez viszonyított arányuk⁶⁵³

	évszám								
	1905	1906	1907	1909	1910	1911	1912	1913	1914
rendes tag	8	5	5	5	5	5	4	5	5
póttag	4	2	-	-	1	5	-	-	-
összesen	12	7	5	5	6	10	4	5	5
nők aránya (%)	14,1	8,2	5,9	5,9	7,1	11,8	4,7	5,9	5,9

Amint a táblázatból is kitűnik, az első, csonka évet követően a virilis nők az 1906-os jegyzékre már jóval kevesebben kerültek fel. A rendes tagok közt meglehetősen stabil képvisellel bíró nők virilis jegyzéken való jelenlétének végleges számát a póttagok közötti előfordulás ingadozása okozta. A 19 virilista nő közül tizenheten özvegyként kerültek fel a listára. A fennmaradó kettő közül Horváth Gáspárné bordélyos esetében nem sikerült megállapítani annak családi állapotát, míg br. Schell Józsefné a törvény szavaival ellentétben, mely kimondta, hogy virilisek “*nagykoru hajadon, özvegy, vagy*

⁶⁴⁹ Így a korábban az Augusz család tulajdonában volt városközponti épületegyüttest a kaszinó 1905-ben vásárolta meg, míg az azzal szemben az 1900-as évek első éveiben épült reprezentatív pénzügyi palota 1911-ben került a Hitelbank tulajdonába. Bodnár 1942:125-126.; Ruzsa 2005:288-289.

⁶⁵⁰ ld. erről Csekő 2003b.

⁶⁵¹ MNL TML, Szvi., kv. jkv. 1905/63.

⁶⁵² Itt kell megjegyeznünk, hogy az 1907. évi képviselőtestületi jegyzőkönyv nem maradt fenn a levéltárban, ezért az 1908. évi virilis jegyzőkönyv adatai nem szerepelnek ebben az összegzésben.

⁶⁵³ MNL TML, Szvi., kv. jkv. 1905-1917.

törvényesen elvált nők” lehetnek, férjezett volt a vizsgált időszakban.⁶⁵⁴ Ha a virilista nők, illetve férjeik társadalmi rétegződésbeli megoszlását szemügyre vesszük, azt láthatjuk, hogy egyaránt találunk köztük a megyei középbirtokos réteghez (Simontsits Béláné Kurtz Emma, Fördös Vilmosné Kurcz Gizella, br. Schell Józsefné gr. Sigray Klára) tartozókat, amiként a városi kismemesség,⁶⁵⁵ illetve a településen vezető szerepet betöltő tradicionális kézműves-iparos polgárság képviselőit, s még a gazdaparaszti-parasztpolgári réteg reprezentánsait is.⁶⁵⁶ Míg az előzőekkel kapcsolatban – a középbirtokos famíliák képviselőin kívül – szinte általánosnak volt mondható, hogy a virilis nők és párjuk egyaránt helyi, szekszárdi családból származtak, addig a kereskedő foglalkozású férfiak és nejeik esetében a migráció sokkal nagyobb szerepe figyelhető meg.⁶⁵⁷

Szerencsére az alispáni iratok közt fennmaradtak a képviselőtestületi megbízások,⁶⁵⁸ s ezek birtokában képet kapunk arról, hogy a virilizmus révén politikai jogokhoz jutott asszonyok, özvegyek éltek-e a virilis tagságuk által biztosított képviselőtestületi tagsággal, illetve bejelentett megbízottjaik név szerint kik voltak. A források alapján rekonstruálható képet az. 5. táblázat mutatja

5. táblázat: A képviselőtestületben tagsággal bíró nők meghatalmazottai 1905-1911 között. (A: a virilista tagság évköre, B: a megbízás évköre)

virilista nő neve	A	meghatalmazott neve	B
Fejős Imréné	1905-1911	Mayer Antal, tanító	1905-1910
Fördös Vilmosné	1905-1911	Bognár Albert, ügyvéd	1906-1911
Br. Schell Józsefné	1905-1911	Boross Zoltán, intéző	1906-1910
Martin Ferencné	1905-1909	dr. Martin József, ügyvéd	1907-1909
Salamon Lipótné	1905-1911	Salamon Jakab, kereskedő	1907
Hangel Ignácné	1911(pt.4)	dr. Örfly Gyula, ügyvéd	1911
Horváth Gáspárné	1911	-	-
Simontsits Béláné	1910	-	-

Az 5. táblázatra tekintve kiderül, hogy virilis tagságára vonatkozó évekhez az esetek nagy részében – az egyetlen Salamon Lipótné Schwarcz Eleonóra kivételével – meghatalmazások is társaulnak. Az adatszerűen megvizsgált 1905-1911 közti időszakban egy-egy év erejéig virilista Simontsits Béláné (1910-ben), illetve Horváth Gáspárné (1911-ben) kapcsán ugyanakkor nem tudjuk,

⁶⁵⁴ Gr. Sigray Klára 1898. szeptember 11-étől annak haláláig, 1930. február 22-ig volt br. Schell József felesége. Gudenus 1988:315-316.

⁶⁵⁵ Azonos társadalmi helyzete volt Rácz Innocenciának és férjének Kelemen Józsefnek is. Mindketten nemesi származásúak, a városi kismemesség képviselői voltak. Babits Mihály anyai nagyanyjának édesapja, Rácz József az 1840-es években a nemesek hadnagya tisztet töltötte be, míg Kelemen József az 1870-es években szolgabíró és törvényszéki bírósági volt. Szilágyi [1989]:169; Tóth Z. [1989]:256, 313.

⁶⁵⁶ A tehetős paraszti réteget Kocza Zsuzsanna, Török Zsuzsanna és Grósz Rozália jelenítette meg a szekszárdi virilista nők között. Ugyanabba a társadalmi mikrokörnyezetbe tartozó férjeikkel, a felekezeti elkülönülésnek megfelelően, az előbbi kettő a református Felsővárosban, míg az utóbbi a katolikus Alsóvárosban lakott. A paraszti társadalom felekezetenkénti városi belüli elkülönülésére ld. Tóth Z. [1989]:317-321; Tóth Z. 1989:50-71.

⁶⁵⁷ Erről részletesebben ld. Csekő 2003b. 210-214.

⁶⁵⁸ A meghatalmazások alispáni hivatalba történt beadására rendszerint az év első napjaiban került sor. MNL TML Alispáni i. 3188/1905, 3336/1906, 732/1907, 910/1908, 156/1909, 666/1910. és 119/1911.

hogy éltek-e a megbízással.⁶⁵⁹ Annak ellenőrzésére, hogy az alispáni hivatalnál bejelentett meghatalmazottak valóban látogatták-e a képviselőtestületi üléseket, az 1906. és 1908. évi képviselőtestületi jegyzőkönyveket vizsgáltuk meg. Ez alapján megállapítható, hogy az 1906-os évben tartott tizenhét közgyűlésen legtöbbször a Fördös Vilmosné képviselőjében eljáró Bognár Albert ügyvéd vett részt (14 alkalommal), míg azt viszonylag rendszeresen – az átlagot meghaladóan – látogatatta br. Schell Józsefné birtokainak intézője, Boross Zoltán (8) is. Nem mondható el ugyanez a Fejős Imrénét képviselő Mayer Antalról, aki csak két közgyűlésen jelent meg. Vélhetően az “újdonság varázsának” csillapulta állhat a mögött, hogy 1908-ban már mérsékeltebb érdeklődést tapasztalunk: Bognár Albert már csak nyolcszor, Mayer Antal ötször, Boross Zoltán kétszer, míg a Martin Ferencné képviselő fia csak egyszer vett részt az az évben tizenöt alkalommal tartott közgyűlések valamelyikén.⁶⁶⁰ E két év tapasztalata alapján talán megkockáztatható a következtetés, hogy a virilis nők közgyűlésen való képviselőjének mennyiségileg mérhető intenzitását erősen befolyásolhatta a megbízottnak a meghatalmazóhoz fűződő viszonya.

V.B. A VIRILISEK SZEREPE ÉS JELENTŐSÉGE SZEKSZÁRD ÉLETÉBEN, ILLETVE AZ R.T. VÁROS MŰKÖDTETÉSÉBEN, FENNTARTÁSÁBAN (1905-1914)

E fejezetben a virilistáknak a város életében betöltött szerepét, jelentőségét a szűkebb értelemben, magára a r.t. városi szervezetre korlátozva vizsgáljuk. A városi virilisták szerepe e szempontból két fő részre osztható: egyiket röviden nevezhetjük *várospolitikai* szerepnek, értve ez alatt a képviselőtestületben, illetve annak bizottságaiban folytatott tevékenységüket, míg a másikat nevezhetjük *fenntartói* szerepvállalásnak.

A *várospolitikai szereppel* kapcsolatban kijelenthető, hogy a virilisták társadalmi állásuk (presztízsiük), képzettségük, tájékozottságuk alapján nagyobb szerepet játszottak a várossal kapcsolatos döntések meghozatalában, mint a választás útján bekerült képviselők, úgy a nagyobb horderejű kérdéseket illetően, mint a napi operatív jellegű tevékenységekre vonatkozóan. Ez annak ellenére volt így, hogy általánosságban elmondható: a választott képviselők gyakrabban jártak a képviselőtestületi ülésekre. Bár időnként feszültté változott a mind társadalmi állásában, mind életvitelében, mentalitásában jelentős mértékben eltérő két csoport, a virilisták és a választott képviselők közti viszony, komolyabb, hosszabban elhúzódó ellentét, mondhatni politikai küzdelem, csak a kisközség egyesületének – gyakorlatilag a Nagyatádi Szabó István-féle függetlenségi kisközségpárt helyi szervének – megalakulását követően került sor. A kisközség ugyanis Szulimán György vezetésével, a nagy többségben földművesekből, gazdákból kikerülő választott képviselőtestületi tagok között jelentős befolyásra tettek szert. A későbbiekben erről még bővebben szólnunk.

⁶⁵⁹ Figyelemre méltó azonban, hogy az 1911-ben a 4. póttag helyére felvett Hangel Ignácné bejelentette megbízottját, ami azt feltételezi, hogy az év elejére üresedések miatt rendes taggá lépett előre. MNL TML, Alispáni i. 119/1911.

⁶⁶⁰ MNL TML, Szvi., 1906. évi illetve 1908. évi képviselőtestületi jegyzőkönyvek.

Természetesen a várospolitikai körül akkor is elő-előkerültek a pártelkötelezettség és szimpátia szerinti eltérések, bár ezek a város ügyei körül nem voltak oly élesek, vagy legalábbis mindennaposak, mint az országos politika korabeli hullámai. Mi sem jelzi ezt érzékletesebben, minthogy Szekszárd pont abban az időszakban birkózott meg a várossá válást megelőző procedúrával – 1904. augusztus végétől 1905. június 17-ig –, amikor az ország a dualizmus korának legnagyobb válságát élte, és a legmagasabbra csaptak a pártpolitikai szenvedélyek. A pártpolitikai irányultságú – tipikusan szabadelvű kontra függetlenségi – ellentétek viszonylagos háttérbeszorulása vélhetően annak is betudható volt, hogy a virilisták közt nagy többségben voltak az 1905/6-ig, illetve 1909-től kormányzó szabadelvű párthoz – később a Nemzeti Munkapárthoz – húzó, vagy legalábbis az iránt lojális testületi tagok. A viszonylagos pártpolitika-mentesség másrésztől köszönhető volt a városi ügyek jellegének, illetve a már fentebb említett ténynek, hogy ezek kapcsán esetenként jelentősebb ellentét húzódtott a virilisták és a jellemzően gazdaparaszti többségű választott tagok közt, mint a virilisták csoportján belül.

Hogy azonban a pártpolitika, illetve az ahhoz kötődő személyi szempontok is komoly súllyal eshettek latba, amit alátámaszt a Hirling Ádám halálával, 1907-ben megüresedő polgármesteri szék körüli küzdelem. A függetlenségi párt színeiben ekkor már több évtizede országgyűlési képviselővel, a város életében régóta jelenetős szerepet vivő városatyával, Boda Vilmossal szemben,⁶⁶¹ igaz nem nagy fölénnyel, a vármegye aljegyzőjét, Szentkirályi Mihályt választotta polgármesternek a városi közgyűlés.⁶⁶² Mindez, és az a tény, hogy erre a függetlenségi párt által dominált kormánykoalíció időszakában került sor, nemcsak a városi virilisták – és azon belül az (egykori) szabadelvű párthoz kötődő többség – súlyáról árulkodik, hanem a vármegye befolyásoló erejéről is.

A *fenntartói szerepvállalás* alatt a virilistáknak a városi költségvetéshez – a községi pótdadón keresztül – történő jelentős mértékű hozzájárulását értjük. Ugyanis a korszakban a települések bevételeinek számottevő részét a községi pótdadó tette ki, melyet a fizetett állami egyenesadó után vetettek ki, értelemszerűen az állami adót fizetők között. Végeredményben a községi pótdadó a bevétel és a kiadás közötti hiány fedezésére szolgált. Mértéke, az adókulcs értelemszerűen mindig a költségvetés összeállításakor derült ki. A községi pótdadó településenként és évenként változó értékét az állami adóhoz viszonyították. Ha pl. a községi pótdadó 38 % volt, az azt jelentette, hogy az adott település lakosainak az állami adó 38 %-át kellett helyi adóként – az állami egyenes adón túl – befizetniük.

Az alább közlésre kerülő 6. táblázatban szereplő adatokból kiderül, hogy a r.t. várossá való válást követően a város a költségvetésének felét, olykor a nagyobbik részét a községi pótdadó kivetéséből fedezte.

⁶⁶¹ Ugyanakkor Boda Vilmos ekkor már nem volt országgyűlési képviselő, hiszen az 1906. évi választáson szoros küzdelemben (pótválasztáson: 1215-1032 arányban) vereséget szenvedett párttársától, Szabó Károly református lelkésztől.

⁶⁶² Részletesebben Kaczián 2005., dr. Szentkirályi Mihály addigi pályafutására ld. Garay Naptár 1909:75.

6. táblázat: Szekszárd város költségvetésének, valamint a községi pótdadó mértékének alakulása 1905-1916 között. (A bevétel és kiadás, valamint az adóösszegek koronában, míg a pótdadó mértéke %-ban értendő.)⁶⁶³

év	költségvetési		egyeses állami adó össz. (K)	pótdadó utána (%)	földadó nélküli adóössz. (K)	pótdadó utána (%)	pótdadó össz. (%)
	bevétel (K)	kiadás (K)					
1906	73148	128436	132561	31,9	n.a.	n.a.	46,1
1907	75133	142280	124113	40	n.a.	n.a.	63,1
1908	n.a.	n.a.	129056	42	n.a.	n.a.	70
1909*	92175	179571	135539	56	n.a.	21	77
1910	94476	180316	143681	52	n.a.	21	73
1911	98557	189626	141314	53	95381	20	73
1912	111275	216978	152001	59	104789	18	77
1913	118077	260431	157629	79	109155	20	99
1914	128312	270199	155572	80	116233	17	97
1915	138149	284496	179340	73	132159	14	87
1916	136593	284975	178799	76,6	130841	10,4	87

*Az 1909. évi költségvetést, a költségvetési év során módosították a táblázatban szereplő adatokra. Eredetileg a főadatok a következők voltak: bevétel 92063 K, kiadás: 175154 K, községi pótdadó: 46 ill. 29, összesen 75 %.

Mivel a városi szervezet fenntartása – de természetesen a kisebb költségigényű községi szervezeté is – a korszakban jelentős mértékben közvetlenül az adófizető lakosságra hárult, nem volt véletlen, hogy a várossá válást előkészítő munkálatok során a figyelem jelentős mértékben a költségvetés főszámainak, ezen keresztül a községi pótdadó mértékének változását kísérte. Szekszárd esetében 1905 tavaszán – belügyminiszeri felszólításra – elkészített próbaköltségvetés a városi szervezet felállítását követő időszakra a községi adó mérsékelt, 37,8 %-ról 41,4 %-ra történő, 3,6 %-os növekedésével számolt.⁶⁶⁴ Ez az előrejelzés, részben a növekvő hitelterhek, részben a városi szervezet nagyobbodó költségigényének következményeként a kezdeti éveket követően tarthatatlanná vált, a községi adó a tervezettnél és remélténél jóval nagyobb mértéket öltött. (ld. 6. táblázat.)

Mivel virilisták a legnagyobb adófizetők közül kerültek ki, azok értelemszerűen súlyozott mértékben részesültek egy-egy település összesített egyenes állami adójából. Szekszárdon a 68 rendes és 17 póttag virilista által fizetett egyenes állami adó összege – melynek kiszámítása során az értelmiségiek kétszeres adóbeszámításától értelemszerűen eltekintettünk – a következőképpen változott (ld. 7. táblázat).⁶⁶⁵

7. táblázat: A városi virilis jegyzékre felkerült legnagyobb adófizetők által fizetett egyenes állami adó összege. (A jogi személyeket nem számoltuk; az adóösszeg koronában értendő)

	év									
	1905	1906	1907	1908	1909	1910	1911	1912	1913	1914

⁶⁶³ A táblázatban álló betűvel szedett adatok forrása: MNL TML, Szvi., kv. jkv. 1905/38, 1906/116, 1908/198, 1909/126-127, 1910/112, 1911/137, 1912/120, 1913/145, 1914/127, 1915/68. sz. határozatok; A dőlt betűkkel szedett adatok közül az 1906. évi költségvetési bevétel, kiadás és egyenes állami adóösszeg adatainak forrása: Tolnamegyei Közlöny 1906. január 4. 2-3.; A további dőlt betűseknek pedig a M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal 1916: 88., 96-97.

⁶⁶⁴ A belügyminisztérium a próbaköltségvetés adatait korrigálta, 9 %-nyi pótdadó-növekedést állapítva meg. A belügyminisztérium 45217/II.b./1905. sz. leirata, MNL TML, Sznki., kv. jzv. 1905/43.; MNL TML, Sznki., r.t. várossá való nyilvánítás i.

⁶⁶⁵ Így az értelmiségiek, valamint az kereskedelmi és iaparkamarai bel- és kültagok esetében a virilis jegyzéken szereplő összegnek csak a felét számítottuk be.

adóösszeg (K)	32021	31406	29599	29327	32354	31927	35882	36700	40872	38528
----------------------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------

Mint látható, a tárgyalt időszakunkban, egy-egy nagyobb ugrás eredményeként, közel 20 %-os növekedés állt be a virilisták által fizetett állami adó összegében. A 6. táblázat adataival összevetve az is látható, hogy a virilisták által fizetett adóösszeg jelentős részét tette ki a város egésze által fizetett egyenes állami adóösszegnek. A virilisták részesedése hozzávetőlegesen 25 % körül váltakozott (pl.: 1911: 25,5; 1913: 25,91; 1914: 24,78 %). A csak néhány évre rendelkezésre álló további adatok segítségével a valósághoz még inkább közelítő adatokat kaphatunk.⁶⁶⁶ Ugyanis az 1908. és 1912. évről fennmaradtak a szekszárdi városi adóhivatal által a legnagyobb városi adófizetőkről készített összesítések, amelyeket – értelemszerűen – az 1909. és 1913. évi virilis jegyzékek összeállítása során használtak fel.⁶⁶⁷

Ezen adókimutatások felhasználásával közelebb kerülhetünk ahhoz, hogy megkapjuk, mekkora részt vállaltak a virilisták a város lakossága által egyenként, tudnillik természetes személyként fizetett egyenes állami adók összegéből. Ennek kiszámításához először a 6. táblázat megfelelő részénél szereplő összegből (1909: 135539 K, 1913: 157629 K) kell levonnunk a jogi személyek (gazdasági szervek, különösen a részvénytársaságok, illetve egyesületek, intézetek, egyházi szervek) által fizetett adó összegét (1908: 27721 K, 1912: 47337 K). Majd az így kapott összeghez (1908: 107818 K, 1912: 110 292 K) viszonyítva kell – a 7. táblázatban szereplő adóösszeggel (1909: 32354 K, 1913: 40872 K) %-ot számolva – a virilisták %-os részesedését megkapnunk.⁶⁶⁸

Előbbiek figyelembe vételével megállapítható, hogy a város kereső népességének (1900: 6029 fő, 1910: 6380 fő) alig 1 százalékát kitevő virilisták a lakosság által fizetett egyenes állami adók kb. egyharmadát (1909: 30 % ; 1913: 37,05 %) fizették. Mint írtuk, a községi pótdadót a fizetett állami adóhoz igazítva, megállapított adókulcs mértékében vetették ki, tehát a városi virilistáknak az állami adókból való részesedése gyakorlatilag megfeleltethető a községi pótdadóból való részesedésükkel.⁶⁶⁹ Ezek után kijelenthető, hogy a tárgyalt korszakban a 85 virilis jelentős mértékben járult hozzá a városi kiadások fedezéséhez, hiszen a tárgyalt években a város lakossága által fizetett községi pótdadó mennyiségéből 35-40 % közötti részesedéssel bírtak.

⁶⁶⁶ Sajnos a korabeli statisztikák nem tartalmazznak olyan adatsorokat, mely a virilisták által fizetett adó részesedését tárgyalták volna.

⁶⁶⁷ Névjegyzéke a Szekszárd r.t. város legtöbb adófizetőinek, MNL TML Alispáni i. 178/1909.; Szekszárd városi Adóhivatal, A legtöbb adót fizetők névjegyzéke, MNL TML Alispáni i. 6070/1913.

⁶⁶⁸ A jogi személyek egyenes állami adóösszegét az adóhivatali összesítésekben szereplő Szekszárdi Takarékpénztár, Tolnamegyei Takaré- és Hitelbank, Szekszárdi Népbank, Közalapítványi uradalom, a Kaszinó illetve a Molnár-féle nyomda Rt. által fizetett adók alapján kaptuk meg. Az így kapott összegek, illetve a mellékletben közreadott, korabeli virilis jegyzékeken szereplő adók értéke és mértéke közti különbség a részvénytársaságok (Rt.-k: Takarékpénztár: 1908: 10148 K, 1912: 19245 K; Hitelbank: 9392 K, 15632 K; Molnár-féle nyomda: 1909:-, 1912: 2877 K) miatt adódott. Ugyanis ezek adóját legnagyobbbrészt a *nyilvános számadásra kötelezett vállalatok adója* tette ki, amely a virilis jegyzék összeállításánál nem került beszámításra. Emlékezzünk vissza: jogi személyek esetében csak a házadó, földadó, és az ezek után kivetett általános jövedelmi pótdadó számított.

⁶⁶⁹ E megfeleltetéssel kapcsolatban két, hatásában azonban egymást részben kioltó szempontot kell figyelembe vennünk: 1., az állami és vármegyei tisztviselők, hivatalnokok és a tanítók a fizetésük után járó adókra vonatkozóan nem fizettek községi pótdadót. E foglalkozáscsoportok virilisták közti csekély részesedése miatt ez az összeg nem volt jelentős, amit a másik szempont amúgy is ellensúlyozott. 2., A városban fizetett állami egyenes adó összegéből levont jogi személyek adóösszege nem teljes, mert csak a legnagyobb adófizetők közt szereplő egyesületek, intézmények adóját volt módunk figyelembe venni.

A leírtak tükrében állítható, hogy a virilisták mind a város irányításában, mind a városi szervezet fenntartásában, amiképp a várospolitikai kebelében megvalósuló városfejlesztés költségeinek viselésében is fontos, meghatározó szerepet játszottak.

V.B.1. A virilisek gazdasági súlya, jelentősége

Láttuk, hogy milyen fontos feladatok hárultak a virilistákra a városi szervezet működtetése szempontjából. Felmerül a kérdés, hogy ezen túl, a gazdasági életben milyen súlyt képeztek, és mennyire tudták elősegíteni a város gazdasági, anyagi fejlődését. Mivel a virilisták, a legnagyobb adófizetők a város gazdasági (vagyon, jövedelmi) elitjének tekinthetők, vizsgálatuk szorosan összefügg a város gazdasági életének, helyzetének elemzésével is. Ebben építünk Kaczián Jánosnak a város gazdasági életét, lehetőségeit, nehézségeit is tárgyaló, áttekintő jellegű tanulmányára.⁶⁷⁰ E feldolgozás további előnye, hogy a korabeli újságokból gyakran idézve, a város gazdasági életére, nehezedő problémákat életközévé teszi.

Az egykori székszárdiaknak aggodalomra volt okuk elég. A város fő „exportcikke”, a bor termelése kapcsán – a filoxeravészéből éppen kilábalva –, ezekben az években az értékesítési nehézségekkel kellett szembenézni. Ennek kezelésében komoly segítségül szolgálhatott volna a borközlár tervezett felállítása, de a városnak nem sikerült az állami beruházásban megvalósuló létesítmény Székszárdra telepítését elérnie. Kétségtelen tény, hogy a várospolitikai egyik fő iránya már akkor is az állami szándéktól, közreműködéstől várta nagyobb beruházások, így gyárpar telepítését, infrastruktúra, közmű fejlesztését.

Az államra utaltság, az állami segítség lehetőségének fürkészése – melynek lelkiületét és annak okait épp a helybeli szociológus, ifj. Leopold Lajos ragadta meg zseniálisan – Székszárdra is jellemző volt.⁶⁷¹ Így a város 1891-ben dohánygyár, 1893-ban selyemgyár, 1909-ben kendergyár, 1910-es évek elején műtrágyagyár Székszárdra telepítését próbálta kieszközölni, de igyekezete nem járt sikerrel.⁶⁷² Volt amikor az ipartelepítő szempontok szóltak más település mellett, volt amikor a megfelelő érdekérvényesítési képesség, összeköttetés hiányában láttak a helyiek a sikertelenség okát.⁶⁷³ Pedig ez utóbbi kapcsán – legalábbis az 1905 körül eső évekre vonatkozóan – nem állíthatjuk, hogy a városnak ne lettek volna képviselői fontos, jelentős befolyással bíró testületek, szervezetek vezetésében.

⁶⁷⁰ Kaczián 2005

⁶⁷¹ A magyarországi gazdasági fejlődés ezen sajátosságát, nevezetesen az államnak a honi kapitalizálásban játszott meghatározó szerepét – mely nemcsak a hasonló ipartelepítésekben megnyilvánuló közvetlen, hanem egyéb, közvetett szerepvállalásból is állt –, és ennek mélyebb érvényű, a honi kapitalizálás, polgárosodás jellegére gyakorolt hatását ifj. Leopold Lajos a *Színlelt kapitalizmus* c. munkájában fogalmazta meg. Újraközölve ld.: ifj. Leopold 1988/2-3., illetve Magyarotárs.tört. 2002:11-29.

⁶⁷² Vendel 1941:185-186.; Ahogy a helyi lap keserűen összegezte: „Történik itt is üdvös kezdeményezés, talán egy kicsit sok is. Kövezetvám, vásártartási jog megszerzése, internátus, vízvezeték, borközlár, fekáltrágyagyár, mozi és színház, stb. csak hogy a megpendítés után egyikük sem tud kiemelkedni az irattár poros aktacsomójából. ott vész el, ott hal meg, ott reked meg.” Tolnavármegye 1913. január 20.

⁶⁷³ Például a selyemgyár Tolnára történő telepítésében a megfelelő víz biztosítása (Holt-Duna) játszott jelentős szerepet. Erre a székszárdi határban fekvő Csörgető nem volt alkalmas. Gaál 1992: 357.

A város virilistái közt is tekintéllyel bíró személyek közül Leicht Lajos a jelentős Országos Magyar Kereskedelmi Egyesület (OMKE) ügyvivő igazgatóságának tagja, Leopold Sándor pedig a Baranya-Tolna megyei izraelita hitközség elnöke volt. Ezen, ekkor már több évtizede viselt tisztségéhez 1905-ben az országos hitközségi szervezetben elfoglalt elnökhelyettesi tisztség is járt. ⁶⁷⁴ Ha ehhez még hozzávesszük, hogy Perczel Dezső személyében 1896-tól – igaz megszakítással – 1905-ig Tolna megyéhez, korábbi vármegyei tisztségei okán pedig magához Szekszárdhoz is kötődő belügyminisztere, majd képviselőházi elnöke volt az országnak, nem panaszkodhatunk a város országos szinten való képviseletéről, habár ez persze össze sem hasonlítható olyan erős – és a legmagasabb kormányzati körökig elérő – lobbierővel rendelkező várossal, mint amilyen például Szombathely volt. ⁶⁷⁵

A gyáripar állami segítséggel történő helyi letelepítésének kudarcában a fentebb jellemzett két szempont mellett egy harmadik, a város szűkös áldozatvállalása is szerepet játszott, amiképp ez a borközraktár idetelepítésének sikertelenségénél is kiderült. ⁶⁷⁶ Pedig a beruházással járó költségek bizonyos részének átvállalása elkerülhetetlen volt. ⁶⁷⁷ Így a dualizmus egész ideje alatt csak egy iparjellegű állami alapítás történt: a selyemtenyészési felügyelőség, illetve selyempete-vizsgáló állomás 1880-ban történő Szekszárdra telepítése, amelyet 1903-ban a kétemeletes peteraktár felépítése követett. Ezek Szekszárdra kerülése, amiképp a korabeli selyemtenyészés felvirágoztatása egyértelműen Bezerédj Pál személyéhez, tevékenységéhez kötődött. ⁶⁷⁸

Miután láttuk, hogy a virilistáknak, mint a várospolitikai meghatározó alakítóknak, nem sikerült nagyobb ipari (kereskedelmi) jellegű állami alapítások városba telepítésével a város gazdasági életén érdemben lendíteni, felvetődik a kérdés, mennyire sikerült ez a várospolitikától függetlenül. Válaszunk az, hogy a város gazdasági életében érdemi, léptékváltó – tehát szerkezetváltással is járó – fejlődés generálására a virilisták, mint a legvagyonosabb réteg, sem voltak képesek. Erre nemcsak a szükséges gazdasági erő hiánya miatt, hanem összetételüknél fogva sem voltak alkalmasak. A szekszárdi virilisták – amiképp a középrétegek – jelentős része ugyanis az értelmiségből, hivatali rétegből került ki, ami egyúttal a gazdasági szempontból produktív (ipar, kereskedelem) rétegek gyengeségére is utal. Természetesen a hivatalnoki, tisztviselői létből eredendő mentalitás sem a vállalkozói szellemnek kedvezett. ⁶⁷⁹ Utóbbival kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy a megtakarításoknak nem az iparba, hanem ingatlanba, jellemzően szőlőbe történő befektetése nemcsak e rétegektől, hanem az iparosoktól, illetve egynémely vállalkozótól sem volt szokatlan. ⁶⁸⁰

⁶⁷⁴ Tolnavármegye 1905. április 2. 2., május 21. 3.

⁶⁷⁵ Erre vonatkozóan ld. Melega 2012:49-65.

⁶⁷⁶ De a Szekszárdnál nagyobb gazdasági és anyagi erővel rendelkező Nagykanizsa is hasonló okok miatt esett el az 1900-as évek elején a dohánygyár, illetve a lenbevitő- és kikészítő telep odatelepítésétől. Barbarits 1929:129-130. vö.: Kaczián 2005.

⁶⁷⁷ Míg pl. Szombathely városa a gyapotszövőgyár helyi telepítéséhez 120 000 korona értékben (telek, anyagszolgáltatás) járult hozzá, addig a korabeli győri városvezetés átgondolt intézkedéssorozattal próbálta további gyáripar megtelepedését elősegíteni. Tokaji 1997: 218., Tóth L. 1995:204-206.

⁶⁷⁸ Vendel 1941:180-181.; Für-Pintér 1987:215-219.

⁶⁷⁹ Hozzá kell tennünk, hogy az értelmiség másik része, a szabadfoglalkozásúak, különösen az ügyvédi pályán tevékenykedők számára nem lehetett feltétlenül idegen a vállalkozói szellem.

⁶⁸⁰ Hogy ez nem szekszárdi jelenség volt, arra bizonyíték, hogy a jóval nagyobb Pécs esetében is megfigyelhető ez. Gyáni 1995:13-15.

Azonban vállalkozói mentalitású személyekre, virilistákra is tudunk szép számmal példát mondani. Igaz, a tárgyalt korszakunknál korábban, jellemzően az 1880-90-es években fejtette ki tevékenységét, de feltétlenül megemlítendő Ettl József, aki a csörgetői fürdő kialakítása és működtetése mellett téglavetőt üzemeltetett, és pl. 1899-ben a villanyvilágítás Szekszárdon történő kiépítésére és üzemeltetésre igyekezett koncessziót nyerni.⁶⁸¹ De ide sorolhatjuk Bérdi Józsefet, aki vendéglő és szálloda üzemeltetése mellett bérkocsikat is működtetett, vagy például a szintén bérkocsikkal foglalkozó Grünfeld Miksa és Fischhoff Károly kereskedőket, akik nevéhez a város első filmszínházának, a Világ Mozgó Filmszínház impozáns Garay téri épületének megépítése fűződik. Utóbbiak mindezt a várossal szembemelve is meg tudták valósítani.⁶⁸²

A tárgyalt korszakunkban nagyobb üzem a selyemgyár mellett csak kettő volt: az 1909-től részvénytársaságként működő Molnár Mór-féle Nyomda, illetve Schmideg Mór téglagyára. (Molnár Mór és Schmideg Mór egyaránt virilista volt.) Utóbbi egyes adatok szerint ötven főt alkalmazott.⁶⁸³ Ipari üzemek közül megemlíthető még – és tulajdonosaik szintén virilisták – Leopold Mihály, Wolf Arnold, illetve Wéber Kálmán pálinka- és szeszfőzdéi, valamint a Fekete-testvérek, Ferenc és István hengermalma és Fekete Mihály gőzmalma.⁶⁸⁴

Az I. világháború kitörésekor Szekszárdon a nyomdán kívül még két Rt. működött: a Szekszárdi Takarékpénztár, illetve a Tolnamegyei takaré- és Hitelbank. Sajnos a szekszárdi bankok sokáig nem tudták azt a szerepet betölteni, amit más településeken a bankok az iparvállalatok és egyéb részvénytársaságok alapításában játszottak. Így például míg Nagykanizsán – a helyi sajtónak a bankok ezirányú aktivitásával kapcsolatos elégedetlenkedése ellenére – 1908-ig a Kardos Sándor-féle kefégyár, a játékgár, a Pátria pótkávégyár és a tárházak (gabonaraktárak) jöttek létre bankok közreműködésével, vagy váltak Rt.-vé, Szekszárdon a már említett Molnár-féle Nyomda Rt. 1908/9.évi alapítása volt erre az első példa.⁶⁸⁵ Molnár és a Báter nyomda egyesüléséhez a Hitelbank 180 000 korona részvénytőkével járult hozzá.⁶⁸⁶ A Leopold Sándortól ekkor fokozatosan unokaöccse, dr. Leopold Kornél vezetése alá kerülő bank ezt követően a Szekszárdi Mezőgazdasági Rt. (1917.) és a Dunántúli Egyesített Hengermalmok és Ipari Rt. (1918.) alakításában működött közre.⁶⁸⁷ Időben közel eső kereskedelmi célú, banki cégalapítás volt még Leicht Lajos vezérigazgatóságával a Szekszárdi Borértékesítő Rt. (1918.), valamint a Szekszárdi Áruforgalmi és Terményértékesítő Rt. (1921.). Előbbi a Szekszárdi Takarékpénztár, utóbbi a Nemzeti Hitelintézet alapítása.⁶⁸⁸

⁶⁸¹ Ettl fürdőjére vonatkozóan ld. Csekő 2004: 358-367.

⁶⁸² Részletesen ld. Csekő 1999b.; Egyesülettől részben szokatlanul, de vállalkozói szempontok érvényesültek a Kaszinó 1905. évi beruházásában, amikor az, az újonnan vásárolt Augusz-ház udvarán építette fel a városkép sokáig elengedhetetlen részét képező bazársort. Bodnár 1942: 129-132.

⁶⁸³ Vö. Thirring 1912: 309.

⁶⁸⁴ A Fekete-testvérek malma az 1920. évi iparstatisztika szerint 20 főnél többet foglalkoztatott. Szilágyi 1996: 36-37.

⁶⁸⁵ Zalai Közlöny 1908. december 21. 5. Hogy Szekszárd nem volt végletesen lemaradva, azt jelzi, hogy Veszprémben erre csak három évvel később, a kötő- és szövőgyár kapcsán került sor. V. Fodor 1997: 174.

⁶⁸⁶ Tóth Z. [1989]:300.

⁶⁸⁷ A Leopold vezette bank alapította 1917-ben a Máza-szászvári Hengermalom és Téglagyár Rt.-t is. Nagy 1922.

⁶⁸⁸ uo. 228., 755.

Ha a szekszárdi virilisek összetételét, gazdasági erejét négy, Szekszárdhoz megközelítőleg hasonló nagyságú Dél- és Nyugat-Dunántúlon fekvő várossal, nevezetesen Kaposvárral, Szombathellyel, Zalaegerszeggel, illetve Nagykanizsával hasonlítjuk össze, a következőket mondhatjuk:

Az összetétel vonatkozásában: A szekszárdihoz nagyon hasonló Kaposvár, Szombathely és Zalaegerszeg esetében a virilisek foglalkozás-csoportok szerinti összetétele. Az értelmiségi foglalkozásúak – köztük is az ügyvédek – mindhárom helyen meghatározó pozícióval rendelkeztek, őket a kereskedők követték. Mi több, az értelmiségiek számbeli fölénye Zalaegerszeg esetében feltűnő mértéket öltött. E három városban – Szekszárdhoz hasonlóan – az ipar mérsékelt, de azért még valós reprezentációjával szemben a mezőgazdaság (birtokosok, földművesek, földbérlok) csak egy-két fővel képviseltette magát a virilisták közt. Azonban Szombathely és Kaposvár esetében – Szekszárd mellett Zalaegerszeggel is ellentétben – sokan háztulajdonosként kerültek be a virilisek közé.⁶⁸⁹

Jelentősen eltért Nagykanizsa viriliseinek foglalkozás szerinti összetétele, amit egyrészt az előbb említett városokhoz hasonló közigazgatási központi szerep (ui. nem volt megyeszékhely) hiányának, másrészt kedvező kereskedelmi helyzetének, és részben ennek eredményeként létrejött fejlett gazdasági életének – jelentős gyáriparának – tudunk be. Ez tükröződik a kereskedelem képviselőinek értelmiségekkel szembeni fölényében, az ipar, és ezen belül a gyárosok jelentős számában.⁶⁹⁰

A gazdasági erő vonatkozásában: E tekintetben már csak Zalaegerszeg rokonítható Szekszárdhoz, ugyanis Kaposvár, Nagykanizsa és Szombathely virilis elitje jóval erősebb vagyoni, jövedelmi pozícióval bírt. Mi sem jelzi ezt jobban, mint az, hogy amíg Szekszárd esetében 1908-ban – az alapítványi uradalomtól eltekintve – csak egy olyan virilista volt (Szeremlei Lajos nyug. törvényszéki bír., 1521 K), aki 1400 koronánál több adóösszeggel került fel a jegyzékre, addig Kaposváron 14, Nagykanizsán 32, Szombathelyen pedig 35 illet találunk.⁶⁹¹ Hatalmas különbségek! Bár Zalaegerszeg esetében is hat virilista összege volt 1400 K-nál több, azonban ezek közül három bank, kettő pedig egyházi személy (Dr. István Miklós megyés püspök, Légáth Kálmán apát-plébános) volt.⁶⁹² Az utánuk következők által fizetett adók nagysága a szekszárdi virilistákéhoz hasonlóan alakult, sőt a virilisták derékhadát alkotó 400-800 K közötti adófizetők Szekszárd

⁶⁸⁹ A virilisták összetétele e négy városban 1908-ban a következő volt: Szombathely (47 virilista tag): értelmiség és szabad foglalkozásúak (ért.): 15, kereskedelem és közl. (ker.): 9, ipar: 2, háztulajdonosok, magánzók (háztul.): 11, mezőgazdaság (mg.): 3, jogi személy (j.sz.): 7; Kaposvár (56 tag): ért.: 24, ker. 9, ipar: 6, háztul.: 8, mg.: 5, j.sz.: 4; Zalaegerszeg (33 tag): ért.: 17, ker.: 10, ipar: 2, háztul.: -, mg.: -, j.sz.: 4; Nagykanizsa (89 tag): ért.: 18, ker.: 22, ipar: 11, háztul.: 15, mg.: 12, j.sz.: 11 fő. Thirring 1912: 666-667.

⁶⁹⁰ Így pl. 1907-ben a nagykanizsai virilisek élén Guttman Vilmos, a sörgyár alapítója, illetve Weiser József, a gépgyár tulajdonosa találhatók.

⁶⁹¹ Thirring 1912: 670.

⁶⁹² Az 1908. évi zalaegerszegi virilis jegyzéken a Zalaegerszegi Takarékpénztár Rt., a Központi Takarékpénztár, illetve a Zalavármegyei Takarékpénztár neve mellett feltüntetett adóösszegekbe (9822 K, 5125 K és 3125 K) vélhetően ezen bankok valamennyi egyenes állami adóját beszámították, annak ellenére, hogy virilis jegyzék összeállításakor a jogi személyek esetében csak a ház- és a földadó, illetve az ezek után járó általános jövedelmi pótdadó vehető figyelembe. Így pl. a Tolnamegyei Takaré- és Hitelbank, a másik két szekszárdi pénzintézet székházánál is jóval nagyobb, 1911-ben megvásárolt kétszintes banképülete után se fizetett 700-800 koronánál több házadót.

esetében már jóval többen voltak: negyvenen, míg Zalaegerszegen huszonketten.⁶⁹³ A fizetett adó nagysága szerinti rétegződés alapján a Dunántúl városai közül még Veszprém és Kőszeg rokonítható Szekszárddal, hozzá téve, hogy míg Veszprém virilistái a szekszárdiakhoz képest egy árnyalattal magasabb adót fizettek, addig a kőszegiek hajszállal kevesebbet.⁶⁹⁴

Mivel Szekszárd virilistáival hozzávetőlegesen azonos gazdasági erőt képviselő virilis elitek a Szekszárd nagyságú, vagy valamivel kisebb városokban éltek (Veszprém: 14792 fő, Zalaegerszeg: 10844, Kőszeg: 8423), míg a jóval nagyobb gazdasági (vagyon, jövedelmi) potenciával rendelkezők pedig a népesebb Szombathelyen (30947 fő), Kaposváron (24124) és Nagykanizsán (26524), azt gondolhatnánk, hogy ez népességszám függvénye.⁶⁹⁵ Természetesen azé is, de ennél azért többről van szó. Egyrészt, mint láttuk, a népességszám-különbségnek betudható mértéknél erőteljesebb az utóbbi városok virilis elitjének gazdasági fölénye, másrészt Kaposvár és Szombathely Szekszárdnál egyaránt kisebb lélekszámú város volt még a dualizmus korának kezdetén (1869-ben 6649, illetve 9666, miközben Szekszárd 11069 fő).

V.B.2. A városfejlődés, valamint a városi elit és középrétegek erősödésének elsődleges záloga: a megyeszékhelyi funkció

A település története alapján kijelenthető, hogy a 18. század folyamán gyorsan növekvő várost a 19. század derekától fokozatosan bekövetkező gazdasági, társadalmi változások kedvezőtlenül érintették. Szekszárd, városfejlődést korábban ösztönző adottságai a kibontakozó kapitalizmus idején inkább hátránnyá váltak.⁶⁹⁶ Köszönhetően azonban a szakszerű államigazgatás ezzel egyidőben történt erőteljes kiépülésének, a város 1779-től meglévő megyeszékhely státusza elsőszámú városfejlesztő tényezővé lépett elő. Ezzel kapcsolatosan az is kijelenthető, hogy a városi elit és középrétegek gyarapodása, gazdasági erejének növekedése más városokhoz képest szorosabban kötődött a megyeszékhelyi funkcióhoz.

Természetesen a megyeközponti funkció már az 1850-es évek előtt – a polgári állam neoabszolutizmus korában megindult kiépültét megelőzően –, a vármegye életében betöltött szerepénél fogva is pozitív hatással volt a városra. Ennek figyelembevételével a megyeközponti funkció városfejlődést, egyúttal a városi elit, középrétegek erősödését, gyarapodását ösztönző hatásai a következőképpen foglalhatók össze:

A vármegyei székhely funkciójából következők:

⁶⁹³ 1908. évi zalaegerszegi virilis jegyzék megtalálható: MNL ZML, Közgy. jkv. 3964/Kig. 1907.; Ezúton köszönjük meg Foki Ibolya, Paksy Zoltán és Récsei Balázs levéltáros kollégáknak, hogy a nagykanizsai, zalaegerszegi és kaposvári virilis jegyzéket felkutatták, és rendelkezésünkre bocsátották.

⁶⁹⁴ Id. Thirring 1912: 670.

⁶⁹⁵ Ezek 1910. évi adatok.

⁶⁹⁶ A város visszafogott fejlődésének magyarázataként négy lehetséges tényezőt fogalmazott meg a következő tanulmányunk: 1., a város természet- és gazdaságföldrajzi adottságai, 2., a város közlekedésföldrajzi fekvése, 3., a megye településhálózata, 4., Szekszárd országos városhálózatban elfoglalt sajátságos helyzete, ennek megfelelő társadalmi szerkezete. Ezek egyúttal magyarázatul szolgálhatnak Szekszárdnak Szombathelytől, Kapostvártól jelentősen elmaradó fejlődési ütemére, szekszárdi virilista elitnek ezen városoktól elmaradó gazdasági (vagyon, jövedelmi) erejére. Csekő 2005b:116-121.

- Megyeszékhelyi funkciójánál fogva a *vármegyei élet* adminisztrációs és társadalmi értelemben vett központjává vált a város. (Gazdaságilag – mint láttuk – nem igazán.) A közigazgatási központi funkcióból következett például a kórház alapítása, dualizmus korában történt fejlesztése, részben a gimnázium építése (1897). A város megyeszékhelyi mivoltának köszönhetően a vármegye *társadalmi* életének (megyebeli arisztokrácia, középbirtokosság) központja is volt, és e rétegek, ha nem is feltétlenül városlakóként, de tevékenységükkel emelték a város fejlettségi szintjét, rangját. Példaként említhető Bezerédj Pál, illetve gr. Apponyi Sándor, előbbinek a város a „selyemgyárat”, utóbbinak pedig a múzeum alapítását köszönheti.

- A vármegyei hivatal viselők jelentős része nem csak hivatali idejéig lakott a városban, hanem véglegesen is letelepült, és szerves részévé vált a város társadalmának. Korábbi évtizedekből kiemelhető személyiség volt Sass István tiszti orvos és Fördös Vilmos tiszti ügyész, akinek özvegye a tárgyalt korszakban végig virilista volt. A vármegyei tisztviselők közül 1905-1914 közt a városi virilis listára felkerült Simontsits Elemér alispán, dr. Éry Márton és Fördös Mihály aljegyzők, Tóth Ödön tiszti ügyész, Hajpál Sándor, Péchy János árvaszéki ülnökök, Molnár József mezőgazdasági előadó, dr. Hangel Ignác tiszti főorvos, dr. Dragits Imre és dr. Kramolin Gyula járási orvosok.

- A vármegyei igazgatás székhelyeként a közvetlen gazdasági felhajtóerőnek különösen az 1870-es évek előtt volt igen jelentős szerepe a város életében. A vármegyei szervezet ellátása, kiszolgálása, és a korabeli vármegyei beruházások – jelentősége szerint elsődlegesen az utépítés – leginkább a város kereskedelme szempontjából bírt pozitív hatással. Egyrészt számában erősödött meg a helyi kereskedőréteg – jelentős részben a betelepülő zsidóságnak köszönhetően –, másrészt a vármegyei szükségletek kielégítésére szakosodva, a legversenyképesebb zsidó kereskedők, „vállalkozók” (Pirnitzer József, Leicht Farkas, Leopold Károly és Sándor, Krón Salamon) alapozták meg ekkor maguk és családjuk jövőjét.⁶⁹⁷ Gyermekük a tárgyalt korszakban is kiemelkedő szerepet játszottak a város életében. Leicht Lajos, Dr. Leopold Kornél – a városi virilisták közt nem szereplő – ifj. Leopold Lajos, valamint a Pirnitzer-fivérek a városi elit legtehetősebb tagjai közé számítottak (vö. Függelék).⁶⁹⁸

Az állam- és szakigazgatási központ funkciójából következők:

- A kiegyezést követően az önálló magyar állam szakigazgatásának folyamatos kiépülése az állami tisztviselői réteg növekvő helyi, szekszárdi létszámában is megmutatkozott: míg a korabeli címtár 1863-ban csak 10, addig 1875-ben 48, 1906-ban, tehát a várossá válással egy időben, pedig már 106

⁶⁹⁷ Az 1850-70-es években Krón a posztóról, vászonról, Leicht a tűzifáról, petróleumról és gyertyáról, papírról, Pirnitzer rőfösáruról, divatáruról, míg Berger Simon pedig a személyzet ruházatáról gondoskodott, szállította azt. Pirnitzer József és Leicht Farkas ezen felül még – a nem kevés bevétellel járó – vármegyei börtönök, fogdák élelmezésében is fontos szerepet játszott. Ezen években a Leopoldok a vármegyei utépítések körül, illetve adóbérlőként tevékenykedtek. Szilágyi 1969:295-298., ill. Csekő 2002:153.

⁶⁹⁸ Ifj. Leopold Lajos vélhetően azért maradt le a korabeli városi virilis listákról, mert az általa bérelt ózsákpusztai uradalom területének túlnyomó része a szomszédos Ócsény határában feküdt, ekképp a városi virilis jegyzék összeállításakor nem jött számításba.

tisztviselő nevét tünteti fel. (Ezen felül volt még a segéd- és szolgaszemélyzet.)⁶⁹⁹ Ha az utóbbi évre vonatkozóan részletében nézzük az állami tisztviselőket, a következőket mondhatjuk: legtöbben a jogszolgáltatásban (megyei törvényszék 28, ügyészség 5, járásbíró 6, közjegyző: 1 fő) és a pénzügyigazgatásban (pénzügyigazgatóság 33, adóhivatal 10, pénzügyőrség: 2 fő) tevékenykedtek, mellettük a postahivatal 12, az államépítészeti hivatal 5 főt foglalkoztatott.⁷⁰⁰ Ha a fentiekhez hozzászámoljuk még az országos hatáskörű selyemfelügyelőség kb. 30 tisztviselőjét, és ezt vetjük össze a vármegyei és főszolgabírói hivatal, valamint a r.t. város – szintén 1905/6. évi – tisztviselői létszámával (35, illetve 15 fő), érzékelhetővé válik, hogy az állami tisztviselők mily jelentős részét tették ki a helyi hivatalnoki, értelmiségi rétegnek.⁷⁰¹ Ugyan az állami tisztviselők a vármegyei tisztviselőkkel szemben a város 1905-14 közötti virilistái közt csak elvétve (Ágoston István törvényszéki bírósági írást, Kiss Károly járásbíró, Bodnár István és Schneider János pénzügyigazgatási tisztviselők) fordultak elő, nagyrésztük, mind jövedelmi helyzetüket, mind életvitelüket, mentalitásukat illetően a középrétegek közé sorolható. Számuknál fogva igen komoly felhajtóerővel bírtak úgy a város kereskedelmi életére, ingatlanpiacára, mint a város kulturális életére, műveltségi szintjére vonatkozóan. Melyek ezek?

1., Mivel az állami tisztviselők jelentős része kinevezés révén került a városba, ez jelentős élénkítő hatással volt az ingatlanpiacra. Lakást, házat itteni munkájuk kezdetén ritkán vettek, azonban az állam által juttatott, nem csekély lakbértámogatásnak köszönhetően állásuknak kijáró lakás bérletére volt lehetőségük, ami a helyi magánépítkezésekre is ösztönzőleg hatott. Egyrészt saját házak, lakások építése által, amiképpen ez szervezett keretek közt 1905-ben kezdődött el a városban a tisztviselőtelep építésével (pl. Schneider János, dr. Éry Márton). Másrészt bérletként, ami nem kevés bevételhez juttatta a helyi háztulajdonosokat. A város virilistái közt nem is volt ritka az olyan személy, akinek három háza is volt (pl. 1903-ban Fördös Vilmos és Vilmosné, Salamon Lipótné).⁷⁰²

2., A hivatalok és a hivatalnokréteg által támasztott kereslet természetesen a helyi kereskedelemre is igen élénkitően hatott. A különböző hivatalok működésének illetve beruházásainak helyi kereskedelmet, részben (kis)ipart (pl. nyomdaipar) erősítő hatása mellett a hivatali réteg a magánéletben is jelentős fogyasztási kapacitással bírt. Alkalmazotti élethelyzetükből és urbánusabb életmódjukból következő igényeik jelentős szerepet játszottak a kereskedők profiljának alakításában, más Tolna megyei nagyközségekhez képest nagyobb súlyt biztosítva a késztermék-kereskedelemnek. A város központjában (Garay tér és a Széchenyi utca) ennek megfelelő kereskedések, boltok, üzletek voltak találhatóak: a Pirmitzer-áruház, Salamon-testvérek fűszer-és csemegekereskedése, Fischhoff Károly kereskedése, Seiner Lipót divatüzlete, Pick Béla női- és

⁶⁹⁹ Tiszticímár 1863: 252., 283.; Tiszticímár 1875: 79., 121., 162., 231., 251., 278., 339.; Tiszticímár 1906: 130., 207., 224-225., 294., 301., 308., 323., 417., 426., 449.

⁷⁰⁰ Továbbá volt még 1 tanfelügyelő, erdőgondnokságon 1, illetve az állatorvosi szolgálatnál 2 (orvos) tisztviselő. A tiszticímárban nem szerepelt, de további 1-2 tisztviselő dolgozott pl. a mértékhatárnál.

⁷⁰¹ Tiszticímár 1906: 121-122. A város hivatalnoki létszáma még az átalakulást követő átmeneti állapotot tükrözi.

⁷⁰² A virilista nők háztulajdonlására ld. Csekő 2003b: 217-220. A foglalkozás megnevezésénél inkább csak a hölgyeknél fordult elő a háztulajdonos megnevezés, de ennél jóval többek jövedelmében játszott jelentős szerepet a lakbérékből befolyó összeg. Ami pl. időnként Babits Mihály nagynője, Kelemen Józsefné (1911-ben virilista) életében is nélkülözhetetlen volt. Jellemző, hogy a költő szülőházából nem egy, hanem egyszerre két 3 szobás lakást – egy emeletit és egy udvarit – is módjában volt kiadni. Tóttós 1997: 274-275.

férfiruhaüzlete vagy Révész Jenő Párisi Nagy Áruháza, kávéházak és cukrászdák. A felsorolt üzletek tulajdonosai közül megint sokan városi virilisták. A virilisek közé nagy számban kerültek késztermék-kereskedelemmel foglalkozó üzlettulajdonosok, kiskereskedők illetve vendéglátósok. Ettől eltérő profilú virilis kereskedők közül megemlíthető Fülöp Lajos gabonakereskedő, Fleischer Ödön, Hecht Jakab, Leicht Lajos Reich Ármin fakereskedők, Wolf Henrik, Leopold Mihály és Reichl Sándor borkereskedők.

3., A közszolgálatban foglalkoztatottaknak – és azon belül is különösen a több helyütt megfordult állami tisztviselőknek és tanároknak – kitüntetett szerepe volt úgy a helyi kulturális élet emelésében, amiképp a polgárosodási minták, urbánus életmód, mentalitás közvetítésében. Akárcsak Zalaegerszegen, ez Szekszárdon is jelentős súllyal eset latba a település várossá alakulását megelőző fejlődésben, előkészületekben.⁷⁰³

Az adminisztrációs központi jellegnek volt köszönhető a szabadfoglalkozású értelmiségiek – különösen az ügyvédek – városba tömörülése, megyebeli nagyközségekhez, egykori mezővárosokhoz viszonyított nagyobb száma.⁷⁰⁴ A város virilistáinak meghatározó csoportját képező (15-17 virilis) ügyvédek száma a tárgyalt korszakban 24 körül mozgott.

Hogy a fentebb leírtaknak a város korabeli vagyoni, jövedelmi elitjének erősödésére, rétegződésére gyakorolt hatását kellőképp szemléltessük, szeretnénk visszautalni a II.C fejezetre, ahol a szekszárdi virilisek élmezőnyét a megye három legjelentősebb településével (Bonyhád, Dunaföldvár, Paks) vetettük egybe, s amíg az a dualizmus időszakára vonatkozóan a megyeszékhelynek a megyei virilisek közti előretöréséről tanuskodott, addig azzal szemben a másik három település esetében a virilisek számának csökkenését konstatálhattuk.⁷⁰⁵

Szekszárdot a közeli Tolnával is összevetve, elmondható, hogy bár Tolna foglalkozásszerkezete bizonyos szempontból – Bonyháddal egyetemben – inkább volt városias jellegű, mint Szekszárdé, a számában is erősödő elit, amiképp a városias belváros kiépülése, a megyeszékhelyre volt jellemző.

V.C. A VIRILISEK ÉS A DÖNTŐ RÉSZBEN A MEZŐGAZDASÁGI, PARASZTI NÉPESSÉGBŐL KIKERÜLŐ VÁLASZTOTTAK ELMÉLYÜLŐ ELLENTÉTE. AZ 1913. ÉVI VÁROS-VISSZAFEJLESZTŐ MOZGALOM

Mint az előző fejezetből kiderült, a megyeközponti, közigazgatási funkcióból eredő felhajtóerő nagyon fontos szerepet játszott a város fejlődésében, műveltségi, kulturális szintjének emelésében, amiképp a település képének – igaz csak a belvárosi részekre korlátozódó – városiassá válásában. A dinamikus gazdasági

⁷⁰³ vö. Foki 2006.

⁷⁰⁴ A megyében a második legtöbb ügyvéd Dunaföldváron volt: kilenc. Tiszticímtár 1906: 441.

⁷⁰⁵ Míg Szekszárdon 1900-ban 583 volt a köz- és szabadfoglalkozásúak száma, Pakson, Dunaföldváron és Bonyhádon 218, 174 és 154 fő.

fejlődés elmaradása miatt a megyeközponti helyzetnek, a közigazgatási központi funkciónak volt kitüntetett szerepe a város tradicionális mezővárosi (földműves, kézműiparos) társadalmától mind társadalmi állását és foglalkozását, mind élethelyzetét, életvitelét, mentalitását illetően eltérő elit, középrétegek létrejöttében. Ennek következménye – mint láttuk – a vagyoni, jövedelmi (virilista) elit belső rétegződésében is tetten érhető, egyrészt a hivatalnokok és szabadfoglalkozású értelmiségiek, másrészt a kereskedők magas reprezentációjában. Természetesen ez a megállapítás a szélesebben vett középrétegre is érvényes volt.

Az értelmiségi, hivatalnok rétegeknek Szekszárdon tapasztalt, más városokhoz viszonyított nagyobb súlya érhető tetten abban, hogy a korabeli szóhasználat a város elitjére gyakran az „intelligencia” kifejezést használta. Az elitre és középrétegekre használt másik gyakori egykorú kifejezés, a „kabátosok”, pedig jelzi azt a szociokulturális, életvitelbeli – Tóth Zoltán által rendinek is minősített⁷⁰⁶ – törésvonalat, mely jelentős mértékben a vagyoni, jövedelmi határvonalakkal esett egybe. Szekszárd társadalma ebben mind a dunántúli, mind az alföldi városok társadalmától különbözött. Ugyanis a dunántúli, amiképp az alföldi városok esetében is, az elit és a középrétegek, illetve a számukban jelentősebb alsóközép, alsó társadalmi rétegek hasonló gazdasági ágazatból, foglalkozáscsoportból kerültek ki. Ez az urbanizáltabb városok esetében a (gyár)ipar, kereskedelem volt, az alföldi városokban pedig a mezőgazdaság.

Ehhez képest Szekszárdon a hivatalnok, értelmiségi és tehetős kereskedő rétegekből, illetve a helyi kézműipar szintjét meghaladni képes iparosok szűk csoportjából álló elittel és középrétegekkel (nevezzük városi blokknak) szemben az alsóközép, és szegényebb rétegek döntő többsége az agrárnépességből, és ahhoz kötődő kézműiparosokból (mezővárosi blokk) állt.⁷⁰⁷ Így az alföldi nagy mezővárosokhoz hasonló gazdagságú gazdagparaszti réteget – bár az agrárnépesség a város lakosságának felét adta – Szekszárdon nem találhatunk.⁷⁰⁸ Míg az alföldi városokban jelentős, sokszor meghatározó számú parasztvirilista volt, Szekszárdra ez nem volt jellemző.⁷⁰⁹ Viszont a választók közti meghatározó részarányukkal élve, elsőprő többségben kerültek választás útján Szekszárdon földművesek a képviselőtestületi tagok közé (1905: 46, 1908: 50 fő).⁷¹⁰ A földművesek mellett számottevő számban választottak meg még iparosokat (1905:14, 1908: 9 fő), amivel szemben az értelmiségiek feltűnő kisszámú megválasztása állt (1905: 4, 1908: 6 fő).⁷¹¹

⁷⁰⁶ Tóth Z. 1982:178.

⁷⁰⁷ Az ipar gyengesége következtében az urbánus jellegű alsóközéprétegek (pl. szakmunkások) ill. peremrétegek súlya nem volt számottevő. A mezővárosi blokk körülhatárolására, társadalmi rétegződésük sajátosságaira ld. Tóth Zoltán szociológiai mélységű monográfiáját. Tóth Z. 1989.

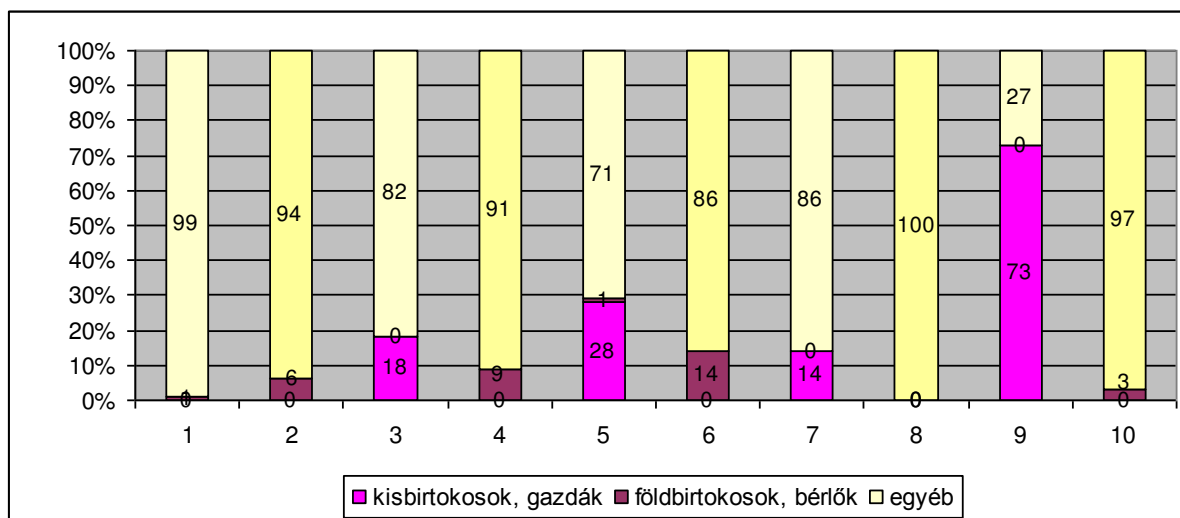
⁷⁰⁸ Ez a város birtokszerkezetéből adódott. Az átlag birtoknagyság még a Tolna megyei átlagtól is jelentősen elmaradt.

⁷⁰⁹ Például a törvényhatóságú jogú város Hódmezővásárhelyen a dualizmus korának nagy részében a földbirtokosok – jelentős arányában paraszti birtokosok – adták a virilisek többségét. Gyáni 1977:627-631.

⁷¹⁰ Ezt nagy részben az is elősegítette, hogy a községi (r.t. városi) választójog a képviselőválasztásoknál és a megyebizottsági választásoknál jóval szélesebben – gyakorlatilag minden adófizető férfira, vagyonnal rendelkező egyedülálló nőre is kiterjesztve – vont meg a választásra jogosultak körét. Így Szekszárdon 1905 körül a képviselőválasztóknál kb. háromszor többen, 2500-2600 adhatták le szavazatukat a helyi választás során. MNL TML, Szki., kv. jkv. 1905/62.

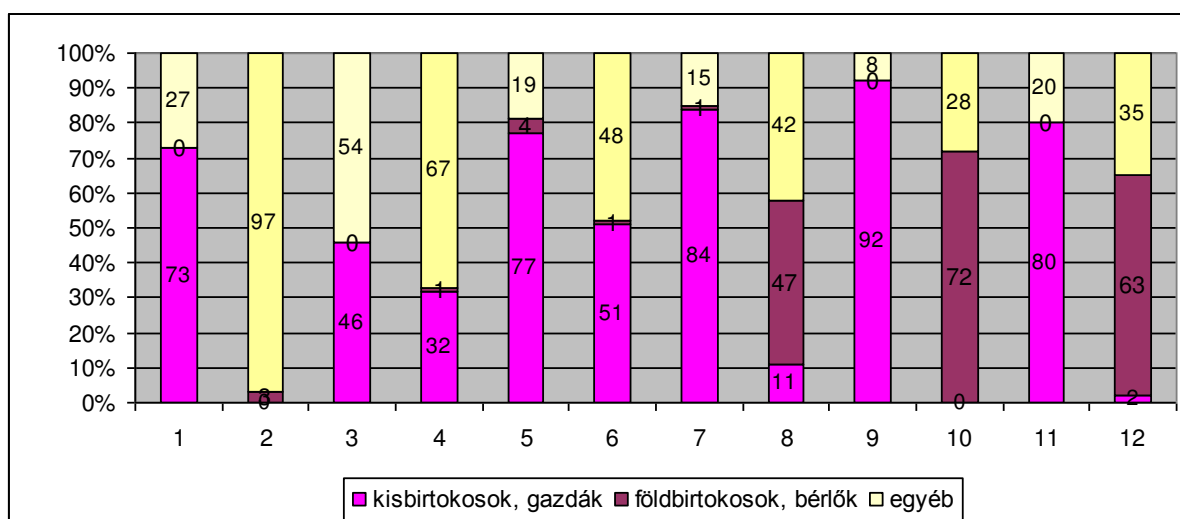
⁷¹¹ Kereskedők szinte nem is kerültek be választás útján a testületbe. ld.. Kaczián 2005; Thirring 1912: 662-663.

1. ábra: A mezőgazdasági foglalkozásuk részaránya Szombathely (1-2. oszlop), Kaposvár (3-4.), Nagykanizsa (5-6.), Zalaegerszeg (7-8.) és Szekszárd (9-10.) képviselőtestületének választott és virilis tagjai között (1908)⁷¹²

1., 3., 5., 7. és 9. oszlopok: választott képviselők
5., 4., 6., 8. és 10. oszlopok: virilis képviselők

2. ábra: A mezőgazdasági foglalkozásuk részaránya Szekszárd (1-2. oszlop), Kecskemét (3-4.), Hódmezővásárhely (5-6.), Karcag (7-8.) Kisújszállás (9-10.) és Túrkeve (11-12.) képviselőtestületének választott és virilis tagjai között (1908)

1., 3., 5., 7., 9. és 11. oszlopok: választott képviselők
5., 4., 6., 8. 10. és 12. oszlopok: virilis képviselők

⁷¹² Az 1-2. ábrában szereplő adatok forrásául az 1912-ben kiadott városi statisztikai évkönyv szolgált. ld. Thirring 1912:662-669; Az 1-2. ábrákban feltüntetett városok közül a virilisek megoszlására ld. Hódmezővásárhely kapcsán Gyáni Gábor, míg Zalaegerszegre Paksy Zoltán munkáját. Gyáni 1977.; Paksy 2006b.

Az 1-2. ábrákra tekintve kiderül, hogy a többi várostól eltérő, sajátos, összetételét tekintve egyúttal végletes megosztottság jellemezte Szekszárd korabeli képviselőtestületeit, amely a fentebb említett, a város társadalmában lévő szociokulturális törésvonal mentén húzódott: míg a választottak egyöntetűen a mezővárosi blokkból, addig a virilisták elsősorban többsége az „intelligenciából”, a „kabátosok” közül, tehát a városi blokkból került ki.⁷¹³ Azaz, míg a szekszárdi virilisták foglalkozási összetétele a dunántúli városokra volt jellemző, a választott tagok megoszlása az alföldi városokkal volt hasonló. A különböző gazdasági létformából, életvitelből és mentalitásból értelemszerűen eltérő érdekek, szándékok, preferenciák, település jövőjére vonatkozó elképzelések adódtak, amelyek konfliktusokhoz vezet(het)tek.⁷¹⁴ A korabeli várospolitikai viszonylagos nyugalma sokáig a virilisták dominanciájának volt köszönhető. Meggyőződésünk, hogy a várossá váláshoz szükséges többség mezőgazdasági blokkon belüli biztosítása is jelentős részben a virilisták meggyőzőképességének, különösképp Boda Vilmos fellépésének volt az eredménye.⁷¹⁵

Bár elő-előfordultak konfliktusok, sőt személyi ellentétek is a városi és a mezővárosi blokk, a virilisták és a választottak közt – amiképp történt ez az 1908. évi helyi választás alkalmával⁷¹⁶ –, ezek állandóvá a Nagyatádi-féle kiskazda mozgalom helyi szervezetének, a Szulimán György vezette Kiskazda Egyesületnek a megalakulását követően váltak. A kiskazdák képviselőtestületi csoportjának létrejöttével a város agrártársadalmának képviselete a korábbiakhoz képest jóval szervezettebbé, politikailag öntudatosabbá vált. A Szekszárdi Újság 1912. évi januári helyzetelemzése szerint a képviselőtestületben a Szulimán vezette „kiskazdapárt” közel sem ölelte fel a földműves réteg képviselőinek egészét, azonban az újság jóslata szerint, a személyi ellentétek elmúltával, ez is meg fog történni.⁷¹⁷ Bár Szulimán György római katolikus olvasókörből történő kizárásának hosszan elhúzódó folyamata inkább még az ellentéteket erősítette,⁷¹⁸ az érdekközösség, a képviselőtestületben elfoglalt hasonló pozíció, valamint a városvezetés eljárása – pl. 1912. június 8-i ülés alkalmával csak aznap délelőtt postázták a kiskazda képviselőknek a meghívót, amiben azok tudatos mellőzésük szándékát látták – a közeledésnek kedvezett. Ennek előrehaladtát jelzi, hogy ezen eljárás megfellebbezését már a földműves testületi tagok többsége, harminchatan írták alá.⁷¹⁹ A kiskazdák fellépésével a városvezetéstől (tisztikartól), illetve a virilisták befolyásától egyre jobban függetlenedő

⁷¹³ Id. Thirring 1912: 662-669.

⁷¹⁴ Természetesen a polgárosodás bizonyos formái a paraszti népességben is végbementek, sőt a mezővárosi blokk felső rétegéből a középrétegekbe történő átlépésre is volt példa, de megfigyelhető volt az is, hogy a gazdagparaszti réteg jelentős része nem szakadt el a paraszti réteggel, tovább vitte azt. Tóth Z. 1982:178-179., 195-201.

⁷¹⁵ Amiképp a várossá válást igénylő többség szabályos meglétét a helyi kiskazdák vezetője, Szulimán György utólagosan, 1913-ban kétségbe is vonta. Tolnamegyei Közlöny 1913. július 6. 2.

⁷¹⁶ Ekkor a képviselőtestület ülésén Föglein Ferenc fejezte ki felháborodását az iránt, hogy a „kabátosok” közt van olyan (Wolf Arnold), aki „megválasztása érdekében a választókat itatta s a választók szavazatait a szavazati helyiség ajtajában szedte el a választóktól.” MNL TML, Szvi., kvt. jkv. 1909/1.

⁷¹⁷ Szekszárdi Újság 1912. január 13. 1.

⁷¹⁸ Az olvasóköri 1911. március 7-i, Szulimán Györgyöt kizáró határozata tárgyában, Szulimán és társainak jogorvoslatait követően a belügyminisztérium mondta ki 1912. december 13-án a végső szót, mely Szulimán ügyében a Kör közgyűlését újabb tárgyalásra hívta fel. MNL TML, Alispáni i. 1332/1913.

⁷¹⁹ Amint keresetükben írták, ilyen rendkívüli értesítésre legjobb szándékuk ellenére sem tudnak részt venni, „különösen azok a képviselők, akik mezőgazdasággal vannak elfoglalva(...) de még az iparos osztály sem.”. MNL TML, Alispáni i. 11232/1912.

földműves réteg első komolyabb horderejű akaratképzése, egyben politikai megmérettetése a *városvisszafejlesztő mozgalommal* volt kapcsolatos.

Szekszárd város nagyközséggé történő visszafejlesztésének kigazdák által elindított mozgalmát az 1912. évi LVIII., városfejlesztést célzó törvény rendelkezései idézték elő. Ez, elsősorban a városi tisztviselők fizetésének rendezése által, a városok kiadásainak növekedését eredményezte. A tisztviselők fizetésrendezése gyakorlatilag valamennyi r.t. város számára plusz kiadásokkal járt, Szekszárdon azonban ez a tisztviselők fizetésére jutó összeg hozzávetőleges megduplázódását eredményezte: a fizetésrendezést követően, lakbértámogatásukkal, családi pótlékkal együtt ez már 79 420 koronát tett ki.⁷²⁰ E költségnövekedés döntő mértékben járult viszont hozzá a községi pótdadó szintjének drasztikus, 1912. évi 77 %-ról az 1913. évi 99 %-ra történő emelkedéséhez.

A kevesebb, ráadásul mérsékeltebben díjazott tisztviselőt lehetővé tevő, ezáltal jóval olcsóbb községi szervezet visszaállításnak gondolata – a Szekszárdi Újság tudósítása szerint – a szekszárdi mezőgazdasági tanácsban fogalmazódott meg, és kapcsolódhatott az ország más városaiban szintén megindult város-visszafejlesztő mozgalomhoz.⁷²¹ E mozgalom 1913 márciusában Hajdúszoboszlón tartott „kongresszusán” – melyen Szekszárdot a kigazdák képviselték – a községesítést kívánók kivétel nélkül alföldi városokból (pl. Túrkeve, Karcag, Kisújszállás), illetve a Felvidék apró, egypárezer fős városaiból, mint Szokolca, Korpona, Nagyrőce, kerültek ki. Míg utóbbiak kis népessége számára valóban megterhelő volt egy olyan méretű tisztikar fenntartása, mint a 10-20 000, esetleg 30 000 lélekszámú városoké, az alföldi városok esetében a mezőgazdasággal foglalkozók nagy számának tudható be a vissza-községesítés igénye. Ez érthető, hiszen az agrártevékenységet folytató, és az ehhez idomuló tradicionálisabb, természetközeli életformát élő földműves réteg számára nem volt létszükséglet a városi szervezet, amiképp a városiasodás több vívmánya sem. Erre eklatáns szekszárdi példa a Csörgető hasznosítása körüli több mint fél évszázadon át húzódó vita.⁷²² Míg a tó partján 1882-ben létrejött, polgári életvitelű rétegek igényét kielégítő fürdő számára a tó mezőgazdasági hasznosítása (búzasás, kocsik mosása, állatok úsztatása) volt káros és előnytelen, addig az utóbbiak tóhoz fűződő gazdasági érdekét épp a fürdő veszélyeztette.⁷²³ Eltérő érdekekből adódó, és a kigazdákat érzelmeikben is a városi szervezet ellen fordító, számukra méltánytalanságként megélt volt a városvezetés – virilisták által támogatott – azon eljárása, mely nem támogatta kívánt mértékben a gazdálkodásra vonatkozó beruházásaikat (pl. sertéslegelő biztosítása, sertésólak, kanászlakás építése tárgyában).⁷²⁴ Tette ezt mindaközben, amikor a századfordulótól olyan, jellemzően a polgári életvitelű rétegek igényét kielégítő – és egyúttal a város eladósodásával járó – nagyberuházások történtek, mint a gimnázium,

⁷²⁰ A fizetésemelés mértéke egyenlőtlenül érintette a tisztviselőket, míg a polgármester és a rendőrfőkapitány fizetése az 1908. évi 4000, illetve 3000 K-hoz képest ekkor 5400, illetve 4000 K volt, a tisztügyi, gazdasági tanácsos, főszámvevő 1908. évi béréhez (800, 1600 és 2000 K) képest 1913-ra jelentős emelés (1913: 3600, 3600 és 4000 K) történt. 1908. évi adatokra ld. Thirring 1912: 676-677.; 1913. éviakra ld.: Szekszárdi Újság 1913. február 8.

⁷²¹ Szekszárdi Újság 1913. március 15. 1.

⁷²² Erről részletesebben ld. Csekő 2004

⁷²³ Csekő 2004:365-366.

⁷²⁴ A város ugyan felére mérsékelte a sertéslegelő bérét, azonban az ólak és kanászlakás építéséhez – többek közt arra hivatkozva, hogy az a város lakosságának „egyetemét” nem szolgálja – nem járult hozzá. MNL TML, Szvi. kv. jkv. 1912/39.

polgári leányiskola, óvodák építése, vagy a – végeredményben szintén ideszámítható – villamosítás és aszfaltozás.

Mivel Szekszárd népességének felét 1910-ben is a mezőgazdaságban dolgozók tették ki, a kisközség, és személy szerint Szulimán György által vezetett visszafejlesztési mozgalom jelentős méreteket öltött, a városi szervezet létre, Szekszárd városi rangjára is komoly veszélyt jelentve. Ennek látványos megnyilvánulása a kisközség által rendezett 1913. június 29-én tartott népgyűlés volt, amelyen a résztvevők a nagyközségé váló visszafejlesztést elfogadták, a végrehajtására pedig egy százfős bizottságot választottak.⁷²⁵ Miután a választott képviselőtestületi tagok nagy többsége tagja volt a százas bizottságnak, nyilvánvaló volt, hogy a virilistákra várt a feladat, hogy a képviselőtestületben a város visszafejlesztését megakadályozzák.

A virilisták jelentős része ekképp is tett: a visszafejlesztés ellen szavazott, amikor azt a képviselőtestület tárgyalta. A növekvő pótdát azonban ők is aggodalommal szemlélték. Sőt, a szabadelvű városi elit lapja, a Tolnavármegye és a Közérdek ebben a helyzetben az előbből eredő elégedetlenséget, illetve a város-visszafejlesztő mozgalmat is érthetőnek tartotta, azonban a mozgalom célját helytelennek és elhamarkodottnak vélte.⁷²⁶ A várossá válás óta megvalósított beruházásokat (jéggyár, polgári leányiskola, két óvoda építése, Séd-patak szabályozása, városháza korszerűsítése, polgári fiúiskola felszerelése, villamosmű bővítése, artézi kút furása) szükségesnek és eredményesnek, az ezek miatt keletkezett adósságot kezelhetőnek tartotta.⁷²⁷ A tiszviselői kar és a személyzet fizetésrendezése, nyugdíjjogosultságának bevezetése kapcsán felszaporodott költségek kezelésére pedig állami intézkedést, segílyt, támogatást remélt és prognosztizált, illetve a törvény revíziójáról írt.⁷²⁸ A visszafejlesztőket türelemre intette.

A virilisták előbbieknél jóval kisebb hányada támogatta a visszafejlesztő mozgalmat. A képviselőtestület 1913. október 2-i ülésén a virilisták közül csak hatan, Adler N. János, Boda Vilmos, Dr. Hilberth István, Mehrwerth Lajos, Shultz Gusztáv és Tarlós János szavazták meg a százas bizottság nagyközséggé visszafejlesztő indítványát.⁷²⁹ Az ügy kimenetele tárgyában kétségtelenül Boda Vilmos visszafejlesztő mozgalom mellé állása bírt a legnagyobb hatással, mind tekintélyénél, mind lapjánál fogva, mely a visszafejlesztők szócsövénévé vált is egyben. Annak ellenére, hogy Boda a várossá alakulás egyik kezdeményezője volt, és egy évvel korábban még a városi tiszviselők tervbe vett nyugellátása mellett

⁷²⁵ Bízattásként a szónok Szulimán György tájékoztatta a hallgatóságot, hogy a kisközség által tájékozódás céljából köröztetett, előzetes íveket aláírók által fizetett adó a visszaminősítéshez bőven elégséges arányát, 70 %-át tette ki a város lakossága által fizetett adónak. Tolnamegyei Közlöny 1913. július 6. 1-2.; Véleményünk szerint ilyen mértékű aláírás valószínűsége azért kétséges.

⁷²⁶ „Bár a tökéletesebből-tökéletlenebbre való visszafejlődésnek sohasem voltunk és leszünk barátai, nem tudunk pálcát törni azok fölött, akik a városon való segítség egyetlen és utolsó eszközének, a nagyközséggé váló visszafejlődést hirdetik.” – írta a lap augusztus 25-i vezércikkében.

⁷²⁷ A város kölcsönadósága ekkor összesen 775 000 korona volt. Tolnavármegye és a Közérdek 1913. október 30. 1-2., Ezzel szemben Szulimán és a város-visszafejlesztők az eladósodást súlyosnak tartották, minek következtében a tervezett csatornázást, vízvezeték-építést is elleneztek. Az adósságok, ezáltal a pótdát növekedésétől való félelem a korabeli Veszprémben is hátráltatóan hatott egyes fontos, az urbanizációval összefüggő kommunális beruházások megvalósulására. Így pl. ott a villamosításra a tervezettnél csak tíz évvel később, 1908-ban került sor. V. Fodor 1997:163.

⁷²⁸ Tolnavármegye 1913. augusztus 25. 1-2., október 6. 2.

⁷²⁹ MNL TML., Szvi., kvt. jkv. 1913/74.; Bár a virilisek közül a százas bizottság tagjaivá választották, de a képviselőtestületi szavazáson nem vett részt: Hauk Antal, Ludvig Károly, Salamon Jakab és dr. Szász Endre. Singer Viktor részt vett, és a százas bizottság indítványa ellen szavazott. Tolnamegyei Közlöny 1913. július 6. 2.

kardoskodott – mellyel az általa igen preferált tételt, miszerint „*egy város fejlődőképes megalakulásának alfája azonban a helyes, jó és gyors adminisztráció*” vélte biztosíthatónak –, 1913 augusztusában „*Egy üres címért nem vagyok hajlandó feláldozni községünk lakosságának anyagi jólétét*” felkiáltással demonstratívan a kiskgazdák kezdeményezéséhez csatlakozott.⁷³⁰

Boda véleményének változását ugyan igazolhatja, hogy a pótdó 1912-ről 1913-ra ugrásszerűen növekedett, illetve ő hivatkozott az 1912. évi igen rossz bortermésre is, véleményünk szerint csatlakozásában a pártpolitikai megfontolásoknak is igen komoly szerep jutott. Hiszen látva a visszafejlesztő mozgalom erejét, félő lehetett, hogy annak sikeres kimenetelével, az amúgy függetlenségi alapon álló kiskgazda mozgalom, és rajta keresztül a függetlenségi párt helyi szavazóinak nagy részét adó földműves, parasztgazda réteg önállósodhat végérvényesen politikai értelemben is. Boda vélhetően a befolyásáért küzdött, s ebben követte pártbeli helyettese, Adler N János, a város első háromszintes magánépületének birokosa is.

Az 1912 eleji, Szekszárdi Újság által vázolt képviselőtestületi erőviszonyokhoz képest, miszerint az „*úr*” párt felölelte a virilisták egészét, mellyel szemben a választottak megoszlottak a külön pártba szerveződő kiskgazdák és a többi földműves között, 1913 októberében a visszafejlesztés kérdése körül egészen más megoszlás mutatkozott: a földműves réteg szinte teljesen egységes volt, mellyel szemben a virilisták közt húzódott törésvonal. A szavazás pontos eredményei is ezt tükrözték. A szavazáskor közvetlenül nem a százas bizottság indítványára szavaztak, hanem a városi tanácsra, mely a bizottság indítványát tárgyalás nélkül elvetni javasolta. Tehát ahhoz, hogy az indítvány elfogadtassék, „*nem*”-mel kellett voksolni. Így 58-an tettek, a már hat említett virilistán kívül 52 választott tag. A 49 „igen” a következőképpen oszlott meg: 33 virilista, 6 választott tag, 10 tisztviselő.⁷³¹ A városi tanács javaslatát támogató, visszafejlesztést elutasító virilistákról elmondható, hogy jellemzően a virilisták első feléből, az igazán vagyonosokból, illetve az értelmiségből kerültek ki.⁷³² Huszonkilenc virilista – kik a kevésbé vagyonosokból, az iparosok döntő, kereskedők jelentős részéből verbuválódtak – semleges álláspontra helyezkedett. Bár a városi tisztviselők is szép számban éltek szavazati jogukkal, a százas bizottság indítványának elfogadását nem tudták megakadályozni.⁷³³ De a jogértelmezés lehetőségei a városi tanács és a visszafejlesztés ellenzőinek kezére játszottak. Mivel a határozatra emelkedett százas bizottság indítványa nem rendelkezett a visszafejlesztést kívánók állami adó

⁷³⁰ Tolnamegyei Közlöny 1913. augusztus 24. 1.

⁷³¹ A városi tanács javaslata mellett szavazó hat választott tag, André István iparos, Göde Lajos ref. lelkész, Kun Lajos r.k. segédlelkész, Matzon Kálmán pénztárnok, dr. Zsigmond Ferenc ügyvéd közül csak egy, Mészáros Pál Komáromy volt földműves.

⁷³² Hét jogi személyt, nőt képviselő meghatalmazott mellett a következő huszonhat fő szavazott a visszafejlesztés ellen a virilisták közül: Örfly Lajos, dr. Leopold Kornél, dr. Martin József, dr. Steiner Lajos, Szeghy Sándor, Bodnár István, Pirnitzer Antal, Leicht Lajos, dr. Káldy Gyula, dr. Herczeg Gyula, Mayer János, Szondy István, dr. Pirnitzer Béla, Hayt Gábor, Török Béla, dr. Mayer Gyula, Stockinger János, Fischhoff Mór, Reich Ármin, Reichl Sándor, dr. Tanárky Árpád, dr. Horváth Jenő, dr. Gulyás József, Kamarás Béla, Singer Viktor és Fejős Károly. A felsoroltak közül az első húsz egyben megyei virilis is volt.

⁷³³ A város-visszafejlesztés harcos ellenzőjének markáns szerepét a városvezetéshez, tisztviselői karhoz közel álló Szekszárdi Újság játszotta, mely a helyi kereskedőkre és iparosokra – és magánalkalmazottakra – támaszkodva, egy ún. „városi párt” megalakítását is sürgető feladatnak tartotta.

szerinti 50 %-a összeírásának eszközéséről, a tanács és a hivatal, egyes virilisták közreműködésével, elszabotálta azt.⁷³⁴

A visszafejlesztő mozgalom kapcsán Szekszárd az alföldi városok mintáját követte, hiszen míg a Duna-Tisza közén és a Tiszántúlon szinte a községi törvény 1872-ben történt életbe lépte óta nagy hagyományai voltak a vissza-községesítésnek – eredményes eljárást követően Hajdúhadház 1878 körül, Csongrád 1880-tól, Hajdúdorog 1887-től, Kunhegyes 1895-től, Kunszentmárton 1898-tól működött nagyközségként⁷³⁵ – a Dunántúl városaiban még kezdeményezésre se nagyon találunk példát.⁷³⁶ Dunántúlon, amellet, hogy jelentős részben dinamikus fejlődő városokról volt szó, a városok az urbánus léthez igazodó társadalmi- és foglalkozási szerkezettel rendelkeztek. Az Alföldről természetesen ez nem volt elmondható, és a korábban már említett sikeres, nagyközségi szervezet felállításával végződő kísérletek mellett további, sikertelen kezdeményezések is történtek, így például 1885-ben Gyulán. Mint Erdész Ádám tanulmányából kiderül, a város népességének többségét felölelő, parasztgazdák által vezetett mozgalom – hasonlóképpen Szekszárdhoz – az iparos-kereskedő réteg megosztottságán, és főképp az értelmiségi, tisztviselői réteg ellenállásán bukott meg, amihez azért szükség volt a vármegye aktív közreműködésére is.⁷³⁷

Mindezek alapján megállapítható, hogy Szekszárd gazdasági élete, és azt alakító paraméterei, de főképp eredendő társadalmi adottságai fényében – melyek nagy részben rokonították az alföldi parasztvárosokhoz –, a várostól a múlt századfordulón igaztalan volt, lett volna elvárni egy, a kaposvárihoz, esetleg a szombathelyihez mérhető dinamikájú fejlődést. A meglévő adottságok birtokában a városi rang elérése, a rendezett tanácsú városi szervezet kialakítása, működtetése, és mindennek megvédése is eredmény volt, amelynek elérése csak Szekszárd legnagyobb adófizetőinek, a viriliseknek a vezetésével, tevékeny közreműködésével jöhetett létre.⁷³⁸

Mindemellett a település az urbanizálódás számos elemében, mint a – már említett – városiasodó településkép, új középületek és -intézmények, előrelépett, sőt még a városi infrastruktúra kiépítése terén is előrehaladt. A várossá válás időpontjában már létező telefon-, illetve elektromos hálózat további kiépülése, felhasználók számának növekedése, illetve a villamos mű 1909-ben történt községi tulajdonba kerülése mellett az utca- és térburkolás, járdaaszfaltozás terén is jelentős előrelépés történt.⁷³⁹ Emellett 1910-ben átadásra került a városi beruházásban elkészült jéggyár, valamint a vízvezeték- és csatornázás tervezési

⁷³⁴ MNL TML, Szvi., kv. jkv. 1913/157.; Egyúttal utólag is alátámasztva a kispapok részéről a visszafejlesztés egyik okául felhozott, tisztviselői kar részéről tapasztalt bánásmódot.

⁷³⁵ Erdész Ádám szíves közlése

⁷³⁶ Kivétel Zalaegerszeg volt, amelynek okai azonban speciálisak, hiszen a nem sokkal korábban Zalaegerszeghez csatolt (1888), azzal egyesített Óla község lakosai kezdeményezték ezt 1894-ben. Az olaiak indokai közt az emelkedő pótdó mellett nagy részben az Egerszeggel szemben elszenvedett hátrányos helyzet ismertetése kapott helyet. Foki 1997: 295-310.

⁷³⁷ Erdész 1994: 97-100.

⁷³⁸ Összehasonlításképpen, a Szekszárdhoz hasonlóan a dunántúli (pannon) és alföldi várostípus jegyeit egyaránt magán viselő, 1910-ben 17 092 lélekszámú Mohács csak 1924-ben lett r.t. város. A városi és nagyközségi szervezet közti ingadozás itt is tetten érhető volt. Nagy 1993: 162-168.

⁷³⁹ A telefonhálózat kiépülésére, a város villamosítására ld. Aradi 2005; Major 2005.; A tárgyalt években folyt utca és járdaburkolásokat közli Vendel:1942:192-193.

munkálatai is megkezdődtek, miután 1908 áprilisában elkezdte működését a város első fűrt artézi kútja.⁷⁴⁰ Igaz, a vízvezeték és csatornázás kiépítésének munkálatai a közbejött I. világháború miatt csak az 1920-as években kezdődtek meg.

Ha mindezek után Szekszárd közművekkel való kiépítettségének fokát az országos fejlettség korabeli szintjéhez viszonyítjuk, megállapíthatjuk, hogy Szekszárd egyáltalán nem maradt el az országos átlagtól. Ezt támasztja például alá Melega Miklós 1908. évi adatokon szerkesztett erre vonatkozó városhierarchiája is.⁷⁴¹ A legfontosabb hat infrastrukturális elem kiépítettségének szintje és foka alapján Szekszárd az I-VI. fejlettségi kategória-beosztáson belül – dél-dunántúli szomszédvárokhoz (Kaposvár, Zalaegerszeg, Nagykanizsa) hasonlóan – a IV. kategóriába került, ami a hatból három infrastrukturális elem hiányát jelezte. Szekszárd esetében ezek a korszerű csatornázás, vízvezeték, illetve a tömegközlekedés hiányát jelentette, amellyel szemben állt az elektromos közvilágítás, a járda- és utcaburkolat, illetve a telefonhálózat.⁷⁴² Figyelemre méltó, hogy az előbb említett dél-dunántúli városok ezen összevetésben úgy értek el a Szekszárdal azonos helyezést, hogy rájuk a tolnai megyeszékhelynél gyorsabb népességnövekedés, dinamikusabb gazdasági fejlődés, valamint polgárosultabb foglalkozás- illetve társadalomszerkezet volt jellemző.⁷⁴³ Ugyanezt erősíti meg egy másik egykorú adatsor, amely az r.t. városok tulajdonában lévő üzemeket sorolta fel. A Szekszárdnál megadott négy községi üzemmel (villamosmű, községi vágóhíd, jéggyár, csatornázás) még Zalaegerszeg – itt jéggyár helyett téglagyár – rendelkezett, míg Kaposvár csak hárommal, Nagykanizsa pedig csupán kettővel.⁷⁴⁴

Összegezve, elmondható, hogy Szekszárd korabeli társadalomszerkezete, nevezetesen az agrárnépesség nagy száma miatt különösen fontos szerep jutott a városi létformájú rétegekből (értelmiség, hivatalnokréteg, kereskedők, kézművesipart meghaladó iparosság, vállalkozók) verbuválódott vagyoni, jövedelmi elitnek a város dualizmus kori fejlődésében. Bár több, a város fejlődését hátráltató körülmény miatt a virilizáció gazdasági ereje elmaradt több dunántúli várostól, ezáltal a város gazdasági életének fejlesztésében is mérsékeltebb szerepvállalásra voltak képesek, a rendezett tanácsú városi cím elnyerése, és az azt megalapozó városiasodás jelentős mértékben a virilizációnak volt köszönhető. Ez nemcsak a helyi adóból – legnagyobb adófizetőről lévén szó, érthető módon – való nagyobb, a város egészét tekintve jelentős részesedésük miatt mondható el. Ezen túl a képviselőtestületben bírt, a választott tagokkal szembeni nagyobb

⁷⁴⁰ Az artézi kút egyúttal a közeli gőzfürdő és annak 20 méter hosszú nyílt úszómedencéjének vízellátása szempontjából is jelentős előrelépést eredményezett. Az 1901-1902-ben épült fürdő és úszómedencéje vízellátását addig ásott kútak vízből igyekeztek fedezni. Csekő 2004. 369-370., A vízvezeték és csatornázás terve 1912-ben készült el, s került a képviselőtestület elé. Vendel 1941:187., Kaczián 2005:48-49.

⁷⁴¹ A városhierarchiát és az annak alapjául szolgáló adattárat ld. Melega Miklós Szombathely modern infrastruktúrájának kiépülését komplex módon feldolgozó disszertációjában, illetve monográfiájában: Melega 2009:451-456; Melega 2012:378-383, 478-479.

⁷⁴² Melega 2012:378-379., 478-479.

⁷⁴³ Ha a tételes városrangsort nézzük, akkor a vizsgálat alá vont 137 törvényhatósági és r.t. város közül a 48. Szekszárd előtt Kaposvár a 26., míg Zalaegerszeg az 59., Nagykanizsa 54. Meglepetés, hogy a jóval népesebb thj. város Kecskemét 50., míg a szintén régi múltra visszatekintő, Szekszárdnál népesebb kereskedelmi központ Baja csak a 79. helyen szerepel. Melega 2009:452-453

⁷⁴⁴ Városok Lapja 1912. február 24:60-61.

befolyásuknál fogva, és egyéb közéleti és társadalmi pozícióikra támaszkodva, a várospolitikai meghatározó alakítójaként is jelentős szerepet vállaltak a városiasodás, a várossá válás folyamatában.

Gyakorlatilag kijelenthető, hogy a virilisták, a város életében más szempontból is fontos – megyeközponti szerepből kifolyólag relatíve nagy számú – tisztviselői, hivatali réteggel kiegészülve, a városi lét és szervezet nélkülözhetetlen támaszai, egyáltalán, a várossá válás igényének létrehozói voltak. Ugyanis a széles földműves réteg számára, az élethelyzetükben, kultúrájukban hozzájuk kötődő kézműves réteggel egyetemben, nem volt létszükséglet – sőt némelykor kifejezetten teher volt – a városi szervezet, illetve a városiasodás több vívmánya.⁷⁴⁵ Amiképp az „úri” virilisták és a választott tagok döntő részét kitevő földművesek közti preferenciakülönbségeket a Szekszárdi Újság – ugyan zsumalisztikai leegyszerűsítéssel, és egyben általánosítva – megfogalmazta: *„A földművelő bizonyos közömbösséggel nézi az utcai port, piszkot, rendetlenséget, stb. az úrféle, kivált amelyik csinos városkákban is megfordult, a kultúrember érzékenységevel háborodik föl a városba nem illő elmaradottság láttán. A földművelő nem igen lát túl a maga háza falán s abban a félszeg véleményben él, hogy ez a város kizárólag az övé, mivel a községi élet sivár napjaiban az övé volt. Nem annyira a szebb jövő megalapozásában fáradozik, mint inkább a jelen kényelmeit tartja szem előtt. Ugyanezt teszi az úri osztály, mikor a városias jellegnek gyors tempóban való megvalósítását sürgeti s nem számol azzal, hogy a város anyagi viszonyai csak a lassú fejlődést engedi meg.”*⁷⁴⁶ A város ezen, társadalmi struktúrában, amiképp városképben is megmutatkozó kettősége nemcsak a dualizmus korára volt jellemző, hiszen az a két világháború közötti időszakot is túlélte, alapvetően meghatározva a város fejlődésének perspektíváit.

⁷⁴⁵ Bár a községi pótló emelkedése miatt mozgalom alakult ki közöttük, a helyi adózás útján ők is jelentős – és szándékuknál nagyobb – áldozatokat vállaltak a Szekszárd városiasodásában.

⁷⁴⁶ Szekszárdi Újság 1912. január 13. 1.

VI. ÖSSZEGZÉS

Geiger Gyula szekszárdi ügyvéd, megyei virilista, a Szekszárd Vidéke tulajdonos-szerkesztője az 1901. évi általános tisztújítás előtt az esélyeket latolgató, valamint ennek kapcsán a megyeválasztások lényegére és fontosságára rávilágító írásában elemezte a törvényhatósági bizottság (megyebizottság) korabeli összetételét, amelyben az általa a közhatalom érdemi gyakorlásából kiszorítottak képviselőjére hivatott földműves tagokkal (84 fő) szemben a bizottság fennmaradó közel 80 %-át a földbirtokosok befolyása alá tartozóként írta le:

„És vajon kikből áll aztán a többi négy-ötöd rész? Van földbirtokos és bérlő 90. községi jegyző 56, ez mind a választottak közt van. Virilista községi jegyző egy sincs Tolna megyében. Ügyvéd van 21, s a vármegye tisztviselői közül beválasztott van 16. Van 24 kereskedő és 23 lelkész. A többi a különböző foglalkozási ágak közt megoszlik. A helyzetet tehát amint látjuk, a földbirtokosok és bérlők dominálják. Ők az urak, mert hozzájuk csatlakozik feltétlenül a 16 megyei tisztviselő és az egész megyei tisztikar, amelynek amúgy is megvan a szavazati joga. Ugyancsak hozzájuk csatlakozik 56 községi jegyző. Ugyan hova is állnának, ha egyszer a főszolgabíró is oda áll, csak nem jut eszébe valamely jegyzőnek, hogy a főbírája ellen állást foglaljon. A 21 ügyvéd, a 24 kereskedő és a 23 lelkész nagyon kevés kivétellel szintén a megyét követi, tehát a túlnyomó többség megvan. Azért történik minden Tolna vármegyében úgy, amint azt néhány földbirtokos akarja. (...) A virilisták közt túlsúlyt biztosít az intellektuális tagok túlnyomó többsége, amely mindig a megyével tart, és halálos bűnnek tartaná, ha függetlenül adna kifejezést a nézetének.”⁷⁴⁷

A fenti idézetből kapott kép sok tekintetben egybevág az értekezésünk eredményeivel, miszerint a középbirtokos réteg gazdasági téren, de társadalmi vetületben is megfigyelhető térvesztése ellenére a megye irányításában az általunk tárgyalt dualizmus korában végig megőrizte döntő, jellegadó állásait. Mindezt úgy, hogy az 1848 előtti nemesi vármegyéhez képest nagy számban kerültek be új társadalmi rétegek, csoportok. Igaz, másrésről a megye nagy uradalmait, illetve a nagyobb birtokokat tulajdonló nagybirtokos arisztokraták döntő többségének (kivétel az Apponyi család több tagja, illetve gr. Széchenyi Sándor) virilis jegyzéktől való távolmaradása – ti. amiatt, hogy egy személy csak egy törvényhatóságban lehetett virilis – eredményeként az arisztokrata családok tagjai a dualizmus időszakában a korábbiaknál jóval kisebb szerepet játszottak a megye köz- és politikai életében. Ennek megfelelően a vármegye irányítása, az érvényesülő politikai irányvonal meghatározása, a helyi közélet ethoszának alakítása a középbirtokos réteg privilégiuma maradt, sőt még a megelőző évtizedekhez képest is zavartalanabban érvényesült.

⁷⁴⁷ Szekszárd Vidéke 1901. január 12. 1-2.

Ugyanakkor a korabeli virilis jegyzékek – értekezésünkben kellő súllyal tárgyalt forrásbeli korlátaival együtt is – tükrözik a földbirtokosok, s köztük a megye történeti múltú középbirtokos családjainak súlyvesztését. Számuk a kezdeti 100 fő közeléből (1872, 1874) a korszak, általunk vizsgált utolsó évére, 1914-re majd felére, 58 főre csökkent. Igaz, a szilárd anyagi háttérű, középbirtokos réteg gerincét alkotó családok esetében ennél valamivel kisebb térvesztést dokumentálhatunk. Sőt egyes közbirtokos települések, mint Fadd, Gindlycsalád viriliseinek száma még emelkedett is.

Mint a disszertációból kiderült, a fentebb vázolt folyamatok eredményeképp a kezdeti időszakban a virilisták élmezőnyében érvényesülő kompakt nemesi középbirtokos jelleg fokozatosan feloldódott: előbb zsidó nagybérlők, majd idővel polgári eredetű földbirtokosok, szabadfoglalkozású értelmiségiek, vagy vezető, országos posztot betöltő hivatalnokok, a hitelélet képviselői, illetve vagyonos kereskedők tették változatossá a virilisták élmezőnyét. Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint a tényszerű adatok: 1885-ben a megye 50 legnagyobb adófizetője közt még 33 földbirtokost találhatunk, és a további hét, értelmiségiként és tisztviselőként a virilis jegyzékre került személy közt is további középbirtokos családok tagjai szerepeltek. Ezzel szemben a korszak végén, 1914-ben 24 (1915-ben csak 22) földbirtokos található a virilis lista 1-50. helyén, illetve már tizenöt (1915-ben 16) – javarészből zsidó – földbérlő. 1885-höz képest ekkor nívumként két bankigazgató, és az értelmiségiek között jogászok, orvosok mellett már gyógyszerész, lapszerkesztő, miniszteri tanácsos is található az első ötven virilis közt.

A virilisek második legnagyobb foglalkozási csoportját alkotó értelmiségiek számaránya a korszak ideje alatt, a kisebb hullámzásokat figyelembe véve, 60 fő körül mozgott. A körükben legnagyobb létszámban jelenlévő ügyvédek és egyházi személyek mellett a vármegyei tisztviselők is számosan kerültek virilisként a megyebizottságba. A választottak közti létszámuk a hasonló 60 körüli értékről – egy-pár választás alatt – (a mandátumok több mint felét betöltve) 120 körülre növekedett, s a korszak utolsó másfél évtizedében megfigyelhető visszaesésükkel együtt is a megyebizottság több mint egyharmada, 150-180 fő az értelmiségi foglalkozásúak közül került ki. Geiger analízisében a földbérlők is a megyét vezető középbirtokosok szoros szövetségeseiként, támaszaként jelennek meg. S bár az 1880-as évek közepétől a virilisek közt elért, 30-40 fő közt mozgó, jelentősnek mondható reprezentációjuknak köszönhetően a megyebizottságon belül is érdemi súllyal bíró csoportot képeztek, kutatási eredményeink nem támasztják alá a fenti idézetből kitetsző, földbirtokosokkal szinte egyenértékű hatalmi pozíciót. Ezt a megállapítást az értekezésünk során elvégzett különböző irányú vizsgálatokra alapozzuk, amelyeket egyrészt az önkormányzatiság tükrében a megyebizottságban betöltött súly, a törvényhatósági pártok működése, erőviszonyai, valamint a törvényhatósági bizottság kebelében alakított öt testület összetételének feltárására, másrészt a dualizmus kori képviselőválasztásokat, valamint az ott indult jelöltek, illetve megválasztott képviselőket a középpontba állítva, a megyei elitrétegeknek a politikai intézményrendszer működtetésében játszott szerepének megragadására végeztünk.

Mindezek alapján elmondható, hogy a – döntő részben zsidó – földbérlők az önkormányzati, illetve politikai (országos, megyei) élet szegmenseiben nem játszottak meghatározó szerepet, de ez rögtön kiegészíthető azzal is, hogy ez érvényes a polgári jogok, illetve a népképviselő elvének köszönhetően az 1848 előtthöz képest nagy számban bekerült új társadalmi rétegek, csoportok jelentős részére is. Ezt támasztja alá például igen érzékletesen a törvényhatósági bizottság kebelében alakult testületek összetételének vizsgálatából kibontakozó kép is, miszerint azokban domináns helyet elfoglaló – igaz csökkenő részarányt mutató – földbirtokosok (gyakorlatilag középbirtokos családok tagjai), illetve emelkedő számot mutató értelmiségi, tisztviselő-hivatalnok réteg képviselői mellett oda más foglalkozási csoportok, társadalmi rétegek alig, vagy épp nagyon elhanyagolható számban kerültek be. Ennek szemléletes példáját adja az állandó választmány elemzésre került 1883. évi összetétele, amelynek 30 fős tagságából huszonegy fő került ki a földbirtokosok, nyolc az értelmiségi foglalkozásúak közül, s csak egy fő a megyebizottságban akkor 164 fővel jelen lévő földművesek, földbérlők, iparosok, gyárosok, vállalkozók, valamint kereskedők köréből. Azaz a megyebizottságban helyet foglaló földbirtokosok közül minden negyedik, az értelmiségi foglalkozásúak közül minden huszonharmadik, míg az előbb felsorolt foglalkozási csoportok részéről a 164 tag közül csak egy volt tagja a vármegyei önkormányzat döntési mechanizmusában kitüntetett helyet elfoglaló állandó választmánynak.

Mivel a három évenként választott testületekre a feltűnően kismértékű fluktuáció miatt jellemző nagyfokú stabilitás mellett a gyakori többes tagság – több esetben egyszerre három, négy testületben – a szóban forgó testületek személyi állományának nagyfokú koncentrátságát, illetve beszűkülését eredményezte, az állandó választmány 1883. évi adataihoz hasonló megállapítás tehető a másik négy testületre is, s ebben az idő előrehaladásával sem történt érdemi módosulás. A legtöbb változást az értelmi foglalkozásúak számának, részarányának – állandó választmányban – mérsékelte, ugyanakkor például a központi választmányban dinamikus növekedése jelentette, amely az utóbbi esetben egyúttal a megyeszékhelyen lakó testületi tagok közti részarányának 43 %-ra történő emelkedésével járt együtt.

Az önkormányzatiság egyéb színterein, így a vármegye hivatali karában, vagy a megyei közgyűlésben alakult törvényhatósági pártokban is a középbirtokos réteg exponáltjai, illetve az értelmiségi foglalkozásúak, jelentős részben az előbbiekhöz számos módon kapcsolódó tagjai voltak a meghatározóak. Így például a megyebizottság szabadelvű többségének élén a középbirtokosok (általában a megyebeli, történeti múlta visszatekintő középbirtokos családok tagjai, mint Perczel, Döry, Simontsits, Bartal, Bernrieder, stb.), vagy a nemesi származású és társadalmi háttérű értelmiség (Örffy Lajos, Totth Ödön ügyvédek) reprezentánsai álltak. Az ellenzéki függetlenségek élén a középbirtokos réteg érdemi támogatása, részvétele hiányában az értelmiség exponenseit, jellemzően ügyvédek (így pl. Hets Károly tamási, Rátkay László dunaföldvári, Boda Vilmos szekszárdi, vagy dr. Schwetz Antal bonyhádi ügyvédek) találjuk. A középbirtokos elitnek, a függetlenségi ellenzékétől való, 1875. évi pártfúzióknak is betudható távolságtartása, fontos szerepet játszhatott a

megyebizottságban még az első években érvényesülő kiegyensúlyozott erőviszonyok felborulásában is. Az 1875-ben széles alapokra helyezett új kormányzópárt létrejöttével Tolna megyében is kialakult az elsöprő kormánypárti többség. Ráadásul a népképviselő elvének – disszertációban részletesen bemutatott – korlátozott érvényesülése miatt a dualizmus kori megyebizottságok összetétele gyakran a korabeli képviselőválasztások eredményeiben tükröződő erőviszonyokat sem képezte le, így a függetlenségi pártnak 1896-tól a képviselőválasztásokon rendre megmutatkozó megyebeli fölényét sem. Ami némelykor – főként Tisza Kálmán időszakában – a törvényhatósági függetlenségi ellenzék feloldódásával is fenyegetett.

Az előbbiekhöz hasonló kép bontakozik ki a disszertáció negyedik részében, ahol a dualizmus kori képviselőválasztásokat középpontba állítva, a megyei elitrétegeknek a politikai intézményrendszer működtetésében játszott szerepét vizsgáltuk. Ugyan a pártszervezésben az értelmiség, jellemzően jogvégzett, s főként ügyvéd tagjainak végig fontos, sokszor meghatározó szerep jutott, a korszak első másfél, két évtizedében az országgyűlési választásokat a jelöltek, s főként a megválasztott képviselők körében a középbirtokos réteg dominálta. Így az 1869-1881 közt tartott öt képviselőválasztáson a megye hat választókerületében megválasztott harminc képviselő közül huszonhárom esetben szabadelvű, s közülük húsz alkalommal megyebeli középbirtokos család (Döry, Perczel, Szeniczey, Vizsolyi, Simontsits) tagját választottak képviselővé. Ha az ezeken a választásokon vereséget szenvedett nem nagyszámú szabadelvű párti, illetve elődpárti (Deák-párt) jelöltet is ideszámítjuk, akkor a mezővárosi kisnemesség egy-két képviselőjével kiegészült középbirtokosság személyi állományában, hagyományaiban a század első felében gyökerező, a vármegye municipális tradícióihoz igazodó összetételt konstatálhatunk.

Ugyanerre az időszakra vonatkozóan a függetlenségi párti (vagy elődpártja: szélbali) jelöltek egy része szintén a megyebeli középbirtokosság köréből került ki, igaz annak az előbbieknél kisebb anyagi erejű, kevésbé tekintélyes képviselőiről (Szluhák, Forster Benő) van szó. Mellettük már nagyobb számban tűntek fel, az ugyan részben nemesi származású, de már értelmiségi pályán, általában jogi végzettséggel, bírói vagy közigazgatási beosztásban ténykedő, de leginkább ügyvédi praxist folytató jelöltek. Az említett 1884-es választásokkal bekövetkező cezúraváltás további fontos eredményének azt tekinthetjük, hogy a Tolna megyei képviselők személyében 1887-től nagyfokú stabilizálódás történt. Gyakorlatilag a megye hat kerületéből négy, utóbb összesen öt kerületben hosszú időre, sok cikluson keresztül, ugyanazon személy birtokába került a mandátum (öt, illetve hat, csak egyedül Rátkay László esetében négy ciklusra). Köztük a megye bevett, befolyásos középbirtokos családjai köréből már csak egy személyt találunk, Perczel Dezső későbbi belügyminisztert, házelnököt. Szluha István földbirtokos mellett még dr. Kammerer Ernő történész-muzeológusról, valamint Boda Vilmos és Rátkay László ügyvédekről van szó. S bár a Tolna megyei képviselők személyi állományának hosszú időre való stabilizálódásával együtt járt a megyén kívüli, vagy éppen az országos központból delegált jelöltek (mint a Néppárt, függetlenségi Ugron-párt, vagy épp a Kossuth-párt) számának ugrásszerű növekedése, ha a megye keretei közt maradunk, a jelöltek és

megválasztott képviselők köre érdemben nem változott. Abban a középbirtokos réteg, illetve az értelmiségiek, s annak is a magasabb állású, presztízzsel bíró képviselői túlnyomó arányú részt képeztek. Ezt alapvetően két okkal magyarázhatjuk. A négy-hat cikluson keresztül folyamatosan országgyűlési képviselő dr. Kammerer Ernő, Rátkay László és Boda Vilmos, a régi történelmi múltú visszatekintő középbirtokos családoktól elmaradó társadalmi státusuk ellenére szintén beemelt tagjai voltak a megyebizottság (törvényhatóság bizottság) kebelében alakult, politikai jelleggel bíró, szűkebb, operatív testületeknek, mindenekelőtt az állandó választmánynak, illetve a központi választmánynak. Rátkayra és Bodára ez úgy is igaz, hogy mindketten az ellenzéki függetlenségi Kossuth-párt tagjai voltak.

Az előbb leírt személyi kör zártságát ugyanakkor az is jelzi, hogy a képviselőjelöltek közt két, létszámát, illetve gazdasági erejét tekintve meghatározó társadalmi réteg, csoport nem képviseltette magát: egyrészt a zsidóság, másrészt a parasztság, a gazdatársadalom. Mindezt annak ellenére sem, hogy a törvényhatósági bizottságban egyenként is jelentős számban voltak reprezentálva. Ugyan, a Pécsi Napló egyik – persze lehet, hogy téves – híradása szerint, a megyei zsidóság életében vezető szerepet vivő (például hitközség-kerületi elnöki tisztséget is folyamatosan betöltő) Leopold család részéről a kormánypárti Tolnavármegye felelős szerkesztőjének és tulajdonosának, dr. Leopold Kornélnak szabadelvű jelöltként való indulása 1896-ban a paksi kerületben felmerült, de ennél többről nem számolhatunk be. Ennél tovább jutottak a múlt század első évtizedének végére a szervezés fázisába lépett gazdamozgalmak – amelyekről az értekezés harmadik részben bővebben is szót ejtettünk –, amikor az 1910-es képviselőválasztáson a megye nyugati, Somogy megyével határos felében függetlenségi gazdamozgalmat szervező Szemere Kálmán, a szakcsi választókerületben elindulva egy, azaz egy szavazatot ért el.

Kijelenthető, hogy a polgári jogegyenlőség révén, illetve a népképviselet megnyitott kapuin a megyei önkormányzatiság keretei közé jutott különböző, 1848 előtt jogfosztott társadalmi rétegek a korszakban lezajló gazdasági és társadalmi változások ellenére is alapvetően alárendelt szerepet játszottak az intézményesített politikai akaratképzés, illetve érdekérvényesítés színterein, így a megyei önkormányzat, jelesül a törvényhatósági bizottság és szervei, testületei döntési mechanizmusában. Amiképp a népképviselet alapjára helyezett országgyűlés mellett a politikai intézményrendszer megyei alrendszerének működtetésében is. Erre plasztikus példával szolgál a fentebb említett, 1910. évi törvényhatósági választás során a szakcsi kerületben megválasztott Szemere Kálmán szűk egyéves megyebizottsági pályafutása, amelynek során az egykorú alföldi agrármozgalmakhoz, agárpártokhoz képest jóval mérsékeltebb programjának vármegyeháza falai közti képviseletére csak néhány közgyűlésen volt alkalma. Szemere Kálmán, és rajta kívül a megyében szerveződő további gazdamozgalmak (Bauernbund, kispasztorok) emblematisztikus vezetői – többen közülük szintén törvényhatósági bizottsági tagok – ellen fogatosított hatósági vegzatúrák (büntetőeljárások, elzárás, kitiltás, sajtóhadjárat, stb.) jeleztek a megye népességének legnagyobb részét kitevő parasztság érdekei érvényesítésének szűkre mért határait.

RÖVIDÍTÉSEK

br.	báró
d	kétszeres adóbeszámítás
ft	forint
gr.	gróf
h.é.v.	helyi érdekű vasút
hg.	herceg
i.	iratok
jkv.	jegyzőkönyv
K	korona
kh.	katasztrális hold
kir.	királyi
közgy.	közgyűlés
kvt. jkv.	képviselőtestületi jegyzőkönyv
m.	megye
m. kir.	magyar királyi
nyilvánt.	nyilvántartás
pta	puszta
r.t.	rendezett tanácsú
Rt.	részvénytársaság
tb.	tiszteletbeli
tc.	törvénycikk
thj.	törvényhatósági jogú
ti.	tudnillik
tisztv.	tisztviselő
várm.	vármegye
xr	krajcár

FORRÁSOK

Levéltárak, fondok, állagok rövidítése

MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
K 26	Miniszterelnökségi Levéltár, Központilag iktatott és irattározott iratok
MNL TML	Magyar Nemzeti Levéltár Tolna Megyei Levéltára
Alispáni i.	Tolna vármegye alispánjának iratai
Apponyi család i.	Apponyi család iratai
Első alispáni i.	Tolna vármegye első alispánjának iratai
Felekezeti anyakönyvi gyűjt., izraelita anyakönyv.	Tolna vármegye felekezeti anyakönyvi másodpéldányainak levéltári gyűjteménye, Izraelita egyházközségek anyakönyvi másodpéldányai
Földm. Igazg.	Szekszárdi Földmérési Igazgatóság iratai
Közp. Vál.	Tolna Vármegye Központi Választmányának iratai
Közgy. jkv.	Tolna Vármegye Törvényhatósági Bizottságának iratai, közgyűlési jegyzőkönyvek
Nemesi Közgy. i., Összeírások	Tolna Vármegyei Nemesi Közgyűlésének iratai, Összeírások

Sznk. i.	Szekszárd nagyközség iratai
Szvi.	Szekszárd város iratai
Szd.-i Kisgazda Egy.	Szekszárdi Kisgazda Egyesület iratai
Tisztviselők Nyilvánt., nyugdíjas vm.-i tisztv. törzslapok	Tolna vármegyei, járási, községi tisztviselők nyilvántartásának levéltári gyűjteménye, Nyugdíjas vármegyei tisztviselők törzslapjai
Tolna Várm.Bizottm.	Tolna Vármegye Bizottmányának iratai
Tolna vm. nemesi közgy. i	Tolna vármegye nemesi közgyűlésének iratai
MNL ZML	Magyar Nemzeti Levéltár Zalai Megyei Levéltára
Közgy. jkv.	Zalaegerszeg rt. város iratai, közgyűlési jegyzőkönyv

Újságok, forrásművek

Függetlenség

Közérdek

Magyar Állam

Magyar Néplap

Szekszárdi Újság

Szekszárd Vidéke

Tolnamegye

Tolnamegyei Hirlap

Tolnamegyei Közlöny

Tolnamegyei Újság

Tolnavármegye

Tolnavármegye és a Közérdek

Tolnavármegye Hivatalos Lapja

Városok Lapja

Vasárnapi Újság

Zalai Közlöny

1912. évi statisztika: *1912. évi Statisztikai Évkönyv*. Budapest, 1914.

Bodnár István 1942: *Bezerédj István és a százéves Szekszárdi Kaszinó*. Szekszárd, Reprint (2002)

Garay Naptár 1903: *Garay János Nagy Képes Naptára. Tolnavármegye teljes címtárával az 1903. évre*. Szekszárd

Garay Naptár 1909: *Garay János Képes Naptára 1909. évre. Tolnavármegye teljes címtárával*. Szekszárd

Gazdacímtár 1893: *1893. évi Gazdacímtár*. Budapest

Gazdacímtár 1897: *1897. évi Gazdacímtár*. Budapest

Gazdacímtár 1911: *1911. évi Gazdacímtár*. Budapest

Gudenus János József (összeáll.) 1988: *A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája III. (P-S)*. Budapest

Hirn László (szerk.) 1930: *Tolnamegyei fejek. Tolnavármegye tíz évvel Trianon után*. Szekszárd

Horváth József 1907: *Az 1905/6. évi vármegyei ellenállás története*. Budapest

Kempelen Béla 1912: *Magyar nemes családok III. kötet, Caballini - Ezbar*. Budapest

Kempelen Béla 1912: *Magyar nemes családok IV. kötet, Fa-Házy*. Budapest

- Leopold Gusztáv 1984: A kapitalisztikus mezőgazdaság Magyarországon. In: Tóth Pál Péter (szerk.): *Agrárszociológiai írások Magyarországon 1900-1945*. Budapest, 72-91.
- Leopold Lajos, ifj. 1907: *Gyárak nélkül. Egy pusztuló vármegye emlékirataiból*. Szekszárd
- Leopold Lajos, ifj. 1910: A senki Dunája. In: *Huszedik Század* 2. 257-268.
- Leopold Lajos, ifj. 1988.: Színlelt kapitalizmus. In: *Medvetánc* 2-3. 317-355.
- M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal 1916: Magyarország városainak háztartása az 1910. évben. In: *Magyar Statisztikai Közlemények (új sorozat)* 56., Budapest
- Magyaró. Atlasza 2001: Zantai László (szerk.): *A történelmi Magyarország atlasza és adattára, 1914.*, Pécs
- Magyar Compass 1884: Mihók Sándor szerk: *Magyar Compass. Pénzügyi évkönyv*. Budapest
- Magyar Compass 1886: Mihók Sándor szerk: *Magyar Compass. Pénzügyi évkönyv*. Budapest
- Magyar Compass 1896/7: *Mihók-féle Magyar Compass 1896/7. Pénzügyi Évkönyv I. rész. Bankok és takarékpénztárak*, Budapest
- Magyar Nemzettség 1905: *Magyar nemzeti zsebkönyv 1905.*, Budapest
- Magyaró.társ.tört. 2002: *Magyarország társadalomtörténete I/1. (szöveggyűjtemény)*. Kövér György (szerk.), Budapest
- Mg. statiszt. 1897: *Mezőgazdasági statisztika*. Magyar Statisztikai Közlemények XV., Budapest
- Mérei Gyula 1971: *A magyar politikai pártok programjai (1867-1918)*, Budapest
- Nagy Ferenc 1912: *A magyar városi jog*. Budapest
- Nagy Sándor (szerk.) 1922: *Nagy Magyar Compass 1920/21. II. rész.*, Budapest
- Népmozgalom 1974: *A népmozgalom főbb adatai községenként 1828-1900. III. kötet*, Budapest
- Népszámlálás I. 1902: *1900. évi népszámlálás I. kötet, Demográfiai adatok*. Budapest
- Népszámlálás II. 1904: *1900. évi népszámlálás II. kötet*, Budapest
- Népszámlálás I. 1912: *1910. évi népszámlálás I. kötet*, Budapest
- Népszámlálás I. 1923: *1920. évi népszámlálás I. rész*, Budapest
- OGYTCZ 1847/48.: *1847-1848. évi országgyűlési törvényczikkelyek*. Budapest, 1874.
- Sopr.Keresk.Ip.Kam.jel. 1867: *A soproni Kereskedelmi és Iparkamarának 1863-1865. évi jelentése*. Sopron
- Polit.Magyaró. 1917: *Politikai Magyarország IV.*, Budapest
- Révai 1924: *Révai nagy lexikona XVI*. Budapest
- Thirring Gusztáv (szerk.) 1912: *A magyar városok statisztikai évkönyve I.*, Budapest
- Tiszticémtár 1863: *Magyarország tiszti névtára 1863*. Pest
- Tiszticémtár 1875: *Magyarország tiszti cím és névtára 1875*. Budapest
- Tiszticémtár 1906: *Magyarország tiszti cím és névtára 1906*. Budapest
- Tolnai Lajos 1955: *Az új főispán*. Budapest
- Tolnamegyei Népnaptár 1911: *Tolnamegyei Népnaptár az 1912. szőkő évre*. Bonyhád
- Törvénytár 1872: *1870. évi Törvénytár*. Pest
- Törvénytár 1886: *1886. évi Törvénytár*. Budapest

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Andrásfalvy Bertalan 1975: Duna mente népének ártéri gazdálkodása Tolna és Baranya megyében az ármenetesítés befejezéséig. In: *Tanulmányok Tolna Megye Történetéből VII.*, Szekszárd, 5-476.
- Aradi Gábor 2005: A szekszárdi telefonhálózat kialakítása 1884-1914. In: Dobos Gyula (szerk.): *Szekszárd a XX. század első évtizedeiben*, Szekszárd, 237-272.
- Aradi Gábor 2013: Tolna megyei uradalmak a 18. században és a 19. század első évtizedeiben. (Vázlatos birtoktörténeti áttekintés). In: Borsy Judit Borbála (szerk.): *Uradalmak térben és időben. Baranyai történelmi közlemények 5.*, Pécs, 247-266.
- Bácskai Vera 1984: *Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban*. Budapest
- Bácskai Vera 2007: Piackörzetek és piacközpontok a Dél-Dunántúlon a 19. század első felében. In: Uo: *Városok és polgárok Magyarországon I-II.*, Budapest, 171-199.
- Balázs Kovács Sándor 2000a: Bátaszék története 1849-1921. In: Dobos Gyula (szerk.): *Bátaszék története 1790-1944.*, Bátaszék, 79-288.
- Balázs Kovács Sándor 2000b: A megesett lányok és a házasságon kívül született gyermekek helyzete a Sárközben. In: *A Wosinsky Mór Múzeum évkönyve XXII.*, Szekszárd, 253-276.
- Barbarits Lajos 1929: *Nagykanizsa. Magyar városok monográfiája*. Budapest
- Bartal 1941: *Fadd monográfiája*. Pécs
- Benisch Artur 1940: *Az eszmei (uradalmi) községek alkonya*. Különlenyomat a Közigazgatástudomány 1940. évi 1. számából
- Bérdi György 1977: Pécs legnagyobb adófizetői 1887-1901. In: *Janus Pannonius Múzeum évkönyve 20-21.*, Pécs, 113-125.
- Boda Imre: *Nemes rádóczi Boda nemzetség eredete. Családom története*.
- Boros Zsuzsanna - Szabó Dániel 1999: *Parlamentarizmus Magyarországon (1867-1944)*. Budapest
- Borsy Judit 2007: A Pécsváradi közalapítványi kerület tisztviselői, alkalmazottai a 19. század első felében. In: Nagy Imre Gábor (szerk.): *Tanulmányok a történeti segédtudományok köréből*. Baranyai történelmi közlemények 2., Pécs
- Borsy Judit 2009: *A pécsváradi közalapítványi kerület levéltári forrásai 1786-1945*. (Kézirat, MNL BML, Pécs)
- Braun Sándorné 1978: Tolna vármegye és a rendi országgyűlések (1807-1847). In: *Tanulmányok Tolna megye történetéből VIII.*, Szekszárd, 125-174.
- Czoch Gábor-Szabó Géza-Zsinka László 1997: Változások a magyar város- és településrendszerben 1784 és 1910 között. In: Sasfi Csaba – Németh Zsófia (szerk.): *Kőfallal, sárpalánkkal. Rendi társadalom – polgári társadalom 7.*, Debrecen, 25-49.
- Csapó Mária 1989: *Tolna megye a reformkori politikai küzdelmekben*. Budapest,
- Csekő Ernő 1999a: Két választás Pincehelyen. Az 1901. évi véres országgyűlési képviselőválasztás. In: *Levéltári Szemle 1.* 22-28.
- Csekő Ernő 1999b: Színház- és moziépítési tervek a századelőn Szekszárdon. A Világ Mozgó Filmszínház építésének története. In: *Új Dunatáj 1.* 72-79.
- Csekő Ernő 2000: Bűnösség és felelősség kérdése egy tragédiába torkollott képviselőválasztás kapcsán (Pincehely, 1901) In: Bana József (szerk.): *Bűn és bűnhődés I., Győri Tanulmányok 23.*, Győr, 35-59.
- Csekő Ernő 2001: Etetés-ítatás a követ- és képviselőválasztásokon. In: Bana József (szerk.): *Hedonizmus. Győri tanulmányok 25.*, Győr, 71-89.
- Csekő Ernő 2002a: Törvényhatósági választások Tolna megyében 1871-1917. In: *Tolna megyei levéltári füzetek 10.*, Szekszárd, 5-82.
- Csekő Ernő 2002b: A szekszárdi virilisek összetétele 1872-1918 között. In: Tóth G. Péter (szerk.): *Struktúra és városkép. A polgári társadalom a Dunántúlon a dualizmus korában*. Veszprém, 149-162.
- Csekő Ernő 2003a: Községek, városok helye és szerepe a polgári kori adóigazgatásban. In: *Levéltári Szemle 2.* 28-42.
- Csekő Ernő 2003b: Korlátozott előjog. A virilista nők Szekszárd r.t. városban a XX. század első évtizedeiben. In: Láczy Magdolna (szerk.): *Nők és férfiak..., avagy a nemek története. Rendi*

társadalom – polgári társadalom 16., Nyíregyháza, 198-225.

Csekő Ernő 2004: A fürdőélet intézményesülése Szekszárdon a II. világháborúig. In: *A Wosinsky Mór Múzeum évkönyve XXVI.* Szekszárd, 351-398.

Csekő Ernő 2005a: Az irodalom halottjai. A XIX. századi Tolna megyei irodalmi másodvonalról (Jámbor Pál, Rátkay László, Váradi Antal és Dömötör János). In: *A Wosinsky Mór Múzeum évkönyve XXVII.*, 329-359.

Csekő Ernő 2005b: Virilisták szerepe és jelentősége Szekszárd életében (1905-1914). In: Dobos Gyula (szerk.): *Szekszárd a XX. század első évtizedeiben.* Szekszárd, 79-130.

Csekő Ernő 2005c: A dualizmus kori elit kutatásainak forráslehetőségei a Soproni Levéltárban In: Ekler Péter (szerk.): *Közgyűjteményi Tudományos Napok I. Sopron - A 2003. október 16-i konferencia előadásai.* Budapest, 92-111.

Csekő Ernő 2006a: A szekszárdi Leopoldok. Pillanatfelvétel egy saját irathagyatékkal nem rendelkező család kutatásának állásáról. In: *Szabolcs-Szatmár-Bereg. megyei levéltári évkönyv 17.*, Nyíregyháza, 449-466.

Csekő Ernő 2006b: Ifj. Leopold Lajos és Szekszárd. In: *A Wosinsky Mór Múzeum évkönyve XXVIII.*, Szekszárd, 341-381.

Csekő Ernő 2006c: Kísértő múlt: a zsidóellenesség irracionális formáinak továbbélése egy tragédiába fordult képviselőválasztás kapcsán (Pincehely, 1901). In: Mayer László – Tilcsik György (szerk.): *Személyes idő – történelmi idő. Rendi társadalom – polgári társadalom 17.*, Szombathely, 85-104.

Csekő Ernő 2006d: Katonaság és csendőrség az 1901. évi „véres” pincehelyi választáson illetve a pótválasztáson. In: *Tolna megyei levéltári füzetek 11.*, Szekszárd, 329-370.

Csekő Ernő 2006e: „Mélyen tisztelt földim”. Ifj. Leopold Lajos és Babits Mihály barátsága. In: *Múlt és Jövő 2.* 29-47.

Csekő Ernő 2007: Ifj. Leopold Lajos élete Szekszárdon. In: *A Wosinsky Mór Múzeum évkönyve XXIX.*, Szekszárd, 413-498.

Csekő Ernő 2009a: Geiger Gyula "Magyar Szépirodalmi Lapok"-ja.: Egy irodalomtörténeti vonatkozású felfedezésről. Újabb adalékok Babits Mihály Halálfiái című regényének valóság tartalmához. In: *A Wosinsky Mór Múzeum évkönyve XXXI.*, Szekszárd, 357-394.

Csekő Ernő 2009b: A harmadik Leopold-fivér: Leopold Samu. In: Halmos Károly-Klement Judit-Pogány Ágnes-Tomka Béla (szerk.): *A felhalmozás míve. Történeti tanulmányok Kövér György tiszteletére.* Budapest, 2009. 66-80.

Csekő Ernő 2010: A helyi politikai és társadalmi elit a századvégen Geiger Gyula szekszárdi ügyvéd és lapszerkesztő korabeli írásaiban. In: *A Wosinsky Mór Múzeum évkönyve XXXII.*, Szekszárd, 539-586.

Csekő Ernő 2011a: Geiger Gyula szekszárdi virilista tündöklése és bukása. Egy Tolnától Budapestig futó életpálya szekszárdi szakaszáról. In: *A város és társadalma. Tanulmányok Bácskai Vera tiszteletére.* Szerk.: H. Németh István-Szívós Erika-Tóth Árpád, Hajnal István Kör-Társadalomtörténeti Egyesület, Budapest, 361-377.

Csekő Ernő 2011b: Pályatörések a századfordulóról: Leopold Samu és Guttmann Irén (Lys-Noir). Adalékok a neológ zsidóság műveltségéhez. In: *Múlt és Jövő 2.* 69-91.

Csekő Ernő 2011c: Szekszárd házai és háztulajdonosai a 19. század közepétől az 1920-as évekig. (Egy elkészítendő adattár felépítéséről, tudományos és helytörténeti hasznáról). In: *Új Dunatáj 4.* 39-59.

Csekő Ernő 2012: Befogadás és kitagadás. Adalékok a német-magyar asszimilációhoz: Tormay Cécile és Dienes Valéria családi háttéréről. In: *A Wosinsky Mór Múzeum évkönyve XXXIV.*, Szekszárd, 431-469.

Csekő Ernő 2013a: A nagybérletek családi rendszerének kiépülése a szekszárdi Leopold família esetében (1861-1920). In: Borsy Judit Borbála (szerk.): *Urak és idők. Baranyai történelmi közlemények V.*, 2013. 267-335.

Csekő Ernő 2013b: Sopron választópolgársága az 1913. évi választójogi reform tükrében. In: *Soproni Szemle 3.* 295-299.

Cserna Anna 1987: Adatok Sztankovánszky Imre politikai tevékenységéről. In: *Tanulmányok Tolna megye történetéből XI.*, Szekszárd, 513-543.

- Cserna Anna 1994: A Sztankovánszkyak birtokszerzése. In: *Tolna megyei levéltári füzetek* 4., 5-32.
- Cserna Anna 2003: A kedves „oncli”. Szeniczey Cecília visszaemlékezése Deák Ferencről, 1903. In: *Levéltári Szemle* 4. 31-43.
- Cserna Anna 2005: A város hivatala (1905-1929). In: Dobos Gyula (szerk.): *Szekszárd a XX. század első évtizedeiben*. Szekszárd, 131-171,
- Cserna Anna 2013: Daróczy család birtoklása és eladósodása (rajzolat). In: *Új Dunatáj* 1-2. 31-38.
- Csizmadia Sándor 1976: *A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig*. Budapest
- Dersi Tamás 1973: *A századvég katolikus sajtója*. Budapest
- Demeter Zsófia 1996: Herceg Batthyány Fülöp enyingi uradalmának szántóművelése (1806-1870). In: *Agrártörténeti Szemle* 4. 186-250.
- Demeter Zsófia 1997: A juhászat szerepe az enyingi uradalom gazdálkodásában (1806-1870). In: *Agrártörténeti Szemle* 1-2. 63-102.
- Dobos Gyula 1987: Ellenforradalom és konszolidáció. In: *Tanulmányok Tolna megye történetéből* XI., Szekszárd, 241-342.
- Dobos Gyula 2001: *A Perczelek*. Szekszárd
- Dobos Gyula 2006: Kammerer Ernő (1856-1920). In: *Honismeret* 3. 50-55.
- Dóka Klára 1979: Folyószabályozás Tolna megyében a 19. században. In: *Tanulmányok Tolna megye történetéből* IX., Szekszárd, 229-245.
- Eppel János 1991: Adalékok a Bauernbund történetéhez. In: Szita László, Szóts Zoltán (szerk.): *A Völgyseg két évszázada*. Bonyhád, 1991. 61-69.
- Erdész Ádám 1994: Városi mozgalom a nagyközségi szervezetért. In: Erdmann Gyula (szerk.): *Paraszti kiszolgáltatottság – paraszti érdekvédelem, öngazgatás. Rendi társadalom – polgári társadalom* 5., Gyula, 94-101.
- Erdősi Ferenc 1983: Tolna megye tömegközlekedési hálózatának kialakulásáról. In: *Tanulmányok Tolna megye történetéből* X., Szekszárd, 275-360.
- Farkas József: 1995: A 48-as Függetlenségi Országos Gazdapárt” megalakulása és annak előzményei a Dél-Dunántúlon. In: *Somogy megye múltjából* 26., Kaposvár, 141-206.
- Feiszt György 1989: A Vas megyei virilis jegyzék feltárásának tapasztalatai. In: Erdmann Gyula (szerk.): *Kutatás – módszertan. Rendi társadalom – polgári társadalom* 2., Gyula, 98-100.
- Feiszt György – Kosján László 1995: A gazdasági elit kutatásának néhány kérdése a virilisjegyzékek alapján. In: : Á. Varga László (szerk.): *Vera (nem csak) a városban. Tanulmányok a 65 éves Bácskai Vera tiszteletére. Rendi társadalom-polgári társadalom – Supplementum*, Budapest-Szombathely, 483-486.
- Foki Ibolya 1997: Zalaegerszeg és Ola egyesítése. In: Kapiller Imre (szerk.): *Zalaegerszeg évszázadai. Várostörténeti tanulmányok*. Zalaegerszeg, 275-312.
- Foki Ibolya 2006: Zalaegerszeg rendezett tanácsú várossá válása 1885-ben. In: Molnár András (szerk.): *Végvárból megyeszékhely. Tanulmányok Zalaegerszeg történetéből*. Zalaegerszeg, 97-116.
- Für Lajos 1966: A csákvári uradalom a bérleti gazdálkodás útján. In: *Agrártörténeti Szemle* 1-2. 122-146.
- Für Lajos-Pintér János 1987: *Magyar agrártörténeti életrajzok I.*. Budapest
- Gaál Zsuzsanna 1984: Országgyűlési képviselőválasztások Tolna megyében (1875-1905). In: *A Béri Balogh Ádám Múzeum évkönyve XII.*, Szekszárd, 157-210.
- Gaál Zsuzsanna 1988: Tolna vármegye és az 1905-1906. évi nemzeti ellenállás. In: *A Béri Balogh Ádám Múzeum évkönyve XIV.*, Szekszárd, 371-385.
- Gaál Zsuzsanna 1992: Tolna a polgári korszakban 1867-1918. In: Glósz József-V. Kápolnás Mária (szerk.): *Tolna mezőváros monográfiája*. Tolna, 339-406.
- Gaál Zsuzsanna 1998: Egy arisztokrata visszaemlékezései. A Széchenyiek három nemzedéke. In: *A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve XX.*, Szekszárd, 291-306.
- Gaál Zsuzsanna 2000: Egy birtokos nemesi család válsága és felbomlása a 19. század második felében. In: *A Wosinsky Mór Múzeum évkönyve XXII.*, Szekszárd, 277-316.

- Gaál Zsuzsanna 2002: Válaszúton. Dzsenti portrék Magyarországon. In: *Tolna megyei levéltári füzetek 10.*, Szekszárd, 83-114.
- Gaál Zsuzsanna 2003: A dzsenti születése. Az átmenet évei és a válság kibontakozása. In: Dobos Gyula (szerk.): *Levéltáriügy múltja, jelene és jövője; Tolna megye a dualizmus korában*, tanulmánykötet. Szekszárd, 183-200.
- Gaál Zsuzsanna 2007: A passzív ellenállás másfél évtizede Tolna megyében. In: *A Wosinsky Mór Múzeum évkönyve XXIX.*, Szekszárd, 399-411.
- Gaál Zsuzsanna 2009: *A dzsenti születése. A Tolna megyei reformkori középbirtokos nemesség átalakulása a neoabszolutizmus és a dualizmus korában*. Szekszárd
- Gál Zoltán 1997: A magyarországi városhálózat vizsgálata a banki betétforgalom alapján 1910
- Gergely Jenő: 1996 Az egyházpolitikai törvények a főrendiházban (1894-1895)., In: *Protestáns Szemle* 1. 12-29.
- Gerő András 1988: *Az elsőprő kisebbség. Népképviselő a Monarchia Magyarországon*. Budapest, Gondolat Kiadó
- Glósz József 1982: Tolna megye gazdasági fejlődésének korlátai a 19-20. sz. fordulóján. In: Farkas Gábor (szerk.): *Dunántúl társadalomtörténete 1900-1945. I.*, Székesfehérvár, 41-50.
- Glósz József [1989]: Szekszárd a forradalom és szabadságharc, valamint az önkényuralom éveiben. In: K. Balog János (szerk.): *Szekszárd város történeti monográfiája I.*, Szekszárd,
- Glósz József 1991: Tolna megye középbirtokos nemességének anyagi viszonyai a 19. század első felében. In: *A Wosinsky Mór Múzeum évkönyve XVI.*, Szekszárd
- Glósz József 1992: A feudalizmus válsága és a polgári átalakulás időszaka 1790-1867. In: Glósz József-V. Kápolnás Mária (szerk.): *Tolna mezőváros monográfiája*. Tolna, 249-337.
- Glósz József 1995: Tolna – Egy mezőváros polgárosodásának esélyei a 19. század első felében. In: Á. Varga László (szerk.): *Vera (nem csak) a városban. Tanulmányok a 65 éves Bácskai Vera tiszteletére*. Debrecen, 107-117.
- Glósz József 2002: Társaság és társadalom (Adalékok a birtokos nemesség reformkori világához). In: *A Wosinsky Mór Múzeum évkönyve XXIV.*, Szekszárd, 367-383.
- Gottfried Barna 1993: Nyíregyházi virilisek 1874. és 1912. között. In: *Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár kiadványa I. Évkönyvek 9.*, Nyíregyháza, 141-168.
- Grósz József 1969: A köszénbányászat alakulása Tolna megyében Tolna megyében az első világháború kitöréséig. In: *Tanulmányok Tolna megye történetéből II.*, Szekszárd, 167-218.
- Gyáni Gábor 1977: *Hódmezővásárhely legnagyobb adófizetői (1888-1941)* In: *Történelmi Szemle* 3-4. 626-640.
- Gyáni Gábor 1995: Az ipari vállalkozás szerepe a dunántúli városfejlődésben. In: V. Fodor Zsuzsa (szerk.): *Vállalkozó polgárok a Dunántúlon a dualizmus korában*. Veszprém
- Hajdú Lajos 1974.: II. József igazgatási reformtörekvései és ezek végrehajtása Tolna vármegyében. In: *Tanulmányok Tolna megye történetéből V.*, Szekszárd
- Halmos Károly 1987: *Vállalkozói csoportok a századfordulón Magyarországon*. In: *Szociológia* 3. 433-440.
- Halmos Károly 2006: *Besitzbürgertum Magyarországon. (A virilizmus)* In: Kövér György (szerk.): *Zsombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon a 19. század elejétől a 20. század közepéig. Társadalomtörténeti tanulmányok*. Budapest, 161-194.
- Horváth Árpád 1978: A megyei önkormányzat működése Tolnában 1848-1872. In: *Tanulmányok Tolna megye történetéből VIII.*, Szekszárd, 175-234.
- Horváth Árpád 1983: Tolna megye igazgatása a neoabszolutizmus idején. In: *Tanulmányok Tolna megye történetéből X.*, Szekszárd, 169-221.
- Horváth J. András 1998: Józsefváros választópolgársága az 1884. évi képviselőválasztás tükrében. In: *Fons* 4. 481-525.
- Horváth J. András 1999: Új emberek az Újvárosházán – az egyesített főváros első közgyűlésének társadalmi összetétele. In: *Tanulmányok Budapest múltjából XXVIII.*, Budapest, 23-52.
- Horváth J. András 2010: *A megigényelt világváros. Budapest hatósága és lakossága a városegyesítés*

éveiben. Budapest

K. Németh András 2002: Kammerer Ernő életéről, munkásságáról és hagyatéka régészeti vonatkozásairól. In: *A Wosinsky Mór Múzeum évkönyve XXIV.*, Szekszárd, 275-303.

Kaczián János 1905: Szekszárd nagyközség rendezett tanácsú várossá válása – 1905. In: Dobos Gyula (szerk.): *Szekszárd a XX. század első évtizedeiben*. Szekszárd, 7-78.

Kaposi Zoltán 2013: A herceg Batthyány-Strattmann hitbizományi uradalmak területi és gazdálkodási változásai (1746-1945). In: Borsy Judit Borbála (szerk.): *Uradalmak térben és időben. Baranyai történelmi közlemények 5.*, Pécs, 109-146.

Katus László 2003: Hazánk és régióink a dualizmus korában. In: Dobos Gyula (szerk.): *Levéltáriügy múltja, jelene és jövője; Tolna megye a dualizmus korában*, tanulmánykötet. Szekszárd, 142-164.

Kárpáti Andrásné 1987: Adatok Tolna megye malomiparának történetéhez. In: *Tanulmányok Tolna megye történetéből XI.*, Szekszárd, 343-435.

Király István 1966: Nagyatádi Szabó István és pártja az első világháború előtt. In: *Dunántúli Tudományos Gyűjtemény 64.*, Budapest, 363-428.

Kisaszondy Éva 1978: A Szekszárdi Polgári Olvasókör története 1871-1918-ig. In: *Magyar Könyvszemle 3-4.* 280-290.

Kiss István 1938: *Simontornya krónikája*. Simontornya

Kolossa Tibor 1987: A dualizmus rendszerének kialakulása és megszilárdulása (1867-1875). In: Kovács Endre (szerk.): *Magyarország története 1848-1890 (6/2. kötet)*. Budapest, 775-911.

Koroknai Ákos 1985: Az 1896. évi választások Délkelet-Dunántúlon. In: *Baranyai Helytörténetírás 1983-1984.*, Pécs, 85-140.

Koroknai Ákos 1986: A dualizmus kori parlamenti választások a Délkelet-Dunántúlon (II. rész). In: *Baranyai Helytörténetírás 1985-1986.*, Pécs, 215-297.

Kosján László 1987: A gazdasági elit Nógrád vármegyében a dualizmus korában (A polgárosulás tendenciái, hordozói). In: *Társadalomtörténeti módszerek és források. Rendi társadalom – polgári társadalom 1.* Szerk.: Á. Varga László, (Adatok, források és tanulmányok a Nógrád Megyei Levéltárból 15.), Salgótarján, 297-304.

Kosján László 1993: A virilis-jegyzékek elemzésének kérdése. In: Bán Péter - Á. Varga László (szerk.): *Archivum Supplementum ad honorem Béla Kovács dedicatum*. Eger, 149-162.

Kövér György 2002a: A Schosberger-klán. In: Uő: *A felhalmozás íve. Társadalom- és gazdaságtörténeti tanulmányok*. Budapest

Kövér György 2002b: Nagy vagyonok legendárium. In: Uő: *A felhalmozás íve. Társadalom- és gazdaságtörténeti tanulmányok*. Budapest

Kövér György 2004: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól az első világháborúig. In: Gyáni Gábor-Kövér György (szerk.): *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. 2. javított kiadás, Budapest, 11-186.

Kövér György 2009: Kiből lett és kiből nem lett virilista? Szabolcs megye, 1883. In Bódy Zsombor et al. (szerk.): *Megtálalható-e múlt? Tanulmányok Gyáni Gábor 60. születésnapjára*. Budapest, 282-296.

Kövér György 2011: *A tiszzaeszlári dráma. Társadalomtörténeti látószögek*. Budapest

Kövér György 2012a: Rotschild – Sina – Wodianer. Bécsi bankárok az ún. magyar konzorciumban. In: Uő: *A pesti city öröksége. Banktörténeti tanulmányok*. Budapest, 175-184,

Kövér György 2012b: Budapesti milliomosok a 19. század végén. In: Uő: *A pesti city öröksége. Banktörténeti tanulmányok*. Budapest, 245-264.

Kövér György 2014: *Biográfia és társadalomtörténet*. Budapest

Lakatos Ernő 1942: *A magyar politikai vezetőréteg 1848-1918.*, Budapest

Lovas Csilla 1999: Tolna vármegye hivatali arcképcsarnoka a 19. század első felétől 1945-ig. In: *A Wosinsky Mór Múzeum évkönyve XXI.*, Szekszárd, 413-452.

Majdán János 1983: *Szekszárd vasutat kap. 1883-ban nyílt meg a Rétszilas-Szekszárd vonal*. In: Új Dunatáj 4. 57-67.

Major Attila 2005: A villamosítás Szekszárdon. In: Dobos Gyula (szerk.): *Szekszárd a XX. század első évtizedeiben*, Szekszárd, 173-235.

- Melega Miklós 2009: *A modern város születése. Szombathely infrastrukturális fejlődése a dualizmus korában, a hazai és nemzetközi tendenciák tükrében* (Phd-disszertáció). Link: <http://www.idi.btk.pte.hu/dokumentumok/disszertaciok/melegamiklosphd.pdf>
- Melega Miklós 2012: *A modern város születése. Szombathely infrastrukturális fejlődése a dualizmus korában*. In: Archivum Comitatus Castriferrei 5., Szombathely
- Mérey Klára 1956: *A mezőgazdasági munkásság mozgalmái a Dunántúlon 1905-1907-ben*. Budapest
- Nagy Imre Gábor 1993: Az újraneépült város. (Népesség, társadalom, igazgatás Mohácson 1918-ig) In: Ódor Imre (szerk.): *Tanulmányok Mohács történetéből*. Mohács, 129-176.
- Nagy Imre Gábor 2007: Baranya vármegye főispánjai (1688.1950). In: *Baranya történelmi közlemények* 2., Pécs, 79-160.
- Nagy Mariann 2003: *A magyar mezőgazdaság regionális szerkezete a 20. század elején*. Budapest
- Ortutay András 1995: Virilisek Esztergom megyében. In: *Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Levéltára Évkönyvei* 3., Esztergom, 72-76.
- Paksy Zoltán 2006a: Politikai küzdelmek Zala megyében 1918-1931. In: Paksy Zoltán: *Politikai küzdelmek Zala megyében a két világháború között I.*, Zalaegerszeg, Zala Megyei Levéltár
- Paksy Zoltán 2006b: Kisvárosi elit. Zalaegerszeg város virilisei 1873-1939. In: Molnár András (szerk.): *Végvárból megyeszékhely. Tanulmányok Zalaegerszeg történetéből*. Zalaegerszeg, 169-194.
- Pap József 2007: "Két választás Magyarországon": Az országgyűlési képviselők társadalmi összetétele a 20. század első éveiben. In: *Aetas* 1. 6-33
- Rudai Rezső 1936: *A politikai ideológia, pártszerkezet, hivatás és életkor szerepe a magyar képviselőház és a pártok életében (1861-1935)*. Budapest
- Ruzsa Éva 2002: Egy kisnemesi család két generációjának küzdelme a deklasszáció ellen. In: *Tolna megyei levéltári füzetek* 10., Szekszárd, 115-153.
- Ruzsa Éva 2005: Egy szekszárdi építész: Diczenty László. In: Dobos Gyula (szerk.): *Szekszárd a XX. század első évtizedeiben*, Szekszárd, 273-301.
- Sarlós Béla 1976: *Közigazgatás és hatalompolitika a dualizmus rendszerében*. Budapest
- Schweitzer József-Szilágyi Mihály 1982: *A Tolna megyei zsidók története 1867-ig. A magyarországi zsidó hitközségek monográfiái II.*, Budapest
- Simonffy Emil 1975: Kaposvár a várossá alakulás útján. In: Kanyar József (szerk.): *Kaposvár, Várostörténeti tanulmányok*. Kaposvár
- Solymár Imre 1992: Gazdaságcentrikus értékrend, gazdasági magatartás. Adalékok a dél-dunántúli németek mentalitástörténetéhez. In: *Baranyai Történetírás* 1990-1991., 345-394.
- Stipta István 1995: *Törekvések a vármegyei polgári átalakítására*. Budapest
- Stipta István 1998: *A magyar bírósági rendszer története*. Debrecen
- Szabad György 1957: *A tatai és gesztesi Esterházy-uradalom áttérése a robotrendszerrel a tőkés gazdálkodásra*. Budapest
- Szabó Dániel 1977: A Néppárt megalakulása. In: *Történelmi Szemle* 2. 169-208.
- Szabó Dániel 1978: A Néppárt az 1896. évi országgyűlési választásokon. In: *Századok* 4. 730-756.
- Szabó Dániel 1992: A magyar társadalom politikai szerveződése a dualizmus korában. In: *Történelmi Szemle* 3-4. 199-230.
- Szabó Dániel 1994: 1894: új történet kezdődik. In: *Világosság* 3. 3-10.
- Szabó Miklós 2003: *Az újkonzervativizmus és a jobboldali radikalizmus története (1867-1910)*. Budapest
- Szakál Gyula 2002: *Vállalkozói győri polgárok 1870-1940. Sikeres történelmi modellváltás*. Budapest
- Szalai Károly 1987: Tolna megye földmunkás-szegényparaszti tömegeinek helyzete és mozgalmái a századforduló táján (1890-1907). In: *Tanulmányok Tolna megye történetéből XI.*, Szekszárd, 183-239.
- Szekfü Gyula 1989: *A három nemzedék, és ami utána következik*. Budapest
- Széchenyi Viktor 1933: *Töredékek a Sárvár-felsővidéki gróf Széchenyi nemzetség történelméből*. Székesfehérvár
- Szilágyi Mihály 1969: A Tolna megyei kereskedelem története 1848-tól 1914-ig. In: *Tanulmányok*

Tolna megye történetéből II. Szekszárd, 267-323.

Szilágyi Mihály [1989]: Szekszárd a kései feudalizmus korában (1686-1847). In: K. Balog János (szerk.): *Szekszárd város történeti monográfiája I.*, Szekszárd, 95-207.

Szilágyi Mihály 1996: Szekszárd ipara. In: Dobos Gyula (szerk.): *Szekszárd város történeti monográfiája II.* Szekszárd, 33-64.

Szilágyi Mihály-Schweitzer József 1991: A Tolna megyei zsidók története 1868-tól 1944-ig. In: *Tolna megyei levéltári füzetek 2.*, Szekszárd, 51-95.

Szita László 1991: Magyarországi Németek Országos Gazdaszövetsége történetéhez (1909-1921). In: Somogyi Éva (szerk.): *Polgárosodás Közép-Európában. Tanulmányok Hanák Péter 70. születésnapjára*, Budapest, 243-255.

T. Mérey Klára 1974: A gyáripar Tolna megyében a két világháború között I. In: *Tanulmányok Tolna megye történetéből VI.* Szekszárd, 1975. 275- 338.

Takács Péter 1990: Szempontok a Szabolcs megyei virilisták társadalmi helyzetének elemzéséhez. In: *Alföldi társadalom 1990. I.* Békéscsaba, 61-81.

Takács Tibor 2002: A nyíregyházi bankelit (1900-1944). In: *Szabolcs-Szatmár Beregi Szemle 2.* 159-176.

Takács Tibor 2006: Városi elit Nyíregyházán a 20. század első felében. In: *Századok 1.* 25-77.

Takács Tibor 2008: *Döntéshozók. Városi elt és városi önkormányzat Nyíregyházán a XX. század első felében.* Budapest

Tegzes Ferenc 1982: Baranya vármegye Közigazgatási Bizottságának megalakulása és működésének kezdetei a dualizmus időszakában. In: *Baranyai Helytörténetírás, Baranya Megyei Levéltár évkönyve 1983/1984.*, Pécs, 123-162.

Tokaji Nagy Erzsébet 1995: Szombathely urbanizációja a századfordulón. In: V. Fodor Zsuzsa (szerk.): *Vállalkozó polgárok a Dunántúlon a dualizmus korában.* Veszprém, 212-235.

Tóth László 1995: Zechmeister Károly, a vállalkozó győri polgármester. In: V. Fodor Zsuzsa (szerk.): *Vállalkozó polgárok a Dunántúlon a dualizmus korában.* Veszprém, 192-211.

Tóth Zoltán 1980.: A szekszárdi mezővárosi blokk felbomlása a századfordulón. In: *Agrártörténeti Szemle 3-4.* 349-432.

Tóth Zoltán 1982: *Polgárosodás és hagyományörzés a századfordulói Szekszárd anyagi életviszonyiban.* Ethnographia 2. 177-231.

Tóth Zoltán 1989: *Szekszárd társadalma a századfordulón.* Budapest

Tóth Zoltán [1989]: Szekszárd a dualizmus korában (1867-1918). In: K. Balogh János (szerk.): *Szekszárd város történeti monográfiája I.* Szekszárd, 253-349.

Tóvári Judit 1997: Az elit Miskolc város társadalmában 1872-1917. Nyíregyháza

Tóttós Gábor 1997: Babits bölcsői körül (A családi hagyomány és a társadalmi örökség szerepe Babits Mihály pályakezdésében). In: *Tolna megyei levéltári füzetek 6.* Szekszárd, 263-298.

Tóttós Gábor 2006: A Tolna megyei időszaki sajtó kezdetei. In: *Tolna megyei levéltári füzetek 11.*, Szekszárd, 371

V. Fodor Zsuzsa 1995: Vállalkozások és városfejlődés a XX. század eleji Veszprémben. In: V. Fodor Zsuzsa (szerk.): *Vállalkozó polgárok a Dunántúlon a dualizmus korában.* Veszprém, 160-166

V. Kápolnás Mária 1997: *Tejfeldolgozás Tolnában 1882-1996.* Szekszárd

V. Kápolnás Mária 1998: Tejüzemek Dombóváron. In: *A Wosisnky Mór Megyei Múzeum évkönyve XX.*, Szekszárd, 307-368.

V. Kápolnás Mária 2000: Sajtgyártás Dőrypatlanon. In: *A Wosisnky Mór Megyei Múzeum évkönyve XXII.*, Szekszárd, 329-370.

Vajda László 1994: Az 1905-1906. évi vármegyei ellenállás. In: *Zalai Gyűjtemény 35.*, 245-276.

Varga Lajos: 1994: *Országgyűlési választások a dualizmus korában.* In: Földes György-Feitl István (szerk.): *Magyarország XX. századi választási atlasza. Parlamenti képviselőválasztások 1920-1990.*, Budapest, 9-42.

Vári András: 2009: *Urak és gazdászok. Arisztokrácia, agrárértelmiség és agrárius mozgalom Magyarországon 1821-1898.* Budapest

- Várnagy Antal 1998: *Hőgyész. Községtörténeti monográfia II. rész. 1722-1945.*, Hőgyész
- Veliky János 1975: A helyi politikai vezetőréteg és a virilizmus kölcsönviszonya a hajdú városokban a polgári forradalom után. In: *Hajdúsági Múzeum évkönyve 2.*, Hajdúböszörmény, 107-131.
- Vendel István 1941: *Szekszárd megyei város monográfiája*. Szekszárd
- Vincze László 1982: Egy dunántúli tőkés nagybérlet gazdálkodása (Maisa 1861-1940) I. rész. In: *Agrártörténeti Szemle* 1-2. 149-183.
- Vörös Károly 1966: Budapest legnagyobb adófizetői 1903-1917. (Adalékok Budapest társadalomtörténetéhez a dualizmus korában I.) In: *Tanulmányok Budapest múltjából* 17., Budapest, 145-196.
- Vörös Károly 1971: Budapest legnagyobb adófizetői 1873-ban. (Adalékok Budapest társadalomtörténetéhez a dualizmus korában II.) In: *Tanulmányok Budapest múltjából* 18., Budapest, 249-308.
- Vörös Károly 1972: Budapest legnagyobb adófizetői 1888-ban. (Adalékok Budapest társadalomtörténetéhez a dualizmus korában III.) In: *Tanulmányok Budapest múltjából* 19., Budapest, 359-392.
- Vörös Károly 1978: A győri városigazgatás és várospolitikai történetéhez 1861-1914. In: Gecsényi Lajos (szerk.): *Tanulmányok Győr és vidéke történetéből*. Győr, 113-127.
- Vörös Károly 1979: *Budapest legnagyobb adófizetői 1873-1917.*, Budapest
- Zsoldos Ildikó 2006: Szabolcs vármegye ellenzékiisége az 1905-1906. évi kormányzati válság idején. In: *Gesta* 1. 66-76.

FÜGGELÉK

I.

MEZŐVÁROSOK TOLNA VÁRMEGYÉBEN, 1850-BEN

(Forrás: Tolna vármegyében fekvő mezővárosok és helységeknek abc rendbeli megnevezése és távolságuknak leírása. Szekszárd, 1850.)

1.	Bonyhád
2.	Dombóvár
3.	Döbrököz
4.	DunaFöldvár
5.	Hőgyész
6.	Ireg
7.	Kölesd mezőváros, Kistormás
8.	Miszla
9.	Ozora
10.	Paks
11.	Regöly
12.	Simontornya
13.	Szekszárd
14.	Tamási
15.	Tevel mezőváros, Kovácsi
16.	Tolna

II.

TOLNA VÁRMEGYE ÖT JÁRÁSRA FELOSZTOTT HELYSÉGEINEK NÉVSORA NÉPESSÉGE ÉS TERÜLETE, 1871.

(Forrás: MNL TML, Alispáni i. 149/1872.)

	Községek és puszták neve	Népesség szám	A községbeliek nyelve	Térmérték katasztrális holdban
	KÖZPONTI JÁRÁS Szolgabíró hivatalos helyisége Szegszárdon			
1.	Agárd	1929	magyar	3592
2.	Báta Furkó pusztával	3517	bátai magyar, furkói német	10248
3.	Bátaszék, Dolina, Kövesd, Lajvér, Szentápusztákkal	6702	magyar, német, szerb	9176
4.	Decs	2387	magyar	17302
5.	Őcsény Ebes, Almás pusztákkal	2234	magyar	9315
6.	Harcz, Janya pusztával	661	magyar	3232
7.	Mözs	1827	magyar, német, tót	4135
8.	Alsó Nyék	998	magyar	4801
9.	Pilis Berek pusztával	628	magyar	2708
10.	Szegszárd Palánk, Csatár pusztákkal	11069	magyar	12969
11.	Tolna, Simonmajor, Fácánkert, Júliamajor, Közép-, Szélsőmajor, Kajmád	8309	magyar, német	13547
12.	Várdomb	762	német	647
13.	Szedres	622	magyar	348
	Összesen	41645		92026
	VÖLGYSÉGI JÁRÁS Szolgabíró hivatalos helyisége Bonyhád			
1.	Bonyhád, Nagy és Kis Tabód, Börzsöny pusztákkal	6248	magyar, német	8109
2.	Apar	778	német	2032
3.	Apáthi Dömörkapuval	1432	német	4214
4.	Belacz, Ladamány pusztával	377	német	1583
5.	Czikó Széplak pusztával	1415	német	3267
6.	Kis-Dorog	1054	német	1865
7.	Grábocz	670	német, szerb	2322
8.	Györe Szt.György pusztával	337	magyar, német	1966
9.	Hant Alapa pusztával	516	magyar, német	1004
10.	Izmény pusztájával	999	német	2237
11.	Kokasd Schöneigl pusztával	1023	német	2104

12.	Kovácsi	203	német	282
13.	Lengyel, Gaszpitz, Czél, Torla	774	német	11063
14.	Majos Csöcske pusztával	1200	német	2350
15.	Kis Mányok	485	német	885
16.	Nagy Mányok Csalló pusztával	1015	német	1954
17.	Máza	772	magyar, német	1710
18.	Mórágý Einsehlich pusztával	1765	német	2886
19.	Möcsény Palatinczával	399	német	1372
20.	Mucsfa József pusztával	856	német	2180
21.	Alsó Nána	1315	német és szerb	2282
22.	Szálka	1138	német és szerb	2905
23.	Tevel	2322	német	3348
24.	Váralja	1422	magyar, német	2370
25.	Varasd	697	német	1881
26.	Kis Vejke, Csókafő pusztával	713	magyar, német	1839
27.	Nagy Vejke	487	német	1390
28.	Zomba, Dőri község, Paradicsom, András, Mihálydomb, Ördögmalom, Szentgál, Farkasvölgy, Ódány, Rejthai, Juhéj, Kömöcsén, Patlany pusztákkal	2839	magyar, német	11769
29.	Závod	940	német	3117
	Összesen	34941		86299
	<u>DUNAFÖLDVÁRI JÁRÁS</u>			
	Szolgabíró hivatalos helyisége Pakson			
1.	Dunaföldvár, Bakoszállás, Kamacsp.	11765	magyar	19800
2.	Bölcske, Leányvár, Hada, Szentandrás pusztákkal	4884	magyar	13539
3.	Madocsa, Komád és Hüllőpusztákkal	2306	magyar	2191
4.	Német Keér, Magyalos pusztával	1440	német	3290
5.	Paks, Faluhely, Akalats, Biritó, Csámpa, Cseresnyés, Kis Paks, Gyapa pusztákkal	10302	magyar, német	19801
6.	Nagy Dorog, Földes és Bezzeg puszta	2579	magyar, német	9460
7.	Györköny, Diós, Hangos pusztákkal	2609	magyar, német	4768
8.	Kajdacs, Kis-Kajdaci pusztával	1301	magyar, német	6404
9.	Kömlőd	1507	német	3124
10.	Fadd, Hencse pusztával	5330	magyar	10721
11.	Gerjen	1668	magyar	3670
12.	Dunaszentgyörgy, Vetle pusztával	2242	magyar	5923
13.	Kis, Felső, Közép, Alsó Tengelitz puszták, Alsó, Felső. Közép Hidvég, Hidja, Apáthi és Jegenyés puszta	1684	magyar	16199
14.	Bikács	1113	magyar, német	2079
15.	Tápé	203	magyar	3774
	Összesen	51033		126750

	<u>SIMONTORNYAI JÁRÁS</u> Szolgabíró hivatalos helyisége Gyönkön			
1.	Hőgyész, Csefő, Csanád, Csicsópuszta	3140	magyar, német	5652
2.	DiósBerény	1040	magyar, német	2920
3.	Csibrák, Ökörkút, Viddin puszta	922	magyar, német	2411
4.	Duzs	450	német	1625
5.	Görbő, Belecska, Gyánt, az eddigi gyakorlat szerint	1327	magyar, német	6488
6.	Gyönk, Szabaton, Gerenyás puszta	3271	magyar, német	6861
7.	Hidegkut	668	német	1830
8.	Kalaznó	960	német	2479
9.	Kölesd	1695	magyar	3229
10.	Kéty	1440	német	2257
11.	Uzd, Borjád, Hodos	750	magyar	3778
12.	Medina Kápolna pusztával	1191	magyar és szerb	3719
13.	Miszla	1618	magyar	5778
14.	Murga Ferenczkut pusztával	772	német	1583
15.	Felső-Nána Bodzás pusztával	1458	német	4529
16.	Mucsi	1931	német	-
17.	Némedi	1396	magyar	3813
18.	Simontornya	2670	magyar	5661
19.	Szakadát	912	német	1785
20.	Szárazd	698	német	1100
21.	Kis-Székely	1330	magyar	4400
22.	Nagy-Székely Csillag pusztával	2503	magyar és német	6219
23.	Szent-Lőrincz	2063	magyar	5110
24.	Kis-Tormás Nagy-Tormás puszt.	1077	német	2000
25.	Pálfa	2060	magyar	7120
26.	Udvari	1570	magyar és német	4539
27.	Varsád	1436	magyar és német	4479
	Összesen	40.358		101.350
	<u>DOMBÓVÁRI JÁRÁS</u> Szolgabíró hivatalos helyisége Tamásiban			
1.	Bedegh, Komlós pusztával	1017	magyar	3359
2.	Dombóvár Tüskés pusztával	2000	magyar	2216
3.	Döbrököz	3247	magyar	6069
4.	Csurgó, Kardos, Görcsény, [olvashatatlan helynév], Új-Dombóvár, Szarvazd, Mászlány, Béka-tó, Ó és Új Konda, Leperd, Nosztány, Szilvás, Iháros, Ó és Új Dalmand	2150	magyar	25480
5.	Értény, Edelény puszt.	1566	magyar	4115
6.	Gyulajóvácza	2838	magyar	5537
7.	Felső-Iregyh, Alsó-Iregyh, Csehi, Bán tava, Hékút, Okrád, Zárdoka	3533	magyar	11845
8.	Kánya, Remete pusztával	965	magyar	2649
9.	Tóth Keér	952	magyar és tóth	563

10.	Tóth Keszi, Gubartz, Rebercz puszt.	1638	magyar	5998
11.	Kónyi, Megyes, Ireg, Bulcsár, Bencze, Erdő puszta	2170	magyar	3699
12.	Kocsola	2007	magyar és német	2675
13.	Kurd	1474	magyar	3087
14.	Lápafő	395	magyar	1524
15.	Nak	927	magyar	1574
16.	Felső-Nyék, Fürged, Horchi, Kollát, Sotol, Juhmajor puszta	2677	magyar	9048
17.	Ozora, Döbrönte, Dorog puszta	4174	magyar	8473
18.	Pincehely, Kis-Gyánti pusztával	2497	magyar	5969
19.	Paári	1153	magyar és német	1748
20.	Regöly, Majsa, Adorján, Biród, Kosba, Henye, Kistava, Martincza pusztával	2583	magyar	22880
21.	Szakály, Mindsztfa, Tárkány p.	1735	magyar	4223
22.	Szakcs, Bak pusztával	3400	magyar	6977
23.	Szántó	1500	magyar	4501
24.	Nagy-Szokoly	2133	magyar	5289
25.	Tamási, Gonozd, Szemcse, Békut, Leokádia, Röcsöge, Fornád, Csollános pusztákkal	6150	magyar	6248
26.	Tengőd	1303	magyar	4665
27.	Várong	385	magyar	1154
	Összesen	55969		161571

Megjegyzés:

A települések, illetve puszták neveit a forrásban szereplő alakok megőrzésére törekedve közöljük. A településeknél megadott terület nagyság esetében csak a katasztális holdra vonatkozó értékeket közöljük, a négyszögölre vonatkozókat nem.

A fenti helynévjegyzék még az eszmei községek létrejötte előtti állapotot tükrözi. Az 1920. évi népszámlási adatok alapján közli a megye településeinek, illetve lakott külterületeiknek listáját Dobos 1987:328-331.

III.

TOLNA MEGYE VÁLASZTÓKERÜLETI BEOSZTÁSA Választói névjegyzékek 1901. évi összesítői a megye hat országgyűlési választókerületében

(Forrás: MNL TML, Közp. Vál., 1901. évi választói névjegyzékek)

A bonyhádi választókerület települései

sorszám	község neve	választók száma	választásra jogosultság alapja				
			régi jog	földbirtok	házbirtok	jövedelem	értelmiség
1.	Apar	73	-	64	-	5	4
2.	Apáti	77	-	67	-	4	6
3.	Belac	25	-	23	-	1	1
4.	Bonyhád	449	-	204	30	137	68
5.	Börzsöny	30	-	21	8	-	1
6.	Cikó	144	-	130	-	8	6
7.	Kisdorog	68	-	61	-	4	3
8.	Dőripatlan	17	-	5	-	5	7
9.	Grábóc	64	-	59	-	1	4
10.	Györe	81	-	77	-	2	2
11.	Hant	39	-	36	-	2	1
12.	Izmény	102	-	97	-	1	4
13.	Kakasd	98	-	87	-	8	3
14.	Kovácsi	14	-	14	-	-	-
15.	Ladomány	16	-	16	-	-	-
16.	Lengyel	71	1	51	-	10	9
17.	Majos	130	-	121	-	5	4
18.	Máza	47	-	41	-	3	3
19.	Mórággy	167	-	157	-	5	5
20.	Mőcsény	52	-	48	-	3	1
21.	Mucsfa	84	-	80	-	1	3
22.	Kismányok	52	-	47	-	3	2
23.	Nagymányok	95	-	76	-	12	7
24.	Alsónána	116	-	109	-	3	4
25.	Palatinca	9	-	9	-	-	-
26.	Szálka	92	-	83	-	5	4
27.	Tevel	173	-	151	-	16	6
28.	Tabód	10	-	6	-	3	1
29.	Váralja	90	-	79	-	3	8
30.	Varasd	59	-	56	-	1	2
31.	Kisvejke	70	-	65	-	3	2
32.	Nagyvejke	45	-	41	-	2	2

33.	Závod	82	-	73	-	6	3
34.	Zomba	157	2	136	1	8	10
	Összesen	2898	3	2400	39	270	186

A kölesdi választókerület települései

sorszám	község neve	választók száma	választásra jogosultság alapja				
			régi jog	földbirtok	házbirtok	jövedelem	értelmiség
1.	Diósberény	75	-	68	-	3	4
2.	Nagydorog	202	1	177	-	10	14
3.	Fadd	211	3	153	-	37	18
4.	Gindlycsalád	37	-	14	-	16	7
5.	Gyönk	233	-	158	1	30	44
6.	Harc	48	-	44	-	-	4
7.	Kéty	119	-	110	-	5	4
8.	Kölesd	183	1	152	2	18	10
9.	Kalaznó	89	-	81	-	3	5
10.	Kiskajdacs	3	1	-	-	-	2
11.	Nagykajdacs	102	1	88	-	5	8
12.	Medina	103	-	94	-	5	4
13.	Murga	35	-	31	-	1	3
14.	Mucsi	136	-	129	-	4	3
15.	Felsónána	133	-	122	-	3	8
16.	Pálfa	126	-	105	-	11	10
17.	Szakadát	59	-	56	-	-	3
18.	Szentlőrinc	134	-	118	-	9	7
19.	Szedres	5	1	-	-	2	2
20.	Kistormás	102	-	92	-	7	3
21.	Udvari	77	-	69	-	3	5
22.	Uzd-Borjád	32	4	24	-	1	3
23.	Varsád	110	-	100	-	4	6
	Összesen	2354	12	1985	3	177	177

A paksi választókerület települései

sorszám	község neve	választók száma	választásra jogosultság alapja				
			régi jog	földbirtok	házbirtok	jövedelem	értelmiség
1.	Bikács	49	-	40	-	5	4
2.	Bölcske	192	11	151	-	19	11
3.	Dunaföldvár	713	2	467	9	183	52
4.	Dunaszentgyörgy	171	109	49	1	6	6
5.	Gerjen	70	3	57	-	7	3
6.	Györköny	176	-	161	-	10	5
7.	Kömlőd	128	-	121	-	4	3
8.	Madocsa	154	1	138	-	9	6
9.	Németkér	94	-	79	-	11	4
10.	Paks	555	4	317	17	176	41
11.	Tápé	3	-	1	-	-	2
	Összesen	2305	130	1581	27	430	137

A pincehelyi választókerület települései

sorszám	község neve	választók száma	választásra jogosultság alapja				
			régi jog	földbirtok	házbirtok	jövedelem	értelmiség
1.	Belecska	40	-	37	-	-	3
2.	Fürged	5	-	-	-	3	2
3.	Görbő	6	-	2	-	3	1
4.	Hidegkút	33	-	27	-	2	4
5.	Hőgyész	265	-	111	63	63	28
6.	Felsőíreg	256	-	218	2	22	14
7.	Tótkeszi	144	-	132	-	8	4
8.	Majsa	32	1	-	-	24	7
9.	Miszla	119	-	110	-	4	5
10.	Némedi	59	3	47	-	3	6
11.	Felsőnyék	119	1	106	2	4	6
12.	Ozora	245	2	204	-	31	8
13.	Pincehely	239	4	193	1	33	8
14.	Regöly	240	-	221	-	14	5
15.	Szakály	152	-	131	1	10	10
16.	Szárazd	78	-	73	-	2	3
17.	Simontornya	153	1	94	2	33	23
18.	Nagyszokoly	256	4	237	-	9	6

19.	Kisszékely	92	-	85	-	3	4
20.	Nagyszékely	239	-	230	-	2	7
21.	Szemcse-Csehi	13	-	4	-	5	4
22.	Tamási	377	2	256	-	71	48
	Összesen	3162	18	2518	71	349	206

A szakcsi választókerület települései

sorszám	község neve	választók száma	választásra jogosultság alapja				
			régi jog	földbirtok	házbirtok	jövedelem	értelmiség
1.	Bedeg	68	-	64	-	1	3
2.	Csibrák	43	-	40	-	1	2
3.	Ó-Dombóvár	235	2	56	32	108	37
4.	Új-Dombóvár	64	3	-	3	52	6
5.	Döbrököz	279	-	255	-	11	13
6.	Dúzs	36	-	33	-	1	2
7.	Értény	162	-	153	-	5	4
8.	Gyulajovánca	255	3	235	-	8	9
9.	Kánya	78	-	72	-	2	4
10.	Kocsola	149	-	136	-	9	4
11.	Kónyi	220	-	205	-	12	3
12.	Kurd	101	-	92	-	2	7
13.	Lápafő	40	-	38	-	1	1
14.	Nak	74	-	67	-	4	3
15.	Pári	64	-	58	-	3	3
16.	Szakcs	324	-	303	-	13	8
17.	Szántó	135	-	127	-	3	5
18.	Tengőd	126	-	116	-	4	6
19.	Tótkér	25	-	23	-	1	1
20.	Várad	25	-	23	-	-	2
	Összesen	2503	8	2096	35	241	123

A szekszárdi választókerület települései

sorszám	község neve		választásra jogosultság alapja				
		választók száma	régi jog	földbirtok	házbirtok	jövedelem	értelmiség
1.	Agárd	173	-	163	-	6	4
2.	Alsónyék	122	-	114	-	5	3
3.	Bata	172	-	153	-	10	9
4.	Bátaszék	178	-	74	2	70	32
5.	Decs	284	-	267	-	10	6
6.	Mözs	178	-	168	-	5	5
7.	Ócsény	205	-	190	-	7	8
8.	Pilis	55	-	49	-	2	4
9.	Szekszárd	636	-	181	17	331	107
10.	Simonmajor	10	-	-	-	1	9
11.	Tolna	420	1	187	47	154	31
12.	Várdomb	33	-	27	-	2	4
	Összesen	2466	1	1573	66	306	223

IV.

VÁLASZTOTT TÖRVÉNYHATÓSÁGI TAGOK NÉVJEGYZÉKE 1872-1918

Az alábbi névjegyzék Tolna megye dualizmus kori törvényhatósági bizottsága valamennyi – az általános illetve pótválasztáson bekerült – választott tagjának nevét tartalmazza. A megválasztott bizottsági tagok választókerületenként, időrendben szerepelnek; nevük mellett foglalkozásuk és lakhelyük van feltüntetve. A pótválasztáson bekerültek – megkülönböztetésül dőlt betűvel szedett – nevei azok nevei alatt szerepelnek, akiknek a megüresedett helyére választották. A pt. rövidítés után található dátum a pótválasztás, általában az év negyedik negyedévében található idejét jelöli. Az ekkor megválasztottak a következő év elejétől, az ettől eltérő időpontban – év eleje, közepe – választottak a következő közgyűléstől foglalhatták el helyüket a közgyűlésben. Itt kell megjegyeznünk, hogy a névjegyzékben csak a ciklus közben tartott pótválasztás – és megválasztott egyén – adatait tüntettük fel. Viszont nem kerültek be az általános választáshoz kapcsolódó pótválasztások során választottak adatai, hiszen azok – legfeljebb egy-két hónapos késéssel – az általános választáson megválasztottakkal együtt kezdték hat éves mandátumukat. Így nem szerepelnek azok nevei sem, akiket ugyan megválasztottak, de – több helyütt történt megválasztás, vagy virilis jogon való tagság okán, vagy minden ok nélkül – elnyert mandátumukról lemondtak.

A választói névjegyzék összeállítása három forrásegyüttes használatával történt. A választások és a pótválasztások elrendelése és a megválasztott tagok végleges igazolása magának a törvényhatósági bizottságnak volt a hatásköre. Ennek következtében a bizottsági tagok sorában történt változások leghitelesebb és legpontosabb forrása eme bizottság közgyűlési jegyzőkönyve (Közgy. jkv.). A névjegyzék összeállításában nagy segítségünkre voltak azok az alispáni iratok (Alispáni i.) közt található akták, amelyek a választásokkal kapcsolatos iratokat foglalták magukban. Az itt előforduló nyomtatott névjegyzékek 1871-1880 közt nem tartalmaztak foglalkozási adatokat, ekkor, és minden más esetben, amikor erre szükség volt, adataink pontosításához jól tudtuk használni a Központi Választmány (KV) anyagában található névjegyzékeket is.⁷⁴⁸ Sajnálatos módon így sem lett teljesen hiánytalan az adatsor. Hiszen a közgyűlési jegyzőkönyvek közül az 1875-ös és az 1877-1881 közöttiek, illetve az 1896. évi is hiányzik. Mint ahogy hiányzik az 1874-es választás iratait tartalmazó akta is. Ezek hiányát a másik két forráslehetőséggel pótolni lehetett. Ennek ellenére a névjegyzékben található kérdőjelek jelzik, hogy akadtak olyan esetek, amelyeket minden igyekezetünk ellenére sem sikerült kiderítenünk.

⁷⁴⁸ MNL TML, Alispáni i. 149, 714/1871, 656/1877, 1001/1874, 1242/1880, 1073/1883, 1003/1884, 1141/1885, 1421/1886, 1695/1888, 1506/1889, 2617/1891, 1791/1892, 2816/1895, 2656/1898, 2230/1899, 1300/1901, 2810/1904, 726/1907, 122/1908, 361/1911, 903/1913, 377/1914, 1048/1915, 14 130/1916, 5199/1917; illetve MNL TML, Közgy. jkv. 1874/136, 224, 1880/122, 213, 1881/123, 1882/84, 1883/233, 339, 1884/115, 1885/438, 1887/12, 354, 1888/20, 1889/375, 479, 1890/34, 1891/470, 1892/24, 851, 1893/11, 602, 852, 1894/432, 648, 1895/602, 918, 1897/35, 509, 1898/16, 506, 1899/24, 253, 457, 1900/51, 598, 1901/517, 650, 661, 1902/6, 68, 217, 368, 1903/41, 220, 386, 756, 1904/23, 715, 1905/15, 232, 434, 1906/12, 1907/8, 47, 98, 615, 820, 1908/659, 1909/3, 719, 1910/10, 619, 1911/3, 480, 634, 1912/11, 845, 1913/867, 1914/806, 1915/16, 600, 1916/11, 477, 1917/25, 493, 1918/26.

Alsónyéki kerület

1872-1874:

Dávid Pál	földmíves	Alsónyék
Kata János	?	Pilis
Sümei István	földmíves	Báta

1872-1877:

Csankó Károly	közs-i jegyző	Báta
---------------	---------------	------

pt: 1874. I. 3.

Kálmán Béla *lelkész* *Alsónyék*

Br. Wimmersperg Nándor
magánzó Szekszárd

Br. Döry Andor földbirtokos Zomba

1875-1880:

Dávid Pál	földmíves	Alsónyék
Czeczei Mihály	földmíves	Pilis
Sümei István	földmíves	Báta

1878-1883:

Csankó Károly	közs-i jegyző	Báta
---------------	---------------	------

pt: ?

<i>Rausz Béla</i>	<i>főszolgabíró</i>	?
Újfalusy László	ügyvéd	Alsónyék
Schöner Imre	ügyvéd	Szekszárd

1881-1886:

Császár János	földmíves	Alsónyék
<i>Kopacsek Aurel</i>	<i>közs-i jegyző</i>	<i>Báta</i>
Szelle Dezső	közs-i jegyző	Pilis

1884-1889:

Rausz Béla	földbirtokos	Szekszárd
Újfalusy László	magánzó	Szekszárd

pt: 1888. XI. 5

Szentpéteri Sándor *közs-i jegyző* ?

Etl József mérnök Szekszárd

1887-1892:

Tóth Péter	földmíves	Alsónyék
Kiss Csere Péter	földmíves	Báta
Schmidt Lőrinc	földmíves	Várdomb

1890-1895:

Körösztyös István	földmíves	Báta
Benák János	földmíves	Alsónyék
Korsós Sándor	földmíves	Pilis

1893-1898:

Kúr Kálmán	ref. lelkész	Báta
Pap János	földmíves	Alsónyék
Kálmán Béla	ref. lelkész	Alsónyék

1896-1901:

Herczeg József	?	?
----------------	---	---

pt: 1896. XI. 25

gr. Széchenyi Bertalan földbirt. Nagydorog

pt: 1900. XI. 15.

<i>Asztalos Péter</i>	<i>földmíves</i>	?
Purth Adolf	közs-i jegyző	Báta
Sörös József	szolgabíró	Tamás

1899-1904:

Berényi Jenő	közs-i jegyző	Alsónyék
N. Zsikó Péter	földmíves	Alsónyék
Dr. Pápé Dénes	közjegyző h.	Szekszárd

pt: 1901. XI. 20.

Ullein Dénes ? ?

1902-1907:

Asztalos Péter	földmíves	Alsónyék
Mózes János	földmíves	Pilis
Takaró István	földmíves	Báta

1905-1910:

Szabó Károly	ref. lelkész	Alsónyék
N. Zsikó Péter	földmíves	Alsónyék
Benák János	földmíves	Alsónyék

1908-1913:

Ifj. Szőke István	földmíves	Alsónyék
Holcz Ede	földmíves	Várdomb
Sümei Mihály	földmíves	Báta

1911-1916:

Szabó Károly	ref. lelkész	Alsónyék
--------------	--------------	----------

pt: 1913. XI. 20.

?

Purt Adolf	közs-i jegyző	Bátaszék
L. Kovács János	földmíves	Alsónyék

1914-1919:

B. Kovács János	földmíves	Sárpilis
Szántó Mihály	földmíves	Alsónyék
Schmidt József	földmíves	Várdomb

pt: 1916. XII. 15.

Sümei Mihály *földmíves* *Báta*

Bátaszéki kerület

1872-1874:

Bakó Jakab	?	Bátaszék
Mayer Péter	kereskedő	Bátaszék
Mayer Sebestyén	földmíves	Bátaszék
?	?	?

pt: ?

Pomminger Márton kereskedő *Bátaszék*

Zsizsó Mihály ? *Bátaszék*

1872-1877:

Burghardt Antal	?	?
-----------------	---	---

pt: 1875. X. 1.

Decleva János *földbirtokos* *Bátaszék*

Feidt Mátyás földmíves *Bátaszék*

Gótz János földmíves *Bátaszék*

Grün Márkus kereskedő *Bátaszék*

1875-1880:

Angyalfy Imre	közs-i jegyző	Bátaszék
Kammermann János	földmíves	Bátaszék
König Ferenc	földmíves	Bátaszék
Schwarz Miklós	földmíves	Bátaszék
Teringer Ignác	földmíves	Bátaszék

1878-1883:

Szendrődy Károly	járásbíró	Szekszárd
Feidt Mátyás	földmíves	Bátaszék
Decleva János	földbirtokos	Bátaszék
Rüll János	földbirtokos	Bátaszék

1881-1886:

Dr. Boskowitz Mór	orvos	Bátaszék
König Ferenc	földmíves	Bátaszék
Mayer Bálint	földmíves	Bátaszék
Mayer Péter	kereskedő	Bátaszék
Tafner Simon	ügyvéd	Bátaszék

1884-1889:

Angyalfy Imre	közs-i jegyző	Bátaszék
Mészáros János	közs-i jegyző	Bátaszék
Szendrődy Károly	járásbíró	Szekszárd
Kiss Károly	törv-i bír.	Szekszárd

1887-1892:

Biró Béla	aljárásbíró	Szekszárd
Dr. Szendrődy Szilárd	aljárásbíró	Bonyhád
König Ferenc	földmíves	Bátaszék

pt: ?

Holndonner Ferenc plébános *Bátaszék*

Schuller József tanító *Bátaszék*

Thiringer Bálint bíró *Bátaszék*

1890-1895:

Mészáros János	közs-i jegyző	Bátaszék
----------------	---------------	----------

pt: ?

Werner Antal *földmíves* *Bátaszék*

Szendrődy Károly járásbíró Szekszárd
 Szerényi Kálmán főügyési hely. Budapest
 Závody Albin törv-i bíró Szekszárd

1893-1898:

Kammermann Mátyás földműves Bátaszék
 Mitvégh Henrik urad. főtiszt Bátaszék
pt: 1893. III. 20.

Müller József ? ?

Rüll Nándor borkereskedő Bátaszék
 König János földműves Bátaszék
 Tafner János iparos Bátaszék

1896-1901:

Kopáry Gyula r. k. s. lelkész Tolna
pt: 1899. XI. 18.

Mittvégh Henrik u-i főtiszt Bátaszék

Wallner Gyula takp-i könyv. Bátaszék
 Rohr György földműves Bátaszék
 Gehring Márton földműves Bátaszék

1899-1904:

Rüll Nándor borkereskedő Bátaszék
 Erdős Gábor közs-i jegyző Bátaszék
 Dr. Mayer Gyula ügyvéd Szekszárd
 König János földműves Bátaszék
pt: 1899. XI. 18.

Dr. Kovács Bálint orvos Bátaszék

Kammermann Mátyás földm. Bátaszék

1902-1907:

Mitvégh Henrik urad. főtiszt Bátaszék
 Tafner János ácsmester Bátaszék
 Janosics Károly közs-i jegyző Bátaszék
 Beszedits Ödön ügyvéd Bátaszék

1905-1910:

Rüll Nándor borkereskedő Bátaszék
 Erdős Gábor közs-i jegyző Bátaszék
 Dr. Mayer Gyula ügyvéd Szekszárd
 Návay Emil urad. főtiszt Bátaszék
 Szél Gáspár építész Bátaszék

1908-1913:

Bajó Pál főszolgabíró Szekszárd
 Taffner János iparos Bátaszék
 Beszedits Ödön ügyvéd Bátaszék
 Thassy László urad. tiszt Bátaszék

1911-1916:

Rüll Nándor földbirtokos Bátaszék
pt: 1912. XI. 28.

Pongrácz Lajos gyógyszerész Bátaszék

Thész Lőrinc földműves Bátaszék
 Kammermann György földm. Bátaszék
pt: 1913. XI. 20.

Róhr József thész földm. Bátaszék

Návay Emil u-i főfelügy. Bátaszék
 Gehring János földműves Bátaszék

1914-1919:

Bajó Pál főszolgabíró Szekszárd
 Taffner János iparos Bátaszék
 Klósz Antal földműves Bátaszék
 Bakó Imre földműves Bátaszék

Bonyhádi kerület

1872-1874:

Reder János molnár Bonyhád
 Rein János földműves Bonyhád
 Willinger Márton olajmalomtul. Bonyhád

1872-1877:

Bárány Sándor magánzó Bonyhád
 Beck József rézműves Bonyhád
 Engel Sándor kereskedő Bonyhád

1875-1880:

Jagicza Károly közs-i jegyző Bonyhád
 Ifj. Kalupka István könyvelő Bonyhád
 Pirkner József házbirtokos Bonyhád

1878-1883:

Bárány Sándor magánzó Bonyhád
 Graf József ev. lelkész Bonyhád
 Rein János földműves Bonyhád

1881-1886:

Engel Sándor kereskedő Bonyhád
 Jagitza Károly közs-i jegyző Bonyhád
 Ifj. Kallupka István tak.p-i tiszt Bonyhád

1884-1889:

Dr. Schwetz Antal ügyvéd Bonyhád
 Graff József ev. lelkész Bonyhád
 Bárány Sándor földbirtokos Bonyhád

1887-1892:

Ifj. Bence István plébános Dunaföldvár
pt: 1888. XI. 5.

Kühnel Ferenc közs-i jegyző ?

Kurtz Vilmos szolgabíró Paks
 Jagitza Károly közs-i jegyző Bonyhád

1890-1895:

Somogyi János tanító Bonyhád
 Bárány Sándor földbirtokos Bonyhád
 Dr. Schwetz Antal ügyvéd Bonyhád

1893-1898:

Kühnel Ferenc közs-i jegyző Bonyhád
 Marhauser Imre tanár Bonyhád
 Halász Lajos kereskedő Bonyhád
pt: 1897. XI. 13.

Dr. Papp József közjegyző Bonyhád

1896-1901:

Somogyi János tanító Bonyhád
 Lützenburger József iparos Bonyhád
 Nagy István főszolgabíró Dombóvár

1899-1904:

Kühnel Ferenc közs-i jegyző Bonyhád
pt: 1902. XI. 6.

Dr. Szepessy Kálmán k-i jegyző Bonyhád

Marhauser Imre gimn-i tanár Bonyhád
 Dr. Papp József közjegyző Bonyhád
pt: 1902. XI. 6.

Dr. Pót Radó járási orvos Bonyhád

1902-1907:

Osztich Mihály járásbíró Bonyhád
 Lützenburger József iparos Bonyhád
 Somogyi János tanító Bonyhád
pt: 1904. XII. 30.

Dr. Schwetz Antal ügyvéd Bonyhád

1905-1910:

Szepessy Kálmán közs-i jegyző Bonyhád
 Marhauser Imre gimn-i tanár Bonyhád
 Fleischmann Lipót bizt-i ügynök Bonyhád

1908-1913:

Szentiványi Miklós főszolgabíró Bonyhád
 Ifj. Müller János pénztárnok Bonyhád
 Gyalog István gimn. igazg. Bonyhád

1911-1916:

Potzner János községi bíró Bonyhád
 Péter Jakab építész Bonyhád
 Molnár Kálmán tanár Bonyhád
pt: 1912. XI. 28.

Dr. Szepessy Kálmán k-i főjegyz. Bonyhád

1914-1919:

Veszenburger József földműves Bonyhád
 Wéber Jakab kéményseprő Bonyhád
 Stern Miksa kereskedő Bonyhád

Bölcseki kerület

1872-1874:

Bats Mihály	?	Bölcse
Czajner József	?	Bölcse
Szőke Mihály	földmíves	Bölcse

1872-1877:

Kovács János	r. k. lelkész	Bölcse
Ifj. Szabó Pál	földmíves	Bölcse

1875-1880:

Szakács György	földbirtokos	Bölcse
Szőke Mihály	földmíves	Bölcse
Tomanek József	földmíves	Bölcse

1878-1883:

Takács Gyula	földbirtokos	Bölcse
Lubik Antal	földmíves	Bölcse

1881-1886:

Szakács György	földbirtokos	Bölcse
Schmickl Márton	közs-i jegyző	Bölcse
Szőke Mihály	földmíves	Bölcse

1884-1889:

Frígyer János	földmíves	Bölcse
Szalay István	földmíves	Bölcse

1887-1892:

Schmickl Márton	közs-i jegyző	Bölcse
-----------------	---------------	--------

pt: ?

Kurcz Béla	közs-i jegyző	Bölcse
Takács Gyula	m. írnok	Paks
Kolonics Mihály	földmíves	Bölcse

1890-1895:

Szalai(y) István	földmíves	Bölcse
Szakács György	földmíves	Bölcse

1893-1898:

Kurcz Béla	közs-i jegyző	Bölcse
Bencze Márton	földmíves	Bölcse
Kolonics Mihály	földmíves	Bölcse

1896-1901:

Szentiványi Miklós	szolgabíró	Paks
Dr. Stern Adolf	orvos	Bölcse

1899-1904:

Molnár István	földmíves	Bölcse
---------------	-----------	--------

pt: 1903. XII. 15.

Ifj. Tomanek József	földmíves	Bölcse
Kurcz Béla	közs-i jegyző	Bölcse
Kolonics Mihály	községi bírő	Bölcse

1902-1907:

Szentiványi Miklós	szolgabíró	Paks
Vajai István	lelkész	Bölcse

1905-1910:

Tomanek József	földmíves	Bölcse
Kurcz Béla	közs-i jegyző	Bölcse
Kolonics Mihály	községi bírő	Bölcse

1908-1913:

Vajai István	plébános	Bölcse
--------------	----------	--------

pt: 1911. XII. 21.

Ifj. Kovács S. Endre	földbirt.	Gyapa pta.
Szőke Mihály	földmíves	Bölcse

1911-1916:

Mérges István	földmíves	Bölcse
Kurcz Béla	közs-i jegyző	Bölcse
Szalai István	földmíves	Bölcse

1914-1919:

Ifj. Kovács S. Endre	földbirtokos	Gyapa pta.
Dr. Stern Adolf	orvos	Bölcse

Cikói kerület

1872-1874:

Döry Dénes	földbirtokos	Cikó
Jahn Mihály	földmíves	Mócsény

1872-1877:

Koch János	földmíves	Bonyhád
Róth Jakab	földmíves	Alsónána

pt: 1873. IV. 17.

Perczel Dezső	szolgabíró	Gyöng
Sebestyén Imre	közs-i jegyző	Apáti

1875-1880:

Teppert József	plébános	Cikó
Schöberl József	körjegyző	Cikó

1878-1883:

Perczel Dezső	szolgabíró	?
---------------	------------	---

pt: ?

Bonyhád József	földbirtokos	?
Ifj. Perczel Béla	háztulajd.	Bonyhád

pt: 1881. VII. 1.

Perczel Lajos	földbirtokos	?
Simontsits Béla	földbirtokos	Bölcse

1881-1886:

Helfenbein Dániel	közs-i jegyző	Bátaapáti
Teppert József	plébános	Cikó

1884-1889:

Simontsits Béla	alispán	Szekszárd
Br. Döry Andor	földbirtokos	Zomba
Kovács Lajos	kir. mérnök	Szekszárd

pt: 1885. X. 22.

Dr. Moldoványi István	ügyvéd	Bonyhád
-----------------------	--------	---------

1887-1892:

Perczel József	földbirtokos	Bonyhád
Bassola Árpád	körjegyző	Cikó

1890-1895:

Simontsits Béla	alispán	Szekszárd
Dr. Moldoványi István	ügyvéd	Bonyhád
Br. Döry Andor	földbíró	Zomba

1893-1898:

Pál	föszolgabíró	Bonyhád
-----	--------------	---------

pt: ?

Reisz János	földmíves	?
Dr. Müller János	ügyvéd	Bonyhád

1896-1901:

Nagy István	szolgabíró	Bonyhád
-------------	------------	---------

pt: ?

Walter Antal	tanító	Cikó
Hoff Henrik	közs-i jegyző	Szálka
Dr. Moldoványi István	ügyvéd	Bonyhád

pt: 1897. XI. 13.

Helfenbein Dániel	közs-i jegyző	Bátaapáti
-------------------	---------------	-----------

1899-1904:

Dr. Müller János	ügyvéd	Bonyhád
Gebauer József	körjegyző	Cikó

1902-1907:

Helfenbein Dániel	közs-i jegyző	Bátaapáti
Pirkner János	körjegyző	Szálka
Papp István	ref. lelkész	Mórág

1905-1910:

Dr. Müller János	ügyvéd	Bonyhád
Becht Ödön	tb. szolgabíró	Bonyhád

1908-1913:

Vörösmarty József	?	?
-------------------	---	---

pt: 1909. X. 29.

Szakács Imre	ref. lelkész	Mórág
Szommer Gyula	plébános	Grábóc
Walter Ádám	tanító	Cikó

1911-1916:

Dr. Perczel Béla	vm. jegyző	Szekszárd
Kardos István	közs-i jegyző	Alsónána

1914-1919:

Kelep Keresztély	földmíves	Mórág
Krug Ádám	földmíves	Cikó
Turbán Jakab	földmíves	Alsónána

Decsi kerület

1872-1874:			
Ifj. Mester János	földmíves	Decs	
Pusztai János	?	Decs	
1872-1877:			
Balázs Sándor	földmíves	Decs	
Varga János öreg	földmíves	Decs	
<i>pt: 1874. I. 3.</i>			
Kiss Széll Mihály	földmíves	Decs	
1875-1880:			
Németh Zsigmond	közs-i jegyző	Decs	
B. Varga István	földmíves	Decs	
1878-1883:			
Kiss Széll Mihály	földmíves	Decs	
Balázs Sándor	földmíves	Decs	
1881-1886:			
Németh Zsigmond	közs-i jegyző	Decs	
<i>pt: 1882. IV. 20.</i>			
Rácz Sándor	földmíves	Decs	
Szél P. István	földmíves	Decs	
1884-1889:			
Erdős Gábor	közs-i jegyző	Decs	
Göde Károly	ref. lelkész	Decs	
1887-1892:			
Széll P. István	földmíves	Decs	
Mester János	földmíves	Decs	
1890-1895:			
Erdős Gábor	közs-i jegyző	Decs	
Balázs István	községi bíró	Decs	
1893-1898:			
Széll P. István	földmíves	Decs	
B. Varga János	földmíves	Decs	
1896-1901:			
Erdős Gábor	közs-i jegyző	Bátaszék	
<i>pt: 1899. IV. 15.</i>			
Bús Lajos	ref. lelkész	Decs	
Karácsony János	földmíves	Decs	
1899-1904:			
Kommandinger Kálmán	k-i jegyző	Decs	
Mozolai Sándor	földmíves	Decs	
1902-1907:			
B. Varga János	földmíves	Decs	
Ivanizs István	földmíves	Decs	
1905-1910:			
Kommandinger Kálmán	k-i jegyző	Decs	
Bús Lajos	ref. lelkész	Decs	
1908-1913:			
Kiss Széll Mihály	földmíves	Decs	
Dr. Pécsvárady József	orvos	Decs	
1911-1916:			
Cs. Könczöl András	földmíves	Decs	
Benedek András	kereskedő	Decs	
<i>pt: 1913. XI. 20.</i>			
Ifjú János	földmíves	Decs	
1914-1919:			
Bóna Péter	földmíves	Decs	
Szél F. István	földmíves	Decs	

Diósberényi kerület

1872-1877:			
Obenau Miksa	közs-i jegyző	Szakadát	
1872-1877:			
Frank Jakab	közs-i jegyző	Szárazd	

Gr. Széchenyi Sándor	földbirtokos	Nagydorog	
1875-1880:			
Hoffmann József	közs-i jegyző	Diósberény	
1878-1883:			
Frank Jakab	közs-i jegyző	Szárazd	
Pámer József	u-i számvevő	Högyész	
1881-1886:			
Daróczy István	járásbíró	Gyönk	
1884-1889:			
Frank Jakab	közs-i jegyző	Szárazd	
<i>pt: 1884. X. 30.</i>			
Vizsolyi Ákos	földbirtokos	Alsó-Pél	
Gruber József	ügyvéd	Gyönk	
1887-1892:			
Nagy József	közs-i jegyző	Diósberény	
1890-1895:			
Gruber József	ügyvéd	Gyönk	
Téry Emil	ügyvéd	Högyész	
1893-1898:			
Nagy József	közs-i jegyző	Diósberény	
1896-1901:			
Dubniczky László	u-i tisztartó	Högyész	
Marcza Gyula	közs-i jegyző	Szárazd	
1899-1904:			
Ritter Béla	közs-i jegyző	Kalaznó	
1902-1907:			
Kaufman György	földmíves	Szakadát	
Balaskó Lajos	kocsmáros	Szakadát	
1905-1910:			
Schaffer Illés	földmíves	Kalaznó	
<i>pt: 1908. XI. 11.</i>			
Lindeimer Illés	földmíves	?	
1908-1913:			
Oszbach György	földmíves	Diósberény	
Br. Fiath Elemér	szolgabíró	Gyönk	
1911-1916:			
Lindeimer Illés	földmíves	Kalaznó	
1914-1919:			
Fay Henrik	földmíves	Szárazd	
Müller György	földmíves	Szakadát	

Dombóvári kerület

1872-1874			
Frühvirth József	tisztartó	Dombóvár	
Kelemen József	földmíves	Döbrököz	
Szenes András	földmíves	Döbrököz	
1872-1877:			
Döry Vilmos	magánzó	Újdombóvár	
Leimnitzer Lajos	közs-i jegyző	Kurd	
1875-1880:			
Bencze István	r. k. lelkész	Döbrököz	
Buzsánszky János	iparos	Döbrököz	
Kalocsa Antal	földmíves	Dombóvár	
<i>pt: ?</i>			
Wendl István	?	?	
1878-1883:			
Ifj. Döry Lajos	magánzó	Dombóvár	
Budai Márton	kereskedő	Dombóvár	
1881-1886:			
Draskovich Lajos	gyógyszerész	Dombóvár	
Francics József	urad-i tiszt	Dombóvár	
Frühvirth József	urad-i tiszt	Dombóvár	
<i>pt: 1885. X. 22.</i>			
Cséry István	postamester	?	
1884-1889:			
Szabó József	vendéglős	Dombóvár	
Mikos Géza	törv-i bíró	Szekszárd	

1887-1892:		
Ábrahám Lajos	közs-i jegyző	Dombóvár
Pál József	u-i felügyelő	Dombóvár
Szabó Gyula	közs-i jegyző	Döbrököz
1890-1895:		
Szallós János	gyógyszerész	Dombóvár
Lexa Zénó	mérnök	Dombóvár
1893-1898:		
Paál József	jószágfelügy.	Dombóvár
Ábrahám Lajos	közs-i jegyző	Dombóvár
Szabó Gyula	közs-i jegyző	Döbrököz
<i>pt: 1893. II. 20.</i>		
<i>Dr. Madarász István</i>	ügyvéd	?
1896-1901:		
Cséry István	postamester	Dombóvár
Reiner Adolf	ügynök	Dombóvár
1899-1904:		
Paál József	jószágfelügy.	Dombóvár
Dr. Rolf Aladár	ügyvéd	Dombóvár
Ábrahám Lajos	közs-i jegyző	Dombóvár
1902-1907:		
Nagy István	főszolgabíró	Dombóvár
Veszelei Zsigmond	bérlő	Dombóvár
1905-1910:		
Paál József	jószágfelügy.	Dombóvár
Dr. Rolf Aladár	ügyvéd	Dombóvár
Dr. Honig János	bérlő	Dombóvár
1908-1913:		
Nagy István	főszolgabíró	Dombóvár
Rozsits Endre	?	?
<i>pt: 1909. X. 29.</i>		
<i>Illés Gyula</i>	közs-i jegyző	Dombóvár
1911-1916:		
Gondos András	földmíves	Döbrököz
<i>pt: ?</i>		
<i>Bedő Simon</i>	<i>MÁV főellenőr</i>	<i>Újdombóvár</i>
Csery István	postafőnök	Dombóvár
Reiner Adolf	kereskedő	Dombóvár
<i>pt: 1912. XI. 28.</i>		
<i>Bölönyi Ödön</i>	<i>u-i felügyelő</i>	<i>Dombóvár</i>
1914-1919:		
Nagy István	főszolgabíró	Dombóvár
Illés Gyula	közs-i jegyző	Dombóvár

Dunaföldvári kerület

(alkerület)		
1872-1874:		
Földi Pál	földmíves	Dunaföldvár
Kunszt János	plébános	Németkér
1872-1877:		
Fekete István	Kimlei földmíves	Dunaföldvár
<i>pt: 1873. IV. 17.</i>		
<i>Szekeres István</i>	<i>földmíves</i>	<i>?</i>
1875-1880:		
Kalivoda Hubert	al-i főerdész	Németkér
Kunszt János	plébános	Németkér
<i>pt: ?</i>		
Művész János	?	?
1878-1883:		
Stelczér Antal	tanító	Németkér
1881-1886:		
Br. Eötvös József	számartó	Dunaföldvár
Németh János	ny. plébános	Dunaföldvár
1884-1889:		
Halvax József	r. k. s.lelkész	D.földvár
<i>pt: ?</i>		
<i>Molnár Sándor</i>	<i>lelkész</i>	<i>Madocsa</i>

1887-1892:		
Csukly Ignác	ny. szolgab.	Paks
Sebetzky András	ügyvéd	Dunaföldvár
1890-1895:		
Reitter József	községi bíró	Dunaföldvár
Rátkay László	ügyvéd	Dunaföldvár
1893-1898:		
Niefergál Nándor	k-i közgyám	Dunaföldvár
Dr. Pálföldy Lajos	ügyvéd	Dunaföldvár
1896-1901:		
Dr. Schóber László	ügyvéd	Dunaföldvár
Rátkay László	ogy-i képvis.	Dunaföldvár
1899-1904:		
Niefergall Nándor	közs-i jegyző	Dunaföldvár
Dr. Pálföldy Lajos	ügyvéd	Dunaföldvár
1902-1907:		
Pulai György	magánzó	Dunaföldvár
Oszpolik János	képfestő	Dunaföldvár
<i>pt: 1903. V. 6.</i>		
<i>Molnár Sándor</i>	<i>ref. lelkész</i>	<i>Madocsa</i>
1905-1910:		
Györkő Lőrinc	képfestő	Dunaföldvár
Göde Lajos	földmíves	Madocsa
1908-1913:		
Rassovszky Julián	főszolgabíró	Paks
Niefergall Nándor	közs-i jegyző	Dunaföldvár
1911-1916:		
Huber Ferenc	közs-i jegyző	Dunaföldvár
Dr. Lévai Dezső	orvos	Dunaföldvár
1914-1919:		
Rassovszky Julián	főszolgabíró	Paks
Niefergall Nándor	k-i főjegyz.	Dunaföldvár

(főkerület)

1872-1874:		
Bakó József	földmíves	Dunaföldvár
Csigi József	földmíves	Dunaföldvár
Kimley János	cipész	Dunaföldvár
Ifj. Szévald Mór	földbirtokos	Dunaföldvár
Dr. Surgóth Jenő	ügyvéd	Dunaföldvár
1872-1877:		
Hevesy Gyula	orvos	Dunaföldvár
Jónás József	földmíves	Dunaföldvár
Juhász Antal	földmíves	Dunaföldvár
Kurucz Ignác	bognár	Dunaföldvár
Berky János	földmíves	Dunaföldvár
<i>pt: 1873. VI. 21.</i>		
<i>Névery Sándor</i>	<i>közs-i jegyző?</i>	<i>?</i>
Reiter József	iparos	Dunaföldvár
1875-1880:		
Höke Dániel	mérnök	Dunaföldvár
Spitzer Lipót	kereskedő	Dunaföldvár
Farkas Ignác	földmíves	Dunaföldvár
Bencze István	iparos	Dunaföldvár
Galovich György	iparos	Dunaföldvár
<i>pt: ?</i>		
<i>Ifj. Csefkó Ferenc</i>	<i>földm.</i>	<i>?</i>
1878-1883:		
Ifj. Szévald Mór	földbirtokos	Dunaföldvár
Bernstoff Antal	iparos	Dunaföldvár
Reitter József	iparos	Dunaföldvár
Pintér Károly	iparos	Dunaföldvár
Nemes Gábor	iparos	Dunaföldvár
Politzer Ármin	kereskedő	Dunaföldvár
1881-1886:		
Ifj. Csefkó Ferenc	földmíves	Dunaföldvár
Földi Pál	földmíves	Dunaföldvár
Névery Sándor	közs-i jegyző	Dunaföldvár
Kókay Pál	földmíves	Dunaföldvár
<i>pt: ?</i>		
<i>Uitz János</i>	<i>közs-gyám</i>	<i>?</i>

Zááry József ügyvéd Dunaföldvár
1884-1889:
Szévald Móric főszolgabíró Tamási
Rátkay László ügyvéd Dunaföldvár
Pintér Károly iparos Dunaföldvár
Simon János iparos Dunaföldvár
Róde Iván közs-i jegyző Dunaföldvár
Reitter József bérlő Dunaföldvár
1887-1892:
Csefkó Ferenc földműves Dunaföldvár
Nagy Sándor István földműves Dunaföldvár
Névery Sándor közs-i jegyző Dunaföldvár
Nifergál Nándor közgyám Dunaföldvár
Gauzer Ignác kovács Dunaföldvár
1890-1895:
Forster Benő magánzó Dunaföldvár
Simon János iparos Dunaföldvár
Ragályi Lajos egy-i képv. Dunaföldvár
Borbély István földműves Dunaföldvár
Rode Iván közs-i jegyző Dunaföldvár
pt: 1894. XI. 12.
Fekete György Zalai földm. Dunaföldvár
1893-1898:
Csefkó Ferenc földműves Dunaföldvár
Polgár Mihály földműves Dunaföldvár
Gauzer Ignác iparos Dunaföldvár
Czobor Imre földműves Dunaföldvár
Kis Lőrinc Mihály földműves Dunaföldvár
pt: 1894. XI. 12.
Rivnyák József földműves Dunaföldvár
1896-1901:
Simon János földműves Dunaföldvár
Német József Kiliti földműves Dunaföldvár
Nagy Sándor István földműves Dunaföldvár
Forster Benő magánzó Dunaföldvár
Pulai István sütő Dunaföldvár
1899-1904:
Csefkó Ferenc földműves Dunaföldvár
Gallai Ferenc földműves Dunaföldvár
Bozár József földműves Dunaföldvár
Czobor Imre földműves Dunaföldvár
Gauzer Ignác iparos Dunaföldvár
1902-1907:
Bodor György földműves Dunaföldvár
Pulai István sütő Dunaföldvár
Stauber Antal kereskedő Dunaföldvár
Kovács Mihály zombai földm. Dunaföldvár
Simon János földműves Dunaföldvár
pt: 1903. XII. 30.
Csigi Zoltán földműves Dunaföldvár
1905-1910:
Csefkó Ferenc földműves Dunaföldvár
Gallai Ferenc földműves Dunaföldvár
Bozár József földműves Dunaföldvár
Kovács János Csizmadiaföldm. Dunaföldvár
Tamási Mihály földműves Dunaföldvár
1908-1913:
Bodor György földműves Dunaföldvár
Kovács Mihály Zombai földm. Dunaföldvár
Pulai István földműves Dunaföldvár
Rátkay László egy-i képv. Dunaföldvár
Pulai György földműves Dunaföldvár
1911-1916:
Bozár József földműves Dunaföldvár
Bakó István földműves Dunaföldvár
Bodor Sándor földműves Dunaföldvár
Berki Ignác közgyám Dunaföldvár
Stauber Antal kereskedő Dunaföldvár
1914-1919:
Német István kereskedő Dunaföldvár
Gazdag Dezső közs-i jegyző Dunaföldvár

Gallay József földműves Dunaföldvár
Ifj. Vida István földműves Dunaföldvár
Révész Antal földműves Dunaföldvár

Dunaszentgyörgyi kerület

1872-1874:
Molnár József földbirtokos Dszt.györgy
László István földműves Dszt.györgy
1872-1877:
Dömötör Sámuel földbirtokos Dszt.györgy
Horváth József földbirtokos Dszt.györgy
Oláh József földbirtokos Dszt.györgy
1875-1880:
Dömötör János állami tisztv. Dszt.györgy
pt: 1877. VIII. 16.
Ifj. Eötvös Károly földbirtokos ?
Segesváry Gedeon földbirtokos Dszt.györgy
1878-1883:
Ifj. Dömötör Sámuel földbirtokos Dszt.györgy
Eötvös István földbirtokos Dszt.györgy
Oláh (József) László földbirtokos Dszt.györgy
1881-1886:
Drubits István földműves Dszt.györgy
László István földműves Dszt.györgy
1884-1889:
Hajpál László földműves Dszt.györgy
Jó Dömötör Sándor földműves Dszt.györgy
pt: 1884. X. 30.
Oláh Ferenc földműves Dszt.györgy
Dömötör Károly földműves Dszt.györgy
1887-1892:
Forster Antal aljárásbíró Paks
Dr. Bánn József orvos Dszt.györgy
1890-1895:
Szigethy József közs-i jegyző Dszt.györgy
Jó Dömötör Károly földműves Dszt.györgy
Jó Dömötör Sándor földműves Dszt.györgy
1893-1898:
Kátai Endre ref. lelkész Dszt.györgy
Dr. Bán János orvos Dszt.györgy
1896-1901:
Dr. Brányi Kálmán közs-i orvos Dszt.györgy
Jó Dömötör Károly földbirtokos Dszt.györgy
Szigethy József közs-i jegyző Dszt.györgy
pt: 1899. XI. 18.
Kátay Endre ref. lelkész Dszt.györgy
1899-1904:
Dr. Baán János orvos Dszt.györgy
Csapó Dániel földbirtokos Dszt.györgy
1902-1907:
Kátai Endre ref. lelkész Dszt.györgy
Jó Dömötör Károly földbirtokos Dszt.györgy
Szigethy József közs-i jegyző Dszt.györgy
pt: 1903. XII. 30.
Rassovszky Julián főszolgabíró Paks
1905-1910:
Takács Gyula közs-i jegyző Dszt.györgy
Hajpál László földműves Dszt.györgy
1908-1913:
Rassovszky Julián főszolgabíró Paks
pt: 1909. X. 29.
gr. Széchenyi Domokos földb. Nagydorog
pt: 1912. XI. 28.
dr. Kramolin Gyula orvo Szekszárd
Kátai Endre esperes Dszt.györgy
Jó Dömötör Károly földbirtokos Dszt.györgy
pt: 1911. XII. 21.

Schneider János nyomdai ig. tag Szeksz.
1911-1916:
 Takács Gyula közs-i jegyző Dszt.györgy
 Hajpál László (föld)birtokos Dszt.györgy
1914-1919:
 dr. Kramolin Gyula vm. tb. főorvos Dszt.györgy
 Kátai Endre esperes Dszt.györgy
 Schneider János nyomdai ig. tag Dszt.györgy

Faddi kerület

1872-1874:
 Krisztinkovich János közs-i jegyző Fadd
 Mácsik Lajos földműves Fadd
1872-1877:
 Telegdi Pál földműves Fadd
1875-1880:
 Krisztinkovich János közs-i jegyző Fadd
 Koleszár Ferenc földműves Fadd
1878-1883:
 Pálincás Mihály földműves Fadd
1881-1886:
 Koleszár Ferenc földműves Fadd
 Krisztinkovich János közs-i jegyző Fadd
1884-1889:
 Hanny Gábor plébános Szekszárd
1887-1892:
 Krisztinkovich János közs-i jegyző Fadd
 Koleszár Ferenc földműves Fadd
1890-1895:
 Zányi György plébános Fadd
1893-1898:
 Krisztinkovich János közs-i jegyző Fadd
 Koleszár Ferenc földműves Fadd
1896-1901:
 Zányi György plébános Fadd
1899-1904:
 Krisztinkovich János közs-i jegyző Fadd
pt: 1901. XI. 15.

Grünwald Lajos földbirtokos ?
 Koleszár Ferenc földműves Fadd
1902-1907:
 Linka Károly közs-i jegyző Fadd
1905-1910:
 Grünwald Lajos földbirtokos Fadd
pt: 1908. XI. 21.
Ékes István kereskedő Fadd
 Koleszár Ferenc földműves Fadd
1908-1913:
 Csehák János földműves Fadd
1911-1916:
 Ékes István kereskedő Fadd
 Id. Koleszár Ferenc földbirtokos Fadd
pt: 1917. XII. 13.

Zsigmond Elemér közs-i jegyző Gindlicsalád
1914-1919:
 Csehák János földműves Fadd

(Felső)iregi kerület

1872-1874:
 Szabó Ádám földműves Ireg
1872-1877:
 Mócsy Antal ref. lelkész Felsőireg
 Pál József földműves Felsőireg
1875-1880:
 Eke Ferenc földműves Ireg
1878-1883:
 Mócsy Antal ref. lelkész Felsőireg

Pál József földműves Felsőireg
1881-1886:
 Steuerlein Ferenc magánzó Ireg
1884-1889:
 Bach Jenő közs-i jegyző Felsőireg
 Schvabik Ferenc iparos Felsőireg
1887-1892:
 Simon Rudolf ny. törv- eln. Szekszárd
pt: 1890. I. 7.
Magyar József plébános ?
1890-1895:
 Bach Jenő közs-i jegyző Felsőireg
 Kovarcz József ur-i tisztartó Felsőireg
1893-1898:
 Magyar József plébános Felsőireg
1896-1901:
 Bach Jenő közs-i jegyző Felsőireg
pt: 1897. XI. 13.
Szévald Oszkár vm. III. aljegyző Szekszárd
 Zrinyi István földműves Felsőireg
1899-1904:
 Ifj. Arany Károly közs-i jegyző Felsőreg
1902-1907:
 Szévald Oszkár vm. III. aljegyző Szekszárd
 Kaufman Móríz közs-i jegyző Szemcse-Csehi
1905-1910:
 ifj. Arany Károly közs-i jegyző Felsőireg
1908-1913:
 Zrinyi István földműves Felsőireg
 Hevesi Horváth József földm. Felsőireg
pt: ?
 Dr. Debreczeni József ügyvéd Tamási
1911-1916:
 ifj. Arany Károly közs-i jegyző Felsőireg
1914-1919:
 Zrinyi István földműves Felsőireg
 Szévald Oszkár vm. tb. főjegyző ?
pt: 1917. XII. 13.
Gr. Apponyi Rezső főispán Szekszárd

Gyönki kerület

1872-1874:
 Muth Konrád földműves Gyönk
 Ritter István prot. lelkész Gyönk
1872-1877:
 Keck Zsigmond ? Gyönk
pt: 1873. IV. 7.
Klein Endre közs-i jegyző Gyönk
 Schleining János magánzó Gyönk
pt: ?
Perczel Vilmos földbirtokos Kajdacs
1875-1880:
 Ritter István prot. lelkész Gyönk
 Muth Konrád földműves Gyönk
1878-1883:
 Klein Endre közs-i jegyző Gyönk
 Haffner István ügyvéd Gyönk
1881-1886:
 Pesthy Elek s. szolgabíró Gyönk
 Ritter István ev. lelkész Gyönk
1884-1889:
 Haffner István ügyvéd Gyönk
 Klein Endre közs-i jegyző Gyönk
1887-1892:
 Pesthy Elek szolgabíró Gyönk
 Ritter István ev. lelkész Gyönk
pt: ?
Bévárdy Lajos gyógyszerész Gyönk

1890-1895:		
Klein Endre	közs-i jegyző	Gyönk
Dranovits István	földmíves	Gyönk
<i>pt: 1891. XI. 7.</i>		
<i>Muraközy László</i>	<i>járásbíró</i>	<i>Gyönk</i>
1893-1898:		
Pesthy Elek	szolgabíró	Gyönk
Bévárdy Lajos	gyógyszerész	Gyönk
1896-1901:		
Klein Endre	közs-i jegyző	Gyönk
Muraközy László	kir. járásbíró	Gyönk
1899-1904:		
Bévárdy Lajos	gyógyszerész	Gyönk
Pesthy Elek	szolgabíró	Gyönk
1902-1907:		
Klein Endre	közs-i jegyző	Gyönk
<i>pt: 1904. XII. 30.</i>		
<i>Várkonyi Imre</i>	<i>közs-i jegyző</i>	<i>Gyönk</i>
Illgenn Antal	ev. lelkész	Gyönk
<i>pt: 1907. I. 24.</i>		
<i>Dr. Keck László</i>	<i>ügyvéd</i>	<i>Gyönk</i>
1905-1910:		
Bévárdy Lajos	gyógyszerész	Gyönk
Br. Jeszenszky György	főszolgab.	Gyönk
<i>pt: 1907. XI. 22.</i>		
Szilassy Béla	?	?
<i>pt: 1908. XI. 21.</i>		
<i>Kósa Ferenc</i>	<i>ref. lelkész</i>	<i>Gyönk</i>
1908-1913:		
Várkonyi Imre	közs-i jegyző	Gyönk
Dr. Keck László	ügyvéd	Gyönk
1911-1916:		
Bévárdy Lajos	gyógyszerész	Gyönk
Dr. Sztankovánszky Imre	o- képv.	Kajdacs
1914-1919:		
Várkonyi Imre	k-i főjegyző	Gyönk
Dr. Keck László	ügyvéd	Gyönk

Győrei kerület

1872-1874:		
Botz János	földmíves	Györe
Rück János	földmíves	Györe
1872-1877:		
Czank János	közs-i jegyző	Izmény
Kmthy Sándor	?	Bonyhád
1875-1880:		
Csapó József	földmíves	Váralja
<i>pt: ?</i>		
<i>Pap Gábor</i>	<i>tb. szolgabíró</i>	<i>?</i>
Rück János	földmíves	Györe
1878-1883:		
Sebestyén Imre	közs-i jegyző	Váralja
Czank János	közs-i jegyző	Máza
1881-1886:		
Pál	árv-i ülnök	Szekszárd
Rück János	iparos	Izmény
1884-1889:		
Rumfeld Imre	közs-i jegyző	Izmény
Perczel Lajos	(föld)birtokos	Bonyhád
<i>pt: 1888. XI. 5.</i>		
<i>Sághy János</i>	<i>közs-i jegyző</i>	<i>Apar</i>
1887-1892:		
Döry Pál	főszolgabíró	Bonyhád
Borsody György	törv-i bírő	Szekszárd
1890-1895:		
Rumfeld Imre	közs-i jegyző	Izmény
Sághy János	közs-i jegyző	Apar

1893-1898:		
Rück János	földmíves	Izmény
Botz János	földmíves	Györe
1896-1901:		
Kurz Vilmos	árv-i ülnök	Szekszárd
Rumfeld Imre	közs-i jegyző	Izmény
1899-1904:		
Perczel Béla	főszolgabíró	Bonyhád
Singer Bálint	bányamér.	Nagymányok
1902-1907:		
Rumi Imre	körjegyző	Izmény
Brogli Béla	magánzó	Máza
1905-1910:		
Blum János	földmíves	Izmény
Szabó János	lelkész	Izmény
1908-1913:		
Kovács István	földmíves	Györe
Rumi Imre	közs-i jegyző	Izmény
1911-1916:		
Ifj. Póth János	földmíves	Izmény
Duzsi Máté	földmíves	Váralja
1914-1919:		
Tóth István	földmíves	Györe
May György	földmíves	Izmény

Gyulaji kerület

1872-1874:		
Döry József	bérlő	Gyulaj
Nyirati István	földmíves	Szakály
Szálák József	bérlő	Gyulaj
1872-1877:		
Hegedűs József	földmíves	Regöly
Vitkovics Vendel	földmíves	Gyulaj
1875-1880:		
Molnár Ferenc	közs-i jegyző	Gyulaj
Kelemen József	földmíves	Gyulaj
Nyirati István	földmíves	Szakály
1878-1883:		
Vitkovics Vendel	földmíves	Gyulaj
Kerbolt István	közs-i jegyző	Regöly
1881-1886:		
Ifj. Csukly Ignác	közs-i jegyző	Szakály
Frühvirth Géza	plébános	Gyulaj
Molnár Ferenc	ny. k-i jegyző	Gyulaj
1884-1889:		
Kiss Pál	közs-i jegyző	Gyulaj
Ifj. Antal Péter	földmíves	Regöly
1887-1892:		
Kelemen Gábor	földmíves	Szakály
Frühvirth Géza	plébános	Gyulaj
Csukly Ignác	közs-i jegyző	Szakály
1890-1895:		
Kis Pál	közs-i jegyző	Gyulaj
Kerbolt István	közs-i jegyző	Regöly
1893-1898:		
Simontsits Elemér	vm. II. aljegyző	Szekszárd
Frühvirth Géza	plébános	Gyulaj
Csukly Ignác	közs-i jegyző	Szakály
1896-1901:		
Kerbolt István	közs-i jegyző	Regöly
Kis Pál	közs-i jegyző	Gyulaj
1899-1904:		
Simontsits Elemér	vm-i főjegyző	Szeksz.
Csukly Ignác	közs-i jegyző	Szakály
Kis Antal	földmíves	Gyulaj
1902-1907:		
Kis Pál	közs-i jegyző	Gyulaj
Varga Kálmán	rk. s. lelkész	Gyulaj

1905-1910:		
Istovics József	földmíves	Gyulaj
Molnár Sz. János	földmíves	Gyulaj
Horváth Pál	földmíves	Gyulaj

(Gyulaji kerület)

1908-1913:		
Kiss József	földmíves	Regöly
<i>pt: ?</i>		
<i>Takács József</i>	<i>közs-i jegyző</i>	<i>?</i>
1911-1916:		
Szabó Péter	földmíves	Gyulaj
<i>pt: 1914. XII. 3.</i>		
<i>Sörös József</i>	<i>tb. fszolgab.</i>	<i>Dombóvár</i>
1914-1919:		
Takács József	közs-i jegyző	Gyulaj

(Regölyi kerület)

1908-1913:		
Antal Péter	földmíves	Regöly
1911-1916:		
Kovács Márton	földmíves	Regöly
<i>pt: 1913. XI. 20.</i>		
<i>Kiss József</i>	<i>földmíves</i>	<i>Szakály</i>
1914-1919:		
Antal Péter	földmíves	Regöly

Hőgyési kerület

1872-1874:		
Deutsch Mihály	kereskedő	Hőgyész
Eibach Mihály	közs-i jegyző	Hőgyész
1872-1877:		
Rausz Mór	kereskedő	Hőgyész
1875-1880:		
Eibach Mihály	közs-i jegyző	Hőgyész
Tomacsik Frigyes	gazdatiszt	Hőgyész
1878-1883:		
Rausz Mór	kereskedő	Hőgyész
1881-1886:		
Baumgartner Ferenc	iparos	Hőgyész
Leicht Ferenc	iparos	Hőgyész
1884-1889:		
Streicher Péter	plébános	Hőgyész
1887-1892:		
Heiszler Ferenc	gazdatiszt	Hőgyész
Eibach Mihály	közs-i jegyző	Hőgyész
1890-1895:		
Streicher Péter	plébános	Hőgyész
<i>pt: 1894. XI. 12.</i>		
<i>Dubinszky László</i>	<i>uradalmi tisztartó</i>	<i>?</i>
1893-1898:		
Kollman Gyula	jószágfelügy.	Hőgyész
Klímes Antal	közs-i jegyző	Hőgyész
1896-1901:		
Id. Baumgartner Ferenc	takp-i tisztv.	Hőgyész
<i>pt: 1897. XI. 13.</i>		
<i>Streicher Péter</i>	<i>plébános</i>	<i>Hőgyész</i>
1899-1904:		
Téry Imre	gyógyszerész	Hőgyész
Klímes Antal	közs-i jegyző	Hőgyész
1902-1907:		
Leicht Ferenc	földmíves	Hőgyész
1905-1910:		
Stockinger Vince	kéménysepr.	Hőgyész
Klímes Antal	közs-i jegyző	Hőgyész
1908-1913:		
Leicht Ferenc	földmíves	Hőgyész

1911-1916:		
Dr. Baumgartner József	ügyvéd	Hőgyész
Klímes Antal	közs-i jegyző	Hőgyész
1914-1919:		
Leicht Ferenc	földmíves	Hőgyész
<i>pt 1916. XII. 15.</i>		
<i>Ritter Béla</i>	<i>közs-i jegyző</i>	<i>Hőgyész</i>

Kétyi kerület

1872-1874:		
Busz Henrik	<i>?</i>	<i>?</i>
Heinek János	földmíves	Felsőnána
Weiszling Jakab	földmíves	Kéty
1872-1877:		
Göckner Keresztély	közs-i jegyző	Felsőnána
Kring Gyula	tanító	Kéty
1875-1880:		
Kollmann Henrik	tanító	Felsőnána
Farkas József	földmíves	Medina
Rüll Henrik	földmíves	Kéty
1878-1883:		
Göckner Keresztély	közs-i jegyző	Felsőnána
Grünwald János	közs-i jegyző	Kéty
1881-1886:		
Ducz József	tanító	Medina
Kollman György	tanító	Felsőnána
Rüll Henrik	földmíves	Kéty
1884-1889:		
Friedrich János	földmíves	Felsőnána
Glöckner Péter	közs-i jegyző	Kéty
1887-1892:		
Rüll György	községi bíró	Kéty
Fördös Géza	ügyvéd	Paks
Weisz Konrád	földmíves	Felsőnána
1890-1895:		
Fonyó László	főszolgabíró	Paks
Glöckner Béla	közs-i jegyző	Kéty
1893-1898:		
Rüll György	földmíves	Kéty
Weisz Konrád	földmíves	Felsőnána
Rafailovits Dömötör	földmíves	Medina
<i>pt: 1896. XI. 25.</i>		
<i>Glöckner Béla</i>	<i>közs-i jegyző</i>	<i>?</i>
1896-1901:		
Schmidt Péter	földmíves	Felsőnána
Butter Konrád ör.	földmíves	Kéty
1899-1904:		
Rühl György	községi bíró	Kéty
Glöckner Béla	közs-i jegyző	Kéty
Rafailovics Mihály	földmíves	Medina
1902-1907:		
Ifj. Bernrieder József	földbirtokos	Gindlicsalád
Hölczl Antal	közs-i jegyző	Felsőnána
1905-1910:		
Rühl György	földmíves	Kéty
Glöckner Béla	közs-i jegyző	Kéty
Köhler Henrik	községi bíró	Kéty
1908-1913:		
Rafajlovics Mladen	földmíves	Medina
Reith Henrik	földmíves	Felsőnána
1911-1916:		
Rühl György	földmíves	Kéty
Weiszling Henrik	földmíves	Kéty
Köhler Henrik	községi bíró	Kéty
1914-1919:		
Rafajlovits Malden	földmíves	Medina
Fein Péter	földmíves	Felsőnána

Kistormási kerület

1872-1874:

Ellerburch Henrik földmíves Varsád
Eng(e)l Henrik földmíves Kistormás

1872-1877:

Lemle János közs-i jegyző Kistormás
Vágner Péter közs-i jegyző Varsád

1875-1880:

Hackborn Illés földmíves Kistormás
Wiegand Péter földmíves Varsád

1878-1883:

Lemle János közs-i jegyző Kistormás
Vágner Péter közs-i jegyző Varsád

1881-1886:

Oberländer Lajos földmíves Kistormás
Viegand Péter földmíves Kistormás

1884-1889:

Grünvald János közs-i jegyző Kistormás
Vagner Péter ny. k-i jegyző Kistormás

1887-1892:

Fuchs Henrik földmíves Kistormás
Linde Gyula közs-i jegyző Varsád

1890-1895:

Grünvald János közs-i jegyző Kistormás
Martin János földmíves Varsád

1893-1898:

Hakborn Henrik földmíves Kistormás
Raab János földmíves Varsád

1896-1901:

Müller Konrád földmíves Varsád
Grünvald János közs-i jegyző Kistormás

1899-1904:

Róhr Dániel földmíves Kistormás
Raab János földmíves Varsád

1902-1907:

Grünvald János közs-i jegyző Kistormás
Vigand János földmíves Varsád

1905-1910:

Vigand János gimn. igazg. Szekszárd
Rohr Dániel földmíves Kistormás

1908-1913:

Linde Gyula közs-i jegyző Varsád
Laky László közs-i jegyző Kistormás

1911-1916:

Vigand János gimn. igazg. Szekszárd
Lang Henrik földmíves Kistormás

1913-1919:

Müller Konrád földmíves Varsád
Laky László közs-i jegyző Kistormás

(Koppány)szántói kerület

1872-1874:

Kaposi János földmíves Szántó
Polácsék Ferenc földmíves Szántó
Potyondi Ferenc közs-i jegyző Értény

1872-1877:

Borsitzky János földbirtokos Kónyi
Kammerer Gusztáv bérlő Szántó
Szabó Mihály közs-i jegyző Szántó

1875-1880:

Németh Mihály plébános Szántó
Nagy Alajos r. k. lelkész Pári
Potyondi Ferenc közs-i jegyző Értény

1878-1883:

Kammerer Gusztáv bérlő Szántó

Szabó Mihály közs-i jegyző Szántó
Horváth Antal közs- jegyző Kónyi

1881-1886:

Dr. Kammerer Ernő min. fogalmazó Szántó
Potyondy Ferenc közs-i jegyző Értény
Reisner Béla közs-i jegyző Értény

1884-1889:

Szabó Mihály közs-i jegyző Szántó
Potyondy Ferenc közs-i jegyző Értény
Borsitzky Dezső útmester Tamási

1887-1892:

Dr. Kammerer Ernő tb. főjegyző Szántó
Magyar Zsigmond r. k. lelkész Szántó
Reiszner Béla közs-i jegyző Kónyi

pt: 1891. XI. 7.

Pásti Lőrinc földmíves Szántó

1890-1895:

Szabó Mihály közs-i jegyző Szántó
Bilecz József földmíves Szántó
Csima István földmíves Szántó

1893-1898:

Dr. Kammerer Ernő ogy-i képv. Szántó
Pásti Lőrinc földmíves Szántó
Molnár Miklós földmíves Kónyi

1896-1901:

Szabó Mihály közs-i jegyző Szántó
Barsai György földmíves Szántó
Gubicza József földmíves Szántó

1899-1904:

Dr. Kammerer Ernő ogy-i képv. Szántó
Magyar Zsigmond plébános Szántó
Reizner Béla közs-i jegyző Kónyi

1902-1907:

Pásti Lőrinc földmíves Szántó
pt: 1905. XI. 30.

Horváth István ?

Bilecz József földmíves Szántó
Szabó Zoltán közs-i jegyző Szántó

1905-1910:

Dr. Kammerer Ernő földbirtokos K.szántó
Magyar Zsigmond plébános K.szántó
Bognár György földmíves Értény

1908-1913:

Szabó Zoltán közs-i jegyző K.szántó
Izsák Lőrinc földmíves K.szántó

pt: 1909. X. 29.

Auth György ?

Vargha Lajos segédjegyző K.szántó

1911-1916:

Bertics Pál közs-i jegyző Értény
Reiszner Béla közs-i jegyző Nagykónyi
Szilli Lajos közs-i jegyző Pári

pt: 1917. XII. 13.

Dubniczky László plébános Pári

1914-1919:

Bilecz Ferenc földmíves K.szántó
Dr. Kammerer Gusztáv gazdász K.szántó
Vargha Lajos segédjegyző K.szántó

Kölesdi kerület

1872-1874:

Kálmán Dezső ref. lelkész Kölesd

1872-1877:

Dr. Györky Lajos orvos Kölesd
Lagler (Laky) Gusztáv k-i jegyző Kölesd

1875-1880:

Kálmán Dezső ref. lelkész Kölesd

1878-1883

Pápe Gyula	?	?
Lagler (Laky) Gusztáv	k-i jegyző	Kölesd
1881-1886:		
Kálmán Dezső	ref. lelkész	Kölesd
1884-1889:		
Laki Gusztáv	közs-i jegyző	Kölesd
Benedek István	földmíves	Kölesd
1887-1892:		
Kálmán Dezső	ref. lelkész	Kölesd
1890-1895:		
Laki Gusztáv	közs-i jegyző	Kölesd
Kocsis János	földmíves	Kölesd
<i>pt: 1891. XI. 7.</i>		
Bús József	földmíves	Kölesd
1893-1898:		
Küfaber János	földmíves	Kölesd
1896-1901:		
Laky Gusztáv	közs-i jegyző	Kölesd
Várkonyi Iván	közs-i jegyző	Kölesd
1899-1904:		
Kálmán Dezső	ref. lelkész	Kölesd
1902-1907:		
Scherer Lajos	földmíves	Kölesd
Gyenei József	iparos	Kölesd
1905-1910:		
Osváth István	földmíves	Kölesd
1908-1913:		
Greifenstein György	földmíves	Kölesd
Hesz Lajos	közs-i jegyző	Kölesd
1911-1916:		
Baranyai József	földmíves	Kölesd
1914-1919:		
Kurz Vilmos	árv. elnök	Szekszárd
Hesz Lajos	közs-i jegyző	Kölesd

(Magyar)keszi kerület

1872-1874:		
Behr Gusztáv	közs-i jegyző	Tótkeszi
Orbán Ferenc	földmíves	Tótkeszi
1872-1877:		
Pamer Imre	?	Tótkeszi
<i>pt: ?</i>		
<i>gr. Apponyi Géza</i>	<i>földbirtokos</i>	<i>Hőgyész</i>
Kerzsák József	hegyi földmíves	Tótkeszi
<i>pt: ?</i>		
<i>Ifj. Eötvös Károly</i>	<i>szolgabíró</i>	<i>Tamási</i>
Egyed Ferenc	földmíves	Felsőnyék
<i>pt: ?</i>		
<i>Lamm Miksa</i>	<i>bérlő</i>	<i>Füged</i>
1875-1880:		
Orbán Ferenc	földmíves	Tótkeszi
Sárl Vince	közs-i jegyző	Felsőnyék
1878-1883:		
Lamm Miksa	bérlő	Füged
Dőry Béla	?	?
Szluha Benedek	földbirtokos	Cece
1881-1886:		
Bloching Károly	ügyvéd	Tamási
Fördös Géza	ügyvéd	Tamási
1884-1889:		
Br. Jeszenszky László	szolgab.	Tamási
Madarász Elemér	vm-i főjegyz.	Szekszárd
Pap Gyula	árv-i ülnök	Szekszárd
1887-1892:		
Gruber Iván	járásbíró	Tamási
T. Tóth Sándor	földmíves	Felsőnyék
1890-1895:		

Madarász Elemér	vm-i főjegyző	Szekszárd
Füzy György	földmíves	Tótkeszi
Könczöl Ferenc	földmíves	Tótkeszi
1893-1898:		
Fekete József	közs-i jegyző	Tótkeszi
Egyed Sándor	földmíves	Tótkeszi
1896-1901:		
Nagy János	földmíves	Tótkeszi
Szücs József	r. k. seg. lelkész	Pincehely
Vörös Kristóf	r. k. seg. lelkész	Tótkeszi
1899-1904:		
Fekete József	közs-i jegyző	Tótkeszi
Molnár István	közs-i jegyző	Felsőnyék
1902-1907:		
Sörös József	szolgabíró	Tamási
Györke István	földmíves	Felsőnyék
Kersák István	földmíves	Tótkeszi
1905-1910:		
Orbán István	földmíves	Magy. keszi
<i>pt: 1907. I. 24.</i>		
<i>Takács Pál</i>	<i>földmíves</i>	<i>?</i>
Takács Ferenc	földmíves	Magy. keszi
1908-1913:		
Kersák Gy. István	földmíves	Magy. keszi
Ifj. Teplán István	földmíves	Magy. keszi
Ifj. Kubicza János	földmíves	Magy. keszi
1911-1916:		
Günther László	közs-i jegyző	Magy. keszi
Scheleznik Károly	r. k. seg. lelk.	Magy. keszi
1914-1919:		
Kersák Gy. István	földmíves	Magy. keszi
Dr. Éri Márton	vm-i főjegyző	Szekszárd
Füzi József	földmíves	Magy. keszi

Majosi kerület

1872-1874:		
Perczel Dezső	szolgabíró	Gyöng
Scriba György	közs-i jegyző	Majos
1872-1877:		
Schkeining Károly	ev. lelkész	Majos
Horváth Mihály	közs-i jegyző	Apar
1875-1880:		
Scriba György	közs-i jegyző	Majos
Halász Géza	házbirtokos	Bonyhád
1878-1883:		
Schkeining Károly	ev. lelkész	Majos
Horváth Mihály	közs-i jegyző	Apar
1881-1886:		
Bassola Árpád	körjegyz.	Nagymányok
Scriba György	közs-i jegyző	Majos
1884-1889:		
Rück Alajos	molnár	Nagymányok
Bitter Péter	tanító	Apar
1887-1892:		
Halász Géza	tb. Szolgabíró	Bonyhád
Scriba György	közs-i jegyző	Majos
<i>pt: 1891. XI. 9.</i>		
<i>Schaadt Gyula</i>	<i>közs-i jegyző ?</i>	
1890-1895:		
Lovász Gábor	k-i jegyző	Nagymányok
Dr. Póth Radó	járási orvos	Bonyhád
1893-1898:		
Halász Géza	tb. szolgabíró	Bonyhád
Schaadt Gyula	közs-i jegyző	Majos
1896-1901:		
Lovászi Gábor	k-i jegyző	Nagymányok
Dr. Póth Radó	járási orvos	Bonyhád

1899-1904:

Halász Géza tb. szolgabíró Bonyhád
Schaadt Gyula közs-i jegyző Majos
pt: 1900. XI. 15.

Bitter Péter tanító Apar

1902-1907:

Dőry Hugó földbirtokos Farkasvölgy
Lovászy Gábor k-i jegyző Nagymányok

1905-1910:

Halász Géza ny. szolgab. Bonyhád
Dicenty Pál közs-i jegyző Majos

1908-1913:

Dr. Hagymássy Zoltán szolgab. Bonyhád
Reitinger János földműves Majos

1911-1916:

Dr. Bitter Károly ügyvéd Bonyhád
Dr. Eibach Kornél gyógyszerész Bonyhád

1914-1919:

Dr. Hagymássy Zoltán szolgab. Szekszárd
Reitinger János földműves Majos

Miszlai kerület**1872-1874:**

Hoffmann Ábel földműves Udvari
Farkas József földműves Mészla

1872-1877:

Hollósy Mihály földműves Csibrák
Kiss Jankó Imre földműves Udvari

1875-1880:

Horváth János közs-i jegyző Mészla
Decleva Béla közs-i jegyző Udvari

1878-1883:

Bozai Mihály földműves Udvari
Herczeg József földműves Mészla

1881-1886:

Decleva Béla közs-i jegyző Udvari
Horváth János közs-i jegyző Mészla

1884-1889:

Herczeg József földműves Mészla
Pfaff Péter földműves Udvari

1887-1892:

Daróczy István törv. elnök Sz. fehérvár
Balazatics Kálmán közs-i jegyző Mészla

1890-1895:

Bauer Adolf ev. lelkész Hidegkút
Scha(á)ffer Péter földműves Udvari

pt: 1894. XI. 12.

Nunkovitz Ferenc főszolgabíró ?

1893-1898:

Csiba László ur. tisztartó Mészla
Dömötör László ügyvéd Szekszárd

1896-1901:

Ritter Illés földműves Hidegkút
Pfaff Dániel földműves Udvari

1899-1904:

Dömötör László ügyvéd Szekszárd
Hollósi Sándor földműves Mészla

1902-1907:

Schaffer Mátyás ? ?

pt: 1907. I. 24.

Glöckner János közs-i jegyző Udvari
Ritter Illés földműves Hidegkút

1905-1910:

Ruppert Henrik közs-i jegyző Mészla
Hollósy Sándor földműves Mészla

1908-1913:

Paul Henrik földműves K. hidegkút
Glöckner János közs-i jegyző Udvari

1911-1916:

Ruppert Henrik közs-i jegyző Mészla
Turák János tanító Mészla

1914-1919:

Völgyi János földműves Mészla
Glöckner János k-i főjegyző Udvari

Mucsi kerület**1872-1874:**

Ábrahám Lajos közs-i jegyző Mucsi
Schröder Ernő gazdatiszt Csibrák

1872-1877:

Fonyó László szolgabíró Gyöng
Kalleberger József r. k. plébános Mucsi

1875-1880:

Schröder Ernő gazdatiszt Csibrák
Ábrahám Lajos közs-i jegyző Mucsi

1878-1883:

Bozai Mihály földműves Udvari
Herczeg József földműves Mészla

1881-1886:

Ábrahám Lajos közs-i jegyző Dombóvár
Schröder Ernő gazdatiszt Csibrák

1884-1889:

Fonyó László főszolgabíró Gyöng
Leimetzter Lajos közs-i jegyző Kurd

1887-1892:

Schröder Ernő gazdatiszt Csibrák
Br. Jeszenszky Ignác földbirtokos Hídvég

1890-1895:

Leimetzter Lajos közs-i jegyző Kurd
Vanyek Béla közs-i jegyző Mucsi

1893-1898:

Ruppert András földműves Mucsi
pt: 1896. XI. 25.

Vanyek Béla

Lauer György körjegyző Mucsi
földműves Mucsi

1896-1901:

Schröder Ernő gazdatiszt Csibrák
Leimetzter Lajos közs-i jegyző Kurd

1899-1904:

Tihanyi Domokos kir. tanfel. Szekszárd
Vanyek Béla körjegyző Mucsi

1902-1907:

Schröder Ernő gazdatiszt Csibrák
Reich Oszkár szolgabíró Dombóvár

1905-1910:

Farkas György közs-i jegyző Mucsi
Vanyek Béla közs-i jegyző Kurd

1908-1913:

Rozsay Elemér gazdatiszt Lengyel
Ferk Frigyes földműves Dúzs

1911-1916:

Bajer Mátyás földműves Kurd
Néth Mikós földműves Mucsi

1914-1919:

Strigencz Jakab földműves Mucsi
Puly Iván g. felügyelő Szekszárd

Nagydorogi kerület**1872-1874:**

Bergmann Gusztáv ? Nagydorog
Perczel Lajos földbirtokos Kiskajdacs

Szutter Károly ev. lelkész Bikács

1872-1877:

Gselmann Tamás földműves Nagydorog
Törjék Pál földműves Nagydorog
Zsebő Ferenc földműves Nagydorog
1875-1880:
Perczel Lajos földbirtokos Kiskajdacs
Szutter Károly ev. lelkész Bikács
Róth János közs-i jegyző Nagydorog
1878-1883:
Forster Ferenc földbirtokos Györköny
Körmendi János földműves Nagydorog
Tancsa János földműves Nagydorog
1881-1886:
Kiss Pál földműves Nagydorog
Szutter Károly ev. lelkész Bikács
pt: ?
Apáti Károly ev. lelkész Bikács
Róth János közs-i jegyző Nagydorog
pt: 1883. IX. 27.
Szabó Pál közs-i jegyző Nagydorog
1884-1889:
Forster Ferenc földbirtokos Györköny
Tancsó János földműves Nagydorog
Körmendi János földműves Nagydorog
pt: Horváth József kovács földm. Nagydorog
1887-1892:
Kiss Pál földműves Nagydorog
Szabó Pál közs-i jegyző Györköny
Lemle Béla közs-i jegyző Bikács
1890-1895:
Bókusz József közs-i jegyző Nagydorog
Forster Ferenc földbirtokos Györköny
pt: 1893. III. 20.
Lemle Béla közs-i jegyző Bikács
Witt Sándor közs-i jegyző Kajdacs
pt: 1894. XI. 12.
Bozóti János földműves Nagydorog
1893-1898:
Sárvári István földműves Nagydorog
Kurcz István földbirtokos Györköny
Tomka Gusztáv ev. lelkész Györköny
1896-1901:
Bókusz József közs-i jegyző Nagydorog
Bozóti János földműves Nagydorog
Lemle Béla közs-i jegyző Bikács
1899-1904:
Tomka Gusztáv ev. lelkész Györköny
Schall Ádám földműves Györköny
Gängl Ádám közs-i irtók Györköny
1902-1907:
Bókusz József közs-i jegyző Nagydorog
pt: 1903. XII. 30.
gr. Széchenyi Domokos földb. Nagydorog
Térmeg János földműves Nagydorog
Lemle Béla közs-i jegyző Bikács
1905-1910:
Tantó János lelkész Kajdacs
Kenesei Vilmos közs-i jegyző Bikács
Bakay Dezső gazdatiszt Nagydorog
1908-1913:
Kurz István földbirtokos Györköny
Térmeg János földműves Nagydorog
Lemle Béla közs-i jegyző Györköny
1911-1916:
Blascht Gyula gazdatiszt Kajdacs
pt: 1911. XII. 21.
gr. Széchenyi Domokos földb. Nagydorog
Schmidt Pál földműves Bikács
pt: 1911. XII. 21.
Bierrath Fülöp földműves Györköny
Bakay Dezső gazdatiszt Nagydorog
pt: 1911. XII. 21.

Becht Ödön szolgabíró Paks
1914-1919:
Nagy Ákos okl. gazdasz Nagydorog
Térmeg János földműves Nagydorog
Lemle Béla közs-i jegyző Györköny

Nagyszokolyi kerület

1872-1874:
Beczők József földműves N.szokoly
Szalay Ferenc ref. lelkész N.szokoly
1872-1877:
Berkés István földműves N.szokoly
Simon József földműves N.szokoly
Takács István öreg földműves N.szokoly
1875-1880:
Szalay Ferenc ref. lelkész N.szokoly
Szalay József közs-i jegyző N.szokoly
1878-1883:
Kis Papp József földműves N.szokoly
Toth István áll-i tisztv. Szekszárd
Pap János sós földműves N.szokoly
1881-1886:
Kovács János földműves N.szokoly
pt: ?
Berkés István földműves N.szokoly
Beczők József földműves N.szokoly
1884-1889:
Parragh Béla ügyvéd Tamási
Szalay Ferenc ref. lelkész N.szokoly
Papp János sós földműves N.szokoly
1887-1892:
Kiss János aljárásbíró Tamási
Asztaller Károly takp. Könyv. Tamási
1890-1895:
Német Péter földműves N.szokoly
Pap János földműves N.szokoly
Junkuncz Sándor ev. lelkész N.szokoly
1893-1898:
Ifj. Arany Károly közs-i jegyző N.szokoly
Sütő István Balogh földműves N.szokoly
1896-1901:
Parragh Béla ügyvéd Tamási
Németh Péter földműves N.szokoly
Pap Gyula földműves N.szokoly
1899-1904:
Barna János k-i aljegyző N.szokoly
Dr. Kis Ernő ügyvéd Tamási
1902-1907:
Papp Gyula földműves N.szokoly
Id. Sáros József földműves N.szokoly
Halom Vince ref. lelkész N.szokoly
pt: 1905. IV. 26.
Lágler Sándor közs-i jegyző ?
1905-1910:
M. Fejes Lajos földműves N.szokoly
Dr. Kiss Ernő ügyvéd Tamási
1908-1913:
Kiss Lajos ref. lelkész N.szokoly
Kálmán Mór közs-i jegyző N.szokoly
Gaál Sándor földműves N.szokoly
1911-1916:
M. Fejes Lajos földműves N.szokoly
Cs. Györke István földműves N.szokoly
1914-1919:
Pap Ferenc földműves N.szokoly
Kálmán Mór k-i főjegyző N.szokoly
Sebők József földműves N.szokoly

Naki terület

1872-1874:		
Heinrichfy Ádám	tisztartó	Leopold pta.
Kelemen Mihály	földmíves	Nak
1872-1877:		
Nagy János	földmíves	Várong
Öreg Suri József	földmíves	Lápaő
1875-1880:		
Heinrichfy Ádám	tisztartó	Leopold pta.
Piszter Alajos	közs-i jegyző	Nak
1878-1883:		
Márkó István	földmíves	Kocsola
Nagy János	földmíves	Várong
1881-1886:		
Bot István	földmíves	Lápaő
<i>pt: 1882. IV. 20.</i>		
<i>Suri Mihály</i>	<i>földmíves</i>	<i>Nak</i>
Piszter Alajos	körjegyző	Nak
1884-1889:		
Nagy János	földmíves	Várong
Német István	közs-i jegyző	Kocsola
1887-1892:		
Piszter Alajos	közs-i jegyző	Nak
Suri Mihály	földmíves	Lápaő
1890-1895:		
Bajó Pál	tb. szolgabíró	Tamási
Balogh József	földmíves	Nak
1893-1898:		
Piszter Alajos	községi jegyző	Nak
Strasser Henrik	bérlő	Nak
1896-1901:		
Kétyi András	földmíves	Nak
Balog József felső	földmíves	Nak
1899-1904:		
Fehér Imre	körjegyző	Nak
Lenthy Mihály	közs-i jegyző	Kocsola
<i>pt: 1903. XII. 30.</i>		
<i>Dr. Sztankovánszky Imre ?</i>	<i>Kajdacs</i>	
1902-1907:		
Suri Mihály	földmíves	Lápaő
Nagy József alsó	földmíves	Nak
1905-1910:		
Fehér Imre	körjegyző	Nak
Br. Fiáth Elemér	szolgabíró	Szekszárd
<i>pt: 1908. XI. 21.</i>		
<i>Sörös József</i>	<i>szolgabíró</i>	<i>?</i>
1908-1913:		
Suri István	földmíves	Lápaő
Balogh Mihály	földmíves	Nak
1911-1916:		
Fejes György	ref. lelkész	Lápaő
Fehér Imre	körjegyző	Nak
<i>pt: 1911. XII. 21.</i>		
<i>Arany János</i>	<i>körjegyző</i>	<i>Nak</i>
<i>pt: 1917. XII. 13.</i>		
<i>Györfy Zoltán</i>	<i>körjegyző</i>	<i>Kocsola</i>
1914-1919:		
Brücher János	földmíves	Kocsola
Balog János	földmíves	Kocsola

Némedi terület

1872-1874:		
Mányoky Tamás	ref. lelkész	N.szekely
1872-1877:		
Keck Endre	lelkész	N.szekely
Támer János	lelkész	Némedi

1875-1880:		
Ács János	földmíves	Némedi
1878-1883:		
Sass József	földbirtokos	Némedi
Ör. Kovács János	földmíves	Némedi
1881-1886:		
Dr. Korbuly Sándor	járási orvos	Högyész
1884-1889:		
Lohmann Henrik	földmíves	N.szekely

(Nagyszékelyi terület)

1887-1892:		
Sass József	földbirtokos	Némedi
1890-1895:		
Ludwig József	közs-i jegyző	N.szekely
Lohmann Henrik	községi bírő	N.szekely
1893-1898:		
Fábián István	földmíves	N.szekely
1896-1901:		
Hohman Henrik	földmíves	N.szekely
Ludvig József	közs-i jegyző	N.szekely
1899-1904:		
Ifj. Keck Endre	ref. s. lelkész	N.szekely
1902-1907:		
Ludvig József	közs-i jegyző	N.szekely
Stróh Reinhardt	földmíves	N.szekely
1905-1910:		
Szabó József	földmíves	T.némedi
<i>pt: 1907. I. 24.</i>		
<i>Kovács Antal</i>	<i>földmíves</i>	<i>T.némedi</i>
1908-1913:		
Ludvig József	közs-i jegyző	N.szekely
Stroh Reinhardt	földmíves	N.szekely
1911-1916:		
Reinhardt Henrik	földmíves	N.szekely
1914-1919:		
Lohmann Henrik	földmíves	N.szekely
Haypál István	földmíves	T.némedi

Ozori terület

1872-1874:		
Török György	<i>?</i>	Ozora
1872-1877:		
Trombitás István	földmíves	Ozora
<i>pt: ?</i>		
<i>Csapó Horváth Ferenc</i>	<i>földmíves</i>	<i>Ozora</i>
<i>Horváth Imre Ferenc</i>	<i>földmíves</i>	<i>Ozora</i>
1875-1880:		
Heinlein János	iparos	Ozora
1878-1883:		
Nagy János	földmíves	Ozora
Erben János	gazdatiszt	Ozora
1881-1886:		
Cholnoky Lajos	s. jegyző	Ozora
1884-1889:		
Cs. Kovács György	földmíves	Ozora
Eibach Ödön	gyógyszerész	Ozora
1887-1892:		
Cholnoky Lajos	közs-i jegyző	Ozora
1890-1895:		
Cs. Kovács Mihály	községi bírő	Ozora
Szévald Mór	főszolgabíró	Tamási
1893-1898:		
Cholnoky Lajos	közs-i jegyző	Ozora
1896-1901:		
Szévald Mór	főszolgabíró	Tamási
Cs. Kovács Mihály	községi bírő	Ozora
1899-1904:		

Cholnoky Lajos közs-i jegyző Ozora
1902-1907:
 Horváth Imre földmíves Ozora
 Rátkay László egy-i képv. Dunaföldvár
1905-1910:
 Cholnoky Lajos közs-i jegyző Ozora
1908-1913:
 Horváth Imre földmíves Ozora
 Lakner Lajos magánzó Tamási
pt: 1912. XI. 28.
Nagy Pál főszolgabíró ?
1911-1916:
 Cholnoky Lajos közs-i jegyző Ozora
1914-1919:
 Havas Béla herc-i tiszt. Majsamikl.
 Nagy Pál kisbirtokos Ozora

Őcsényi kerület

1872-1874:
 Dúzs Dániel közs-i jegyző Őcsény
 Kozma János földmíves Őcsény
1872-1877:
 Császár István ? Őcsény
 Dávid Pál földmíves Őcsény
1875-1880:
 Horváth János földmíves Őcsény
 Ifj. B. Kovács Pál földmíves Őcsény
1878-1883:
 Dávid Pál földmíves Őcsény
pt: ?
Sörös István földmíves ?
1881-1886:
 Dömök Péter ref. lelkész Őcsény
 Sörös István földmíves Őcsény
pt: ?
Horváth Pál földmíves Őcsény
1884-1889:
 Ifj. Dúzs Dániel közs-i jegyző Őcsény
 K. Deák Péter földmíves Őcsény
1887-1892:
 Dömök Péter ref. lelkész Őcsény
 Sável Kálmán törv-i elnök Pécs
pt: ?
Huszár Pál közs-i jegyző ?
1890-1895:
 Ágoston István tvszk-i bíró Szekszárd
 Ifj. Dúzs Dániel közs-i jegyző Őcsény
1893-1898:
 Dezsőffy Géza törv-i elnök Szekszárd
pt: 1893. XI. 11.
Dr. Leopold Kornél ügyvéd ?
 Dömök Péter ref. lelkész Őcsény
1896-1901:
 Dúzs Dániel közs-i jegyző Őcsény
 Ágoston István tvszk-i bíró Szekszárd
1899-1904:
 Nyéki József földmíves Őcsény
 Forster Zoltán vm. I. aljegyző Szeksz.
1902-1907:
 Horváth József földmíves Őcsény
 Dúzs Dániel közs-i jegyző Őcsény
1905-1910:
 Paprika János Horváth földmíves Őcsény
 P. Deák József földmíves Őcsény
1908-1913:
 Dúzs Dániel közs-i jegyző Őcsény
 Horváth József földmíves Őcsény
1911-1916:
 Paprika János Horváth földmíves Őcsény

Dömök Péter ref. lelkész Őcsény
1914-1919:
 Dúzs Dániel közs-i jegyző Őcsény
 Forster Zoltán alispán Szekszárd
pt: 1915. XI. 27.
Okos Gyula ref. lelkész Őcsény

Paksi kerület

(alckerület)

1872-1874:
 Kováts István földmíves Gerjen
 Maurer Nándor földmíves Kömlöd
1872-1877:
 Genye József földmíves Gerjen
 Haaz Pál földmíves Kömlöd
 Scheuer Mátyás földmíves Kömlöd
1875-1880:
 Kováts István földmíves Gerjen
 Huszár Adolf közs-i jegyző Kömlöd
1878-1883:
 Schaffer Antal földmíves Kömlöd
 Haaz Pál földmíves Kömlöd
 Weigerdig Konrád földmíves Kömlöd
1881-1886:
 Heiszler Antal földmíves Kömlöd
 Huszár Adolf közs-i jegyző Kömlöd
1884-1889:
 Szonekker József plébános Kömlöd
 Bettesch Vince földmíves Kömlöd
 Haas Pál földmíves Kömlöd
pt: 1884. X. 30.
Ifj. Vigyázó Rudolf földbirtokos Kömlöd
1887-1892:
 Br. Jeszenszky János földbirtokos Hidvég
 Kiss Lajos ny. irnok Paks
1890-1895:
 Huszár Adolf ny. k-i jegyző Paks
 Ifj. Vigyázó Rudolf földbirtokos Paks
pt: ?
Hildebrandt Antal földmíves Kömlöd
 H. Weinga(á)rtner János földmíves Kömlöd
1893-1898:
 Wolf Ferenc közs-i jegyző Kömlöd
 Grünvald János ügyvéd Paks
1896-1901:
 Rassovszky Julián főszolgabíró Paks
 Schmidt Ferenc földmíves Kömlöd
 H. Veinga(á)rtner János földmíves Kömlöd
1899-1904:
 Bajó Ferenc szolgabíró Paks
 Volf Ferenc közs-i jegyző Kömlöd
1902-1907:
 Schuck József földmíves D.kömlöd
 Rassovszky Julián főszolgabíró Paks
pt: 1904. XII. 30.
Szentpétery József kir. járásbíró Paks
 Rott József tanító D.kömlöd
1905-1910:
 Bajó János szolgabíró Paks
 Volf Ferenc közs-i jegyző D.kömlöd
1908-1913:
 Babay Géza közs-i jegyző Gerjen
 H. Weingartner János földmíves D.kömlöd
 Róth József tanító D.kömlöd
pt: ?
Frihgerhut János szatócs D.kömlöd
1911-1916:
 Schilling Albert földmíves D.kömlöd

Ifj. Schmidt Gáspár földműves D.kömlöd
1914-1919:
 Virág Ferenc plébános Paks
 Babay Géza közs-i jegyző Gerjen
 Döry Jenő szolgabíró Paks

(főkerület)

1872-1874:
 Hagymássy Károly ügyvéd Paks
 Mátsik Lajos földműves Paks
 Payerle Ferenc földműves Paks
 Rézbányai József magánzó Paks
 Szeniczey Ödön földbirtokos Paks

1872-1877:
 Bunn Gusztáv kereskedő Paks
 Feil Ferenc földműves Paks
 Krausz Sándor kereskedő Paks
 Amróczy György földbirtokos ?
 pt: 1877. IV. 17.

Zavaros János könyvivő Paks
 Vájer Márton földműves Paks
 pt: 1873. IV. 17.

Petrich Fertenc földbirtokos Paks

1875-1880:
 Szeniczey Ödön földbirtokos Paks
 Payerle Ferenc földműves Paks
 Mátsik Lajos földműves Paks
 Hagymássy Károly ügyvéd Paks
 Rézbányai József magánzó Paks

1878-1883:
 Feil Ferenc földműves Paks
 Petrich Fertenc földbirtokos Paks
 Bunn Gusztáv kereskedő Paks
 Zavaros János könyvivő Paks
 Németh János hivatalnok Paks

1881-1886:
 Csukly Ignác s. szolgabíró Paks
 Hagymásy Károly közjegyző Paks
 pt: 1885. X. 22.

Frank János géptulajd. ?
 Br. Jeszenszky János földbirtokos Hídvég
 Rézbányai József magánzó Paks
 Szeniczey Ödön egy-i képv. Budapest

1884-1889:
 Petrich Ferenc földbirtokos Paks
 Zavaros János közs-i jegyző Paks
 Feil Ferenc földműves Paks
 Br. Rudnyánszky János földbirt. Paks
 Weisz Márton földműves Paks

1887-1892:
 Bach Fülöp földész Paks
 Kern Ferenc Freiding földész Paks
 Girst Ádám bérlő Paks
 Scheuer Miklós lisztkereskedő Paks
 Frank János gépész Paks

1890-1895:
 Feil Ferenc földműves Paks
 Vájer Márton földműves Paks
 Ackerman Péter földműves Paks
 Haas János földműves Paks
 Becker Jakab földműves Paks

1893-1898:
 Spiesz János apát-plébános Paks
 Petrich Ferenc földbirtokos Paks
 Popovics Gyula közs-i jegyző Paks
 Kern Ferenc P. földműves Paks
 Klein József r. k. s. lelkész Paks

1896-1901:
 Singer Ádám községi bírő Paks
 Köhler Ferenc plébános Paks
 pt: 1899. XI. 18.

Vájer Antal földműves ?
 Kalmár József iparos Paks
 Dr. Somogyi Zsigmond orvos Paks
 Hanol Ferenc földműves Paks

1899-1904:
 Szentpétery József kir. járásbíró Paks
 Schmidt Ferenc földműves Paks
 Popovits Gyula k-i főjegyző Paks
 Kern Ferenc Friedling földműves Paks
 Hirt János molnár Paks

1902-1907:
 Szabó Károly ref. lelkész Paks
 pt: 1905. IV. 26.

Petrich Ferenc földbirtokos ?
 Horváth Sándor ev. lelkész Paks
 Kalmár József sütő Paks
 Rabinek Pál könyvelő Paks
 Akkermann Péter földműves Paks

1905-1910:
 Dr Bernáth Béla szolgabíró Paks
 Bekker Jakab ? ?
 pt: 1905. XI. 30.

Schmidt Ferenc földműves Paks
 Popovics Gyula k-i főjegyző Paks
 Szeip Gyula kádár Paks
 Hanol Ferenc Veijer földműves Paks

1908-1913:
 Rabinek Pál könyvelő Paks
 Kalmár József iparos Paks
 Kocsis József földműves
 pt: 1908. XI. 21.

Scheuer Miklós vendéglős Paks
 Petrich Ferenc földbirtokos Paks
 pt: 1912. IX. 28.

Weisz Ferenc Feil földműves Paks
 Streicher József r. k. plébános Paks

1911-1916:
 Popovits Gyula közs-i jegyző Paks
 Akkerman Péter földműves Paks
 Schmidt Ferenc földműves Paks
 Dr. Grosch József ügyvéd Paks
 Hanol Ferenc földműves Paks
 pt: 1916. XII. 15.

Vayer János ? ?

1914-1919:
 Bauer Károly k-i főjegyző D.kömlöd
 Kalmár József iparos Paks
 Kocsis József földműves Paks
 Weisz Sámuel földműves Paks
 Dr. Sándor Béla ügyvéd Paks
 pt: ?

Virág Ferenc plébános Paks

Pincehelyi kerület

1872-1874:
 Kintly József földműves Pincehely
 Somogyi József földműves Pincehely

1872-1877:
 Adrovits István ? Pincehely
 Dénes Ferenc földbirtokos Pincehely
 pt: ?

Ördög György földműves ?

1875-1880:
 Horváth József földműves Pincehely
 Bakonyi Mihály földműves Pincehely
 pt: ?

Zsigmond László közs-i jegyző ?

1878-1883:

Pintér István	földműves	Pincehely
Ör. Bognár Gábor	földműves	Pincehely
1881-1886:		
Od. Horváth József	földműves	Pincehely
Zsigmond László	közs-i jegyző	Pincehely
1884-1889:		
Ördög József	földműves	Pincehely
Pintér István	földműves	Pincehely
1887-1892:		
Zsigmond László	jegyző	Pincehely
<i>pt: 1889. I. 10.</i>		
Göttlinger Márton	földműves	?
Ör. Horváth József	földműves	Pincehely
1890-1895:		
Ördög György	földműves	Pincehely
Kintli József	földműves	Pincehely
1893-1898:		
Ódor Horváth József	földműves	Pincehely
Göttlinger Márton	földműves	Pincehely
1896-1901:		
Kintli József	földműves	Pincehely
Ördög György	földműves	Pincehely
1899-1904:		
Göttlinger Márton	földműves	Pincehely
Ódor Horváth József	földműves	Pincehely
1902-1907:		
Szücs József	r. k. s. lelkész	Pincehely
Pötz József	földműves	Pincehely
1905-1910:		
Niedermayer Gyula	kovács	Pincehely
Ódor Horváth József	földműves	Pincehely
1908-1913:		
Pötz József	földműves	Pincehely
Szévald Mór	főszolgabíró	Tamási
1911-1916:		
Niedermayer Gyula	kovács	Pincehely
Ördög Lajos	földműves	Pincehely
1914-1919:		
Pötz József	földműves	Pincehely
Szévald Mór	főszolgabíró	Tamási
<i>pt: 1916. XI. 30.</i>		
Örffy Lajos	takp.-i igazg.	Szekszárd

(Sár)szentlőrinci kerület

1872-1874:		
gr. Apponyi Sándor	földbirtokos	Kölesd
Szeremley Lajos	törv-i bíró	Szekszárd
1872-1877:		
Kis István	közs-i jegyző	Szentlőrinc
Molnár György	földműves	Szentlőrinc
1875-1880:		
Szeremley Lajos	törv-i bíró	Szekszárd
Benkő János	földműves	Szentlőrinc
1878-1883:		
Kis István	közs-i jegyző	Szentlőrinc
Fördös Dezső	földbirtokos	Úzd
1881-1886:		
Benkő János	földműves	Szentlőrinc
Szabó János	földműves	Szentlőrinc
1884-1889:		
Pesthy Mór	földbirtokos	Úzdborjád
Fördös Dezső	földbirtokos	Nagydorog
1887-1892:		
Biró Kis János	földműves	Szentlőrinc
Himpli György	földműves	Kisszékely
1890-1895:		
Fördös Dezső	jóságigazg.	Nagydorog
<i>pt: 1893. XI. 11.</i>		

Mayer János	földműves	?
Pesthy Mór	földbirtokos	Úzdborjád
1893-1898:		
A. Varga János	földműves	Szentlőrinc
Györi Pál	földműves	Szentlőrinc
1896-1901:		
Pesthy Mór	földbirtokos	Úzdborjád
Györe Pál	közs-i jegyző	Szentlőrinc
1899-1904:		
Györe István	közs-i jegyző	Kisszékely
Németh János	földműves	Szentlőrinc
1902-1907:		
Kis István	földműves	Szentlőrinc
Györe Pál	közs-i jegyző	Szentlőrinc
1905-1910:		
Györe István	közs-i jegyző	Kisszékely
<i>pt: 1908. XI. 21.</i>		
Kiss Lajos	csizmadia	?
Szalai János	földműves	Szentlőrinc
<i>pt: 1908. XI. 21.</i>		
Fantus Fülöp	gazdatiszt	Rácegres p.
1908-1913:		
Györe Pál	közs-i jegyző	Szentlőrinc
Varga György	földműves	Szentlőrinc
1911-1916:		
Benkő István	földműves	Szentlőrinc
Fantus Fülöp	gazdatiszt	Rácegres p.
<i>pt: 1912. XI. 21.</i>		
Horváth János	közs-i jegyző	Úzd
1914-1919:		
Györe Pál	közs-i jegyző	Szentlőrinc
Szontheimer Péter	földműves	Kisszékely

Simontornyai kerület

1872-1874:		
Drenovits János	földműves	S. tornya
Szabó János	földműves	S. tornya
1872-1877:		
Csösz István	földműves	S. tornya
Hadi István	földműves	Pálfa
1875-1880:		
Lits Sándor	gazdatiszt	S. tornya
Báthy Károly	ref. lelkész	S. tornya
<i>pt: 1877. VIII. 16.</i>		
Bleicher Lajos	orvos	S. tornya
1878-1883:		
Balog Sándor	ref. lelkész	Pálfa
Drenovits János	földműves	S. tornya
1881-1886:		
Bleicher Lajos	orvos	S. tornya
Lipovniczky Gábor	gazdatiszt	S. tornya
1884-1889:		
Drenovits János	földműves	S. tornya
Balog Sándor	ref. lelkész	Pálfa
1887-1892:		
Bereczk István	közs-i jegyző	S. tornya
Lipovniczky Gábor	gazdatiszt	S. tornya
1890-1895:		
Lestyán Dezső	közs-i jegyző	Pálfa
Lóvy Ignác	kereskedő	S. tornya
1893-1898:		
Bereczk István	közs-i jegyző	S. tornya
Lipovniczky Gábor	ur-i gazdat.	S. tornya
1896-1901:		
Lestyán Dezső	közs-i jegyző	Pálfa
Lóvy Ignác	kereskedő	S. tornya
1899-1904:		
Bereczk István	közs-i jegyző	S. tornya

Várkonyi Imre k-i aljegyző S.tornya
1902-1907:
 Lóvy Ignác kereskedő S.tornya
 Késmárky Dezső szolgabíró Gyöng
pt: 1907. I. 24.
Bertalan József földműves Pálfa
1905-1910:
 Bereczk István közs-i jegyző S.tornya
 Kemptner Ernő ur-i felügyelő S.tornya
pt: 1908. XI. 21.
Lówy Jakab kereskedő ?
1908-1913:
 Bertalan József földműves Pálfa
 Pécsváradi József ref. lelkész S.tornya
pt: ?
Joó András ref. lelkész ?
1911-1916:
 Bereczk István közs-i jegyző S.tornya
 Balogh János jegyző Pálfa
1914-1919:
 Lówy Jakab kereskedő S.tornya
 Petres Pál földműves S.tornya

(Sió)agárdi kerület

1872-1874:
 Loboda Ferenc földműves Agárd
 Páli János földműves Agárd
1872-1877:
 Szluha Benedek földbirtokos Szentiván
 Tuller József földműves Agárd
1875-1880
 Ifj. Cholnoky Imre ügyvéd Dunaföldvár
 Páli János földműves Agárd
pt: ?
Sághy Pál plébános Agárd
1878-1883:
 Schaubert Márton földműves Mözs
 Varga István földműves Mözs
pt: ?
Szluha Benedek földbirtokos Szentiván
1881-1886:
 Ifj. Sághi Pál plébános Agárd
 Tuller József földműves Agárd
1884-1889:
 Szluha Benedek földbirtokos Cece
pt: ?
Steineker Ferenc u-i tisztartó Szekszárd
 Kis Sándor tanító Agárd
1887-1892:
 Scheidler Márton földműves Mözs
 Martin Ferenc borkereskedő Szekszárd
pt: 1887. II. 3
Döry László főszolgabíró Szekszárd
1890-1895:
 Steinecker Ferenc u-i felügyelő Szekszárd
 Sághy Pál plébános Agárd
1893-1898:
 Döry László főszolgabíró Szekszárd
 Sohonyai Ferenc tanító Agárd
1896-1901:
 Steinecker Ferenc g-i felügyelő Szekszárd
 Fekete Mihály Horvát földműves Agárd
1899-1904:
 Döry László bizt-i ügynök Szekszárd
 Virányi Károly közs-i jegyző Agárd
1902-1907:
 Horváth József földműves Hanc
 Bognár György földműves Agárd

1905-1910:
 Tomcsányi Lajos közal-i felügy. Szekszárd
 Merkl Antal földműves Mözs
1908-1913:
 Renczes János földműves Sióagárd
 Virányi Károly közs-i jegyző Tolna
1911-1916:
 Ifj. Szücs József Fekete földműves Sióagárd
 Komlósi József földműves Sióagárd
pt: 1915. XI. 27.
Sági György mancsi földm. Sióagárd
1914-1919:
 Renczes János földműves Hanc
 Klem Gáspár földműves Mözs

Szakcsi kerület

1872-1874:
 Ambrusits Imre földműves Szakcs
 Halász Gyula földbirtokos Nosztán pta.
 Marosi János földműves Szakcs
1872-1877:
 Ágoston József közs-i jegyző Szakcs
 Brányi György földbirtokos Szakcs
1875-1880:
 Halász Gyula földbirtokos Nosztán pta.
 Marosi János földműves Szakcs
 Vácz György földműves Szakcs
1878-1881:
 Besenyei Ignác földműves Szakcs
 Niklai Mihály földműves Szakcs
1881-1886:
 Bogár Lajos hivatalnok Szekszárd
 Kurcz Vilmos s. szolgabíró Tamási
 Rab István földműves Szakcs
pt: 1881. VII. 10.
Marosi János földműves Szakcs
1884-1889:
 Bognár Pál földműves Szakcs
 Besenyei Imre földműves Szakcs
1887-1892:
 Marosi János földműves Szakcs
 Horváth Béla segédjegyző Szakcs
 Bartok Pál földműves Szakcs
1890-1895:
 Bognár Pál földműves Szakcs
 Miklós közs-i jegyző Szakcs
pt: 1893. XI. 11.
Horváth László közs-i jegyző Szakcs
1893-1898:
 Besenyei Imre földműves Szakcs
 Bartek Pál földműves Szakcs
 Bognár Mihály földműves Szakcs
1896-1901:
 Horváth László közs-i jegyző Szakcs
 Marosi János földműves Szakcs
1899-1904:
 Besenyei Imre földműves Szakcs
 Bartek Pál földműves Szakcs
 Ifj. Fülöp János földműves Szakcs
1902-1907:
 Horváth László közs-i jegyző Szakcs
 Kétyi László tanító Paks
1905-1910:
 Rabb György földműves Szakcs
 Bartek Pál földműves Szakcs
 Magyar Márton földműves Szakcs
1908-1913:
 Horváth László közs-i jegyző Szakcs
 Pintér Mihály földműves Szakcs

1911-1916:		
Pintér Imre	földmíves	Szakcs
<i>pt: 1913. XI. 20.</i>		
?	?	?
Gulyás György	földmíves	Szakcs
Szemere Kálmán	magánzó	Szakcs
<i>pt: 1911. XII. 21.</i>		
Bálint János	földmíves	Szakcs
1914-1919:		
Horváth László	közs-i jegyző	Szakcs
Illa József	földmíves	Szakcs

Szekszárdi kerület

(alkerület)

1872-1874:		
Jezerniczky Ferenc	áll-i mérnök	Szekszárd
<i>pt: 1874. I. 3.</i>		
Knór Nándor	ur-i tisztartó	Szekszárd
Laurentsits Ferenc	földmíves	Szekszárd
Stann Jakab	építész	Szekszárd
1872-1877:		
Frei János ruisz	földmíves	Szekszárd
Ranga István	földmíves	Szekszárd
1875-1880:		
Stann Jakab	építész	Szekszárd
Knór Nándor	ur-i tisztartó	Szekszárd
Késmárky Ignác	adószedő	Szekszárd
1878-1883:		
Merwerth Ignác	közs-i jegyző	Szekszárd
Dr. Lévai Ignác	orvos	Szekszárd
1881-1886:		
Knór Nándor	ny. tisztartó	Szekszárd
Oszoly Károly	ügyvéd	Szekszárd
Török Béla	ügyvéd	Szekszárd
1884-1889:		
Traiber Vince	kir. alj.bíró	Szekszárd
<i>pt: ?</i>		
<i>Schneiderbauer Jakab borkeresk.Szekszárd</i>		
1887-1892:		
Újfalusi Imre	ügyvéd	Szekszárd
Dr. Steiner Lajos	ügyvéd	Szekszárd
Török Béla	ügyvéd	Szekszárd
1890-1895:		
Schneiderbauer Jakab	borkeresk.	Szekszárd
1893-1898:		
Török Béla	ügyvéd	Szekszárd
Dr. Steiner Lajos	ügyvéd	Szekszárd
Borzák Endre	ref. lelkész	Szekszárd
1896-1901:		
Borsody Lajos	ny. tlkv. vez.	Szekszárd
1899-1904:		
Török Béla	ügyvéd	Szekszárd
Dr. Steiner Lajos	ügyvéd	Szekszárd
Borzák Endre	ref. lelkész	Szekszárd
1902-1907:		
Borsody Lajos	ny. tlkv. vez.	Szekszárd
1904-1910:		
Török Béla	ügyvéd	Szekszárd
<i>pt: 1909. X. 29.</i>		
Hazslinszky Géza	ügyvéd	Szekszárd
Dr. Steiner Lajos	ügyvéd	Szekszárd
<i>pt: 1909. X. 29.</i>		
Vesztergombi István	földmíves	Szekszárd
Ágoston István	kir. táblabíró	Szekszárd
<i>pt: 1907. I. 24.</i>		
Szabó Géza	hittanár	Szekszárd

(főkerület)

1872-1874:

Geiszhauer Antal	földbirtokos	Szekszárd
Mehwerth Ignác	k-i főjegyző	Szekszárd
Sánta István	földmíves	Szekszárd
Schöner Imre	ügyvéd	Szekszárd
1872-1877:		
Eszterbauer József	fuchs földmíves	Szekszárd
Orbán Antal	földmíves	Szekszárd
Ősz Ferenc	?	?
Schwarzkopf Alajos	ügyvéd	Szekszárd
1875-1880:		
Schneiderbauer Jakab	földbirtokos	Szekszárd
Zsigmond János	szabó, földb.	Szekszárd
Eötvös Károly Lajos	ügyvéd	Szekszárd
Kamarás Fülöp	földbirtokos	Szekszárd
1878-1883:		
Bocsor Antal	plébános	Szekszárd
Pápe Gyula	vm-i főjegyz.	Szekszárd
Varasdy Lajos	tanfelügyelő	Szekszárd
Jilk László	iparos	Szekszárd
1881-1886:		
Abaffy Gyula	ügyvéd	Szekszárd
Geiger Gyula	ügyvéd	Szekszárd
Simon Rudolf	ny. törv-i eln.	Szekszárd
Schneiderbauer Jakab	borkereskedő	Szekszárd
1884-1889:		
Abaffy József	tanító	Szekszárd
Mehwerth Ferenc	kereskedő	Szekszárd
Zsigmond Ferenc	iparos	Szekszárd
Schöner István	törv-i hiv.	Szekszárd
<i>pt: 1885. X. 22.</i>		
Mikó György	plébános	Szekszárd
Rill József	m. kiadó	Szekszárd
1887-1892:		
Borzák Endre	ref. lelkész	Szekszárd
Föglein János	földmíves	Szekszárd
Hirling Ádám	k-i főjegyző	Szekszárd
Stann Jakab	közs-i bíró	Szekszárd
<i>pt: ?</i>		
Adler N. János	kereskedő	Szekszárd
1890-1895:		
Zsigmond Ferenc	magánzó	Szekszárd
Mikó György	plébános	Szekszárd
<i>pt: 1894. XI. 12.</i>		
Bíróy Béla	törv-i bíró	Szekszárd
Groszbauer Ferenc	közs-i II. bíró	Szekszárd
Takler J. Vesztergombi	k-i bíró	Szekszárd
Mehwerth Ferenc	kereskedő	Szekszárd
1893-1898:		
Hirling Ádám	közs-i jegyző	Szekszárd
Föglein János	földmíves	Szekszárd
Adler N. János	kereskedő	Szekszárd
Sípos Márton	földmíves	Szekszárd
1896-1901:		
Grószbauer Ferenc	iparos	Szekszárd
Bíróy Béla	törv-i bíró	Szekszárd
Selcz József	törv-i elnök	Szekszárd
Újfalusi József	nyomdász	Szekszárd
Zsigmond Ferenc	községi bíró	Szekszárd
1899-1904:		
Dr. Kramolin Emil	ügyvéd	Szekszárd
<i>pt: 1902. XI. 6.</i>		
Dr. Fenti Ferenc	plébános	Szekszárd
Föglein János	földmíves	Szekszárd
Dr. Hirling Ádám	k-i főjegyző	Szekszárd
Sípos Márton	földmíves	Szekszárd
1902-1907:		
Nagy György Hangonyi	közs-i bíró	Szekszárd
Új János	földmíves	Szekszárd
<i>pt: 1904. XII. 30.</i>		
Nagy János P.	földmíves	Szekszárd
Bíróy Béla	törvsz. bíró	Szekszárd

Boros Gyula gazd-i intéző Szekszárd
pt: 1904. XII. 30.
Föglein Márton földműves Szekszárd
 Rill József vm-i kiadó Szekszárd
1905-1910:
 Dr. Fent Ferenc plébános Szekszárd
 Kiss Károly járásbíró Szekszárd
 Dr. Hirling Ádám polgármester Szekszárd
pt: 1908. XI. 21.
dr. Kramolin Gyula orvos Szekszárd
 Sípos Márton földműves Szekszárd

(I. kerület)

1908-1913:
 Nagy György Hangonyi földműves Szekszárd
 Ujj János Grósz földműves Szekszárd
1911-1916:
 Szabó Géza hittanár Szekszárd
 Vesztergombi I. Grósz földműves Szekszárd
1914-1919:
 Kun Lajos segédlelkész Szekszárd
 Frey János Takler földműves Szekszárd

(II. kerület)

1907-1913:
 Nagy János Prantner földműves Szekszárd
 Székelyi József vatek iparos Szekszárd
1910-1916:
 Dr. Zsigmond Ferenc ügyvéd Szekszárd
pt: 1914. XII. 3.
Zsigmond Ferenc ? Szekszárd
 Mozsgai Sándor plébános Szekszárd
pt: 1914. XII. 3.
Vesztergombi Antal földműves Szekszárd
1913-1919:
 Paulovits Sándor rendőrfőkap. Szekszárd

(III. kerület)

1907-1913:
 Debulay Imre iparos Szekszárd
1910-1916:
 Dr. Horváth Jenő ügyvéd Szekszárd
 Föglein Ferenc Neiner földműves Szekszárd
pt: 1911. XII. 21.
Szulimán György földműves Szekszárd
1913-1919:
 Föglein János Nyéki földműves Szekszárd

(IV. kerület)

1907-1913:
 Molnár Lajos rendőrkap. Szekszárd
1910-1916:
 Bodnár István lapszerkesztő Szekszárd
pt: 1913. XI. 20.
Török Pál M. földműves Szekszárd
1913-1919:
 Göde Lajos ref. lelkész Szekszárd
 Majsai György földműves Szekszárd

Tamási kerület

1872-1874:
 Gyenei István földműves Tamási
 Kutasi János földműves Tamási
 Sovány András földműves Tamási
1872-1877:
 Maczkó György földműves Tamási
 Id. Németh János földműves Tamási
1875-1880:

Molnár Ignác földműves Tamási
 Márton András földműves Tamási
 Neumayer József földműves Tamási
1878-1883:
 Tóth István földműves Tamási
 Simon György földműves Tamási
1881-1886:
 Hets Károly ügyvéd Tamási
 Hirsch Ignác kereskedő Tamási
 Molnár Ignác földműves Tamási
1884-1889:
 Hesz Pál közs-i jegyző Tamási
 Ifj. Tóth István földműves Tamási
1887-1892:
 Hets Károly ügyvéd Tamási
pt: ?

Dr. Fröhvirth Jenő ügyvéd Tamási
 Gyenis István földműves Tamási
 Beke József földműves Tamási
1890-1895:
 Hesz Pál közs-i jegyző Tamási
 Ifj. Tóth István földműves Tamási
1893-1898:
 Dr. Fröhvirth Jenő ügyvéd Tamási
 Beke József földműves Tamási
 Gyenis István földműves Tamási
1896-1901:
 Hesz Pál közs-i jegyző Tamási
 Tóth István földműves Tamási
1899-1904:
 Tóth József földműves Tamási
 Tóth László József földműves Tamási
 Szalai Ignác földműves Tamási

1902-1907:
 Hesz Pál közs-i jegyző Tamási
 Id. Tóth István földműves Tamási
1905-1910:
 Ifj. Gyenis István földműves Tamási
 Tóth László József földműves Tamási
pt: 1909. X. 29.
Fiola József földműves ?
 Kaszás József földműves Tamási
1908-1913:
 Hesz Pál közs-i jegyző Tamási
pt: 1909. X. 21.
Németh Géza közs-i jegyző Tamási
 Ifj. Tóth István földműves Tamási
pt: 1911. III. 11.
Havas Béla ? ?

1911-1916:
 Ifj. Gyenis István földműves Tamási
pt: 1914. XII. 3.
Havas Béla tisztartó M. mikósvár
 Gyenei István földműves Tamási
 Kaszás József földműves Tamási
pt: 1915. XI. 27.
Németh Géza k-i főjegyző Tamási
1914-1919:
 Tóth A. Sándor földműves Tamási
 Szalay Ignác földműves Tamási

Tengödi kerület

1872-1874:
 Köbly Mihály földműves Tengőd
 Munkácsy Dániel lellész Tengőd
1872-1877:
 Bognár Ferenc földműves Bedeg
 Csizmadia József földműves Kánya
 Németh János földműves Tengőd

pt: 1875. X. 1.

Ifj. Perczel Béla háztulajdonos Bonyhád

1875-1880:

Horváth István földmíves Tengőd

Köbly Mihály földmíves Tengőd

1878-1883:

Fördös Géza ügyvéd Tamási

pt: 1881. VII. 10.

Vágner Adolf plébános ?

1881-1886:

Fehérvári Ferenc földmíves Kánya

Köbli Mihály földmíves Tengőd

1884-1889:

Pukáncsik Márton földmíves Tótkér

Marácz Mihály földmíves Bedeg

Vágner Adolf plébános Tengőd

pt: 1885. X. 22.

Bocsor Lajos ref. lelkész Tengőd

1887-1892:

Varga Pál földmíves Kánya

Bocs István földmíves Tengőd

1890-1895:

Bocsor Lajos ref. lelkész Tengőd

Ifj. Marácz Mihály földmíves Bedeg

Hajpál István földmíves Tótkér

1893-1898:

Molnár István közs-i jegyző Tengőd

Németh József földmíves Tengőd

1896-1901:

Gál István földmíves Tengőd

Bocsor Lajos ref. lelkész Tengőd

Németh Géza közs-i jegyző Kánya

1899-1904:

Németh József földmíves Tengőd

Sámuel János földmíves Tótkér

1902-1907:

Szévald Mór főszolgabíró Tamási

Kövesdy János r. k. plébános Kánya

Döme Ferenc földmíves Tengőd

1905-1910:

Balázsi János földmíves Tengőd

Bekő Elek közs-i jegyző Tengőd

1908-1913:

Id. Horváth Gábor földmíves Bedeg

Zsoár Ferenc földmíves Tengőd

Szigeti József tanító Kánya

1911-1916:

Balázsi János földmíves Tengőd

Keszler Károly közs-i jegyző Kánya

pt: 1916. XI. 30.

Lágler Sándor közs-i jegyző Tengőd

1914-1919:

Paska János községi bíró Magyarkér

Zsoár Ferenc földmíves Tengőd

Miltényi Béla k-i főjegyző Bedeg

Tevel kerület

1872-1874:

Árvay József mérnök Szekszárd

Schmidt Antal földmíves Tevel

1872-1877:

Georgievich Pál földbirtokos Zomba

Scheider János földmíves Kakasd

1875-1880:

Egle Vince földmíves Tevel

Kirtz Medárd iparos Tevel

1878-1883:

Georgievich Pál földbirtokos Zomba

Árvay József mérnök Tevel

1881-1886:

Schmidt Antal közs-i jegyző Tevel

Streicher Márton földmíves Tengőd

1884-1889:

Georgievich Pál földbirtokos Zomba

Árvay József mérnök Tevel

1887-1892:

Kircz Medárd kocsmáros Tevel

Streicher Márton földmíves Tevel

pt: 1891. XI. 9.

Janosits Antal tanító ?

1890-1895:

Blesz József közs-i jegyző Tevel

Csontos Jenő plébános Zomba

1893-1898:

Janosits Antal tanító Tevel

Péchy József prépost Tolna

1896-1901:

Pál alispán Szekszárd

Blesz József közs-i jegyző Tevel

1899-1904:

Schweitzer Márton földmíves Tevel

Frigyes földbirtokos Zomba

1902-1907:

Pál alispán Szekszárd

Blesz József k-i körjegyző Tevel

1905-1910:

Schweitzer Márton földmíves Tevel

pt: 1909. X. 29.

Kiefler János földmíves Kakasd

Antlfinger János földmíves Zomba

1908-1913:

Pál alispán Szekszárd

pt: 1908. XI. 21.

Mayer János földmíves Tevel

Barabás Imre állatorvos Bonyhád

1911-1916:

Kirz István tanító Tevel

Antlfinger János földmíves Zomba

1914-1919:

Mayer János földmíves Tevel

Diczenty Pál k-i főjegyző Tevel

Tolnai kerület

1872-1874:

Gundl Mihály földmíves Tolna

Jagitza István k-i jegyző Tolna

Pauli György hajós Tolna

Shäfler Antal földmíves Tolna

Úgróczy Sándor tisztartó Tolna

1872-1877:

Brezlmayer Gottfrid iparos Tolna

Hochsteiger József földmíves Tolna

Kapeter Ferenc asztalos Tolna

Stern Mór kereskedő Tolna

1875-1880:

Úgróczy Sándor tisztartó Tolna

Jagitza István közs-i jegyző Tolna

pt: ?

Schell Jakab bérlő Tolna

Pauli György hajós Tolna

Brezlmayer József ügyvéd Tolna

Bucher József földmíves Tolna

1878-1883:

Guld Mihály földmíves Tolna

Ezer József földmíves Tolna

Brezlmayer Gottfrid iparos Tolna

Müller János földmíves Tolna

pt: ?

Stettinger József hivatalnok ?

1881-1886:
 Brezlmayer József ügyvéd Tolna
 Hochsteiger József földmíves Tolna
 Péchy József prépost Tolna
 Schelly Jakab bérlő Tolna
pt: 1885. IX. 27.
Geiger Flórián építész Tolna
 Schäffler Antal földmíves Tolna

1884-1889:
 Klasz Antal földmíves Tolna
 Partl József közs-i jegyző Tolna
 Tenczlinger Lajos földbirtokos Tolna
 Németh N. János szolgabíró Bonyhád

1887-1892:
 Péchy József prépost Tolna
pt: 1891. XI. 7.
Thury Béla közs-i jegyző Tolna
 Schäffler Antal földmíves Tolna
 Pleszky Antal kasznár Kajmád pta.
 Hochsteiger József háztulajd. Tolna
 Brezlmayer József ügyvéd Tolna

1890-1895:
 Klasz Antal iparos Tolna
 Partl József közs-i jegyző Tolna
pt: 1893. XI. 11.
Rassovszky Julián főszolgabíró ?
 Tenczlinger Lajos földbirtokos Tolna
 Németh N. János szolgabíró Bonyhád

1893-1898:
 Wittinger Sándor építész Tolna
 Eisenbart Gyula kereskedő Tolna
 Garay Antal gazdatiszt Pusztapaati
 Ezer József földmíves Tolna
pt: 1896. XI. 25.
Kiss Károly törv. bír. ?
 Merkl Lőrinc földmíves Tolna

1896-1901:
 Klasz Antal községi bír. Tolna
 Partl József közs-i jegyző Tolna
 Nunkovich Ferenc főszolgabíró Szekszárd
 Bajó Pál szolgabíró Szekszárd

1899-1904:
 Wittinger Sándor építész Tolna
 Garay Antal ny. gazdatiszt Tolna
 Fekete Ágoston plébános Tolna
 Máthi Kálmán vm. főszámv. Szekszárd
 Kiss Károly törv-i bír. Szekszárd

1902-1907:
 Partl József közs-i jegyző Tolna
 Nunkovich Ferenc főszolgabíró Szekszárd
 Bajó Pál szolgabíró Szekszárd
 Klasz Antal községi bír. Tolna
pt: 1903. XII. 30.
Ezer József földmíves ?

1905-1910:
 Breday János kovács Tolna
 Dr. Szily Géza ügyvéd Tolna
 Simontsits Elemér vm. főjegyző Szekszárd
 Horváth Ferenc tanító Tolna
 Bodnár István számvizsgáló Szekszárd

1908-1913:
 Fekete Ágoston prépost-plébános Tolna
 Stern Árpád kereskedő Tolna
 Varga József kereskedő Tolna
 Potyondi István földmíves Tolna

1910-1916:
 Ézer József bír. Tolna
 Dr. Szily Géza ügyvéd Tolna
 Simontsits Elemér alispán Szekszárd
 Molnár István kocsmáros Tolna

Hochsteiger Mihály földmíves Tolna
pt: 1916. XI. 30.
Potyondi György ? Tolna

1913-1919:
 Fekete Ágoston prépost Tolna
 Müller József kereskedő Tolna
 Virányi Károly k-i főjegyző Tolna
 Brucker Antal fakereskedő Tolna

Závodi kerület

1872-1874:
 Döry Viktor földbirtokos Tamási
 Póznér József járásbíró Bonyhád

1872-1877:
 Kamenik Alajos körjegyző Kisdorog
 Kovács Gyula közs-i jegyző Nagyvejke

1875-1880:
 Póznér József járásbíró Bonyhád
 Fördös Géza ügyvéd Bonyhád

1878-1883:
 Vidovszky László ur-i felügyelő Lengyel
 Kovács Gyula közs-i jegyző Nagyvejke

1881-1886:
 Halász Géza tb. s. szolgab. Bonyhád
 Póznér József járásbíró Bonyhád

1884-1889:
 Vidovszky László ur-i felügyelő Lengyel
 Ifj. Kovács Gyula közs-i jegyző Kisvejke

1887-1892:
 Steineker Ferenc úr-i tisztartó Szekszárd
pt: 1888. IV. 21.
Rinaldi Ottó gazdatiszt ?
 Wosinszky Mór plébános Závod

1890-1895:
 Vidovszky László jószágig. Lengyel
pt: ?
Magyar Miklós plébános Lengyel
 Kovács Gyula közs-i jegyző Kisvejke

1893-1898:
 Thiringer Vilmos gazdatiszt Lengyel
 Wosinszky Mór plébános Apar

1896-1901:
 Eichert István közs-i jegyző Kisdorog
 Leicht Ferenc iparos Hőgyész

1899-1904:
 Wosinszky Mór esperes-pléb. Apar
 Thiringer Vilmos gazdatiszt Lengyel

1902-1907:
 Kurcz Vilmos árv. elnök Szekszárd
 Magyar Miklós r. k. plébános Závod

1905-1910:
 Wosinszky Mór esperes-pléb. Szekszárd
 Thiringer Vilmos gazdatiszt Lengyel

1908-1913:
 Róth János földmíves Mucsfa
 Hónig Imre földmíves Kisvejke

1911-1916:
 Kovács Dezső s. jegyző Kisvejke
 Ugrosdy Aladár körjegyző Kisdorog

1914-1919:
 Rózsay Elemér gazdatiszt Lengyel
 Hónig Imre kocsmáros Kisvejke

V.

Szekszárd rendezett tanácsú város 1905-1914. közti virilistáinak jegyzéke

A névjegyzék az 1905-1914 között virilis jegyzékre felkerült valamennyi rendes tagot (68) és póttagot (17) tartalmazza. A csak póttagságig jutott személyek neveit *dőlt betűvel* szedtük, *vastag betűvel* pedig azokat, akik a városi virilista tagság mellett megyei virilisták közé is bekerültek. A táblázat minden egyes évre vonatkozóan tartalmazza az adott virilista, jegyzéken elfoglalt helyét, illetve az általa fizetett adó nagyságát. A póttagok helyezéseit „p.” *betűvel* jeleztük, az adóösszegek, fillérek feltüntetése nélkül, koronában értendők. Hangsúlyoznunk kell, hogy az értelmiségiek esetében is a fizetett adó szerepel, tehát, ahhoz, hogy a virilis jegyzéken feltüntetett összeget megkapjuk, az itt szereplő összeget meg kell dupláznunk. A kétszeres beszámítást a név és foglalkozás feltüntetése után szereplő „d.” betűvel jelöltük.

A névjegyzékben szereplő adatok forrásai: 1905-1907, 1909-1914. évek: MNL TML, Szvi., kv. jkv. 1905/39, 1906/1, 1906/68, 1908/177, 1909/168, 1910/155, 1911/120, 1912/137, 1913/158. 1908. évre: Tolna megyei Közlöny 1907. november 7. 4. p.

Virilista neve			év																			
			1905		1906		1907		1908		1909		1910		1911		1912		1913		1914	
			hely	adó (K)	hely	adó (K)	hely	adó (K)	hely	adó (K)	hely	adó (K)	hely	adó (K)	hely	adó (K)	hely	adó (K)	hely	adó (K)	hely	adó (K)
Abaffy Gyula	ügyvéd	d.	37.	232	41.	198	35.	234	p.15.	130												
Abai Árminné	magánzó		p.13.	216																		
Abay János dr.	ügyvéd	d.						57.	176	39.	240	23.	304	24.	334							
Adler N. János	magánzó, háztulajd.		29.	582	28.	580	18.	719	25.	583	11.	922	12.	818	22.	714	28.	680	36.	617	31.	598
Albers Rezső dr.	ügyvéd	d.			45.	178	29.	267	p.14.	131	19.	378	13.	385	23.	350	25.	396	17.	548	17.	459
Antal Pál	uradalmi tisztviselő											68.	325									
Auth Menyhért	kocsmáros												58.	402								
Ágoston István	törvényszéki bíró	d.	22.	319	22.	319	24.	292	24.	292	20.	351	18.	351								
Beöthy Károly dr.	ügyvéd	d.	33.	271	37.	220	49.	199	38.	215	54.	205	45.	225	46.	226	31.	293	43.	258		
Bérdi József	vendéglős-szállodás																		60.	430	p.1.	370
Boda Vilmos	ügyvéd, lapszerkesztő	d.	24.	309	31.	277	26.	273	32.	239	26.	316	36.	249	26.	303	58.	200	26.	367	35.	272
Bodnár István	számtanácsos, lapszerk.	d.	56.	152	65.	133	61.	154	36.	224	33.	267	28.	282	56.	207	9.	591	8.	939	9.	1101
Borowitz Márkus	fűszerkereskedő																p.16	245				
Csepke Gábor	állatorvos	d.							58.	173	p.2.	170	p.3.	158	68.	175						
Diczenty Gyuláné	magánzó		34.	532																		
Dragits Imre dr.	járási orvos	d.	15.	373	13.	408	21.	335	21.	353	12.	457	8.	499	8.	710	7.	798	9.	706	12.	618
Ettenberger Lajos	albíró	d.					66.	141	p.8.	141	p.13	139	p.10	139	65.	179						
Éber Márton*	tanító	d.			64.	134			37.	223									p.3.	354		

<i>Éry Márton dr.</i>	vármegyei aljegyző	d.				p.12. 134	p.9 148							
Fejős Imréné	háztulajdonos		46. 361	42. 391	63. 304	55. 362	50. 426	64. 370	54. 416	62. 395	51. 475	57. 406		
Fejős Károly	mérnök	d.	41. 202	35. 228	45. 211	52. 193		p.2. 160	p.2. 168		p.5. 174	p.9. 146		
<i>Fekete Mihály</i>	gőzmalomtulajdonos		49. 340	p.17 194	p.7. 263									
<i>Fekete testvérek</i>	malomtulajdonosok								p.8. 295					
Fent Ferenc dr.	plébános	d.	61. 137	58. 139	p.6. 133	p.13. 133	30. 280	29. 229	33. 229	39. 261	38. 279	36. 267		
<i>Ferdinánd János</i>	kereskedő		p.11. 214											
<i>Ferdinánd Jánosné</i>	magánzó			p.11. 219										
<i>Fischoff Jakab</i>	bútorkereskedő									p.17 243				
<i>Fischoff Kálmán</i>	kereskedő						p.17 256							
Fischoff Károly	kereskedő		54. 310	50. 319	56. 337		p.10 293		p.1. 342					
Fischoff Mór	vegyesárúkereskedő		63. 273	53. 299	51. 385	p.11 269	66. 384	63. 370	64. 374	36. 545	39. 533	38. 515		
<i>Fischoff Sándor</i>	kereskedő									p.10 260				
Fleischer Ödön	épületfakereskedő		p.4. 249	p.1. 261	p.11 250	p.16. 260	p.12 280	p.13 271	p.13 262	65. 376	p.7. 344	p.3. 357		
<i>Föglein János</i>	földműves										p.15 255			
<i>Fördös Mihály</i>	vármegyei aljegyző										p.12 270			
Fördös Vilmosné	háztulajdonos		27. 590	47. 341	55. 337	53. 386	49. 427	31. 529	44. 456					
<i>Frey János Takler</i>	földműves							p.15 257			p.17 223			
Friedmann Béla	sörkereskedő									p.15 245				
Friedmann Mór	festő		58. 298	p.7. 238						p.14 246				
<i>Fritz Gyula</i>	kereskedő									p.7. 276				
<i>Fülöp Lajos</i>	gabonakereskedő								p.6. 308	p.2. 334				
Goldberger J. Mór	tőzsdés		30. 577	23. 631										
Grünfeld Miksa	kocsigyártó, bérkocsitul.							p.11 278	p.11 275			64. 396		
Grünwald Lajos	földbérlo, laptulajd.						67. 381							
Gulyás József dr.	ügyvéd	d.			p.4. 135		68. 180	62. 185	67. 178	54. 214	57. 220	44. 237		
Haidekker Béla dr.	ügyvéd, földbirtokos	d.	12. 460	11. 458	19. 343	26. 281	p.7. 159	p.4. 157						
Hangel Ignác dr.	tiszti főorvos	d.	8. 508	4. 623	2. 795	8. 523	4. 664	2. 906						
<i>Hangel Ignácné</i>	magánzó								p.4. 315					
Haspel József	vendéglős					p.17. 128	55. 406	p.8. 301	p.9. 281	52. 452	68. 366	p.5. 324		
Hauk Antal	mészáros		28. 583	24. 628	39. 444	13. 867								
<i>Haypál Sándor</i>	várm.-i árvaszéki. ülnök							p.17 252				p.7. 153		
Hayt Gábor	szőlőbirtokos		60. 275	60. 275	p.3. 270	41. 421	52. 421		37. 500		24. 748	p.11 275		
<i>Hecht Jakab</i>	fakereskedő									p.12 247				
Herczeg Gyula dr.	kórházi orvos	d.	64. 135	62. 135	64. 149	34. 237	42. 237	34. 258	34. 262	26. 379	14. 581	15. 533		
Hilbert István dr.	ügyvéd	d.	48. 177	68. 131		50. 193	65. 194	44. 229	49. 218	50. 229	67. 201	65. 196		
Hirschfeld Ignác	mészáros		p.16. 209	p.13 209	p.14 240		p.14. 272	p.12. 276	p.10 280	67. 346	p.6. 348	50. 454		
Hirschfeld Mór	mészáros		p.5. 248	46. 355	48. 406	p.1. 317	63. 390	41. 474	55. 415	51. 456	54. 453	43. 479		
Horváth Gáspárné	bordélyos								62. 381	16. 1002	p.2. 356	60. 402		
<i>Horváth Ignác</i>	tanító	d.				p.9. 141	p.11 142							
Horváth Jenő dr.	ügyvéd	d.	p.1. 130		52. 183	59. 173	40. 238	40. 240	57. 203	34. 275	55. 226	48. 228		

Inzelt Gyuláné	háztulajdonos		50. 338										
Káldy Gyula dr.	közjegyző	d.	10. 476	9. 480	12. 472	11. 476	3. 667	6. 621	10. 609	11. 562	13. 587	13. 613	
Kamarás Béla	MÁV felügyelő, magánzó	d.			41. 221	35. 226	14. 435	42. 232	66. 179		p.1. 180	p.4. 174	
Kelemen Imre	törvényszéki bírő	d.										51. 226	
<i>Kelemen Józsefné</i>	magánzó								p.16 255				
Kiss Károly	járásbíró	d.	43. 195	48. 170	54. 170	61. 170	p.4. 170	27. 282	31. 282	40. 260	33. 318	24. 333	
Klinger Ferenc	bankigazgató			39. 427	60. 309	64. 325							
Komáromy Gyula dr.	orvos	d.				56. 179	p.1. 171	65. 181	51. 212	41. 258	42. 260	21. 379	
<i>Knór Nándorné</i>	magánzó		p.9. 238										
<i>Kovács Ádám</i>	földműves										p.11 288		
<i>Kovács Ádámné</i>	földműves								p.15 255				
<i>Török</i>													
Krammer János	polg.isk. igazgató	d.	p.2. 129	p.2. 129	p.8. 129	66. 161							
Kramolin Gyula dr.	orvos, járási orvos	d.	68. 133	59. 138	p.1. 137	48. 196	60. 196	67. 163	43. 231	56. 205	65. 201	61. 200	
Krausz Nándor	borkereskedő										66. 403	67. 386	
<i>Kron Salamon</i>	kereskedő		p.10 236	p.9. 236	p.10 252								
<i>Krón Sámuel</i>	kereskedő					p.10. 270						p.13 256	
Kunczer János	bognár, háztulajdonos		47. 361	43. 390		42. 418	48. 432	53. 436	61. 390	46. 485	58. 437	45. 470	
László Lajos	ügyvéd	d.	32. 279	29. 289	31. 262	29. 257	38. 242	39. 242	52. 216	48. 234	59. 218		
Leicht Lajos	fakereskedő		11. 929	12. 839	25. 564	17. 767	18. 767	51. 438	13. 1024	20. 918	12. 1193	10. 1294	
Leopold Kornél dr.	ügyvéd, bankelnök	d.	4. 700	5. 617	6. 645	6. 588	9. 589	3. 754	5. 922	5. 849	3. 1369	3. 1402	
Leopold Mihály	borkeresk., pálinkafőző					65. 324	45. 443	43. 460	38. 497	18. 948	53. 456	54. 440	
Leopold Sándor	nagybérő		36. 476	44. 359	30. 525	28. 522	34. 527	26. 568	14. 933	17. 955			
Ludvig Józsefné	magánzó		40. 419										
Ludvig Károly	szőlőbirtokos					p.6. 289	p.16 256	p.16 256			48. 489	55. 431	
Martin Ferencné	ház- és szőlőbirtokos		25. 602	32. 516	27. 538	44. 409	27. 631	p.14 261	p.12 273				
Martin József dr.	föld- és háztul., ügyvéd	d.				12. 447	25. 321	21. 321	4. 924	4. 856	5. 1193	5. 1243	
Mayer Gyula dr.	ügyvéd	d.			62. 152	51. 193	51. 211	61. 188	27. 297	35. 273	35. 314	26. 326	
Mayer János ifj.	vegyesárúkereskedő		7. 1029	8. 1003	11. 1005	10. 982	10. 1164	7. 1137	11. 1156	13. 1022	15. 1134	16. 1108	
Mehrverth Ferenc**	vegyesárúkereskedő		9. 479	10. 465	9. 503	9. 504	43. 453	46. 444	39. 497	29. 660	31. 662		
Mehrverth Ferencné	háztulajdonos											52. 451	
Mehrverth Lajos	fűszerkereskedő		65. 270	p.3. 247	p.13 241	49. 392	64. 389	56. 400	48. 438	p.1. 334	62. 423	68. 377	
Molnár Bernát	borkereskedő									42. 513			
Molnár József	vármegyei mg-i előadó	d.			57. 168	47. 198	57. 198	55. 224	p.7. 151	61. 199	52. 233	33. 281	
Molnár Mór	nyomdatulajdonos				59. 321								
<i>Mosgai Sándor</i>	(segéd)lelkész	d.						p.9. 147	p.3. 157	p.6. 149	p.10 146	p.8. 149	
<i>Mutschanbacher Ödön</i>	vendéglőtulajdonos										p.8. 320		
Müller Albert	gépész, műhelytul.									59. 400			

Müller Bernát	kereskedő				68.	279							p.13	250	p.16	235	p.17	237				
Müller Ferenc dr.	ügyvéd	d.	66.	133	p.5.	123	47.	208	p.2.	158	59.	196	58	196	60	198	10.	584	20.	496	29.	308
Müller Jakab	gépész, műhelytul.														60.	400						
Nagy József Takler	földműves				p.15	195																
Örffy Lajos***	ügyvéd, bankelnök	d.	3.	856	3.	873	3.	758	5.	683	8.	633	24.	576	3.	1085	2.	1025	2.	1496	2.	1779
Péchy János	várm.-i árvaszéki ülnök												p.5.	313								
Pesthy Pál dr.	járásbíró	d.																			p.2.	180
Pirnitzer Antal	kereskedő, áruháztul.		19.	689	14.	773	15.	757	18.	761	23.	647	15.	733	21.	715	24.	808	10.	1361	39.	506
Pirnitzer Béla dr.	ügyvéd	d.	20.	342	18.	354	13.	429	14.	433	15.	425	9.	440	16.	441	22.	416	22.	491	27.	325
Pirnitzer Manó	kereskedő, áruháztul.		18.	689	15.	773	16.	757	18.	761	24.	647	15?	733	20.	715	23.	808	11.	1361	40.	506
Ranga Antal	földműves																		p.14	261	p.15	246
Ranga Istvánné	földműves	p.17.	206		p.14	199																
Reich Ármin	fakereskedő				p.16	194	67.	280	54.	379	p.6.	322	p.1.	322	29.	578	21.	850	46.	494	34.	545
Reichl Sándor	borkereskedő				p.8.	238	65.	283	39.	428	47.	437	48.	441	63.	374	68.	343	50.	483	62.	398
Róth Ferenc	mészáros		42.	400	33.	502	32.	502	30.	502	35.	519	49.	440	47.	448						
Salamon Ármin****	kereskedő		59.	279	54.	298	28.	537	p.7.	283	28.	309	47.	221	25.	319	30.	329	30.	334	25.	329
Salamon Jakab	kereskedő																				p.16	239
Salamon Lipótné	háztulajdonos		44.	380	40.	410	36.	451	p.5.	311	46.	438	50.	439	45.	454	49.	460	56.	449		
Sarkadi Andor	gépkereskedő																p.9.	269	p.13	265	p.12	268
Br. Schell József né+	földbirtokos		2.	2286	2.	2257	7.	1277	7.	1145	7.	1284	5.	1341	9.	1318	38.	527	18.	1006	19.	841
Schlesinger Ignác	fűszerkereskedő		p.3.	257	67.	263	43.	437			44.	445	52.	438	42.	474	43.	496	41.	527	42.	490
Schmideg Mór	téglagyáros		31.	559	30.	574	14.	833	27.	545	21.	700	17.	731	19.	756	27.	721	25.	737	23.	678
Schneider János	számvizsgáló, lapszerk.	d.																			66.	196
Schneiderbauer József	kádár		14.	764	26.	617																
Schultz Gusztáv	órás-ékszerész								60.	344	41.	476	33.	524	35.	520	37.	539	34.	631	28.	627
Seiner Lipót	kereskedő(ruha)	p.7.	245	p.10	230	p.12	249															
Simontsits Béláné	magánzó												54.	434	p.17	253						
Simontsits Elemér	alispán																		47.	493	59.	403
Singer Viktor	vaskereskedő		45.	368	51.	316	37.	450	40.	424	37.	485	37.	496	40.	495	44.	491	63.	410	53.	445
Spányi Leó dr.	ügyvéd	d.	51.	156	55.	148	53.	179	67.	161	p.3.	170	11.	443	15.	453	19.	472	21.	494	18.	458
Spitzer Manó dr.	orvos	d.																	29.	334	20.	380
Stann István	építész		21.	658	20.	662	42.	439	45.	400	58.	395	35.	513	36.	512	64.	378	45.	503	41.	490
Steiner János Bekes	földműves	p.12.	220	p.12	209	p.9.	255				p.15	269										
Steiner Lajos dr.	ügyvéd	d.	6.	532	7.	550	8.	513	4.	647	5.	647	22.	612	7.	759	8.	722	6.	1035	8.	1110
Stockinger János	kéményseprő-iparos		39.	446	36.	443	34.	484	33.	475	36.	501	30.	537	30.	565	33.	551	37.	591	32.	595
Strausz Mór	földbérlet		55.	307																		
Szabó Ferenc	gimn. tanár, tőzsdés	d.			15.	386					2.	732	19.	329	17.	437	12.	553	28.	336	22.	346
Szászy Antal	földműves		57.	304	49.	320	58.	324	68.	320	p.8.	305	p.6.	305	p.5.	313	p.5.	302	p.9.	319	p.14	250

Szászy Endre dr.	ügyvéd	d.	67.	133	66.	132	40.	221	p.4.	156	29.	288	38.	247	41.	240	45.	244	49.	244	49.	228
Szeghy Sándor	gyógyszerész	d.	23.	310	25.	310	23.	306	22.	331	22.	339	20.	321	6.	848	6.	801	7.	1027	7.	1171
Szentkirályi Mihály dr.	polgármester	d.																			46.	233
Szeremlei Lajos	nyugalm. táblabíró	d.				4.	716	2.	760													
<i>Szigeth Gáborné</i>	magánzó		p.15	210																		
Szondy István	gyógyszerész	d.	16.	360	16.	377	17.	364	16.	385	17.	385	32.	262	18.	417	15.	501	19.	500	6.	1331
Tanárky Árpád dr.	korházigazgató	d.	p.8.	121	p.6.	121	50.	198	46.	199	56.	199	57.	199	53.	210	55.	210	44.	253	37.	266
Tarlós János	igazgató-tanító	d.							63.	164	61.	196	59.	191	59.	199	66.	186	64.	202	63.	198
Tauszig Ignác	kereskedő				63.	270																
Tihanyi Domokos	tanfelügyelő	d.	62.	136	61.	136	p.2	136	62.	169	p.5.	169			p.14	130	p.8.	136				
Tóth Gyula	vendéglőtulajdonos								p.3.	314	62.	390	60.	380	50.	431	53.	436				
Tóth Károly	mérnök	d.	5.	576	6.	598	5.	657	3.	649	6.	643	4.	710	2.	1289	3.	957	4.	1284	4.	1290
Tóth Ödön	várm.-i tisztí ügyész	d.	17.	348	19.	339	46.	210	43.	208	53.	208	p.7.	151								
<i>Tóth Pál ifj.</i>	cipőkereskedő						p.15	240														
Török Béla	ügyvéd	d.	35.	241	34.	248	33.	248	31.	248	32.	267	24.	294	32.	280	32.	293	27.	345	30.	302
Új János Grósz	földműves		p.14.	214	56.	286											p.3.	311				
Új Jánosné	földműves																		61.	426	56.	416
Újfalussy Imre	ügyvéd	d.	26.	298	27.	298	22.	311	15.	403	16.	403	14.	383								
<i>Vesztergombi István</i>	földműves				p.4.	247																
<i>Wéber Kálmán</i>	pálinkafőzdetulajd.																p.11	267			p.10	280
<i>Wolf Arnold</i>	kereskedő, pálinkafőző																		p.4.	354	p.6.	313
Wolf Henrik	bornagykereskedő		13.	891	21.	641	20.	675														
Wosinsky Mór	apát-plébános	d.	38.	225	17.	359	38.	223														
Zsigmond Ferenc	háztulajdonos		52.	331	52.	311																
Jogi személyek:																						
Casino							10.	1007	20.	757	13.	874	10.	874	12.	1003	14.	1003	16.	1120	14.	1084
Közalapítványi uradalom			1.	7190	1.	6888	1.	6958	1.	2952	1.	7113	1.	7656	1.	6790	1.	6660	1.	6909	1.	6168
Népbank													66.	356			57.	403	40.	528	58.	405
Takarék- és Hitelbank					57.	283	p.5.	267									p.4.	305	23.	961	11.	1243
Takarékpénztár					38.	429	44.	437	23.	305	31.	540			28.	579	47.	472	32.	656	47.	459

- * Éber Mártonnál az 1913. évben feltüntetett összeg nem duplázódik
- ** Mehrverth Ferenc 1905-1907. közötti adóját kamarai tisztsége miatt kétszeresen számították
- *** Örfy Lajos adója 1910-ben nem kétszeresen került beszámításra a virilis jegyzék összeállításakor
- **** Salamon Ármin itt szereplő adója 1909-től – vélhetően – kamarai tisztsége miatt duplázódik
- + Br. Schell Józsefné helyett 1907-ben és 1914-ben Br. Schell József van a jegyzéken feltüntetve.